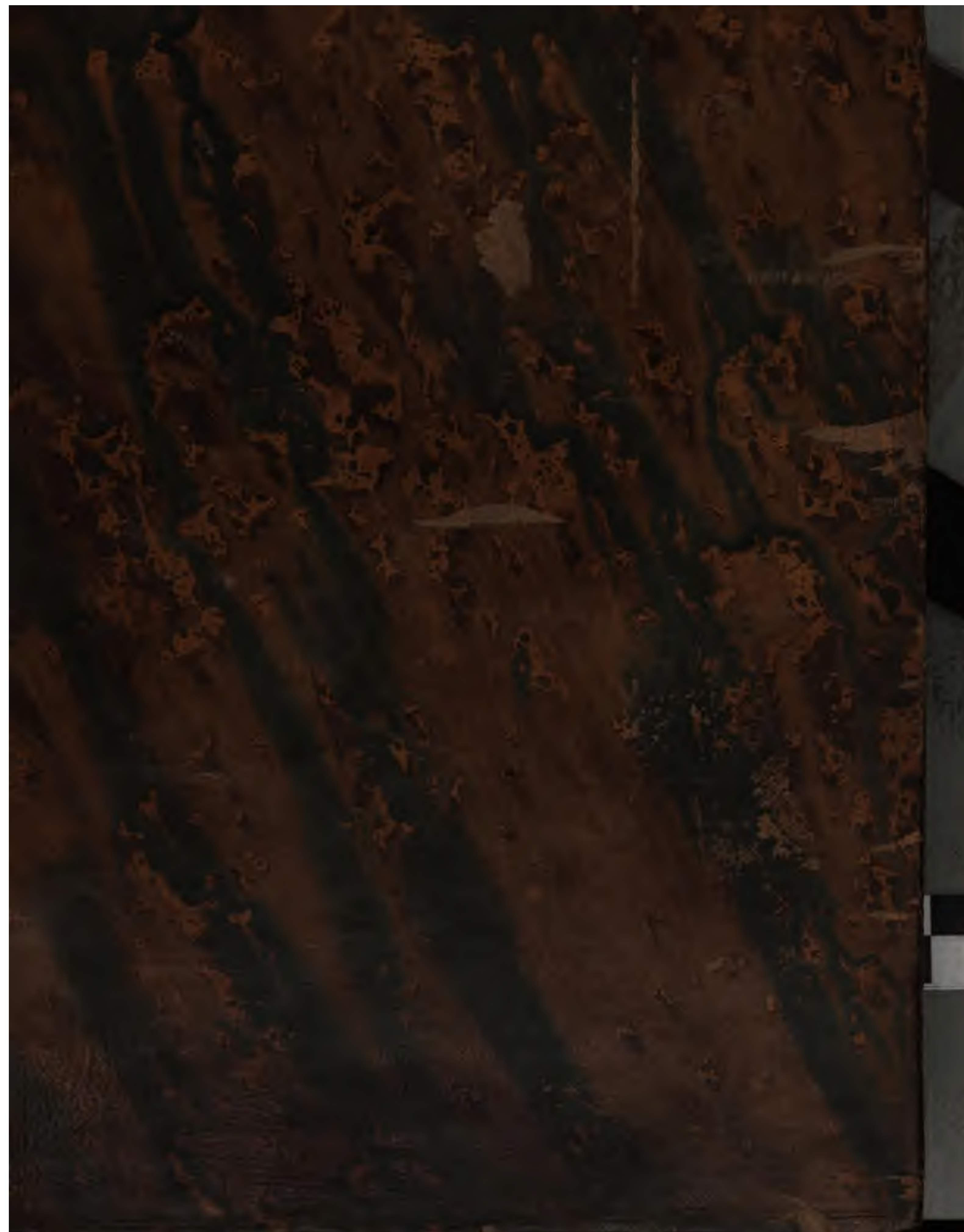

TAYLOR INSTITUTION
DOMI NUS ILLU
MINA TIO MEA

JOANNIS
GENESII SEPULVEDAE
OPERA.
VOLUMEN QUARTUM.

JOANNIS
GENESII SEPULVEDAE
CORDUBENSIS,
OPERA,
CUM EDITA, TUM INEDITA,

ACCURANTE

REGIA HISTORIAE ACADEMIA.

VOLUMEN QUARTUM.

MATRITI.

EX TYPOGRAPHIA REGIA *DE LA GAZETA.*
ANNO M.DCC.LXXX.

ELENCHUS OPERUM
JO. GENESII SEPULVEDAE,
QUAE HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

I. DE vita et rebus gestis Aegidii Albornotii Carrilli, S. R. E. Cardinalis libri tres.................................Pag. 1.
II. Brevis Bononiensis Collegii Hispanorum descriptio.......... 77.
III. Aegidii Albornotii S. R. E. Cardinalis testamentum....... 86.
IV. De Regno et Regis Officio libri tres.................. 97.
V. De correctione anni, mensiumque Romanorum.......... 159.
VI. De appetenda gloria dialogus, qui inscribitur *Gonsalus*... 185.
VII. De convenientia militaris disciplinae cum Christiana religione dialogus, qui inscribitur *Democrates*.................. 221.
VIII. Apologia pro libro de justis belli causis suscepti contra Indos. 329.
IX. Decretum et indultum Alexandri VI. Pont. Max. super expeditione in Barbaros novi Orbis........................ 352.
X. Oratio ad Carolum V. Imperatorem, ut bellum suscipiat in Turcas.. 358.
XI. De ratione dicendi testimonium in causis occultorum criminum dialogus, qui inscribitur *Theophilus*.................... 375.
XII. De ritu nuptiarum et dispensatione libri tres........... 414.
XIII. De fato et libero arbitrio contra Lutherum libri tres.... 468.
XIV. Antapologia pro Alberto Pio, Principe Carpensi, in Erasmum Roterodamum.. 542.

ER-

ERRATA, QUAE VOLUMINI IRREPSERUNT.

Pag. 1. lin. 1. *lege*: Rerum gestarum Aegidii Albornotii.
Pag. 21. lin. 22. Joannes, Albertus et Magnus Praefectus legati clam missi. *Ita etiam in Coloniensi. Sed profecto legendum* Joannes Albertus, et Magnus Praefectus.
Pag. 50. lin. 32. qua si de destitueretur. *lege*: qua si destitueretur.
Pag. 68. lin. 1. in margine, *lege*: Innocentius VI. Pont. Max. moritur.
Pag. 71. lin. 33. de populari. *lege*: depopulari.
Pag. 208. lin. 27. drivata. *lege*: privata.
Pag. 257. lin. 31. utriusque. *lege*: utrisque.
Pag. 365. lin. 5. libertatae. *lege*: libertate.
Pag. 418. lin. 35. sustelerit. *lege*: sustulerit.
Pag. 420. lin. 4. is namque qualitatious. *lege*: iis namque qualitatibus.

AD ILLUSTREM ET MAGNIFICUM

D. D. LUDOVICUM CARRILLUM ALBORNOTIUM,

IN AEGIDII ALBORNOTII GESTORUM LIBRUM

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE CORDUBENSIS

PRAEFATIO.

I. CUM illustrium virorum res gestas, et fortunae omnibus rebus dominantis temeritatem considero, ut praeclare in primis cum his actum esse videri solet, quibus illustrium factorum suorum illustres scriptores contigere, sic eorum conditio mihi quadamtenus videtur miseratu digna, quorum gloria post praeclara ab ipsis viventibus edita facinora, obruta oblivione in obscuro jacet. Quam calamitatem majoribus nostris, id est, Hispanis, scriptorum inopia contigisse satis scite Mena conterraneus meus suo carmine deploravit. Quid enim miserabilius, quam post plurimos labores ingentiaque exhausta pericula summam virtutem suo praemio fraudari? Est vero cum aliarum virtutum commune praemium honor, tum magnitudinis animi teste Aristotele maxime proprium. Qui honor eo cuique uberior defertur, quo ad plurium hominum, pluriumque aetatum memoriam ejus laudes monimentis litterarum propagantur.

II. Senserat hanc injuriam multos annos Aegidius Albornotius vir sine controversia suae memoriae decus et gloria. Qui cum pacis bellique artibus vivens summam claritatem adeptus esset, nemo tamen ejus praeclare gesta, nisi avare, et dum alias res agit, memoriae tradiderat: donec provenere grati homines in collegio Hispaniensi, quod ejus auspiciis Bononiae honestis generis nostri juvenibus litterarum studia aemulantibus conditum est. Qui ut tantum virum deque se optime meritum ab ea injuria vindicarent, perlectis ac consideratis epistolis Pontificum ac Aegidii ultro citroque missis, quarum maxima copia in collegii scriniis etiam nunc asservantur, quosdam velut commentarios ejus rerum gestarum summo, ut credibile est, labore confecere. Et ut in historiae formam redigeret, cuidam Joanni Garzoni Bononiensi, cujus eloquentiae erat tunc non mediocris opinio in hac civitate,

provinciam oblata satis honesta conditione delegarunt. Ita horum opera effectum est, ut Aegidii nomen, quod diutina oblivione velut oppressum tenebatur, e maligna luce in apertum emergeret, hominumque notitiam prodiret. Sed scriptor ille disertus, ut putabatur, injunctum munus tam negligenter obivit, ut difficile dictu sit, industriaene, an eloquentiae minorem laudem meruerit. Qui nulla saepe nec temporum, nec locorum habita ratione, ut quaequae in manus venerant, scribebat. Quo factum est, ut quaedam non satis sibi constantia, nonnulla etiam haud uno in loco confusa inculcataque reliquerit. Nam quod ad stilum attinet, tantum abest, ut historicum characterem tenuerit, ut numquam, dicam enim quod sentio, historiam legisse videatur, atque adeo utinam quae voluit, satis Latine dixisset. Quae non ob id hercle a me commemorantur, ut homini probo alioquin, ut accepimus, nec inerudito, cui vel eo nomine habenda gratia est, quod plerasque res tam diffusas tamque dispersas in unum velut corpus utcumque congessit, invidiam faciamus cum mortuis larvarum more luctantes, sed ut interim constet, non temere hunc laborem a nobis fuisse susceptum.

III. Hujusmodi namque vitia non ferentes eruditi juvenes mei sodales in Aegidiano collegio, qui dum, ut ego interpretor, mutuae inter nos benevolentiae indulgent, ingenio meo, quod equidem intelligo quam sit mediocre, tantum tribuunt, quantum ego nec agnosco, nec postulo, a me familiariter petiverunt, ut rudem et barbaram historiam in mitiorem cultum, et humaniorem, sic enim ajebant, formam redigerem. Ego vero et meae tarditatis conscius, nec ignarus, quod Cicero testatus est, historiam nec institui nisi praeparato otio, nec exiguo tempore absolvi posse, diu equidem repugnavi sacrarum litterarum et Aristotelicae doctrinae studio severiore, quod me multos jam annos tenet, occupatus. Sed cum tanto illi magis urgerent, et mihi velut ingratitudinem exprobrantes Aegidii erga nos merita commemorarent, accessit summi et gravissimi viri auctoritas Bernardini Carvajal Cardinalis, qui Sanctae Crucis inscribitur, qui, ut est cum illustrium virorum suique similium, tum in primis Aegidii Albornotii laudum, ut ita dicam, adamator, id mihi munus missis litteris injungere tanti putavit. Provinciam ergo non tam perficiundi spe, quam negandi verecundia suscepi; et succisivas horas, quas litterarum Grae-

ca-

carum studio, in quo aliquamdiu versatus sum, impendere solebam, huic operi destinavi. Quod, Ludovice Carrille Albornoti, tibi potissimum justis de causis dicamus, non ob id tantum, quod quidem magnum est, quod inter principes Hispanos ita generis claritate et omni virtute nulli cessurus excellis, ut ad illustranda scripta nostra nomen tuum per se satis fore videatur, sed quia, cum tu sis Albornotiae familiae princeps, ac proinde gloriae ac laudum Aegidii legitimus heres, nefas duxi, quidquam a me rerum gestarum hujus divini viri memoriae prodi, quin sub tuo patrocinio in lucem emitteretur: ut dum te hoc officio colimus, quod quantulumcumque est, certe principes et honestum sibi et gloriosum putare solent, ipsi quoque Aegidio, cui ob ingentia ejus in nos merita hoc officium praestamus, hac quoque parte gratificemur: quem nemini suorum gestorum historiam nuncupari, quam tibi malle credibile est.

IV. Suscipe igitur opus grato animo, et majorum tuorum illustria facta recognosce, ut haec legendo, simul tui generis gloria fruaris, simul ad aemulandam illam virtutem, quod facis, tanto magis exciteris. Ita te quamlibet rudis et nuda narratio juvare, et opus quoquo modo scriptum aliqua ex parte delectare poterit, cum se tibi parum labore nostro commendabit. Quamquam mehercule testari possum, multum me in id operae posuisse non modo ut orationi Latinae aliquem nitorem adderem, licet ne hanc quidem partem, quantum in me fuit, neglectam reliquerim, ignarus quantum ea opera fuerim consecutus; sed multo magis in revolvendis illis scriptis, quorum fidem, sed praepostere, secutum fuisse Joannem Garzonem supra memoravi: ut aliqua saltem locorum ac temporum ratio constaret, et pleraque, quae desiderabantur, excerperem. Qua mihi parte haerenti ac diu laboranti, dum implorata auxilia comparantur, opus intermittitur, et quod otium huic impendebam, vertendis e Graeco in Latinum exponendisque quibusdam Aristotelis voluminibus tradidi, quae propediem edere cogitamus. Donec Gometius Carrillus frater tuus, vir praeclarus, et qui magno animo magnaque sapientia Conchensem ecclesiam thesaurarius moderatur, quoque alumno collegium nostrum merito gloriatur, a me litteris consultus multa e fidelibus monimentis excerpta suppeditavit, quae me magnopere juverunt: qua occasione invitatus, cum quae intermiseram, revocassem, absoluta ut reco-

gnoscerem ac edere inciperem me hortati sunt cum alii mei sodales Aegidii ejusque gloriae amantissimi, tum in primis Jacobus Pontius de Leon nostri collegii Rector, vir integer et gravissimus; qui, ut de ejus multiplici doctrina taceam, cum privatus, tum maxime in eo magistratu constitutus suo se nomine suaque clarissima familia perquam dignum exhibere perseverat. Horum igitur auctoritatem secuti, ut obiter immaturae forsitan editionis invidiam auctoribus levemus, librum, quem ipsi nondum maturuisse putabamus, ac justo fortasse crudiorem, emisimus; hac tamen fiducia, quod tibi dicatur, tutiorem ab injuriis in manus hominum proditurum. Vale.

AEGI-

AEGIDII ALBORNOTII CARRILLI CONCHENSIS, S. R. E. CARDINALIS ET ARCHIEPISCOPI TOLETANI, DUCIS CLARISSIMI, LIBRI TRES,

In quibus, qua ratione tyrannica oppressam servitute Italiam in libertatem asseruit, ecclesiaeque restituit, et Pontifices Avenione velut exsulantes Romam reduxit, legisse operae pretium fuerit,

A JO. GENESIO SEPULVEDA CORDUBENSI CONSCRIPTI.

LIBER PRIMUS.

I. Aegidius Albornotius natione Hispanus, patria Conchensis, ex clarissima Albornotiorum familia, patrem habuit Garsiam Alvarum Albornotium, principem virum et multis populis dominantem, qui genus ab Alfonso Quinto Legionensium Rege perpetua stemmatis claritate repetebat: matrem Teresiam de Luna, quae eadem summo loco nata genus ducebat a Jaimo seu Jacobo Rege Aragonum. Is cum jam inde ab ineuntibus annis litterarum studio deditus magna futuri profectus praebuisset documenta, aetate adultior in Tolosanum, florentissimum id temporis gymnasium a patre optima spe concepta mittitur: ubi ingenii felicitate, pertinaci erga litteras studio, eo processit eruditionis, ut brevi inter paucos juris pontificii peritissimos, nec extremo loco numeraretur. Quam doctrinam cum eximia morum sanctitate et singulari religionis observantia illustrasset, in patriam revocatus, nactusque familiaritatem Alfonsi Castellanorum Regis, qui Algeciras, urbes quondam nobilissimas haud procul sitas a freto Herculeo a Mauris recepit, summis virtutibus hominum de se vicit opinionem: Regi adeo carus et sanctimonia venerandus, ut interfuturus ille sacrificiis, a nemine mallet, quam ab Aegidio jam sacris initiato rem divinam peragi. Quibus artibus cum a Rege summam gratiam inivisset, haud ita longo interjecto tempore, Archiepiscopatu Toletano, amplissima dignitate, ab eodem auctus est, non

Natales Aegidii Albornotii.

Aegidius Regi Alfonso Castellae fuit a sacris.

Donatur Archiepiscopatu Toletano.

non multo ante praelium illud nobilissimum, quo ab hoc Alfonso victus est et fugatus Benamarinus Rex Maurorum potentissimus, qui bellum Hispanis illaturus innumerabilem paene exercitum in Baeticam trajecerat. Quod praelium Rex initurus Aegidio rem divinam facienti religiosissime interfuit, et cum Christi corpus adorasset, et venerabundus ab ejus manibus sumsisset, ab eodem sese arma indui poposcit: cujus ille precatus ut res feliciter evenirent, non modo corpus ferro, sed animum etiam summa spe ac ingenti fiducia armavit, dum fortiter gestorum invictaeque ipsius majorum virtutis admonet, et multa non inultae impietatis in Deum Christum exempla commemorat. Et commisso certamine, Regem alios hortantem ipse lateri proximus adhortationibus incendebat.

Regis Alfonsi obitus Anno Christi 1351.

II. Sed parta victoria, receptisque Algeciris, quae, fugato Benamarino, parvo negotio victori cesserunt, dum Gibraltare obsideret, morbo correptus Alfonsus diem suum obiit, regnumque dissimillimus filius, atque adeo pestis humani generis, Petrus ille excepit, cui facta *Crudelis* cognomen merito peperere. Hic initio rerum nondum ferina saevitia sese efferente, Aegidium, ut par erat, eodem familiaritatis loco recepit, quem apud Alfonsum obtinuerat: ejusque adhortationes et monita admittere visus est, adeo ut hoc magistro morum non parvam spem de se hominibus principio rerum exhiberet. Sed cum se paulatim pestis detexisset, cum virtutibus coepit odisse magistrum: nam cum primum castigationis dolorem animo repugnante, tamen altius suppresisset, paulo post victus insita feritate, justa consilia detrectabat; et cum cetera gravissime pateretur, illud ferre non potuit ab Aegidio sibi toties exprobari, quod, fastidita Blanca uxore pudicissima, cuidam Mariae de Padilla effrenata libidine assuesceret. Erat enim Aegidius cum omnis generis vitiorum acerrimus insectator, tum libidinis vel maxime, a qua tantum abhorruit, ut fama constet, numquam eum hoc crimine, quoad vixit, fuisse pollutum. Rex ergo dissimillimum hominem sua sponte palam exosus, pellicis quoque, quae gravem censorem capitaliter oderat, precibus incensus, necem Aegidio molitur. Ille vero, cognitis insidiis, quae gratiosum in primis hominem diu latere nequiverunt, causa simulata, missionem efflagitat: quam cum vix ad tempus impetrasset, Concham urbem patriam pervenit; ubi parumper commoratus, comparataque profectione, ad Clementem VI. Pont. Max. Avenionem, se-

Regis Alfonsi filio Petro Crudeli invisus, quod ipsius libidinem reprehenderet.

Concha Avenionem ad Clementem VI. Pont. M. proficiscitur.

sedem id temporis ecclesiae Romanae, contendit. A quo libentissime exceptus summoque in honore habitus, parvo interjecto tempore Cardinalis factus est. Creatur ab eodem Cardinalis.

III. Clementi successit in Pontificatu Innocentius VI. vir integerrimus, singularis constantiae et severitatis. Apud hunc Aegidius sanctitate et moribus persimilis, multo etiam magis gratia et auctoritate valuit. Quandoquidem jam non sapientia tantum et pacis artibus censebatur, sed magnis etiam virtutis indiciis spem concitaverat, non minus praesenti se animo ad bella gerenda futurum, quam acri ingenio fuisset ad litteras capessendas.

IV. Opprimebatur eo tempore a tyrannis magna pars Italiae, quae ecclesiasticae ditionis erat, instimulante ad id, non modo favente, Ludovico Bavaro Imperatore, quem propter ipsius scelera Innocentius quoque post superiores Pontifices anathemate revinxerat: quippe cum occupasset cum multis aliis oppidis Viterbium Joannes Vicus; Ariminum, Pisaurum, Fanum Malatesta de Malatestis; Urbinum Antonius Philaretus. Ac ne singulos persequar, quota pars erat Imperii ecclesiastici, quae a tyrannis non teneretur? Ad eas igitur civitates recipiendas, quae superiorum Pontificum negligentia magna ex parte amissae fuerant, etsi quaedam alia Innocentium stimularent, poscentibus nonnullis earum id ipsum per legatos, multum tamen Aegidii virtutem consiliumque invitasse creditum est. Plerisque igitur rebus opportune congruentibus, Pontifex nihil cunctandum ratus, Aegidium ad se vocat, consilium suum exponit: „Multos esse in Italia populos ab ecclesia per vim tyrannicam alienatos cum magna rei ecclesiasticae jactura et Pontificum dedecore: fore, nisi serpenti in dies „malo quam primum occurratur, ut ceteri eorum exempla secuti, ab ecclesia propediem desciscant, tanto magis cum Ludovicus Imperator ecclesiae infestissimus hostis eas ad defectionem „sollicitare numquam desistat. Commemorat deinde quantam ipse „et Cardinalium collegium spem et praesidium in ejus sapientia, „fide ac virtute collocaverint. Summam ejus belli contra tyrannos administrandi ad eum communi omnium sententia ac consilio deferri. Proinde se honestissimae simul et honorificae rei „accingat, quam peractu non se credere tantae virtuti et industriae difficilem fore, nonnullis jam civitatibus tyrannorum saevitiam deprecantibus. Quae sint ad expeditionem necessaria,

Italia a tyrannis opressa.

Pontificis ad Albornotium oratio.

Ab Innocentio VI. Cardinalis Albornotius Pontificii exercitus dux eligitur.

„di-

„ dispiceret ; milites omnis generis, pecunias, commeatus abunde „ se suggesturum pollicetur, quibus rebus ille amissas ecclesiae o„ pes valeat restituere, et sibi immortalem gloriam comparare."

V. Hac oratione delectatus Aegidius, quod videret oblatam sibi occasionem in difficili quidem, honestissima tamen causa, virtutem suam et consilium ostentandi, provinciam libenti animo suscepit. Quin etiam gratias se habere respondit Pontifici, quod sibi potissimum eas partes injungeret. Nam etsi rei onus sentiret, nihil tamen sibi potius, nihil antiquius esse, quam ecclesiae ac Pontifici suum officium impartiri : cujus rei causa nullos labores, nulla discrimina deprecari sibi jam pridem indixisset. Bonam spem conciperet, daturum se operam, sperareque, ut debellatis tyrannis, omnes civitates, quae umquam ecclesiae paruissent, in ejusdem redigerentur potestatem. In habendo igitur delectu vix mense absumto, justum exercitum diversarum nationum, Gallorum, Teutonum, Cimbrorum, Britannorumque Aegidius comparavit, usus ad hoc magna ex parte opera Gometii Albornotii nepotis ex fratre Alvaro Garsia Albornotio, viri et strenui et rei militaris bene periti. Proficiscenti addit se Comitem Lupus Archiepiscopus Caesaraugustanus, vir sapiens et alto consilio, quem Aegidius multis magnisque beneficiis devinxerat, suorumque consiliorum arbitrum adhibebat. Secutus est et Alfonsus Toletanus Pacensis Episcopus, auctus ea dignitate a Pontifice Aegidii precibus exorato : erat enim ei veteri fidaque familiaritate conjunctus. Quin etiam ab Hispania hujus expeditionis fama celerrima nonnullos excivit : in primis Blascum Fernandum, et Garsiam Albornotium Aegidio consanguinitate propinquos : qui jam sub Alfonso Rege Castellae militantes, suae virtutis praemium, amplos honores fuerant consecuti, et post Aegidio operam egregiam, ut suis locis referemus, in bello gerendo navaverunt.

Militum delectus et duces.

Episcopus Caesaraugustanus et Pacensis belli socii.

VI. Erat ea tempestate Archiepiscopus, princepsque idem Mediolanensis Joannes Matthaei filius. In hujus favore conciliando magnum fore momentum ratus Aegidius, Mediolanum iter suscepit. Quo cum appropinquare nuntiaretur, Archiepiscopus, multis honestissimis viris, ac ferme nobilissimo quoque longius praemissis, ipse obviam cum magno comitatu ad duo millia ab urbe passuum officii gratia procedit, ac demum splendide magnificeque hospitio accepit, edicto per urbem, ut Aegidio ejusque universo exer-

Mediolanum proficiscitur.

exercitui cibaria abunde sine ullo pretio suppeditarentur. Aegidius litteras, quas a Pontifice attulerat, Principi reddit: harum summa fuit: „ Aegidium legatum, quem a latere suo in Italiam cum „ exercitu mitteret, ad recipiendas a tyrannis urbes, quae ditionis „ essent ecclesiasticae, ipsi etiam atque etiam commendare: quid- „ quid favoris et auxilii in eum contulisset, sibi fore quam gratis- „ simum: non se solere acceptorum beneficiorum memoriam depo- „ nere, aut esse in referenda vel cum foenore gratia parciorem."

VII. Postero die, qui fuit decimus septimus Kalend. Octob. cum lecta epistola Princeps adesset, Aegidius insuper Pontificis mandata exponit: „ Quanta quamque justa esset Pontificis indigna- „ tio in tyrannos, qui nullo nec Christianae Religionis, nec legum „ humanarum respectu ecclesiasticas urbes occupassent. Ad hos „ depellendos magnam in ipsius Archiepiscopi fide spem Pontificem, „ cum eam expeditionem moliretur, collocasse. Proinde obtestari, „ ut Christi vicario, omnia de ipso sibi promittenti, ne deesset: „ ecclesiae, cujus ipse bona pars esset, laboranti et in ruinam „ praecipiti succurreret." Quibus auditis, Princeps multa simul animo agitans, pugnante videlicet cum petitione honesta eo timore, ne debellatis tyrannis, ipse quoque Bononiam, quae itidem ab ipso occupata ad ecclesiam pertinebat, amitteret. „ Semper se, „ respondit, Pontificis voluntati fuisse obsequentissimum; quia ta- „ men ea res ardua pergravisque esset, ad deliberandum se diem „ sumturum." Postridie reversus incertum, an rei honestate victus, an quod a Pontificis voluntate non auderet dissentire, respondit: „ Bellum quidem, quod contra multos simul et poten- „ tes tyrannos, quique partim jam in armis cum manu non con- „ temnenda essent, iniretur, difficillimum videri; se tamen, quem- „ cumque eventum fortuna tulerit, quidquid in se opis et auxilii „ fuerit, in ecclesiae dignitatem libenti animo esse collocaturum." Pergrata fuit Aegidio Principis responsio, eo magis, quod intellexerat, paucis ante diebus Francisci Estensis et Malatestarum ad Archiepiscopum legatos Mediolano discessisse, et proxime a Joanne Vico et a tyrannis Forilivii, Ravennae, Faventiae advenisse. Quid legati cum Archiepiscopo egissent, valde metuebat. Nec enim dubitabat a tyrannis suo adventu commotis, ad captandum Principis favorem, hos fuisse dimissos: licet Archiepiscopus interrogatus aliam ceterorum adventus causam simulate reddiderit: nam Principum Fa-

Aegidius Archiepiscopi opem implorat.

ventiae et Forilivii legati ex consilio, ut creditum est, Archiepiscopi, aliis fortasse recusantibus, Aegidium convenerunt, quasi ad ipsum fuissent legati, renuntiantes, principes suos paratos esse imperata facere, si modo aequa conditio citraque detrimentum offeratur. Quibus Aegidius haud ignarus, quo animo dicerentur, pro tempore quae visa sunt, spe pacis interjecta, respondit. Triduo ibi commoratus facile intellexit, Archiepiscopum vereri, ne, si ipse per Flaminiam iter faceret, Bononia, quae nullo, aut parvo praesidio tenebatur, in discrimen traheretur.

VIII. Hanc ut ei solicitudinem explicaret, simul quod allatum erat Malatestam, qui bellum tunc gerebat cum Gentile Moliano, cum mille quingentis equitibus haud procul a Ferraria castra posuisse, quicum ad praesens confligere non erat consilium, iter se in agrum Pisanum carpturum Achiepiscopo id ipsum suadenti secreto affirmavit; petitque ab eo duos viros auctoritate graves, consilio praestantes sibi dari, quorum opera in legatione mittenda ad Joannem Vicum uteretur, quique simul ipsum de Archiepiscopi voluntate erga summum Pontificem edocerent, ut intelligeret, nullam sibi ad resistendum spem esse debere a Principe Mediolanensi. Datus est cum Occino a secretis Guilielmus juris legumque scientia clarus, ambo consilio ac virtute praestantes. Proficiscentem Archiepiscopus muneris ergo duobus poculis argenteis, tertio aureo, magni pretii prosecutus est.

Iter exercitus Aegidii.

IX. Cum ad oppidum, qui Sanctus Dominicus appellatur, pervenisset, legatos a Marchione Estensi obvios habuit, qui omne ejus studium operamque polliciti, ita excusarunt, quod promissa auxilia Hugoni misso rogatum suppetias non praestitisset, ut justo eum metu exclusum, non voluntate defuisse ostenderent. Nam praeterquam quod Malatesta propius Ferrariam castrametatus esset, multos etiam cives in ipsius caput conspirasse: daturum tamen operam, ut quod verbis professus esset, re aliquando declararet. Accepta excusatione, Aegidius respondit: „Gratiam se habere Mar„chioni Estensi, quod eo animo esset erga se summumque Ponti„ficem: fore, ut eum instituti consilii numquam poeniteret.“ Hoc responso legatis redeuntibus, legati quoque a Malatesta Ariminensi ad Furnum novum, quod oppidum est in agro Parmensi, agmen consecuti, cum hujusmodi mandatis adsunt: „Aegro animo sese „tulisse, quod Aegidius a Flaminia iter avertisset. Qua id ratione

Legati Marchionis Estensis.

„fe-

„ fecisset, magnopere mirari, tanto magis cum ipsius studium ani„ musque in ecclesiam numquam fuisset dubitabilis." Quibus tamen verbis cum iniqua postulata addidissent, re infecta, sed cum pacis futurae spe, redierunt. Tandem itinere non intermisso, quinis denis castris Florentiam pervenit, fuitque a Florentinis splendide ac magnifice exceptus, nulloque officio sociae et amicae civitatis praetermisso, centum quinquaginta equites ei auxilii causa haec civitas decrevit.

Florentiam Aegidius advenit et subsidium accipit.

X. Jam hinc Aegidio, quos viros ab Archiepiscopo Mediolanensi accepisse demonstravimus, legatos ad Joannem Vicum mittere placet, quibus mandat, ut exposita Archiepiscopi voluntate ac consilio erga susceptam expeditionem, Pontificis suisque verbis ei renuntient, oppida, vicos, castella, quidquid demum occupasset, quod jure ad ecclesiam pertineret, Pontifici sine ulla mora restitueret; habiturus, si ita fecisset, omnium praeteritorum malorum a summo Pontifice veniam; sin recusaret, aut quovis modo tergiversaretur, ut ecclesiae Pontificisque hosti bellum indicerent, et minis conterrerent. A Florentia Aegidius magnis itineribus Senas ire contendit, hujus enim civitatis primores cognoverat vehementer tumultuare, dum alteri Joanni Vico, alteri Pontifici Max. studerent: cujus adventu operaque, et prudentia Episcopi Senensis celerrime effectum est, ut composita seditione omnes in ecclesiae partes adducerentur, et communi consilio centum auxiliares equites Aegidio ea civitas daret.

Legati ad Joannem Vicum.

Senam Aegidius venit.

XI. Interea allatum est hostiles copias non longe abesse a Mevania et Monte Faliscorum, quare ea oppida non contemnendis praesidiis muniri placuit. Influxerat Italiae temporibus illis perditorum multitudo, qui a Germania non domicilium aut novas sedes captandi gratia, ut Cimbros olim fecisse legimus, sed bellandi praedandique studio conciti, Montem Regalem et Comitem Laudinum duces sequebantur. His belli gerendi ea ratio erat, ut singularum civitatum agros hactenus infestarent, otiumque earum solicitarent, donec populi magno pretio ab eis pacem redimere cogerentur: qua immanitate cum in populos ecclesiasticae ditionis potissimum usos constaret, non tamen Aegidius ad praesens eos bello lacessere in rem fore ducebat, ne se Joanni Vico id ipsum magnis praemiis pollicitationibusque suadenti socia arma junxissent, hostium numerus magna multitudine augeretur. Erat enim ea societas,

 nam

nam sic vulgo dicebatur, armatorum octo admodum millia, quorum tria tantum pedibus, ceteri omnes equis militabant: quin potius in suas partes adducere omni ratione enitendum ratus, Carolo Aduadulae et Joanni Alberto, viris magna et auctoritate et prudentia negotium dat, uti Germanos adeant, eorum animos tentent, quid consilii coepissent explorato, conentur a Joanne Vico ad exercitum ecclesiasticum avertere. De conditionibus vero pacis et societatis nihil se inconsulto paciscantur.

Perusiae tumultum sedat Albornotius.

XII. Sub haec Perusini, exorta inter cives magna seditione, legatos publice ad Aegidium mittunt, qui ipsum edocerent, quanta in dissensione populus ille versaretur. Quae cum accedentibus odiorum, ut fit, in dies novis causis magis ac magis aleretur, positum esse in ejus adventu ac auctoritate, ne cives cum civibus confligant: propterea comprecari, iter ad ipsos, quantum maxime posset, acceleraret: fore eam rem populo Perusino magnopere saluti, Aegidio non mediocri fortasse usui ad bellum gerendum. Cui petitioni cum Aegidius libenter acquievisset, magna cum celeritate Perusium contendit, exceptusque cum ingenti laetitia pacem brevi inter cives composuit, atque omnium animos in ecclesiae et Pontificis studium convertit.

Germanorum responsio.

XIII. Interea legati, qui fuerant ad societatem missi, re infecta redeuntes, hoc tantum responsi a Germanis attulerunt: „Statuisse se libere vagari, nec cujusquam imperio aut voluntati se „addicere.“ Quod responsum cum Aegidius ad concilium retulisset, cui adhibuit primos quosque Perusinae civitatis, omnes in eam sententiam venerunt: „In primis habendam esse rationem, ne Ger„manorum societas sese hostibus aggregaret. Ad hoc unam potis„simam viam patere, si cum tota adduci non potuerit, aliqua „saltim ejus pars cum Duce Monte Regali magnis pollicitationi„bus et qualibet grandi mercede conduceretur, ut altero Ducum „conciliato, alterius opes non forent extimescendae.“

Germanorum altera responsio.

XIV. Sed de his rebus legatione missa, responsum est a Ger„manis: „Se fide data acceptaque & jurejurando sanxisse, nulla „societatis partitione facta, omnes eamdem semper belli fortunam „experiri.“ Quibus responsis legatis redeuntibus, tertio Aegidius ad Montem Regalem legatos cum his mandatis mittit: „Quando „societati nullis praemiis persuaderi posset, ut aut tota, aut ali„qua ipsius pars sub signis ecclesiae militaret, dum libere vagari,

„ac

„ ac neutiquam sejungi jurejurando statuisse, profiteatur, ab eo postulare, primum ut copias, quae agrum Tudertinum infestarent, „ inde quamprimum abduceret: deinde civitates ditionis Ecclesasticae ne bello, neve alia injuria lacesseret: postremo rogare, ne „ hostibus suis Pontificisque, praesertim Joanni Vico, praestaret auxilium. Quae si ita fecisset, magnam illi secum et cum Pontifice „ Maximo gratiam futuram, acturumque se pollicetur cum summo „ Pontifice, ut fratrem ejus, hominem ecclesiasticum et utriusque „ juris non imperitum cum honestis reditibus Episcopali dignitate „ augeret: sin minus haec impetraret, quae tam justa et honesta „ essent, cum non minus hostes ecclesiae ulciscendi, quam amicos „ et clientes conservandi curam suscepisset, non sese commissurum, ut horum injurias neglexisse videretur." Ad haec Mons Regalis paucis respondit: „ Justa esse Aegidii postulata, et accepta „ conditione, nihil se deinceps acturum pollicetur, quod intellexerit, Aegidio summoque Pontifici molestiam aut incommodum „ allaturum:" statimque exercitum a Tuderto promotum in Picenum perduxit.

XV. Haec eodem tempore Aegidio responsa factaque referebantur, et legati, quos ad Joannem Vicum miserat, redibant: qui haec responsa ab ipso reportarunt: „ Aegidii postulata gravia se „ et periniqua censere, et in quae sine magna opum suarum jactura suoque dedecore descendere nequiret: pacem tamen cum eo „ ac summo Pontifice certis conditionibus libentissime esse facturum." Quibus conditionibus, cum eas periniquas esse constaret, minime acceptis, Aegidius, cum primum per anni tempus posset, eum bello persequi statuit. Tunc vero affecto autumno parte exercitus Romam missa, quae populum in officio contineret, locum hibernis deligendum, in omnia, quae usui belli futura viderentur, comparanda existimavit. Abolita igitur inter Perusinos discordia, sua praesentia, animisque in Pontificem confirmatis, populum eo nomine liberali oratione collaudatum hortatur, ut in ea sententia et fide persisteret, tum quod in se tam officiosi exstitissent, gratias egit. Postremo Florentinorum ac Senensium exemplo commemorato, petit, ut ipsi quoque se aliquo auxilio juvare officii ducerent. Tunc Perusini per primores civium omnem suam operam fidemque polliciti, equites ei ducentos dant, quibus loco praetoriae cohortis uteretur. His copiis Aegidius auctus, necdum tamen Joanni Vico mili-

Legati a Jo. Vico redeunt.

li-

litum numero par, in Montem Faliscorum, quod oppidum, quia nec ab hoste longe aberat, et erat in edito colle situm, hibernis opportunum censebatur, hiemandi causa XVII. die ante Kalendas Decembris contendit.

Exercitus Pontificis fame laborat.

XVI. Tribus ibi mensibus traductis, cum nec pecuniae a Pontifice submitterentur, nec commeatus convecti suppeterent, coepit exercitus fame laborare, nec enim ab Aegidio in majus tempus rei frumentariae potuerat provideri: quandoquidem ad nummorum inopiam ea quoque mala acciderant, ut Patriarcha Aquilegiensis et Episcopus Tudertinus cum reliquis, qui exercitui commeatus supportare fuerant polliciti, fidem metu hostium exclusi fallerent; naves etiam, quae a Corsica et a Sardinia frumentandi causa missae redibant, interciperentur. Quo malo cum multi milites discedere cogerentur, ecclesiasticus exercitus in dies minuebatur.

Aegidius Pontificem certiorem de cunctis facit.

XVII. In tanta omnium rerum iniquitate Aegidius Pontificem de cunctis certiorem faciendum ratus, Episcopum Pacensem cum mandatis et litteris mittit, ut ipsum edoceret, quam in angusto res esset, et quanta non commeatus modo, sed militum etiam indigentia exercitus versaretur. Quibus malis ni subveniretur mature, timorem esse, ne deficiente ecclesiastico exercitu, atque in dies decrescente, hostibus contra ex his rebus majorem audaciam majoresque spiritus sumentibus, eae quoque civitates, quae hactenus ecclesiae sine controversia paruissent, discrimen adirent: se vero eo semper animo persistere scribit, ut pro Pontifice et ecclesia nullum laborem, nullum discrimen esset deprecaturus. Sed nec Imperatorem sine exercitu bellum gerere, nec exercitum sine stipendio aut contineri, aut reparari posse. In eam se necessitatem esse compulsum, ut ceteris absumtis ex instrumenti sui vasis argenteis aureisve nihil sibi reliquum fecerit, omnia aut distraxisse, aut oppignorasse. Multum praeterea aeris alieni contraxisse, ut milites in officio contineret, et parum profecisse. Magnam etenim partem ex hibernis cibariorum inopia discessisse. At sibi a Monte Faliscorum copias idcirco non esse promotas, quod dubium non esset in tanta militum paucitate, si inde discesserit, hostem, qui quotidie infestus adesset, oppido potiturum, quod ad ducendum bellum natura situs magnam faceret occasionem: cuncta tamen damna posse resarciri, si ab ipso pecuniarum quantum satis esset, suppeditaretur. Jam enim se in Etruriam ac Galliam Cisalpinam dimisisse, qui militum delectum haberent.

Pau-

XVIII. Paucis interjectis diebus allatum est, Urbevetanos, quae civitas, cum tota Pontifici pareret, tamen in duas factiones Muffatam et Marchulinam scindebatur, intestino bello acriter agitari. Nam extra multa data acceptaque vulnera plurimos cives interfectos fuisse nuntiabatur. Ad quas discordias sedandas virum auctoritate gravem et rebus gestis insignem mittit, qui cives gravi oratione castigatos ad concordiam omnibus rationibus hortatus est. Et cum perpetuam pacem impetrare difficile esset, factis in annum induciis, obsides utriusque factionis principibus imperavit, accepitque. Domesticis seditionibus levati Urbevetani, bellum omnes Joanni Vico inferendi consilium inire coeperunt. Quo cognito, Joannes Vicus adeo commotus est, ut collatis omnibus viribus, in Urbevetanos totum bellum converterit. Quibus superatis, expugnataque urbe, multis promiscue necatis, in primos quosque civitatis multifariam saevitum est. Postremo magna vi pecuniarum universis imperata, quosdam secum captivos duxit. Qui postea libertatem ab eo octo millibus ducatorum redemerunt.

Urbevetanos Jo. Vicus oppugnat.

XIX. Quo tempore Urbevetani bellum adversus Joannem Vicum moliebantur, eodem Viterbii, cui Petrus Vicus Joannis frater praeerat, ingens animorum commotio facta est. Quidam enim ex primoribus civitatis, conspiratione in tyrannum facta, cum trecentorum armatorum manu, quam occulte coëgerant, magno clamore excitato, populum ad libertatem vocare coeperunt. Quo cognito, Petrus Vicus extemplo, amicorum cohorte, quos satis paratos habuit, comparata, forum occupavit, ubi acre praelium commissum est, ac demum populares in fugam conjecti. Quorum multi comprehensi et supplicio affecti sunt: inter quos quatuor ex nobilitate securi percussi; alii vero timore perterriti fuga mortem vitaverunt, quorum omnium bonis publicatis, magnum inde Joannes Vicus pecuniarum numerum congessit. His rebus fiebat, ut ejus in dies auctoritas ac opinio cresceret, et exercitus augeretur.

Viterbii tumultus excitatus.

XX. Quae cum Aegidio non sine ingenti ejus dolore nuntiarentur, nondum tamen cum hoste praelio decernere, a quo tam longe numero militum superabatur, ex usu esse ratus, sese hibernis continebat, exspectans dum auxilia, quae a Pontifice mittenda erant, se cum cetero exercitu conjungerent. Sed cum diutius haec morarentur, longumque videretur exspectare, nec suam pati dignitatem, ut impune Joannes Vicus agrum Faliscorum crebris incursionibus quoti-

tidie vastaret, fluctuans animo, ac tota mente agitans, si qua ratione aequari posset, quod viribus deerat, hoc cunctis consiliis praeferendum statuit. Intellexerat robur exercitus Joannis Vici in equitatu esse. Cum hujus primoribus magno praemio ac magnis pollicitationibus per occulta colloquia pacisci conatur, ut copias ad se traducerent: quod horum plerisque persuadere, tanto minus fuit difficile, quod multorum populorum tyrannum ac hostem ecclesiae deserentium defectio non magni facinoris invidiam, sed pietatis potius speciosum titulum apud honestissimos quosque et Christianos homines habitura videbatur. Quingenti igitur equites, signis repente sublatis, ad Aegidium transierunt. Quorum defectio Joannis Vici audaciam usque adeo fregit, ut Urbeveteri contentus, nullam deinceps incursionem facere auderet.

Defectio equitum Jo. Vici ad Aegidium.

XXI. Aegidius vero, cum jam virium non poeniteret, relicto in Monte Faliscorum firmo praesidio, cui Carolum Aduadulam praefecit, milites ex hibernis educit. Coepitque hostem bello provocare. Templum erat Laurentio dicatum haud procul ab Urbeveteri, opere ac natura ita munitum, ut arcis locum speciemque praeberet. Hoc, quia Joannes Vicus alta fossa circumducta, valido militum praesidio firmaverat, Aegidius in primis expugnare statuit. Ac Jordani cum parte copiarum id negotium dat. Is propere admotis machinis, ac tormentis dispositis, se ita strenue gessit, ut quo die oppugnari coeptum ab eo est, eodem quoque fuerit expugnatum. His autem, qui templum custodiebant, venia data, et abeundi facta facultate, Concharatum, et Albertatium Richasulum, ac Benedictum Ormarium cum centum quinquaginta militibus custodiae loco relinquens, ipse cum reliqua manu Vulsinum oppidum proficiscitur. Quae cum Joanni Vico renuntiata essent, cum peditibus nonnullis, sed omni equitatu urbe egreditur experiundi gratia, an templum sicut celeriter fuerat amissum, ita propere posset recuperari. Templum praetergressus, cum nemo se illi objecisset, speculatores mittit, qui cognoscerent, ecquid prope lateret insidiarum. Qui renuntiarunt, haud inde procul hostium visa quinque signa: quo metu subsistere agmen jubet, nec est ausus ultra progredi. Ecclesiatici vero, nuntiato, quo loco Joannes Vicus extra oppidum vagaretur, ei se celeriter ostendunt: et commisso praelio, cum acriter utrinque pugnaretur, qui templum tenebant, hostes a tergo adorti, tantum eis terrorem incussere, ut turbato ordine, multis occisis, pluribus vulnera-

Templum s. Laurentii captum.

ratis, et uno signo amisso, ceteri in fugam verterentur: cum quibus Joannes equo saucio in oppidum sese recepit.

XXII. Corsidium deinde oppugnari placet, quoniam ex eo oppido ecclesiasticos commeatu prohibere facultas erat. Ergo a circumjecta manu ubi tela jaci coepta sunt, et propugnatoribus nudatus murus, admotis scalis milites conscendunt, et vi oppido celerrime potiuntur. Qua oppugnatione oppidanorum nonnullis occisis, ceteros nulla affectos injuria Aegidius in suam fidem recepit. Paulo post urbem Toscanellam cum arce, oppidanis ad deditionem oppugnatione et Corsidiensium exemplo compulsis, recepit.

Corsidium ab Aegidio capitur.

Toscanella se Aegidio dedit.

XXIII. Interea pecuniarum a Pontifice praemissis subsidiis, equites etiam trecenti pervenere. Missa sunt itidem auxilia a Joanne Archiepiscopo Mediolanensi, quae praetereunti Aegidio fuerat pollicitus. Quae res ut exercitum ecclesiasticum numero viribusque auxerunt, ita hostibus magnum injecere terrorem, prorsus ut multi, tyrannorum auxiliis, quae Joanni Vico submiserant, revocatis, in suas quisque res omnes curas intendere coeperint, et necessaria ad sui defensionem comparare. Cum septingentis equitibus peditibusque pro numero equitum Joannes Vicus in oppidum, quod Aquampendentem appellant, ab Urbe veteri profectus est reparandi exercitus gratia, et quod locus ille opportunior ad trahendum bellum videbatur. Quo cognito, Aegidius Andreae Salamoncello, viro magni animi et consilii, cujus in bello gerendo singulari opera saepe usus est, imperat, cum equitatu et parte copiarum eum antevertat, ac itinere prohibere contendat. Qui celerius omni opinione, quod jussus erat, exsecutus, viam occupat, et procedere pergenti hosti sese acie directa opponit. Quam pugnam cum Joannes minime detrectasset, infestis signis acriter utrinque concursum est: pugnatumque diu est aequo Marte, hos cladis nuper acceptae indignatione, illos pristinae victoriae gloria accendente.

Joannes Vicus Aquampendentem proficiscitur.

XXIV. Postremo Joannes multis suorum amissis, cum reliquis funditur fugaturque; coactusque est iterum in Urbem veterem sese recipere. Postero die ad Arcem abbatiae producto exercitu, ubi oppugnare frustra tentasset, visumque esset oppidum inexpugnabile, obsidione cinxit. Quam cum diutinam fore oppidani intelligerent, et sibi perniciosam, desperatis Joannis Vici rebus, sese Andreae dediderunt. Quorum exemplum secuta multa oppida finitima, quae sita in montibus, fuerant a Joanne Vico praesidiis munita, admoto

Vicus fusus fugatusque Urbem veterem sese recipit.

tantum sibi exercitu ecclesiastico, se Aegidio dediderunt.

Civitatum, quae tyrannis serviebant, ad Aegidium legati.

XXV. Tunc vero multarum civitatum, quae tyrannis serviebant, legati ad Aegidium venerunt: „Gratissimum sibi primo fuisse nuntium, quando Aegidius cum exercitu in Italiam adventare nuntiatus esset: nam tunc demum suae libertatis spem aliquam concipere ausos fuisse; victorias deinde ab eo de hostibus partas vehementer gratulari. Nam, etsi plerasque urbes ecclesiae amissas a tyrannis bello recepisset; magis tamen ex suo, quam vel Pontificis usu evenisse, sese non ignorare: cum ille amissas urbes, ipsi libertatem, quo nihil melius esse in rebus humanis, recuperassent. Proinde suis malis edoctos, quam sit calamitosum tyrannis servire, se suaque Aegidii Pontificisque fidei ac potestati tradere. Quidquid imperasset, libentissime se esse facturos: tantum se a violentia ac injuria tyrannorum tueretur."

Aegidii responsum.

XXVI. Aegidius liberali oratione legatos prosecutus, eorum animos sermone sic confirmavit: „Pontificem, ut id bellum susciperet, non magis amissae partis ecclesiastici Imperii indignationem, quam infelicium civitatum, in quas scelestissimi homines tyrannidem exercerent, miserationem impulisse. Sperare sese quam maxime a facinorosis hominibus, hostibus ecclesiae, qui omnia jura divina humanaque violassent, tantorum scelerum poenas quam primum sumturum, ac omnes civitates, quae aut vi tyrannica invitae suppressae fuissent, aut sponte hactenus servientes, aliquando resipiscerent, in libertatem vindicaturum: satis enim liberos esse, qui ecclesiae tantum ac summi Pontificis legibus inservirent. Quod si qua civitas eo stultitiae ac dementiae procederet, ut oblatam libertatem recusaret, ei non impune, non magis quam ipsis tyrannis fore."

Cornetanorum pertinacia.

XXVII. His responsis legati laetabundi discedunt. A quorum sententia Cornetani tam longe aberant, ut pro Joanne Vico se Pontificis hostes esse haud obscure profiterentur. Quo cognito, Aegidius, ne ejus civitatis pertinacia exemplo quoque nocere posset, hos omnium maxime bello persequi, et prima quaque temporis opportunitate agrum Cornetanum vastare statuit. Quare Jordanem et Blascum nepotem suum Romam properare jubet, et copias, quae hibernandi ac praesidii gratia eo missae fuerant, in agrum Viterbiensem deducere. Quod consilium ubi Joanni Vico nuntiatum est, Reverium Victorium, quem unice diligebat, et quod erat ad necten-

dos dolos mirus artifex, magni faciebat, cum centum quinquaginta equitibus Cornetanis subsidio mittit. Is non ignarus quantam ecclesiasticis ad bellum gerendum opportunitatem Mons Faliscorum faceret, consilium inire coepit, ut Carolo, quem oppido praefectum ab Aegidio diximus, cum praesidio circumvento interfectoque, oppido potiretur. Ratio haec fuit.

XXVIII. Arx erat munitissima, quae a Monte Faliscorum circiter tria millia passuum aberat, *Arx Castellacii* appellata. Cum hujus arcis praefecto consilium communicat, monetque, uti litteras nuntiumque secreto per speciem proditionis ad Carolum mittat, quibus polliceatur in arcem ipsum cum armatis accipere, si ad diem dictam magno cum silentio paulo ante lucem praesto fuerit. Quibus cum Carolus, magnae sibi gloriae oblatam occasionem, quam diu captaverat, ratus, rescripto annuisset, praestituto die, qui fuit undecimus ante Kalendas Majas, Reverius Victorius ipse cum magno equitatu peditatuque proxima silva occultatus, Carolum exspectabat, ut praetergressum a tergo adoriretur. At Carolus, qui hostis pollicitis fidem non sine suspicione insidiarum habebat, consilia ad omnes casus comparabat: nam militibus paucis ad tutelam oppidi relictis, cum ceteris omnibus bene instructis, ac ordine servato, de tertia vigilia proficiscitur. Signo accepto, equites decem cum centum et quinquaginta peditibus praemittit, qui fidem arcis praesidis periclitarentur; ipse cum reliquo agmine haud ita longo intervallo in via subsistit. Praefectus antecursores prope arcem conspicatus coepit magna voce *Ecclesiam*, *Ecclesiam* inclamare; simulque ab arce in eos tela conjiciebantur. Quo signo hostes subito e silva exorti concurrunt, nec multis paucos circumsistere et comprehendere fuit perdifficile. At Carolus, qui auribus animoque intentus eventum rei subveritus exspectabat, exaudito clamore, et hostium insidiis intellectis, advolat, et impetu facto hostem in se convertit; et cum diu fuisset acriter dimicatum, tandem insidiatores profligati se fugae mandarunt; quos ecclesiastici insectati, multis interfectis, equites viginti, cumque his arcis praefectum, ceperunt. Reverius, accepto vulnere, cum paucis evasit. Carolus, his gestis, ac suorum paucis amissis, in Montem Faliscorum se recepit.

Insidiae Joannis Vici ad Montem Faliscum non cesserunt optato.

XXIX. Hac clade Aegidius Cornetum defensoribus multum exhaustum fuisse arbitratus, confestim eo rapit agmen, coepitque magno impetu oppidum oppugnare, ut injecto terrore, oppidanos ad de-

Cornetum oppugnat Albornotius.

deditionem compelleret: quod cum parum procederet, erat enim oppidum militibus differtum, misso iterum auxilio a Joanne Vico, cui praeerat Ludovicus ejus frater; pervastato agro, copias inde abducit, et in Celenum, Vetralam, et reliqua oppida, quae circa Montem Faliscorum Joanni parebant, convertit: magna itidem his populatione incommoda inferendo.

Seditio in castris.

XXX. Cum praesidium Romanum se cum reliquo ecclesiastico exercitu conjunxisset, inter duos viros nobiles alterum Romanum, Germanum alterum, tanta seditio in castris exorta est, ut a Romanis Germanisque, dum suo quique favent, ad arma conclamato, aliquamdiu fuerit pertinaciter praelio dimicatum: quod nullius oratione commonitioneve ante dirimi valuit, quam nonnullis interfectis, pluribus vulneratis, reliquae copiae ex Aegidii imperio se ex transverso inter volantia tela, facto impetu, intulissent. Ad hunc modum seditione sedata, moxque facta pace, et gratia inter utrosque reconciliata, Aegidius copias propius Viterbium movet, et crebris incursionibus magnum hostibus timorem inferebat.

XXXI. Interea Joannes Vicus urbem repetit, cum nullo eam ecclesiastico praesidio teneri intellexisset, ac nemine prohibente ingressus magnam in locupletes avaritiam et crudelitatem exercebat: nam qui imperatam magno numero pecuniam denegassent, omnia in eos exempla cruciatus edebat. Cujus immanitatis latius fama dissipata, quarumdam civitatum animos ab ipso multum avertit, Viterbiensium in primis. Horum enim plerique, quorum fuerunt, qui arcem custodiebant, auxilio Aegidii, qui prope aderat, freti, die quodam sub solis exortum, ingenti clamore sublato, *Ecclesiam* inceperunt conclamare. Quo audito, Aegidius propere arma sumere, machinas admoveri, scalis arcem conscendere jubet. Omnia tamen tyranni promtitudo ac diligentia irrita fecit, qui antequam ceteri oppidani convenirent; qui clamorem excitarant, extemplo compraehensis, et magno supplicio affectis, ceteros ab instituto deterruit: et qui arcem tenebant, animis consternati, eam tyranno reddiderunt: simulque milites disposuerat, qui subeuntes ecclesiasticos a muris repellerent.

XXXII. At Aegidius cum Viterbium, nisi longiore obsidione, haud facile expugnari posse intelligeret, ne, dum ibi tempus terit, alia oppida in discrimen traherentur, populabundus agros, exercitum propius Germanorum societatem, de qua supra dictum est, pro-

promovit. At ex itinere cum Urbem veterem oppugnare, si forte resisteret, moliretur, portis patefactis, omnes oppidani obviam ei procedunt, Urbemque tradunt. Ingressum, cum oppidum vacuum habitatoribus reperisset, magna ejus civitatis miseratio incessisse fertur. Nam ex numerosa multitudine, qua oppidum illud non pridem abundabat, vix trecenti homines, qui arma ferre possent, numerabantur. Postridie re divina rite perpetrata, cum omnibus benedixisset, pacem perpetuam inter Muffatos et Marculinos, factiones, ut diximus, contrarias, fecit: jubetque omnes cives, qui a Joanne Vico ejecti fuerant, suae civitati restitui. Urbevetanorum exemplum Tusculani secuti, mox legatione missa, se Aegidio dediderunt.

XXXIII. Joannes Alerianus Ameriae tum temporis tyrannus erat, qui, licet amicitiam cum Joanne Vico confirmasset, non tamen ab Aegidio palam audebat desciscere. Huic igitur Aegidius paulisper in Urbe veteri commoratus denuntiatum mittit, ad se quam primum venire properaret: habere, quae cum eo de re communi colloqui vellet: qui si renuisset, sibi eodem loco, quo Joannem Vicum, futurum. Ille vero, cum se humiliorem sciret, quam ut Aegidio resistere posset, et Joannis Vici opes afflictas videret, dicto audiens Urbem veterem pervenit, multa meditatus, quibus dum Aegidio frustra persuadere conatur, ut se ministro in populo Amerino gubernando uteretur, Joannes, Albertus et Magnus Praefectus legati clam missi Ameriam perveniunt, qui populum omnibus rationibus hortati, ut se Pontificis imperio redderent, adduxerunt. Tunc Aegidius, magna proposita poena, interdicit Joanni Aleriano, imperatque, ne mille omnino passibus propius Ameriam de cetero appropinquaret. Jo. Alerianus Ameriae tyrannus.

XXXIV. Interea societas in agro Tudertino vagari ab exploratoribus renuntiatur. Quam rem aegre ferens Aegidius legatos ad principes ejus mittit: „Quod in eum locum copias cum magna ecclesiae clientum jactura deduxissent, inique eos agere. Qua id ratione fecissent, mirari sese. Postremo rogare, agmen inde sine civitatum ditionis ecclesiasticae injuria submoverent." Ad haec Germani pauca, sed insolenter responderunt: „Nemini suae vitae rationem in Italia ignotam esse debere, quibus cum cetera desint vectigalia, praeda ac rebus bello partis vitam ducere necesse esset. Multas civitates pacem ac suorum agrorum incolumitatem magna vi pecuniarum a se redemisse. Proinde, si vellet Aegidius Germani grassantes rebellant.

„ se

„ se sollicitudine, populos ecclesiasticos ea molestia sublevare, ea„ rum civitatum sequeretur exemplum, quae pecunias numeras„ sent." Et magnam vim pecuniarum petunt.

XXXV. Hanc Germanorum insolentiam graviter admodum tulit Aegidius, praesertim quia suspicabatur, Germanos Joannis Vici voluntatem secutos, in id audaciae ac improbitatis adversum se processisse, cum ille victus necessitatibus, unam ex filiabus suis Anibaldo Montis Regalis fratri cum grandi dote spopondisset, existimans sic universam societatem posse in partes suas adduci. Ergo legatos iterum ad societatem cum his mandatis mittit: „ Mirari sese, quae „ causa ipsos, sua ecclesiaeque Romanae amicitia repudiata, eo inju„ riarum et in tam iniqua postulata compulisset, cum se hoste non „ contemnendo, amico fortasse non inutili, eis liceret uti; tanto „ magis cum Mons Regalis superiore anno, fide data, pollicitus fuis„ set, societatem se ab inferenda injuria civitatibus ecclesiasticis con„ tenturum. Nam quod sibi pecuniarum vim extorqueri posse pu„ tarent, non modo injuste eos facere, sed etiam imprudenter. Ne„ que enim earum civitatum, quas pacem a se magno pretio rede„ misse jactarent, et suam conditionem similem esse. Illas namque „ multo plus, si resistere vellent, in novum exercitum conficiendum „ fuisse collaturas, et cum magno tum universi populi, tum singu„ lorum incommodo a pacis negotiis avocandas: se vero in armis „ esse, et ea pecunia honestius libentiusque novum militem ad pro„ pulsandas injurias, si opus esset, conducturum, quamquam ad id „ satis superque roboris ac virium sibi esse in veteri et exercitato mili„ te sperare. Se ita esse semperque fuisse animatum, ut ultro num„ quam novum hostem esset quaesiturus: lacessitus autem, dignitatis „ suae ac civitatum, quarum patrocinium a Pontifice suscepisset, „ commoditatis rationem haud segniter habiturus. Proinde iterum „ iterumque rogare monereque per Deum justi belli semper fauto„ rem, ultoremque injusti, ecclesiasticis finibus, nulla amplius illata in„ juria, cedere maturent: quae si fecissent, magnam se illis gratiam „ habiturum, et quae Monti Regali superiore anno fuisset pollicitus, „ quam primum opere praestiturum: sin minus impetraret, ita sibi „ persuaderent, rebus se suis et ecclesiae clientibus sociisque gnavi„ ter esse consulturum." Quibus auditis, Germani partim rei honestate, partim timore victi, per ecclesiasticos terminos a maleficio temperantes, in agrum Senensem iter suscipiunt. A quibus extorta pe-

Ad Germanorum petitionem respondet.

pecunia, deinde a Florentinis, in Pisanos terminos pervenerunt.

XXXVI. Paulo post Germanorum discessum Aegidius Eugubium, cui Joannes Cancutius imperitabat, legatos mittit, qui omnibus modis oppidanos, ut Pontificis fidem sequantur, cohortentur. Quibus responsum est ab Eugubiensibus, „ Sese paratos esse imperata facere, et prima quaque occasione oppidum Aegidio tradituros." At cum interjecto tempore, diem de die proferentes, a promissis discedere viderentur, iterum Aegidius legationem, subsequentibus copiis, mittit. Tunc vero Eugubienses, nulla facta mora, patefactis portis, oppidum arcemque legato tradunt. Omanum quoque ditionis ecclesiasticae Stephanus occuparat: is, ut justi imperii titulum tyrannidi praetenderet, cum Aegidii quaestorem nummorum inopia premi intellexisset, cum eo mille nummum aureorum pactus est, ut oppidi redditibus in mutui compensationem sibi frui liceret quadriennio: existimans scilicet id conventum Aegidio ratum fore: qui tamen cum pactum rescivit, improbata re, Stephano, ut intra sex dies oppido cederet, denuntiatum mittit. Ille dicto audiens cum imperatum fecisset, nummos coepit instanter a quaestore repetere. Tunc vero Aegidius dimidium ei reddere censuit: reliquos, quia satis constabat ex vectigalibus pontificiis plus etiam ab eo fuisse perceptum, non item.

Aegidius legatos mittit Eugubium.

Eugubienses se dedunt.

XXXVII. His gestis, in Montem Faliscorum versus ab Urbe veteri promovit, relicto illi custodis loco, et cum potestate oppidanis etiam juris dicendi Albornotio Richasulo, cui ducentos equites et quadringentos pedites attribuit. Harum rerum fama divagata, complures civitates, quae principio Joanni Vico conjuraverant, de deditione ad Aegidium legatos mittunt. Quarum defectione Joannes Vicus vehementer fractus animo, cum nec ab his, nec a Germanorum societate spes esset, tot continuis acceptis incommodis, rebus denique desperatis, legationem et ipse de se dedendo, et quaecumque occupasset, ad Aegidium mittit: et in fidei testimonium alterum dare filium obsidis loco pollicetur. Preces addit magis quam pacta: „ Quoniam ita tulisset fortuna, ut imperio et opibus amissis, ad quas „ res non dolo irrepsisset, aut prorupisset vi, sed aut jubente Ludo„ vico Bavaro quasi suo jure posset, aut ipsorum populorum vo„ luntate, et superioribus Pontificibus quadamtenus consentientibus, „ evectus esset, in summam omnium rerum inopiam redigeretur, „ ab eo petere, nisi forte Joannem Vicum post omnia vitali quoque

Joannes Vicus deditionem cogitat.

„ aura interdicendum statuisset, deposita sua clementia et mansue„ tudine, quam in aliorum malis cognovisset, tantisper dum in i„ psum saeviret; si tamen conservandum decrevisset, obsecrare, a„ liquam saltim misero vitam trahendi, alendique infelices cum con„ juge liberos, reliquam faceret facultatem. Oppidulum permitte„ ret, cujus pensiuncula ad privatae vitae necessitates parca mediocri„ tate suppeteret." Accepit conditionem Aegidius, et precibus acquievit. Acceptoque obside, Ligerium Androtum civem Perusinum, cujus fidem summam conjunctam pari prudentiae erga se perspexerat, qui Viterbii praeturam gereret, cum ducentis equitibus praemittit.

XXXVIII. Postero die Lupum Archiepiscopum Caesaraugustanum, et Alfonsum Episcopum Pacensem cum equitum duobus millibus et multis peditibus, qui oppidum reciperent, submittit. Qui portis patentibus ingressi, claves portarum, turrium, arcisque traditas acceperunt. Postridie Ligerius Androtus, ut jussus ab Aegidio fuerat, advocata oppidanorum concione, populum, qui frequens convenerat, in hunc modum ad pacem hortatus est. „ Non se dubitare, quanta eo die cum exspectatione populus Viterbiensis ad „ indictam sibi concionem convenisset. Nam praeter multa ac pro„ pe innumerabilia incommoda, quae cunctis, qui bellum gerunt, ac„ cidere necessum esset, duo esse maxima mala, quae homines po„ tissimum urgere soleant. Quoniam, ut bello pendente, illam cun„ ctis inesse perpetuam curam summumque timorem, ne quomodo, „ aut a quovis hoste tandem superentur; sic postremo victis illum „ restare timorem difficillimum, atque haud scire, an omnium ma„ ximum, quali victoria in victos dedititiosque victor sit usurus. Cu„ jus cum jure belli summa sit facultas in eos animadvertendi, quos „ justo bello devicerit, neminem latere a multis, in eos etiam, quos „ injuria debellassent, ita fuisse atrociter saevitum, ut merito omnes „ victi eventum victoriae deberent exhorrere. Viterbienses autem si „ nulla antiquorum exempla, quorum esse plena omnia, moverent, „ at certe recentia supplicia, quae ille Joannes Vicus (praesto enim „ aderat) de Urbevetanis superioribus diebus a se victis sumsisset, „ conterrere debuisse. Qui Joannes Vicus ex his, qui expugnato „ oppido in potestatem ipsius venissent, alios securi percuti jussisset, „ alios egisset in exsilium, omnibus magna vi pecuniarum imperata, „ quorumdam bona prorsus diripuisset. Et ea quidem omnia jure „ bel-

Ad Viterbienses Aegidii de pace oratio.

„ belli ipsum sibi licere putasse: quae Viterbiensibus, quam Urbeve-
„ tanis tanto magis fuisse extimescenda, quanto justius bellum Aegi-
„ dius gereret, quam Joannes Vicus. Tibi enim, inquit, Joannes
„ Vice, quoniam huic concioni, quam nos ad populum Viterbien-
„ sem Aegidius habere jussit, interesse, nec nobis invitis, voluisti,
„ aliqua sunt audienda minime quidem fortasse auribus tuis jucun-
„ da, sed vera usque adeo, ut ne tu quidem possis inficiari. Si tu
„ enim, qui de miseris Urbevetanis, quod urbem suam tibi non pro-
„ derent, dum sibi eam ac summo Pontifici conservare conarentur,
„ quod facere omni jure tenebantur, tam graves poenas sumere non
„ grave putasti, qui tot in cives Romanos dudum cruciatus edebas,
„ quicumque imperatam a te pecuniam dare, aut posse, aut velle
„ negassent, aut quidquam facere ad nutum tuum renuissent; si tu,
„ inquam, qui modo deorum ope, quibus adversis bellum gerebas,
„ et Aegidii virtute ac prudentia victus jaces, hanc urbem devicis-
„ ses, victorque ingressus concionem advocasses: quo animo cre-
„ dimus hos omnes fuisse conventuros? Certe alios cum bonorum
„ publicatione exsilia, alios capiti metuentes, minime autem con-
„ scios, relegationes tantum sperantes, aut quantamvis pecuniarum
„ mulctam. Vos autem, viri Viterbienses, Aegidius victor pro sua
„ clementia ac mansuetudine omnem metum gaudio laetitiaque ju-
„ bet hodierno die commutare: et hanc victoriam non tam ipsi
„ Pontificique, quam vobis partam putare: libertatem modo ve-
„ stram vobis, otiumque perpetuum, si bona vestra cognoveritis,
„ restitui existimare. Nullam vobis pecuniarum imperat vim, nulla
„ iniqua tributa imponere vestrae civitati cogitat. Tantum a vobis
„ petit, quod vos cunctis votis, si sapitis, exoptare debetis, pacem
„ ametis perpetuam, otium quietum diligatis. Quas res hoc uno
„ assequi potestis, si fidem ecclesiae ac summo Pontifici debitam
„ perpetua constantia observabitis; et eos patriae judicabitis hostes,
„ quos rebus novis studere cognoscetis. Quae ut faciatis, viri Vi-
„ terbienses, non magis vobis fides ipsa, quae est omnium virtutum
„ fundamentum, et divina humanaque jura, quibus estis obligati,
„ quam propria vestra ac peculiaria commoda persuadere debent.
„ Ea vero quot quantaque sint in pace degentibus, tunc magis
„ perspicietis, cum incommoda et detrimenta, quae bellum comi-
„ tantur, alta mente et intentis oculis fueritis contemplati. De qui-
„ bus multa mihi hoc in loco essent fortasse dicenda, nisi satis su-

„ perque vestra vos mala hoc tempore docuissent, quam sit mise-„ rum bellum sustinere. Quod est enim calamitatis genus, quod ve-„ stra hoc tempore civitas non persenserit? Pecora vestra hostibus „ praedae fuerunt, villae incensae, pagi diruti, agri funditus deva-„ stati. Quibus detrimentis ad quam omnes inopiam redacti sitis, „ ipsi videritis. Jam vero quotus quisque vestrum numerabitur, cu-„ jus pater, filiusve, aut frater, aut ex his, quae horum loco sunt, „ aliquis praelio non fuerit desideratus? Omitto negotiorum inter-„ missionem urbanorum et rusticorum, quae vel sola et opulentis in-„ digentiam parere potest. Nihil dico de laboribus, fame, solicitudi-„ ne, quae omnia comites bellorum sunt. Atque haec quidem in-„ fortunia, quamquam per se gravissima sunt, et quae nullam non „ civitatem debeant a suscipiendo bello deterrere; sed quia tempora-„ lia intelliguntur, possunt quodammodo leviora videri. Illos vero „ cruciatus aeternos quis non exhorrescit? quis non cogitando con-„ tremiscit? quibus apud inferos torquentur, ac sine fine torque-„ buntur eorum animae, qui in hujusmodi bello ac perfidia interem-„ ti sunt, formidandis summi Pontificis Christi vices gerentis exse-„ crationibus ad loca damnatorum spirituum devoti. Nisi forte vos, „ quod absit, Christiani nomine tenus adeo estis stupidi, et ab omni „ humanitate abhorretis, ut nullum esse Deum credatis, nec bonos „ gloria, nocentes poena affici putetis; ac demum Christi loco Pon-„ tificem esse negetis. Si tamen Deus est, ut est; si Deus curat mor-„ talia, si Christus in caelum advolans, Pontificem Max. ecclesiae „ suae praefecit: quid tandem eos exspectare convenit, qui ecclesiam, „ quam ille construxit, labefactare conantur, aut conantibus auxi-„ lium praebent? Haec et illa, cives Viterbienses, ante oculos ponite: „ haec tota mente versate, quae vos seu victores, seu victos futu-„ ros, indubitata manent, quoties de rebellione adversus summum „ Pontificem facienda cogitabitis. Nec speretis, cum iterum victi „ essetis, ut certe essetis, nemo enim adversus Deum sine sua per-„ nicie pugnavit, tam mansuetum victorem esse experturos, quam „ modo Aegidium. Quin potius timendum est, ne praesentis victo-„ ris clementia vestram tunc invidiam, et futuri indignationem ad-„ augeat: siquidem quanto modo hujus mansuetudo major in vos „ est, tanto illius erit tunc in ingratos justior indignatio."

Viterbiensium res compositae. XXXIX. Quae oratio magno populi assensu gaudioque excepta est; et a Joanne Vico, qui praesto, ut dictum est, aderat cum fratribus, et

et vultu et sermone comprobata. Hujus civitatis statum deinde sic Aegidius disposuit: in primis Joannem Vicum cum tota ipsius familia Viterbio ejusque finibus in duodecim annos interdicit. Poenam addit quinque millium ducatorum, quoties contra imperium fecisset. Quinque praeterea factiosis hominibus, et quos fuisse intellexerat, semperque fore rerum novarum cupidos suspicabatur, ne in posterum civitatis fidem otiumque sollicitarent, ex urbe ejectis, ceteris omnibus dat veniam; et expulsos a Joanne Vico jubet restitui. Tum omni cura in populi gubernationem statuendam conversa, Consules novem aequo imperio, Senatores ducentos creat: qui jus dicerent, quot satis visum est, constituit. Cohortem praetoriam, quae praefecti civitatis latus clauderet, et magistratus ceteros tutaretur, tercentum armatorum esse voluit. Et, quia Viterbium totius Umbriae velut caput esse videbatur, operae pretium id fore ratus, arcem praemunitam erigendam curavit, quae mediocri praesidio firmata, eam civitatem posset in fide continere. Haec cum summo Pontifici nuntiata essent, ingens Avenione gratulatio facta est. Quando, Joanne Vico tyrannorum maxime formidabili devicto, spes cunctos incessit, ceteros omnes facile posse Aegidii virtute debellari. Tunc Pontifex ad Aegidium litteras mittit, laudibus, gratulatione ac exhortatione plenas.

XL. Paulo post Aegidius ab Arnaldo ejusque fratre Jordane Sutrium recepit cum arce, quam ipsi ibi de suo aedificaverant, jussis oppidanis eos sumtus illis rependere. Deinde Interamna urbs a situ sic appellata, deditione facta, in Aegidii potestatem pervenit. Tunc Narnienses legatos de se dedendo miserunt: item Celerium et Cipignanum oppida in agro Viterbiensi. Spoletani quoque, missa legatione, eo pacto ne in quemquam animadverteretur, se dedunt. Oppidi arcem Aegidius triplici muro cinxit, medio crebris turribus munito: arcem deinde cum adverso monte, qui non longe aberat, ponte commisit: et per superinstructum aquaeductum fontem, qui in monte scaturiebat, ad arcem derivavit. Fontem ipsum lapideo propugnaculo munivit, ac praesidio firmavit, quo tutius opus ab injuriis redderetur. Assisium deinde Episcopus Assisiensis legatus publice tradit: idem est tunc a Nucerinis factum. Vejentana urbs, quam nunc Castellanam civitatem appellant, editissimo colle praeruptis undique saxis sita, adeo est natura munita, ut absque ullo humano opere satis per se reddatur inexpugnabilis. Hanc occupaverat Petrus Vicus:

Sutrium deditur.

Interamna unde dicta.

Assisium occupatum.

qui perterritus exemplo fraterno, ne contra Aegidium sibi quoque pugnandum esset, urbem Lucae Sabellio vendidit. Sed quia solutio differebatur, deposita est apud Julianum civem, donec pretium solveretur.

XLI. Haec cum Aegidio nuntiarentur, litteris nuntioque Lucam ad se accersivit. Qui cum se ad imperatum venturum negasset, nec ullum oppidani deditionis praeberent indicium, Aegidius detestatus conceptis exsecrationibus Petrum Vicum et Lucam cum toto populo Vejentano, vicis incensis, ac devastatis agris, oppidum obsidione cinxit, ac demum ad deditionem, desperato auxilio, compulit. Bartholotius Hispellum diu tyrannide oppressum tenuerat: aliquando tamen oppidani, saevitiam tyranni pertaesi, eum urbe ejecerunt, seque Aegidio dedunt. Ille vero coacta manu, ab vico quodam, quod aberat ab Hispello duo millia, crebris incursionibus agrum Hispelli reddebat infestum. Quod cum esset ad Aegidium delatum, equitum peditumque praesidio summisso, tyrannum longe summovit. Eodem tempore allatum est in plerisque Campaniae, atque ejus orae maritimae ditionis ecclesiasticae civitatibus quosdam imperandi cupiditate rebus novis studere, et nonnulla oppida vulgo a tyrannis occupari, eaque incommoda culpa atque ignavia praetoris evenisse. Quibus malis, cum ignavo et imperito strenuus et prudens praetor cum armatorum praesidio ab Aegidio subrogatus fuisset, facile fuit obviatum.

Petrus Vicus devictus.

XLII. Interim Joannem Vicum Corneti vicarium in duodecim annos Aegidius creat, non tantum ut fidem instanter repetenti praestaret, sed multo etiam magis, ut suae liberalitatis ac mansuetudinis fama per Italiam dissipata, reliquos tyrannos spe tutioris conditionis ad pacem et deditionem alliceret. At summus Pontifex, ut erat paulo severior, et Joannem Vicum vehementer oderat, nuntio ac litteris Aegidii factus certior, rem perinique tulit, eumque per litteras monuit, ut primo quoque tempore Joannem Vicum Corneti praefectura submovere curaret: nec enim par esse, ut ei aliquis honos haberetur, qui ecclesiam tam diu tantisque incommodis pertinaciter vexasset: nec verum esse, ejus fidem sanctam fore, qui semper infidus exstitisset. Ad quae Aegidius in hunc maxime modum respondit: „ Si quidem odio suo, quo Joannem Vicum prosequeretur, indulge„ re, quam imminentibus difficultatibus consulere maluisset, non „ modo Joannem Vicum nulla dignitate ornaturum se fuisse, sed gra„ vis-

Joannes Vicus Corneti vicarius.

„ vissima de eo supplicia sumturum; nec enim ignorare, quam male „ semper ille de ecclesia Romana meritus fuisset. Sed cum suppli- „ cium de eo sumtum, qui se suaque in deditionem fidei ac potesta- „ ti ecclesiae permisisset, ceterorum tyrannorum animos a Pontifice „ aversurum, honor habitus ad pacem impulsurus visus esset, omne „ odium & indignationem publicae ac majori utilitati posthabendum „ putasse. Imperatores clarissimos magno usu id consilium usurpas- „ se commemorat. Annibalem in primis, hominem alioquin crude- „ lissimum, de quo sic Livius scriberet, in captivos ex tradito prae- „ sidio, ut fama clementiae in principio rerum colligeretur, nihil sae- „ vitum est: et qui, post victoriam ad Trasimenum de Romanis par- „ tam, captivos nominis Latini sine pretio dimisisset. Caesarem in „ bello Gallico, Alexandrum Macedonem in subjuganda Asia multo „ plus clementia in dedititios, quam pugnando, si vera essent histo- „ riarum monimenta, profecisse. Praeterea Joannem Vicum multum „ affinitatibus consanguinitatibusque valere, quippe cujus affines ac „ propinqui plus quam triginta oppidis multarum virium imperarent, „ praesenti ejus conditione quiescentes. Quos tamen, si quidquam „ gravius Joanni Vico contra fidem datam statueretur, omnes suas „ opes adversus ecclesiam collatum ire, nemini dubium esse debere, „ cum in propinqui simul atque amici ultionem, tum vero ut se a si- „ mili injuria tuerentur. Non esse committendum, ut ea hostibus „ imponatur necessitas, ut desperationem in virtutem convertant. „ Huc accedere periculum, ne Cornetum, et multa alia oppida, quae „ factionis Gibellinae, et summi in Joannem Vicum studii, ejus vo- „ luntate fuissent recepta, non servata ipsi fide, sibi in ecclesiam rebel- „ lare licere putarent. Nam quod de Joannis fide timeret, non esse „ dubitandum, datis obsidum loco carissimis liberis, quin ille ultro „ nihil umquam esset moturus. Atque eas potissimum esse rationes, „ quibus initio Joannem Vicum indulgenter habendum putasset, et „ tunc nihil adversus id factum innovandum censeret. Quae si Pontifi- „ ci non tanti essent, ut Joannem Vicum eo statu vivere, aequo ani- „ mo pateretur, ab eo petere, ac per Deum obsecrare, ne se mini- „ stro ad eum ulciscendum uteretur, qui suam fidem secutus, se sua- „ que Romanae ecclesiae commisisset.“

Clementiae principum exempla.

AEGI-

AEGIDII ALBORNOTII

CONCHENSIS, DUCIS CLARISSIMI,

VITAE AC RERUM PER EUMDEM GESTARUM

LIBER SECUNDUS.

Malatesta tyrannus oppugnatur.

I. SIC Umbria recepta, Aegidius omnes suas curas et consilia coepit in bellum Malatestae inferendum intendere. Satis enim constabat, illo superato, facilem fore de ceteris tyrannis victoriam. Sed dum ad hoc necessaria compararet, ex litteris Pontificis cognovit, se apud ipsum fuisse ab Archidiacono Anconitano insimulatum, quod cum Malatestis inita gratia foedera percussisset. Adeo viros optimos qui calumniaretur, numquam defuit. Quam calumniam Aegidius tanto iniquiore animo tulit, quanto longius aberat a crimine, quod ipsi objiciebatur. Ergo Pontifici rationem consilii reposcenti ita respondit: „ Non se mirari, si, cum tot hominum inimicitias ecclesiae „ causa suscepisset, non deessent qui se factaque sua criminarentur. „ Illud moleste ferre, quod propter quam rem magnam a ceteris ho- „ minibus laudem, a summo Pontifice gratiam quoque non parvam „ sperasset, eam apud ipsum Aegidio pro crimine objicere quisquam „ sibi licere putasset. Non quod pacem ullam fecisset cum Malate- „ stis, nec enim umquam tantam auctoritatem fuisse sumturum, ut „ hoc integrum sibi esse putaret; sed quod ab hoste minime conte- „ mnendo per speciem spemque pacis bellum tam diu vitare non im- „ prudenter scivisset, dum Joannem Vicum satis per se potentem ho- „ stem debellare posset. Cui rei nisi a se mature fuisset provisum, et „ uterque tyrannus opes conjunxisset, quod maxime timendum fuis- „ se, non esse dubitandum, quin aut neuter eorum umquam supe- „ raretur, aut bellum difficillimum aut diuturnum esset futurum. „ Saepe ad se legatos a Malatestis bellum deprecantes venisse, pacem „ cum eis fecisse numquam, spem pacis semper praebuisse. Tunc id „ agere, ut Malatestas omni auxilio et spe a Joanne Vico destitutos „ aggrederetur. Quae si culpanda essent, si digna censura viderentur, „ tur, nihil se habere, quod pro se posset respondere. " Haec responsa Pontifici allata, comprobataque multum, ut par erat, apud ipsum Aegidii opinionem auxerunt.

Albornotius a calumnia se purgat.

In-

II. Interea Malatesta, cognito Aegidii consilio, vel quia bellum sibi inferendum, superato Jo. Vico, conjectura prospicere facile erat, duo de vigesimo mense, quam fuerat bellum initum, legatos ad Aegidium mittit; qui sic cum ipso egerunt. Si pacem secum summus Pontifex faceret, et urbes, quas obtinerent, relinquendas statueret; decem ducatorum millia in singulos annos Apostolico fisco dare pacisci, et ad bellum gerendum Aegidio ducentis equitibus duobus mensibus auxilio esse. Negante illo, licere sibi in ea pacta descendere, duodecim millia ducatorum in annos singulos, equitum trecentum auxilium in tres menses pollicentur. Ad quod Aegidius respondit: „Nullas sibi a Malatestis conditiones pacis accipere dicereve, „Pontifice inconsulto, integrum esse. Si velint bellum deprecari, legatos ad Pontificem mittant, seque intercessore utantur, non se „dubitare pro ejus justitia, quin quae honeste poposcerint, sint impetraturi.“ Tunc legati: Immo id ipsum ab eo petere obsecrareque ut ipse de his conditionibus Pontificem certiorem litteris et nuntio faceret, suumque consilium et auctoritatem interponeret, ac interim bello supersederet. Id cum impetrassent, discedunt. Malatestae pacisci volunt cum Aegidio.

III. Quod cum esset ad Pontificem ab eo relatum, nullas esse leges pacis respondit, civitatibus in tyrannorum potestate relictis; proinde Malatestas et ceteros Flaminiae vel Piceni tyrannos bello insectari pergeret. Qua renuntiatione accepta, Aegidius nihil cunctatus ad bellum ineunte vere capessendum pro rei magnitudine pergit necessaria comparare. In primisque, cum intellexisset inter Gentilem Molianum, qui Firmianae civitati imperabat, et Malatestam continenter bella superiori tempore intercessisse, rationem coepit inire, ut alterius opibus ad alterum debellandum uteretur. Et ad Gentilem Molianum legatos mittit, qui in Malatestarum invidiam ejus amicitiam captarent; darentque operam, ut inter se ac Gentilem pax non iniquis conditionibus fieret, et societas coiretur. Ille vero conditionem amplectitur, suae infirmitatis conscius, simulque ut occasionem arriperet ulciscendi Malatestas, a quibus multa magnaque acceperat detrimenta. Pacem ergo his conditionibus accepit, ut paucis suo juri permissis castellis, nec iis magnis, cetera omnia redderet Pontifici, ac obsides daret. Quod factum cum Malatesta rescivisset, hostis jam ecclesiae judicatus, ceterorum omnium inimicitias odiaque instanti discrimini posthabendas ratus, pro magnitudine periculi coepit inire consilia: ac legationibus quoquo versus dimissis ad omnes Fla-

Gentilis Moliani cum Aegidio societas.

Flaminiae et Piceni tyrannos, novos amicos conciliare, confirmare veteres. Ille vero et hostes reconciliare, communi periculo omnibus proposito, a cunctis auxilium petere; suam invicem opem adversus ecclesiasticos polliceri. In primis habendam sibi rationem statuens, ut Gentilis Molianus ab amicitia Aegidii averteretur, atque ad suas revocaretur partes, triginta ei ducatorum millia per legatos mittit. Omnia oppida agri Firmiani se illi reddere, et per liberorum connubia affinitatem paciscitur, si datis acceptisque obsidibus, sese mutuo auxilio adversus communem hostem juvarent; et cum utriusque eadem esset causa, eumdem belli eventum experirentur. Commune esse periculum docet, utiliorem magisque fidam suam Gentili amicitiam fore quam Aegidii. Qui cum bellum pro Pontifice suscepisset, neminem eorum, qui oppida ecclesiasticae ditionis occupassent, hostem non esset judicaturus. Nam etsi ad praesens amicitiam cum eo gerere simularet, ut facilius contra ceteros bellum gereret; fore, ut aliis superatis, ipsum postremo excogitata causa, vel etiam non quaesita, omnibus bonis sine repugnantia expoliaret.

Malatesta conatur Molianum abducere a societate cum Aegidio.

IV. Quibus auditis, Gentilis vehementer est perturbatus. Neque quid consilii caperet, satis sciebat. Turpe videbatur fidem Aegidio datam fallere, sed magna erant et munera et promissa Malatestae, consiliumque ejus longe tutius reputabat. Et haec quidem pars procul dubio vicerat, nisi quidam ex Firmianis civibus, quibus Malatestae summo erant odio, restitissent: qui cum ex populi sententia legati publice ad Aegidium missi de ancipiti Gentilis animo docuissent, Aegidius ad Gentilem legatos misit, qui partim pollicitationibus, partim territando, ejus animum ab incepto revocarunt. Qui in fidei testimonium filium atque nepotem obsides dedit, et duo castella Morosium et Sanctum Benedictum tradidit. Tandem legati missi a Malatesta re infecta redierunt. Nec ea tantum res fecit, ut rei bene gerendae, et Malatestam desperatio non parva, et Aegidium magna spes incesseret; sed illud multo magis, quod superiore tempore idem Malatesta a Germanorum societate, de qua supra demonstratum est, triginta millibus ducatorum pacem emerat: magnaque praeterea stipendia erogaverat militibus, quos ex ea conduxerat, qui fuerant supra mille quingentos equites, multique pedites, cum bellum adversus Gentilem Molianum gerebat: quibus sumtibus maxime exhaustum nummis esse Malatestam, nemini videbatur dubitabile. Cum tamen nihilo secius abundare ipsum numero militum constaret, augendum si-

sibi exercitum Aegidius censebat, etiam reclamantibus, eam diligentiam nimiam esse, nonnullis, qui multum in rei militaris scientia sibi tribuebant, dum ad hostis indigentiae suspicionem illud adjicerent, ejus exercitum necessario ineunte bello esse minuendum, deductis ad oppidorum custodiam militum praesidiis. Quibus rationibus Aegidius respondere solebat: „ Stulti esse Imperatoris ex dubio hostis consi„ lio, aut futura infirmitate pendere, dum posset ipsum multitudine „ militum superare. Nam cum fortuna belli nimis esset anceps, diffi„ cilius esse victo bellum reparare, quam cedentibus suis, aut labo„ rantibus fessisque integros et recentes ex multitudine submittere. „ His accedere, quod expugnatis oppidis praesidia imponi ex pauci„ tate subducta sine magno incommodo non possent. Denique te„ meritatis esse in hostem exercitatum, consilio fortasse non inferio„ rem, qualem esse Malatestam, victoria velut explorata, irruere, si „ militum numero supereris."

V. Hoc inito consilio, per Umbriam Latiumque delectum haberi jubet, ut omnia ineunte vere ad bellum in Picenum transferendum essent comparata. Interea Tudertini per legatos imperata facturos polliciti, centum equites cum pari numero peditum subsidio mittunt. His rebus aucto numero, ex hibernis copias deducit: quarum parva parte sibi relicta, reliquis Blascum Fernandum praeficit; jubetque in Flaminiam Picenumque inferre signa, et quae fieri vellet, docet. Hunc ut Petrus Farnesius, Bonifacius Urbevetanus, Henricus Fessa, viri nobiles et armis exercitati subsequantur, imperat. Hujus profectionis fama cum celerrime Picenum et Flaminiam permanasset, multi ex tyrannis per occultas legationes aut litteras pacem, alii aliis conditionibus ab Aegidio petierunt. Quorum duo maxime opulenti Rodulphus Camerinas, et Ismeducius Severinas, etiamsi societatem inierant cum Malatestis, metu tamen perterriti indubitati periculi de deditione occultum miserunt nuntium. Cum Camerino Blascus appropinquaret, Rodulphus, Joanne fratre longius praemisso, ipse ad duo millia passuum obviam progreditur, atque in urbem eum cum exercitu introducit, ipsumque cum oppidis ac castellis subjacentibus ejus potestati permittit. Paulo post Gentilis quoque Molianus Blascum Fernandum cum exercitu Firmum admisit, eique oppidum tradidit: arce tamen in adventum Aegidii sibi reservata.

Tudertum deditur.

Rodulphus Camerinas et Ismedicius Severinas se dedunt.

VI. His rebus gestis, necdum tamen Avenione nuntiatis, allatae sunt a Pontifice litterae, ne Aegidius ab Umbria promoveret, quo-

minus Joannes Vicus ceterique ejus regionis tyranni, invitante occasione, rebus novis studerent. Quamobrem consulenti Blasco per litteras, an Malatestas jam bello lacessendos censeret, Aegidius respondit: „ Abstineret a bello in vigesimum diem, tantisper videlicet, dum „ de Pontificis voluntate quidquam certius afferreretur." Inter hanc sollicitudinem, qua Aegidius nimium angebatur, ut qui amplissimam et exploratam victoriam e manibus emittere juberetur, supervenere litterae ab eodem Pontifice, qui rerum in Piceno gestarum certior jam factus fuerat, quibus litteris, laudato consilio Aegidii, et Blasci virtute, ut pergeret bellum Malatestis inferre, hortabatur: daret modo operam, ne Umbria interea in discrimen traheretur. Qua re delectatus Aegidius Blascum Fernandum per litteras monet, uti oppida invadat agri Firmiani, quae occupata erant a Malatestis. Ille nihil moratus, et de tertia vigilia Firmum egressus in Phalaronem oppidum contendit, et primo impetu tradito simul et expugnato potitur. Sancti quoque Angeli castellum deinde simili modo recepit. Motus etiam (id oppidi nomen est) ejecto praesidio sibi imposito a Malatesta, deditionem fecit. Tria praeterea oppida, quae ab Ancona non longe absunt, a Malatestis deficientia in Blasci potestatem pervenere.

Umbriam custodiri mandat Pontifex.

VII. Interea Aegidius profecturus in Picenum, sic Umbriae statum constituit. Jordanem et Angelum quaestorem, quorum in populo Viterbiensi summa erat gratia, ei potissimum civitati praeficit: sed et totius Umbriae Latiique curam et gubernationem injungit. His quadringentos equites, pedites ducentos, attribuit. Arci Montis Faliscorum Joannem Urbevetanum praeesse jubet. In arce Tuscanellae veterem probatae fidei praesidem confirmat cum militum supplemento. Joannem Albertum Florentinum cum centum equitibus et peditum pari numero in Urbeveteri custodis loco relinquit. Et ne esset interea, qui aliorum animos ad rebellionem sollicitare posset, per honoris et amicitiae speciem proficiscens jubet, nobilissimum quemque se in bellum subsequi. Ut autem Joannem Vicum, si minus fides data, at certe cara pignora in officio continerent, Franciscum ejus filium viginti equitibus praepositum secum adducit; relicto fratre, qui datus erat obses, in arce Montis Faliscorum. Fulgineum modo pervenerat Aegidius, et se cum reliquo exercitu conjunxerat, cum Episcopus Vicentinus et Senitius Comes Palatinus a Carolo quarto legati adsunt, uti Romam veniret, impositurus ex more coronam auream Im-

Imperatoris capiti, qui ad compescendam Ludovici Bavari insolentiam auctore Clemente VI. Pontifice Max. creatus erat. Qua de re non erit hoc in loco ab instituto nostro alienum pauca verba facere, quoniam et in superioribus de Ludovico Bavaro facta est mentio, et fiet in sequentibus de Carolo.

Carolus IV. Imperator a Clemente creatus.

VIII. Mortuo Henrico Imperatore, magna fuit inter Electores Imperatoris controversia, quibusdam Federico Austriae, aliis Ludovico Bavariae Ducibus suffragantibus. In tanta igitur Electorum dissensione candidati ipsi concurrunt ad arma: qua in pugna cum Ludovici res superior fuisset, majore exercitu confecto, invito Joanne XXII. qui tunc erat Pontifex Max. in Italiam irruere parat: jus fore ratus quidquid per violentiam rapuisset. Primum ergo accepta ex more corona ferrea Mediolani, cui civitati Vicecomites tunc temporis auxilio ejus imperabant, Romam pervenit. Cui duo ex nobilitate Romana Stephanus Columna et Nicolaus Comes tunc moderabantur, qui magistratus Vicarii Imperatoris Romani nuncupabantur. Absente itaque collega, ab Stephano corona aurea insignitus est ad aedes Laterani, jubente clero P. Q. R. Tunc vero magna sumta audacia, per contemtum non hominum tantum, sed Dei etiam immortalis Antipapam creat in aemulationem Joannis XXII. quemdam Petrum Corbariensem ordinis Minorum, humili loco natum, non indoctum illum quidem, nec ignavum; sed scelestum et nefarium hominem, et qui contra jura divina humanaque, reclamante uxore, religionem, quam pessime profanaret, professus fuerat: sed relictus Pisis, abeunte Ludovico in Germaniam, capitur a Bonifacio Comite Pisano, et Avenionem perductus, et Pontifici traditus, in carcere miserrime obiit. Ludovicus autem ipse, qui nullam occasionem praetermittens, omnes suas cogitationes in Pontificis Maximi et rei ecclesiasticae perniciem conferebat, multos tyrannos in civitatibus ecclesiasticis aut veteres confirmavit, aut denuo praeposuit. Cujus hominis impietatem non ferens Clemens Sextus, qui fuit tertius a Joanne XXII. auctor fit, uti Carolus Joannis Regis Hungariae filius designaretur Caesar, qui virtute et opibus suis Ludovici conatibus obstaret. Is igitur legationem ad Aegidium mittit, cupiens ab ipso potissimum coronari.

Ludovici Bavari de imperio contentio cum Papa.

Petrus Corbariensis, Franciscanus Antipapa contra Joannem XXII. et ejus mors infra 3. libro.

Carolus Regis Hungariae filius Caesar creatur contra Ludovicum Bavarum.

IX. At summus Pontifex, ne Aegidius cum incommodo rei ecclesiasticae a tantis negotiis avocaretur, tres Cardinales cum potestate eo nomine miserat, qui paulo post Carolum consecuti pervenere in urbem, ipsumque auctoritate apostolica coronaverunt. Ea igitur

res Aegidio jam antea cognita, pro responso legationis fuit. Cumque nuntiaretur Carolus Senas appropinquare, Aegidius officii gratia, simul si posset ab eo quidquam auxilii impetrare, obviam procedit. A quo liberaliter indulgenterque exceptus, cum ducentos equites auxiliares obtinuisset, Fulgineum, unde venerat, rediit. Paucis ibi diebus traductis, dum finitima quaedam oppida reciperet, quorum fuere Nuceria, Gualdum, Caesarium, Carolus in Germaniam regreditur. Percusso foedere cum Principe Mediolanensi, qui cum arma deposuisset, multosque tum equites, tum pedites dimisisset: Malatestae ac Franciscus Ordelaphus ceterique ejus belli socii duo millia equitum milleque pedites ex illis mercede conduxerunt: adeoque tyrannorum exercitus auctus est, ut praeterquam quod multitudine peditum abundaret, quatuor millium numerum equitatum excedere constaret. Qua occasione fiduciaque persuasus Gentilis Molianus, quem antea non tam fides, quam metus in officio continuerat, ab Aegidio defecit, seque tyrannis aggregavit: qui coactis viribus magnaque sumta audacia, non dubitavere sese ecclesiastico exercitui opponere, et sponte ad pugnam provocare; prorsus, ut cum Nicolaus Azaiolus, vir rebus gestis insignis et summa auctoritate gravis, quem vulgo magnum architriclinum Regis Siciliae appellabant, conaretur inter utrosque bellum dirimere, Malatestae, qui nuper omnibus precibus bellum deprecabantur, tunc velut explorata victoria, magno fastu pacem repudiarent.

Gentilis Moliani defectio.

X. Quo cognito, Aegidius, etiamsi nummorum inopia premeretur, qui nimis parce a Pontifice suppeditabantur, exhausto, ut ipse dicebat, aerario; tamen vel proprio sumtu novum militem conducere statuit. Et quidem satis opportune accidit, ut sexcenti equites, qui Bononiae praesidii gratia hiemaverant, paulo ante a Principe Mediolanensi dimissi, et conductorem exspectantes in eadem urbe commorarentur. His itaque conductis, peditum etiam habito delectu, supplevit quidem exercitum; sed adhuc hostibus numero militum impar, conandum statuit, si qua ratione hostium copiae possent distineri. Ipse igitur suas partitur. Majori parti Alfonsum Toletanum praeficit, et in agrum Ariminensem ducere, omniaque ferro flammaque vastare imperat. Ille non segnius, ac jussus fuerat, imperata exsecutus, et obvia quaeque populatus, duobus ab urbe millibus castrametatus est: indeque crebris incursionibus agros infestabat: nec quemquam urbem ingredi egredive patiebatur. Quod cum esset ty-

Alfonsus Toletanus Ariminensem agrum populatur.

tyrannis perlatum, resque ad consilium referretur, omnes in hanc sententiam iere: „ Primo quoque tempore subveniendum esse „ Ariminensibus, sed habendam esse rationem, ne interea reliqua „ pars exercitus ecclesiastici libere vagaretur, et ceterae civitates in „ discrimen traherentur." Quare placet copias bifariam partiri, ut minor pars finitimis oppidis praesidio esset, alteram Galeotus Malatesta in agrum Ariminensem duceret, urbemque obsidione solveret: nec hostibus, si poposcissent, pugnandi copiam facere recusaret.

XI. Aegidius, cognito Galeoti discessu, jubet propere cum silentio castra moveri, et ut se reliquo exercitui conjugeret, summa celeritate contendit prorsus, ut non prius hostis in agrum Ariminensem pervenisset, quam copiae ecclesiasticae congregarentur. Cum se exercitus in mutuum conspectum dedere, uterque pugnam capessere paratus, instruunt educuntque acies duces strenue, ut quidem par est credere; sed quo potissimum modo, non est traditum. Tunc Aegidius cohortandos militum animos oratione, praemiorumque pollicitationibus accendendos ratus, in hunc maxime modum, advocata concione, locutus est:

XII. „ Justissimi piique belli, viri fortes, quod pro Republica ec- „ clesiastica, proque religione Christiana, quae nobis patria longe „ carior esse debet, auctore Deo Christo contra tyrannos, Christiani „ nominis hostes gerimus, bona pars divina ope vestraque virtute nobis „ confecta est. Recepimus Latium, Umbriam subegimus, Etrusco- „ rum dubios animos in fide ac officio confirmavimus. Nec solum „ ceteri ejus tractus tyranni vobis succubuere, sed Joannis etiam „ Vici tyrannorum et potentissimi et maxime formidolosi opes ve- „ strae virtuti cesserunt. Jam vero ut piissimo sacroque bello finis „ imponatur, ut pax sit rebus, ut ecclesiae status vestra opera a per- „ fidorum violentia vindicetur, vosque vestra virtute digna praemia „ capiatis, tantum superest, ut Piceni Flaminiaeque tyrannos debel- „ letis: quae victoria quam sit nobis in expedito numine divino po- „ sita, si eam hodie virtutem praestatis, quam superioribus praeliis „ praestitistis, vel me tacente vobis satis exploratum esse debet. „ Mihi enim principio, cum hanc expeditionem comparabam, rei „ magnitudinem reputanti, multi labores hauriendi, aut magna dis- „ crimina subeunda occurrebant. Quippe si tyranni muris fossisque „ contenti, nobis sigillatim forent expugnandi, longa duraque obsi- „ dionum fastidia, malaque animo praecipiebam. Sin cum universis, „ coa-

Aegidii Albornotii ad milites oratio.

„ coactis viribus, quod magis fore putabam, praelio esset decernen-
„ dum, vestrae quidem virtuti, mihi multis magnisque periculis co-
„ gnitae, summopere confidebam, ac strenuitate recreabar: anceps
„ tamen fortuna belli dubiusque eventus indubitatam multitudinem
„ hostium animo praecipientem me anxium habebat. Nunc cum res
„ eo deducta sit, ut tyranni, qui universas opes non inutili consilio
„ contulerant, satis gnari, haud aliter suis viribus nostrum exercitum
„ esse tolerandum, divisis copiis pugnare cogantur: quid tandem ex-
„ istimandum est, nisi Deum Christum, pro cujus ecclesia bellum ge-
„ rimus, vindicem adesse, et suorum hostium animis tenebras obfu-
„ disse? ut de regibus Amorrhaeorum sacris litteris proditum est, quos
Josue 10. „ *turbavit Dominus a facie Israël, et contrivit plaga magna in Ga-*
„ *baon*. Qui cum parte copiarum nostrarum confligere rati, solidum
„ exercitum adesse tunc demum sentient, cum sera pugnae poeni-
„ tentia subeunte, non nisi fugae locus erit: quam tamen plerosque
„ eorum non invitos arreptum ire certum habeo. Nec enim genus
„ belli nobis ignotum est, aut hostis ignoratur. Cum his est vobis,
„ milites, dimicandum, qui tyrannos exosi duces, ut hominum fert na-
„ tura, trahuntur magis ad exsecrandum bellum, quam ducuntur,
„ nihil magis quam fugere, si id impune liceat, parati. Taceo quod
„ veterani milites cum tyrone exercitu pugnaturi estis; religiosi, et
„ animis spiritibusque ob honestatem causae pleni et confirmati cum
„ sceleratis et suae impietatis conscientia profligatis. Sed ut intelli-
„ gatis, milites Christi, quanta animi contentione pugnam capesse-
„ re debeatis, ponite ante oculos quanta rerum momenta discrimine
„ hujus certaminis vertantur. Vobis enim hodierno die Christus ec-
„ clesiam suam sibi suo et innumerabilium Martyrum sanguine par-
„ tam committit, ut eam vestra virtute e nefariorum hominum im-
„ piorumque latronum manibus asseratis: qui si superiores, quod abo-
„ minor, evasissent, frustra, credite mihi, superioribus praeliis vicis-
„ setis. Siquidem cum inexplebilem sitim nostro piorumque sanguine
„ satiassent, erectis sceleris sociis, qui vestra virtute jacent, non du-
„ bium est, quin ecclesiam ac religionem Christianam ipsorum sce-
„ lere labefactatam funditus essent eversuri. At si victi erunt, ut
„ erunt, novi enim vestram virtutem, et praesens numen adesse sen-
„ tio, laceratam ecclesiam reficietis, captivam in libertatem asseretis,
„ et Christianam religionem ultimum discrimen adeuntem pristinae
„ dignitati restituetis. Cum Deo ergo bene juvante, viri fortes, arma
„ ca-

„ capite, vestri laboris certissima praemia capturi. Quibus enim hoc „ sacratissimo praelio oppetere continget, hi paratos habebunt ange„ los Dei, qui ipsius militum beatas animas cum gloriosis martyrii „ coronis excipiant: qui vero pugnae victores superfuerint, pro suis „ quidem quisque facinoribus editis, quae latere minime possunt, „ digna praemia reportabit: omnibus tamen sine discrimine pro hac „ victoria duplex militiae polliceor stipendium."

XIII. Sed nec Galeotus Malatesta in cohortandis militibus sibi defuit, quem hujuscemodi habuisse orationem accepimus: „ Captatam jam pridem nobis facultatem, milites, cum hoste aperto Marte „ decernendi, en ultro hodie nescio quae bona fortuna attulit non „ sperantibus. Video enim hostes, educta acie, pugnam capessere pa„ ratos: quam cum diu, nobis poscentibus, junctis viribus suis to„ toque exercitu turpiter detrectaverint, certum habeo, nunc parti„ tis copiis, necessitatis, non animorum hoc esse consilium. Atque „ equidem mea sententia institutum ducis, si militum animos haberet „ consentientes, non esset admodum improbandum, qui cum locus „ effugii minus adesse intelligat, quo se tuto possit recipere, mavult „ suum exercitum quantulacumque spe praeter ignominiam vinci, „ quam inter fugam et trepidationem turpiter occidi: sed parum ani„ madvertit, quo genere militum, et contra quos difficillimam pu„ gnam sit initurus. Opponere molitur mercenarios milites, milites „ autem, immo vero latronum colluviem, qui nulla gloria accensi, „ nulla, praeterquam praedae aut mercedis spe ducti, bellum ge„ runt; qui cum neque pro sua dignitate, nec pro libertate patria di„ micare cogantur, deserunt potius signa, quam, nisi exploratam ha„ buerint victoriam, ullum Martis discrimen sustinere inducant ani„ mos. Hoc genus, inquam, militum educit in aciem contra vos, „ quibus utinam pro gloria tantum et decore, non etiam pro opibus, „ pro libertate, pro salute ante moenia vestra esset dimicandum. „ Nec enim timeo, ne nobis, qui vestrae libertatis duces sumus, „ fraudi, aut vobis errori sit, quod in nostram invidiam callida impro„ bitate excogitavit, jactatque versutus hostis, dum nobis tyrannidis „ nomen objectat, qui, vobis volentibus atque adeo magno consensu „ petentibus, vestrarum civitatum patrocinium contra improborum „ hominum avaritiam notasque fraudes suscepimus, contra eorum „ dolos et compilationes, quos religionis, quam omni turpitudine „ profanant, specioso nomine suas sordes et scelera praetexentes, „ non

Altera oratio Malatestae.

„ non pudet honestis viris, ac suae libidini obsistentibus, tyrannidis,
„ quam ipsi affectant exercentque, nomine invidiam facere, et vanis
„ exsecrationibus detestari : quasi Deum immortalem, quem nos san-
„ ctius ac religiosius reveremur colimusque, suis sordibus ac crimi-
„ nibus consentientem et conspirantem habeant, et non potius ira-
„ tum, quod videat, suam religionem et ecclesiam, quae sanctimo-
„ nia, frugalitate, terreni imperii opumque despectu, exemplo
„ Christi ac beati Petri tuenda erat, in ambitionem et avaritiam con-
„ versam scelere eorum, quibus commissa esse videtur; qui sacerdo-
„ tia, virtutum olim et sanctitatis non tam praemia, quam exercita-
„ menta, nunc ab ipsis in mercaturae formam coacta, quo carius e-
„ munt, eo turpius ad congerendam pecuniam abutuntur. Et, si quis
„ imperatam pecuniam pendere renuerit, aut ipsorum libidini parere
„ jussus, ut est hoc genus hominum imperiosum, minus obtempera-
„ verit, hunc protinus sacris interdicunt, horrendis devotionibus de-
„ testantur, quibus ignavos homines et superstitiosas mulierculas de-
„ terreri compererunt. Iidem cum erga viros fortes prudentesque, nec
„ ignaros quam vana sint ista territamenta, nisi justissima sint, in-
„ tellexerunt, terras mariaque miscent, et non tam Marte, quam
„ Pluto agitante bellum inferunt, scilicet ut beatum Petrum, cujus
„ clavibus se imperare jactant, imitentur, qui in suae posteritatis
„ exemplum piscatorium instrumentum, quo solo suam paupertatem
„ tolerabat, jubente Christo, abjecit, ut doceret, praeter virtutem
„ et religionem omnes res humanas futuro Christi vicario non modo
„ non esse appetendas, sed etiam abjiciendas. Atque equidem ho-
„ rum et habendi et dominandi inexplebilem aviditatem utcumque
„ tolerandam esse censerem, si ullum modum servare scirent. Atque
„ adeo legatos prae hac nostra modestia saepe ad eos de pace misi-
„ mus, multa de jure nostro, multa etiam de libertate remittentes, ea
„ offerentes annua tributa, quibus, si scirent avaritiae temperare, satis
„ superque debuerunt esse contenti. Sed, dii immortales, quo fastu,
„ qua insolentia respondere! *Deditionem sine conditione volumus. Ce-*
„ *dite patria, relinquite opes, manus date, misericordiam supplices im-*
„ *plorate: nostrum sit in captivos summum jus, nostra sit summa in*
„ *dedititios necis juxta et vitae potestas.* Quid turpius aerata mancipia
„ ab importunissimis dominis audire, quid gravius exspectare solent?
„ Ita cum sit aut pugnandum, aut misere serviendum vel mortem
„ fortibus viris ante servitutem ponendam statuimus. Ergo, viri for-
„ tes,

„ tes, memores vestrae libertatis sic hodie pugnate, ut memineritis „ hujus praelii discrimine vestram patriaeque libertatem, opes, salu„ tem denique verti. Reputantes qualem virtutem hodie praestiteri„ tis, talem in posterum statum fortunamque vos ac civitates ve„ stras habiturum."

XIV. Sic utrimque accensis militibus, committendi praelium signum datur. Magno impetu initur certamen, diuque pervicaciter ancipiti victoria pugnatum est, donec Galeotus, ut laborantibus suis subveniret, admisso equo, in hostes irruens, et ab his fortissime exceptus, vulnerato letaliter equo, prosternitur capiturque. Quod cum esset passim divulgatum, fecit, ut ecclesiastici pro victoribus essent, hostes pro victis, qui metu dissipati fugam capessunt. Ecclesiastici fugientes consectati magnas strages ediderunt. Quo in praelio Blasci Fernandi militis simul et ducis munera exsequentis virtus et strenuitas summopere emicuit, dum hostem repellit, laborantibus suis subvenit, et opportuna appellatione militem cohortatur. Nec minor fuit in Rodulpho Camerinate nec industria, nec animi promtitudo: quin et Alfonsus Toletanus et Carolus Aduadula praecipuam eo die laudem meruere. Namque Aegidius ipse non pugnando, sed imperando vincebat, et instructa acie, magis suam censebat decere dignitatem, Deum immortalem interea cunctis precibus obtestari, ut res feliciter eveniret, quam ut ipse inter tela versaretur.

Pugna committitur.

Aegidii in pugna officium.

XV. Hac parta victoria, pleraque omnia oppida, quae circum Ariminum sita sunt, partim facile expugnata, partim spontanea deditione in Aegidii potestatem pervenere. Inter quae Aesim urbem expugnavit Blascus, Maceratam Fedus tradidit sponte, qui ei hactenus imperitaverat: quem, oppidanis petentibus, Aegidius eidem oppido praefecit. At Galeotus Malatesta, quem a militibus captum fuisse demonstravimus, adhuc in eorum potestate permanebat. Nec, ut eum traderent Aegidio, ulla ratione adduci poterant, donec sibi, ut promissum erat, duplex stipendium, quae summa erat quadraginta millia ducatorum, exsolveretur: non quod de praestandis pollicitis dubitarent, sed impatientes morae, ne solutio in longum traheretur, verebantur: plerisque enim nota erat Aegidii indigentia, quem superiore solutione decem millia ducatorum de suo erogasse constabat. Quae res cum Aegidio suam auctoritatem minuere videretur, in haec pacta descendit: ut milites apud Rodulphum Camerinatem in vigesimum diem deponerent Galeotum, haberentque obsides pro eo Blas-

cum Fernandum, Ungarum Saxoferratum, Joannem Albertum, Albertatium Ricasulum: quibus militibus si citra praestitutum diem satisfactum esset, traderetur Galeotus Aegidio; sin aliter, redderetur ipsis, essetque eorum in captivum summum jus summaque potestas. Ergo Aegidius, omni cura in conquirendam pecuniam conversa, a Perusinis octo millia ducatorum mutuatus est, ab Eugubiensibus tria. Quaestorem praeterea Florentiam properare jubet, et pecuniam sibi longo tempore debitam a Florentinis exigere. Ipse vero quidquid habuit vasorum aureorum argenteorumque et annulorum, Albergotio Fabriensi viro id temporis valde nummoso oppigneravit, accepta pecunia, quae summae deerat: qua militibus numerata, Galeotus Eugubium, ubi Aegidius commorabatur, jussu ejus deportatur, daturque custodiae.

Galeotus custodiae traditur.

XVI. Tanta clade fractus Malatesta, optimum factu esse statuit ad Pontificis Aegidiique misericordiam confugere, et quorum erga utrumque summam esse gratiam aut auctoritatem intelligeret, horum maxime precibus ad componendam pacem uti. Ergo paucis interjectis diebus, Nicolaus Azaiolus, de quo supra mentionem fecimus, a Carolo Caesare et Cardinale Hostiensi nuntius adest cum litteris, quibus ab Aegidio magnopere contendunt, uti cum Malatestis, futuris in posterum ecclesiae tributariis fidissimisque clientibus, foedus tolerandis conditionibus feriret: nec vellet antiquam nobilissimamque familiam, et sibi amicitia conjunctam funditus abolere; nec gravaretur, si Malatesta ad ipsum venire vellet, tutam colloquii facere facultatem; fore eam rem sibi gratissimam, et a dignitate ipsius commodoque rei ecclesiasticae minime alienam. In quam sententiam cum multa Nicolaus addidisset, ab Aegidio impetrat, uti sua voluntate liceat Malatestae ad colloquium venire: qui postridie ejus diei litteris Nicolai accitus adest, et introductus ad Aegidium, ad ejusque pedes obvolutus crimen fatetur: ad ipsius clementiam confugere, quam nemo umquam frustra implorasset: erratorum veniam, et pacem petere. Cujus sermone interpellato, Nicolaus: *Hoc*, ait, *a te Malatesta petit, clementissime Imperator, in quo et Carolo Caesari et Cardinali Hostiensi nimium gratificaberis, uti ea oppida, quae in Flaminia obtinet, sibi liceat tua voluntate retinere, nec id quidem ut domino, sed ut Pontificis ecclesiaeque tributario clienti. Reliqua omnia summi Pontificis tuaeque potestai permittit.* Quibus Aegidius respondit: „De gravi re non se, ni post maturam delibe-

Malatestae cum Aegidio colloquium.

Urbes retinere Malatesta postulat.

„ra-

„rationem, responsurum."

XVII. Postero die cum rem ad consilium referens, quid Malatesta postularet, exposuisset, ceterorum huc congruere sententiae: nullas conditiones pacis a Malatestis esse accipiendas, eisve dicendas. Nam qui nuper tam superbe pacem renuissent, necessitate eos, non poenitentia ad pacta descendere. Non esse ambigendum, tanta clade accepta fractos animis viribusque omnino suis rebus diffidere, ut qui minime valeant bellum reparare. Vecordis esse aspiranti deesse fortunae. Ad haec tyrannorum fidem cum fortuna commutari: quippe quorum nihil intersit, quibus artibus dominentur. Ergo optimum esse, Malatestarum familiam ab ecclesiasticis finibus exterminare. Ad quod, ni occasio praesens praetermittatur, nihil negotii superesse.

XVIII. Haec et pleraque alia in hanc sententiam dictu satis speciosa jactabantur, quae tamen Aegidii animum haud satis explebant multa variaque simul agitantem. Quippe ne Caesaris animum offenderet, et Cardinalis Hostiensis amicitiam parvi facere videretur, metuebat, si uterque tanto studio, pacem fieri, ab ipso frustra contendissent. Praeterea nuntiatum erat, Patavinos, Perusinos et Mantuanos cum Malatestis amicitiam conjunxisse. Huc accedebat nummorum penuria, qui exhausto Pontificio aerario ad ducendum bellum minus suppetebant. Quod si Malatestae aeque inopia laborarent, at certe difficile fore reputabat expugnare Ariminum, et Anconam urbes munitissimas, et congestis commeatibus abundantes, et quorum oppidanos tyrannis studentes, cum ipsi ecclesiasticae factionis homines e propriis sedibus expulissent, totis viribus privatisque opibus restituros, non erat dubitabile, metuentes scilicet posse ad ipsos simile malum recidere. Nec parum movebat, quod ceteros tyrannos, qui, collatis cum Malatestis viribus, ad summam belli non parvi erant momenti, horum opibus destitutos infirmos fore, certum erat. His igitur persuasus, simulque ne tantis precibus rem honestam denegare videretur, pacem cum Malatestis faciendam statuit. Sed quoniam de ea re consulendus erat Pontifex, quamquam a se dissensurum non verebatur, duorum mensium concedit inducias. Quarum tertius agebatur dies, cum a Pontifice non alienas a voluntate Aegidii litteras Petrus Episcopus Turiasonensis defert: quarum hoc fuic exemplum.

Aegidio consilium potius clementiae quam severitatis placet.

XIX. „In eam sumus inopiam redacti, adeoque aerarium exhau„stum est, ut minime ducendo bello sufficiamus: quin etiam, ut tam „diu suffecerimus, tuae magna ex parte prudentiae atque indu-

Clementis VI. ad Aegidium epistola.

„striae

„ striae ferimus acceptum: proinde bello Italico finem aliquando impo-
„ nere censemus: quod etiamsi rebus tuis gestis comparatum, breve
„ admodum possit videri, nobis tamen, qui summa inopia premimur,
„ longum est: sed nec finiendi deest occasio. Malatestae omnibus
„ precibus bellum a nobis deprecantur. Pacem cum his facito: qui-
„ bus conditionibus, modo Ancona urbe cedant, nihil praescribimus.
„ Tu quid rei ecclesiasticae expediat, quidque a nostra dignitate non
„ abhorreat, ut soles, dispicies. Galeotus, quem captivum ducis,
„ redimat censemus libertatem medietate stipendii militibus duplica-
„ ti. Pace facta cum Malatestis, cetera tuae virtuti ac prudentiae in
„ expedito erunt. Ac ceteris quidem tyrannis, qui supplices pacem
„ oraverint, aequiorem te praebeas licebit. Gentili Moliano, ut sit
„ non inultae perfidiae atque inconstantiae exemplum, nullas condi-
„ tiones pacis, nisi ut finibus ecclesiasticis omnino cedat, dicas. Fi-
„ nito bello, illa tibi proxima cura sit, uti urbibus oppidisque viros
„ et prudentes et probatae fidei praeficias; postremo, ut arces mu-
„ rosque dirutos reficiendos cures. Haec ubi feceris, ad nos venire
„ properato, tua opera atque consilio indigentes."

Pacis foedera.

XX. His litteris lectis, quae nullo modo pacem morabantur, pax his conditionibus facta est. Ut Malatestae Ariminum, Fanum, Pisaurum, Forum Sempronii in decem dumtaxat annos retinerent; singulisque sena millia ducatorum Pontifici duabus pensionibus, VIII. Kalendas Januarias, et III. Kalendas Julias tribuerent. Reliqua omnia oppida Flaminiae, Piceni, Massae Trebariae, Sanctae Agathae, quidquid denique praeterea ditionis ecclesiasticae occupassent, restituerent. Quod si qua civitas earum in ecclesiam interim rebellasset, Malatestae centum equitum auxilio ecclesiasticos tribus mensibus juvare tenerentur, et ad praesens tres itidem menses eodem equitum numero auxiliarentur. Galeotus ad haec cum triginta millia ducatorum exsolvisset, tum demum liber esset. Has conditiones pacis sic constitutas, et sanctissimo jure jurando firmatas, ubi Episcopus Turiasonensis et Albertatius Ricasulus ad Pontificem detulissent, non modo ipse ratas habuit, sed Aegidii consilium in pace facienda nihilo se minoris, quam virtutem in bello gerendo, facere, non semel in concilio Cardinalium professus est.

XXI. Finito bello cum Malatestis, oppidisque ab ipsis receptis, Aegidius optimum factu fore statuit, copias partiri, ut uno tempore pluribus tyrannis haud brevi abjunctis intervallo bellum inferretur, quos

quos non putabat praelio dimicaturos, ut qui per se infirmiores essent, sed urbibus contentos, muris se et vallo a violentia tutaturos. Ergo cum res non uno impetu, sed agrorum populationibus obsidioneque gerenda videretur, copias in tres partes distribuit: uni Blascum Fernandum praefecit, et contra Gentilem Molianum mittit: alteram Alfonsum Toletanum in fines Caesenatium inducere jubet, eosque vastare, et urbi infestum adesse: tertiae Bonifacium Urbevetanum praeesse placet. Et quia summus Pontifex, qui inexstinguibili odio in Joannem Vicum ardebat, multis saepe litteris Aegidium commonuerat, uti eum Corneto, cui ab ipso fuerat praefectus, expellendum curaret; Bonifacio imperat, Cornetum proficiscatur, et quidquid Pontifex jusserit in Joannem Vicum, exsequatur: se vero his rebus, quas Joanni Vico fide data concessisset, hominem expoliandi nequaquam auctorem, quod saepe testatus esset, futurum.

Ecclesiasticus exercitus in tres partes dividitur.

XXII. At Blascus nulla interposita mora in agrum Firmianum rapit agmen, quem cum decem continuis diebus populatus esset, dispositis machinis, coepit magno impetu urbem impugnare. Cujus murum cum partim dejecisset, ceterum propugnatoribus nudasset, jubet milites, qua murus patebat, ingredi, et qua facilior videbatur ascensus, scalis conscendere. Illi nihil sibi reliqui ad celeritatem facientes, imperata faciunt: quos cum vidissent oppidani intra urbem admissos, *Ecclesiam* una voce saepius conclamant. At praesidium nihilo segnius intra urbem redintegrato praelio fortissime repugnat, et in tertiam horam certamen trahit: sed tandem victi hostes in arcem confugiunt: quam cum Blascus duodecimo jam die obsideret, Gentilis exspes victoriae, desperatoque auxilio, cum ne fugae quidem locus esset, se suosque dedit, et Blasci misericordiae permittit. A quo non modo servatus est incolumis, sed ipso deprecatore impunitatem ab Aegidio impetravit: qui cum, nuntiata victoria ac deditione, Firmium pervenisset, ut erat singularis in dedititios clementiae, jussum modo finibus ecclesiasticis excedere Gentilem munusculis etiam et viatico prosecutus est. Hujus urbis muros dirutos refici statim jubet Aegidius, arcemque reparari, quae non mediocriter tormentorum ictibus concussa fuerat. Cum statui civitatis hujus prospexisset, Blascum, qui imperata administraret, cum destinato praesidio reliquit, ipse vero Anconam ire contendit.

Firmum oppugnatum et captum.

Moliano ecclesiae finibus interdicitur.

XXIII. Interea Alfonsus Toletanus fines Caesenates populatus, Sanctum Archangelum et Savignanum, haud ignobilia oppida, rece-

Caesenatum fines Alfonsus Toletanus invadit.

ceperat. Paulo post Aegidio ab exploratoribus, quos occulte per omnes tyrannorum urbes disposuerat, nuntiatur, Bernardinum Poletanum, quem Ravennam obtinuisse demonstravimus, audita victoria de tantis tyrannis, maximo metu trepidare, ac proinde posse facile ad deditionem compelli. Ergo Patriarcham Aquilegiensem cum exercitu Ravennam proficisci jubet, portis urbis insistere, ac omni ratione tyranno metum injicere. Qui cum strenue imperata administrasset, tyrannus deditionem facere parat: qui hac dumtaxat excepta conditione, ne urbe pelleretur, magnam vim auri in praesentia dare profitetur, et dum ceteri tyranni pacarentur, centum quinquaginta equitibus ecclesiasticos juvare. Qua de re consultus Aegidius conditiones accepit non gravate: quibus firmatis, Ravenna recepta est, et Cervia, quae eidem tyranno subjacebat. At Franciscus Ordelaphus et Joannes Manfredus, quorum hunc Faventiae, illum Forilivii et Caesenae tyrannos esse, supra demonstravimus, reliquum bellum sibi potissimum impendere intelligentes, milites undique omni studio conquirunt, et auxilia summis precibus implorant. Itaque societatem illam Germanorum, de qua supra mentionem fecimus, cum duce Laudino magna mercede conducere nituntur: quod cum minus processisset, magno pretio eos adducunt, ut Picenum incursionibus praedarentur, eo scilicet consilio, ut ecclesiastici a Flaminia averterentur; et ad Regem Pannoniae, et ad Barnabovem ejusque fratrem, qui in principatu Mediolanensi Joanni Archiepiscopo inde mortuo successerant, subsidia comprecatum mittunt.

Ravenna et Cervia recepta.

XXIV. Quibus rebus cognitis, Aegidius Pontificem per litteras de statu rei certiorem facit, hortaturque, uti primo quoque tempore Regem Pannoniae et Principes Mediolanenses dimissis litteris roget obtesteturque, ne improbis tyrannis et ecclesiae Christique hostibus praestent auxilium. Porro ipse dispersas copias cogit, et relictis Alfonso Toletano centum equitibus et ducentis peditibus, cetero exercitui Blascum Fernandum praefecit, jubetque in Aprucium accelerare, et Germanos, qui transitum in Picenum parabant, itinere prohibere. Is cum eo magnis itineribus contendisset, opportuno loco castrametatus, se Germanis opponit: qui cum, ne tunc quidem incepto desistere, animos inducerent, sed ulterius progredi, coactis viribus pararent: Blascus praelio statim decernere, nisi quod sine imperio Aegidii non licebat, ex usu rei putabat. At Aegidius factus ab eo sui ex primorum exercitus consilii certior litteris, consultusque respon-

In Aprucium exercitus mittitur.

dit:

dit: „ Abstineret prorsus a pugna, sed occupatis superioribus locis „ Germanos sua praesentia deterreret, et factis pro re et tempore „ incursionibus, longius vagari ne pateretur: neque enim cum his „ esse in ancipitem pugnam, nisi necessario, descendendum; qui si „ superentur, victorem nullum, aut certe minimum emolumentum „ sit consecuturum; sin victores evaserint, maximam jacturam sint il- „ laturi. Atqui si Germanos devicerimus, ulciscemur quidem flagi- „ tiosos homines: sed post cruentam victoriam, exercitu nostro (quod „ evenire necesse est) minuto; quae oppida, quos populos propter- „ ea ecclesiae, quo nomine bellum gerimus, recipiemus? Nam si ab „ ipsis victi essemus, timendum esset, ne sumtis ex infirmitate nostra „ et spiritu et viribus, jacentes tyranni excitarentur, et longo labore „ parta momento temporis amitterentur. Se tamen supplementum „ missurum scribit, ut aucto exercitu multitudinis terrore hostem a- „ vertat, aut si pugnare fuerit necesse, non sit victoria dubitabilis." Tunc evocari praesidia jubet, superioribus diebus per oppida disposita: paucis admodum ad arcium custodiam relictis, quae celerrime ad Blascum pervenere. Simulque legatos ad Germanos mittit conquestum de foedere violato, quod secum percussissent: quibus mandat, minas precibus addant, et omni ratione nitantur ab eo consilio deterrere.

Prudens Aegidii consilium. Non temere cum latronibus confligendum.

XXV. Interea Franciscus Ordelaphus arrepta occasione, quod videbat Flaminiam ecclesiastico milite vacuam, coepit ecclesiastica oppida crebris incursionibus infestare. Quo intellecto, Aegidius jubet Alfonsum Toletanum cum coacta undecumque manu tyranni violentiam compescere. Malatestis scribit, pacta subsidia suppeditent: ad cujus imperatum Galeotus cum centum equitibus mittitur: qui cum ad Alfonsum pervenisset, alia oppida circumvagari, et eis praesidio esse jubetur: ipse vero Quilianum contendit, quippe cui oppido majus periculum a Francisco Ordelapho imminere constabat. At Franciscus, despecta etiam tunc paucitate, non contentus incursionibus, coepit Quilianum oppugnare: illi vero eruptione facta inopinantes adorti turbant, caedunt, et in fugam conjiciunt; Franciscus cum his qui stragi superfuere, se in Forum Livii recepit.

Franciscus Ordelaphus agros populatur.

XXVI. Hac parta victoria, manuque non contemnenda coacta, Galeotus se cum Alfonso Toletano conjunxit, et communi sententia placet Modianam, quod oppidum Francisco subjacebat, oppugnare, cum a primoribus Montis Velii (oppido id nomen est) condi-

Modianam oppugnare parat.

ditio offertur Alfonso, si octingenti ducati sibi conferantur, oppidum sese ipsi tradituros. Simul igitur et de oppugnando Modianam, et de emendo Monte Velio ad Aegidium referre, satius est visum. Qui respondit: „ Nec esse tempus conterendum in oppugnatione op„ piduli, quod in Foro Livii posset expugnari, nec in venalis oppidi „ emtionem pecuniam profundendam, quippe oppida pecunia fa„ cile parta, facile pecunia amitti solere. Eam curam deponerent, „ et relicto Galeoto cum parte confectae manus, ad praesidium par„ torum oppidorum, Alfonsus cum reliquis militibus ad Blascum pro„ peraret." Quod eo consilio fieri voluit Aegidius, quo supra evocasse praesidia diximus, cum inter ipsum et Germanos de conditionibus pacis parum conveniret. Nam societas perditorum hominum colluvie crescebat in dies, et tyrannorum studiis efferebatur. Sed tandem aucto ecclesiastico exercitu, in haec pacta Aegidio petente descenderunt: ut ipse quinque millia ducatorum Germanis numeraret; illi vero citra duodecimum diem fines ecclesiasticos temperantes a maleficio excederent, nec ante sex menses cuipiam ex hostibus ecclesiae quacumque ratione auxilio essent; ac de foedere non violando, depositis decem ducatorum millibus, adjuratusque Comes Laudinus caveret. Quibus ita constitutis, Germani Flaminiam versus proficiscuntur, praecedente cum sexcentis equitibus Perucio Pepo, subsequente Alfonso cum cetero ecclesiastico exercitu, qui ipsos ab injuria et maleficio prohiberent, donec finibus ecclesiasticis excessissent. Quo in itinere Comes Laudinus cum Alfonso colloquutus profitetur, si aequa offeratur conditio, ecclesiastica stipendia mereri. Quod cum esset Aegidio delatum, non censuit flagitioso et notae perfidiae homini habere fidem.

Germanorum cum Aegidio foedus.

XXVII. Ea cura Aegidius solutus totum bellum in Joannem Manfredum convertit: et quia Blascus Fernandus Firmum redire atque ea loca tutari jussus fuerat, Alfonsus Episcopus cum exercitu ad oppugnandam Faventiam mittitur. Ille vero, adjunctis sibi cum milite auxiliari Galeoto Malatesta et Bernardino Poletano, Faventinum agrum populatus oppido infestus adest. At Joannes Manfredus, qui nec animo defecerat, et numero militum abundabat, indignum duxit in prospectu urbis agros ab hoste se vidente agi ferrique, et oppidum jam prope obsidione cingi; se vero, velut muris tantum fidentem, intra moenia contineri. Ergo milites hortatus aciem educit, et ecclesiasticis pugnae potestatem facit. Alfonsus vero hostem ex-

Bellum in Joannem Manfredum.

Faventia his oppugnata et capta.

extra moenia conspicatus, paratum praelio decernere, vix oculis habita fide, suos et ipse hortatus, partarum victoriarum et pristinae ipsorum virtutis admonens, in hostem fiducia plenus irruit: pugnatumque est diu summa contentione, sed demum hostes terga vertere, et se in oppidum recepere. Quo in praelio non paucis ecclesiasticis, pluribus ex hostibus desideratis, captus est inter ceteros vir quidam non obscuro loco natus, sed ejus nomen non est traditum, cujus consilio maxime uti solitum esse Joannem Manfredum constabat. Hunc ad se Aegidius, nuntiata victoria, adduci jubet, nec hominis conveniendi cuipiam facultatem fieri; eum vero, qui ipsum cepisset, centum ducatis donari.

XXVIII. Eo praelio fractus Joannes Manfredus ad Episcopum hujusmodi legationem mittit: „Si liceat sibi, salvis opibus privatis, „ab omni publico munere Faventiae abdicatum vitam ducere privatam, oppidum se Aegidio dediturum.“ Quam legationem cum ad Aegidium retulisset Episcopus, hoc ab eo responsum tulit: „Qui „talia retulissent, eos putare se per speciem legationis exploratum „in castra venisse. Eadem enim Joannem Manfredum ante illam „victoriam frustra contendisse. Proinde legatos juberet quam pri„mum castris excedere: et, si qui praeterea venerint, ne pateretur „diu commorari; interimque suorum fidelissimum quemque eorum „lateri adhaerere juberet, qui occulta et perniciosa colloquia fieri pro„hiberet; ipse vero Faventiam oppugnare pergeret.“ Legatis itaque re infecta redeuntibus, Episcopus coepit Faventiam oppugnare. Cujus cum partem muri tormentorum ictibus dirutam conspexisset Joannes Manfredus, et prope esse, ut ecclesiastici subirent, quibus ipse cum paucis militibus resistere non poterat, legationem mittit de se dedendo, et pacem his conditionibus impetravit: ut ipse Faventiam et cetera oppida vicosque et castella ditionis ecclesiasticae, quae ab ipso fuissent occupati, statim Aegidio traderet, et intra duos menses proximos, compositis rebus suis, tota Manfredorum familia numquam reversura, Faventia et ejus finibus excederet. Interea obside filio dato, de excedendo intra praestitutum tempus caveret: et ad hunc modum Faventia in Aegidii potestatem pervenit.

XXIX. Interea a Jordane praefecto Umbriae, et a Bonifacio, quem contra Joannem Vicum missum fuisse demonstravimus, Aegidio litterae afferuntur, vastato agro Cornetano, atque obsesso oppi-

do, Joannem Vicum paratum esse deditionem facere, nisi admodum iniquae conditiones dentur. Proinde quid agendum esset, imperaret. Quibus Aegidius respondit: „ Se vero illius belli inferendi num- „ quam auctorem exstitisse, quin dissuasorem potius, multo minus „ igitur gerendi futurum. Proinde Pontificem consulerent, aut, si „ longum videretur, quod illi gratum fore existimarent, id effice- „ rent. Victo Joanne Manfredo, et cum familia de oppido ejecto, „ ne per occasionem ab officio discederet; proxima cura erat Franci- „ scum Ordelaphium debellare." His igitur rebus ecclesiastico exercitu in Flaminia occupato, Gentilis Molianus cum Rogero filio, adjuncto sibi cum latronum cohorte Guarelino latrone id temporis famosissimo, crebris incursionibus, aut grassationibus potius per occasionem factis, coepit Picenum infestare. Quo nuntio commotus Aegidius partem copiarum contra eos mittit, a qua comprehensi, et ad Aegidium adducti, capite poenas dedere: et sic tandem notissimus ille tyrannus Gentilis Molianus, qui scelus sceleri addiderat, tanta perfidia tantisque flagitiis condigna morte miserrime obiit.

Molianus Picenum agrum infestat. Moliani mors.

XXX. Dum haec apud Aegidium geruntur, Alfonsus Toletanus, qui exercitum Foro Livii admoverat, coepit usque ad portas incursiones facere, si posset Franciscum Ordelaphium, ut superioribus diebus Joannem Manfredum, ad pugnam elicere, qui se hactenus intra oppidum continuerat. Ille vero, ne exemplo quidem illius perterritus, pugnam detrectavit, et pugnatum est summa contentione: postremo victus Franciscus est, et in Forum Livii sese recepit, multis utrimque interfectis, captis nonnullis, inter quos Joannes Lazarus ex Francisci Ordelaphii intimis familiaribus capitur, et ad Aegidium defertur. Qui, cum ab eo Aegidius sciscitaretur, quid consilii Franciscus cepisset, quibus opibus fretus, cujusve auxilii spe molem belli sustinere speraret; incertis responsis, nec sibi satis constantibus percontantem illudebat. Tandem cum Aegidius tormenta minaciter intentaret, respondit: „Omnem spem Francisci Ordelaphii positam esse „ in Principibus Mediolanensibus, qua si de destitueretur, nihil esse, „ quod posset ejus deditionem morari: quin et magnam partem mili- „ tum, quorum opera ad praesens uteretur, magis ecclesiasticorum, „ qui exitu eos interclusissent, metu, quam officio continere." Quibus responsis congruere litterae a nonnullis civibus Bononiensibus rei ecclesiasticae studiosis, quibus nuntiabatur Aegidio, appropinquare

Ordelaphius pugna victus.

re

re auxilia missa a Barnabove Francisco Ordelaphio: quin et ipse Barnabos Aegidio scripserat deprecatus, ut se adversus Franciscum Ordelaphium mitiorem gereret. His igitur malis Aegidius ratus occurrendum, ad Barnabovem hujusmodi litteras conscribit. Aegidii ad Barnabovem litterae.

XXXI. „ Audio vos Joannis Manfredi, ecclesiae Christique ho-
„ stis, quicum bellum gerimus, tyrannidem fovere, jamque missa
„ ipsi a vobis auxilia iter ingressa appropinquare. Et quidem non
„ tantum mea causa moleste fero, quod affectum jam auxilio divino
„ bellum mihi ad alias res properanti diuturnius facere paratis, sed
„ vestro etiam nomine non mediocriter moveor. Nam cum Luchini
„ patris vestri, Joannisque Archiepiscopi fratris ejus, summa semper
„ in Romanam ecclesiam fides, summum studium stetisset, nec mi-
„ nor inter Archiepiscopum meque amicitia multis utrimque firmata
„ beneficiis intercessisset; putabam sperabamque, vos illorum non
„ minus virtutum atque amicitiarum fore successores, quam princi-
„ patus fortunarumque hereditatem adituros: tanto magis cum o-
„ mnes opes vestras et imperium, ac demum quidquid estis, Pontifi-
„ cibus acceptum referre debeatis, si principia requiritis a memoria
„ nostra non ita remota: quandoquidem Benedictus XII. principa-
„ tum Mediolani Luchino patri et Joanni patruo vestro, nullo suc-
„ cessionis jure debitum primus detulit, existimans eos eorumque po-
„ steros tanti beneficii memores summo semper studio erga ecclesiam
„ futuros, nec ea eum spes hactenus falsum habuit. Nam ut vetu-
„ stiora taceamus, nuper Joannes Archiepiscopus ineunti mihi bellum
„ Italicum adversus hostes ecclesiae magno opitulatus est auxilio,
„ quem Mediolano transeuntem gratissimis pretiosisque muneribus
„ prosecutus fuerat. Atque adeo post ipsius mortem reputanti mihi
„ fortunae bellicae vicissitudines, si quid detrimenti acceptum esset,
„ id resarciendi, vel etiam augendi spes nihilominus in Principibus Me-
„ diolanensium reponebatur. Nunc vero quod tantum vos ab eo-
„ rum moribus et institutis desciscatis, ut ipsorum hostes pro ami-
„ cis, et amicos pro hostibus habere sustineatis, magnopere doleo.
„ Quid enim aliud his factis assequimini, nisi ut simul et majorum
„ vestrorum sententiam damnare, aut vestram inconstantiam turpi-
„ ter profiteri, et Deum spernere videamini? quorum altero insignem
„ vobis inter homines infamiam paritis; altero divinam iram concita-
„ tis, quae solet inimicos suos non levi jactura ulcisci. Vos igitur

„ pro mutua benevolentia, quae nobis cum patre patruoque vestro „ conjunctissima fuit, hortor, et per Deum immortalem obtestor, „ turpes conatus reprimatis. Nec unius tyranni, ejusdemque infir- „ missimi amicitiam Pontificis de vobis meritis, ac nostrae necessitu- „ dini praeponatis. Quae si feceritis, gratissimo utrumque nostrum „ beneficio demerueritis; sin aliter, mementote hominum ac Dei si- „ mul iram vobis esse extimescendam. “

XXXII. Alfonso quoque Toletano scribit: „ laxaret oppidum „ obsidione, ut militibus Francisci Ordelaphii, si discedere vellent, „ facultas esset, et Ariminum versus agmen reduceret, ibique se ju- „bet exspectare. “ His litteris dimissis, jussisque nuntiis advolare, Aegidius summam spem in celeritate ponens, si res accelerando, antequam auxilia convenirent, confici posset, cum praetoria cohorte et manu, quae tumultuario delectu confici potuit, Ancona profectus, magnis itineribus Ariminum venit, ubi Alfonsum Toletanum cum exercitu obvium habuit, inde Faventiam pervenit, et firmo praesidio oppidum firmat, cui Episcopum praeesse voluit. Ipse nihil moratus in agrum Caesenatem rapit agmen, ut eo oppido expugnato, quod minus firmo praesidio tenebatur, facilior esset Fori Livii expugnatio, socia civitate amissa, et adjecta dubiis militum animis desperatione. Vastato igitur agro, et oppido pluribus partibus simul coepto impugnari, oppidani ne quid gravius paterentur, se dedunt. Accepta in deditionem Caesena, Aegidius Abbatem Cluniacensem custodis loco ibi reliquit, cui firmum praesidium attribuit; ipse exercitum Foro Livii admovet: quod oppidum cum oppugnare coepisset, oppidani vel invito Francisco Ordelaphio deditionem facere parant; is tamen desperatis rebus, et auxiliis retardatis, haud magnopere repugnavit. Missa igitur legatione, imperata se facturos, urbemque tradituros profitentur, ea conditione, ut nullum nec capitis exsiliive supplicium de quopiam oppidanorum sumeretur, opumve irrogaretur mulcta. Quibus cum Aegidius respondisset: „ Ceteros facile se passurum, nullo accepto incommodo, in „ oppido permanere, modo Franciscus Ordelaphius urbe statim ex- „ cederet “: accepta conditio est, et oppidum traditum. At Franciscus Ordelaphius Mediolanum ad Barnabovem confugit, et sortem suam miseratus, ab eo contendit, ut agat cum Aegidio, aliquam sibi facultatem relinqueret, qua posset vitam tolerare. Cujus misertus Bar-

Caesena oppugnata, et Forum Livii mox capitur.

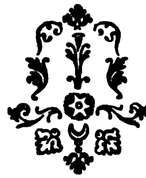
Barnabos et Galeatius fratres, hujusmodi ad Aegidium epistolam mittunt. Barnabovis et Galeatii ad Aegidium epistola.

XXXIII. „ Venit nuper ad nos Franciscus Ordelaphius patria „ pulsus, luctu et moerore plenus; qui multa de sua infelicissima „ sorte miserandum in modum questus, ita nos affecit, ut non secus „ ac ejusdem calamitatis socii cum eo doleremus. Demumque, cum „ se a tanto dolore paulum recepisset, nos obsecravit, quandoqui- „ dem auxilio nostro, in quo summam spem posuisset, causa vestra „ destitutus, principatu amisso, eo infelicitatis venisset, ut praeter „ miseram animam nihil sibi relictum esset; tecum ageremus, pre- „ caremurque, uti sibi, quem nuper cum devicisses, vivum excedere „ passus esses, aliquam vitam ducendi rationem reliquam faceres. „ Quod et propter mutuam amicitiam, et pro cetera tua humanitate „ a te impetratum iri non dubitabat: quippe rem non sine exemplo „ fore. Nam superioribus diebus in Joannem Vicum, Malatestas, „ Bernardinum Poletanum, et plerosque alios a te devictos, quos ob „ eamdem causam hostes habuisses, summa te usum clementia demon- „ strabat. Quibus rationibus, quaque fiducia ducti has ad te litteras „ scripsimus, tibique eum summe commendamus nec iniqua poscen- „ tem, et nobis magnis studiis conjunctum: ne homo claro loco na- „ tus, nuper potens et opulentus, a quo si tyranni nomen abstu- „ leris, nihil vel in praeteritum, quod magnopere culpare possis, in- „ venias, nunc in opprobrium fortunae mendicare cogatur. In quem „ si quo praeter ceteros privato odio utereris, id uti nostrae amicitiae „ condonares, precaremur, relaturi, cum reposceris, vel etiamsi non „ reposces, gratiam, quodcumque beneficium in Franciscum Ordela- „ phium contuleris.“ Quibus lectis, Aegidius et consuetudine sua et Vicecomitum precibus ductus, duo oppida Joanni Manfredo permisit, quae ecclesiae nomine teneret, ac eorum reditibus aleretur.

XXXIV. Sic confecto bello Italico, cum singulis civitatibus probatae fidei viros praefecisset, necessariaque adhibuisset praesidia, suffecto sibi Androino Abbate Cluniacensi, Avenionem contendit; exceptusque est honorificentissime ingenti omnium laetitia. Appropinquanti enim summus Pontifex cum universo Cardinalium collegio ad duo millia ab urbe passuum obviam officii gratia procedunt. Ubi in palatium Pontificium deductus est, locuplete oratione rerum gestarum Aegidii summam complexus Pontifex, ipsum pro suggestu magno- Aegidius magna pompa Avenione a Clemente Pontifice acceptus.

gnopere laudavit, et ecclesiae patrem cum magno omnium assensu appellavit: et tandem jubet eum omnium rerum Italicarum curam cum summa potestate habere, et Androinum, quem successorem habuisse demonstravimus, Aegidio in cunctis, quae imperasset, obtemperare: siquidem dignum esse eo honore, qui tot laboribus susceptis tam bene de ecclesia meritus esset: et si quid consulto factove opus esset, per eum maxime Italiam optimeque retineri posse, per quem recepta fuisset.

Androinus Abbas Cluniacensis Aegidio succedit.

AEGI-

AEGIDII ALBORNOTII

CONCHENSIS, DUCIS CLARISSIMI,

VITAE AC RERUM PER EUMDEM GESTARUM

LIBER TERTIUS.

I. QUINTUM decimum jam mensem Aegidius Avenione apud Pontificem morabatur, cum domesticis cognatorum seditionibus evocatus, easque sedare cupiens, profectionem in Hispaniam comparabat. Qui quo tempore a Pontifice missionem efflagitabat, eo potissimum crebri rumores afferuntur, plerasque civitates Italiae vehementer tumultuare, quibusdam hominibus novis imperiis studentibus, aliis veteribus inhiantibus. Quibus rumoribus cum litterae nuntiique ab studiosis rei ecclesiasticae eadem nuntiantibus consentirent, causam hujus mali perquirens Pontifex, ignaviam potissimum esse reperiebat Androini, qui parum administrandis publicis rebus idoneus esset; unumque esse Aegidium, cujus vel sola praesentia tyrannorum violentia cohiberi, ac populorum inconstantia stabiliri nullo negótio posset: quippe quem tyranni summopere formidarent, civitates diligerent simul et vererentur. Androini gubernatio ignavior.

II. Cum igitur de mittendo Androino successore Pontifex ad patres retulisset, una fuit omnium sententia, remittendum esse Aegidium, cujus prudentia virtusque multis maximisque periculis sibi aeque atque hostibus nota esset, et cujus harum rerum opinio ad continendos in officio populos satis esset per se potens, modo Aegidius more suo ne gravaretur privatis negotiis publicam utilitatem anteferre. Porro in alio deligendo inexpertae aut industriae aut strenuitatis, periculosissime in ea rerum perturbatione peccari posse. At Aegidius, qui ab officioso itinere, comparata jam profectione, abstrahi iniquo animo ferebat, cum res suas gestas efferentibus gratias egisset, et sua ipse facta extenuasset, quidquid gessisset, Dei auxilio acceptum referens, qui tyrannis hostibusque ecclesiae impune esse non fuisset passus: „ Multos esse ostendit sapientia simulque virtute „ praestantes, quibus summa ejus expeditionis optime ac tutissime „ deferri posset. Se vero, si nullo magno negotio distineretur, tamen „ post tot laborum discriminumque cursum hominem affecta aetate, Aegidii felicitas et fortitudo.

„ ve-

„ velut militem veteranum, ejus muneris vacationem emeritum vide„ ri posse. Quamquam, cujusmodi esset in ecclesiam animi studii„ que, ne has quidem causas obstituras fuisse, quo minus id quod „ superesset aetatis, bono publico et ecclesiasticae dignitati imparti„ retur, si ipsius opera utilis fore Pontifici patribusque visa fuisset; „ non, si eosdem labores remeare, totiesque cum hostibus iterum „ depugnare juberetur. Tunc vero necessario se in fratres et cogna„ tos officio evocari, qui cum magno et pertinaci dissidio ad vulne„ ra usque processissent, ipseque solus tantis malis occurrere ac me„ deri posse crederetur, non esse committendum, ut ea cura deposi„ ta, cognatos ac fratres deseruisse videretur, qui ipsius adventum „ magna cum exspectatione opperirentur. Proinde Pontificem patres„ que etiam atque etiam deprecari, ut cum multi ex patribus es„ sent, quibus plurium rerum usum, et magnitudinem animi longe „ praesentiorem ad id munus obeundum concederet, paterentur, se „ in summa necessitate propinquis ac fratribus suum officium impar„ tiri, quod ecclesiae, cum licuisset sine insigni criminis nota, liben„ tissime praestitisset.“

In Hispaniam cogitat, ut cognatos dissidentes componat.

III. At summus Pontifex, qui in tantis difficultatibus summam spem in Aegidio collocaverat, quanto ille constantius negotium recusabat, tanto ipse magis desiderio accendebatur, causasque Aegidii potissimum mittendi inveniebat. Neque enim modo praesentiam ejus animi felicitatemque in certaminibus reputabat, sed meminerat etiam multo majora bella consilio ejus fuisse confecta, quam alter magnis viribus pugnando confecisset. Sed nec illud parum movebat, reputare in quanta saepe omnium rerum indigentia milites continuisset, sustinuissetque gravia bella, tum commeatibus parcendo, tum de suo sine cunctatione suggerendo, tum demum injecta sapienter spe animos militum fovendo. His accedebat, quod ab omnibus jactabatur, Aegidii nomen tyrannis esse formidolosum, et in gratia summa apud omnes civitates ecclesiasticas. Omni ergo ratione conatus in suam sententiam adducere, ostendit denique, ac multis confirmat exemplis, si necessitas optionem dederit, cognatos potius, quam aut patriam aut religionem esse deserendos. Porro ecclesiam cunctorum piorum patriam esse et religionem, aut certe patria multo cariorem esse debere: quae si sacrilegis et sceleratis hominibus per contemtum agenda ferendaque permitteretur impune, non esse dubitandum, quin brevi religio Christiana summum detrimentum esset ac-

Aegidii nomen tyrannis formidolosum.

acceptura. Atqui a sapientibus illud Ciceronis laudari: *Qui non defendit, aut obsistit, si potest, injuriae, hunc tam esse in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam deserat*. Quod si fratres et cognati intestina discordia agitarentur, posse eam seditionem et per litteras et per amicos principes viros sedari, eamque curam sibi ipse deposcit, et suam se gratiam et auctoritatem ad rem conficiendam collaturum pollicetur. De offic. lib. I. c. 7.

IV. Tot rationibus, tantisque precibus Aegidius, admodum alioquin exorabilis, et summi in ecclesiam Pontificemque studii, victus, provinciam suscepit, et profectione comparata, magnis itineribus in Italiam contendit. Cujus adventu adeo omnes, qui rebus novis studuerant, perterriti sunt, ut non jam de imperiis occupandis, sed magis de capitibus suis propriisque fortunis retinendis soliciti essent. Admissus itaque sine repugnantia in singula ecclesiastica oppida, sumto supplicio de his, qui tyrannidem affectarant, collaudatisque civitatibus, quod eorum conatibus obstitissent, omnium populorum animos in ecclesiam magnopere confirmavit. Aegidius denuo belli curam suscipit.

V. His rebus gestis, Aegidius, qui nullam ecclesiae juvandae occasionem praetermittebat, totum animum omnesque curas ad religionem convertit, siquo modo abolere posset nefarium illud scelus, quod multum ea tempestate vocati Fraticelli inter facinorosos homines, et credulas fatuasque mulierculas per speciem religionis disseminaverant. Fraticellorum in Italia haeresis. Quandoquidem, mortuo miserrime in vinculis Petro Colutio, quem a Ludovico Bavaro in aemulationem Joannis XXII. Pontificis Max. Antipapam Romae creatum fuisse, supra demonstravimus, non defuere scelesti homines, qui Joannem XXII. ejusque successores nec jure nec sancte Pontifices factos fuisse contenderent, et in contemtum religionis Christianae flagitiosam quamdam simul et turpissimam sectam excogitarent. Lib. II. pag. 35. Nam convenientibus in antris locisque abditis, quos in eam turpitudinem allexerant, viris feminisque; qui inter ipsos sacerdotes habebantur, ut crimen honestate praetexerent, divinas laudes Christiano more praecinebant. Quibus intempesta nocte peractis, sacerdos pro concione quaedam praefatus ad confirmandos in nefario errore hominum animos, in eo maxime erat occupatus, colendam esse ante omnia caritatem, quam esse omnium virtutum caput sacrae litterae testarentur: porro potissimum hanc inter homines auctore Deo conciliari posse, si Spiritu sancto invocato bini, masculus feminaque venereo complexu jungerentur. Cum ergo,

Fraticellorum impietas.

quam quisque oculis praenotarat, exstinctis luminibus, vitiasset, tunc demum peracta sacra censebantur: quo compressu siqua concepisset, deportari ad se partum sacerdotes jubebant, qui solemni more in loco sacrificiis dicato convenientes, infantulum subjecto igne ad cineres usque comburebant, qubs urna exceptos ceu rem sacram reponebant: cumque erat aliquis collegio sacerdotum cooptandus, illis cineribus cum vino epotis initiabatur; credo, ut poenitentiae nullus locus relinqueretur, et quem religionis persuasio continere non posset, criminis saltim societas retineret. Quod si Pontificem eorum maximum mori contigisset, ut omnis abesset invidia, et res non humano, sed divino consilio agi videretur, hic erat in demortui alterius locum subrogandi statutus modus. Infantem illo flagitio conceptum ad locum sceleribus destinatum jussa mater haud invita deportabat, et ubi vulgo astante sacerdotes consederant, tam diu illum per comprimentes manus in orbem tradebant, donec miserrimus infans pernecaretur, et cujus in manibus animam exhalasset, is Pontifex max. divino numine factus esse censebatur. Quo in loco admirari succurrit, quo procedat improbitas cordis humani pudoris semel atque honesti fines egressa. Tantamne feritatem in mortales cecidisse, ut quemadmodum in homines saevirent, non modo peccati, sed etiam intellectus expertes, excogitarent? Et si ceteros nullus humani generis amor tangebat, nulla humanitas a tanta saevitia retardabat, non saltim matres (vel feras multo jam mitiores imitantes) visceribus suis pepercisse? quarum plerasque non siccis tantum oculis, sed hilari etiam vultu, filiorum cruciatus necesque spectasse constat.

Modus eligendi Pontificem inter ipsos.

VI. His ergo, quae non dubio multorum sermone afferebantur, commotus Aegidius, cupiensque tanta infamia non modo Christianam religionem, sed genus etiam humanum vindicare, Neapolim cum exercitu proficiscitur, qua in regione potissimum ea pestis homines invasisse nuntiabatur. Sed et eo proficiscendi causis illa quoque accesserat, quod multi viri principes ejus regni in Joannam Reginam palam conspiraverant, contra quos cum Regina a Pontifice auxilium implorasset, datum est Aegidio negotium, uti pacem inter ipsos faceret, gratiamque reconciliaret. Quo cum pervenisset, precibus addendo minas, facile principes in Reginae sententiam traduxit, pacemque firmavit. Tunc conquisitis ubique Fraticellis (sic enim sacerdotes illi nefarii vulgo appellabantur) eorumque complicibus, factaque de quibusdam quaestione, ac sociis proditis, magna turba compre-

Neapolim proficiscitur Aegidius, ut sectam istam reprimat.

Joannam Reginam cum principibus conciliat.

Fraticelli publice puniti.

prehenditur virorum mulierumque, qui omnes ingenti rogo combusti tanti facinoris poenas dedere; et presbyteros, qui parum flagitiis istorum obstitisse comperiebantur, dignitatibus ac sacerdotiis eis abrogatis, muneribus, si quibus publice fungebantur, sese cogebat abdicare.

VII. His rebus gestis, Aegidius cum in Flaminiam iter convertisset, obvios habuit legatos a Joanne Olegio, Bononiae id temporis imperitante. Qui cum initio huic urbi a Barnabove fuisset praefectus, quaesita paulo post causa, Vicecomitis imperata spernere coepit: ac civitatem suo arbitratu suoque nomine non tam moderabatur, quam diripiebat. Hic igitur bello a Barnabove agitatus, ad Aegidium hujusmodi legationem mittit: „Bononiam se cum magno civium consensu ipsius potestati permissurum, modo suis militibus „superioris temporis mercedem numeraret, quae summa satis magna „erat, seque uni cuipiam Piceni civitati praeficeret: quod se facere „dicebat Barnabovis tyrannidem pertaesum, et Bononiensis civitatis misericordia tactum, quae multa indigna magnaque detrimenta „avaritia atque improbitate Barnabovis, se invito, perferret. Tum „etiam adduci se religione et studio, quo ecclesiam prosequeretur, „ad quam jure Bononiam pertinere non ignoraret.“ Bononia Aegidii opem implorat.

VIII. Audita legatione, Aegidius, ne quid vel cupide vel injuste fecisse videretur, non putavit quidquam injussu Pontificis sibi esse conandum. Nam etsi sciret, Bononiam esse juris ecclesiastici, tamen quominus repeteretur, obstabat foedus non pridem factum inter Clementem VI. et Joannem Archiepiscopum simul et Principem Mediolanensem. Cum enim superioribus diebus Bononia ab ecclesia ad hunc Joannem defecisset, Clemens VI. qui tunc rerum potiebatur, misso in Italiam oratore, Florentinos et Mastinum Scalam in Mediolanensem concitavit. Qua ratione Bononia ad Mediolanenses devenit.

IX. At mortuo Mastino, qui Vicecomitum Mediolanensium conatibus nimium obstabat, Joannes, captata amicitia hujus filii, qui patrem nomine tenus referebat *Canis Grandis* appellatus, omnes Gibilinae factionis homines in Flaminia et Etruria cum eo ad suam amicitiam societatemque traduxit: ac misso Barnabove ex fratre nepote Bononiam, qui cum magno praesidio oppidanos in officio contineret, recipiendae urbis Pontifici spem multum ademit. Joannes vero cum successu rerum Florentinos bello persequi perrexisset; ipsi, adjunctis sibi Senensibus et Aretinis Perusinisque, Vicecomitum

tum tamen ejusque sociorum coactis opibus et potentiae minime pares, externa auxilia in Italiam convocabant. Quo cognito, Pontifex Max. qui ejus belli ineundi auctor exstiterat, cum parum esset in rebus spei, atroxque bellum imminere intelligeret, nisi malis serpentibus occurreretur, ut Italiae quieti consuleret, Vicecomitibus Bononiam in duodecim annos ea lege permittit, ut illi annua tributa duodecim millia ducatorum Pontifici penderent. Sic facta est pax inter Florentinos et Vicecomites et utriusque partis socios. Haec cum Aegidius animo repetisset, collaudato Joanne Olegio pro ea pietate, cujus se in ecclesiam esse profiteretur: „ Nulla se, respondit, „ mandata de rebus Bononiensibus a Pontifice accepisse: eam ta„ men legationem se ad Pontificem primo quoque tempore relatu„ rum, et quae imperasset, administraturum. "

X. His responsis, redeuntes legatos Aegidius suo more amplis muneribus prosecutus est: protinusque Pontificem litteris nuntioque de Joannis Olegii voluntate et civitatis Bononiensis, simulque de immanitate et avaritia Barnabovis certiorem facit, et quid fieri velit, ut se doceat, perquirit. Quod cum Pontifex ad concilium retulisset, multum est sententiis inter patres discrepatum. Quidam enim servare fidem Vicecomitibus censebant, quibus Bononia in duodecim annos permissa esset: nec longum esse, peractis jam octo, quatuor exspectare: post quod tempus sine cujuspiam perfidiae nota et sine repugnantia ea civitas ad ecclesiam esset reditura. Cui sententiae alii adjiciebant, Vicecomitum potentiam adeo opibus et clientelis increvisse, ut difficile videretur, traditum oppidum posse retineri, in quod recipiendum illos omnes suas amicorumque vires collaturos, non esset dubitandum: his accedere, quod aerarium ecclesiae adeo superioribus bellis exhaustum esset, ut huic ducendo, quod diutinum fore videretur, suffecturum non esset. Sed potior apud Pontificem eorum fuit sententia, qui foedus foedifrago servare non censuerunt. Porro Vicecomites, praeterquam quod primo contra jus fasque alienam urbem rapuissent, post inita pacta, in quae Pontifex magis necessitate, quam consilio descendisset; pactum tributum pendere intermisisse, ac idcirco foedus eum violasse videri: quae causae si minus subessent, tamen Barnabovis tyrannidem non esse ferendam, qui civitatem Bononiensem nullo aequi bonique respectu quotidie compilaret. Nam qui putarent oppidum non posse retineri, timide eos id temporis ecclesiasticas vires metiri, parumque Aegidii,

Aegidii ad Pont. Clementem litterae.

Deliberatio facta de Bononia.

ex-

exercitus ecclesiastici imperatoris invicti, virtutes intelligere, deque eo nimium ingrate sentire, quem contra praepotentes hostes, tot ac tantis oppidis ab ipso nuper expugnatis, non putarent Bononiam adversus quamcumque potentiam, cum fuisset admissus, tutaturum. Quod vero de nummorum indigentia jactarent, posse id malum mutuata pecunia, vel oppigneratis aliis oppidis, resarciri: nihil enim oportere inexpertum relinqui, ut Bononia Flaminiae opulentissima nobilissimaque civitas reciperetur. Quae recepta, non modo ad imperii ecclesiastici vires, sed multo etiam magis ad opinionem, qua maxime possent ceterae civitates contineri, esset adjectura.

XI. Cum haec itaque sententia vicisset, Pontifex ad Aegidium scribit: „Si Joannes Olegius Bononiam sibi tradere voluerit, ne re-„cuset; cumque eo, ut sibi ex usu rei ecclesiasticae visum fuerit, pa-„ciscatur. Stipendiis vero militaribus, quae Joannes Olegius paci-sce-„retur, erogandis, et si quid Barnabos movisset, conducendo novo „militi, quaevis oppida oppignerandi potestatem tribuit." Quibus litteris allatis, Aegidius ita pepigit cum Joanne Olegio, ut in vicem suae potestati permittendae Bononiae, militibus Joannis Olegii stipendia ipse persolveret, atque illum Firmo praeficeret. Omni ergo cura ad conquirendam pecuniam conversa, opportune accidit, ut eo potissimum tempore triginta ducatorum millia Aegidio ex suis vectigalibus ab Hispania portarentur. Quibus nummis, et quod potuit oppignerato instrumento congerere, ecclesiae mutuatis; cum stipendia militaria numerasset, exercitus ecclesiasticus duce Gometio Albornotio in urbem admissus est.

Responsum Pontificis de occupanda Bononia.

Bononia occupata.

XII. Haec cum essent Barnabovi nuntiata, aegerrimo animo tulit: missaque legatione, multa de injuria in se ab Aegidio illata conquestus, urbem jure sibi debitam ex pactis a Clemente VI. cum Joanne Archiepiscopo patruo suo reddi postulat. Quae nisi impetrasset, jam tunc grave bellum indicere. Quibus Aegidius respondit: „Se vero nullam injuriam in Barnabovem intulisse. Nam et „se Pontificis imperata administrasse, et Pontificem suo jure impe-„rare potuisse: si quidem cum multa ipsius crudeliter atque avare „facta in civitatem Bononiensem commemorasset, quam ob rem „imperium abrogandum ei videretur, perperam ait percussa foede-„ra Barnabovem allegare, quae toties ipse violasset, multifariam „quidem, sed vel eo maxime, quod pacta tributa aliquot annis pen-„dere intermisisset. Quare si jure agere vellet, judices eligerentur,

„ju-

„ juris ac legum periti; qui si judicassent, Barnabovem injuriam acceepisse, Bononiam ei se absque mora redditurum; sin aliter, aequo animo contentus esset: nec putaret licere sibi aliena retinere, Pontificem sua repetere iniquum esse."

XIII. Re igitur permissa honestorum virorum, illiusque memoriae juris peritissimorum arbitrio, pronuntiatum est, Barnabovem jure ab imperio Bononiensi fuisse submotum. Ac tunc demum Aegidius Bononiam invisere constituit; quod antehac facere ad suae justitiae opinionem non putarat interesse: ne si, non exspectato judicio, oppidum fuisset ingressus, adeo rebus Bononiensibus incumbere videretur, quasi jure vel injuria imperium retinere statuisset. Appropinquanti cum Senatu totus ferme populus Bononiensis summo cum gaudio summaque gratulatione obviam procedit: a quibus adeo splendide exceptus est, ut nihil ad summam magnificentiam ea civitas reliqui fecerit. Cum ad aedem Petri deductus est, Gollinum Gallutium, Jacobum Ramponem, Gerardum Confortum, Albertum Gallutium accinctos ensibus solemni more a Galeotto Malatesta equites auratos esse jubet; ac demum magno cum populi plausu ad Pontificias aedes deducitur.

Aegidius laete a Bononiensibus excipitur.

XIV. Pergratum fuit Aegidio officium sibi praestitum a Bononiensibus, ex quorum ingenti gaudio et vultu, tyrannorum improbitatem non fuit factu difficile agnoscere: de quorum administratione perquirens ita reperiebat, nullam ab his tyrannicam immanitatem fuisse praetermissam; et praeter ingentem pecuniam saepe imperatam civitati, singulorum etiam multa bona publicata, insidiarum aut alterius criminis causis excogitatis; ad haec, ex nobilitate honestissimum quemque, et eos praecipue, quorum virtutes tyrannicae libidini obstiturae videbantur, in exsilium missos: et ne quid huic civitati malorum abesset, ex contagione tyrannica morum etiam noxam non parvam traxisse: nec enim tantum lenonibus, scortis, latronibus, juventutis corruptoribus refertam esse, sed etiam iniquis foeneratoribus redundare. Tantorum ergo malorum iniquitate laboranti Bononiae ut subveniret, non solum innatus aequi honestique amor, et miserae civitatis lacrymae Aegidium adduxerunt, sed illud magnopere compulit, quod jam tunc collegium scholasticorum Hispanorum in ea urbe ob florentissimum omnium disciplinarum gymnasium condere cogitabat, quod esset sui nominis insigne monumentum: occasionemque arripiebat demerendi multis beneficiis po-

Collegium Hispanorum Bononiae condere cogitat Aegidius.

pu-

pulum Bononiensem: ut si quando id collegium quapiam difficultate affectum ejus patrocinium implorasset, ipsius in se meritorum memores ab omni injuria tutarentur. Omnes igitur, qui injuria proscripti, vel in exsilium missi fuerant, jubet in patriam revocari. Quorum fuisse accepimus Toniolum Paschalem, Nerium Pilatum, Porinellum Suzolinum, Berturellum Lapum, Guilielmum Pilatum, Beltrandum Guandonem, Ramponem Magardum, Alexium Buellam, Scarabellum Donducium, Jacobellum Lampasium, nobiles omnes et de patria optime meritos. Bona praeterea publicata dominis in integrum praecipit restitui. Foeneratores, quicumque solvendo essent, rusticis etiam aut urbanis praediis distractis, exacta foenora cogit plene restituere, constituta exsilii poena, si quis in posterum crimen repetisset. Sed quoniam inveterata jam possessione, aliena reddere plerique gravissime ferebant, quidam etiam in summam inopiam redigebantur, ut utrisque, et creditoribus et debitoribus, quoad fieri posset, satisfaceret, per summam liberalitatem magnum numerum pecuniarum de suo largitus est. Edicitque tandem, ut scortatores, ganeones, sicarii, et ceteri id genũs homines cuncti oppido evestigio cederent, capitis poena constituta, si quis deinde repertus esset, cujus honestae vitae ratio non constaret.

Quidquid in civitate antea a tyrannis male actum est, emendat.

XV. Ad hunc modum reddita sibi Bononia, receptaque Aegidii beneficio pristina dignitate, magno tamen bono carebat, non solum ad pulchritudinem et ornamentum, sed etiam ad quotidianos usus necessario; nullo siquidem fluvio interlabente Bononiam, sed ne praeterfluente quidem propius passuum tribus millibus, assiduo dispendio longius ab urbe oppidanos excedere ad conficiendum frumentum necesse erat. Res non modo gravis, sed bellum gerentibus minime tuta. Quo animadverso, Aegidius, ut Bononienses suo beneficio a tanto incommodo liberaret, utque urbs honestior simul et munitior redderetur, partem Rheni, qui Bononiam a tertio lapide praeterlabitur, magno labore magnisque suis impensis per mediam urbem derivavit. Qui fluvius in plurimos magnosque usus civitatis cessit: nam molae aquariae frequentes intra moenia aedificatae pistrinorum necessitatem, et longius excedendi molitionis causa incommodum sustulerunt. Machinae praeterea constructae sunt ad secandum mira celeritate materiam serra trusatili; quae aquae vi sursum deorsumque agitata, una multorum hominum operas adaequaret. Quo nec minus utile, et majore etiam admiratione dignum est fre-

Rhenus fluvius Bononiam inductus.

Machinae variae constructae sunt in civium commodum.

frequens Bononiae machinamentum ad polienda concinnandaque textui fila serica, quo machinamento aquae impulsu circumacta supra quatuor millia fusorum, interdum miro ordine et incredibili artificio simul versantur. Quin ad salutem loci plurimum contulisse flumen, indubitato experimento didicerunt Bononienses. Nullis enim fontium rivis urbem discurrentibus, putealis tantum aquae copia et usus erat: qua fluviatilis tanto dulcior est, tantoque salubrior, ut huic comparata putealis humano potui damnetur a medicis. Nam quod merces onerariis cymbis Ferrariam usque secundo flumine deportentur, reportenturque adverso, commune id et Bononiae et Ferrariae emolumentum est.

XVI. Quibus rebus occupatus Aegidius, dum Bononiae commoratur, Barnabos, apud quem jura, quatenus modo conatibus subscriberent, sancta erant, iniquo animo ferens dejici se ab spe retinendae perpetuo opulentissimae civitatis, spreto arbitrorum judicio, ad arma recurrit: et, quam jure non poterat, bello repetere constituit. Sed quia Aegidio in ea commorante, difficile admodum reputabat urbem expugnari, inito consilio Anchinum Bongarbum cum exercitu in Picenum mittit, jussum civitates ecclesiasticas bello lacessere, ut hoc irritamento Aegidius a Bononia eliceretur. Anchinus celerius omni opinione in Picenum rapit agmen, a nullo temperans maleficio, ac tria oppida Corialtum, Buscharetum, Montem novum oppidanis haud admodum repugnantibus prius suae ditionis fecit, quam plane Aegidio de adventu ejus enuntiari potuisset. Tantusque terror inopinato bello Picentibus incussus est, ut urbibus contenti vix satis ipsarum fiderent muris. Quamobrem epistolas ad Aegidium dimittunt timoris et solicitudinis plenas, multa etiam vero periculo adjicientes, quae rumoribus metus affinxerat. Quo nuntio Aegidius accepto, etsi Barnabovis consilium virum prudentissimum non lateret, tamen laborantibus civitatibus subveniendum ratus, cum populum Bononiensem advocata concione ad fidem et officium longa oratione cohortatus esset, Gometium Albornotium Bononiae firmo attributo praesidio jubet praeesse; ipse cum reliquo exercitu in Picenum eo consilio proficiscitur, ut si Barnabos (quod fore non dubitabat) Bononiensibus bellum intulisset, liberius commodiusque posset suis atque oppidanis auxilium submittere. Magnis itaque nocturnis diurnisque itineribus ad ea oppida, quae capta nuntiabantur, pervenit: cujus adventu Anchinus perterritus, vel quia sic fuerat ipsi a Bar-

Bellum a Barnabove in agro Piceno excitatum, ut ita Aegidius Bononia excederet.

Barnabove imperatum, dum Aegidius in recipiendis oppidis, ne hostibus, quos bello persequi instituerat, perfugium essent, est occupatus, comparata fuga, silentio noctis aufugit. Aegidius vero oppidis sine repugnantia receptis, in nonnullos oppidanorum animadvertit, quos dedendi oppida auctores fuisse reperiebat.

XVII. Interea Barnabos de abscessu Aegidii a Bononia certior per exploratores factus, cum satis magno exercitu superioribus diebus comparato in agrum Bononiensem pervenit. Qui cum vicos aliquot et castella suae ditionis fecisset, paucis post debus, motibus Gallorum evocatus, Mediolanum revertitur, permissa hujus belli summa Joanni Bizaulo. Is ad Rheni ripam locatis castris, quotidie portis urbis infestus obequitabat, dum ecclesiastici numero militum inferiores se urbe continebant. Quibus rebus nuntiatis, Aegidius Galeotum Malatestam et Petrum Farnensem cum duobus equitum millibus, et quingentis peditibus, laboranti civitati propere subsidio mittit. Qui secunda vigilia in urbem hostibus ignorantibus accepti, tantum roboris oppidanis praesidioque addiderunt, ut statim Gometius de conferendis cum hoste cominus signis cogitaverit: prius tamen non alienum ratus, Bononiensium animos in fide oratione confirmare, et excitare ad pugnam, concionem ipsis in posterum diem indicit.

XVIII. Quae cum frequens convenisset, ipse pro suggestu, „ cum multa et magna beneficia Aegidii in ipsos commemorasset, „ illudque longe omnium maximum, quod Bononiensem civitatem „ a tyrannica et immani servitute vindicasset; tyrannorum crudelitatem et inexplebilem avaritiam, quae mala non pridem tanto cum „ suo dolore non semel experti essent, jubet ad memoriam revocare, injurias sibi illatas, accepta incommoda perpendere. Quae mala „ cum multa indignaque fuisse demonstrasset, multo tamen graviora impendere, ni viri fuerint, docet: nam qui nulla lacessiti injuria, sed summa cum indulgentia in urbem accepti, sua sponte ac „ suopte ingenio se tales praebuissent in eos, qui imperium ipsis „ nullo jure debitum detulerant; quid ab his sperandum esse defectione ac rebellione exasperatis, denique multifariam irritatis? Si „ urbem, qua exacti essent, vi et armis recepissent, an non eos hostili more urbem direpturos? Et nobilitate e medio sublata, plebem, si qua gladio superfuisset, in mancipiorum formam redacturos? Porro vinci utcumque miserrimum esse, at non pugna, sed

Gometii Albornotii ad Bononienses concio.

„ obsidione superari, multo esse turpius. Nam strenue pugnare virtutis esse, superare fortunae: at fossa murisque hostem distinere, „ nisi longe paucioribus non esse virile. Se vero superioribus diebus „ non sine maximo suo dolore tulisse eam indignitatem, ut hostes „ per agros libere ac impune populabundi vagarentur, ac urbi infesti adessent: ipse vero auxilia in dies exspectans se intra muros „ contineret: quae cum adventassent, ac spem dedissent, satis superque virium esse ad praelio decernendum: statuisse se postero „ die acie dimicare: proinde se Bononienses pro sua salute proque „ sua libertate ad pugnam compararent: ac postridie armati et instructi in forum accepto signo convenirent: qui si suam fidem ac „ virtutem praestitissent, satis scire victoriam in expedito esse de hostibus: qui non tam suae virtuti confiderent, quam sperarent inter Bononienses discordiam fore, quos cum viderint suae libertatis „ memores, concordi acie pugnare paratos, inscissa spe animis defecturos."

XIX. Qua oratione erecti Bononienses, indignatione simul et spe accendente animos, discedunt. Postridie omnes, qui arma ferre poterant, accepto signo in forum armati conveniunt: quorum parte ad urbis praesidium relicta; ceteri cum auxiliis Gometium sequuntur. Qui cum eo deduxisset agmen, ubi Rhenus ponte majore committitur, seque in mutuum hostium dedisset conspectum; ad hunc modum aciem instruxit. Veteranos milites in fronte collocat. Ad utrumque cornu equites consistere jubet. Laevum attribuit Blasco Fernando, ipse sibi dextrum assumit, et levis armaturae milites in medio locat. Galeotus Malatesta, cujus potissimum consilio Gometius utebatur, cum oppidanis subsistere jubetur; nec primo impetu invadere, sed laborantibus subvenire, aut fessis succedere. Equitatus partem jubet extra ordinem vagari, ut quid facerent molirenturve, hostes ab editioribus locis specularentur, et siquid opus esset facto, non turbato ordine in expedito essent.

Acies ad pugnam instructa.

XX. Sed nec hostes detrectavere pugnam, cujus dux erat, ut supra memoravimus, Franciscus Estensis, qui veteranis ipse quoque in fronte pugnacissimum quemque militem opposuit. Gometio Vincentius Laudensis, Garsiae Fernando Ludovicus Albensis cum equitatu objiciuntur. Signo utrimque dato, magnis animis concurritur. Initium certaminis equitum fuit. Laevum cornu hostium tantisper ecclesiasticorum impetum tulit, donec Vincentius Laudensis cum

Pugna ad Bononiam commissa.

cum plerisque aliis obtruncatur. Deinde ea parte acies inclinari coepit. Gometius accepto vulnere non prius destitit a praelio, quam largius manante sanguine, viribus destitui coepisset: tunc vero milites hortatus, ne victoriam jam paene partam e manibus emitterent, pugna excessit, jusso Petro Farnesio in suum locum succedere; cui et ipsi protinus vulnus illatum est. Haec cum essent passim per aciem divulgata, inclinata hostium acies spiritum recepisse visa est; majoreque animo praelium redintegratur. Tum Fernandus, qui in laevo cornu strenue pugnam ciebat, suos hortatus, magno impetu in confertissimos hostes irruit, et a sua parte repulit ille quidem hostem, sed dum avidius Ludovicum Albensem insequitur, telis obrutus occiditur. Tunc Franciscus Estensis fessis ac cedentibus suis integros summittit, contra quos Galeotus, haud amplius exspectandum ratus, procedere jubet Bononienses. Qui magnis animis irruentes, hostes in fugam vertunt: et dux ipse Franciscus Estensis inter fugam, cum in ecclesiasticos, qui vias obsederant, incidisset, vivus capitur. Quo in praelio cecidere ex hostibus septingenti, mille centum vulnerati sunt, capti nongenti quadraginta. Ex ecclesiasticis circiter ducenti desiderati, atque omnibus sepulturae datae: ex quibus Fernandus Hispanus in aede Francisci conditur. Galeotus inter paucos vulnus accepit. In captivos nihil est saevitum, quin immo cunctis libertas, primoribus et arma reddita sunt. Hujus belli praemium cum Bononienses, qui diu tyrannica servitute pressi fuerant, libertatem esse statuissent, tanta victoriae partae laetitia animis eorum incessit, ut placuerit publico decreto diem, quo hostem superassent, posteritati celebrem fieri: statutumque est, id quod etiam nunc perpetua celebritate usurpatur, ut XII. Kalendas Julias, magno proposito praemio, equorum pernicitate contendatur.

Caesorum numerus.

Quando victoria parta.

XXI. Inter haec Aegidius longis laboribus curisque fatigatus, febre ardentissima implicatur. Quae cum aegritudine animi ingravesceret, tyrannos non laetos modo fecit, sed plenos etiam spe, posse recipi, quae industria et strenuitate illius amiserant: coeptumque est a nonnullis novis rebus studere. Hoc ubi nuntiatum est, Aegidius vix dum morbo explicitus, nec plane viribus receptis, conscenso equo in conspectum suorum venit. Quo nuntio tyrannorum motus facile supprimitur, et ipse paucis post diebus vigori redditus plerasque civitates obivit, ut animos sua praesentia atque verbis in fide confirmaret.

Aegidius aegrotat.

Clemens VI. Pont. Max. moritur.

XXII. Per id tempus de Pontificis obitu nuntius affertur: simulque multorum amicorum litterae redditae sunt, Aegidium ad comitia Pontificalia revocantium. Tanta enim erat Aegidii apud omnes cunctarum virtutum opinio, ut plerisque omnibus visum fuerit haud dubitabile, eum, si Avenione adesset, fore candidatorum maxime gratiosum. Quibus ipse in hunc maxime modum respondit: „ Se vero illorum benevolentiae ingentes gratias habere. Ceterum si tunc temporis, relicta Italia, Avenionem ire pergat, pleraque oppida scelere et inconstantia tyrannorum magnum discrimen aditura. Atqui non esse tanti se Pontificatu maximo, qui melius fortasse justiusque ad alium deferretur, augeri, ut quae longo tempore multoque et labore et sanguine parta, sua potissimum praesentia retinerentur, discedendo hostibus tradere videretur, qui hujusmodi occasionibus imminerent; darent modo ipsi operam, ut summo viro et omnium maxime digno summa dignitas deferretur: se ecclesiasticae reipublicae suum officium praestiturum. " Delatus itaque fuit Pontificatus Guilielmo Chrysauro, qui, mutato de more vocabulo, Urbanus est dictus, hujus nominis quintus, vir summae virtutis et integritatis. Qui accepto imperio statim ad Aegidium litteras mittit laudis et adhortationis plenas, ac multis verbis suo et ecclesiae nomine gratias agens, jubet se exspectare, cupientem parantemque Italiam, quod jam ipsius beneficio Pontificibus liceret, invisere; et Romam sedem antiquam repetere. Quo magis miror, quosdam memoriae tradidisse, ab hoc Pontifice Aegidium in Italiam fuisse missum: neque in hoc solum, sed et in quibusdam aliis, parum his rationem illorum temporum fuisse exploratam, indubitato testimonio deprehendimus, quippe multis *Brevibus* litteris a Pontificibus ad Aegidium missis, quas ipsi perlegimus. Sed narratio redeat eo, unde digressi sumus.

Suffectus Urbanus V.

Barnabos bellum instaurat.

XXIII. Interea Barnabos Vicecomes acceptam nuper ad Bononiam cladem aegerrimo ferens animo, et tantae urbis recipiendae desiderio flagrantior effectus, bellum omni ope reparare nuntiatur. Quare Aegidius Francisci Estensis amicitiam, et quarumdam civitatum societatem occupare, in rem fore statuens, Lupo de Luna avunculo hanc provinciam delegavit. Cujus industria operaque effectum est, ut cum hoc principe viro, et cum Patavinis, Veronensibus, Florentinis, amicitia et societas iniretur, solicitato Francisco Estensi eo praemio, ut in decennium Nonantulae et Bozano, agri

Bononiensis oppidis, suo jure dominaretur. A quibus, missis auxiliis, par hostium copiis exercitus comparatur. Huic Lupus de Luna praeficitur. Qui, cum adventare Barnabovem exploratores retulissent, in occursum ducit agmen: et ad oppidum, cui nomen est *Salarolo*, qua hostibus iter erat, castrametatur. Barnabos haud praelium detrectaturus, castra castris opponit. Sed quia, interfluente amne, ne incursiones quidem faciendi facultas erat, aliquantisper praelio abstinuerunt: utrique tamen in alteros irruendi occasionem exspectantes, ut, si forte hostes vado trajicere coepissent, divisos et impeditos adorirentur. Hac cunctatione paucis trajectis diebus, speculatores referunt, impedimenta castris hostium egressa longo agmine retrocedere. Quod factum cum timentium hostium fugamque parantium indicium ab ecclesiasticis interpretatum esset; placet Lupo amnem, quanta maxima posset celeritate, ponte committi. Quo sine periculo trajectis copiis, coepit hostes praelio lacessere: castra oppugnaturus, si se intra continuissent. Illi vero, etsi timentibus, quod audierant ecclesiasticum exercitum multum invaluisse, illud quoque timorem adjecerat, quod tanta fiducia flumen trajecissent; praelio tamen decernere cunctis consiliis anteponunt: quippe cum fuga non modo turpis, sed instantibus hostibus plena periculi videretur, ac ut castris contenti, fossa valloque objectis, bellum traherent, praemissis impedimentis, ac commeatibus erepta facultas esset.

Pugna iterum commissa.

XXIV. Eductis ergo copiis praelium committitur: sed non diu ecclesiasticorum impetum ferentes hostes in fugam vertuntur: quos illi insecuti magnam stragem edidere. Multos beneficio noctis intervenientis fuga subtraxit. Ex ecclesiasticis pauci vulnerati sunt: interfectus unus tantum, sed qui pro multis fuit, Garsias Albornotius Aegidii nepos ex fratre, vir manu forti, promtoque animo, et qui multa suae virtutis jam ante praebuerat documenta, et tunc cum in confertissimos hostes irruisset, non ante spiritum emisit, quam multos ex his, qui promtius resistebant, trucidasset. Tam praestanti animo commilitonem in flore juventae sublatum non sine magno dolore tulit totus exercitus. Illo quoque adjiciente molestiam, quod non ambigebatur, patruo, qui ipsum cum ob generis propinquitatem, tum ob eximias virtutes loco filii amabat, gravissimum nuntium futurum. Et profecto constat Aegidium nihil umquam gravius ea morte tulisse. Siquidem, cum, peremto superiore praelio Blasco Fernando, quem summopere diligebat, maximam ac paene unicam poste-

Garsias Albornotius interfectus.

steritatis spem in hoc summae indolis adolescente collocasset; non poterat non aegro animo ferre, hac se quoque spe iniquitate fortunae fuisse defraudatum, et in hoc ictu fortunae illud quoque vulnus recrudescebat. Haec ubi sunt ad Pontificem delata, casum amici miseratus, hujusmodi quoque litteris eum consolari officii duxit.

Aegidium Pont. per litteras consolatur.

XXV. „Victum tuis auspiciis, tuorumque virtute ac industria, „fugatumque, magna accepta clade, cum exercitu suo Barnabovem, „non sine magna voluptate accepimus, et tuorum in ecclesiam meri„torum perpetuam seriem non ingrato animo recoluimus. Verum„enimvero illud nobis fuit permolestum, ac victoriae laetitiam quo„dammodo suppressit, quod simul intelleximus Garsiam Albornotium „fortissimum adolescentem nepotem tuum eo praelio concidisse. Cu„jus mortem te aegro animo ferre non miramur: summa enim virtus „cum florente juventute exstincta affectis animis merito miseranda vi„detur. Sed te fortissimum sapientissimumque virum minime decet „dolori succumbere, quo accepta damna gliscere solent, non resarci„ri. Adde quod in hoc casu multa sunt, nec ea mediocria solatia, „quae merito possint omnem molestiam abolere. Primum quod pro „ecclesia, quae nobis, id est, Christianis, patria antiquior esse debet, „fortissime dimicans, et ut audio, egregie ultus occubuit. Deinde „quod victor suo sanguine victoriam suis peperisse videri potest. „Qui, ut unus omnium trucidatus est, ita omnium maxime hostem „propulisse constanti voce nuntiatur. Postremo quod honestissimam „vitam summae spei plenam, quam nulla deformi nota coinquinave„rat, pulcherrima morte, velut firmissimo quodam sigillo, conclusit „obsignavitque. Sunt enim ut rerum, ita morum quoque vicissitudi„nes, ac interdum qui optime vixerit, uno vitio totam obfuscat de„honestatque vitam, prorsus, ut qui vitam cum laude clausere, „ii soli valeant sine fuci suspicione laudari."

Androinus Abbas Cluniacensis, Cardinalis factus mittitur ad Barnabovem, ut cedat jure Bononiae. Bononiensem legationem relinquit Aegidius.

XXVI. Duobus praeliis fractum Barnabovem facile ad pacem adduci posse Pontifex ratus, Androinum jam Cardinalem factum ad ipsum, tunc quoque bellum reparantem, legatum mittit. A quo parvo negotio persuasus est, ut jure cederet urbis Bononiae, quod se habere jactabat. Hac ab ipso excepta conditione, ut legatione Bononiensi se Aegidius abdicaret, scilicet ingratam rem huic se facturum arbitratus, si, quam civitatem impense amare, et multis beneficiis demeruisse constaret, ea se auctore cogeretur excedere. Quod cum esset Aegidio non sine praefatione denuntiatum, hoc adjecto, da-

daret id quoque ecclesiae, ne amatae civitatis gravate deponeret administrationem: sibi vero respondit minime id fore molestum. Quod si aliqua sua merita in eam civitatem exstarent, hoc quoque fieri cumulatiora velle, ut pro ipsius libertate ac pace nihil ferret aegro animo. Et ad Gometium Albornotium praefectum Bononiae conscribit, ut tradita successori urbe, ad se quam primum veniret. Quem proficisci parantem, civitas non immemor beneficiorum ab ipso acceptorum, communi consilio pulchro simul et pretioso munere prosecuta est, quod esset grati erga ipsum animi testimonium. Hoc corona fuit gemmis in orbem ambientibus frequens, imposita galeae serico intectae, in cujus cono crista erat, a qua imaguncula argentea prominebat similis angelo, dextra gladium, sinistra aureum pomum tenenti: velut testata Bononia libertatem, facultates, ac demum pretiosissima quaeque bona reddita sibi fuisse gladio ac virtute Gometii, quo potissimum ministro Aegidius res Bononienses pace belloque administraverat. Tam gratum fuit Gometio Bononiensium donum, ut ejus imagine insignia sua perpetuo decorari gloriosum duxerit, qualia modo visuntur Bononiae in aedibus collegii Hispanorum auspiciis Aegidii conditi, in lapide incisa supra valvas, quae introëuntibus secundo loco objiciuntur. Interea Aegidius, qui Italiae prospiciendi omnifarias occasiones captabat, quod a curis bellicis dabatur otii, id omne in conservandam augendamque pacem conferebat. Itaque ut civitates, quas a tyrannorum injuria asseruerat, bonis etiam legibus ac moribus formaret, sumta a Pontificibus auctoritate (neque enim paucorum dierum id opus fuit) leges condidit, quae *constitutiones Aegidianae* appellantur, tanta sapientia, ut cum magno populorum consensu receptae, parem Pontificiis et canonicis institutis vim et auctoritatem usque in hodiernum diem obtinuerint.

Gometio donum a Bononiensibus offertur.

Ejusdem insignia in Hispanorum collegio.

Constitutiones ab Aegidio factae, quae hinc Aegidianae dicuntur.

XXVII. His rebus gestis, finis jam bello Italico impositus esse videri poterat, cum a tyrannis nihil moveretur. Ecce nuntius affertur latronum exercitum, quem Ambrosius quidam Vicecomes ductabat, Flaminiam et finitima loca depopulari depraedarique, a quibus ecclesiasticis oppidis non mediocre periculum atque damnum immineret. His malis ut occurreret Aegidius, magnis itineribus ea versus loca contendit, quae latrociniis infestabantur, et se cum Gometio, quem obvium habuit, conjunxit. Hoc ubi Ambrosio allatum est, a finibus ecclesiasticis agmen abduxit. Qui nuntius non tam gratus Aegi-

Latronum exercitus.

Aegidio fuit, quam ille molestus, alterum exercitum longe majorem, qui sub Florentinis meruerat, pari furore praedabundum circa agrum Camerinatem debacchari. Britanni erant isti et Pannonii, mixta perditorum hominum Italorum turba: quibus vel per se satis potentibus, Ambrosium, quem scilicet suarum virium poenitebat, velle suam legionem aggregare, rumor afferebatur. Huic pesti omni ope occurrere Aegidius ante omnia statuit. Quippe non erat dubitabile, eos pro sanis nihil esse facturos, et a nullo maleficio, modo vires suppeterent, sese temperaturos. In rem itaque fore ratus, ad hos legatos mittit, qui magnis pollicitationibus ac justa mercede conducendos curarent: sed frustra avidos praedae animos ad sanitatem revocare tentavit, qui obvia quaeque populati per Camerinatem agrum Fulginatemque, superatis montibus, fines Montis Regalis pertinuerunt. Hic legati iterum ab Aegidio missi, qui nihil voluit intentatum relinqui, agmen consecuti, etsi majoribus praemiis majoribusque pollicitationibus negotium tentassent, re tamen infecta redierunt. At illi ad Aquilam (oppido id nomen est) castra posuere, et ingenti abacta praeda, coeperunt frustra oppidum impugnare. Nam praesidium paucis ante diebus ab Aegidio missum, tam promte cum oppidanis restitit, ut non mediocre damnum fuerit ab hostibus acceptum.

Britannorum et Pannonum copiae in agrum Camerinatem debacchati.

XXVIII. Tunc Aegidius, qui omnia prius experiri, quam armis rem gerere constituerat, cum intellexisset magnam gratiam Gometio cum plerisque Britannorum intercedere, in eadem militia superioribus annis conciliatam; ipsi imperat eos adeat, coneturque omni ratione adducere in partes ecclesiae ac Joannae Neapolitanorum Reginae, quae suorum inconstantiam verita, firmo praesidio regnum tutari statuerat, ad continendos in officio principes, quorum conatus paulo ante repressos fuisse ab Aegidio commemoravimus. Ille vero cum in castra pervenisset, amicos agnoscit omnes fere, qui ordines ducebant, vicissimque agnoscitur ab ipsis: ac post multa dicta factaque, ut solet, amice, privatim singulis, quorum summam esse inter ipsos auctoritatem intellexerat, quid venisset, exposuit; suasit, precatus est. Quos demum cum persuasos intelligit, concilium poscit. Quod cum frequens convenisset, quae privatim singulis dixerat, publice universis elocutus, facile in sententia animos eorum confirmavit. Ad summam pax et societas his conditionibus convenit: „Ut Aegidio Reginaeque sex menses hae copiae auxilio essent, at„que imperata facerent: acciperentque pro mercede ducatorum cen„tum

Gometii ad Britannos illos legatio.

„ tum quinquaginta millia duabus solutionibus." Quod ubi Aegidius rescivit, Gometio imperat, uti primo quoque tempore agmen illud ceteris copiis conjungeret, et ad Urbem veterem promoveret, et Anichinum Ambrosiumque, qui paribus copiis conjunctis, eum tractum latrociniis infestabant, et nonnullis oppidis expugnatis, quosdam tyrannos patria exsules se secutos spe vana erigebant, bello persequeretur. Ille nihil moratus ad ea loca perduxit agmen, ubi stativa hostes habebant: jubetque protinus suos hostilia castra obequitare eo consilio, ut nisi possent hostes ad pugnam elicere, castra oppugnare adoriretur. Gometius Anichinum Ambrosiumque tyrannos ad Urbem veterem bello persequitur.

XXIX. Tunc vero Anichinus suas vires aequa aestimatione metitus, nihilque temere agendum ratus, communi consilio legationem de pace mittit: quae his conditionibus data est: „ Ut oppida ecclesiastica, quae occuparat, statim Aegidio redderet: utque se copiasque suas jurejurando obstringeret, ne intra triennium auxilium hostibus, aut Pontificis aut Neapolitanorum Reginae praestarent: „ neve horum clientibus quoquo modo injuriam inferrent." Tunc vero justa mercede his ipsis auxilio futuri Gometium ducem sequerentur. Invicem ipsis, qui summa inopia laborabant, ne depraedari cogerentur, pecuniarum certa summa pacta est. Sed hac paucis post diebus numerata, Britannorum ac Pannoniorum animos suspicio incessit, ne haec solutio suam, cujus tempus instabat, moraretur. Itaque non exspectato die, amicitiae fideique obliti, temerarium simul et scelestum consilium inire coeperunt, ut Gometium in custodiam conjicerent, tamdiuque coërcerent, donec pactum stipendium sibi numeraretur. Quod ubi est Gometio enuntiatum per quemdam e Britannis, arcta et veteri amicitia ipsi conjunctum, multis ipsorum dictis factisque nuntio consentientibus, indubitata initi consilii signa conspicatus, per speciem commeatibus, qui parce suppetebant, prospiciendi in Urbem veterem sese recepit, ut praesentem Barbarorum feritatem vitaret: quem sui admoniti ejus consilii subsecuti sunt. Pax inter ipsos quomodo inita. Perfidum Britannorum consilium.

XXX. Hoc cognito Barbari se deceptos arbitrati tanto furore correpti sunt, ut coeperint non modo undique praedas agere, sed agrum Urbevetanum et finitima loca igni ferroque vastare. Tantam immanitatem non ferens Gometius, coactis undique auxiliis, ipsis quoque Anichino Ambrosioque accitis, parem Barbaris exercitum comparavit, atque eos persequi contendit: qui accepto nuntio in agrum Perusinum diverterant, ibique castra munierant. Quo cum Poenas dant perfidiae.

ventum est, ecclesiastici castris adequitando, hostes ad pugnam provocabant. Illi cum diu cunctantes, quod numero jam non modo causa ecclesiasticos superiores effectos cognoverant, se intra castra continuissent, coeptumque esset fame laborare; silentio noctis castris elabuntur. Hoc ubi est Gometio ab exploratoribus renuntiatum, ipse cum equitatu praegressus, ut fugientes moraretur, ceterum agmen summa celeritate subsequi jubet: nec longe progressos assecuti, a novissimo agmine lacessunt. Illi vero, multis suorum amissis, continenti fuga in quoddam agri Perusini castellum se recipiunt, frumento ceterisque commeatibus adeo vacuum, ut obsessi vix biduo potuerint famem tolerare. Tandem rebus desperatis, permiserunt se Gometio. Qui, sumto capitali supplicio de his, qui caput auctoresque tantorum malorum exstiterant, ut essent latrocinii ac perfidiae non inultae documentum, ceteros, accepta fide se primo quoque tempore finibus Italicis sine injuria excessuros, impune abire permittit.

XXXI. His ita debellatis, nihil superesse videbatur, quod posset otium pacemque sociorum et clientum ecclesiae solicitare, praeter Perusinos, qui quorumdam ex primoribus impulsu rebus novis studebant: jamque Assissium ditionis suae fecerant. Horum igitur ut motus inhiberet Aegidius, praefecto Blasco nepote, qui Piceni et Flaminiae curam gereret, in Umbriam proficiscitur. Et ubi Assissium pervenit, Perusinorum ejecto praesidio, civitatem suae reddidit libertati. In qua, aede Francisci restaurata, sacellum intus jussit aedificari: et in eo monimentum, quo mortuus conderetur, exstrui. Tantisque beneficiis Monachorum collegium prosecutus est, ut se ipsi sanctissimo statuto constrinxerint, singulis mensibus, quarta et vigesima quaque die, ejus animae justa se in perpetuum celebraturos: quod officium pari de causa Bononiae anniversario sacro praestant eidem in aede Joannis in monte xxv. Augusti religiosi monachi, qui Augustini regulam profitentur. Sed dum Assissii Aegidius commoratur, cupido incessisse animum fertur corporis sanctissimi Francisci visendi: quod cum venerabundus conspexisset, et impressa Christi vulnera notasset, exclamasse dicitur, vel solum Franciscum ad confirmandam Christi religionem satis fuisse. Post haec Perusium pervenit, acceptusque in urbem, cum auctores malorum partim capitali supplicio multasset, partim in exsilium misisset, ceteris collaudatis, ac liberali oratione confirmatis, Viterbium pervenit.

Perusium et Assissium bello vexata ab Aegidio liberantur.

Aegidius sibi mortuo monumentum, in quo conderetur, exstruit.

S. Francisci corpus visit Aegidius.

XXXII. Tunc vero cum universam Italiam sua opera pacatam con-

considerasset, nullumque nec a tyrannis nec a latronibus periculum imminere intelligeret; Gometium ad Pontificem cum quatuor navibus proficisci jubet, et quo in statu Italia esset, nuntiare: omnia tranquilla pace frui: si vellet Romam, quod ante significaverat, invisere, tuto secureque jam inde licere. Gratissimum sibi fuisse nuntium adventumque Gometii, Pontifex non verbis tantum, quibus Aegidii virtuti ac industriae gratias egit, sed multis etiam beneficiis declaravit. Siquidem inter cetera ipsi Gometio Esculi, quod oppidum est in Piceno, jus et vectigalia in decennium tribuit. Fratres Aegidii litteris et nuntio ab Hispania jubet accersiri, non aliis professus velle se praefectis ac administratoribus, quam his Italiam tueri ac gubernare: statimque discessu comparato, in Italiam proficiscitur. Cum ad Viterbium ventum est, ubi Aegidius ejus adventum exspectabat, paulisper hic commoratus, quindecim annorum administrationis et vectigalium rationem quorumdam invidia et impulsu reposcenti Pontifici, claves urbium arciumque a se receptarum, vix capiente curru, Aegidius pro ratione obtulisse fertur. Cui Pontifex, admiratus ejus animi magnitudinem ac constantiam: *Et hercle*, inquit, *Aegidi, tam amissam rem ecclesiasticam haud magno impendio nobis receptam esse fatemur, et tuae parcitati gratias habemus.*

Romam Aegidius Pontificem invitat, pacata Italia.

Romam Pontifex proficiscitur.

XXXIII. Paucis post diebus Aegidius ad urbem Romam Pontificem comitatus, longi muneris vacatione impetrata, Viterbium rediit: ubi mortalitatis memor, ac velut instantem mortem animo praesagiens, posteritatique consulens, testamentum rarissimi exempli sanctissime ac religiosissime condidit, et convocatis amicis, collegii in urbe Bononia Hispanis condendi; de quo mox separatim dicemus, praecipuam curam delegavit: et tribus mensibus quam Viterbium redierat, exactis, vitam cum morte commutavit, anno gratiae millesimo trecentesimo sexagesimo septimo. Tanti viri mortem Pontifex tam acerbe tulit, ut accepto nuntio, continuum biduum nihil aliud, quam moerori indulserit, nec sui conveniendi copiam cuiquam fecerit. Corpus ejus, ut ipse jusserat, Assissium elatum, et in aede Francisci depositum est. Inde Toletum, ubi modo ossa ejus jacent, parvulo admodum impendio humeris deportatus est. Nam summus Pontifex hoc tribuit ejus meritis, ut quicumque lecticam quantulocumque spatio supportaret, peccatorum remissionem perinde consequeretur, ac si anno Jubilei Apostolorum Petri et Pau-

Viterbii testamentum condit et moritur Aegidius anno 1367.

li aedem invisisset. Quod officium Aegidio cum locupletissimo ipsius meritorum testimonio ab Henrico Rege, qui Petro fratri a se interfecto successerat, suisque purpuratis praestitum accepimus.

BRE-

BREVIS BONONIENSIS COLLEGII HISPANORUM DESCRIPTIO,

ET QUORUMDAM, QUAE AD IPSUM PERTINENT, COMMEMORATIO.

I. SED, ut pollicitus in calce *Historiae de rebus gestis Aegidii* dicere separatim de Bononiensi Hispanorum collegio, promissum exsolvam, pauca hoc in loco de eo verba mihi facienda sunt, si prius de nobili et memorabili ejus testamento, quo constat, collegium condi ab Aegidio fuisse jussum, nonnihil attigero. Resignato testamento, quod conditum est anno gratiae M.CCC.LXIV. multa, quae ejus sanctitatis, religionis, ac summae justitiae documento esse possunt, reperta sunt. Ex quibus quae memoratu dignissima sunt visa, et monumentis prodenda, silentio praeterire non putavi ex officio fore: cetera, qui desiderabunt, petant licet ab eodem (*) testamento, quod jampridem editum impressumque circumfertur. Principio jubet sibi quinquaginta missarum millibus primo quoque tempore parentari. Centum virginibus maritandis Toletanae et Conchensis dioecesis trecenos *marapetinos* distribui. Qui nummus, ut accepimus, id temporis in Castella tanti erat, quanti nunc *regalis nummus*, aut in Italia *marcellus*. Redimendis captivis Christianis e dominatu Mahumetaeorum triginta eorumdem nummorum millia legavit: porro cum sex sacerdotia, quas *capellanias* appellant, in ecclesia Toletana statuisset, duabus dotandis, quas indotatas relinquebat, huic ecclesiae triginta millia. Praeterea Conchensi plerasque possessiones, praedia suburbana, pascuaque instituendis in eo templo duabus capellaniis in sacello, ubi parentes ipsius jacent: cui sacello calicem argenteum auratum, ac pretiosa et decora sacerdotalia vestimenta legavit. Ad haec multa eidem ecclesiae pretiosa, ac in primis pluviale suum margaritis distinctum. Item monasterio Francisci in Assissio tres tapetes magni pretii, ac aedificationi ejus aedis mille florenos. Item Anconae in ecclesia cathedralicia statuit unum sacellum dicandum Clementi martyri. In eadem urbe in aede Magdalenae duas capellanias; ibidem monachis *praedicatoribus* ad aedificandum centum flore-

Collegii origo.

Testamentum Aegidii pieatis plenum.

Assissio quid legaverit.

(*) Quoniam Sepulveda lectores hic amandat ad Aegidii testamentum, quod suo tempore jampridem editum impressumque circumferebatur, visum est illud adjicere, cum rarissimum sit et pietatis plenum, nec ab hac historia illustranda alienum.

renos legavit : eremitis totidem : monachis, quos *minores* dicunt, ducentos item ad aedificandum. Jam domesticos singulos quanta pro cujusque conditione liberalitate prosecutus fuerit, longum est enarrare. Hoc quoque magnificum, quod a suo obitu novem continuos dies jubet, quicumque justis solvendis interfuissent, ipsius sumtibus ali, et duo millia pauperum panno ipsorum ordini conveniente vestiri. Sed de his hactenus : nam ingentia legata, quae propinquis ac consanguineis, praesertim Gometio Albornotio nepoti reliquit, referre non est operae pretium.

Collegium heredem ex asse instituit.

II. Venio ad collegium, quod ex residuo bonorum suorum magnifice condi jubet Bononiae, ob florentissimum omnium disciplinarum gymnasium, et suum universalem heredem instituit : et moriens invictissimo Hispaniarum Regi, et Cardinalium Hispanorum Romae degentium antiquissimo cuique, Senatuique Bononiensi commendavit: a quibus suscepto patrocinio, ut solet esse religiosum hujusmodi officium a defunctis injunctum negligere, in magnis saepe necessitatibus ipsorum auctoritate servatum est : saepe etiam beneficio auctum. Aedes autem aedificandi et praedia emendi negotium datum est Fernando Alvaro Abbati Valladoliti, et Alfonso Fernando cubiculario. A quibus in ea parte urbis conditae sunt, quae meridiei ac occidentis medium spectat, non longe a porta, quam Aegidius mutato vocabulo Caesaraugustae a nomine amatae urbis appellavit, cum prius Vilianae diceretur, et eam viam, quae a collegio pertinet ad hanc portam, quadrato lapide straverat, qui post inde translatus est ad Rheni urbem interfluentis alveum muniendum, consulto Senatus Bononiensis : qui pro eo lapide lateribus coctis eam viam stravit, professus, ut accepimus, publica fide eamdem perpetuo sternendo reficere. Sed in his aedibus aedificandis, qui negotium susceperant, non tam decoris, quam firmitatis videntur habuisse rationem. Constant enim parietes omnes coctis lateribus: qui ut in altitudinem haud admodum sublimes exsurgunt, sic in latitudinem patent latissime.

Aedificium firmissimum.

III. Opus est ubique concameratum, ubique itidem lateritium, ea demum firmitudine stabilitum, quae citra resartionem videatur immortalitatem polliceri. Forma aedium, si ad insulam spectes, quam cum binis hortis, et domibus, quas collegium sibi continguas possidet, efficiunt, in orbem potissimum excurrere dicas, nisi quod paucis angulis interpellatur : si ad ipsum velut corpus collegii scholasticorum usui accommodatum, quadrata figura est. In hujus medio cavae-

vaedium patet, raris consitum arboribus, lauris, buxis, et jessiminis vulgo dictis. Hoc breviusculo pariete omni ex parte infra supraque peristylio committitur. Sacellum, quod Clementi dicatum est, ceteris aedibus altius exsurgit: quod a septemtrione commode pro ipsarum ratione aedificatum, ingredientibus domum objicitur e regione. In hujus eminentiore turricula horologium nuper est fabricatum, quod per singulas horas et tintinnabulo et gnomone labentis temporis scholasticos non modo, sed viciniam quoque latiuscule admonet. Triclinium contra sacellum in parte superiore ante sexdecim annos in usu erat discumbendi, meridiem spectans, a quo per tres fenestras, quamdiu virent agri, in Apenninum montem amoenissimus prospectus est, qui consitus omnis generis arboribus se molliter ab ipsa protinus urbe incipit attollere. Sed ut incommodum per longiusculos anfractus a coquina, quae ab oriente jacet parte inferiore, in hoc coenaculum, in quod per viginti sex gradus conscenditur, cibaria efferendi tolleretur, hoc in alios cessit usus, et alterum, anno gratiae M.D.VI. ab eadem parte, sed paululum in dextram ingredientibus subductum, eadem fere forma, et justa magnitudine, loco inferiore aedificatum est. Quod lumen a meridie duabus fenestris admittit: ab oriente focum habet, qui assiduo igne tota hieme triclinium ingenio regionis humens, frigensque temperat. Reliquum dispositis mensis undique ambitur, nisi qua cella promtuaria nuper facta recedit. Sub hoc triclinium superioribus diebus aptissima simul et pulcherrima cella vinaria subterraneo loco, sed lateritia testudine intecta, multis operis magnoque impendio constructa est: ducta cloaca per viam Caesaraugustae, qua exsudans aqua, quae hactenus optatum opus morabatur, effunditur, sordesque doliorum egeruntur. Cubicula omnia infra supraque concamerata angustioribus, sed lateritiis parietibus distinguntur. Quae theologis ascripta sunt, orientem spectant, uno excepto, quod vergit ad septemtrionem: medicorum occidentem. Qui vero Pontificio civilique juri student, ut sunt numero longe plures, sic cubicula infra et supra in omnem partem dispersa tenent, eademque vulgo ratione librorum capaciora.

Area et horologium.

Triclinum.

Cubicula.

IV. Communis bibliotheca, quae ab oriente sacellum parte superiore contingit, referta est libris non tam pulchris, quam emendatis. Sunt enim vetustissimi magna ex parte, et manu scripti, et quorum nonnullis ipsum Aegidium, dum in humanis ageret, usum fuisse constat. Extra id quod collegii velut corpus appellavimus,

Bibliotheca communis.

hor-

horreum est capacissimum, quo frumentum et ceterae fruges conduntur. Huic par cella altera vinaria subdita est. Tum lignorum repositorium, juxtaque equorum stabulum. Deinde pone sacellum ambientibus occurrit aptissimum sphaeristerium: quo in studiorum induciis licet feriatis sodalibus tuendae valetudinis gratia exerceri, ut honesto ludo corpore exercito, et animis relaxatis, integriores vegetioresque ad studia redeant. Ab hoc horti alteri proxime excurrunt, dispositis arboribus consiti, vitibusque ita ambientibus, ut amoena, dum virent arbores, efficiant deambulatoria. Sed omnes hae arbores novellae sunt, et locus ipse aedibus Hispaniensibus adjunctus, ante quatuor annos area publica erat, inutilis alioquin et parum decora. Haec itaque a Senatu Bononiensi impetrata domui nostrae accessio facta, ducto pulcherrimo muro, qui distinguentibus pinnis viam publicam honestat: quae ut pulchrior aspectu redderetur, aliorum hortorum, qui a meridie atrio, pariete medio, committuntur, particula pacto nobis ademta est. Haec igitur forma est, hae fere partes aedium: quas hoc in loco a nobis, quamlibet crassa Minerva, describi haud ita videatur importunum, si quis doctissimos, et eos summa gravitate viros meminerit, non dico urbana palatia, sed rustica praedia villasque suas, affectate descripsisse, idque memoriae prodere tanti putasse.

Sphaeristerium.

Horti.

Ut Plinius Minor lib. v. *epistola* 6. Statius Papinius et Vitruvius.

V. Constat autem conditum fuisse collegium circiter annum a redemto orbe: M.CCC.LXV. quod vix dici potest, quanto semper usui, quantoque ornamento nostris hominibus fuerit. Ex hoc enim viri, quos enumerare longum esset, sapientia clari nulla non memoria provenere, qui tum singulas civitates, tum universam Hispaniam doctrina et consilio summopere juvarent. Et vivunt hodie haud ita pauci, nequis putet effoetam hujus collegii feracitatem consenuisse, qui partim docendo, partim monumentis litterarum, alii maximarum rerum administratione, saecula nostra exornant. Quorum sunt Antonius Nebrissensis, qui expugnata suo Marte barbarie, quae ab Hispania Latini sermonis exterminato nitore, regnum longe lateque obtinebat, nunc Regum Hispaniae historiam felici et antiquitatem provocaturo stilo mandat monumentis. Et Fortunius Garsias Cantaber utriusque juris peritissimus, Regius nunc, ut audio consiliarius, et qui in regno Navarrae magistratu fungitur, qui *Regens* appellatur: de cujus doctrina et virtutibus quid sentirem, jampridem quadam epistola ad Jacobum Artheagam sodalem meum, virum quoque

Conditum Collegium anno 1365.

Qui potissimum viri doctissimi inde prodierint.

Antonius Nebrissensis Grammaticus.

Fortunius Garsias I. C.

que utriusque juris doctissimum testatus sum: quae, ut video, edita in vulgus est cum illis commentariis, quae ipse in *l.* Gallus *de lib. et post. ff.* composuit. Ad haec Antonius de Burgis Salmanticensis, cui doctorum consensus primas in juris Pontificii cognitione defert. **Ant. de Burgis Salmanticensis, I. C.** Cujus discessum mirum est quam aegre tulerit Academia Bononiensis, ubi honestissima conditione jus Pontificium publice docebat, cum est a Leone decimo Pontifice Max. hujusmodi opinionis fama commoto Romam accersitus; ut ejus doctrina ac judicio in maximis rebus uteretur. Dignissimus quoque, qui inter praecipuos numeretur, Joannes Montesdoca Hispalensis, qui, ut taceam quam in theologia ad Scoticam subtilitatem, quam potissimum aemulatur, **Jo. Montesdoca philosophus.** proxime accedat, cum hujus memoriae philosophorum principibus aequo Marte certat de primo loco: quique nunc in celeberrimo gymnasio Patavino philosophorum facile princeps, annuo sexcentorum ducatorum salario naturalem doctrinam docet. Noster quoque est vir theologica doctrina clarus Martinus Garsias Episcopus Barcinonensis: **Martinus Garsias Episcopus Barcinonensis.** qui, ut rei summam complectar, nulla majorum suorum claritate adjutus, ex fortuna perquam mediocri ad magnos processit honores, et ingenti ac multiplice virtute conjuncta pari sapientiae id est assecutus, ut episcopali dignitati, quam suis sibi meritis pepererat, non minus decori esse putaretur, quam ab eadem ipse honestaretur: quae multorum, qui virum familiarius cognoverunt, constanti nobis sermone relata, spem dederunt, posse hunc mihi fama tantum notum inter viventes sine invidia nominari. Nam de quibus ante hunc mentionem feci, eos ut nominatim referrem, duae me causae potissimum impulere: altera quod alii viri eruditissimi, et memoratu dignissimi, quanti sint, audivi tantum, hos diversis quidem et locis et temporibus praesens tamen colui, et iis partim praeceptoribus sum usus: altera quod iidem tum docendo in celeberrimis gymnasiis, magno publice proposito praemio, tum editis suis operibus singularem suam doctrinam cunctis hominibus notam fecerunt; ut timor non sit, ne, dum horum excellentem doctrinam commemoramus, nostris indulgenter favisse videamur.

VI. Sed cum ceteros, qui ante hanc memoriam floruere, ex industria taceam; ne tot virtutes et praeclaram sapientiam tanta brevitate, tamque iniquis spatiis coërcendo, in plurimos eosdemque summos viros injuriam videar intulisse; unum sine flagitio praeterire non posse videor: qui non doctrina tantum et sanctitate vivens ex-

Petrus Arbuesius, vulgo Magister Epilae, Theologus et Martyr.

celluit; sed mortuus etiam magnis multisque miraculis claruit. Petrus Arbueus hic est, qui vulgo Magister Epilae usurpatur, quia fuit sacrae doctrinae Magister, et Epilae (castello id nomen est in agro Caesaraugustano) natus: qui cum ob sapientiae opinionem et parem morum sanctitatem in ea civitate judex vindexque haereticae pravitatis factus esset; tam constanter, tam severe, tam denique religiose crimen hoc scrutabatur et vindicabat, ut summam in se haereticorum invidiam concitaverit; eumque ipsis timorem injecerit, ut illi satis sibi persuasissent, hoc vivente, nihil sibi esse de sua salute sperandum. Itaque desperatis rebus, insidias ei magnis studiis tendebant. Quod cum esset eidem renuntiatum ab amicis, ut parcius ageret admonentibus, respondisse fertur: „Nihil se, quid ab hominibus „ sibi posset accidere, solicitum esse, modo Deo immortali et Chri„ stianae religioni suum officium praestaret." Ita cum aliquando intempesta nocte templum esset ingressus, nocturnis sacris interfuturus, quo officio sine intermissu canonicus fungebatur, duo armati ab haereticis submissi, hominem genibus flexis Deo more suo supplicantem adorti trucidant. Qui, cum in regno Aragoniae nullum effugii locum sibi fore satis tutum intelligentes, in Galliam trasfugere statuissent; finibus tamen Aragoniae, quo saepius fugientes pervenerunt, omni studio conantibus excedere, non fuit ulla ratione possibile: divinitus semper, ut ferunt, in ipso regnorum confinio torpentibus, et in vestigio haerentibus: quod ipsi paulo post comprehensi cum crimine fassi sunt, cum ad supplicium traherentur. Multos dies sanguinem interfecti ferbuisse, et plurimos ejus aspersu conclamatis morbis fuisse explicitos, constanti voce fertur. Ergo cum hominum opinio in divos ipsum referre non dubitasset, tumulus ei ex Pario marmore in honoratissimo templi loco Senatus populique consensu positus est: qui lampadum perpetuo igne illustratur, et magna populi pietate colitur. Ad quod multi plerumque venerabundi accedentes, fusis precibus, hoc intercessore honesta sua optata a Deo impetrasse crediti sunt: ne singula persequar ejus miracula, quae plurima Caesaraugustana civitas testis locupletissima praedicare solet.

Arbuei martyrium.

VII. Et profecto si grati simus, nec invide merita libeat interpretari, quod tot collegia splendide ac magnifice in Hispania condita fuerint, in quibus studiosis scholasticis omnia ad praeclaram sapientiam gratis et abunde suppeditantur; Aegidii Albornotii beneficium videri possit: qui primus hoc collegium in florentissimo gymnasio con-

condidit, cujus exemplo cetera in Hispania condita fuisse non potest dubitari. Certe Jo. Luppum de Mitina, virum summum et numquam satis laudatum, qui in ecclesia Saguntina Archidiaconus fuit de Almazan, hoc spectato collegio, cum legatus a Rege Hispaniae ad Pontificem Bononiam divertisset, ad ejus formam constat collegium commodissime ternis denis scholasticis studia theologiae aemulantibus statuisse in suburbano Saguntiae loco ab hominum coetu omnique turba, ut philosophos decet, seposito: cujus nos adolescentes aliquam partem fuisse non modo non poenitet, sed etiam gloriamur. Jam Petrum Gonzalez Mendocium, Franciscum Ximenez Cardinales et Archiepiscopos Toletanos, quem nisi Aegidium aeque Archiepiscopum Toletanum et Cardinalem, qua parte vel religionem vel mortalitatem juvere, imitatos fuisse credimus? quorum alter Valladoliti, alter novissime Compluti magnifica collegia ad hujus exemplum construxerunt; ut ante hos Salmanticae vir inclitus Jacobus Anaja Archiepiscopus Hispalensis. Ex quibus complures viri eruditissimi, qui reipublicae Hispanae multifariam prodessent, exstitere, cum magna eorum gloria, quorum beneficio, eruditione pariter et auctoritate aucti essent. Quare sic existimo, cum multiplex hominibus ad homines cum sua laude demerendos, aliaque aliis via pateat; nullam esse tamen ad immortalitatem magis compendiariam ea, quam summi illi viri ingressi sunt, qui studia litterarum et mortui tantopere fovent; si mortui dicendi sunt, et non potius immortalitate donati, quorum recte facta doctorum virorum sermo quotidie usurpat, et nomine circumsonant aures sapientum: ita numquam ex eorum animis discedit tantorum virorum recordatio.

Saguntinum collegium, cuius Sepulveda alumnus.

Complutense et Vallisoletanum collegium qui condiderint.

VIII. Neque vero eos solum venerantur, ac loco numinis colunt, qui sui quorumque collegii auctores fuerunt: sed eos quoque suspiciunt, qui vel industria vel benignitate commodo aut dignitati collegii consuluere. Ut nos Bononiae Petrum de Frias Cardinalem virum sanctissimum, et de collegio nostro optime meritum: qui cum ejus patrocinium antiqua lege suscepisset, idque improbitate et avaritia quorumdam scholasticorum labefactatum et paene profligatum offendisset; omni cura et diligentia summaque liberalitate, duobus millibus ducatorum de suo erogatis, in pristinum statum restituit: cujus beneficii memores instituto majorum anniversario sacro quotannis ei pridie Kalendas Januarias libentissime parentamus: ut Bernardinum Carvajal Cardinalem, qui Sanctae Crucis inscribitur, qui hujus quo-

Petrus Frias in collegium Bononiense beneficus.

Bernardinus Carvajal S. Crucis Cardinalis.

que collegii patronus in multis saepe necessitatibus ei laboranti subvenit, et injuriis lacessitum identidem vindicavit, omnique auctoritate etiam nunc tueri perseverat: ut denique, ne singulos persequar, Alvarum Carrillum Albornotium summae virtutis virum, et in cujus juvenili aetate canam prudentiam, et senilem constantiam gravitatemque merito demireris: et Xanthum Mirandam canonicum Calagurritanum, artium et theologiae doctorem eruditissimum, qui multos annos Compluti, ubi nos ei praeceptori triennium philosophantes operam dedimus, publico salario dialecticam et physicam doctrinam, deinde theologiam docuit cum magna sua gloria, acerrimus omnium, quos ego umquam viderim, disputator; et qui in sophistarum et physicorum scholasticis congressibus, quo tempore haec studia curabat, regnare dicebatur. Sed illam tantam gloriam audio jam ab eodem majoribus suis virtutibus et opinione theologicae sapientiae superatam: de cujus virtutibus acrique et flexili ingenio parcius agere ille timor admonet, ne amantissimo praeceptori, et cujus in me reciproca benevolentia multis exstat testata documentis, quidquam me indulsisse, invidia possit interpretari. Qui duo viri, cum superiore anno ab universa Hispaniarum ecclesia ob ipsorum praestantiam ad Pontificem legati Bononia transirent, collegium nostrum libentissime inviserunt: et alter parentis Aegidii monimentum celebre, et suae familiae magnum ornamentum cum ingenti gaudio praesens consideravit: alter discipulos amantissimos sui laetabundus agnoscit, et vicissim agnoscitur: quibus nec ipsi honori debito habendo, nec officio nostro praestando defuimus. Ad summam suscepta illi hujus collegii cura, Romae omni studio a Leone X. Pont. Max. auctoritate et nomine Hispanae ecclesiae contenderunt, impetraveruntque illud nobis optatissimum simul et aequissimum privilegium, ut quisquis rite ascriptus huic collegio Hispanorum, et ab Hispano condito, secundum ejus statuta doctoris aut magistri dignitate Bononiae auctus esset, perinde ad ecclesiastica sacerdotia et ceteras dignitates in Hispania obtinendas idoneus censeretur, ac si in Salmaticensi, aut alio quovis celebri Castellae gymnasio doctor aut magister factus esset. Ceterum satis sumus divagati. Venio ad praecipuas collegii constitutiones, quae merito in hujusmodi narratione suam partem vindicabunt.

Alvarus Carrillus Albornotius. *Xantus Miranda Sepulvedae Compluti praeceptor.* *Privilegium hujus collegii.*

IX. Primum omnium quatuor sacerdotes, qui praesint rebus divinis, et sacra procurent, instituti sunt: ii bini singulis hebdomadis

Res divina ibidem peragitur.

dis quotidie rem divinam faciunt. Alter cum primum illucet; alter cum vulgo reditur ab ultimis lectionibus publicis: ut sodalium qui alteris sacris minus vacaverit, pro ratione studiorum suoque arbitratu valeat alteris interesse. Quae nemo impune negligit, praeter Rectorem et oeconomum: qui saepe hoc officio fungendo negotiis tum externis, tum familiaribus excluduntur. Vespertinis autem et nocturnis seu matutinis sacris omnes quatuor sacerdotes intersunt. Sodales suo vero arbitratu aut impune absunt, aut non sine praemio intersunt.

X. Quod ad scholasticos pertinet, sodalium triginta unius ad summum collegium esse placuit. Qui tres omnino Aragonenses essent, unus Portugalensis, ceteri omnes Castellani. Prorsus, ut praeter Hispanos, nisi in extrema nostrorum inopia, qualis hactenus numquam fuit, ceteris aditus ad collegium sit interdictus. Quorum item octo theologiam, quatuor medicinam, ceteri jus Pontificium profiterentur. Horum vestitus cetera Doctorum Bononiensium similis est. Caputio tamen appellato insigniuntur, quali Salmaticenses, qui a nostris acceperunt, et Complutenses sodales utuntur: nisi quod nostrum tenui filo amethystinum, illorum crassiore, et colore nativo, fusco pallio concolor est. Patientia item, quae dicitur, staminea nunc peculiare nostrum gestamen est: quondam commune Bononiensium scholasticorum erat. Sed ab illis, ut ingratum et inutile impedimentum, antiquatum: in nobis pertinacius resedit. Qua nempe molestia, ut dicam quod sentio, citra incommodum et indignitatem carere poteramus: et jamdiu caruissemus, nisi quorumdam moleste antiquariorum importunitas obstitisset. Rectoris vestitus non discrepat a ceteris: nisi quod splendidior est et magnificentior, ut sericis ac coccinis vestibus dignitatem honestet, et prae se ferat. Nobili ac certe antiquo Christianorum genere ortis dumtaxat collegium patet: aliter nemo ulla ratione asciscitur: aut siquis dolo fortassis irrepserit, quod diu latere non potest, fide et diligentia conquisitoris, qui, cum res poscit, in Hispaniam mittitur, turpiter ejicitur, et crimen magnis poenis vindicatur.

Sodalium numerus.

Habitus.

Rectoris habitus splendidior.

AEGI-

AEGIDII ALBORNOTII

S. R. E. CARDINALIS

TESTAMENTUM.

I. IN Dei nomine, amen. Anno a nativitate ejusdem millesimo tercentesimo sexagesimo quarto, indictione secunda, die vero vigesima nona mensis Septembris, Pontificatus sanctissimi patris et domini nostri Dom. Urbani divina providentia ac clementia Papae V. anno secundo, praesentibus me notario et testibus infrascriptis ad hoc vocatis specialiter et rogatis, reverendissimus in Christo pater et dominus Dom. Aegidius miseratione divina Episcopus Sabinensis sanctaeque ecclesiae Romanae Cardinalis, sanus mente et corpore, habens licentiam testandi, ordinandi et disponendi libere de omnibus bonis ad eum pertinentibus, cujuscumque quantitatis seu valoris fuerint, a F. R. Dom. Innocentio Papa VII. prout in litteris apostolicis ipsius domini Papae vera integra bulla plumbea ejusdem more auctoritate bullarum continetur: quarum quidem litterarum apostolicarum tenor talis est.

II. „Innocentius Epicopus servus servorum Dei venerabili fratri „Aegidio Episcopo Sabinensi apostolicae Sedis legato salutem et a„postolicam benedictionem. Cum nihil sit, quod magis hominibus „debeatur, quam supremae voluntatis liber sit stilus, et liberum „quod irritum non reddit arbitrium: nos tuis supplicationibus incli„nati testandi, ordinandi et disponendi libere de omnibus bonis ad „te pertinentibus, cujuscumque quantitatis seu valoris fuerint, etiamsi „illa ex proventibus ecclesiasticis seu ecclesiis tibi commissis, vel alias „personae tuae vel tui Cardinalatus intuitu, ratione, aut contempla„tione ad te pervenerunt, et pervenerint in futurum, plenam et libe„ram tibi licentiam tenore praesentium elargimur. Nulli ergo omnino „hominum liceat hanc paginam nostrae concessionis infringere, vel „ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumserit, „indignationem omnipotentis Dei, et beatorum Petri et Pauli Aposto„lorum ejus se noverit incursurum. Datum Avinione II. Kalendas „Octobris Pontificatus nostri anno VI. “

III. De bonis suis praedictis pro sua, parentum et benefactorum suorum animabus testamentum suum seu ultimam voluntatem suam hujusmodi fecit, condidit, ac etiam ordinavit in hunc modum.

IV. Ego Aegidius miseratione divina Episcopus Sabinensis, apostolicae sedis legatus, sanctaeque Romanae ecclesiae Cardinalis, considerans et attendens, quod nil certius morte, nihilque incertius hora mor-

mortis: desiderans diem peregrinationis meae extrema dispositione testamentaria praevenire, de bonis meis praedictis pro mea, parentum et benefactorum meorum animabus testamentum meum, seu meam ultimam voluntatem hujusmodi facio, condo, et etiam ordino in hunc modum.

V. In primis fidem catholicam, quam sancta Romana ecclesia tenet, docet et praedicat, firmiter credo et simpliciter confiteor, et in ipsa fide mori volo et salvari: et quando me de praesenti saeculo migrare contigerit, animam meam sanctae et individuae Trinitati, gloriosae beatae Mariae semper virgini, beatis Apostolis Petro et Paulo, et beato Clementi martyri, totique curiae caelesti commendo.

VI. Item dispono et ordino, quod funeralia mea sive exsequiae fiant in ecclesia beati Francisci confessoris ordinis minorum fratrum civitatis, terrae, seu loci, in quo me mori contigerit: et, si forte in civitate, terra, seu loco, ubi me mori contigerit, talis ecclesia beati Francisci confessoris non fuerit, volo et ordino, quod funeralia mea fiant in solemniori ecclesia ipsius civitatis, terrae, seu loci, in quo me viam carnis ingredi contigerit universae.

VII. Item volo, dispono et ordino, quod si contingat me mori in Italia, corpus meum sepeliatur in ecclesia beati Francisci de Assisio sub deposito et commenda, ita quod, quandocumque contigerit cessare indignationem istius vel alterius Regis Castellae contra illos de genere meo, ossa mea portentur ad ecclesiam Toletanam, et sepeliantur in capella beati Ildefonsi confessoris in medio, coram altari ejusdem beati Ildefonsi, et fiat ibi tumulus juxta decentiam status mei: et hoc intelligo, si in vita reverendi patris domini Luppi Archiepiscopi Caesaraugustani, vel alicujus ex fratribus meis, videlicet nobilium virorum dominorum Alvari Garsiae, vel Fernandi Gometii commendatoris Montis Albani, seu Gometii Garsiae nepotis mei, nati praedicti domini Alvari Garsiae, fieri commode possit: alias ex tunc volo, quod ossa mea non transferantur de dicto monasterio sancti Francisci de capella, in qua sepulta fuerint: sed ibi requiescant absque translatione quacumque.

VIII. Item dispono et ordino, quod quam citius fieri poterit, post mortem meam celebrentur pro remedio animae meae quinquaginta millia missarum, videlicet triginta quinque millia in Italia, de quibus decem millia celebrentur per fratres minores conventus Assisii et aliorum conventuum Ducatus Spoletani juxta ordinationem et distributionem fiendam per venerabiles dominos Alfonsum Firmanum et Nucerium Episcopos. Viginti millia vero celebrentur per fratres praedicatores minores, et eremitas sancti Augustini, et beatae Mariae de Monte Carmeli in provinciis Marchiae Anconitanae et Romandiolae juxta ordinationem et distributionem fiendam per venerabi-

biles patres dominos Henricum de Sexa Brixiensem, et praedictum Alfonsum Firmanum Episcopos, et Fernandum Alvari Abbatem Vallisoleti, et Alfonsum Fernandi thesaurarium Toletanum, camerarium meum. Quinque millia vero celebrentur in civitate Bononiae, de quibus tria millia volo celebrari per religiosos ordinum mendicantium: et duo millia per presbyteros seculares juxta ordinationem et praestationem religiosi viri fratris Thomasini, ministri ordinis sancti Francisci in provinciis Bononiae et Romandiolae, et praedictorum Fernandi Alvari Abbatis Vallisoleti, et Alfonsi Fernandi thesaurarii.

IX. De aliis vero quindecim millia missis decem millia celebrentur Avinione secundum ordinationem et distributionem reverendissimo patrum dominorum meorum dominorum Nicolai Episcopi Tusculani, Petri Apostolicae sedis vicecancellarii tunc sanctae Anastasiae presbyteri, et Petri sanctae Mariae novae diaconi, sanctae Romanae ecclesiae Cardinalis. Tria millia vero celebrentur per religiosos conventuum mendicantium civitatis et dioecesis Caesaraugustanae juxta ordinationem praedicti domini Archiepiscopi Caesaraugustani; duo millia autem celebrentur per religiosos mendicantes et clericos seculares civitatis et dioecesis Conchensis juxta ordinationem et distributionem venerabilis patris domini Bernardi Episcopi, et Martini Fernandi decani et capituli ecclesiae Conchensis.

X. Item lego pro centum puellis maritandis in dioecesi Toletanà et Conchensi cuilibet tercentos marapetinos monetae illarum partium nunc currentis.

XI. Item lego pro redimendis Christianis captivis in terra Saracenorum triginta millia marapetinos monetae regni Castellae nunc currentis.

XII. Item cum ego statuerim sex capellanias perpetuas in ecclesia Toletana, sintque solum quatuor dotatae; lego capitulo dictae ecclesiae Toletanae triginta millia marapetinos dictae monetae pro aliis duabus dotandis, ita quod ipsi incorporent eas cum bonis mensae suae juxta conditionem et ordinationem aliarum quatuor.

XIII. Item lego capitulo Conchensis ecclesiae molendina ad farinam et trapos, quae ego habeo in fluvio, qui vocatur *Xucar* prope civitatem Conchensem, quae alias fuerunt Michaelis Sanctii, cum soto et omnibus pertinentiis suis, sicut ego emi.

XIV. Item lego eidem capitulo Conchensi omnes possessiones, quas ego emi prope civitatem Conchensem, quae vocantur *la debesa ab Hendibo*, a Joanne Sanctio de la Roquilla et Joanne Martino filio Petri Martini macellarii Conchensis, et volo et rogo decanum et capitulum, quod ipsi instituant duas capellanias perpetuas juxta conditionem aliarum capellaniarum institutarum per patrem et matrem meos et me, et capellani debeant celebrare in capella, ubi parentes mei sunt sepulti, pro remedio animarum suarum et meae.

Item

pulcherrimis aurifrisiis de margaritis et auro.

XXII. Item chirothecae cum perlis et smaltis antiquis. Item duo annuli pontificales, unus cum uno camaffeo satis pulchro cum multis smaragdis parvis in circuitu, et alius cum una sapphiro in medio, ubi est quaedam imago sculpta, et in circumferentia sunt aliqui lapides et margaritae, quia sua sunt, et habui solum usum ad vitam a domino Gundisalvo praedecessore meo.

XXIII. Item lego eidem Archiepiscopo Toletano pro capella sua duo paria baccilium de argento, alterum deauratum, quod mihi dedit dominus Joannes Archiepiscopus Mediolanensis, et istud par lego sibi loco duorum baccilium etiam deauratorum, quae habui de capella sua, quorum unum fuit mihi furatum in regno Castellae, dum eram Archiepiscopus, alterum remanet inter bona mea; aliud par sit album cum smaltis in medio et orla deaurata ponderis duodecim marcharum, quod sibi lego loco duorum aliorum baccilium de argento albo, quae inveni in capella sua, et dicebantur emta per dominum Guterium, quae nunc non inveniuntur in bonis meis, quia forte fuerunt mutata in aliam formam. Item volo et ordino, quod restituantur eidem Archiepiscopo Toletano omnes libri, in quibus invenietur scriptum in postis vel in chartis, vel in principio vel in fine, quod sunt ecclesiae Toletanae. Item volo et ordino, quod idem fiat ecclesiis Tarraconensi et Caesaraugustanae de libris, quos legavit eis bonae memoriae dominus Eximius Archiepiscopus Toletanus.

XXIV. Item est sciendum, quod ego olim emi a clarae memoriae domino Alfonso Rege Castellae et Legionis illustre castrum de Paracuellos Toletanae dioecesis pro centum viginti quatuor millium marapetinorum monetae regni Castellae quantitate, quod quidem castrum fuit ordinis militiae sancti Jacobi: et ideo castrum praedictum, et omne jus, quod mihi competit in eo, seu dictam centum viginti quatuor millium marapetinorum quantitatem, si forte Rex Castellae vellet ipsum castrum pro se retinere, vel dictus ordo recuperare, et praedictam marapetinorum quantitatem solvere, lego decano et capitulo dictae ecclesiae Toletanae: ita tamen, quod idem decanus et capitulum, postquam praedictum castrum seu pecuniam recuperaverint, teneantur de reditibus suis, quos habent in villa de Briocha Toletanae dioecesis et ejus territorio, dare et solvere singulis annis priori et conventui monasterii sancti Blasii de villa Deliciosa duo millia marapetinos monetae illarum partium, mille videlicet pro reparatione domorum, et mille pro vestuario canonicorum ipsius monasterii: et in casu quo dicti decanus et capitulum ecclesiae Toletanae pro castro seu quantitate centum viginti millium marapetinorum praedictorum nollent praedicta duo millia marapetinorum praefatis priori et conventui sancti Blasii annis singulis dare et assignare, lego praedictum ca-

mecum in Italia, et interfuerint sepulturae meae, cuilibet centum florenos, et domicellis cuilibet LX. florenos. Clericis vero de capella et aliis de raubis clericorum cuilibet quinquaginta florenos, aliis officialibus et parafrenariis deputatis ad servitium meum immediate illis videlicet de raubis officialium cuilibet XXX. et de illis raubis gartionum cuilibet XV. florenos aureos.

XXXVI. Item lego fratri Didaco socio praedicti Episcopi Firmani quinquaginta florenos.

XXXVII. Item volo et ordino, quod omnibus praelatis et aliis capellanis sociis meis et familiaribus, qui tempore obitus mei mecum erunt, et corpus meum associaverint usque ad sepulturam, et post per novem dies, fiant expensae decentes, sicut est consuetum in tinello meo.

XXXVIII. Item volo, quod in vestibus familiae, cera, drapis aureis et aliis non fiat excessus, nisi sicut est consuetum aliis Cardinalibus in Avinione.

XXXIX. Item volo, quod a die obitus mei usque ad diem sepulturae, et novem dies sequentes secundum dispositionem exsecutorum meorum, qui fuerint praesentes videlicet in locis, quod pro quolibet die pascantur, et induantur panno grosso de lana vel lineo duo millia pauperum.

XL. Item ultra praedictos LX. florenos aureos legatos cuilibet domicello, lego Ferdinando Sanctii de Moja cubiculario meo unum ex equis meis, quem elegerit, et octingentos florenos aureos pro matrimonio suo, si contingat eum recipere uxorem in Italia.

XLI. Si autem contingat eum ire ad patres, et ibi recipere uxorem, lego sibi tantum XL. florenos, et domum de Taracena aldea de Huete cum hereditatibus, vineis, molendinis, hortis, pratis et pascuis, et aliis terris cultis et incultis, et cum aliis omnibus possessionibus, et bonis mobilibus et immobilibus, quae ibi habeo, et habere debeo, sicut in eis successi patri et matri meis.

XLII. Item lego ultra praedictos LX. florenos Garsiae Fernandi de Belviso XL. florenos aureos, et domum meam de Belmonte cum hereditatibus meis, hortis, molendinis, pratis, pascuis, et aliis terris cultis et incultis, et cum aliis omnibus possessionibus, et bonis mobilibus et immobilibus, quae ibi habeo, et habere debeo, sicut in eis successi patri et matri meis.

XLIII. Item lego ultra praedictos LX. florenos Gundisalvo Roderici de Cisneros tercentos florenos.

XLIV. Item lego ultra praedictos LX. florenos Nunio Fernandi de Funes tercentos florenos.

XLV. Item lego praedicto domino Alvaro Garsiae fratri meo pro filiabus suis maritandis sex millia florenorum.

Item

XLVI. Item lego Catherinae nepti meae filiae praedicti domini Fernandi Gometii commendatoris montis Albani fratris mei pro matrimonio quinque millia florenorum, et rogo praefatum reverendum patrem dominum Luppum Archiepiscopum Caesaraugustanum, quod ipse assumat istud onus de maritando eam, sicut sibi visum fuerit, et quod de pecunia per eum mihi debita solvat praedicta quinque millia florenorum, et, si (quod absit) antequam virum recipiat, contingat eam mori, vel quoquo modo non ducere virum cum effectu, volo quod dictum legatum 5000. florenorum redire debeat ad universalem heredem meum infrascriptum.

XLVII. Item lego Gometio Garsiae militi nepoti meo nato praefati domini Alvari Garsiae aldeas infrascriptas, videlicet *el fojo de Concha*, *Cañizares*, *Unnam*, *el Aldebuela*, *e Valdemeca* cum omnibus vassallis et jurisdictionibus suis, cum pascuis omnibus, fluviis, lacunis, molendinis, venationibus, pratis, vineis, hortis, et omnibus aliis possessionibus, et bonis mobilibus et immobilibus, tam cum illis, in quibus successi patri et matri meis, quam cum aliis, quae in praedictis locis et terminis suis emi, vel melioravi.

XLVIII. Item lego praedicto Gometio Garsiae domum *de la Debesa*, et domum *de Vivera*. Item domum de Ballesteros. Item domum de Villar de Olalla. Item domum de Olmeda prope Valeram, cum Alcolea et Villar de Tejas. Item domum *de Valera de suso* cum Nogueron. Item domum *de Valera de yuso*. Item domum de Mezquitas. Item domum de la Parrilla cum omnibus domibus et hereditatibus, vineis, molendinis, hortis, pratis et pascuis, ac aliis terris cultis et incultis, et cum aliis possessionibus et bonis mobilibus et immobilibus, quae in eisdem locis et terminis suis habeo, et habere debeo.

XLIX. Item lego eidem Gometio Garsiae Vallem sallobre cum suis pascuis et salinis.

L. Item lacunas de Palomera cum pertinentiis suis, sicut ego habebam.

LI. Item lego Alvaro nepoti meo, filio praedicti domini Alvari Garsiae, omnia illa, quae ego habeo et habui in Naharos, Xuartos, Buruaños, in valle Judaeorum, aldeis de Huete cum omnibus pertinentiis suis.

LII. Item volo et ordino, quod solvantur omnia debita, in quibus secundum bonam veritatem reperiatur me teneri, et de his plenarie satisfiat.

LIII. Item lego et ordino, quod fiat ratio secundum bonam veritatem inter Cameram Romanam et me: et, si reperiatur quod ego teneor Camerae, volo quod eidem satisfiat de bonis meis; et, si reperiatur quod Camera teneatur mihi, illud, in quo tenetur, assignetur exsecutoribus meis infrascriptis.

De

LIV. De residuo autem bonorum meorum ordino, quod fiat in civitate Bononiensi unum *Collegium* scholarium in loco decenti, scilicet prope scholas, et construatur decens hospitium cum viridario et aulis et cameris, et construatur ibi capella decens et bona ad honorem beati Clementis martyris, et emantur reditus sufficientes ad provisionem viginti quatuor scholarium, et duorum capellanorum pro illa bursa et vita de qua ordinabo, quam domum seu Collegium volo *domum Hispanicam* nominari: et praedictum Collegium vel domum instituo universalem heredem in omnibus pecuniis, baxella, libris tam juris canonici, quam civilis, et quarumcumque aliarum facultatum, et omnibus aliis bonis meis, et alias quocumque modo mihi debitis tam per administratores, qui administraverunt pro me, Toletanae et Segoviensis ecclesiarum, et eorum heredes, quam per Regem Castellae, et alios occupatores bonorum meorum patrimonialium, et redituum omnium beneficiorum meorum, quae habeo et obtineo in regnis Castellae et Legionis, quam etiam per procuratores, qui sunt et fuerunt pro me in beneficiis meis regnorum Castellae et Legionis, Franciae, et Portugalliae, et Aragoniae, ac alias universaliter per quoscumque; excepto quod illud, quod debeatur mihi de capello, per exsecutores meos infrascriptos mandetur distribui pauperibus Jesu Christi in civitate Avinione.

LV. Item volo et ordino, quod supradicti Fernandus Alvari Abbas Vallisoleti, et Alfonsus Fernandi Camerarius singulariter habeant curam et administrationem construendi domum praedictam, seu Collegium et capellam, et emendi possessiones et reditus pro vita dictorum viginti quatuor scholarium et duorum capellanorum, et ipsis mando, ac etiam rogo, quantum possum, quod post mortem meam remaneant Bononiae ad minus per duos continuos annos, ad complendum praedicta, et lego eis pro expensis et labore ultra praedicta cuilibet sexcentos florenos. Et ad omnia et singula supra dicta juxta voluntatem et ordinationes meas exsequenda, reverendissimos in Christo patres et dominos meos divina providentia Nicolaum Episcopum Tusculanum, et Petrum apostolicae sedis Vicecancellarium tunc sanctae Anastasiae presbyterum, ac Petrum sanctae Mariae novae diaconum, sanctae Romanae ecclesiae Cardinales superius nominatos: et sub eis et eorum mandato ad complendum ea, quae hic in Italia sunt fienda, venerabiles patres dominos Henricum Brixiensem, Alfonsum Firmanum Episcopos, et nobilem militem dominum Gometium Garsiae, Fernandum Alvari abbatem Vallisoleti nepotes meos, et Alfonsum Fernandi thesaurarium Toletanum camerarium meum supradictos: et sub eisdem etiam dominis meis dominis Cardinalibus, ad complendum ea, quae in Hispania sunt fienda, reverendos patres et dominos Luppum Caesaraugustanum, et Gometium Toletanum Archiepi-

episcopos, et praedictum camerarium meum, ac Martinum Fernandi decanum Conchensem meos constituo et facio exsecutores, quibus do et concedo plenam et liberam potestatem exsequendi et complendi de bonis meis omnia et singula supradicta in hujusmodi meo testamento contenta. Et hanc assero, et esse volo meam ultimam voluntatem, quam jure testamenti, seu codicilli, vel cujuslibet alterius ultimae voluntatis volo perpetuo valituram.

LVI. Et revoco quodcumque aliud testamentum, codicillos, et ultimas voluntates, quoscumque per me hactenus conditos, factos, seu ordinatos sub quacumque forma et expressione verborum, etiamsi in eis, vel eorum aliquo fuerit aliqua clausula derogatoria incerta, quam in praesenti volo pro expressa haberi, et specialiter nominata, et eis seu ei ex certa scientia per praesens testamentum seu ultimam voluntatem penitus derogo; et pro abolitis et non insertis haberi volo. Requirens ac rogans notarium publicum infrascriptum, ut de praemissis omnibus et singulis conficiat unum, duo, tria, et plura, et tot quot expedierit, publica instrumenta: ipsaque mandavit et voluit sui sigilli appensione muniri. Quae fuerunt acta in rocha Papali, alias sancti Cataldi civitatis Anchonae in camera secreta superiori dicti domini legati. Anno, indictione, die, mense, et pontificatu praedictis, praesentibus reverendis in Christo patribus dominis Henrico Brixiensis, et Alfonso Firmanae ecclesiarum Episcopis, et Joanne de Marmanno abbate sanctae Mariae de Sutora Nurcemensis dioecesis, necnon venerabilibus viris domino Joanne de Senis in jure civili licentiato, et Alfonso Fernandi thesaurario ecclesiae Toletanae, et Petro Alfonsi archidiacono de Calatrava in ipsa ecclesia Toletana, ac Sanctio Sanctii canonico Segoviensis testibus ad praemissa vocatis specialiter et rogatis.

LVII. Et ego Fernandus Gometii de Pastrana clericus Toletanae dioecesis, publicus apostolicus et imperiali auctoritate notarius praedictis omnibus et singulis, dum sic, ut praemittitur, per praefatum reverendissimum patrem et dominum D. Aegidium Cardinalem fierent et agerentur, una cum praenominatis testibus praesens fui, eaque omnia et singula propria manu fideliter scripsi et publicavi, signoque meo solito signavi. Rogatis et requisitis in testimonium praemissorum.

LVIII. Et ego Henricus Episcopus Brixiensis testis suprascriptus in testimonium praemissorum propria manu me subscripsi.

LIX. Et ego Alfonsus Episcopus Firmanus testis supradictus me propria manu subscripsi in fidem praemissorum.

LX. Et ego Joannes Senensis praefatus manu propria me subscripsi in testimonium praemissorum.

LXI. Et ego Joannes abbas sanctae Mariae de Sitria testis praedictus propria manu me subscripsi in testimonium praemissorum.

Et

LXII. Et ego Alfonsus Fernandi thesaurarius Toletanus praedicti domini legati camerarius, testis supradictus propria manu me subscripsi in testimonium praemissorum.

LXIII. Et ego Petrus Alfonsi archidiaconus de Calatrava testis suprascriptus propria manu me subscriptis in testimonium praemissorum.

LXIV. Et ego Sanctius Sanctii canonicus Segoviensis, testis praedictus me in testimonium praedictorum propria manu subscripsi. Deo gratias.

SI te divi Aegidii nostri oblectat lectio testamenti, amicissime lector, sola inspectione deprehendes divini hominis omnibus virtutibus, liberalitate et magnificentia praecipue illustrati exemplar. Unum tamen, quod facile quisque sapientissimus ignorare posset, quodque ad intelligentiam eulogii maxime necessarium est, praetereundum non duxi. Quid scilicet pro verbo illo *marapetinus* toties in hac solemni ultima voluntate repetito intelligendum sit. Scito igitur *marapetinus* vulgare Hispanorum, inter quos praesens testamentum conditum patet, fore nomen monetae argenteae illo tempore valoris unius carleni, aut parum plus. Cetera per te habebis.

JOANNIS GENESII
SEPULVEDAE CORDUBENSIS
DE REGNO ET REGIS OFFICIO
LIBER PRIMUS
AD PHILIPPUM HISP. REGEM.

I. QUAMQUAM *de regno et regis officio* scribere, et quaestioni pro rei magnitudine satisfacere opus est ut maximum, sic ad praestandum difficillimum, et quod facile possit in varias reprehensiones incurrere, Philippe rex invictissime et humanissime, tamen non alienum studiis officioque meo fore putavi, si quae a summis viris, qui in hac philosophiae parte diligenter elaborarunt, convenientia huic loco tradita, et per multos libros sparsa sunt, ad te mittenda colligerem, et in pauca conferrem; quaedam etiam adderem, quae me longi temporis, multarumque rerum usus ac diligens observatio docuit, dum patris tui Caroli Maximi Imperatoris, tuasque et gentis nostrae res hac aetate gestas Latinis litteris potissimum mandarem, et superiorem regum temporumque memoriam cognoscendi gratia replicarem. Quarum rerum occasionem mihi haud minimam praebuit diuturna Romae primum ad pontificiam, deinde in Hispania ad vestram aulam commoratio. Nam utramque ut diu colerem et frequentarem, me meorum studiorum ratio, et Pontificum ac ejusdem Imperatoris tuaque voluntas induxit: quo in opere hoc mihi majorem curam et diligentiam adhibendam statui, quod ad te tantum regem scribo. Quamquam enim nihil est, ut arbitror, quod pro tua plane regia sapientia consequi nequeas; tamen te multum juvare poterunt praecepta et monita veterum sapientium, quae ipse undique diligenter collecta in hunc librum, quem ad te mitto, conjeci. Sed quoniam omnis de regno disputatio cum ceterorum reipublicae generum commentatione conjuncta est, aliqua nobis erunt tum universe de republica, tum de singulis ejus generibus disserenda. Qua in quaestione ex Graecis philosophis Aristotelem maxime sequar, summum virum, et cujus doctrina in civili omnique morali

Genesius Caroli V. historicus.

Aristotelis laus.

rali facultate, aut nihil, aut perparum differt a Christiana philosophia. Nam utraque disciplina morum honestatem atque justitiam ordine naturali conveniente legi aeternae metitur. Sequemur autem non ut interpretes, ut pridem, cum ejusdem philosophi opus de *Republica* ex Graeco in Latinum sermonem a nobis conversum, et scholiis enarratum ad eumdem Carolum patrem tuum misimus; sed ex fontibus ejus judicio et arbitrio nostro, quatenus videbitur, haurientes.

Varia imperandi ratio.

II. Ut igitur initium paulo altius repetamus, imperandi parendique ratio, quam natura, cujus moderator summus Deus est, ad rerum salutem molita est, tam late patet in omni genere; ut nihil unum et commune ex pluribus rebus, sive continentibus, sive divisis constitutum sit, quin in eo sit aliquid, quod imperet, quiddam etiam, quod imperio jure naturae pareat, non solum in animantibus, sed etiam in rebus inanimatis. Quoniam ubique quod perfectius est et majoris dignitatis, imperium tenet, minus autem perfectum imperio paret lege naturae, ut etiam in rebus simplicioribus, quae vocantur elementa, notare licet. Nam in igne, et item aqua formam praeesse, materiam esse subjectam lege naturae, ex eo facile intelligitur, quod cum omnium nascentium et intereuntium rerum eadem sit, hoc est, ejusdem generis materia, tamen in igne materia ad imperium formae in sublime fertur, eadem si aquae vel terrae formam induat, ipsam sequitur ad inferiora ducentem; et in ceteris eodem modo: quae ratio in animantibus multo etiam apertius apparet, in hoc vero utriusque etiam imperii exemplum animadvertere licet. Anima enim in corpus herile imperium, ut domina in servum exercet; intellectus, sive ratio in appetitum, civile. Nam cum multiplex sit imperandi ratio, aliter enim pater imperat filiis, aliter maritus uxori, aliter magistratus civibus, aut princeps popularibus, aliter dominus servis; cuncti tamen imperandi modi in duo genera contrahuntur, civile, et herile, quae Graeci πολιτικὴν, καὶ δεσποτικὴν ἀρχὴν appellant. Civile imperium intelligitur, quod in liberos homines ad ipsorum utilitatem exercetur; herile autem, quod in servos ad commoditatem imperantis.

Herile et civile imperium.

Civile.

Herile.

III. Eadem ratione, eodemque jure inter animantes homini datum est imperium, quippe cum homo probus in genere animantium sit perfectissimus, nam improbus et justitia vacans omnium pes-

pessimus habetur, in luxu et venere nequissimus: ex hominibus autem quo quisque perfectior est, id est, virtute ac prudentia instructior, hoc magis est ad imperandum aptus; contraque ad serviendum magis idoneus, quo hebetior et minoris intelligentiae. Ita fit, ut quidam homines ad imperandum, quidam ad serviendum nati sint, quorum imperandi parendique munus idcirco naturale esse declaratur, quia non solum juste, sed etiam utrique, parenti et imperanti utiliter obitur; unde ipsis mutuus quidam amor ingeneratur. Est autem natura dominus, qui viribus animi intelligentiaque praestat, corporis autem robore minus valet; servus natura, qui corpore validus est ad obeunda munera necessaria, sed hebes intelligentia, et ingenio tardus. Nam ceteri homines his duobus generibus interjecti, qui nec prudentia ingenioque praestant, nec rursus valde deficiunt, quae magna multitudo est, nec natura domini sunt, nec natura servi.

Hominum inter ipsos imperium.

Dominus quis & servus.

IV. Ceterum ut in uno populo unaque civitate haec hominum tria genera notantur, sic inter aliquas totas universasque nationes discrimen magnum exsistit, quarum quaedam humaniores et prudentiores habentur, quaedam barbarae et inhumanae, quae scilicet vita et moribus publice probatis a ratione legeque naturali discedunt. Quarum gentium ea conditio est, ut barbari humaniorum et cultiorum imperio parere debeant jure naturae, ut melioribus legibus et institutis ab iis pro ipsorum justitia et prudentia gubernentur: qui si imperium justum et sibi utile recusent, bello possunt jure naturae, si facultas adsit, ad parendi officium et justitiam compelli. Hoc jure Romani gens humanissima et virtute praestans nationes barbaras in suam ditionem redegerunt, ut noster Augustinus his verbis testatur: *Romanis Deus concessit maximum et illustrissimum imperium ad domandum gravia mala multarum gentium*. Ut intelligas proavis tuis optimis et religiosissimis principibus Fernando et Isabellae, Hispanorum humanitate ac omni genere virtutis praestantis nationis regibus, vobisque posteris novum Orbem debellare, non modo per Christianas, sed etiam per naturales leges licuisse. Nam illud proavorum tuorum barbaros in ditionem redigendi consilium Alexander Sextus summus sacerdos et Christi vicarius non modo probavit, sed et laudibus per rescriptum extulit, utque ab instituto nullo nec labore, nec periculo deterrerentur, adhortatus est eos,

Gentes partim civiles, partim barbarae.

Barbari an armis cogendi.

De civitate Dei lib. 5.

India jure debellata.

eos, *quo scilicet Christi nomen per subditas gentes fidei praedicatione circumquaque discurreret*: ut verbis utar divi Gregorii, cujus auctoritatem secutus est Alexander, et talia bella jure naturae suscipi summi philosophi declarant ab humanissima videlicet natione in gentes, supra quam credi posset, incultas et barbaras, quae litterarum nullam prorsus notitiam, nullum nummorum usum habebant; nudi magna ex parte degebant, etiam feminae, iidemque onera jumentorum vice ad quamlibet longa spatia humeris dorsoque portabant.

23. q. 4. c. *Si non.*

Indorum barbaries.

V. Sed haec agrestis vitae, belluarumque similis documenta sunt: illa prodigiosa et exsecranda, quod humanas victimas daemoniis immolabant, humanis carnibus vescebantur, uxores cum principibus maritis demortuis vivas sepeliebant: et haec similiaque flagitia naturali ratione damnata, quaeque audita respuunt aures humanarum gentium, atque animus exhorrescit, quasi pie facta publica approbatione patrabant. Itaque hujusmodi prodigiosa flagitia tollendi, et innocentes ab injuriis prohibendi ratio vel sola poterat vobis jus a Deo naturaque ductum tribuere barbaros in ditionem redigendi. Nam ut est in Ecclesiastico: *Mandavit Deus unicuique de proximo suo* per legem scilicet naturalem. His accedit multarum utilissimarum maximeque necessariarum rerum facultas, quae barbaris, cum ante nulla fuisset, magno nostrae gentis regumque beneficio contigit. Etenim equos, mulos, boves, asinos, oves, capras, arborum, leguminum, olerum multa genera ne fama quidem ante nostrorum adventum noverant, quarum rerum copia jam beneficio nostrorum hominum abundant. Tot igitur bonis contributis, tot portentis auctoritate vestra, nostraeque gentis opera, industria et virtute sublatis, et pro impietate prodigiosa, Christiana religione optimisque legibus inductis; quibus officiis illae nationes, quibus obsequiis tantum, tam varium, tamque immortale beneficium exaequabitur?

Eccl. 17.

Quae in Indiam ab Hispanis allata.

VI. Sed ut redeat, unde digressa est oratio, cum justa imperandi et parendi ratio rebus ubique salutem affert: tum civitatibus earumque partibus est maxime salutaris: rursus injustum imperium perniciosum et exitiale. Sunt autem civitatis partes primum domus, quae, ut sit perfecta, marito et uxore, filiis et cetera familia constat; deinde vicus, qui quasi colonia est ex domo de-

Civitatibus necessarium est imperium.

Civitatum origo.

deducta. Nam plurimorum vicorum perfecta consociatio civitas est: quae consociatio tunc perfecta esse censetur, cum ipsa sibi sufficit, habetque adjumentorum quantum satis est ad usus non modo necessarios, sed etiam liberales. Quamquam enim homo natura gregalis est, et homines vel ob hoc ipsum, ut simul viverent, in unum locum convenirent: civitas tamen non vivendi, sed recte vivendi gratia constituta est: neque vero solum domibus et vicis, sed etiam aliis partibus, ex hominum generibus civitas consistit. Est enim una pars eorum, qui agros cujusque generis colunt; multitudo, quos uno vocabulo agricolas appellamus; altera opificum; tertia mercatorum, tabernariorum, institorum, qui uno nomine forenses dicuntur; quarta mercenariorum; quinta militarium hominum; sexta judicum; septima locupletum; octava eorum, qui publicis muneribus magistratibusque funguntur. Ceterum hae partes hujusmodi sunt, ut idem possit in multis partibus numerari: fieri enim potest, ut agricola sit aliquis, et idem miles, idem judex et magistratus: ut autem pauper sit idem, et idem locuples, fieri non potest: itaque civitas in duas potissimum partes, et eas contrarias dividitur; in divites, qui pauci esse solent, et pauperes, qui multi; ex quorum alternis excessibus et praestantia varia genera rerumpublicarum exsistunt: quae tamen in duo a quibusdam rediguntur, in paucorum potentiam, et statum popularem.

Civitatis finis, ut recte vivatur.

Civium divisio.

Civium duae potissimum partes.

Reipublicae formae duae.

VII. Alio modo civitas dividitur in nobilitatem, et plebem: quarum utriusque multae partes numerantur: quatuor enim sunt genera nobilitatis. Nam quosdam divitiae, alios generis honestas, alios virtus et res virtute gestae, alios egregia doctrina nobilitat. Plebis autem partes sunt agricolae, opifices, forenses, nautae, mercenarii, et cetera id genus turba; verumtamen non, si quis in parte aliqua civitatis numeratur, protinus civis est habendus in quaque republica. Nam proprie civis in sua quisque civitate seu republica intelligitur, qui judicandi aut deliberandi particeps est. Judicare autem dicuntur, non solum qui controversias litesque minuunt, sed etiam quorum suffragio mandantur magistratus. Nam ferendis suffragiis de candidatorum dignitate et meritis judicatur, eodemque modo de virtute boni civis statuendum est, non eamdem esse in omni genere reipublicae. Alia enim virtute civis bonus in republica populari censetur, alia in sta-

Nobilitatis quatuor genera.

Plebis divisio.

Quis proprie civis.

Judicare qui dicti.

statu optimatum, alia in paucorum potentia. Nam bonus civis appellatur, qui pro sua virili parte civitatis saluti recte consulit, bonus autem non nisi virtute aliqua bonus esse dicitur. Itaque facultas, qualiscunque ea sit, communi saluti reipublicae consulendi virtus boni civis esse dicitur: sed in rebuspublicis depravatis, alieno nomine per verae virtutis similitudinem; cum re vera sit vitium et immane flagitium; ut virtus, quae bonum archipiratam facit, nefaria scilicet astutia, et diligens et exsecrabilis audacia, quae in malis et injuriis justi prudentisque ducis in bello justo virtutem et officium aemulatur; vis enim seu facultas insita ad finem qualemcumque propositum perveniendi; virtus solet appellari. Nam in rectis rebuspublicis, praesertim in statu optimatum, bonum civem eadem virtus facit, quae bonum virum; prudentia scilicet, justitia, fortitudo, et temperantia, et ceterae virtutes, quae ad hos velut cardines, quibus tota vivendi ratio et quasi machina vertitur, referuntur: sed cum alia sit recte imperantis civis virtus, alia recte parentis, ceterae communes videri possunt. Prudentia vero propria virtus est recte imperantis, quae eadem facultas civilis appellatur. Nam idem habitus prudentia est, et civilis facultas, ratio tamen diversa. Prudentia enim dicitur, ut est habitus verus cum ratione actuosus in iis, quae homini bona vel mala sunt: facultas vero civilis, quatenus idem habitus ad civitatem ejusque partes moderandum refertur: *Est igitur civitas communio recte vivendi, domibus atque generibus perfectae et copiosae vitae gratia constituta.*

Civis bonus virtute praeditus.

Prudentia imperantis virtus.

Civitatis definitio.

VIII. Cum ergo justo imperio rectaque administratione salus civitatis et gentis contineatur, multiplexque sit administrandi et imperandi ratio, sequitur, ut de generibus ipsius disseramus, ut quae sit optima gubernandi civitates ratio intelligatur. Civitas ut unius, vel paucorum, vel multorum hominum imperio, summaque potestate gubernetur, necesse est; ex qua diversitate varia genera rerumpublicarum exsistunt; rectarum, si ad publicum subjectorum bonum; pravarum, si ad imperantium utilitatem et libidinem omnis administratio referatur. Tria sunt igitur rectarum rerumpublicarum genera, *Regnum*, *Status optimatum*, quae Graece dicitur ἀριστοκρατία, et quae *Respublica* communi vocabulo, eademque *Timocratia* nominatur. *Regnum* est civitatis aut gentis administratio, quae unius hominis virtute praestantis arbitrio ad subjectorum

Optima gubernandi forma.

Tres reipublicae formae.

X. Multa sunt igitur, quibus rex a tyranno discernitur: primum quod tota regis administratio ad subjectorum bonum publicum refertur; tyrannica vero ad privatam ipsius tyranni commoditatem: sed hoc discrimen commune est, ut diximus, quo rectae respublicae a depravatis differunt. Deinde quod rex, qui quidem jure nominetur, est vir optimus et prudentissimus, ad summam omni virtutum genere praestans; tyrannus pessimus et versutus. Nam ut plurimis prodesse optimum est et divinum beneficium; sic injuria plurimos afficere impium et sceleratum. Tum quod rex honestatem sequitur, et pro virtutis proximo praemio gloriam sibi proponit, non vanam et inanem, sed veram et solidam. Haec autem est, ut a viris prudentibus definitur, *consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de excellente virtute*: qua gloria qui ducitur, is virtutem, unde ipsa efflorescit, maxime colit, rectaque via graditur ad felicitatem aeternam; quae finis ultimus est, quo gloria et virtus a bonis et christianis hominibus est referenda: tyrannus vero voluptate ducitur, et pecunia, qua res voluptatis efficientes comparantur, et praesidium necessarium alitur. Praeterea rex suorum popularium praesidio custoditur, tyrannus externorum, propterea quod rex volentibus imperat, tyrannus invitis; quae est alia et maxima differentia. Rex igitur fidum suorum praesidium habet, tum ad insidias et injurias repellendas, tum ad cives improbos et potentiores in officio continendos. Tyrannus se contra justum odium suorum popularium civiumque munit. Ad haec rex amicis, et iis, quibus familiariter utitur, maxime fidit, seque rectissime committit: tyranno ab iis maximum periculum impendet. Nam cum omnes tyrannum de medio sublatum velint, amici et familiares maximam habent tollendi facultatem. Item in regno egregia virtute aut facultate praestantibus viris honores, magistratus ac dignitates praemia sunt proposita, quibus homines ad bonarum artium cultum excitantur: tyranno quo quisque melior est, prudentior, bonis artibus et majore ad res gerendas facultate instructior, quo majore ingenio et industria, hoc magis suspectus est et formidolosus. Rex nobilium et opulentorum consuetudine gaudet: tyrannus hos maxime odit quasi aemulos artis, ut *figulus figulum, faber fabrum*, ut est in proverbio. Itaque commentum tyrannicum est, hos in primis tum latenter, tum palam ne-

Discrimen regis et tyranni.

Gloriae definitio.

Cicero *Tusc. quaest.* 3. c. 2.

Finis hominis vita aeterna.

necare, vel in exsilium mittere, constat enim ab his potissimum tyrannidis licentiam impediri: rex ut suorum saluti et commoditatibus consulit, sic eis carus est, et tutus securusque degit, et praeter hostem neminem veretur: tyrannus, sollicitudine et angoribus exedentibus animum, cum omnia timeat, omnia cavet. Itaque civium colloquia et congressus fieri, ne qua detur occasio in ipsum conspirandi, vetat; et civium inter se concordiam suam esse pestem ratus, discordiam inter eos serere non desistit. Doctrinarum studio et doctis hominibus idcirco infensus est, quoniam harum, praesertim philosophiae scientia, animos extollit, odium servitutis, libertatis amorem, contemtumque mortis, maxime quae miseriarum finem afferat, ingenerat, magno Dionis Syracusani, Brutique Romani documento: quorum ille Platonis auditor Dionysium, a quo fuerat ob timorem in exsilium missus, inducta Graecorum adolescentium manu urbe cedere coëgit; hic diu in Platonicis scriptis versatus, conspirandi ac Caesaris opprimendi princeps et auctor fuit. A qua suspicione Caesar ipse non abhorrebat, qui ab amicis, ut a Marco Antonio et Dolabella caveret, admonitus, *Non metuo*, inquit, *hos obesos et cincinnatos, sed illos pallidos et macilentos*, Brutum scilicet ostendens et Cassium.

An Philosophia mortem timere doceat.

XI. Ad summam rex patremfamilias imitatur. Nam ut hic domus domesticorumque; sic rex civitatis ac civium commodis et dignitati consulit. Tyrannus autem publicus hostis est, et bellum cum civibus continenter gerit, et hoc agit, hoc unum molitur, ut cives extenuet, et ad conspirandum infirmos reddat, multis quidem rationibus, sed quae omnes in tres conferri queant. Primum ut cives non elatos, sed demissos animos gerant; nam sic affecti servitutem ferre malunt, quam cum periculo insidiari. Deinde ne fidant inter se, neve alter alteri occultas et periculosas cogitationes audeant committere; quo fit, ut viros probos, quia tum inter se, tum etiam aliis fideles sunt, tyranni tamquam hostes capitales insectentur, eoque magis, quod hoc hominum genus libertati maxime studet, et honestam mortem serviendi turpitudini praefert. Postremo ne, si velint quidem, et audeant, facta conspiratione, tyrannidem evertere, perficiendi facultatem habeant; quo pertinent delatorum calumniae, locupletum spoliationes et frequentes tributorum exactiones. Atque

Tyrannus quare cives extenuet.

his quidem rebus tyrannus a rege differt: his artibus contrariisque rationibus alter regnum fidum et stabile conservat, et subjectos mortales sibi mutua caritate devinctos divinis naturalibusque legibus convenienter cum sua magna laude et gloria felicissime moderatur. Alter tyrannidem per summum dedecus et flagitium calamitose tueri nititur, animum subinde scelerum conscientia et timore velut furiis exagitante: nec id quidem temere. Nam tales tyrannos nulla data fides, nullum jusjurandum tuetur: quin eos de medio tollendi opprimendique auctores in magna gloria sint, et tanquam publici hostis, ac tacitis totius civitatis singulorumque civium sententiis, publicaque auctoritate damnati occisores, et communis salutis ac libertatis assertores summis laudibus efferantur. Itaque Athenienses statuas etiam Harmodio et Aristogitoni tyrannicidis publice posuerunt.

Tyrannicidae apud Graecos laudati.

Reges hereditarii.

XII. Alia ratio est eorum, qui regnum justum a patribus traditum avare et crudeliter administrant. Interdum namque in regnis hereditariis reges exsistunt natura superbi et insolentes, imperiosi et ad tyrannidem proclives, qui caecitate quadam et ignoratione victi, quae origo est omnium malorum, herile imperium civili regioque praeferunt, seque pro regibus tyrannos gerere gaudent: quorum importunitas patienter est Christianis toleranda, exspectandaque emendatio, et pie recteque factis ira divina placanda. Saepe enim Deus populorum peccata per reges injustos vindicavit, ignaros scilicet voluntatis divinae. Nam si scientes se vindices praeberent divinae justitiae, justo pioque ministerio fungerentur, nec ea crudelitas esset et avaritia; sed juste pieque factum: quale illud Mosis, de quo est in historia sacra, ubi strages viginti trium millium popularium per Levitas propinquos et amicos, Mose auctore, edita memoratur. Reges igitur qui se tyrannice gerunt, ac idcirco tyranni nominantur, patienter ferendi sunt, tamquam domini dyscoli, ut est in epistola Petri: * in quos nihil esse conandum, praeterquam auctoritate publica, ac ne sic quidem, nisi cum est eorum importunitas intole-

Cur Deus per Reges punit populos.

Exod. 32.

1. *Petr.* 2.

Quousque Tyrannus tolerandus.

* Quae hic de regibus, quorum importunitas intolerabilis evasit, dicuntur a Sepulveda, exigenda omnino sunt ad normam perscriptam in regio Senatusconsulto Matriti edito x. Kal. Quintilis an. M.DCC.LXVI. ubi inter alia haec leguntur digna, quae hic vernaculo sermone transcribantur: *Deseando extirpar de raiz la perniciosa semilla del* Regicidio *y* Tyranicidio, (quae damnata est a Concilio Constantiensi celebrato anno M.CCCC.XV.) *que se halla estampada, y se lee en tantos autores, por ser*

lerabilis, gravissimi auctores, et in his Thomas prodiderunt: ut sententia illa de tyranno impune necando in quam partem a Concilio Constantiensi sessione XV. accepta damnataque sit, intelligatur. Nam tyrannus proprie dictus, de quo primo loco memoravimus, qui libertate civitatis aut gentis oppressa, vi aut dolo tyrannidem invasit, et invitis heriliter imperat, ut est, sic loco publici hostis philosophorum consensu et more gentium habetur. Ergo malorum regum culpa factum est, ut regis nomen odiosum atque suspectum esset nonnullis nationibus, maxime Romanis, qui post Tarquinium Superbum exactosque reges pro tyranno regem, et regnare dicebant, si quis tyrannidem exerceret.

Regis nomen Romanis omnibus invisum

XIII. Hispanis contra regis nomen semper magnum fuit ac venerabile. Utriusque exemplum eodem loco intueri licet in historia Romana, ubi P. Scipio, magnis rebus in Hispania gestis, multisque maximi et optimi viri documentis editis, recepta nova Carthagine, memoratur, maximis beneficiis Hispanos cum affecisset, et a circumfusis Hispanis virtutum ejus magnitudinem in omni genere demirantibus ingenti consensu rex appellari coepisset, ille, silentio per praeconem facto, sibi maximum nomen Imperatoris esse dixisse, quo se milites sui appellassent; regium nomen alibi magnum, Romae intolerabile esse; regalem animum in se esse: si id hominis ingenio amplissimum ducerent, taciti judicarent, vocis usurpatione abstinerent. Eamdem rationem secuta esse videtur scriptura sacra in jure regio commemorando, cum ait: *Agros quoque vestros, et vineas et oliveta tollet, et dabit servis suis, sed et segetes vestras et vinearum reditus addecimabit, ut det eunuchis et famulis suis: servos etiam vestros, et ancillas, et juvenes optimos, et asinos auferet, et ponet in opere suo; greges quoque vestros addecimabit, vosque eritis ei servi.* Haec igi-

Hispani Reges amant.

1. Regum 8.

ser destructiva del Estado y de la publica tranquilidad, fuimos servido mandar: I. que corriese la venta y despacho de dicha obra (loquitur de libro inscripto: *Incommoda probabilismi*, auctore Lud. Vincentio Masio de Casavallibus Dominicano.) II. *Que los Graduados, Catedraticos y Maestros de las Universidades y Estudios de estos Reynos hagan juramento al ingreso en sus oficios y grados de hacer observar y enseñar la doctrina contenida en la referida sesion* XV. *del Concilio de Constancia.* III. *Que en su consequencia no irán, ni enseñarán, ni aun con titulo de probabilidad, la del* REGICIDIO *y* TYRANICIDIO *contra las legitimas Potestades.* Cum vero in laudato Senatusconsulto probentur quae adversus *Regicidium* ac *Tyrannicidium* scripta sunt a Masio (*quaest.* VI. *de homicidio, art.* V.) secundum doctrinam D. Thomae Aquinatis, illuc lectores amandamus, quo quid tuto a nostratibus in hac perdifficili quaestione sequendum sit, plane intelligant.

igitur non quasi probi regis officia proponit historia sacra, sed ut improbi et tyrannici peccata. Itaque licentiam, quam mali Reges sibi sumunt, jus regis appellavit, ut jus tyrannicum dicitur et jus paucorum potentiae, quod ad conservandas hujusmodi rerumpublicarum corruptiones conducit. Ceterum ut rex per abusum nonnumquam dicitur, qui re vera tyrannus est; sic Graecorum veteres scriptores probos etiam reges tyrannos saepe nominabant, quod Isocratem oratorem plerumque factitasse cernimus. Nos autem Aristotelis philosophorum facile principis morem sequimur, qui proprie his nominibus utitur, et regem a tyranno, quibus notis diximus, discernit.

Regis et tyranni nomine olim abutebantur.

XIV. Nonnumquam igitur reges exsistunt, qui se pro tyrannis gerere malunt, et simile faciunt, ut si quis, cum liceat in otio et pace cum gloria et laude laetam et securam vitam feliciter agere, bellum quaerat periculosum et infame; aut si quis, cum in portu tutissimo et commodissimo navigare vel se continere possit, sponte se in foedam tempestatem conjiciat, quod furoris est et extremae dementiae. Nam reges tyrannici, ut vitam turpem, sollicitam, Deoque et hominibus odiosam degunt; sic exitus saepe simillimos tyrannicis sortiuntur; ut ex Romanis Tarquinius Superbus et Nero; ex nostris Petrus, qui et ipse Superbi cognomen ex factis invenit. Quorum Tarquinius magno civitatis consensu auctore Bruto urbe pulsus est. Nero, ut turpissimam mortem, qua fuerat a Senatu damnatus, effugeret, in suburbana villa, quo latitandi gratia confugerat, sibi mortem miserrimam conscivit. Petrus, cum multae civitates Hispaniae ab eo defecissent, inops ab amicis, ab Henrico fratre, qui in regnum successit, occisus est. Quanto prudentius tyranni quidam sibi consuluerunt, qui ut incommoda et pericula, in quae isti sese sponte conjiciunt, evitarent, tyrannidem ultro deposuerunt; ut Sylla Romanus, qui se sponte dictatura perpetua, quo nomine tyrannidem praetexerat, abdicavit; et Pittacus Mitylenaeus, quem tyrannum fuisse quidam, ut refert Aristoteles, prodiderunt. Nam principatum deposuisse, inter omnes constat, de cujus consilii causa idem rogatus, illud Hesiodi respondit, quia *dimidium plus est, quam totum*. Alii vero cum tyrannidem omnino deponere vel nollent, vel, ne privati ab inimicis opprimerentur, non auderent; commodiorem imperandi humanioremque rationem, quam quae su-

Infelix tyrannorum exitus.

Qui se ultro tyrannide abdicarunt.

Ἔργων v. 40.

Tyranni quidam facti sunt humaniores.

Differentia aristocratiae et oligarchiae.

XVI. Diximus de regni et tyrannidis differentia: sequitur, ut de statu optimatum et paucorum potentia Graece ἀριστοκρατία et ὀλιγαρχία dictis eodem modo disseramus: quamquam horum reipublicae generum eadem paene differentia est, quae regni atque tyrannidis. Est enim status optimatum, ut supra memoravimus, respublica, in qua pauci viri optimi ad publicam civitatis utilitatem rem communem administrant, ad quod genus ceterae reipublicae referuntur, in quibus virtus etiam cum aliis facultatibus ad honores et magistratus suffragatur, ut Carthaginensium vetus respublica, in qua divitiarum ac virtutis et populi ratio ducebatur; et Lacedaemoniorum, in qua ratio popularis cum virtute miscebatur: nam haec status optimatum genera dicuntur. Paucorum vero potentia est, in qua pauci divites imperium ad suam commoditatem referentes dominantur. Post commune igitur rectae pravaeque reipublicae discrimen, quod in altera communis populi, in altera privata suaque commoditas imperantibus est proposita; proxima differentia est, quod in statu optimatum viri optimi et prudentissimi imperium tenent, in paucorum potentia homines improbi et astuti; utrobique scilicet pauci: utriusque exemplum petere licet e Romana republica. Nam regibus exactis, cum Consulum et Senatus delectorum scilicet et virtute praestantium virorum consilio et auctoritate res communis gerebatur, nondum plebi per Tribunos imperio communicato, Romana respublica status erat optimatum. Tunc vero paucorum potentia, cum Caesaris et Pompeii Crassique, et post eos Augusti, Lepidi et Antonii libido dominabatur. Nam uterque triumviratus mera dynastia, hoc est extremum et pessimum paucorum potentiae genus fuit. Ad summam optimatibus id est propositum, quod regibus, ut cum civitati universae, tum singulorum civium saluti, dignitati et commodis cunctis rationibus prospiciant. Atque eadem paene officia ab his, quae a regibus exspectantur, de quibus suo loco accuratius disseremus.

XVII. Paucorum potentiam communis constituendi ratio est, ut magistratus ex magnis censibus non habita virtutis ratione mandentur; sic enim lege pauperes a republica gerendisque magistratibus excludentur; qui census, quo majores sunt, hoc imperantium numerum minorem faciunt, et varia paucorum potentiae genera constituunt; quorum eo quodque pejus est, minusque le-

Leges duplices. blicae peccatum. Sunt autem leges duplices, alterae propriae, quae civiles quoque idcirco nominantur, quia civitates suis quaeque legibus gubernantur; alterae communes, quae quoniam jure naturali innituntur, et sunt hominibus naturaliter insitae, idcirco naturale quoque jus vocantur: quippe quas non legumlatoris voluntas vel opinio instituit, sed Deus et natura cordibus hominum impressit. Itaque his legibus, hoc jure gentes omnes paulo modo humaniores utuntur, et idcirco jus quoque gentium nominantur, eoque jure decalogi praecepta continentur: ad quae velut capita et principia referuntur leges omnes naturales, quae ob eam causam in numero divinarum habentur, quoniam ab aeterna lege per rationem humanam lumenque divinum cordibus nostris impressum derivantur. Est enim *lex aeterna*, ut definit Augustinus, *voluntas Dei, quae ordinem naturalem conservari jubet, perturbari vetat*. Cum igitur duo genera sint justarum legum, utrisque bonam rempublicam sic esse munitam oportet, ut nulla naturalis excludatur: esset enim barbarum, et humanae naturae, quae ratione potissimum censetur, alienum; utque civiles sint bono publico ad rectae rationis normam pro ingenio scilicet hominum et natura regionis accommodatae. Ad summam hoc propositum esse debet legumlatori, ut cum cives singulos, tum civitatem universam per optimas leges ad felicitatem perducat: eadem est enim civitatis felicitas, quae singulorum. Loquor autem de felicitate, ut in hanc mortalem vitam cadere potest, quae in usu virtutis non impeditae posita, aditus est ad illam aeternam, quae justis animis aspiciendo et contemplando Deo contingit, qui ultimus finis est, quo vita omnis Christianorum spectare debet. *Sive manducatis*, inquit Paulus, *sive bibitis, vel aliud quid facitis; omnia in gloriam Dei facite*.

Jus gentium.

Contra Faustum 22. c. 27.

In optimis legibus civitatis felicitas.

1. Cor. 10.

Virtus duplex. XX. Sed cum duplex sit virtus, altera, quae ad mores, altera, quae ad mentis cognitionem pertinet; utriusque ratio legumlatori habenda est, et utriusque impedimenta per leges, quatenus fieri possit, summovenda, cuncta, quae ad rerum locorumque salubritatem et civium utilitatem pertinere videbuntur, providendo. Nam virtutis usus saepe corporis imbecillitate, vel inopia externorum bonorum, in utraque vita impeditur, praesertim in ea, quae in actione consistit, quae quamquam inferior dignitate est, tamen fructuosior tum civitati, tum singulis habetur, quam

quam contemplantium vita, auctore Gregorio, qui in libro sexto *Moralium* ex duabus sororibus Liae majori natu lippae quidem, sed fecundae vitam activam, Racheli vero pulchrae, sed sterili contemplantium similem esse tradit. Ut igitur pax bello, otium negotio praestat; nam bellum et negotia gerimus, ut in pace et otio vivamus: sic contemplantium vita, quam res gerentium potior est et pluris facienda. Ceterum qui bella justa pro patriae salute et libertate, aut etiam pro religione strenue gerunt, periculis multisque miseriis subeundis plus laudis et gratiae a suo principe ferunt, quam qui pace otioque etiam honesto fruuntur. Utrum vero eadem ratione, qui in rebus agendis, et virtutibus morum versantur, quam qui contemplationi vacant, et intelligentiae virtutibus serviunt, plus mereantur apud Deum, viderint doctiores; ego rem in medio relinquo. Contemplantes enim in otio et umbra frui magis virtutis praemio videntur, quod majus est et optabilius, quam praemium mereri. Nam quod Gregorius idem magna esse dicit vitae activae merita, sed contemplativae potiora, et merito majorem esse contemplativam; in eam sententiam dictum esse videri potest, ut merito, id est, dignitate contemplatio potior esse intelligatur, non autem quod plus praemii mereatur. Quamquam enim caritas principem locum tenet in ratione merendi vitam aeternam, proximus tamen tribuitur voluntatis conatui, qui major in rebus arduis, unde labores, pericula variaeque difficultates deterrent, quam in otio contemplationis, quae ipsa per se, suaque honestate et pulchritudine animos hominum allicit ad se magna cum jucunditate fruendum. Caritas autem in Deum cur minor esse dicatur in eo, qui propter Deum magnos labores et aerumnas, certaque pericula, in aliorum utilitatem perfert subitque, quam in eo, qui in sola Dei veritatisque contemplatione adquiescit?

De vita activa et contemplativa vide Sepulv. epistol. 80. cap. 18.

Caritas Dei.

XXI. Nam quod ajunt, Deum diligere majus esse, quam proximum, verum est, si fiat separatim: sed si quis proximum diligit propter Deum, is utrumque diligit, sed multo magis Deum, ex trito illo philosophorum praecepto: ***propter quod exsistit quodque, id magis exsistit***: itaque duplici caritate censetur. Cui sententiae Apostolorum quoque vita videtur suffragari, qui Christi magistri vestigia sequentes, evangelicae praedicationis laboribus et

periculis usque ad mortem ob eamdem rem oppetitam perseverarunt, et his meritis ad aeternae beatitudinis praemium pervenerunt. 2. Tim. 4. De quo Paulus *Bonum*, inquit, *certamen certavi*, *cursum consummavi*, *fidem servavi*, *in reliquo reposita mihi est corona justitiae*, *quam reddet mihi Dominus in illa die*: cujus Apostolorum vitae labores et pericula uno certaminis vocabulo complexus est. Et a- 1. Cor. 15. lio in loco: *Si in hac vita*, inquit, *tantum sperantes sumus in Christo*, *miserabiliores sumus omnibus hominibus*. Nam munus praedicandi Evangelium ad vitam activam pertinere Gregorius, hanc 6. Moral. capit. 18. Liae similem esse ipse declarat his verbis: *Lia*, inquit, *lippa est*, *et fecunda*, *quia nimirum mens*, *cum contemplando otia appetit*, *plus videt*, *sed minus Deo filios generat*; *cum vero ad laborem praedicationis se dirigit*, *minus videt*, *sed amplius parit*.

XXII. Videndum est igitur, num vita contemplativa non tam meritis commendari videatur, quam dignitate. Est enim imitatio quaedam vitae divinae, certe in beatitudinibus evangelicis, aucto- 12. quaest. 69. art. 5. re Thoma; quae ut merita memorantur, ad activam vitam, quae ut praemia, ad contemplativam pertinent, et sunt vel ipsa beatitudo aeterna, vel aliqua ejus inchoatio. Quo intelligitur vitam contemplativam iis tantum convenire, qui prius vitia per virtutum moralium actiones exstirpaverint. *Prius*, inquit Gregorius, *ab appetitu gloriae temporalis*, *atque ab omni carnalis concupiscentiae delectatione detergenda mens est*, *et tunc ad arcem contemplationis erigenda*. Contemplatio igitur potior est et majoris dignitatis, actio magis necessaria, ac proinde saepe et multis magis expetenda et capessenda: ut vitiosis et incontinentibus, quos prius oportet per labores et molestias virtutibus moralibus colendis pravos habitus moresque delere ac exuere, vicissimque contrarios induere, quam contemplationi, quae plurimum malis moribus impeditur, et tamquam inquinatur, se dedant. Ceterum fieri vix potest, et rarissimum est, ut quisquam etiam vir optimus, et virtutibus moralibus percultus sic se intra fines contemplativae vitae contineat, ut non saepe ad activae munera necessitate et officio revocetur. Nam in periculo patriae, exempli gratia, et difficili aliquo suo, vel propinquorum amicorumve tempore officiosum, Philosophia an activae vitae praestet. aut etiam necessarium laborem, et salutarem actionem otiosae contemplationi non anteponere, contra officium esset. Non enim ut res

res quaeque melior est et praestantior; sic semper et omnibus magis eligenda, ut exemplo philosophiae Aristoteles docet: *Philosophari*, inquit, *res melior est et praestantior*, *quam pecuniam quaerere*; *non tamen magis eligenda*, *sive expetenda rebus necessariis indigenti*: *praestantius est enim*, *quod rebus necessariis suppetentibus ex pulchris et honestis rebus quaeritur*; *fortasse tamen necessarium fere semper est eligendum*. Quae philosophi verba declarant, tunc contemplantium vitae excellentioribus muneribus vacandum esse, cum actuosae necessariis officiis satisfeceris. Sed in utraque vita, qui virtutem sublatis impedimentis colunt, felices sunt: feliciores tamen, qui contemplationi vacant. Top. 3.

XXIII. Hoc igitur maxime legumlatori providendum est et considerandum, qua ratione, quibus studiis et exercitationibus homines ad virtutum cultum, non modo moralium, sed etiam intellectualium, per leges inducantur; et utrique animae parti consulendum. Est enim duplex facultas animae; altera rationis compos, altera per se quidem rationis expers, sed quae valeat rationi obtemperare; ad quam excolendam et moderandam, ut rationi libenter parere assuescat, virtutes morales pertinent. Quarum omnium eadem animae pars rationis expers, ut libro primo *Magnorum moralium* habetur, subjectum est, ut philosophi loquuntur, et quasi sedes. Ratio vero, quae intellectus quoque et mens dicitur, quam virtutes intellectuales informant; duplex est, contemplativa, et activa; quarum illa in veri consideratione, haec in rebus agendis versatur, et prudentia virtutum moralium magistra et moderatrice maxime censetur. Quamquam enim virtutes morales ejus partis habitus sunt, quae ratione vacat, quaque irasci solemus et concupiscere; tamen earum actiones sine ratione moderante non obeuntur; ut equus, sit licet domitus et assuefactus, equitis tamen arte impellendus, ac vicissim cohibendus est, et in gyrum ducendus.

Animae duplex facultas.

Ratio duplex.

XXIV. Cum autem omnis humana vita in negotium et otium, bellum et pacem dividatur, et rerum agendarum quaedam necessariae et utiles sint, quaedam honestae; bellum pacis, negotium otii, necessaria vero et utilia honestorum causa suscipi debent. Ad haec igitur omnia spectanti viro civili legisque latori ferendae leges sunt, tum per animae partes, tum per ipsarum a-

actiones, sed ad meliora et fines magis spectare debet, eodemque modo vitae ac rerum partitiones considerare. Nam negotia bellaque gerendi magna, major tamen pace atque otio fruendi facultas civitati adesse debet: item necessaria commodaque gerendi, major tamen, quae honesta sunt, obeundi, et ad hos fines puerorum educatio, et ceterarum aetatum, quae disciplina indigent, institutio per leges dirigenda est. Cujus educationis ac disciplinae summa est, ut cives a pueris bonis honestisque rebus assuescant, et contrarias devitent: consuetudo enim habitum ingenerat: habitus vero facit, ut cum voluptate operemur; quae autem delectant, haec fere homines sequuntur probi perinde atque improbi; sed interest, quod alteri rebus honestis, alteri turpibus oblectantur. Leges igitur ferendae sunt, quae bonarum rerum consuetudine, virtutis amorem, ac vicissim odium turpitudinis ingenerent, Lycurgique vitandus error, viri alioquin optimi et prudentissimi, qui Lacedaemonios, quibus leges scripsit, ad negotia bellaque gerenda optimis legibus instituit; sed pacis usque adeo negligenter rationem duxit, ut hi, cum ceteros Graecos bellicis virtutibus anteirent, tamen potiti rerum, quia pacis artibus bonisque uti nesciebant, imperium amitterent. Sunt autem virtutes propriae belli fortitudo et tolerantia, pacis philosophia et veritatis contemplatio. Communes vero utriusque temporis justitia et temperantia, sed otiosis et in pace degentibus magis necessariae. Nam in bello necessitas ipsa justos esse cogit et temperantes; in otio vero et pace, secundaque fortuna licentia desides et contumeliosos facit, et voluptatibus multifariam servientes; nisi justitiae et temperantiae praesidio his malis occurratur, et philosophiae ac doctrinarum studium occupatos animos habeat, qui honestissima, eademque jucundissima rerum optimarum contemplatione fruentes nullam praeterea voluptatem ex iis, quarum vel ipsarum, vel rerum, unde comparantur, cupiditate homines ad facinus impelluntur, requirunt.

Pax bello ante ferenda. *De liberorum educatione.* *Consuetudinis vis.* *Leges quales ferendae.* *Lycurgi error.* *Belli et pacis virtutes.*

XXV. Ceterum haec praecepta in eos maxime conveniunt, qui rebus necessariis suppetentibus arbitratu suo vivere possunt, et suam filiorumque vitam, ut libet, instituere. Pauperes enim rerum necessariarum inopia, quasi bellum, operi addictos in officio continet, ab injuriisque et voluptatibus refrenat, eademque tenuitas filiis, quasi servis uti cogit, nec satis otii et facultatis relinquit ad munera quarum-

Divitibus esse philosophandum.

dam

dam virtutum obeunda. Ceterum in neutra fortuna occasiones desunt recte vivendi: nam inopes egestas a voluptatibus cohibet, divites copia rerum ad ceteros multifariam juvandos benignitatemque inducit, vicissimque saepe utrosque cupiditas exagitat, et ad peccatum et injuriam impellit. Pauperes dum pecuniam cupiunt, ut egestati medeantur, divites propter licentiam, voluptates quaerunt non necessarias: quae cupiditas ceterique animorum morbi per leges ad virtutum omnium cultum inducentes, et a rebus contrariis deterrentes cohibenda est, primum honestarum rerum exercitatione, quae facile bonae indoli amorem virtutis ingenerat; deinde praemiis egregiae virtuti proponendis, quo boni magis alliciantur; vicissimque poenis injuriae constituendis, ut improbi metu coërceantur et emendentur, vel, si fuerint insanabiles et reipublicae perniciosi, de medio tollantur. Haec igitur omnia intuentes, et bonum publicum spectantes viri civiles et sapientes, quibus id munus fuerit delegatum, de quamplurimis rebus fieri possit, leges ferre debent: ea dumtaxat, de quibus leges sanciri nequeunt, praetermittentes, et principum aut summorum magistratuum arbitrio et prudentiae, ut est necesse, relinquentes.

Fortuna inopum et divitum.

Virtuti praemia proponenda.

XXVI. Rerum enim agendarum varia et inconstans natura nullam de ipsis legem ferri permittit, quae cunctis hominibus, temporibus et locis conveniat: nam leges universe praecipiunt, communem quamdam rationem spectantes: quae ut in plures convenit, sic interdum locis et temporibus, hominumque et rerum singularum conditionibus et qualitatibus non aptatur. Ita cum de his ceterisque rebus singularibus, quae infinitae numero sunt, non satis possit legibus constitui, efficitur, ut multa necessario hominum arbitrio et consilio deliberanda et judicanda relinquantur. Verumtamen omnis consultatio in bona republica, omneque de rebus dubiis judicium ad bonum publicum referri debet, omniaque sunt ad justi et aequi quasi normam Lesbiam dirigenda. Lex enim ferream normam, quae flecti nescit, aemulatur. Ratio vero boni et aequi, quae ab ordine naturali lege aeterna sancito numquam discedit, similis est plumbeae Lesbiaeque normae, quae pro lapidum perficienda figura flectendo mutabatur. Quod ubi fit, non homines humanumve arbitrium in republica, sed Deus et leges imperium tenent propter legem aeternam, quae summa lex summaque ratio solet a philosophis nuncupari. Haec enim in

Rerum singularium non sunt leges.

Ex aequo et bono multa dijudicanda.

Lex ferream normam aemulatur.

Aristot. 4. *Politic.*

in bona republica omni civili administrationi per rationem humanam a se manantem praeest et moderatur. Ita fit, quod philosophus censet, ut leges in omni bonae reipublicae parte dominentur, magistratus autem et respublica de rebus singulis decernant. Nam ipsa judicia et decreta, quae de rebus singulis praeter leges scriptas judicando et deliberando fiunt, ad jus naturae et legis aeternae, ac summae rationis normam dirigi debent.

Polit. 4. c. 4.

Litium causa non submovendae leges.

XXVII. Non sunt igitur audiendi, qui propter diuturnas molestias, impensasque litium, quae ex legibus et legum calumnia malitiosaque juris interpretatione nascuntur, ministrorumque fraudem et avaritiam, leges a republica submovendas putant. Nulla est enim natio tam fera et inhumana, quae legibus omnino careat. Mores enim publice probati, quibus incolae novi Orbis, mortalium scilicet barbarissimi, qui nullum prorsus litterarum usum habebant, utebantur, quid aliud erant, quam leges? Et profecto, qui leges ex humana vita tollit, rationem tollit, quae legum proxima norma est et origo: quam rationem si sustuleris, qui potest humanitas ex hominibus non esse sublata? cum ipsos viros probos, quorum isti arbitrio omnem reipublicae administrationem judiciumque committere censent, nisi lumen aeternae legis, et communia legum praescripta sequantur, in magna justi et recti ignoratione versari sit necesse: contraque juvari plurimum, si proba ipsorum voluntas luce non modo naturalium, sed etiam civilium et scriptarum, reique publicae accomodatarum legum illustretur. Jam vero si qua ira vel cupiditas magistratus, ut saepe solet, transversos agat, quomodo peccatum convinci, aut pravitas emendari queat, sublata legum norma, ad quam tota reipublicae administratio, judiciorumque ratio est dirigenda?

Qui leges tollit, rationem tollit.

Advocatorum et procuratorum fraudes.

XXVIII. Propter advocatorum autem procuratorumque calumniam et malitiam, interdum etiam praevaricationem, tabellionumque avaritiam et fraudem, leges, unde horum malorum occasio nasci videtur, accusare iniquum est, nec aliud, quam hominum vitia et peccata in res optimas per se atque salutares conferre. Cur enim Mauris Numidisque in Africa, cum legibus utantur, paucissimae tamen lites sunt, et hae brevissimo tempore terminantur? nisi quia, ut est eorum in victu et cultu dura et stricta parsimonia, a furtis, rapinis, fraudationibus, maleficiis ex-

Cur Afri litibus careant.

extra bellum, multum abhorrent. Quibus sceleribus plerique in Europa, non suppetentibus opibus, ubi se desidiae dediderunt, gulae et lautitiae servientes, implicantur: qui ut poenas legitimas effugiant, neve ad justitiam compellantur, ad calumniosas defensiones dolosque confugiunt, et ducendis litibus, quoquo modo possunt, tergiversantur. Sed horum malorum maxima culpae pars est in quorumdam jurisperitorum nullam quamlibet turpem causam repudiantium perversitate; qui, cum eos scelerati et fraudulenti advocatos adhibent; juris scientia, re sua sponte reipublicae salutari, et ad bonorum praesidium nata, ad malorum impunitatem et injurias alendas, extrahendasque lites compendii sui causa per calumnias et malitiosas juris interpretationes sine culpa legum turpiter abutuntur, ipsasque leges frustrari, et judices eludere captionibus praestigiisque nituntur. Quibus calumniis et fraudibus omni ratione, quatenus fieri possit, occurrere justi et sapientis judicis est. In qua cura et officio praetermittendo, quod utinam paucis judicibus accideret, non minor culpa inest, quam in dolis advocatorum. Nam, *qui non obest, cum potest, injuriae, tam est in vitio, quam qui facit*, Cicerone Ambrosioque auctoribus. Et, ut est in Damasi rescripto: *Non caret scrupulo societatis occultae, qui manifesto facinori desinit obviare*. Quod si nulla nec istorum nec judicum fraude, vel malitia, seu negligentia interveniente, lites in longum tempus, quod non fit sine jactura litigantium, producantur; nulla rectarum legum culpa est, sed legum latoris incuria, cui hoc vel in primis providendum fuit, legibusque cavendum, ut omnes aditus ad ducendas lites essent, quatenus fieri posset, obstructi: quod plurimum valet, ut omnis calumnia, omnis veri inficiatio, praesertim dato jurejurando, gravibus poenis in controversiis quidem civilibus sanciatur. Alia est enim ratio causarum capitalium.

Calumniae in litibus per jureconsultos.

Judicis prudentis officium.

1. *Offic.*

22. q. 2. c. *Qui potest.*

Litium prorogatio ex culpa legum latoris.

XXIX. Contra vero statuere, quod aliis placet, ut leges in omni reipublicae parte sic dominentur, ut ab ipsorum scripto non discedatur, nec quidquam humano arbitrio relinquatur, hominum est pertinacium, et rerum agendarum naturam ignorantium, quae tam varia est et inconstans, quemadmodum supra diximus, ut plurima negotia in locos communes, universaliaque praecepta, quae apte rebus omnibus, temporibus et personis accommodentur, confer-

Legum verbis non semper inhaerendum.

ferri nequeant. Sed pleraque necessario sint eorum, qui reipublicae cum summa potestate praesint, prudentiae ac judicio relinquenda, qui pace belloque de rebus dubiis consultent, ac, prout ratio boni publici postulare videatur, constituant. In judiciis autem summo juri, in quo saepe injuria est, aequitatem anteponant, quae origo est justorum privilegiorum et decretorum, praesertim eorum, quae vulgo theologi *dispensationes* appellant. Ac de legum quidem ferendarum ratione, et quae potissimum debent legum latores spectare, disseruimus, et multa arbitrio principum, vel summorum magistratuum necessario relinqui declaravimus.

Summo juri aequitas est anteponenda.

JO-

JOANNIS GENESII
SEPULVEDAE CORDUBENSIS
DE REGNO ET REGIS OFFICIO
LIBER SECUNDUS.

I. DEINCEPS de regia civilique administratione, utrum unius hominis arbitrio et auctoritati, quae legibus aut omnino, aut recte constitui non possunt, an plurium consilio et prudentiae sint in bona republica relinquenda, disputandum est. Nec enim res vacat controversia, si quidem de regibus non heroicae, sed usitatae virtutis, de quibus nunc quaeritur, disputetur. Nam illud dubium non est, quin regnum ceteris rebuspublicis longo intervallo praeferatur, si rex ad formam Aristotelicam contingat, hoc est, si prudentia et virtute ac omni civili facultate ceteros omnes antecellat, quod optari magis potest, quam sperari, praeterquam in gente aliqua inculta, agresti et barbara, quales multae priscis temporibus fuisse memorantur. Idcirco enim circa rerum initia homines fere imperio regio parebant, quia in illa hominum paucitate vicatim et pagatim habitantium perpauci exsistebant, qui essent virtute atque prudentia, quae facultas civilis dicitur, magnopere ad imperandum instructi. Postea vero civitatibus constitutis et auctis, cum multi essent, quorum virtutes pariter eminerent, non aequo animo regna tolerabant: ita ne par in pares perpetuum imperium obtineret, rempublicam constituerunt, ubi parendi et imperandi vicissitudo aequales aequali jure contineret.

Regnum ceteris Reipublicae formis praestantius.

II. Hoc igitur in controversiam venit, si copia sit in magna civitate aut gente virorum pari virtute et sapientia praestantium, utrum commodius et magis e bono publico sit, unius, an plurium arbitrio rempublicam temperari. Nec enim defuerunt quibus injustum et praeter naturam videretur, ut in ea civitate, quae ex multis similibus constaret, unus in omnes perpetuo imperio fungeretur. Nam qui sunt ingenio et virtute pares, hos eodem jure, eademque dignitate esse lege naturae: juris autem aequalitatem ita demum inter pares servari, si per annos aut alia tem-

Unius an plurium arbitrio melius respublica regatur.

Paritas naturae in conditione.

porum spatia cives iidem nunc magistratus gerant, et ceteris imperent, nunc vicissim pareant imperio, donec ea vicissitudo ad pares omnes perveniat: praeterea multorum hominum virtutem atque prudentiam majorem esse dicunt, quam unius, et facilius unum ira vel cupiditate, quam plures corrumpi. Itaque non solum justius esse, sed etiam commodius civitati, paucorum optimorum, ut in statu optimatum, aut promiscue multorum, ut in timocratia, quam unius imperio civitatem administrari. In qua sententia multos et magnos viros fuisse video, tum ex Graecis, tum etiam ex Latinis, quorum auctoritati concedere haud equidem dubitarem, nisi me certissimae rationes, et ipse rerum usus doctrinarum omnium magister dehortaretur, et in oppositam sententiam revocaret.

Optimatum status quare melior videri queat.

III. Sic enim existimo, regium imperium ceteris omnibus rebuspublicis longe praeferendum esse, non solum si rex ceteris omnibus virtute ac omni civili facultate praestet, sed etiam si alii in civitate aut gente sint, qui cum ipso virtute et consilio conferri valeant, dummodo ipse vir probus sit et usitatae prudentiae, regium animum gerens, non tyrannicum: quae sententia multis rationibus confirmatur. Primum, quoniam regia administratio antiquissima omnium est, ut non tam consilio, quam duce natura inducta esse videatur. Nam *in terris*, ut Salustius ait, *nomen imperii id primum fuit*. Certe Trojanis temporibus nullam dum alterius generis rempublicam fuisse constitutam, fidem facit carmen Homericum, quo multi reges illius memoriae cum memorentur, de alia republica nullam mentionem fieri videmus: quod idem animadvertere licet in historia sacra, et illorum ac superiorum temporum commemoratione. Regnum igitur, ut est imperiorum vetustissimum, sic maxime naturale; quippe cum non solum domesticam administrationem aemuletur, sed etiam ab ipsa primam originem traxerit. Nam ut hac memoria in quibusdam regionibus, sic olim vulgo multitudo domestica, ubi tantopere creverat, ut eam domus una capere non posset, in alias domos velut in colonias deducebatur, et sic vicus paulatim fiebat, imperium totius familiae adhuc maximo natu retinente: quod Bononiae et in reliqua circumpadana Italia etiam nunc factitari cernimus.

Regium imperium cur praestantius.

Probatur rationibus.

Catil. c. 2.

Primogeniturae jus Bononiae et in Hispania.

IV. Eo quidem tempore, cum ipse Bononiae in Hispanorum collegio studia litterarum adolescens aemulabar, unus erat ex agrico-

VI. Nobis autem fabulis omissis, quamquam harum involucro veteres poëtae, qui theologi dicebantur, saepe de maximis rebus sapienter philosophabantur, verissimis et sacratissimis historiae divinae utriusque testamenti testimoniis et exemplis uti licet. Nam Hebraei quondam *genus electum*, *regale sacerdotium*, *gens sancta*, *populus adquisitionis*, ut Petrus ait, qui peculiari Dei cura et quotidianis oraculis gubernabantur, a libertate post Aegyptiam servitutem recepta ad Christi tempora cum suae gentis reges amiserunt, semper regiam rempublicam habuerunt. Moses enim et Josue, et qui huic successit, Judas, ac ceteri populi ductores et gubernatores, quid aliud erant, nisi reges? quamvis tum sacerdotes, tum judices, tum prophetae, ut simul erant, nominarentur. Rex enim est, quicumque unus in civitatem aut gentem perpetuum imperium cum summa potestate gerit ad bonum publicum spectans. Itaque Eli, quem annis quadraginta Israël judicasse legimus, et qui huic successit, Samuel non solum sacerdotes et prophetae fuerunt, sed reges etiam Hebraeorum, licet nomine regis abstinerent. Ceterum quoniam hi et ceteri hujusmodi sacerdotes per ea quidem tempora, licet imperii summam obtinerent, bella tamen non per se, sed per duces et praefectos gerebant, Israëlitica gens, non quod imperium unius recusaret, sed eam imperandi rationem pertaesa, regem a Samuele postulavit, qui non solum controversias judicaret, sed bella etiam ipse gereret, et exercitum in hostes more regum ceterarum gentium duceret. *Rex* inquiunt, *erit super nos, et erimus nos quoque sicut omnes gentes, et judicabit nos rex noster, et egredietur ante nos, et pugnabit bella nostra pro nobis*.

Exempla gentis Hebraeae.
1. *Pet.* 2.
Reges olim etiam sacerdotes.
Rex diffinitur.
Israelitae regem a Samuele postulant.
1. *Reg.* 8.

VII. Atque haec quidem ex veteri testamento. Venio ad novum et Evangelica tempora, quorum initio Christus ipse Deus suam ecclesiam ita constituit in Apostolis, non uti paucorum, ut status optimatum, nec multorum, ut respublica seu timocratia, sed unius summa potestate et arbitrio temperaretur; Petri scilicet Apostolorum principis initio, deinde summorum, qui in locum ejus succedunt, sacerdotum singulorum. Episcopi enim et antistites alii, qui ceteris Apostolis et discipulis successerunt, summi Pontificis administri sunt ad ecclesiasticam rempublicam regio more administrandam. Quibus exemplis declaratur, ipsius Dei judicio regnum

Novi testamenti ratio gubernandi ecclesiam.

Comparatio formarum reipublicae.

rio, qui modo imperent, modo privati pareant; regnum, et utriusque commoda inter se atque incommoda conferantur. Multis igitur rationibus regnum prae aliis rebuspublicis commendatur. Primum, quoniam qui annuis imperiis funguntur, ut fere fit in imperandi vicissitudine, prius abeunt magistratu, quam plane possint, quid muneris sui sit, intelligere. Rex propter imperii diuturnitatem plurimarum rerum usu in dies et annos prudentior fit, magnisque civilis ac regiae facultatis adjumentis instructior, tum ad suos in officio continendos, tum ad externorum commercia, sive bellum gerendum sit, sive amicitiae pacisque conditiones per se vel legatos agitandae. Deinde quod in magistratuum multitudine saepe, dum alter alterum exspectat, res communes per negligentiam dilabuntur. Rex omnem rempublicam suae unius fidei commissam esse memor, neminem esse intelligit, in quem, si quid offensum fuerit, suam culpam transferre possit. Praeterea illi in publicis consultationibus saepe consulto dissentiunt, variantque sententiis, non ut reipublicae consulant, sed ut aliis recte fortasse sentientibus per odium aut invidiam refragentur: vel contra, ut potentioris cujuspiam, cui se addixerunt, libidini serviant. Rex nullum aemulum cum habeat, nemini vel invideat, vel addictus sit; optimis et prudentissimis viris in consilium adhibitis, eam sententiam, neminem scilicet respiciens, omnibus anteponit, quae plurimum ex omnibus justitiae et gravitatis habere, maximeque ad bonum publicum pertinere videatur. Ad haec magistratus in paucorum aut multorum republica suis interdum rebus familiaribus impediti, tunc demum in locum consiliis destinatum conveniunt, cum occasio rerum deliberandarum effluxit: rex cum nullum deliberandi, nec locum, nec tempus certum et definitum habeat; sed dies et noctes, cum res postulat, in ea cura consumat; nullam patitur rei bene constituendae sive gerendae occasionem elabi. Item illorum quidam ambitioni servientes, ne suae, quam affectant, gloriae laus aliena tamquam obstrepere videatur, collegis domi nonnumquam, saepius in bello impedimento sunt, aut ipsos etiam deserunt, ne qua facultas adsit rei bene et cum gloria gerendae, vel materiam praeripiunt, negotium temere et importune in reipublicae perniciem occupando. Regi, cum solus tota vita rerum potiatur, nulla talis causa intervenire potest, in aemulum simul et rempublicam peccandi. Praesertim cum intelligat, non ea solum,

lis afferunt, cum plurimorum civium caede, proscriptione et direptione: sed florentes etiam respublicas funditus evertunt. Multarum rerumpublicarum maximas calamitates ex dissidiis ortas commemorare possem. Sed utar potissimum Romanorum exemplis, qui, ut opulentissimam, sic justissimam rempublicam habuisse putantur, Augustino nostro auctore, qui Romanis propter ipsorum justitiam pulcherrimum et opulentissimum imperium ad pravos multarum gentium mores corrigendos a Deo tributum esse testificatur. Romani ergo, quamdiu regibus paruerunt, magna concordia vixere, paucis et exiguis injuriis et calamitatibus agitati. Constat enim praeter Tarquinium Superbum, qui non rex fuit, sed cunctis rationibus tyrannus, ceteros omnes reges justos fuisse et moderatos. Nam quod Tarquinius idem Servium Tullium regem interfecit, et injussu Senatus, invitoque populo imperium invasit, nulla culpa regni est, sed injustissimi et importunissimi hominis flagitium, qui in ea civitate, quae justissimo et honestissimo statu imperioque fruebatur, sublato rege, tyrannidem occupavit. Nam justo principe necato, ad suam libidinem invitis imperare, civiumque timore corpus armatis circumsepire, cognitiones rerum capitalium per se sine consilio scilicet obire, ut per eam occasionem occidere, in exsilium mittere, et bonis mulctare posset, et sic optimatum numerum imminuere, quod Tarquinius, ut Livius refert, faciebat; quid erat aliud quam mera tyrannis? Nihil igitur afferunt, qui Bruti, Collatini, Lucretii et Valerii praeclaro facinore et testimonio rempublicam regno praeferendam contendunt: quod viri optimi et prudentissimi imperium Romanum ex regno in rempublicam mutandi auctores fuerunt. Horum namque, maxime Bruti, qui princeps conspirationis fuit, justissima laus est, quod, dejecto Tarquinio superbissimo tyranno, patriam servitute liberarunt, et rempublicam ex pessimo statu in formam justam et commodam mutaverunt.

Exemplo est Romanorum respublica.

Lib. 5. *de civitate Dei.*

Tarquinius Romae tyrannidem exercuit.

An Bruti exemplo regno praestet timocratia.

XIII. Quod autem ex tyrannide rempublicam, qua pluribus imperium communicaretur, constituerunt, potius quam in pristinam regni formam restituerunt, ut unus vir optimus et prudentissimus populi suffragio, aut jure hereditario perpetuo imperio praeficeretur; nihil habet, quod sit magnopere gloriandum. Nam suae quisque dignitatis rationem habuisse videri possunt, quippe ad quos summi magistratus facile deferrentur, ut factum est. Nam primi Consules Brutus et Collatinus fuerunt, tamen reipublicae multo melius

In regno seditiones citius exstinguuntur.

tum fuerit, facillime sumto de conjuratis supplicio per regem, apud quem nulla est tergiversandi facultas, exstinguitur. In republica vero etiam convicti nonnumquam impune reluctantur, summis etiam magistratibus invidiam et calumniam, si quid in reos gravius statuerint, metuentibus propter magnas scilicet eorum cognationes et clientelas, quarum injuriis et fraudibus ne non facile, cum abierint magistratu, privati obsistere possint, reformidant: ut est magno documento Catilinae, Lentuli, Cethegi et sociorum conspiratio, qui de consulibus et senatu necandis, et urbe incendenda conjurasse multifariam cum essent convicti: tamen impune et impudenter in curiam ventitabant, et reclamanti Marco Tullio consuli, eorumque scelera coram senatu ipsisque praedicanti princeps conjurationis Catilina non sine conviciis et maledictis impudenter obstrepebat, idque impune in magno non solum patrum, sed totius etiam civitatis timore et trepidatione faciebat, donec ipse non vi pulsus, sed sua voluntate minitabundus urbe ad castra conjuratorum, quae in patriam duce Manlio comparabant, egressus est. Nec his maximis malis et publico timori finis ante impositus fuit, et urbs atque Italia magno metu liberata, quam socii conjurationis, viri genere nobilissimi, in urbe ad ejus incendium relicti, tandem aliquando in carcerem conjecti, ibique strangulati poenas cogitati sceleris dederunt, et Catilina ipse, qui totam Italiam usque in Galliam transalpinam et Allobroges solicitaverat, difficili bello praelioque a C. Antonio consule altero vinceretur, et egregie sese ultus occumberet.

Catilina et sociorum conjuratio.

Bella civilia Romae.

XV. Verum hae ceteraeque tot tantaeque calamitates supra a nobis memoratae, ludus jocusque videri possunt, si cum bellis civilibus conferantur, quae non solum urbem Romam, sed totam etiam Italiam multasque provincias reipublicae tempore concusserunt et afflixerunt: quorum primum Mario et Sylla; secundum Caesare et Pompejo factionum principibus ducibusque gestum est; tertium duo consules Hircius et Pansa, qui eodem praelio conciderunt, et Augustus cum Marco Antonio; quartum iidem Augustus et Antonius cum Bruto et aliis Caesaris interfectoribus gesserunt. Sed horum omnium maximum fuit, quod Caesar per se et praefectos, cum Pompejo ejusque ducibus et filiis in Italia, Gallia, Hispania, Graecia, Macedonia, Sicilia, Africa, rursusque in Hispania gessit. Mediocre, quod Marius cum Sylla; ex cujus belli calamitatibus, quae certius traditae sunt, ceteras aestimare licebit. Haec enim ci-

Plutarchi de bellis civilibus judicium.

vi-

sacrosanctam regii imperii dignitatem per se ipsum nemine repugnante, sed cunctis popularibus libentissimis restituitur. Quibus rationibus ducti, et tot suis tantisque malis Romani, quantopere regnum reipublicae praestet edocti, e republica ad monarchiam redacti, libenter in ea persstiterunt. Saepe enim post Caesarem dictatorem facultatem habuerunt, rempublicam in quamcumque formam vellent, commutandi: numquam tamen in eum statum reverti placuit, in quo fuissent tot seditionibus et calamitatibus conflictati, contentis unius imperio; qui cum rex esset, *Imperator* dicebatur, vocabulo scilicet minus apud eos invidioso, quippe quo duces belli summam obtinentes, reipublicae tempore nominabantur, ac statum quidem civitatis aut gentis, quae ab uno viro probo et prudente, etiam citra virtutem heroicam gubernantur, quod regnum dicitur, ceteris omnibus rebuspublicis longo intervallo praestare docuimus. Sequitur ut de regis constitutione creationeque disseramus.

Monarchiam Romani retinuerunt.

Imperatoris nomen.

De regis creatione.

XVII. Dupliciter regna deferuntur, uno modo hereditario jure, cum regi demortuo filius, aut proximus quisque cognatione ex eadem familia, quae initio populi concordi voce vel tacito consensu ceteris omnibus praelata fuerit, succedit; altero ejusdem populi suffragio, ipsius viri, qui regno quaeritur, virtutibus spectatis. Harum utra ratio sit potior, et magis e bono publico, non vacat controversia. Quidam posteriorem magis probant, a quibus hae rationes esse videntur. Primum, quia jam cognita perspectaque virtus exspectatae et incertae jure optimo praefertur: cum saepe videamus in eadem familia filios et posteros a parentum et majorum praestantium virorum virtutibus degenerare. Deinde quia regi defuncto nonnumquam filius puer, aut infans succedit, aut etiam postumus relinquitur; ut Lacedaemone Charilaus Lycurgi fratris filius: quorum dum maturitas exspectatur, regnum solet multis incommodis et seditionibus laborare. Quod malum saepe Hispania nostra sensit, in qua Ranimirus tertius quinque annos natus Sanctio, Alfonsus quintus eadem aetate Veremundo, Alfonsus nonus Sanctio quadrimus, Alfonsus undecimus vix dum egressus primum aetatis annum Fernando, Joannes secundus mensem vigesimum agens Henrico patribus in regnum successerunt, ut ceteros, qui aetate paulo provectiore, sed puerili etiam nunc regnum iniverunt, praeteream. Quibus temporibus quot quantisque malorum fluctibus per tutorum regnumque procurantium ambitiosas contentiones, et procerum nova-

Arbitrariumne jus, an hereditarium sit potius.

Pueri a regibus Hispaniae heredes relicti.

Primum incommodum. commodorum autem consequentium unum est, quod ex ambitione competitorum facile largitiones exsistunt, quae primum avaritiam in civitatem, pestem scilicet maximam inducunt; semper enim suffragatores ad accipiendum paratiores fiunt; deinde candidatos ipsos exhauriunt, aut etiam maximo aere alieno gravant, ad quas jacturas sarciendas, qui pretio vicerit, cogitur idem emto imperio ad quaestum per multorum injuriam et direptionem abuti.

Alterum incommodum. XIX. Alterum incommodum huic proximum est, quod licet nullae largitiones antecesserint, cura tamen posteritatis, ne filios privatos pauperesque relinquat, hujusmodi regem et ipsos liberos exagitat. Quod malum injustarum exactionum, interdum etiam tyrannidis origo est. Tertium. Tertium, quod in talium regum capita conspirare proclive est; nunc popularium avaritia, quorum quidam cum semel justitiae modestiaeque fines hoc in genere transierint, suffragium fidemque venalem habent: nunc ejus flagitio, qui regnum, aut etiam tyrannidem occupare cogitat. Plena est civitas historiaque Romana, quae quidem de regum, qui Imperatores dicebantur, temporibus scripta est, hujusmodi malorum exemplis. Ab Aelio enim Pertinace, qui octogesimo imperii die a militibus Juliano auctore necatus est, qui et ipse septimo occupati imperii mense a Septimio Severo obtruncatus fuit, usque ad Numerianum Cari filium, nonaginta circiter annorum spatio, viginti unum Imperatores, cum memoriam temporum illorum replicarem, numeravi, et nescio, an aliquem praetermiserim, qui suorum insidiis et conspiratione perierunt.

XX. Confer nunc regum horum suffragio populi delectorum Pelagidarum regum in Hispania stirps ad Philip. II. statum cum Hispanorum, qui jure hereditario ex eadem Pelagidarum familia in regnum succedunt, conditione, fortasse nihil praeterea ad hanc causam dijudicandam desiderabis. Octingenti quadraginta circiter anni sunt, cum rege Roderico ex Gotthorum gente praelio devicto atque necato, et a barbaris Mahumetanis ex Africa et Arabia Hispaniae maxima parte scelere et auxilio quorumdam nostrorum occupata, regnum majores nostri, qui se in Asturias Cantabriamque receperant, Pelagio Favilae Cantabriae ducis filio detulerunt, eoque ductore amissam Hispaniam recipere coeperunt: ab eo prorsus, qui cum multis aliis regnis nunc rerum Hispanarum potitur, perpetua ejusdem familiae successione quadragesimus quartus numeratur, nec tot saeculis regum omnium quisquam fuit, qui suorum conspiratione et insidiis necaretur, nisi quod ex regibus Froi-

tyrannides perniciosa mala, et maximas reipublicae pestes evitat: ut appareat, non temere, sed magna ratione magistraque natura comparatum esse, ut gentes tum barbarae, tum etiam humaniores, non solum imperio regio libenter pareant, sed etiam id velint posteris hereditaria successione tradi. Sed de ratione regnum deferendi hactenus. Sequitur, ut de regis officio paulo accuratius disseramus.

magnificentia multitudinis caritas conciliatur; quarum virtutum praeceptis pleni sunt philosophorum libri.

II. Sed hoc in genere cavendum regibus est, ne largitionibus maxime perpetuis rempublicam extenuent; et publica regiaque vectigalia magnopere minuant. Posse enim liberalitate uti, ut viri prudentissimi tradiderunt, non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniae fructus maximus; cujus cautionis Henrici duo, secundus et quartus, Joannesque secundus reges nostri immemores, alienando per donationes regio patrimonio plurimum Hispanae reipublicae et posteritati nocuerunt. Itaque non temere viri sapientes largitionibus, quas corruptelas appellarunt, sermonis affabilitatem in rege praetulerunt, quae scilicet gravitatem regiamque majestatem retineat ad multitudinis animos conciliandos. Qua de re Philippi ad Alexandrum, Antipatri ad Cassandrum, Antigoni ad Philippum trium prudentissimorum regum epistolae memorantur, quibus eis praecipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blando sermone appellantes deliniant. Quorum Philippus Alexandrum filium accusans, quod largitione Macedonum benevolentiam consectaretur: *Quae te, malum, inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? an tu id agis, ut Macedones, non te regem suum, sed administrum et praebitorem putent? quo quid sordidius regi?*

Qui Hispaniae reges nimis liberales.

Largitio non est satis tuta.

III. Ceterum aliud est largitione popularium benevolentiam consectari, quod est rege indignum; aliud egregiam virtutem meritis praemiis non fraudare, quod est officium regis, pertinetque ad justitiam, magis etiam, quam ad liberalitatem, quae nisi fiat cum delectu, et quemadmodum oportet, liberalitatis nomen amittit. Ad quam utramque virtutem referenda est illa Titi Vespasiani Imperatoris a multis laudata sententia, qui oportere negabat, *quemquam a sermone principis tristem discedere*. Ut illud quoque justitiae est et humanitatis, ut se adiri rex certis temporibus facile patiatur, et sui conveniendi potestatem faciat; ne miseris, et potentiorum injuriam passis, qui in praesidum fortasse negligentia, vel ob alias necessarias causas regis officium imploratum longo itinere et labore suscepto venerint, malum malo addatur, si vel re infecta moestissimi et desperatione pleni discedere, vel multorum dierum, aut etiam mensium solicitudinem et impensam perpeti cogantur. Quod interdum etiam fit inscientibus regibus, regiorum administrorum, ad

Aliud est praemium dare bene merentibus.

Sui conveniendi potestatem faciat.

ad quos negotia rejiciuntur, culpa: quorum quosdam jam vidimus, ad quos difficilior, quam ad ipsum regem aditus erat. Quod ne accidat, justi ac prudentis regis est diligenter providere, ne alienae superbiae vel negligentiae ratio ab ipso reposcatur severius a Deo, ab hominibus tacito judicio. Ad summam regibus est etiam atque etiam cavendum, ne avare, neve superbe aut crudeliter imperare videantur. Ex his enim rebus odium et timor popularibus innascitur, quibus malis nihil est alienius ad opes regnumque tuendum. Nam ut Ennius praeclare cecinit: *Quem metuunt, oderunt: quem quisque odit, periisse expetit.* Praeterea quibus rex propter saevitiam est timori, hos ut ipse timeat, necesse est: qui mutuus timor origo plerumque est maximarum in republica calamitatum.

A superbia cavendum regibus.

IV. Ceterum avare rex imperare, non ideo dicitur, si bonum publicum spectans tributa exigat, quae tum ad publicam dignitatem et imperium tuendum, aut etiam augendum, et populares in officio continendos, tum ad bella justa gerenda et externorum injurias repellendas sint necessaria: hujusmodi enim exactiones jure moreque gentium introductae sunt, et ratione naturali, rem Paulo Apostolo in primis commendante. Sed tunc demum avare imperare intelligitur, si tributis inusitatis, aut non necessariis, nec ad rempublicam pertinentibus populares gravet, aut singulorum facultates per injuriam more tyrannorum invadat. Nec superbe et crudeliter regnare dicendus est, qui malos et facinorosos homines legitimis poenis et capitalibus coërcet: cujus rei causa, ut Paulus idem ait, *gladium portat*: sed si odio vel irae indulgens, aliove malo inductus in viros probos et innocentes saeviat; sive in suspectos, aut etiam criminis convictos gravioribus poenis, quam leges permittunt, vel delicti magnitudo poscit, animadvertat; ad summam si se tyrannice gerat. Nam cum ceteros, qui reipublicae judiciisque praesunt, tum maxime reges decet, ad absolvendum, quam ad condemnandum, ad misericordiam, quam ad severitatem procliviores esse, et aequitatem ubique summo juri, quatenus res patitur, praeferre. Qua aequitate introductum est, ut in delicto ad plurimos pertinente multitudini parcatur, in auctores principesque sceleris vindicetur. Qua moderatione Carolus Caesar pater tuus optimus et humanissimus princeps cum magna sua laude usus est in seditionibus Hispaniae popularibus, et post aliquot annos in Gandavensium defectione punienda.

Tributa sunt principi pendenda.
Rom. 13.
Rom. 13.
Non nimis in reos saeviendum est.
Decimatio Caroli V. Caesaris in exemplum.

V. Quo in genere sapientis et humani regis est, ut beneficia,

Venia interdum danda.

virtutisque praemia, sic erratorum, cum oportet, veniam per se ipsum tribuere, poenas autem legitimas et supplicia non nisi per magistratus et judices rerum capitalium irrogare, ut boni a rege honestari et augeri, improbi autem a legum custodibus poenis legitimis plecti videantur: ita fiet, ut rex beneficus et idem justus citra saevitiae suspicionem habeatur. Est enim magna pars justitiae, et reipublicae in primis salutaris scelera et fraudes, ad summam, genus omne maleficii legitimis poenis coërcere. Nam malis hominibus parcere, et mitem esse in facinorosos et fraudulentos, nihil aliud est, quam in bonos saevire, quorum illi pacem otiumque solicitare, aut etiam saluti insidiari soliti, facilitate veniae ad facinus invitantur. Quo magis improbanda est praesidum ac judicum quorumdam seu levitas, seu ignavia vocari debet, qui precibus victi, vel animi mollitia improbis et scelestis hominibus cum magno bonorum et reipublicae malo gratiam delictorum faciunt. Ad quod crimen proxime accedit quorumdam bonorum alioquin humanorumque virorum error importunus, qui humanitatis ac pietatis officium esse putant, pro pessimis et sceleratis et impiis hominibus precibus ambitiosis quotidiana consuetudine supplices esse magistratibus: quod nihil aliud est, quam leges non modo civiles, sed etiam divinas et naturales, quantum est in ipsis, frustrari, quarum legum praesidio bonorum et reipublicae otium nititur et salus. Cultus autem veritatis ex omnibus regem plurimum decet, non dico ut fidem praestet et jusjurandum, si quod in susceptione regni de privilegiis et immunitatibus populis aut singulis civibus irrogatis, ceterisque institutis et moribus servandis dederit: quod officium sine magna injustitia et animi ad tyrannidem spectantis suspicione praeteriri non potest: nec ut a vanitate et inutilibus mendaciis abhorreat; in quo peccare futilis hominis est et summae levitatis: sed ut neminem inani spe injecta deludat, neminem fallaci oratione circumveniat. Nam sententiam occultare rempublicam administrantem, saepe est magnae prudentiae, praesertim in bello, ubi etiam utili simulatione in insidias hostem praecipitare, laudi datur, et more gentium ac jure divino et naturali permittitur. Ceterum dolo malo neminem circumveniet.

Injuriam facit bonis qui parcit malis.

An pro malis orandum.

Dolus malus fugiendus.

Fides a rege data servanda.

VI. Sed nec a fide temporis gratia vel hostibus, vel improbis et seditiosis civibus data rex justus et prudens umquam discedet, ne si aliter fecerit, violato jure gentium omnem viam pacificationis

cum

cum hostibus intercludat; aut uno cive per insidias capto, ceteros periculoso exemplo deterreat, cogatque suae saluti & rebus non suspecta pactione, sed per fraudem aut vim inita cum hostibus societate consulere; ut magno claroque documento accidit Alfonsi undecimi Regis nostri principatu; qui cum esset adolescens, nec satis usu rerum peritus, occiso Joanne propinquo suo, quem ad se fide publica venire jusserat, sic ceteros proceres et consanguineos civilium dissensionum auctores conterruit; ut saepe ab ipso data venia et bona fide pacificationis, quam omnes cupiebant, causa vocati, venire seque suspectae regis fidei committere non audentes, multis jacturis, calamitatibus et indignitatibus, implorato finitimorum regum auxilio, Castellam diu atque regem ipsum affecerunt. Praeterea quia regnis, quae hereditaria successione administrantur, non semper ea felicitas contingit, ut optimi et prudentissimi reges succedant, *qui per sese omnia norint*, ut ait Hesiodus poëta; sed quidam interdum, cum quibus praeclare agitur, si recte consulentium monita sequantur: illud talibus regibus etiam atque etiam cavendum est, ne se unius etiam ingeniosi et rerum periti consilio voluntatique addicant; sed complurium gravium sapientiumque virorum prudentia ducantur, multos consilio et virtute praestantes deliberationibus de magnis quidem rebus adhibeant. Non solum quia multorum major est prudentia, gravior auctoritas, et incorruptior integritas, quam unius; sed etiam quia minus vel invidiae vel indignationis in ceterorum animis exsistit: quae mala saepe ambitiosos solicitant, et novarum rerum studium magnamque perturbationem inducunt: quod Joanni secundo et Henrico filio Castellae regnum obtinentibus accidisse, in regum nostrorum monumentis legimus.

Consiliarii sunt adhibendi. *Ἔργ. κ. 291.*

VII. Ad haec, quia regno paulo quidem ampliore non una tantum, sed multae civitates, municipia et castella continentur, et suis quisque populus magistratibus gubernatur; providendum regi est, ut earum communitatum administratio rempublicam optimatum aemuletur. Hujus enim cognatum atque aemulum esse regnum, et res ipsa docet, et philosophus testatur. Est autem proprium status optimatum, ut magistratus viris ingenuis, probis et prudentibus mandentur: ingenui vero proprie nominantur, qui nec servi sunt, nec libertini. Servorum autem nomine, quod ad magistratus pertinet, mercenarios etiam et sordidarum artium opifices,

Optimatum ratio habenda. *Arist.* Polit. 3.

qua-

Opifices philosophis pro servis.

quasi servos publicos intelligi volunt philosophi : quibus philosophis ne forenses quidem magistratibus praefici placet propter avaritiae et vanitatis suspicionem ; quae institorum et minutarum mercium mercatorum comites esse solent : quo in loco Thebanis testibus utuntur, apud quos ob eas causas, qui intra decem annos mercaturam exercuisset, magistratum gerere lege vetabatur. In regno igitur magistratus supremos quidem per urbes regio, aut eorum judicio probatis, quorum prudentia rex in rebus summis administrandis uti consuevit ; ceteros vero per minora oppida seu vicos, unde ad urbes est provocatio, popularium suffragio delectis, sed ex aliquo censu deferri convenit, ut primum virtutis atque prudentiae ; deinde etiam divitiarum ratio ducatur. Pauperibus enim, nisi alantur ex publico, nec otium suppetit, quo possint rebus communibus vacare, et a ceteris tum ipsi, tum eorum jussa contemnuntur, praesertim a divitibus, quibus ne audent quidem imperare.

Mercatores magistratum ne gerant.

Sortiri magistratus democratiae est.

VIII. Sortito vero deferre magistratus, praeter quam si fiat inter jam suffragio delectos, aut de quorum virtutibus sit anceps judicium ; ad statum popularem pertinet, genus reipublicae depravatum ; multifariamque bono publico nocet : cum saepe improbos, stultos pudendosque homines optimis, prudentibus honoratisque viris sorte praelatos videamus, natura repugnante ; quae eadem nos, ususque rerum docet, summae vel dementiae vel pravitatis etiam rationi et consilio casum et temeritatem per legem anteferre. Licet enim populares nonnumquam largitione aut alio malo corrupti ineptis posthabeant meliores ; plerumque tamen si non optimis, certe mediocribus suffragantur. Leges autem in bona republica, quod plerumque suaque natura justum est, et bono publico accommodatum, spectare sancireque et debent, et solent ; non siquid casu et praeter communem hominum consuetudinem possit accidere.

Sortitio in quibusdam Hispanorum pagis.

Qua de re, ut pluribus fortasse, quam opus erat, dissererem, me lex popularis de hujusmodi sortitionibus hortata est, quae nuper in quaedam municipia et vicos Hispaniae, nescio quo pacto, per quorumdam immoderatam cupiditatem et studium rerum novarum in malum et dedecus populorum, ut res ipsa docet, irrepsit ; per speciem largitioni ambitionique occurrendi, falsam videlicet, impetrata. Quis enim locus his malis extra urbes relinquitur, ubi magistratus sine mercede geruntur, ab iis fere, quos rei familiaris anguste sine labore quotidiano suppetentis cura solicitat, et a publicis

cis

cis negotiis dehortatur? Ceterum ea lex ut contra regiae optimatumque reipublicae rationem et bonum publicum est introducta; sic fore spes est, ut jam usu damnata brevi tempore repudietur et antiquetur.

IX. Verumtamen de magistratibus non solum mandandis, sed etiam corrigendis, et ratione gesti muneris reposcenda reges Hispaniae parum praeceptis philosophorum indigent; modo placeat, ut placet, morem majorum et publicam Hispaniae consuetudinem tenere: adjecta praesertim ea provisione, qua pater idem tuus cum magno popularium applausu civitatibus consulere sese velle ostenderat: ut non solum ab annuis et temporariis magistratibus; sed etiam a perpetuis, ut senatoribus, ratio gestorum munerum reposcatur; ne impunitate atque licentia improborum audacia et avaritia crescat, mediocres autem esse illorum exemplo ad peccandum invitentur. Sed ne hoc prudentissime cogitatum, et alia similia ad pacem pertinentia perficeret, bellis necessariis primum, postremo morbis inde contractis, immaturaque morte exclusus, fecit. Quam senatores corrigendi provisionem a Lycurgo in Lacedaemoniorum instituenda republica praetermissam esse, philosophus reprehendit his verbis: *Cum muneribus corrumpi senatores, et multa de rebus communibus largiri cernantur, utique commodius erat, ut is magistratus correctione liber atque solutus non esset, quod nunc abest.* Qua ratione ductis quibusdam, praetores aulicos, qui quatuor numero regem consiliaque regia per Hispaniam sequuntur, esse, ut sunt, utique in rebus capitalibus sine provocatione et correctione, non placet: nam periculosum esse et tyrannidi simile in rebus maximis ad famam et salutem civium pertinentibus hominum arbitrium libere et impune, ac non potius leges dominari, sapientibus viris reclamantibus. Sed horum ita disserentium ratio est illa quidem speciosa, atque adeo justa et recta, si homines injusti patrato scelere legibus vellent judicari. Sed tanta est multorum perversitas et iniquitas, ut non quid moribus et legibus constitutum sit, laborent; sed toti in eam curam insistant, ut admisso facinore, et injuriis illatis, per calumniam et dolos instituta legum, et judicum officium frustrentur: qui judices saepe, magnis indiciis certaque ratione veritate cognita; tamen quia reorum malitia et astutia legitimae probationes desunt, constantiores redduntur, severitatem correctionis a superioribus judicibus metuentes: quibus multa probari nequeunt, de quibus

De mandandis in Hispania honoribus.

Gesti magistratus exigenda est ratio.

Arist. lib. 2. Polit.

Praetores sine provocatione.

bus praesens judex omnia circumspiciens non dubitavit.

X. Cum hoc igitur timore saepe judices deterreantur, saepius etiam injustis provocationibus et calumniis ab officii exsecutione prohibeantur, summa ratione maximaque regum prudentia provisum est, ut praetores quidam sine provocatione et correctione constituerentur, qui non solum circa regiam aulam, quam seditionibus aut tumultibus solicitare scelus est, imminutae majestati simile, facinorosis hominibus terrori essent; sed rei magnitudine poscente, quoquo versus missi capitales causas cognoscerent, et nullis fraudibus et calumniis impedientibus pro sua prudentia in flagitiosos vindicarent, ne callido legum praesidio per versutias et dolos magna flagitia cum grandi reipublicae incommodo impunita manerent. Curandum tamen est, in primisque cavendum, ne hujusmodi officio quisquam, nisi prudens, gravis, integer, justitiae cultor, juris rerumque peritus praeficiatur. Quamquam enim multa horum prudentiae permittuntur: ipsi tamen et debent, et solent legibus et moribus, quoad fieri possit, servire.

De liberorum procreatione.

XI. De liberorum procreatione non placet philosophis, nec nimis adolescentes in matrimonium, nec seniores copulari, cum in utraque aetate filios et corpore et animo invalidos gigni constet. Itaque viris circa annum aetatis trigesimum sextum, feminis circa decimum octavum tempestivas esse nuptias, Aristoteles decernit. Nam Plato vigesimum feminae, viro trigesimum nuptiis aptissimum esse libro v. *de Republica* prodidit, et mulieribus ad quadragesimum, viris ad quinquagesimum circiter aetatis annum filios procreare tempestivum esse. Quae cura si ceteris hominibus adhibenda est, quanto magis regibus, quibus apud Lacedaemonios uxores etiam proceriore statura ducere legitimum erat, ut liberos, qui maternam corporaturam plus etiam, quam paternam referre solent, grandiores procrearent. Quamquam in mediocri, aut etiam parva statura magnitudini tum animi, tum etiam consilii locus est, ut de Tydeo prodidit Homerus: et item viribus ingenuis, quae viros principes maxime decent, nec enim in his athletarum habitus et robur desideratur. Verumtamen corporis proceritate, sine qua pulchritudo non constat, multum accedit majestati: unde nota est Indorum Aethiopumque consuetudo, de qua meminit Aristoteles, maxima cuique statura regnum popularium suffragio deferendi: cui sententiae et consuetudini convenit, plurimumque auctoritatis addit Saulis exemplum,

Quando uxor ducenda.

Polit. 7.

Procera uxor regi ducenda.

In parvis corporibus major animi vis.

plum, qui primus omnium regis nomine Hebraeorum genti praefuit. Is enim adeo per Samuelem prophetam spectata non solum animi, sed etiam corporis praestantia delectus fuisse, sacra historia memoratur, de quo sic scriptum videmus: *Erat Saul electus et bonus, et non erat vir de filiis Israël melior illo, ab humero et sursum eminebat super omnem populum.* Reg. 1. c. 9.

XII. Quod vero pertinet ad educationem, illa summa est omnium praeceptorum consentiente sapientissimorum judicio probata, ut pueri ab ineunte aetate, virtute, ut rebus probis, oblectari, turpes odio habere consuescant, quam curam olim in quibusdam civitatibus puerorum praefecti παιδονόμοι Graece nuncupati publice gerebant. Est autem virtus duplex, quo puerorum educatio spectare debet. Nam ut viri non eadem virtus est, quae mulieris; quoniam si vir ita fortis esset, ut fortis mulier, timidus esset: sic alia est imperantis virtus, alia parentis, non solum quoniam imperantis propria virtus est prudentia, sed etiam quia ceterae virtutes, quae utrique sunt communes, inter sese specie differunt: exempli gratia, imperantis temperantia a temperantia obsequentis, et justitia eodem modo. *Polit. III.* Honoratorum igitur civium filii utraque virtute excolendi sunt, ut habeant non modo parendi, sed etiam civiliter, si magistratui praefuerint, imperandi facultatem; quae recte vel togae vel militiae imperantibus parendo discitur et comparatur. Futuri autem regis educatio tota ad virtutes imperantis, perfectas scilicet et heroicas, de quibus est in libro de *Moribus* septimo, dirigi debet: et per viros tum sapientia, tum ceteris virtutibus praestantes tenerior aetas studiis litterarum imbuenda est; firmior autem equestribus et bellicis meditationibus, et item venationibus, quod belli genus est, exercenda, et partim sapientium praeceptis, partim summorum et clarorum virorum ac principum exemplis ad omne virtutum genus instituenda, sed religione et pietate in Deum primum omnium et per omne tempus imbuenda. Quarum rerum causa Persarum reges consuevisse refert Plato in *Alcibiade majore*, quatuor viros in suo quemque genere summos ad filium stirpis maximum et maximi regni heredem instituendum ex omni civium populariumque copia sapientissimum, justissimum, temperantissimum et fortissimum deligere.

Liberorum educatio qualis.

Virtutibus et litteris pueri imbuendi.

De militia ac venatione.

Persae civium optimum eligebant, qui regis heredis paedagogus esset.

XIII. Neque vero solum rex futurus, ita uti diximus, paedagogorum paternisque monitis instituendus est; sed ipse accepto regno

gno per omnem aetatem ita se gerere debet, ut omnes intelligant, ipsum magno excellentium virtutum praesidio instructum esse; tum ad otium et pacem cum regni suaque felicitate fruendum et retinendum; tum ad bellum, siqua necessitas impulerit, gerendum. Nam bellum temere per avaritiam vel regnandi cupiditatem, ad summam sine justa causa suscipere, impium habetur et nefarium. Quoniam bella, ut est sapientium consensus, a Cicerone in libro de *Officiis* primo eleganter, ut solet, explicatus, suscipienda sunt, ut sine injuria in pace vivatur. Nec ullum bellum justum est, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit et indictum, etiamsi subsit, ut primum omnium subesse debet, auctore philosopho, justa causa. Justae vero causae belli triplici genere continentur. Nam bello justo propulsantur injuriae, ne civitas servire cogatur; quae gravissima ex omnibus causa est et maxime naturalis, ad quam repetitio rerum ablatarum et injuriarum persecutio refertur. Nam se suosque defendere, et vim vi repellere censetur, qui hostes illatae injuriae auctores, poena sumta, rebusque, cum primum potest, receptis, extenuat, cunctatioresque et infirmiores reddit ad contumelias; ut Innocentii Pontificis maximi rescripto declaratur, c. *Olim*, et primo §. *Intelligentes*, *de rest. spol.* et innuit Augustinus, cum justa bella definiri solita esse testatur, quae injurias ulciscuntur, propulsationem et vindicationem injuriarum verbo uno complexus. Oportet enim, ut philosophus ait, hostibus, non solum cum fines invadunt, sed etiam cum abierint, esse formidabiles.

Non temere belligerandum, sed ut in pace vivatur.

Arist. Polit. 7. c. 14.

Justae belli causae.

XIV. Bello item justo imperium quaeritur in eos, quorum commoditati consulitur, ut peccandi licentia privati barbari, et a lege naturali aversis moribus exuti primum, deinde piis exhortationibus atque doctrina in cultum humaniorem, aut etiam veram religionem revocati, per civile sive regium imperium cunctis rationibus in officio contineantur: quam rationem Gennadius exarchus Africae, vir optimus et catholicae fidei ac religionis colentissimus sequebatur, cum gentes paganas interiorem Africam incolentes bello in ditionem redigere, coeptis favente Deo, nitebatur, ob eam dumtaxat causam, ut Christianorum imperio subjectae commodius evangelica praedicatione et doctrina in Christi fidem inducerentur, ut Gregorius Pontifex maximus, et idem ecclesiae doctor sanctissimus et gravissimus in epistola, quae est ad eumdem Gennadium libri primi LXXIII. memorat: ejus generis bella maxime commen-

Bellum cum barbaris gentibus.

Gennadii exarchi Africae factum.

mendans, quae Deo Christo gratissima esse testificatur. Eadem causa veteribus Romanis auctore Augustino suffragatur, ut jure terrarum orbem in suam ditionem redegisse videantur, *ad gravia multarum gentium*, ut idem Augustinus ait, *domanda mala*.

Romani an orbem jure subegerint.

XV. His tertiam justi belli causam addit philosophus, ut herili imperio, qui ea conditione digni sunt, subjiciantur; cujus generis sunt nationes, ubi homines improbi natura proveniunt, et ad maleficia proclives, qui virga ferrea regendi sunt, et ab injuriis coërcendi; vel tales, ut herile imperium aequo animo ferant; ut quaedam gentes in Europa, sed multo plures in Asia, quarum populares non recusant, quominus honorum expertes a regibus et nobilitate loco servorum habeantur: a qua demissione animi longissime nostri homines abhorrent, quibus gentibus hoc ipsum utile est et justum, ut non vicissim, sed semper melioribus et humanioribus pareant, ut horum virtute atque prudentia per vim et timorem, si aliter non datur, ipsorum improbitas coërceatur, feritas in humaniorem cultum et veram religionem revocetur, et vita, quam quidam ferarum similem degunt, a desidia vel injuriis ad justum et utrisque utilem laborem retrahatur. Quae causa Lusitanis suffragari videri potest, ut ex Nigritis Aethiopibusque, et ceteris ad oram Africae, quam longissimo circuitu legunt, barbaris, agrestibus et incultis, verae religionis ac paene humanitatis expertibus multos bello, vel per aliam occasionem non injuria in servitutem Christianorum abstrahant, sub quorum etiam herili imperio tum in praesens, tum in futurum, sive corporis, sive animi commoditates spectes, vitam degunt multo optabiliorem, quam in patria, exusta solis ardoribus regione, ubi nudi, ab omni virtute et humanitate alieni ritu belluarum vagantur, ut non injuriam a capientibus, sed beneficium accipere videantur: quod beneficium licet invitis conferatur, tum jure divino et naturali conferri mihi videtur ad illud evangelicum idemque naturale praeceptum intuenti: *Omnia quaecumque vultis, ut vobis faciant homines, haec et vos facite illis*. Non enim quid homines perperam velint, sed quid recta ratione velle debeant, intueri oportet, ut theologi declarant. Nam velle et nolle saepe, ut apud historicos et ceteros profanos scriptores, sic in scriptura sacra ad approbandi et improbandi sensum transferuntur. *Non quod volo*, inquit Paulus, *bonum, hoc facio*; *sed quod nolo malum*: id est, non bonum, quod approbo; sed malum, quod impro-

Servitus quorumdam in Asia et Europa.

Lusitani an recte Aethiopes in servitutem redigant.

Mat. 7.
Tob. 4.

Velle et nolle in sacris litteris pro probare et improbare.

Rom. 7.

 bo,

bo, judicio scilicet rectae rationis. Si haec igitur humana servitus illi ferinae libertati judicio rectae rationis antefertur, eamdem servitutem barbari malle censendi sunt. Sed haec viderint doctiores, ego nihil statuo pro certo et definito.

XVI. Ceterum in bellis quamlibet justis, non tamen ita necessariis, id est, quae non ad vim et praesentem injuriam propulsandam referuntur, suscipiendis prima cautio sapientis regis, primaque provisio est, ne opibus et viribus majus negotium per ambitionem aut cupiditatem suscipiat; ne vel frustra et cum temeritatis nota innitatur; vel per magnas civium clientumve et pacatorum populorum injurias et intolerabiles exactiones inopiae et infirmitati mederi cogatur. Deinde ut sit commodorum et incommodorum diligens ratiocinator, ut addendo et deducendo, quae reliqui summa fiat, intelligatur. Parvas enim aut mediocres commoditates magnis jacturis, periculis laboribusque petere, extremae dementiae est.

Bellum an a rege, an a ducibus gerendum.

XVII. Justo autem bello ex quacumque honesta causa suscepto, utrum id ab ipso per se rege, an per duces administrari satius sit, in controversiam venire potest, quae deliberatio magnorum et opulentorum regum est; apud exiguos enim tenuisque fortunae regulos ea res non est consilii. Cum autem per opulentiam et magnitudinem utrumque licet, saepe magnae prudentiae est, utrum magis e republica regiaque dignitate et existimatione sit, constituere. Ceterum in popularibus dissensionibus, quibus regis dignitas et auctoritas, aut etiam salus scelere seditiosorum perfidorumque civium in discrimen vocatur, quia regis praesentia, et bonis fidisque civibus animus accedit, et improbis et perfidiosis timor injicitur, tum ob hanc causam ejusmodi bella a rege ipso administrari convenit, tum ne qua suspicio ignaviae et timoris oriatur, quae opinio regis contemtum parit, et novarum rerum cupidis et male cogitantibus animos addit. Cujus praecepti clarissimum exemplum pater tuus nuper edidit in Germanica defectione, quam summa vigilantia, prudentia, virtute et constantia compescuit: Germania, quae Joanne Federico duce Saxoniae et Philippo Hessiae Lantgravio auctoribus imperium ejus detrectans maximo exercitu coacto tumultuabatur, bello difficillimo pacata.

Carolus V. Germanicum bellum per se gessit.

Bella extra fines melius ab aliis geri.

XVIII. Quae vero bella extra regni fines in provinciis justis ex causis suscipiuntur, his gerendis idoneos duces cum summa imperii praeficere commodius est, quam regem per se administrare, idque

que expeditius esse et magis e dignitate et gravitate regia, notius est, quam ut exemplis, quae plurima suppetunt, confirmari debeat. Quis enim non videat, sic bellum gravius et minore tum periculo, tum etiam sumtu, et quod plurimum refert, minore cunctatione administrari? In consiliis enim, quae in bello, prudentissimis praefectis et rei militaris peritissimis adhibitis, more prudentium Imperatorum coguntur; saepe magna pars consultorum in rebus periculosis decernendis ore parum libero apud regem loquuntur, dum omnes regiae saluti maxime consulere videri volunt, et nemo ei auctor esse vult periculosi consilii. Itaque consultorum dehortatione saepe rex cunctantior efficitur, et belli tempora, magnaeque rei bene gerendae occasiones elabuntur, quod nostra memoria non semel usu venisse exploratum habeo. Itemque accidisset ad Tunetem patri tuo, si consultores audisset; quibus fere omnibus dehortantibus in hostes movens, maximo Turcarum Afrorumque cum ductore Charadino exercitu fuso, urbem expugnavit: in cujus olim obsidione Gallorum rex Ludovicus exstinctus fuerat; ut nostra memoria Franciscus ad Papiam cum magno exercitu a nostris ducibus et militibus victus et cum multis viris principibus captus fuit. Qui nostri duces gloriae et praedae cupiditate regem cum magno procerum numero ipsum, ut fieri solet, assectantium devicerunt, incensi studio naturam ac difficultates omnes superantes nullum periculum recusarunt. Nam haec quoque ratio magnis regibus bellum administrantibus est adversaria. Atque haec quidem de bellis inferendis.

Tunetem a Carolo V. expugnatam.

XIX. In defendendo autem, si externi hostes fines regios invaserint, summa et utilissima cautio est, et quae praetermissa maximas et regibus magnis, et praeclaris rebuspublicis calamitates attulit, ut coacto delectorum hominum exercitu, ne temere agatur, neve summis copiis praelio cum hostibus decernatur. Nam milites in aliena regione, cum intelligant, sibi aut vincendum esse, aut mortem oppetendam, necessitatem in virtutem convertunt: cives autem et regni populares, cum sibi fuga elapsis multa perfugia parata esse videant, non ita constanter in periculis persistunt. Quo factum est, ut Romani in Italia ab Annibale ad Trebiam, ad Trasimenum, ad Cannas, denique quotiescumque signa cum eo contulerunt, vincerentur. Cujus rei et causae memor Annibal ipse Antiocho regi, ad quem in Africa a P. Scipione victus profugerat, suade-

Defendendi sui ratio.

In patria raro feliciter pugnari exemplis ostenditur.

debat, ut bellum a Romanis impendens ex Syria in Italiam transferret: quo consilio re contemto victus est a Romanis in sua Syria, et maxima regni parte spoliatus; victo enim et supplici partem regni concesserunt. Idem, ac pejus etiam accidit Roderico regi nostro Gotthorum ultimo, qui copiis omnibus cum Mauris Hispaniam invadentibus pugnans, et ipse occubuit, et Hispaniam rege orbatam hostibus occupandam et diripiendam reliquit.

Urbes praesidiis muniendae.

XX. Haec igitur temeritas regi vitanda in primis est, suisque bonis et facultatibus utendum, ut vim hostilem ab urbibus et municipiis castellisque non armis solum impositorum praesidiorum, sed muris etiam et munitionibus tormentisque repellat, simulque cum exercitu superioribus et munitioribus locis tum per se, tum per duces occupatis, castrisque munitis, hostes impune vagari ne patiatur, et agrorum populationibus, quoad fieri possit, prohibeat, et commeatibus excludat, et oppidis obsessis subsidium mittat, ut sic hostes difficultatibus affecti, vel finibus excedere cogantur, vel ad iniquam pugnandi conditionem descendere. Hujus utilissimi, ac regno regique et reipublicae maxime salutaris consilii auctorem habemus Q. Fabium Maximum, virum maximi tum animi, tum etiam consilii, cui *Cunctatori* ex ea re cognomen fuit, quod cunctando, et praeliis praeterquam per occasionem abstinendo, evagandi modo licentiam, et libertatem populandi hostibus minuendo, Annibalem exsultantem mollivit, suaque patientia fregit, publicae saluti rumoribus popularibus posthabitis; eaque ratione rempublicam Romanam aliorum ducum malis pugnis paene amissam et deletam restituit.

Cunctandum interdum exemplo Q. Fabii Maximi.

Ennius: *Unus homo nobis cunctando restituit rem, Non ponebat enim rumores ante salutem.*

Justae belli gerendi causae.

XXI. Quod vero pertinet ad justi belli gerendi rationem, haec in lege quadam divina Deuteronomii ad mores pertinente, ac proinde a Christo non abrogata, summatim continetur; quae lex cum gentium more, id est, cum jure naturali congruens: *Siquando*, inquit, *accesseris ad expugnandam civitatem, offeres ei primum pacem: si receperit, et aperuerit tibi portas, cunctus populus, qui in ea est, salvabitur, et serviet tibi sub tributo: sin autem foedus inire noluerit, et coeperit contra te bellum, oppugnabis eam. Cumque tradiderit dominus Deus tuus illam in manu tua, percuties omne, quod in ea generis masculini est, in ore gladii absque mulieribus et infantibus, jumentis et ceteris, quae in civitate sunt. Omnem praedam exercitui divides, et comedes de spoliis hostium tu-*

Deut. 20.

ramentum principes Christiani et solent, et debent imitari, sed *ita*, ut ethnicos etiam moderatissimos, ut religione et vera in Deum pietate, sic etiam clementia et humanitate vincant, tum in bellis gerendis, tum in hostibus victoria parta puniendis.

XXII. Ceterum haec monita ad regis officium pertinentia, de quibus hactenus partim rerum usu et clarorum virorum exemplis, partim sapientium solertia et diligente observatione docti disseruimus; non ut leges perpetuas, quae numquam sine culpa praetereantur, accipere oportet. In maxima enim rerum agendarum varietate et inconstantia, ut supra diximus, nulla lex, nullum praeceptum perpetuum esse potest, maximis philosophis auctoribus, Platone in libro de *Regno*, et Aristotele *Eth.* 5. c. 10. praeter quaedam latissime statuentia, quale illud est; *declina a malo, et fac bonum*, et illud ejusdem fere sententiae: *ab ordine naturali ne discedas*. Quae lege aeterna, ut docet Augustinus *contra Faust.* 22. continentur. Ceterum his praeceptis, quae plerumque salutariter servantur, cognitis, eorumque memor regis et regiorum consultorum prudentia, non contemnendis adjumentis instructior erit ad consilia de rebus singulis ineunda. Leges enim et praecepta universe scribi necesse est. Actiones autem in singulis versantur, de quibus rex, et qui reipublicae praesunt, decernere et judicare debent. Quae leges, dum locorum, temporum, personarum, aliave justa et honesta ratione obsidente ob universale deficiunt, decreto ab aequitate ducto, per reges aut magistratus, qui reipublicae cum summa potestate praesunt, auctore philosopho, corrigendae sunt; eodemque modo monita sapientium per eosdem ob easdem causas consiliis prudenter ineundis, quae ad bonum publicum referantur, moderanda. Quibus rebus explicatis, ad reliqua instituti nostri pergamus.

Leges perpetuo servandas, Philosophi docent.

Psal. 36.

Leges pro ratione temporis moderari possunt.

XXIII. Urbem loco idoneo condere, quae imperii sedes sit, et regni quasi caput, munus civilis ac regiae facultatis est. Quod interdum facere coguntur, qui ob aliquam necessitatem patria cedentes, in alienas, sed vacuas regiones cum hominum multitudine ad novas sedes quaerendas proficiscuntur. Quamobrem hanc quoque partem attingere, non erit alienum instituto nostro. Ergo qui urbi condendae potest locum ex animi sententia deligere, (nec enim omnibus ea felicitas contingit) is primum omnium regionem considerabit, ut dulcium aquarum perennibus fontibus scaturientibus, et fluminibus interfluentibus, rerum ad victum hominum, et pecorum ar-

Condendarum urbium situs et ratio.

Fontibus et silvis abundent.

armentorumque pastum necessariarum ferax sit, et silvis, unde materia aedificiis, et ligna necessariis usibus petantur, abundans. Praeterea ut nec frigoribus rigeat, nec solis ardoribus infestetur; sed salubri temperatura commendetur; quod ita demum fiet, si medium locorum sortita sit, in quarta vel quinta caeli declinatione, quae Graece *climata* nuncupantur, qualem situm tota ferme Hispania, Italia Graeciaque obtinent.

XXIV. Nam quae gentes frigidas regiones incolunt, cujusmodi sunt septemtrionibus adjacentes, ut Scythae et Sarmatae, hae animo praestant, ingenio minus valent; quae vero calidas, ingenio excellunt, nec sunt satis animosae, ut Asiani plerique et Afri. Qui vero mortales temperatas regiones tenent, hi animi et ingenii temperamento vigent, et utriusque facultatis officiis sunt accommodati. Natura enim tractabiles et dociles generantur ad omne virtutum genus, quibus per leges excolendi sunt. Nam cum principis legumque latoris in bona republica officium propositumque sit, cives probos viros efficere, hoc tribus rebus contingit, natura, moribus atque ratione. Virtutes enim morales, quae per consuetudinem recte factorum ingenerantur, haud ita valide animis inhaerent et conservantur, nisi virtutibus naturalibus innitantur, id est, igniculis quibusdam a natura datis, qui reddunt ad virtutes aptos atque proclives; ut vitia naturalia dicuntur ineptitudines et tarditates, et ad malum propensiones, illis igniculis contrariae. Hae tamen tum consuetudine bonarum rerum, tum ratione superantur: quae ratio pietatem sceleri, honestatem turpitudini, laudem infamiae praeferendam esse docet, et poenarum legibus constitutarum admonet.

Septemtrionis incolae animo praestant, ingenio reliquis nationibus minus valent.

Tribus rebus probi viri evadunt.

XXVI. Locus autem ipsi urbi deligendus est primum omnium saluberrimus, qualis esse traditur cerniturque excelsus, non nebulis, nec pruinis obnoxius, quique caeli regiones spectet, nec nimium frigidas, nec aestuosas valde; sed temperatas inter septemtrionem maxime et solis exortum. Nam locus in meridiem occasumve solis vergens, minime probatur: caelum enim meridianum, ut Vitruvius ait, et res ipsa docet, per aestatem exoriente sole calescit, meridie ardet: quod vero occasum spectat, orto sole tepescit, meridie calet, vespere fervet. Itaque nimio calore corpora non modo laborant, sed etiam vitiantur. Nam calor excoquens vires naturales exsugit, dissolvitque, et corpora reddit imbecilla et ma-

Quis locus urbi deligendus.

Calor reddit corpora debilia.

cilenta, qualia sunt pleraque Aethiopum et Afrorum. Si locus in septemtrionem vergat, est ille quidem salubris, sed per hiemem frigore flantibus Aquilonibus riget. Vitanda est etiam palustris vicinitas: nam aurae matutinae et nebulae, quae inde afflantur, exoriente sole, cum per se corporibus humanis noceant, putrescentium aquarum coenique tetro foetore, aut etiam palustrium bestiarum venenatis spiritibus infectae locum pestilentem reddunt. Haec est enim, ut arbitror, potissima causa, cur Hispania multo salubrior sit, quam Italia, quod haec lacubus et paludibus referta est: per omnem autem Hispaniam salubritas caeli, ut Trogus ait, aequalisque aëris spiritus nulla paludium gravi nebula inficitur. Aquarum quoque commoditas plurimum facit ad salutem animantium. Nam quibus rebus saepe et multum utimur, hae salubres sint, an secus, plurimum interest ad valetudinem, cujusmodi sunt aquae: quippe quae non solum potui, sed etiam cibis excoquendis, et multis aliis usibus aptantur. Eadem est aëris ratio, quem spiritu continenter ducimus ad cordis calorem temperandum.

Hispania quare Italia salubrior.

Justinus.

XXVII. Proxima salubritati cura est, ut sit locus natura munitus, et ad hostiles injurias repellendas accommodatus, qualem esse constat locum editum magno aliquo flumine circumfluente, et praeruptis saxis vallatum; cujusmodi est Toleti situs ad Carpetaniam circumfluente Tago, et Conchae in Celtiberia inter Sucronem et flumen alterum, urbium Hispaniae loco munitissimarum. Ad quas *Sepulveda*, unde genus nostrum, firmitudine et munitione naturali proxime accedit, circumfluente Duratone flumine, cujus alveus crepidinibus utrimque continetur, saxis, eisdemque praealtis, et in sublime instar muri directis. Qua vero flumen intermittit, altero item, sed parvo flumine, et praeruptorum saxorum nativo munimento Sepulveda vallatur: quod oppidum olim *Segobrigam* fuisse suspicor, tum ex loco et regione Celtiberiae, tum ex vocabulo conjecturam faciens. Nam quae nunc *Sepulveda* corruptiore vocabulo dicitur, hanc in veteribus ipsius legibus *Sepulvegam* vocitari animadverti, nomine scilicet non ita multum a primo illo discrepante. Est autem Sepulveda municipium nobilissimum ad Orospedae montis, qua septemtrionem spectat, radices, loco salubri simul et aequali: qua commoditate Toletum et Concham vincit, urbes ad inambulandum et equitandum propter soli inaequalitatem ineptissimas:

Locus sit natura munitus.

Sepulveda oppidum olim Segobriga dictum.

Ejus municipii situs.

mas: in cujus municipii finibus et clientela vici trecenti amplius cum sint, ut ipsum ex magna frequentia ad nimiam hominum paucitatem pervenerit, sterilitate montuosi agri, et pacis diuturnitate factum esse reor. Nam ut in periculo et vicinitate hostium homines ad munitiora loca etiam sterilia confugiunt; sic in otio et securitate ad frumentarias frugumque feraces regiones facile demigrant. Utrumque igitur cum salubritate adesse oportet urbi ratione condendae; his enim congruentibus in regione temperata, nihil est praeterea, quod ad urbis commodum situm desideretur; si civitas sit probis legibus fundata, et rectae reipublicae convenienter administretur.

XXVIII. Facit etiam vel plurimum ad naturalem loci munitionem et commoditatem, ut non solum fluvius praeterfluat aut interlabatur moenia; sed etiam intra dulcium aquarum fontes perennes scateant, aut putei largiter manantes suppetant: tum ut res omni tempore ad plurimos usus necessaria numquam desideretur: tum ne, si forte hostes in obsidione fluvium averterint, civitas aquarum inopia deditionem facere cogatur: quae fontium aut puteorum commoditas si Toleto adesset, nihil erat, quod ad firmissimam loci naturalem munitionem in ea urbe desideraretur: sed ea facultas Toleto tantopere abest, ut nullus aquae dulcis fons intra moenia, aut jugis puteus scateat. Itaque Tago, si qua ratio iniri posset, ut fortasse non longe ab urbe, magno licet sumtu et labore, posset, averso, ne paucorum quidem dierum obsidionem Toletum a magna multitudine interclusis commeatibus sustineret; nisi plurimis et capacibus cisternis huic malo prospexisset. Sed ut ea caret, sic alias multas et magnas habet commoditates: quippe cujus regio temperata est in quinto climate, quo Roma sita est; ager late patens frumentarius, et vini optimi, mellis, olei, aliarumque frugum ferax, et in proximo ad Tagi amnis silvestrem et hortis irriguis frequentem ripam amoenus; locus ipse urbis, quamquam omnibus ventis propter magnitudinem per partes expositus, saluber tamen est, ac, ut dixi, munitissimus: ut non sine magna causa haec urbs a Gotthis regibus ad sedem, unde regno moderarentur, ceteris praelata fuisse videatur: accedente ad memoratas causas, quod medium Hispaniae tenet.

Fontes et flumina.

Toletum puteis caret.

Cisternae Toleti.

Eius soli bonitas.

Toletum regia sedes Hispaniae.

XXIX. Ceterum Corduba, ut Toleto naturali munitione, quam asperitas et celsitudo loci, circumvectusque Tagus praestat, et qui-

 bus-

busdam aliis ob similes causas cedit; sic ceteris fere in rebus et hanc et alias omnes mediterraneas quidem Hispaniae urbes situs bonitate vincit, temperatura, fertilitate, salubritate, et amoenitate regionis praestans: sita est enim in quarto climate, quod philosophorum et mathematicorum consensu temperatissimum omnium habetur: ex qua temperie magna ingenia ad studia litterarum, et animi fortes simul et solertes ad bella gerenda Cordubae proveniunt. Ut magno documento sunt in litteris duo Senecae, philosophus et tragicus, Gallio orator, Lucanusque poëta; et Saracenorum tempore Averroës, et Avempaces summi philosophi: In armis autem Gonsalus Magnus et Alfonsus Aguilarius frater, et multi praeterea clari bellorum duces; quorum bellicis laudibus posteri Priegenses Comarensesque Marchiones, et item Cabrensis et Alcaudetenses Comites gloriantur, nihil ipsi a majorum virtute degenerantes.

Cordubae situs et soli bonitas.

Cordubensium ingenia et ars militaris.

XXX. Quod vero pertinet ad ipsius urbis sedem, loco commodissimo partim pleno, partim molliter in solis ortum declivi et saluberrimo Baetis magni nobilisque fluminis ripae imposita est, et agrum habet undique feracissimum, sed maxime ab aquilone et austro: hinc enim ager nudus quidem magna ex parte, praeter loca vitibus et olivis circa vicos consita; sed totius Hispaniae maxime frumentarius, ab ipso statim Baeti longe lateque patet. A septemtrione vero parva interjecta planitie saltus Marianus exsurgit, oleis, omnisque generis citreis, et praecipua bonitate ficubus, ceterisque frugiferis arboribus consitus, et passim largeque manantibus fontibus irriguus: quorum fontium praedulces aquae partim arbores et hortos amoenissimos in latere montis rigant, quosdam etiam in subjecta et suburbana planitie divino quodam odore, qui ex citrearum floribus afflatur, vere fragrantes; partim per subterraneos meatus in urbem illatae quoquo versus, tum in publica loca ad communem civitatis usum, tum in arcem nobiliumque domos et sacras aedes derivantur. In parte vero montis aversa, quae latissime patet in septemtrionem, vineta longissimo spatio diffunduntur, totusque mons in multa passuum millia longe lateque procurrens nusquam non fruticibus et arboribus vestitus est; unde mellis magna copia, et magna venandi et aucupandi, et herbosis interjectis locis pecus, praesertim capras, quae virgultis gaudent, pascendi, et indeficiens lignandi facultas. Ad equas enim generosas, quae in Baetica fe-

Urbis situs, de quo et Ambrosius Moralis.

Equae

felicissime proveniunt, et pretiosarum lanarum oves, tum indigenas, tum earum bonam partem, quae plurimis magnisque gregibus in Baeturias hiemandi causa ex remotissimis Hispaniae locis quotannis coguntur, pascendas, ejusdem Baetis ripa, et multa praeterea in finibus Cordubensibus pascua loca suppeditant, unde macello optimorum arietum et reliqui pecoris magna copia. (et oves Baeticae.)

XXXI. Ceterum mari impositarum urbium cum portu naturali, vel manu facto situs propter multas commoditates, quae per navigationem contingunt, prudentium judicio maxime commendatur. Nam et hostibus nocendi, et subsidium clientum aut amicorum ad repellendas injurias recipiendi maritimae urbes majorem facultatem habent, et item rerum necessariarum, quae desunt, ex longinquo invehendi, et quae de provenientibus in ipsa regione supersunt, exportandi. Accedit piscationum occasio, quae tum pacis, tum belli temporibus potest terrestrium animalium vicem explere, ac ut mensas lautiores instruere, sic popularium famem in inopia sublevare. Sed hae commoditates ad rerum necessariarum et utilium copiam referendae sunt; non ad mercaturam quaestus gratia cum aliis exercendam; ne avaritia mercaturae comes et pestis maxima civitatum, ad summam *cunctorum malorum*, ut Paulus testatur, *radix* et origo civium animos invadat. Quamquam maritimis urbibus navigandi facultas, ut eas, de quibus diximus, commoditates suggerit; sic interdum non parva incommoda et difficultates affert: non solum quia peregrinorum, turbaeque navalis commercio et consuetudine probi mores recte institutae civitatis corrumpuntur; sed quoniam ager, et villae vicique, cum sint injuriis opportuni, saepe hostium aut piratarum improviso adventu opprimuntur, et aguntur omnia feruntur que, et homines sine aetatis aut sexus discrimine vel necantur, vel in servitutem abstrahuntur. Quae incommoda retentis fere, quas dixi, facultatibus vitantur, si urbs non mari, sed navigabili flumini non procul mari et portu imposita sit; quo vel mediocria navigia compelli possent, ut Roma, Hispalis et Antuerpia. Ceterum ubi absunt adjumenta naturae, et necessitas aliqua, vel aliquae commoditates loco parum idoneo condere urbem adhortantur, *secunda*, ut ajunt, *navigatio* est, ut incommodis ac difficultatibus ratione medeamur. Nam agri sterilitati, maris, uti dixi, vicinitas medetur, et item navigabilia flumina, quibus

(Urbes maritimae.) (1. Tim. 6.) (Navigatio commodior sit, an contra.) (Oppida flumini navigabili apposita.) (Quae natura locis negavit, ingenio supplenda sunt. Δεύτερος πλοῦς.)

bus commeatus ex feracioribus regionibus importare queant, fontium et jugium puteorum inopia, multis et capacibus cisternis, quibus aqua pluvia per hiemem excepta in totum annum suppetat, sarcitur; immunitum natura locum oppetere et manu munire licet, non solum muris egregia firmitudine circumdatis, et frequentibus turribus interjectis, et quibusdam etiam a latere paulułum excurrentibus, unde major est hostes muris succedentes laedendi facultas; sed etiam praealtis fossis, quae aqua, si facultas adsit, inducta plus etiam munitioni addunt, circumductis.

JO.

JO. GENESII SEPULVEDAE CORDUBENSIS
DE CORRECTIONE ANNI MENSIUMQUE ROMANORUM
COMMENTATIO

AD AMPLISSIMUM PATREM PRAESULEMQUE GRAVISSIMUM, DOCTRINA OMNIQUE VIRTUTUM GENERE PRAESTANTEM,

GASPAREM CONTARENUM
ECCL. ROM. CARD.

PRAEFATIO.

MAGNAM spem melioris ecclesiasticarum rerum conditionis mihi nuper in hac temporum iniquitate libellus attulit, quo tu aliique gravissimi et prudentissimi viri voluntatem Pauli tertii Pont. Max. jussumque secuti, cuncta sacerdotum vitia et quasi morbos collegistis, quibus coacto sacerdotum concilio universali medendum in primis existimaretis. Nec enim arbitror id vos egisse, ut crimina clericorum et sacrilegia praedicaretis dumtaxat ceteris hominibus, ut domesticis testimoniis, ac nostra potius confessione damnati et convicti majori justiorique odio essemus popularibus, quasi desint ex his obtrectatores, qui proborum etiam sacerdotum mores sua sponte calumnientur. Cum hoc igitur incommodum sapientissimo Pontifici, vobisque optimis et prudentissimis viris esset etiam atque etiam cavendum, dubitari non debet, quin libellus ab eo animo profectus sit, qui totus in eam curam incumbat, ut ea vitia, quae clara voce scriptoque damnastis, e vita clericorum tollantur, atque ita tollantur, ut omnis virtutis ac pietatis clara et illustria exempla ceteris hominibus clerici praebeant, fiatque quod nobis Christus praecepit illis Evangelii verbis: *Sic luceat*, inquit, *lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent patrem vestrum, qui in caelis est*. Quare cum haberem pro explorato fore, ut auctoritate Pontificis maximi vestraque opera con- Matth. 5.

concilium sacerdotum ad maximas ecclesiae commoditates primo quoque tempore conveniat, (quid enim vobis serio agentibus obstet?) haud mihi putavi in tanta vestra et ceterorum boni publici studiosorum sacerdotum cura et festinatione cessandum atque torpendum; ne cum ceteri suae quisque fidei commissa talenta juxta evangelicam parabolam duplicaverit industria sua, ipse talentum vel drachmam potius mihi traditam per vecordiam et negligentiam defodisse viderer. Sed aliquid conandum, ut dum vos in vinea Christi majores et utiliores operas praestatis, colendo, repastinando, ac vites propagando, inutiliaque, aut etiam perniciosa sarmenta vicissim amputando, ego in adminiculorum saltim ordinibus dirigendis non inutiliter essem occupatus.

Matth. 25.

Dum vos igitur majora curatis, moribus ac religioni consulentes, ego, qui huic quoque parti siquid inservire possem, editis in haereticos et turbulentos homines libellis, dum fuit otium, tentavi superioribus diebus, in meis magnis occupationibus aliquid tamen scribere de ratione anni multifariam depravata, atque ejus correctione constitui, et libellum, quem ad te mitto, confeci, ut si coacto concilio patribus, quemadmodum spero, visum fuerit in hanc quoque curam descendere, habeant unde possint nostris lucubrationibus aliqua ex parte juvari. Nec enim adduci possum doctissimos, gravissimos, et antiquitatis praesertim ecclesiasticae peritissimos viros, in hanc curam descendere gravaturos, ut ratio temporum non modo religionem propter plurimorum festorum dierum celebrationem, sed omnem propemodum humanae vitae partem attingens, corrigatur, multiplici errore sublato, qui magna incuria et negligentia superiorum sacerdotum irrepsit, cum veteres illi singulari pietate ac religione patres in sanctissimo ac omnium celeberrimo concilio Nicaeno hoc vel in primis ad suum officium et ecclesiae dignitatem commodumque pertinere existimaverint, ut in die festo Resurrectionis Christi et Paschate celebrando sic anni tempus observaretur, ut constaret ratio mensis atque diei, et solis ac lunae progressionum in signifero: quae cura tantopere neglecta est a posterioribus, errore in dies augescente, ut celebratio Paschatis interdum plus quam mense discrepet ab illo vetere sanctorum patrum instituto. Ut interim taceam, quod natale Christi, quod erat in ipsa bruma (quo die Christum natum esse constat, cum sol a nobis quam longissime potuit

tuit digressus, quod tamquam senium ejus dicitur, remeare incipit, rursusque novus appellatur) celebrandum, jam quartodecimo circiter post die celebratur, ac ceteri omnes festi dies eodem modo: et veterum medicinae reique rusticae auctorum praecepta, et mortalibus utilissima, ac potius necessaria doctrina, qua rerum tempestivitates prudentissime traditae sunt, multum abhorreat ab hac temporum perversa computatione. Unde magnus error in vitam hominum inductus, nisi cohibeatur, infinite crescat necesse est. Sed cum hujus erroris emendandi duplex sit ratio, neutram intactam relinquere consilium fuit: sed alteram, quae ad caeli astrorumque motum pertinet, idcirco leviter et summatim perstrinxi, quoniam de hac video quosdam astrologos diligenter et docte ac justis voluminibus disseruisse: alteram, quae civilem institutionem et jura vetustatis attingit, accuratius explicuimus. Quae cum sit velut caput hujus quaestionis et quasi fundamentum, quo niti debeat tota correctionis ratio, miror equidem eam tam negligenter a prioribus fuisse tractatam. Vale.

JO. GENESII SEPULVEDAE
CORDUBENSIS
DE CORRECTIONE ANNI
MENSIUMQUE ROMANORUM
COMMENTATIO.

I. CUM caelestium corporum rati constantesque motus magna cura et longissimi temporis mathematicorum observatione notati sint ac mirabiliter deprehensi, tamen ceterorum astrorum cursus mens humana, ut natura est sciendi cupida, curiosa magis diligentia investigasse videri potest: solis autem, qui contra caeli ambitum cuncta secum diurna vertigine trahentis, orbem signiferum pervagatur, ut cognoscerent homines et observarent, magna quadam commoditate atque adeo necessitate inductos fuisse putare convenit: quippe omnem virtutem eorum, quae oriuntur et occidunt, omnemque rerum naturalium vicissitudinem motu solis ejusque accessu et recessu gubernari, ut a magnis philosophis traditum, sic usu atque rerum argumentis cognitum est et exploratum. Itaque motu solis ignorato, vitam hominum in magno errore versari necesse est. Arandi enim excolendique terram, frumenta et ceteras fruges seminandi, serendi arbores et inserendi, et aliarum plurimarum ad vitam degendam necessariarum rerum tempora scire nemo possit, cui non sit motus solis ejusque discrimina cognita. Jam vero fastorum ratio, qua bona pars religionis continetur, cognosci qui potest, ratione temporis ignorata? Nam qui motum solis ignorat, huic esse tempus ignotum testis locupletissimus est Plato: qui tempus hoc esse definit, quod motum solis, attestante Aristotele, qui tempus dicit esse *mensuram motus*, non cujusvis, sed *lationis orbiculatae*, hoc est, caelestis circumactus: quod ad solis maxime motum referri, satis ex iis, quae supra diximus, intelligitur. Sed quoniam exacta solis ambeuntis ratio non potest nisi paucis, hoc est, doctis hominibus et mathematicis esse cognita, commodissimam rationem inierunt veterum mortalium, qui omnium prudentissime temporis partes distinxerunt, ut res cunctis hominibus neces-

cessaria a nullo, quamvis rudi et indocto, posset ignorari, constituto anno, qui cum solis motu signiferum pervagantis congrueret, et mensibus; quibus singulis motus lunae, aut mora solis in quoque signo, aut utrumque parvo discrimine notaretur.

II. Quamquam enim nonnullae nationes brevioribus olim spatiis suos annos concludebant: ut Cares Acarnanesque semestri, Arcades trimestri, Aegyptii primum unius, deinde quatuor mensium spatio, Albani decem: omnibus tamen, ut auctor est Censorinus, cura fuit, diebus aut mensibus intercalandis suum civilem annum ad naturalem, qui solis ambitu perficitur, dirigere. Sed eam rationem metiendi annum solis circumactu duodecimque mensibus distinguendi, ut est optima et maxime naturalis, sic omnium antiquissimam esse declarant sacrarum litterarum vetustissima monumenta, quae in alluvionis universalis commemoratione de undecimo mense dieque mensis vigesima septima mentionem faciunt. Quo plane intelligitur, jam ante Mosem, qui spiritu Dei afflatus scriptorum vetustissimus illa memoriae mandavit, (fuit enim ante bellum Trojanum, ut colligit Eusebius Caesariensis, annos circiter trecentos quinquaginta) similem rationem anni mensiumque, et horum parem numerum fuisse humanioribus fere gentibus, atque post eum Hebraeis ad hanc usque memoriam annum ad solis, menses ad lunae progressum accommodantibus, ut colligit Augustinus in lib. xv. *de Civitate Dei*: qui mos idem propemodum fuit Atheniensibus, nisi quod Hebraei ab aequinoctio verno initium faciunt sui anni, Athenienses ab aestivo solstitio.

Annus apud priscos variis spatiis claudebatur.

Gen. 8.

Lib. I. c. 8.

III. Hanc igitur naturalem commodissimamque rationem Romani ut sequerentur, jam inde ab urbe condita sibi proposuerant; sed ignoratione motuum caelestium non statim assequi potuerunt, quod petebant. Nam Romulus decem dumtaxat mensium annum constituit, Albanos, unde Romani orti erant, imitatus: quorum mensium quatuor vocati pleni, Martius, Majus, Quintilis, October, tricenos singulos dies habebant; reliqui cavi nuncupati, Aprilis, Junius, Sextilis, September, November, December, tricenos. Itaque totus annus diebus trecentis et quatuor explebatur, nec poterat nisi magnis et incommodissimis intercalationibus ad solis cursum et naturalem annum revocari. Quod animadvertens Numa Pompilius duos menses adjecit: Januarium, quem primum anni fecit, a bicipite *Jano* nominatum, quod altera fronte superioris anni finem,

 al-

altera sequentis principium respiciat: et Februarium a *Februo*, qui deus lustrationibus praeesse putabatur: hoc enim mense ut diis manibus justa solverentur, idem Numa veteris Romanorum religionis auctor constituit. Atque ita facti sunt menses duodecim, quorum Januario, Aprili, Junio, Sextili, Septembri, Novembri, Decembri, dies vicenos novenos attribuit: Martio, Majo, Quintili et Octobri tricenos singulos, eam superstitionem, quod impar numerus faustus haberetur, secutus: uni Februario dies octo et viginti dati sunt numero pari, quod imminutio et par numerus inferis convenire videretur, simulque ut totus annus impari faustoque numero dierum CCCLV. clauderetur. Ceterum cum ne is quidem numerus cum solis motu congrueret; coacti sunt postea Romani hoc, quod deerat, variis intercalationibus sarcire, dato negotio sacerdotibus civilem annum per intercalationes adaequandi naturali, qui trecentis sexaginta quinque diebus et fere quadrante conficitur. Sed sacerdotes partim avaritia corrupti a publicorum vectigalium redemtoribus, partim amore vel odio quorumdam, quo tardius aut citius abirent magistratu, rationem anni adeo confusam et depravatam reddiderunt, ut ad libidinem magis et temeritatem ipsorum, quam ad motum solis aut lunae Romanis annus ageretur, usque ad Caesaris dictatoris pontificatum atque tertium consulatum.

Numerus impar Rom. faustus.

IV. Caesar enim Pont. Max. ut erat magno animo et acerrimo ingenio ad res gerendas et explicandas, illam indignitatem et confusionem non ferens, turbam omnem et inconstantiam sibi tollendam, et annum ad solis cursum, quam aptissime fieri posset, dirigendum et coaequandum recentiores Aegyptios aemulatus statuit. Itaque suo tertio et M. Aemilii Lepidi consulatu, adhibitis cum aliis mathematicis, tum in primis Sosigene, qui astrologiae peritissimus id temporis habebatur, cum dies viginti tres Februario mense intercalasset, Novembri atque Decembri praeterea sexaginta quatuor interjecit. Itaque annus ille ad quadringentos quadraginta duos dies productus est, dum scilicet exspectatur bruma, ut is dies sole circiter primam partem capricorni subeunte initium esset anni Romani more ac instituto majorum. Sic igitur sublata confusione, constitutum est, ut deinde annus Romanus trecentis sexaginta quinque diebus, quemadmodum solis cursus, terminaretur, adjectis videlicet ad annum Numae diebus decem: quos ita distribuit Caesar, ut ex iis mensibus, quos undetricenos dies sortitos esse memo-

moravimus, Januario, Sextili atque Decembri bini dies accrescerent; Aprili, Junio, Septembri, Novembri, singuli: ut ceterorum omnium cujusque praeter Februarium, qui suum numerum retinuit, triceni singuli dies numerarentur, horum quatuor triceni. Nec enim Caesar, homo minime superstitiosus, numerorum religionem commoditati rationis anteponendam putavit. Porro ne quadrans diei, quem sol ultra trecentos sexaginta quinque dies suo motu fere consumit, diu ac saepe multiplicatus pareret multorum dierum errorem, placuit, expletis quatuor annis, id est, quinto quoque anno, diem unum Februario mense intercalari. Quod cum triginta sex annos sacerdotum, quarto pro quinto quoque anno intercalantium, inscitia fuisset perperam factum, Augustus Caesar, omissa duodecim continuis annis intercalatione, incommodum, quod erat acceptum, sustulit, annumque redegit in eamdem formam, qua fuerat a Julio constitutus. Quae ratio et forma tum anni, tum etiam mensium quamvis magno consensu recepta fuerit a posteritate ecclesiaque Romana, et ad hunc usque diem retenta, ut omnium commodissima et ad solis cursum accommodatissima: dupliciter tamen ita depravata est, ut annus, quo nunc utimur, viginti fere dierum differentia discrepet ab illa naturali et incorrupta forma, quam tradere posteris Caesar sibi proposuerat.

V. Depravandi vero notissima est plerisque omnibus altera causa, quod solis cursus anno non totum illum diei, de quo diximus, quadrantem cum anno consumit, sed supersunt ejus aliquot momenta, quae Graeci tum λεπτὰ, tum ἑξηκοστὰ *minuta* sive *minutias* et *sexagesimas particulas* nominant: quae a Caesare, ut res parvi momenti, neglecta, diutissimeque multiplicata, dierum jam tredecim errorem pepererunt, ut solent a parvis initiis errores in immensum augescere progrediendo: et nisi provideatur, totius anni ejusque temporum et festorum ordo tantopere confundetur, ut sit hiems mensibus olim aestivis, aestas hibernis; tum Christi fervente canicula, Joannis Baptistae natale in frigoribus celebretur. Altera depravationis causa est, quam hucusque ab omnibus corrigendi anni auctoribus praetermissam esse demiror, quod principium primi mensis sejunctum est ab anni naturalis initio, id est, calendae Januarii ab hiberno solstitio. Nam ut ea, quam diximus, commodissima ratio tradita posteris est a Caesare dictatore per novam institutionem, sic numquam ei propositum fuit quidquam praeter veterem Ro-

Anni depravationis causae.

Romanorum consuetudinem innovare de principio anni, quippe quod eis erat optima et commodissima ratione constitutum: ut scilicet a novo sole, hoc est ab hiberno solstitio, quae bruma quoque dicitur, sumeretur: quamquam hinc fuerit ab eodem Caesare primi mensis initium in octavum post diem ob causam a nobis explicandam translatum. Cujus veterum Romanorum instituti, siquis de hoc quaerendum putaverit, fidem faciunt tum certissimae rationes, tum gravissima optimorum auctorum testimonia.

VI. Constat enim omnes cujusque nationis mortales, quibus quidem propositum fuit suum annum ad solis alteriusve astri ambitum accommodare, non casu temeritateve ductos ipsius initium constituisse, sed auctoritatem doctorum hominum secutos, aliquam caeli astrique motus insignem partem observasse, quae sibi videretur esse commodissima, unde principium anni duceretur. Itaque nonnullis, ut ait Censorinus, a novo sole, id est, a bruma, aliis ab aestivo solstitio, plerisque ab aequinoctio verno, partim ab autumnali, quibusdam ab ortu Vergiliarum, nonnullis ab ipsarum occasu, multis a canis exortu visus est incipere naturalis annus, cui scilicet civilis pro cujusque sententia esset aptandus. Quam igitur illarum partium caelestis motus Romani dictatorque Caesar spectasse dicendi sunt, cum principium anni facerent, cujus primus mensis esset Januarius? Num aequinoctiorum alterum? At haec ambo trium circiter mensium intervallo distant a calendis Januarii. An solstitium aestivum? At hoc incidit in tempus oppositum, quod exortus caniculae post trigesimum fere diem consequitur. Vergilias porro partem esse tauri, astrologi testantur, ut eas nullo modo circa initium Januarii vel oriri, vel occidere posse intelligatur. Superest igitur novum solem et solstitium hibernum visum esse Romanis initium naturalis anni, et hoc eisdem spectatum observatumque fuisse in anni civilis principio constituendo: quo die sol novus idcirco vocatur, quoniam post multorum dierum mensiumque recessum et luminis imminutionem, quod ipsius velut senium vocatur, immobilis capricorni fere primam partem ingrediens ad nostrum orbem reverti, lumenque suum incipit largius nobis in dies impartiri. Quapropter aptissimus est visus dies ille Romanis Numae Caesarique, unde inciperet annus naturalis, et principium civilis duceretur.

De die nat. cap. 21.

Unde Romani sumserint anni initium.

VII. Sed ut ad certissimam rationem accedant veterum quoque et gravissimorum auctorum testimonia, Simplicius philosophus, et A-

Aristotelis nobilissimus enarrator, exponens eum locum ex quinto libro de *Physico auditu*, ubi docet philosophus, quae dicantur ἐφεξῆς, id est, inter se deinceps consequentia, haec scripta reliquit, quae totidem paene verbis sunt a nobis conversa: *Non natura*, inquit, *sed positione principia sunt, quae nos facimus anni principia: a solstitio aestivo, ut Athenienses: vel ab aequinoctio autumnali, ut qui nunc vocatam Asiam tenent: vel ab hiberno solstitio, quemadmodum Romani: aut ab aequinoctio verno, ut Arabes et Damasceni*. Ovidius quoque poëta testis locupletissimus (floruit enim paulo post anni rationem institutam a dictatore Caesare Augusti principatu) non solum initium anni Romani duci ab ipso die brumae testatur, sed etiam cur sic placuerit Romanis, rationem reddit his verbis: *Fast. lib. 1.*

Bruma novi prima est veterisque novissima solis:
Principium capiunt Phoebus et annus idem.

Atque his quidem manifestis argumentis et gravissimis testimoniis planum efficitur, anni formam incorruptam, ac vetus Romanorum, quos orbis occiduus aemulatur et ecclesia Romana, institutum postulare, ut anni principium sumatur ab hiberno solstitio, et huc revocentur calendae Januarii.

J. Caesar calend. Januarii rejecit in diem octavum post brumam.

VIII. Quod cum ita sit, qua ratione fecerit Caesar, ut initium primi mensis divelleret a naturalis anni principio, et Januarii calendas in diem octavum a bruma rejiceret, saepe cum tam insignis ineptitudinis admiratione dubitavi. Sed multa mihi animo collustranti suspicari in mentem venit, hujus absurditatis et discrepantiae causam fuisse errorem et negligentiam mathematicorum, quorum opera usus est Caesar in hoc negotio conficiendo, qui perperam fortasse diem brumae, hoc est hibernum solstitium, observassent: ut illis temporibus non tam nota erat hominibus astrologiae ratio, quam post Claudium Ptolemaeum, cujus et posterorum diligentia observationeque magna accessio huic doctrinae facta est. Quam erroris suspicionem moverunt mihi verba Plinii Secundi, qui in commemoratione hujus institutionis anni praefatus eam auctore Sosigene factam esse a dictatore Caesare, et postea errore intercalandi comperto ab Augusto correctam, illud quod ad ipsius institutionis errorem pertinet, adjecit: *Et Sosigenes*, inquit, *ipse tribus commentationibus, quamquam diligentior esset ceteris, non cessavit tamen addubitare, ipse semet corrigendo*: sed hanc suspicionem minuit *Lib. 18. c. 25.*

nuit solstitiorum et aequinoctiorum inveniendorum ratio: quae licet ad exactam et scrupulosam observationem difficilis sit, tamen facilior est, quam ut tot dierum error in mediocriter eruditum et diligentem hominem cadere posse videatur, non modo per astrologica instrumenta, sed etiam per figuram planam orbicularem, in loco ad regulam et libellam exaequato descriptam. Nam ducta per circulum diametro, quae sit linea meridiana, cujus inveniendi optima ratio traditur a Vitruvio libro de *Architectura* primo; tunc si diametrum alteram per centrum ducas, quae secet meridianam ad angulos rectos, haec tibi ortum et occasum aequinoctialem ostendit in quovis climate et regione. Itaque si in centro gnomonem aptaveris, umbra, quae oriente occidenteve sole per hanc lineam jacietur, diem aequinoctialem observanti monstrabit: hieme vero si diebus brevissimis umbras notaveris, quae oriente sole cunctarum maxime proximeque accedit ad caput lineae meridianae, qua vergit in septemtrionem, diem brumae sive hiberni solstitii designabit, et per hanc ducta diameter ex hac parte occasum aestivum, ex altera ostendet ortum brumalem: atque eodem modo in aestate umbra, quae oriente sole maxime vergit in austrum, diem solstitii aestivi signat, et ducta per ipsam diameter ortum aestivum, et occasum brumalem oppositis partibus demonstrat.

IX. Quidam igitur viri perdocti nihil errore commissum hac in parte fuisse existimantes, illam potius discrepantiae causam afferebant, quod vetere Romanorum instituto, ut anni principium erat capiendum a novo sole, sic primi mensis a nova luna: a quo instituto cum Caesar non sibi ipsi cedendum esse statuisset, et eo anno interlunium incidisset in octavum diem post hibernum solstitium, factum scilicet esse idcirco putabant, ut id dierum intervallum inter anni et primi mensis initium interponeretur, aut certe ut anni principium a sua legitima et naturali sede in octavum post diem transferretur. Sed horum sententiae protinus illud occurrit, quod cum Caesar, priorum consuetudine menses ad motum lunae dirigendi damnata, ut importuna et operosa, frequentesque ac longas intercalationes postulante, eosdem ad solis dumtaxat per singula Zodiaci signa progressum inita nova et commodissima ratione, uti supra dictum est, revocaverit; non convenit eumdem ob eamdem causam, scilicet ut mensis cum luna congrueret, ad statuendum primi mensis initium interlunium post hibernum solstitium et anni naturalis in-

initium exspectasse; praesertim cum id, quod petebat, multis annis plus quam semel in unoque mense non contingat. Nam totis decem et novem annis unius modo mensis initium semel dumtaxat congruere necesse est cum nova luna.

X. Sic igitur existimo hoc potissimum spectasse Caesarem, dum illud incommodum invitus scilicet susciperet, quod ad fastorum sibi pontifici maximo conficiendam rationem et sacrificiorum inveteratam consuetudinem convenientius visum est, Januarium mensem inchoari a nova luna saltim eo anno, unde fastorum et annorum decem et novem circuli ab ipso traditi principium erat capiendum, ac deinceps repetendum fastorum ratione, qua interlunia totius anni pleniluniaque, et aliorum astrorum ac siderum ortus et occasus notabantur: horum enim temporum articulos ad ferias quasdam, et dies festos indicendos ac celebrandos, et sacrificia publica sacerdotes observabant. Quam sententiam ut ceteris omnibus praeferendam putarem, ea me ratio potissimum induxit, quod non ignorarem quantopere soleant aliarum etiam rerum auctores inveteratae sacrorum consuetudini, ac religiosae opinioni in vulgus receptae servire. Cujus rei testis est Columella gravissimus auctor, qui libro *de Re rustica* nono cum Hipparchi sententiam, et solstitia et aequinoctia in primis signorum partibus confici asseverantis probaret, se tamen profitetur idcirco fastus sequi Eudoxi atque Metonis, vetustiorum astrologorum in octavis tradentium, quod ii publicis sacrificiis essent aptati, et notior esset illa vetus agricolis concepta opinio. Quod si Columella auctor rusticae disciplinae non dubitavit, veriore et certiore sententia relicta, alteri, quam minus probabat, sua praecepta accommodare, ne a consuetis sacrificiorum temporibus discederet: quanto justior esset Caesaris in simili facto ob eamdem causam excusatio, cum esset pontifex max. et religioni procurandorumque sacrificiorum muneri summa cum auctoritate praefectus? Cui vel maxime fuit optandum, ut lunae solisque coitus competeret eo anno in solstitium hibernum, ne, quae natura indiscreta sunt, distraherentur, sed annus naturalis atque civilis ejusque primus mensis ab eodem principio repeterentur. Ceterum cum res aliter caderet, non sibi putavit prorsus a recepta opinione et a fastorum sacrificiorumque consuetudine recedendum.

XI. His rebus explicatis, satis intelligitur id, quod supra docuimus, sinceram illam et incorruptam rationem, quam Romani

mam ab omni vitio asserere, et annum mensesque ad legitimum idemque naturale initium ac velut caput revocare. Quod si factum fuerit, solstitium hibernum, et natale Christi, et calendae Januariae competent in eumdem diem, unde faustum sumatur et convenientissimum anni principium, sublata illa confusione, quam dies interjecti natali Christi et calendis Januarii erga publicas scripturas quotannis afferunt, in illa temporis intercapedine confectas, quibus scilicet scripturis annus adscribitur a nato Christo numeratus. Nam septem postremos dies Decembris anni superioris scribae solent consequenti praeter communem ceterorum consuetudinem annumerare, quod non sine magna confusione molestiaque legentium efficitur. Cujus incommodi tollendi gratia, ut paucis jam explicem quod sentio, si principium communis Romanique anni sua sponte et vetere instituto discreparet a natali Christi, unde fere Christiani tum publice, tum privatim scribentes principium anni ducunt, paucis scripturis exceptis, quibus annus adscribitur expletus ab incarnatione: tamen mutandum mihi esse videretur, et publico Christianorum decreto ad natalem Christi diem revocandum, ut omnis perturbatio et confusio ex anni computatione tolleretur.

Optima corrigendi anni ratio ex Jo. Sepulvedae sententia.

XV. Ergo cum ipsa ratio veteris instituti et incorruptae formae anni ab iis, quos auctores sequimur, tradita, nos ad eam mutationem et exactam correctionem cohortetur, veluti reclamans, se violata et reluctante, haec incommoda, quae latius quotidie serpunt, obrepsisse: num dubitabimus notissimis erroribus submovendis, et annum tamquam sua sede pulsum et errantem in domum et viam reducendo, tot et tantas, quae sese ostendunt et offerunt, commoditates amplecti, et vitam hominum, praesertim sacerdotum propter festorum celebrationes, a magna temporum atque rerum confusione et caecitate in dies augescente liberare? quod nec operosum est, nec multorum annorum negotium, adsit modo concilii sacerdotum rite coacti, vel Pontificis et Principum Christianorum consensus: uno anno, atque adeo mense, res tota confici potest, si publico ipsorum decreto mensis December ejus anni diebus undecim absolvatur, et qui futurus erat duodecimus, quo nunc incidit bruma, sic sit primus Januarii, idemque natalis Christi, principiumque communis anni.

Quomodo annus corrigi possit.

XVI. Ad vitandum porro futuri temporis omnem errorem, id quoque constituendum esset, ut quinto quoque anno mense Februario dies unus, quemadmodum solet, intercalaretur, praeter-

quam

quam circa centesimum et vigesimum tertium quemque annum. Nam cum hoc temporis spatio horarum illae minutiae, quae neglectae tredecim dierum errorem a Christo nato hucusque pepererunt, unum fere diem conficiant, necesse est totidem annorum intervallo communem intercalationem praetermittere. Sic enim fiet, ut numquam, vel si omnino ad amussimque provideri non potest, certe ut in aliquot annorum millia ne unius quidem diei error interveniat. Nec vero solum commoditates, quas diximus, tot et tantae nobis per hanc anni correctionem contingent, et magnus error tolletur e vita, sed redibit etiam lumen, quod anni ac mensium inconstantia et confusio consecuta veteribus scripturis tum Latinorum, tum etiam Graecorum ademit. Quam enim partem anni, mensem exempli causa Junium Celsus, Varro, Plinius, Columella, ceterique medicinae ac rei rusticae gravissimi ac utilissimi auctores antiquitus vocaverunt, haec nunc a nobis Majus potius nuncupatur, eademque olim Aprilis, et item Martius appellabitur: quo pereat necesse est maxima et utilissima pars illorum librorum, qua rerum tempestivitates continentur, ab hominibus damnata tamquam inutilis, nec consecutis temporibus conveniens, aut quasi perniciosa humanae vitae, si simpliciter intellecta, nec diligenter collatis temporibus ad rerum usum assumatur.

Utilitates quae sequuntur ex anni correctione.

XVII. Cui similis est apud nos ratio et difficultas Graecorum id genus scriptorum monumenta Latine convertendi, quippe qua in re magni etiam viri ob eam temporis caecitatem hallucinantur. Multa enim sunt ab Aristotele, Theophrasto, Hippocrate, Galenoque de animalium et stirpium natura, deque herbarum et medicamentorum virtute et tempestivitate ascriptis anni temporibus atque mensibus tradita, quae si quis ad antiquam et incorruptam Romanorum consuetudinem Latine converterit, veteres auctores Latinos, ut eos, quos modo memoravi, Celsum et Plinium, multa ab illis Graecis mutuatos et interpretatos secutus; poterit is quidem suam interpretationem his magnis auctoribus, et forsitan ipsis etiam Graecis testibus, qui se interdum Latinis interpretantur, excusare, quo facilior sit errati venia; a sensu tamen utrorumque longe abhorrebit. Graeci enim unum dumtaxat tempus uno mensis vocabulo declarant. Romani ut varia tempora uno nomine vocarent, erroris necessitate sunt inducti: quod exemplo fiet manifestius. Mensem tertium ab aestivo solstitio Atheniensibus βοηδρομιῶνα dictum, veteribus Roma-

manis Septembrem fuisse, Galenus est auctor; at his temporibus non dubium est, quin idem Augusti magis nomine vocetur: mensem, qui principium capiebat a bruma sive hiberno solstitio, Atheniensibus ποσειδεῶνα fuisse dictum, eumdemque Romanis antiquitus Januarium, Plutarchus testatur in *Caesare dictatore*; nunc certum est eumdem Decembrem potius appellari. Ad summam nisi error coërceatur, necesse fuerit singulas anni menstruas partes omnium mensium Latinis nominibus longissimi quidem temporis progressu nuncupari: quae majorem in dies Latinorum scripturis confusionem, summam denique caecitatem pariant.

XVIII. Qua confusione et inconstantia Theodorus Gaza, vir alioquin Graecorum et Latinorum aetatis suae mea quidem sententia doctissimus, hallucinatus, in eo libro quem scripsit περὶ τῶν μηνῶν, miserandum in modum laboravit in reddenda causa, cur veteres scriptores summa doctrina viri nomina Graeca mensium interpretantes, ab ea ratione, quam ipse traderet, certissimamque putaret, dissentirent. Theodorus enim, qui fuit aequalis Nicolai Quinti Pont. Max. libellum edidit, quem modo memoravi, Graece scriptum *de Mensibus*, qui magno plausu fuit ab omnibus Graecarum simul et Latinarum litterarum studiosis receptus, in quo singulari ingenio, et pari diligentia atque doctrina mensium Atheniensium numerum, nomina, ordinem et Latina vocabula est persecutus, ex magnisque tenebris et ignoratione hominum in apertam lucem atque notitiam revocavit. Ut enim Romanis, item Atheniensibus duodecim fuisse menses ostendit, quos ipsi a solstitio aestivo annum inchoantes his nominibus atque ordine nominarent, Εκατομβαιὼν, μεταγειτνιὼν, βοηδρομιὼν, μαιμακτηριὼν, πυανεψιὼν, ἀνθεστηριὼν, ποσειδεὼν, γαμηλιὼν, ἐλαφηβολιὼν, μουνυχιὼν, θαργηλιὼν, σκιροφοριὼν.

XIX. Porro animadvertens facile in expeditoque fore, ut singulis redderentur sua nomina Latina, si vel de uno quovis constaret, ad eum investigandum ingeniosam hanc, commodissimamque rationem inivit, ut primum constitueret, qui mensis congrueret cum aestivo solstitio, essetque primus Atheniensibus, qui ab eo temporis articulo suum annum (quemadmodum diximus) inchoabant, deinde in mensibus Romanis hoc idem consideraret: quo facto non dubitat, quin idem mensis esset, qui utroque nomine Graeco et Latino vocaretur: ita cum invenisset ἑκατομβαιῶνα Atheniensibus, Romanis Junium incidere in solstitium aestivum, ἑκατομβαιῶνα putavit Ju-

Junium a Romanis appellari, et sic esse Latine interpretandum, μεταγειτνιῶνα Julium, βοηδρομιῶνα Augustum, et ceteros deinceps eodem modo; et sic ipse interpretatus est, ut supra dixi, Aristotelem et Theophrastum. Sed quoniam huic ingeniosae et ipsius Theodori nostrisque temporibus magis convenienti rationi, veterum et gravium auctorum Galeni et Plinii mensium collationes et expositiones ab ea discrepantes obesse videbantur; illorum hac in parte testimonia magna, ut equidem arbitror, et solicitudine refellere conatus est, et auctoritatem imminuere. Galenus enim in mentione seminis abjeti eo mense tempestivum id esse tradit, quo mystica sacra faciebant Athenienses, hoc est, βοηδρομιῶνι, et idem hunc mensem a Romanis Septembrem appellari testatur, quem Theodorus Augustum potius convertendum putavit.

Gazae error in convertendis Latine Graecorum mensibus.

XX. Plinius autem, dum Aristotelem sequitur prodentem pisces magna ex parte tribus mensibus parere, quod ille μουνυχιῶνι, θαργηλιῶνι, σκιροφοριῶνι scripserat, ipse Aprili, Majo, Junio convertit, quos Theodorus Martium, Aprilem, Majum interpretatur. Sic igitur rejecit illorum testimonia, ut Galenum diceret parum scrupulose tempus ac mensium illorum convenientiam considerasse: quippe cujus parvi interesset, tempestivitatem illius seminis Augusto tribueret, an Septembri ejusdem fere naturae mensi: Plinium vero, non Aristotelem interpretando ex ejus sententia, sed ex sua, contendit illud conscripsisse, propter locorum videlicet diversam naturam: cum tamen Galenus tempora et menses diligentissime contulerit, et Plinius Aristotelem et quidem pro illis temporibus commodissime fuerit interpretatus, ut declarat Plutarchus testis locupletissimus, et cui Theodorus in eodem libro summam auctoritatem tribuere non dubitavit: is enim sic in eo, quem diximus, loco trajectum Caesaris in Macedoniam conscribit, χειμῶνος ἐν τροπαῖς ὄντος, ἱσταμένου ἰανουαρίου μηνὸς (οὗτος δ' ἂν εἴη ποσειδεὼν Ἀθηναίοις) ἀφῆκεν εἰς τὸ πέλαγος: quae si Theodorus legisset, aut lecta, cum id prodeset, meminisset, magna solicitudine fuisset liberatus unum illum mensem ejusque Graecum et Latinum nomen investigandi; nec induxisset animum, ut quidquam, quod horum trium magnae auctoritatis virorum consensui et apertissimae sententiae contrarium esset, constitueret: cum eodem in loco Plutarchus simul testetur brumam incidere in mensem ποσειδεῶνα, simul hunc esse, quem Romani vocant Januarium. Quo cognito et quasi fundamento jacto, mensibusque ordine collocatis, confecta res erat,

erat, nec poterat de singulorum Latinis nominibus dubitari. Itaque aut horum rationem fuisset secutus temporibus illis convenientem, cum res ab incorrupto et commodissimo instituto parum deflexerat: aut quaestione diligentius et perquisitius discussa et dijudicata, non posse in tanto errore tantaque temporum inconstantia, certam aliquam perpetuamque normam tradi perspexisset.

Excusatur error Gazae.

XXI. Ceterum Theodorus, ut ejus errorem, quatenus licet, sublevemus, habita suae memoriae (quae eadem fuit patrum nostrorum) ratione, non incommode mensibus Atheniensium reddidit Latina nomina, quo tempore solstitium in mensem Junium, bruma in Decembrem incidebat: erravit tamen dupliciter: primum quod existimavit Plinium, qui Aristotelem secutus, et recte suaeque memoriae convenienter fuerat interpretatus, ab eodem discrepasse, suamque sententiam aliis locis, et quorum esset alia natura, accommodasse: Galenum vero incuria quadam fuisse lapsum: propterea scilicet quod neuter illorum eam, quam ipse traderet, rationem secutus fuisset. Deinde quod hanc putavit omnibus temporibus, tum in praeteritum aptari posse, tum etiam in futurum. Sic enim, quae obesse videntur, rejectis, suam sententiam tuetur et tradit, ut ad eam velit vetusta quoque tempora revocare: nec quidquam in futurum praecipit, aut admonet de mutatione ac diversitate temporum, quibus omnibus, ut quidem nunc est, errore in dies augescente, nulla constans atque eadem interpretatio possit in perpetuum convenire. Ut enim Theodori interpretatio, Plinii, Galeni atque Plutarchi temporibus non convenit, sic olim erit inepta, cum totidem abhinc anni defluxerint.

XXII. Nam ut veteres ἑκατομβαιῶνα rectius Julium, nos Junium interpretamur, licet hoc ipso Atheniensium mense Julii plus tertia parte etiam nunc contineatur, tantumdemque Junii sumatur extra: sic erit tempus cum posteri Majum ac deinde Aprilem convertere debeant, ad summam ejus mensis Romani, in quem solstitium inciderit, nomine declarare, nisi hoc infinito errore sublato, res ad incorruptum initium revocetur, et perpetua ratio, quemadmodum exposuimus, sanciatur, ut semper bruma et solstitium in eosdem menses Januarium atque Julium ipsorumque initia revertantur. Quod si factum fuerit, redibit illa veterum in perpetuum duratura interpretatio, ad quam facile fuerit cetera, quae Theodorus doctissime tradidit, revocare: et Romani atque communis anni prin-

principium congruet, uti diximus, cum Christi natali die, quem fere Christiani faciunt caput, ut inde initium anni ducant temporumque rationem, abolita jam pridem consuetudine tempora notandi a quorumdam imperatorum sive regum ineunte principatu: qualis fuit Hispanorum consuetudo annos ab Augusto Caesare repetendi, quam retinuerunt usque ad Joannem Regem hujus nominis primum, legemque ab eo latam anno Christi nati * MCCCLXXXIII. qua cautum est, ut anni deinceps atque tempora a Christi natali die ducta ratione, non ab Aera Caesaris computarentur.

Joannes Hispan. rex edicto sanxit ut a natali Christi rationem anni computarent.

XXIII. De qua *Aera* quoniam multa a multis tum veteribus, tum etiam recentioribus temere tradita sunt, quorum haud dubie nemo, quem quidem vel legerim, vel audierim, quaestioni satisfecit, ut pauca quaedam edisseram, me res ipsa adhortari videtur. Nam licet haec annorum adscribendorum ratio fuerit, quam pridem diximus, antiquata, durat tamen in omnibus fere scripturis, quae exstant mille circiter quadringentorum annorum intervallo ab Hispanis hominibus adscripto tempore confectae, in historiis, legibus, privilegiis, pactorum conventorumque monumentis testamentisque. Quin etiam in libro conciliorum, quae noster Isidorus digessit, nusquam fere alia ratione tempus ab ipso adnotatum esse videmus: ut non solum meis hominibus, hoc est, Hispanis, sed multis etiam aliis, quibus ea legere cordi fuerit, non ingrata nec inutilis fore nostra haec cura videatur, rem scitu dignam ac propemodum necessariam diutissimeque ignoratam explicandi: praesertim post tam multum a prioribus frustra susceptum laborem. In quo illud in primis demirari soleo, quid venerit in mentem Isidoro, magno alioquin et gravi auctori, tradere, id quod posteris fere persuasit, *aeram* ut nomen, sic initium accepisse ab *aere*, hoc est, a tributo, quod Augustus Caesar tunc mortalibus cunctis, qui Romano imperio parebant, imperaverit, cum edixit, ut universus orbis, quemadmodum est in Evangelio, describeretur: quod plane ficititium esse, vel ex eo declaratur, quod census ille, ut idem Evangelista testatur, incidit in eumdem annum, quo Christus natus est, a quo tri-

De Aera Hispanorum disceptatiuncula.

Luc. 1.

* In editione Veneta hujus opusculi legitur annus MCCCLXXXII. in Coloniensi MCCCLXXII. sed mendum in utramque irrepsit, cum legendum omnino sit an. MCCCLXXXIII. Videatur Did. Colmenares in *Historia Segobiensi* cap. 6. §. 6. p. 296.

gesimo octavo altius *aeram* deduci, ex plerisque scripturis, quibus est utrumque tempus ascriptum, non potest dubitari.

XXIV. Sed hanc discrepantiam quidam nostrorum animadvertentes, cum ab Isidori sententia prorsus dissentire, praesertim nihil commodius excogitare valentibus, instar sceleris videretur; commentum aliud induxerunt, ac posteris tradiderunt, illam descriptionem trigesimo octavo anno ante Christum natum primum habitam, eamdemque singulis annis haberi solitam fuisse; ut anno, quo Christus natus est, census orbis more superiorum annorum habitus esse intelligatur. Cui figmento plane refragatur Evangelii indubitata veritas, qua orbis descriptio eodem anno, quo Christus natus est, Syriam procurante Cyrino, facta primum fuisse memoratur. Nam illud puerile est, affirmare multas orbis descriptiones, quarum illa fuerit prima, factas esse Cyrino procurante Syriam. Cujus enim levitatis est credere, eodem hunc annum vel duorum annorum magistratum gerente, saepe orbem fuisse censum, cum Romana civitas semel dumtaxat quinquennio censeretur, praesertim Josepho auctore gravissimo in *Judaicis antiquitatibus* huic levitati apertissime refragante? Fuerunt et aliae nostrorum hominum de hac annorum ratione sententiae, quas tum propter auctorum obscuritatem missas facio, tum quia tam sine fundamento, ne quid gravius dicam, sunt fabricatae, ut ipsae per se corruant, si quis modo paulo intentius ipsarum ruditatem et inconstantiam intueatur.

XXV. Quod vero superiores illi ajunt *aeram* a tributo, quacumque id ratione asserant, initium sumsisse; quis, qui modo litteras attigerit, tam caecus est, et omnis doctrinae ac humanitatis expers, ut hoc esse praeter omnem et fidem et morem hominum non videat? Viros graves et ingeniosos, qualis natio Hispana semper est habita, publico consilio statuisse, ut ab initio molesto gravique, et cujus recordatio sit ingratissima, quale tributum est iis, quibus imperatur, annorum ratio quotidiana et frequentissima consuetudine repeteretur? Praesertim illis temporibus cum res Hispana non solum indigenum, sed multo etiam magis Romanorum humanissimae nationis, qui plurimi deductis coloniis Hispaniam incolebant, consilio et auctoritate administraretur? Rem enim gratissimam et populis felicem, et cujus memoria et recordatio jucundissima sit, homines annorum temporumque caput ac initium constitue-

tuere solent; ut Romani conditam urbem, Judaei libertatem, cum se ab Aegyptiorum servitute vindicarunt, Christiani Christi vel conceptionem, quam *incarnationem* quoque vulgari consuetudine dicimus, vel natalem diem: rem vero gravem et molestam, quaeque infausta videri possit, nulla umquam natio initium, unde temporis ratio duceretur, constituit. Quid autem aut gravius aut molestius solet hominibus accidere, quam tributum, quod multarum saepe civitatum atque etiam nationum magnum odium in reges ac principes suos, nonnullarum etiam defectionem concitavit?

XXVI. Age vero ut ab his, qui tributum illud velut rem indubitatam ponunt, et pro suae sententiae fundamento jaciunt, paulo severius rationem reposcamus; quem tandem auctorem habent edictum illud de censendo terrarum orbe ad tributum imperandum pertinuisse, ac eodem tempore fuisse in orbe Romano universale tributum imperatum? Hoc enim veterum scriptorum nemo, ut equidem arbitror, memoriae tradidit: ego vero testem habeo locupletissimum Josephum, nullum id temporis imperatum fuisse tributum, qui *Judaicarum antiquitatum* lib. 18. Judaeos quosdam tradit, qui se vindices libertatis esse profitebantur, propter suspicionem imperandi tributi ex eo censu temere conceptam tumultuari coepisse, atque eum motum causam fuisse multorum malorum. Itaque censum hunc, quo de mortalium Romano imperio subjectorum numero, et cujusque patrimonio et ordine constaret, ob alias causas factum fuisse pro comperto habeo. Quemadmodum in urbe Roma quinto quoque anno capita et patrimonia civium Romanorum, etiam cum nulla esset tributi nec mentio nec suspicio, censebantur. Non solum igitur opinionem afferunt futilem et nihil habentem probabilitatis, sed quod sumunt pro comperto, dubium est, atque adeo commentitium. Non enim tributi causa factus est ille census, sed ob alias, ut dixi, causas: nec si quis nulla necessitate, sed curiosa quadam diligentia factum suspicari se diceret, sententiam affert improbabilem, vel ab Augusti Caesaris ingenio et moribus abhorrentem, docti ac omnis humanitatis studiosi principis, cui et cordi et curae fuisse scimus, adhibito etiam Agrippa, ut opus et tabulae de situ orbis cum exactissima mundi partium, regionum, urbium, fluviorum atque montium ratione ad hominum studiosorum cognitionem conficerentur: quam rationem Plinius

nius Secundus interdum in geographia secutum se fuise testatur. Quid igitur mirum, si eadem curiositate in magna et altissima pace, ut de civium Romanorum, sic de sibi subjectorum mortalium numero et opibus princeps curiosus et eruditus per censum universalem constare voluit? Quibus plane intelligitur, esse mera somnia quaecumque de *aera* tradita sunt ab iis., qui temporis eam rationem ad tributum imperatum ab Augusto quacumque via referri volunt. Illud quoque non parum obest istorum figmentis, quod Romani non aurum aliudve metallum victis gentibus imperare solebant in tributis, sed argentum semper, ut Plinius est auctor. Lib. 33. c. 2.

C. 2. v. *Aera.* XXVII. Hermolaus Barbarus, vir alioquin doctissimus, in eo libro, cui titulum fecit *Castigationes Plinianae*, *aeram* apud veteres idem signare tradit, quod numerum, auctore Lucilio, cujus haec verba citantur a Nonio Marcello: *Haec*, inquit, *est ratio*: *perversa* aera *summa et subducta improbe*: atque in eo intellectu Hermolaus id vocabulum ab astrologis tum Latinis, tum etiam Graecis usurpari solitum esse, falso confirmat; ignarus videlicet hunc barbarum morem ad ceteros astrologos non pridem ab Hispanis, quorum multi in ea doctrina claruerunt, emanasse. Nam postquam hujus vocis *aera*, qua ratio temporis ab Augusti principatu ducta notabatur, vis coepit ignorari, eadem, ut solent ex uno multi errores interdum exsistere, ad quamvis annorum rationem, undecumque duceretur, a nostris astrologis est translata, ut in Alfonsi Regis *Tabulis* (nam hic est titulus libelli) factum esse videmus, unde potissimum in ceteros libros astrologicos manavit error, cum nec Ptolemaeus, ut Barbarus falso putavit, nec alius, ut arbitror, Graecorum quisquam ea voce ad annorum rationem declarandam sit usus: sed nec veterum quidem Latinorum aliquis, cujus quidem locus exstet, praeter Lucilium, qui tamen non proprie, sed figurate, atque plurali numero *aera*, id est, nummos, qui accepti aut expensi referantur, pro nummorum ratione sive numero dixit, nec eo verbo ad veterem morem et intelligentiam Hispanorum est usus. Nec si vel maxime fuisset, gravioribus hominibus probari posset, vetustos illos et prudentissimos viros Hispanos, tunc cum Romanam linguam incorruptam retinerent, ac sincere loquerentur, *aeram* usurpasse pro numero; et pro rei vulgatissimae nota insolens et obsoletum verbum, omisso proprio et notissimo, in quotidianam con-

consuetudinem revocasse praeter morem Romanorum, qui poterant eodem modo temporis rationem ab urbe condita ductam *aeram*, quod est inauditum, nominare. Ceterum Hermolaus cum *aeram* ad omnem temporis rationem hujusmodi recte posse accommodari falso putaret, de initio tamen et capite ejus nihil disseruit.

XXVIII. Priorum igitur commenta et opiniones in hac quaestione refellere nec difficile est, nec magni ingenii aut eruditionis. Sed rectam veramque rationem tum rei, tum etiam vocis invenire, difficillimum. Constat enim concessu omnium, primum hanc temporis rationem, quam *aeram* nostri dicunt, ab Augusto Caesare deduci, in cujus seculi gratiam fuit hoc a veteribus Hispanis constitutum: ut sic Augusti nomen sibi gratissimum esse ostenderent, cujus memoriam vellent in omnibus suis scripturis in perpetuum quotidiana mentione celebrari: quemadmodum urbes non paucas Hispaniae ab eodem nominarunt, ut *Caesaraugustam*, *Emeritam Augustam*, *Pacem Augustam*, et *Augustobrigam*, et si quae sunt aliae: et item quemadmodum Romani Sextilem mensem ob eamdem causam *Augustum* vocaverunt: deinde rationem eamdem ab anno ante Christum natum trigesimo octavo cepisse initium, atque idem repeti solere. Sed nec illud dubitatur, Christum natum esse anno principatus Augusti Caesaris quadragesimo primo peracto, quem adnotare magis placuit Tertulliano; et cum quadragesimus secundus ageretur, quem Eusebius ceterique tradunt et observant. Quorum annorum ratio cum non congruat cum ea, de qua loquimur, *aera*, sive ipsius initio, sed intersint quatuor anni, non sine magna ratione dubitatum a plerisque quaesitumque est de hujus *aerae* capite, et quomodo id referri possit ad ineuntem Augusti principatum, sive initium spectes triumviratus, ut solent auctores annos ejus imperii sex et quinquaginta numerantes; sive temporis hujus rationem habeas, cum, devicto ad Actium Antonio, summa totius imperii ad Augustum est delata, post annum scilicet quartumdecimum, quae major esset discrepantia.

Vera origo *Aerae* apud Hispanos.

XXIX. Hanc igitur difficultatem quidam expedire conantes (nam huc omnes incurrisse necesse est) cum nullum exitum invenirent, rei per se obscurae per vana commenta, uti memoravimus, majores tenebras offuderunt. Quas ego difficultatibus eisdem affectus discutere cupiens; cum veterum scriptorum de temporibus illis mo-

monumenta revolverem, tandem commodissimam rationem investigasse mihi visus sum, qua negotium expediri, totaque res illustrari posse videretur: quam paucis verbis explicabo. Sic enim existimo, et res ipsa docet, veteres Hispanos in hac ratione constituenda ejusque principio jaciendo, non ipsum Triumviratus initium spectasse, cum Augustus, Antonius et Lepidus communi consilio et auctoritate aut alia facta divisione coeperunt rem Romanam administrare; sed initium ab eo tempore sumsisse, cum orbe partito, Hispania et Italia et reliquae occiduae citra Jonium mare regiones in Augusti solius imperium concessere, ut reliquus orbis ad orientem Antonio permissus est, Africa vero attributa Lepido: quam partitionem post bellum Perusinum statim post L. Antonii consulatum, hoc est, quarto triumviratus anno Cn. Domitio et C. Asinio Coss. factam esse, Plutarchus in *Antonio* testificatur, et Dion in *Augusto*. Nam prius illud triumvirorum foedus initum fuisse anno, qui fuit Hirtio et Pansa consulibus, et tertio post anno cum Publio Servilio Lucium Antonium fuisse consulem, quarto vero Cn. Domitium Calvinum et C. Asinium Pollionem, Aurelius Cassiodorus est auctor. Placuit igitur veteribus illis Hispanis, et quidem rectissime, ut temporibus notandis nomen Augusti celebraturi, rationem ab eo potissimum anno, velut a capite, suae nationi felice et salutari repeterent, cum Hispaniarum imperium ad Augustum nominatim solumque delatum fuerat: quemadmodum Aegyptii, ut auctor est Censorinus, rationem temporum ab anno, quo venerant in potestatem ac ditionem populi Romani et Augusti Caesaris, repetebant, qui fuit ejusdem principatus, ut docet Eusebius, decimus quartus.

XXX. Diximus de initio et capite supputationis hujus, quae barbare, ut mox docebimus, *Aera* per quorumdam hominum ignorantiam vocari coepit. Sequitur ut vim ejusdem vocis explicemus; quae ignorata, nemine prope dixerim nostrorum aeram aliunde quam ab *aere* dictam suspicante, multis, ut memoravimus, occasionem praebuit errandi. Qui tamen, si rem diligentius advertissent, ex ipsa veterum temporis adscribendi consuetudine quiddam aliud in ea voce latere admoneri poterant. Veteres enim, ut ex eorum libris apparet, cum rem gestam actamve commemorassent, sic scripturam claudentes tempus ascribebant: *Aera CC.* exempli gratia, vel *CCL.* nul-

nulla alia nec anni nec Augusti facta mentione, ut sit necesse utrumque in litteris *Aera* contineri. Nam licet in privatis epistolis, quas saepe nullo adscripto tempore olim missas videmus, quaedam interdum a recentioribus religiosius in epistolis quoque temporis annotandi morem tenentibus supprimantur; tamen stultum esset putare more publico et in publice confectis scripturis annum ab aliquo insigni principio ductum ascribi, nulla nec anni nec ipsius capitis, unde repetatur, mentione facta, praesertim ab iis, qui vellent in omnibus scripturis principis cujuspiam nomen atque memoriam, ducta ab ejus ineunte principatu temporis ratione, celebrari.

XXXI. Hanc igitur necessariam prope dixerim rationem secutus ita mihi persuasi, *Aera* non simplex esse vocabulum, sed tria, quae prius abbreviata, et punctis, ut solet, more veterum distincta, per tabellionum librariorumque negligentiam et temeritatem confusa in unam vocem coaluerint: veteres scilicet gestarum actarumve rerum tempus sic initio in scripturis adscribebant: *Acta sunt haec Cordubae* (exempli gratia) *pridie kalendarum Aprilis*. *Annus erat Augusti septuagesimus*, ut Romani tum *annum ab urbe condita*, tum *annum urbis* dicere solebant. Plinius *qui fuit*, inquit, *urbis Romae annus* CXLII. Et Aegyptii annos, quos ab eo tempore, uti diximus, cum venerant in populi Romani et Augusti Caesaris ditionem, deducebant, *annos Augusti* sive *Augustanos* nominabant; ut alios Nabonnagarii, quos a primo regni ejus anno repetebant, alios Philippi eodem modo. Primum igitur Hispani, quemadmodum dictum est, annum adnotabant. Deinde brevitatis gratia principia dumtaxat trium verborum scribebant, sed punctis sejuncta in hunc modum: *A. ER. A. LXX.* quemadmodum in cetera verba, quae frequenter usurpabantur, factitatum a veteribus fuisse in tabulis aeneis ac lapidibus inscriptis notamus; in quibus *A* pro *anno*, et *ER* pro *erat* seu *erit* vel *erunt*, et item *A* pro *Augusto* interdum posita esse videre licet: et Valerius Probus, qui libellum de hujusmodi notis conscripsit, testificatur. Adjuvat conjecturam sententiamque nostram, quod haec temporum ratio non aera Augusti dici solet, sed *Aera Caesaris*. Qui autem Caesarem dumtaxat dicit, non adjuncto Tiberii, exempli gratia, vel Trajani nomine, nec ejus mentione facta, hunc velle constat Julium Caesarem, a quo ceteri principes id nomen acceperunt, intelligi. Cur igitur cum

Unde ductum nomen *Aera*.

Lib. 2. c. 8.

f. Nabonassarii.

Ae-

Aera Caesaris dicimus, non alium, quam Augustum intelligimus, nisi quoniam Augusti nomen in *aera* continetur? Scilicet qua tempus interdum hoc modo notabatur, *A. ER. A. CAES.* quod est: *Annus erat Augusti Caesaris*: frequentius tamen brevitatis gratia sic *A. ER. A.* Sed posteriorum, uti diximus, socordia et temeritate factum est, ut omissis punctis eaedem litterae velut in unum verbum, cujus prima syllaba *AE.* diphthongus esset, confusae conscriberentur, non aliter quam cum *Aera* scribentes eo vocabulo volumus nummos aereos intelligi, unde nata est errorum, de quibus memoravimus, occasio.

JO.

JO. GENESII SEPULVEDAE

SACR. THEOL. DOCT.

DE APPETENDA GLORIA DIALOGUS,

QUI INSCRIBITUR *GONSALUS.*

AD ILLUSTRISSIMOS PRINCIPES

LUDOVICUM CORDUBAM

EJUSQUE CONJUGEM ELVIRAM

PRINCIPES SUESANOS

PRAEFATIO.

CUM nuper inducias, dum se calores aestivi remittunt, cum studiis severioribus pactus, quae convertendis e Graeco in Latinum exponendisque Aristotelis quibusdam de naturali philosophia scriptis impendebam, inquietem animum, ac nihil agere nescium ad aliquid levioris, hoc est, jucundioris operae meditandum traduxissem: coepi mecum sermonem de gloria altius repetere, quem fere multis in ore esse animadverteram, et in quo paucis ante diebus a quibusdam meis familiaribus neque imprudentibus, neque ineruditis hominibus nonnumquam dissenseram, dum admoniti Hispanorum ingenio, qui prae ceteris mortalibus, ut sunt, sic esse gloriae studiosissimi creduntur, eam mentionem frequenter usurparemus. Qua quaestione in Dialogi formam redacta, libellum non sine jucunda Hispanorum gloriae recordatione, quem, Ludovice Dux magnanime, ac Elvira sexus feminei decus, ad vos mitterem, confeci. Nam cui dignius justiusque liber de gloria dicari posset, quam vobis, qui gloriam in suo quisque ordine studiosissime colitis, et majorum vestrorum praeclara et gloriosissima gesta per summas virtutes imitamini? A me praesertim ejusdem urbis, quae vobis civibus merito gloriatur, alumno, quique semper vestrarum et virtutum admirator et laudum fui indefessus praedicator. Quare, cum genus hoc sermonum (quod Cicero doctissime, ut cetera, dixit) positum in hominum veterum auctoritate, et eorum illustrium, plus nescio quo pacto habeat gravitatis; tres summos et clarissimos viros ex vestra potissimum familia quasi loquentes induxi GONSALUM MAGNUM, JACOBUMque CORDUBAM, ve-

vestros patres atque soceros, et *Petrum* utriusque gentilem et propinquum: non modo quia de gloria ii commodissime loqui videri possunt, qui gloria duce ad summam claritatem pervenerunt; sed etiam ut eos, et eorum occasione alios nonnullos nostrae nationis summos viros, quantum esset in me, commemorandis exemplis illustrarem. Quod officium si majoribus nostris in singulis aetatibus curae fuisset, parum fortasse in explicandis virtutibus externa exempla requireremus. Nunc enim praeclara a nostris olim edita facinora tanta oblivione obruta sunt scriptorum inopia, ut tamquam nulla fuerint, ignorata sileantur: praeter admodum pauca, quae vix cum fide ad nostram notitiam transmissa sunt: quod non facile dixerim, scriptorumne incuria factum sit, an principum culpa, qui gloriam bellicam affectantes, litteras litterarumque studiosos negligebant. At vero id quam longe abhorreat a summorum imperatorum institutis, nemo valeat dubitare, qui meminerit, Alexander Macedo, cum in Sigaeum venisset ad Achillis sepulcrum, quibus verbis honorem habuerit Homero: Pyrrhus Epirotarum Rex Cyneam, Scipio Africanus Polybium suorum gestorum scriptorem quanta familiaritate coluerit, Julius Caesar quanto studio ipse sua gesta in elegantissimos commentarios digesserit. Sed ne longior sim in re apertissima, nonne per Deum immortalem furor est et insignis inconstantia, ut bonam quispiam existimationem inter homines indipiscatur, nullum laborem recusare, nulli sumtui parcere, ancipitia discrimina ultro etiam adire, eumdem quomodo sua gloria quam maxime dilatetur, et ad posteritatem perveniat, negligere? Quae a me non idcirco dicta sunt, ut obiter mei ordinis communem causam agerem, quam alioquin tibi, Ludovice, probare non esset factu difficile, qui sic armorum studium colis, ut litterarum minime spernas, prorsus ut utriusque gloriam simul expetere videaris: sed ut jam nunc illorum reprehensionibus occurram, si quibus in hoc opere visus fuero, pauciora per singulas virtutes Hispanorum virorum exempla contulisse, quam sermo ab his, quos loquentes induxi, susceptus desiderabat. Sed jam sermo unde habuerit initium, attendite.

DIA-

DIALOGUS
DE APPETENDA GLORIA
JO. GENESII SEPULVEDAE.

I. CONFECTO bello Neapolitano, cum Cordubam urbem patriam, duplicem de Gallis triumphum reportans Gonsalus Fernandus repetisset, is qui, ut Dux Magnus usurparetur, clarissimis gestis adeptus est, et summo cum gaudio ac ingenti gratulatione ab universa civitate fuisset exceptus: cum alii viri principes hunc salutandi gratia privatim adibant, tum Jacobus Corduba, Aegabriensis Comes, hujusque et gentilis et propinquus Petrus Marchio Priegensis, idemque Gonsali fratris filius, ad ipsum consuetudinis gratia ventitabant. Qui cum aliquando congressi in sermonem incidissent bellorum, quae illa memoria ab Hispanis gesta essent, et in Granatensis mentionem fuissent delapsi: Felicia, inquit Jacobus, tempora nostra, et nos ipsi fortunati, quibus ea videre contingit, quae majores nostri ut viderent, summis votis expetivere, et saepe coactis viribus frustra tentaverunt: effugimus tandem probrum illud, quod nobis, id est Hispanis, a ceteris nationibus objiciebatur, quod nos gloria bellica nullis mortalium secundos esse jactare soliti, hostem tamen non modo nostrum, sed communem etiam Christiani nominis, nostris quotidie cervicibus imminentem, in optima Hispaniae parte regnare pateremur.

II. Gons. Est ut ais, Jacobe: nam et nos felicem hoc nomine aetatem sortiti sumus, et illud nostris merito dabatur probro. Sed ut tam tarde hostis ab Hispania prorsus repelleretur, non superioris memoriae nostrorum hominum ignavia, sed principum discordia factum est. Quidvis enim potius nostris, quam gloriam bellicam adimam, quam si Hispani, ut modo dicebas, jactare soliti sunt, suo id jure faciunt, modo id modice faciant, neque ceteros contemnant, neve magnis verbis deprimant: id enim arrogans est et invidiosum. Equidem nostrorum virtutem siquis alius, ego in primis saepe demiratus et multis praeliis expertus sum. Sed numquam Gallos contemsi: numquam Italos parvi feci: Germanorum virtutem semper probavi. Nam Granatenses (etsi Mahumetaeos) quod spernamus, nihil est, nisi velimus Hispanos contemnere, praesertim

tam egregia usos virtute, cum alias saepe, tum maxime in bello postremo propulsando, cum tandem sunt a nobis subjugati, quod contra universas vires nostras in decennium extraxere. Quare cum bella gererem cum horum quibuspiam, ita eram animatus, ut nobis nostra industria et virtute, non hostium ignavia vincendum putarem. Ita siqua nostra culpa est, hostem tam diu in Hispaniae parte regnasse, seditio, ut ante dixi, principum fuit in causa. Ab illo enim tempore, quo Petrus, qui ex factis *Crudelis* est cognominatus, patri Alfonso Regi optimo dissimillimus successit, cum ille, victo Almohaceno Bellamarini Rege, qui Maurorum infinitum exercitum in Baeticam trajecerat, et receptis Algeziris urbibus, Gibraltare obsidens obiisset; tot intestinis principum seditionibus paene continenter Castella jactata est, ut externis bellis gerendis nullus longo tempore locus fuerit. Nam cum est ab his discordiis vacatum, arma nostri in hunc hostem convertebant, ut regnante Joanne Secundo, cum coacto exercitu octoginta millium armatorum, quod est a Mena cive nostro carmine proditum, bellum fuit Granatensibus illatum. Sed quid nostros re infecta ab illa expeditione revocaverit, non ignoratis.

III. Jac. Alvarum Lunam ferunt, cujus consilio Rex maxima quaeque administrabat, tantis conatibus obstitisse. Sed ille suae perfidiae tandem meritas poenas capite luit. Gons. Ferunt et alia, sed ista fuit constantior hominum opinio, hostibus ingenti pecuniarum vi bellum deprecantibus Alvarum fuisse suffragatum. Sed ut memoria illa unius improbitas Regem Joannem a magnis inceptis revocavit, sic nostra Fernandum fortissimum et alta mente praeditum, et viraginem illam exemplumque pudicitiae Isabellam reginam, in cujus femineo corpore virilem animum, prudentiam prope divinam et plus quam regiam gravitatem amici venerati sunt, hostes mire reformidarunt, totus orbis est demiratus, multorum fides magnitudoque animi ad sacratissimum bellum persequendum invitasse, videri possunt. Sic enim mihi persuadeo, nulla post hominum memoriam aetate tot simul principes viros fortissimos, strenuos et ad bella gerenda natos, Hispaniam virorum alioquin feracissimam protulisse. Etenim Roderici Gaditani Marchionis, qui Alhamam in medio hostium expugnavit, virtus quem non fuit ad bellum persequendum incitatura? Quem non Jo. Metinae Sidoniae Dux, qui capitalium odiorum oblitus, hunc laborantem maximi exercitus obsidione solvit,

vit, non sui animi magnitudine et fide provocasset? Quid de Emanuele dicam hujus Roderici fratre, cui si Graecia patria contigisset, id erat et maximo animo, et fidem non capientibus ausis factisque assecutus, ut facile decantatum Herculem gloria fuisset provocaturus? Adeo ille non homines tantum, sed immanes feras edomabat. Qui non satis habuit eximiam saepe laudem de hostibus Granatensibus retulisse: nec ea gloria contentus fuit, quod immanissimi leones suae virtuti cessissent, cum nobilem virginem, sed temere imperiosam, incusso colapho, quomodo viris nullum discrimen recusaturis imperandum esset, admonuit: reddita videlicet chirotheca, quam elapsam illa e manibus in leonum caveam, non esse qui sibi restitueret, audiente ipso Emanuele et aliis summo loco natis juvenibus, quasi exprobrans illis ignaviam, ficto gemitu conquesta erat: sed trajecto mari novum hostem sibi quaerendum, alias magnarum rerum occasiones captandas putavit. Unde inter cetera invictae suae virtutis documenta septem fortissimorum Maurorum capita, quos sigillatim praelio devictos interfecerat, reportavit: quae nobis Hispali admirando spectaculo fuere.

IV. Nam Bernardini Velasci Castellanorum Comestabilis, et Petri Manrici Ducis Najarensis, principum oppositarum Cantabriae factionum, tanta fuit eo bello in praeliis ciendis industria et animi promtitudo, ut dum alter alteri virtutem aemulatur, multas uterque de hoste victorias reportaverit: quorum Bernardinus in ceteris certaminibus hostem, in illo vero se ipsum vicisse mihi visus est, cum in obsidione Loxae commisso equestri praelio, lancea validissime ab hoste contorta, secundum femur confossus telum ipse sua manu eduxit, nec solum non defecit animo largius manante sanguine, sed accensus ira, ipsum, a quo vulnus acceperat, eadem ipsius lancea retorta trucidavit. Longum esset Jacobi Luppi Paciechi Villenae Marchionis documenta fidei ac virtutis, et ante illud bellum in seditionibus principalibus, et in ipso edita commemorare. Ubi tam graviter est vulneratus, ut brachium dextrum, quo vulnus accepit, ne nunc quidem satis officio suo fungi queat: quod ei accidit, dum laboranti militi inter confertos hostes securus periculi subveniret. Quid patres vestros, viros optimos et invictos referam, Jacobum Cordubam Alfonsumque? quorum alter Granatensium regem in praelio parva manu victum cepit, captivumque cum XXII. militaribus signis in triumphum duxit; alter, praeclaris editis facinoribus in

in bello Granatensi honestissimam vitam gloriosissima morte pro patria oppetens obsignavit? aut consanguineum et gentilem nostrum Jacobum Comariensem Marchionem? qui non contentus gloria sibi clarissimis gestis in hoc bello parta, et quod ejus victoriae particeps fuerat, qua Rex Granatensis victus captusque fuit; ultra mare regnum nostrum propagavit, expugnata arce Portus magni, cujus occasione utentes Mauri nostrum pelagus oramque maritimam piraticis reddebant infestam: quorum latrocinia non solum repressit, sed tantum ipsis timorem incussit, ut finitimi populi pacem oratum ad regem miserint, annua tributa paciscentes. Arcem namque illam sibi ereptam esse Mauri, non aliter quam se armis nostris expositos, et omni injuriae opportunos factos fuisse interpretati sunt. Ut multos alios omittam, qui cum hoc hoste pugnantes, propriam virtutem claris facinoribus ostentarunt. De vobis enim, qui paternam gloriam magnis virtutibus aemulamini, dicam absens libentius. Quamquam tua aetas, Petre, cum bellum Granatense gerebatur, infirmior erat, quam ut arma ferre posses, annum enim circiter vigesimum agebas, cum in eo praelio, quod patri tuo fuit ultimum mortalium, secundum femur scorpione ictus es, et ore vulnus honestum accepisti, anno post receptam Granatam, nisi memoria fallor, decimo. Sed quid, Petre carissime, hoc rei est? Jam dudum enim manifesta in te moeroris signa videor animadvertere, altum silentium tibi in familiaribus congressibus inusitatum, demissum praeter naturam tuam vultum, postremo quod modo suspirium ab imo pectore traxisti?

V. Pet. Silentii, patrue sanctisime, consilium fuit, non moeror in causa: putavi enim vos viros gravissimos et multo me majores natu de summis rebus colloquentes interpellare contra officium modestiamque fore. Cetera vero, quae dicis, moeroris indicia, dolor expressit, quem mihi afferre solet paternae mortis recordatio, quam modo mihi tuo sermone suggessisti. Vix enim queo a lacrymis temperare, cum mihi illius funestissimae noctis in mentem venit, quae nos montem subeuntes, qui occupatus magnam facultatem ad bellum gerendum facturus videbatur, in latere ipsius oppressit, et ingentibus tenebris offudit, quarum occasione hostes usi sunt, nostrorum despecta paucitate. Pauci enim, uti scis, hoc est, sui tantum patrem fueramus secuti, ceteris pertinaciter sub ipsas radices residentibus. Cum ille subire pergentem revocantibus clara voce respon-

spondit, numquam suos majores commisisse, ut pedem timore referrent. Itaque nunc ipsum videre videor telis hostium confixum, suos hortantem, et tela fortissime in hostes non perventura retorquentem. Illi enim, quibus mons erat familiaris, nos locorum et viarum ignaros, jaculis et saxis partim jactatis, partim evolutis, eminus incessebant. Itaque nos conscendentes contra tela temere tela jaciebamus. Ergo cum omnia praesentem mortem intentarent, numquam tamen vir constantissimus et invicti animi ulla ratione adduci potuit, ut, quod satis licebat, se ad inferiora castra reciperet. Sed memor credo posteritatis, me, qui jam femore sagitta confosso, duobusque dentibus amissis, ore non mediocre vulnus acceperam, ter aut quater praelio excedere jubet pertinaciter recusantem, eumdemque praelii eventum experiri cupientem tribus militibus invitum subtrahere imperat.

VI. Gons. Ego vero, Petre, pro ista te in patrem tam insigni pietate et laudo et amplector: tu tamen vide, ne non satis aeque agere cum ipso videaris, qui ejus gloriosissimam mortem dolore, et non potius benevolentia prosequaris. Multa exstant patris tui domi militiaeque sapienter atque fortiter facta ab ipso edita cum sua magna laude: nescio tamen, an ullum sit, quod aeque invictissimi ejus animi perpetuam gloriam immortalitatemque meruerit, atque mors illa gloriosissima, quam cum hoste patriae et religionis Christianae fortissime dimicans oppetivit. Pet. Intelligo, venerande patrue, quae dicis, esse verissima: sed cum memini illum non fato, id est, ea morte, quam naturae necessitas affert, nobis fuisse sublatum, non item aequo Marte dimicantem trucidatum, sed rebus propemodum desperatis quasi voluntariam mortem, cum servari posset, oppetisse, non possum non vehementer illa recordatione commoveri. Gons. Ergo tu Romanorum historias non evolvisti, quae Paulum Aemilium immortalibus laudibus efferendi nullum finem faciunt, quod in Cannensi pugna, cum se posset fuga subtrahere, pro patria pugnans pulcherrimam mortem oppetere maluit, quam suorum ignominiae superesse?

VII. Pet. Immo vero legi, patrue, et quae dicis, saepe animo revolvi. Ceterum cum Varro consul alter, qui se desperata victoria ex praelio in tutum recepit, laude non caruerit, quasi de patriae salute non desperasset, etiamsi potiorem Aemilii causam semper reputaverim, mihi tamen, qui tali patre adolescens orbatus

sum,

sum, optabilius nescio quo pacto videbatur, ut Varronis ille laudibus fuisset contentus. Jac. Petrus, uti mihi videtur, Gonsale, sententia tibi suffragatur; sed eximio amore, quo in patrem erat affectus, eo revocatur, ut aliquid de illa tanta gloria fuerit remissurus, ut patrem virum clarissimum ab immatura morte vindicaret. Quo cum suo magno incommodo in ea praesertim annorum infirmitate sese orbatum fuisse, non potest sine dolore meminisse. Pet. Est ut ais, Jacobe: nam cum me ab hoc affectu recepi, soleo illa gloria paterna non mediocriter delectari. Gons. Neque me tuus, Petre, fallebat animus; sed pulcherrimam illam mortem cum dolore meminisse, etiam atque etiam vide, ne non patrem, sed se ipsum amantis esse videatur. Siquid enim dolendum est, nostra causa dolendum est, quod virum maximis praeditum virtutibus familiae nostrae principem amisimus; non illius, quem ad vitam cum beatis degendam credimus evolasse, quique inter homines illa morte immortalem gloriam est consecutus, qua gloria nihil potius, nihil optabilius esse debet homini liberaliter instituto. Nam quod ais, Varronem post fugam fuisse a Romanis laudatum, Deus faxit, ne mihi umquam ejusmodi laudatio contingat. Non quod Varro non potuerit jure laudari, si recta ratione consilium moderante salutis praesidium in fuga posuisset: quae ratio etiam in summa rerum iniquitate despondere animum vetat, sed rei bene gerendae sublata facultate, se potius jubet meliori fortunae servare. Sed vereor, ne, quemadmodum temere certamen instituit Varro, sic cetera praeter rationem administraverit. Itaque illas Romanorum voces non virtutis testificationem, sed fugae potius turpis excusationem semper judicavi. Nisi forte Demosthenem, maximum illum quidem oratorem Graeciae, sed nihil minus quam ad bella natum, laudibus efferendum putamus, qui, cum ei quidam in jurgio fugae turpitudinem objecisset, respondisse fertur: *Vir fugiens iterum pugnabit*: quam vocem qui laudant, quid ii aliud, quam ignaviae latebram quaerere videri debent?

VIII. Jac. Itane censes, Gonsale, gloriam excelso magnoque animo viris ante cetera mortalia bona et vitam ipsam esse ponendam? Gons. Ego vero cur non ita existimem, nihil video, cum mihi, quoquo me vertam, nullum praeclarum facinus occurrat, quod non sit ab eo animo profectum, qui gloria potissimum duceretur. Jac. En nobis, Petre, occasio, quam diu captavimus, oblata est, au-

audiendi de gloria disserentem eum, qui sibi non solum et patriae, sed universae Hispaniae eam gloriam summis virtutibus peperit, qua nemo umquam majorem. Tu vero, Gonsale, quoniam in hanc mentionem incidimus, et ab aliis negotiis vacamus, rem gratissimam nobis (pro hoc enim, qui minor me natu est, meo jure loqui videor) effeceris, si, gloria sitne, et quatenus magnis viris appetenda, hodierno die nobis explicueris. Gons. Noli, obsecro, Jacobe, me tantis laudibus onerare. Nam neque ego quidquam in me agnosco ista tanta opinione dignum, neque si gloriam in primis esse appetendam profiteor, protinus tam immoderate ejus cupidus videri volo, ut non malim, si quid gessi laude dignum, id tacitis hominum mentibus probari, quam ejus praedicationem, falsam praesertim audire. Quod vero me de gloria disputantem audire cupitis, et a me hujusmodi operam postulatis, iniquum sane onus et insuetum meis humeris paratis imponere. Id enim munus eorum est, qui litterarum ac philosophiae studia profitentur: non ejus, qui vitam in castris transegerit. A me si vos ordinandae aciei, aut alicujus urbis oppugnandae rationem audire cuperetis, jure fortasse vestro id mihi negotium injungere videremini: et ego vobis rationem, si non satis commode, utcumque tamen explicarem. Ab illis ergo ista petatis censeo, qui sunt in philosophiae scholis exercitati, non a me, cui castra magis et sagum nota sunt. Ego vos hortari tantum habeo, ut in administranda hac civitate, cujus ambo estis Senatores, et in quocumque publico munere fungendo bellico vel urbano, nihil vobis gloria sit antiquius, nihil magis in rebus humanis putetis expetendum.

IX. Pet. A te potius, patrue sapientissime, haec audire cupimus, quem tum naturae praestantia, tum multarum rerum usu quid optimum sit recte statuisse credimus, quam a philosophis, qui talia solent ancipiti oratione versare, et in utramque partem disputare, verborum tanta subtilitate, ut non liceat, quid verum sit, dignoscere. Gons. Ego vero meae tarditatis conscius, negotium deprecabar. Sed si utrique vestrum tam gratum, quam dicitis, futurum est, rem aggrediar: non quidem ea fiducia, posse me ex iis, quae vel usu rerum, qui mihi parce suppetit, vel ingenio meo, quod intelligo quam sit exiguum, fuerim consecutus; vestro desiderio satisfacere: sed quoniam saepe interfui eruditissimis eisdemque prudentissimis viris, cum alia, tum hanc ipsam quaestionem prudentissime dis-

disputantibus: quorum plerasque sententias memoriae mandavi, et eas in primis, quae a communi prudentium sensu, et ipso, quem dicitis, usu rerum non videbantur alienae, quas, ut studio vestro satisfaciam, in mentem revocare, et vobis explicare tentabo. Vestrum autem erit, si sermonem militarem et plane castrensem audietis, aequo animo esse contentos, bonique consulere: agam enim mea, id est, rudi et inculta Minerva. Quamquam res ita mihi saepe clara visa est, ut parum egeat disputatione. Qui cum praesentia et praeterita tempora animo complector, optima quaeque regna, et clarissimas respublicas non aliorum opera vel initio conditas, vel deinde auctas esse video, quam illorum, qui sibi suorum laborum praemium solam gloriam proponebant; contra vero ab iis labefactatas et funditus eversas, quibus odium vel cupiditas aliave libido, quam gloria et existimatio fuit antiquior. Lacedaemoniorum respublica legibus institutisque Lycurgi condita atque formata, tunc maxime floruit, cum a Leonidae similibus, qui nulla praeterquam gloriae cupiditate ducti pro patria sese morti obtulere, administrabatur: tunc rursus funditus corruit, cum homines successere, qui pecuniam opesque ante gloriam posuerunt. Ut vere fuerit, quod ferunt, ab Apolline Pythio praedictum, Spartam avaritia perituram. Quod idem licet de Atheniensium republica verissime dicere: quae Codri, Aristidis, Themistoclisque, et ceterorum, qui gloriam sequebantur, virtute stetit: eadem labefactata est eorum improbitate, qui Philippi atque Alexandri Macedonum munera, famae suae ac existimationis obliti, patriae libertati praetulere. Quid Romanorum, ut ceteros taceam, respublica? an non Bruti fundata gloria, tunc imperium suum paucis viribus maxime dilatabat, cum Fabricii Curiique administrabatur virtutibus? ut Decios praeteream, Metellos, Scipiones, ceterosque, quorum animus solam gloriam in publicis muneribus fungendis spectabat. Eadem, cum Sylla primum et Marius, deinde Caesar gloriae, qua duce res praeclaras effecerant, sua odia et cupiditates praetulerunt, quibus tempestatibus jactata fuerit, quod demum naufragium fecerit, notum vobis est, qui temporum illorum monumenta perlegistis. Sed quid externa quaerimus exempla? Si Julianus Oppasque nobiles Hispaniae proditores ullam existimationis rationem habuissent, nec magis apud alterum ira, apud alterum avaritia, quam gloria valuisset, numquam Hispania in illas calamitates

et

et luctus incidisset, quos invexere Mauri, cum evocati horum scelere cum infinitis copiis ipsam invaserunt, et paene totam occuparunt. Vix enim nostri, ceteris amissis, Asturiam retinuerunt cum proximis montanis locis, quo se, qui stragibus superfuerant, recepere. Meministis enim, ut opinor, quae a nostris scriptoribus de temporibus illis memoriae prodita sunt.

X Jac. An nos earum calamitatum oblivisci possumus? praesertim cum in illis malis, nostrae civitatis jactura singularis fuerit, et prae ceteris maxime deploranda: cujus ne unum quidem civem ex iis, qui arma ferre possent, stragi superfuisse constat. Quamquam pauci admodum illi triplici praelio superfuerant, quo pro legitimis regni heredibus fortissime constantissimeque depugnarant adversus tyrannidem Roderici, cujus libido eversione regni fuit expiata, cum ille civitatem nostram turpibus ejus conatibus obsistentem cum maximo exercitu obsidione cinxisset. Gons. Recte admones, Jacobe. Nam et domesticis exemplis confirmare possumus, amorem gloriae maximum esse incitamentum ad res praeclaras gerendas. Sed prius illud bellum a te modo commemoratum omittamus, quod nostri majores summa cum virtute gessere. Id enim magis pro fide et libertate regni, quam pro gloria, quamquam ea virtutis est comes, susceptum esse videri potest: nempe ut regios pueros suae fidei commissos conservarent, nec paterno regno fraudari paterentur. Cum autem post, victo Roderico, rebusque desperatis, Mauri, nullo prohibente, omnia flamma ferroque vastantes interiorem Hispaniam invaderent, pauci illi superstites cum patriam tutari, aut cum ipsa vitam amittere statuissent: quid eos sibi, nisi gloriam tantae virtutis praemium proposuisse putamus? Nam fortissimi viri turpe putantes captae patriae superesse, quibus honestissima morte cum ipsa occidere licuisset, femineum sexum, et ineuntis atque defectae aetatis viros Toletum urbem manu et natura munitissimam misere, ut superessent, qui paternae virtutis memores gloriaque excitati amissam patriam regnumque reciperent. Ita viri magnanimi, cum impetum multorum pauci per muros dispersi ferre non potuissent, in templum se quoddam recipiunt: ubi coactis viribus tamdiu auxilium, sicunde fortasse submitteretur, exspectantes restitere, donec commeatus prorsus defecerunt. Tunc vero nullas pacis conditiones satis honestas patria cedentibus existimantes, et sibi, ut opinor, immortalem ex certa morte gloriam pollicentes, eruptione facta, ho-

hostem adoriuntur, nec ante generosos spiritus emiserunt, quam magna strage edita sese egregie ulciscerentur: quae licet vobis ex Hispanis historiis notissima sunt, juvat tamen vobiscum commemorare, non solum ut magno documento, quod quaerimus, appareat, sed etiam ut recordatione tantae majorum nostrorum gloriae obiter perfruamur, simulque ad aemulandam illam virtutem excitemur. Nam cum aliis ignavis esse non licet, tum illis est turpissimum, quos majorum suorum virtus gloriaque ad res magnas cohortatur. Quamobrem noli, Jacobe, posthac committere, ut illorum pulcherrimam mortem, deplorandam calamitatem appelles. Calamitosam tu mortem appellas, quae a maximis miseriis, quae mox totam Hispaniam occuparunt, eripuit, et gloriam peperit immortalem iis, quibus, nisi tunc mortui forent, paulo post erat moriendum? nec enim erant immortales. Hac tu ratione Numantinorum Saguntinorumque exitum gloriosissimum, et propter gloriam susceptum, qui per totum orbem cum maxima Hispaniae nostrae gloria decantatur, deplorare poteris. Hac Enricum Guzmanum, Comitem Nieblae, cujus pulcherrima mors carmine civis nostri Jo. Menae celebrata est, calamitosum vocabis. Miserum dices Jacobum Riberium, Baeticae praefectum, qui in obsidione Alorae scorpione ictus obiit. Nec saltem Rodericum Gironem magistrum militum Cisterciensium ab hac calamitate vindicabis, qui et ipse, sagitta vitalibus adacta, cum maximo totius exercitus dolore in obsidione Loxae desideratus est: multosque in clarissimis Cerdarum, Guzmanorum, Manricorum, Velascorum, Mendoziorumque familiis pari damnabis infelicitate, nec pauciores ex Albornotiis, Toletanis, Cabreris, Carrilis, Paciechis, Carvajalibus, Astugnigis, Portocarreris, ceterisque Hispaniae illustribus familiis, quas sigillatim commemorare longum esset, qui pro patria oppetentes genti nostrae vel salutem vel dignitatem pepererunt, sibi suisque immortalem claritatem. Quem errorem si quis Romanis persuasisset, numquam duo Decii ad consequendam honesta morte immortalem gloriam *cursum*, ut ait Cicero, *equorum incitassent*. Numquam, ut ceteros taceam, Marcus Marcellus, qui hanc urbem a se conditam electis e patritia Romanorum gente viris habitandam initio tradidit, et ob id *Patritiam coloniam* appellavit, se ferocissimi ejusdemque callidissimi hostis viribus et insidiis exposuisset, cum ei liceret post quintum consulatum in otio securam nec inhonoratam vitam agere. At illi omnes, viri praestan-

In Catone Majore. c. 20.

stantissimi magno excelsoque animo praediti, tantum abfuit, ut ejusmodi mortem calamitosam putarent, ut felicissimam potius judicaverint, quippe quam ante vitam cunctasque res humanas libenti constantique animo posuerunt, idque, ne a proposito discedamus, nihil sibi aliud, nisi gloriam aucupantes.

XI. Jac. Faciam vero quod praecipis, Gonsale, et divinos illos viros posthac gratulatione prosequar, non misericordia: quamquam ego cum deplorandam calamitatem dixi, multitudinis vocem secutus sum, quae videlicet affectu magis, quam ratione ducta, illiusmodi mortem solet miserandam appellare; non quod a sententia tua discreparem, in qua semper fui, et nunc auctoritate tua gaudeo confirmari.

XII. Gons. Neque vero in castris tantum et re militari solet appetitus gloriae res maximas victis difficultatibus conficere, sed in omni virtutis studio, quod cum laude ingenuos animos exercere solet. Numquam ego eos, qui in studio litterarum maxime floruerunt, Homerum, Socratem, Platonem, Aristotelem, Demosthenem ex Graecis ad eam claritatem perventuros fuisse crediderim, non magis quam ex Romanis M. Varronem, Ciceronem, Virgilium, Plinium, aut nostrae nationis Quintilianum, Martialem, Melam, Silium, civesque nostros Galleones, Senecas, Lucanum, Averroem, nisi summos labores, continua pervigilia spe non periturae gloriae lenivissent. Quod multi scriptores testati sunt, et ille in primis, qui ita cecinit:

Quid petitur sacris, nisi tantum fama, poëtis? Ovid. lib. 3. de Arte amandi. v.403.
Hoc votum nostri summa laboris habet.

Quod de poëtis dictum ad omne scriptorum genus transferri verissime potest. Aristotelem ferunt, cum librum artis Rhetoricae a se lucubratum Theodecti discipulo, ut is tamquam suum emitteret, dono dedisset, laudis cupiditate victum re prodita munus revocasse, qui alio in opere dum summatim de quibusdam disseruisset: *Sed de iis*, inquit, *accuratius in libris Theodectis scripsi*. Factum quidem nec tanto philosopho dignum, nec a magnitudine animi profectum, sed quod maxime declarat, qui hujusmodi gloria carere non potuerit, eum, ut veram et solidam gloriam consequeretur, nihil non fuisse conaturum. Empedocles enim maximus et philosophus et poëta, ut divinos honores assequeretur, sese in Aetnae vo-

voragines praecipitasse fertur, ut nusquam inventus, ad caelum raptus fuisse crederetur. Nam Cicero Latinorum maximus orator adeo cunctis in rebus gloriam affectavit, vix ut ab eo vitio valeat vindicari, ne gloriosus fuisse videatur.

XIII. Jam qui justitiam sanctisime coluisse memorantur, quid aliud quam gloriam secuti sunt? nisi forte Junium Brutum gloriam contemsisse putamus, cum filios virgis ad mortem caedi juberet, quod Tarquinios reducere tentassent: aut Torquatum, cum filium victorem securi percuti imperaret, quod is contra legem cum hoste pugnasset: aut denique Zaleucum Locrensem, cum filium in adulterio deprehensum altero oculo orbaret, sibi alterum effoderet, ut legi satisfaceret, quae adulterium utriusque oculi caecitate vindicabat: quos qui gloria ductos tam pulchra facinora patrasse inficiatur, solem quoque meridie lucere negare poterit, et Aristidem affirmare nulla nominis habita ratione Themistoclis consilio restitisse, qui Lacedaemoniorum classem incendendam putabat, referentem Atheniensibus Themistoclis consilium utile quidem videri, sed minime justum esse: cui concio Atheniensium gloriae magis, quam utilitatis cupida, quod iniquum esset, id ne expedire quidem acclamavit.

XIV. Quid fides, quae justitiae fundamentum, ut est, sic esse videtur, nonne in iis semper maxime enituit, qui tendentibus sibi ad gloriam nullum laborem recusandum, nullos cruciatus deprecandos censuerunt? Quae fides tanta tamque constans in ullo umquam fuit, quae Marci Reguli fidei ulla ex parte praeferri queat? qui cum in senatu sententiam de non permutandis captivis dixisset, nullis amicorum precibus revocari, nullis suorum lacrymis retineri potuit, quo minus ad certos cruciatus paratamque mortem reverteretur: dum nullas calamitates, nullam tam aerumnosam mortem fore putat, quae comparatae illi turpitudini, si fidem vel hosti datam fefellisset, non possint videri leviores, vel optandae potius, praestitae fidei ea gloria proposita, quae non prius ex hominum animis exolebit, quam Romani nominis memoria funditus deleatur. Tolle ab animo Reguli turpis auditionis impatientiam, tolle gloriae cupiditatem, sententiam ultro mutabit: aut si revocare minus licet, nullis certe jam, ut permaneat, indigebit amicorum precibus, siccis suorum oculis ipse causas non redeundi haud optimas quidem, aliquas tamen excogitabit, aliquam stropham inveniet,

niet, et se ad respondendum, si quis hosti etiam datam fidem praestandam esse dictaverit, multo ante comparabit. Idem ex nostris censeo de Garsia Gometio Carrillo, qui Rege Alfonso decimo, cum Xerecium oppidum a Granatensibus est expugnatum, ejus arcem praeses custodiebat: cujus fides cur cum Marci Reguli fide non sit comparanda, nihil video. Qui cum, interemto omni arcis praesidio, solus superesset, eas hostium strages edebat, adeoque unus instar cohortis propugnabat, ut rex hostis in admirationem ipsius conversus, parcere ejus vitae diligentissime imperaverit. Ille vero cum ferreis uncis traheretur, statuissetque suae fidei esse non ante arcem quam vitam amittere, quasi sensum amisisset, laniari se ac discerpi patiebatur, ne in hostium manus perveniret. Sed cum vir unus magni exercitus coactis viribus obsistere non potuisset, cum maximo vitae taedio confectus vulneribus captus est; et a Rege Granatensi non modo impunitatem, sed eximiam laudem commeruit; et recepta per medicorum regiorum summam diligentiam valetudine, ad suum regem cum tantae fidei ac magnitudinis animi praecipua commendatione remissus est.

XV. Nec temperantiae dubitari posse video, quin clarissima exempla ediderit appetitus gloriae. P. Scipio commemoratur, cum capta nova Carthagine, multos obsides a Carthaginensibus ibidem inclusos, in suam potestatem redegisset, inter quos virgo erat singularis pulchritudinis Celtibero Indibili desponsata; non solum illius pudicitiae in sua quatuor et viginti annorum lubrica aetate pepercisse, verum etiam inviolatam accersitis parentibus et sponso illius gentis nobilissimis sine pretio tradidisse. Quid tunc nisi gloriam sperabat Scipio? an eum religionis superstitio continebat? qui, si vel libido vel avaritia plus apud eum, quam fama valuisset, poterat suo facto jus belli, quod penes alios sacra etiam plerumque profanavit, praetendere. Quo in genere multa vobis poteram Christianorum Imperatorum non minora exempla referre.

XVI. Jac. Cujus, quam tua potius? quem scimus non semel aut iterum, sed saepe tali occasione oblata, oculos etiam a libidinoso aspectu in ea aetate, quae facile solet hujusmodi voluptatibus solicitari, continuisse. Gons. Poterat fortasse quidquam, ut ais, de me quoque non absimile commemorari: sed quia nobis sacratissimae nostrae religionis, quae talia fieri arctissime prohibet, in primis est habenda ratio, eorum libentius facta hoc in loco refero, qui

qui parum aut nihil religione tangebantur. Quamquam de me tantum affirmare queo, sic me semper fuisse affectum; ut vel nulla religione, quae certe apud me plurimum semper valuit valebitque, praecipiente, ipsa tamen nominis honestate facile fuerim ad edendum pulchrum facinus alliciendus. Nam quod de Xenocrate scriptum est, cujus ne poti quidem temperantiam Phryne nobile Athenarum scortum ullis illecebris in pervigilio valuit corrumpere, quam nec tactu ille aspernatus, nec sermone, irritam tamen incepti dimisit: unde nisi ab eo animo profectum fuisse credimus, qui abstinentis opinione in primis delectabatur? Nisi forte putamus dictum meretriculae non minus verum fuisse, quam facetum: quae deridentibus se juvenibus, cum quibus pignus posuerat, quod tam venusta et elegans vino exhilaratum senem solicitare nequivisset, et pactum victoriae pretium postulantibus, non se de statua, sed de homine contendisse respondit.

XVII. Neque de liberalitate dubitari posse video, cum constet neminem hac virtute excelluisse, qui non idem gloria maxime duceretur, ut ab Alexandro Macedone, Pyrrho, Scipione, Caesare exemplum peti potest. Cum interim videre liceat eos, qui in officio vel colendo vel negligendo, de se quid homines sentiant, non laborant; commodis tantum suis servire, avaritia et sordibus squallere, ac in eos solum beneficia conferre, a quibus plurimum sperant, et multa praeter suam dignitatem tum facere, tum etiam pati. Cujus turpitudinis exempla a me exspectare nolite. Nam mihi alienas laudes efferre, quam peccata insectari, et jucundius et usitatius est, scilicet ut hac indulgentia mitiores habeam vituperatores.

XVIII. Jac. Facis tu quidem, Gonsale, pro cetera tui animi magnitudine, ut libentius aliorum bene, quam male facta commemores. Non quidem ut isto modo vituperationem effugias, qua quid magis est a virtutibus tuis alienum? sed quoniam, ut sibi conscii aliena peccata minima quaque occasione vituperant, ut pessimorum comparatione boni esse videantur: sic vicissim, quorum exstant praeclara in singulis virtutibus gesta, iis grata est illustrium virorum, quorum se similes esse cognoscunt, virtutum commemoratio: quos cum laudant, se ipsos videntur laudare. Atque equidem vellem hujusmodi sermo ab alio potius fuisset susceptus: nemo enim foret clarorum virorum nec ex nostra, neque ex priorum memoria, qui te frequentius justiusque in singularum virtutum

tum

tum exempla vocatus veniret. Nam neque magnitudine animi, neque magnificentia et liberalitate ullus umquam te fuit praestantior, nec fide, justitia temperantiave major. Quae tuae virtutes non tuorum tantum et voce et animis comprobatae sunt, sed hostis etiam Regis potentissimi, ejusdemque prudentissimi testimonio. Qui te cum Rege Fernando in Hispaniam remeantem non tam gravium incommodorum ex te acceptorum, et bis erepti regni Neapolitani memor, quam tuarum excellentium virtutum admirator cum ipsarum clarissima testificatione Savonae regio apparatu accepit, et suis triclinariis vasis aureis argenteisque summae aestimationis donavit. Quae tu vicissim, ne ab eo, quem armis viceras, magnificentia saltem superatus fuisse videri posses, uno vasculo in memoriam honorificentissimi muneris tibi reservato, reliqua servis asseclisque illius distribuisti. Quo die cum omnes qui aderant Galli Hispanique nihil nisi de tuis virtutibus loquerentur, dici non potest, quanta cum admiratione omnium et oculos et animos in te unum converteris, accedente ad regiam corporis tui dignitatem torque illo aureo, quo fueras a Neapolitanis publice donatus, in quo quatuor praecipua de Gallis trophaea faberrime ex auro cum hujusmodi titulo expressa erant: S. P. Q. NEAPOLITANVS GALLIS DEVICTIS. Quod gestamen eo quoque die tibi apud Reges coenaturo induendum putasti, prudentissimo et a magnitudine animi profecto consilio. Ne quis putare posset in invidioso convivio, cum maximis et clarissimis Regibus te non tam tuis meritis, quam ipsorum indulgentia discumbere. Simul ne, si id deposuisses, assentatione, quae semper a magnis animis longe fuit aliena, eorum, de quibus triumphaveras, gratiam captasse videri posses. Nam cum illorum imperatorum, qui maxime laudantur, Alexandri, Annibalis, Caesaris virtutes insignium vitiorum labe fuerint obfuscatae, tu cum magnitudine animi prudentiam, fidem, magnificentiam, temperantiam justitiamque ita conjunxisti, ut in singulis excellere puteris. Prorsus ut hominibus probare velle videaris, id quod est a clarissimis philosophis proditum, omnes virtutes colligatas, adeoque implicitas esse, ut qui una careat, cunctis omnino sit cariturus. Quod si te cupiditas gloriae ad tantam excellentiam perduxit, nihil est, quod vel rationes vel externa exempla requiramus. Sed non capit hujus temporis angustia amplissimas tuas laudes, neque est hic locus eas commemorandi. Quamquam non id timeo, ne, dum sic loquor, auribus haec tuis de-

disse videar. Majora sunt tua merita, quam ut adulationem patiantur.

XIX. Gons. Ego vero, Jacobe, quaecumque bello vel pace gessi, quae qualiacumque sunt, certe longe inferiora istis laudibus esse cognosco, ita equidem gessi, ut praeter honestatem et gloriam nihil ex rebus humanis mihi vel quaerendum vel optandum putarem. Opes enim et honores divitiaeque non sunt illa quidem, si sequantur, admodum repudianda, quippe quibus adjuti optimi viri res clarissimas gessere. At ubi vel honestas vel gloria praeponderabit, magnis erectisque animis pro nihilo erunt habenda. Jac. Ego vero, Gonsale, quid in hac quaestione verum sit, jam nihil ambigo. Nam tua mihi auctoritas pro summa ratione est. Qui tecum me hercule vel errare malim hoc in loco, quam cum aliis multis recte sentire. Nam si error est, qui tales tantosque fructus afferre solet, precandum esset, summisque votis optandum ab immortali Deo, ut hoc in primis errore omnes homines, praesertim qui publico aliquo funguntur munere, imbuerentur. Sed quoniam plerique sunt, qui dissentiant, adeo, ut ne auctores quidem defuerint, qui libros scripserint de contemnenda gloria: pergratum esset mihi, credo, et huic Petro, quicum saepe ante de hac re sum collocutus, ex te audire, quid iis respondeas, quae contra dici solent. Ajunt enim gloriam appetere ambitiosi hominis esse, ambitionem autem inter vitia numerari, non esse igitur gloriam appetendam. Deinde gloriosum hominem appellare in probris esse, non in laudibus: quid autem esse gloriosum hominem, nisi gloriae appetentem? Gloriam igitur potius esse contemnendam. Tum appetitione gloriae bella omni peste humano generi perniciosiora exorta saepe fuisse contendunt. Ad haec multos commemorant, qui, dum ne minimam quidem gloriae jacturam facere voluissent, florentes respublicas evertere: et Lacedaemoniorum ducem Callicratidem non caruisse justa reprehensione, qui consulentibus, ut classem ab Arginusis removeret, nec cum Atheniensibus praelio decerneret, respondit, Lacedaemonios, classe illa amissa, aliam parare posse, se fugere sine suo dedecore non posse. Sed hoc vulnus Lacedaemoniis haud ita magnum fuisse; illud pestiferum, quo, cum Cleombrotus invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, ipsorum opes corruerunt. Contra vero, Q. Fab. Maximum laudibus efferri, qui nihil solicitus, quid de se homines loquerentur existimarentve, rempublicam amissam Romanis restituit. Atque haec

Argumenta, quibus probatur gloriam esse contemnendam.

qui-

quidem fere sunt, ut opinor, quae iis objici possunt, qui gloriam esse appetendam contendunt: nisi si quid Petro addendum esse videtur.

XX. PET. Mihi vero videtur: nam qui religionem Christianam sanctius colunt, hanc ipsam religionem in primis opponunt, qua jubemur omnes res humanas contemnere, et omnia nostra tum dicta, tum facta ad solum Deum referre. Itaque gloriam istam, quam illi caducam inanemque vocant, appetere hominis esse irreligiosi et divinorum praeceptorum contemtoris. Addunt et qui subtilius ista rimantur, perverse rebus uti, qui gloriam tam intemperanter appetant. Nam cum honestis factis suis gloriam quasi finem proponant, ipsam virtuti, quam sequi debet, anteponunt. GONS. Ergo vos instructi hodie et quasi armati ad decertandum veneratis. At videte, ne parum gloriosa sit futura victoria de imparato et inermi. Quamquam ego ad hujusmodi pugnam paratus aut armatus esse, qui possum? Vos equidem initio satis fore contentos putabam, si, quid hac in re sentirem, simplici oratione et domestico sermone declararem. Quid nunc malum ad istas me subtiles philosophorum argutias revocatis tardum et hebetem hominem?

XXI. JAC. Non ut certaremus, Gonsale, ea, quae objici posse videbantur, commemoravimus, sed ut contradicentibus quid respondere possimus, ingenio, usu sapientiaque tua edoceremur: quibus rebus tam egregie munitus es, ut nemo te magis in pace ad omnes virtutes vel fungendas vel explicandas, quam in bello ad dimicandum inermem aut imparatum valeat offendere. Quare noli ista virium extenuatione tam honestum et nobis peroptatum munus defugere. GON. Faciam, quia rogatis. Nefas enim duco me vobis, quorum alterum diligo ut fratrem, alterum ut filium amo, quidquam negare rogantibus. Modo memineritis negotium a me causa vestra, non sponte mea fuisse susceptum. Ut si qua erunt, ut certe multa erunt, a me inepte ac imprudenter dicta, eam culpam non meae temeritati, sed iniquiori rogatui vestro assignetis. Neque vero vos illud moveat, quod quidam auctores de contemnenda gloria scripserunt: nam et quosdam audio quartanae, alios adulterae Helenae; facetiores muscae laudes scripsisse. Ad summam nihil est a communi hominum sensu tantum abhorrens, quod isti suarum argutiarum praestigiis non persequantur. Sed qui de contemnenda gloria libros scripserunt, iis eo minime credendum est, quoniam ii- Refutantur praecedentia argumenta.

iidem affectatione gloriae illis ipsis libris sua nomina adscribentes, insigni inconstantia fidem sibi derogarunt. Nec tam interest, ut philosophos confirmare video, ad veritatem constituendam, quid homines loquantur, quam quid faciant. *Sed est ambitionis, quae vitiis annumeratur, gloriam appetere*. Quaero, quid ambitionem isti appellant? Nam si ambitio est, laudem quibuscumque artibus affectare, auram popularem captare, adulationibus delectari, honores praefecturasque ambire, ut primo loco sedeas, ut primus dicas sententiam, ambitio vitium est, et id quidem non mediocre, denique quod non potest nisi in levem et stultum hominem cadere. Sed hoc tantum abest ab appetitu illo gloriae, de quo loquor, ut sit ei penitus contrarium. Ego enim eam gloriam appeti volo, quae altis radicibus innitatur, quae per solam virtutem contingit, immo quae sola, ut doctissimis viris placere video, virtutis est praemium. Qualem gloriam appetebant Aristides et Themistocles inter Athenienses: qualem his similes Catones Scipionesque inter Romanos: quorum alteri cum moribus, ut ait Seneca, alteri cum hostibus bella gerebant: qualem inter nostros Cidus olim et Fernandus Gonsalus: post ipsos Ignigus Luppus Mendocius, Rodericus Villandrandus et ceteri, de quibus legistis apud Fernandum Pulgarium nostratem scriptorem. Qualem Alfonsus Petrus Guzmanus, qui post semestrem Tarifae obsidionem hosti Joanni, qui cetera omnia frustra expertus fuerat, minitanti, nisi oppidum dederet, filium se illius comitem suum interfecturum: »Se vero respondit filium patriae, neque eum immor»talem genuisse: quo se orbari, si sors ita ferret, quam a fide »discedere sibi optabilius esse.« Illud enim fieri vel cum sua gloria posse, hoc sine suo dedecore ac scelere non posse. »Quin »ut intelligas, inquit, quanto magis apud me valeat, ut valere »debet, virtutis fideique amor, quam pietas paterna, vel meo »gladio jam licebit scelus meditatum perficias, ut uno facto fi»lio meo veram vitam, mihi gloriam immortalem, tibi turpissi»mam ignominiam parias:« et dum loquitur, pugionem e muro dejicit, quo filius spectante patre continuo ab hoste nefario confossus ac interemtus est. Et proavorum memoria Aegidius Albornotius, qui externis bellis aeternam gloriam sibi ac regioni nostrae comparavit. Multi memoria nostra.

XXII. Quod si hujusmodi gloriam affectare ambitio est, nihil ego

ego recusem, quominus ambitiosus et habear et appeller. Et si quis me reprehendat philosophorum, hanc culpam excusabo omnium exemplo, qui tum in bellis gerendis, tum in rebuspublicis administrandis praestantissimi fuerunt. Quibus ego numquam committam ut philosophorum, quos equidem magnifacio, quemquam anteponam. Ego enim quod viris praestantissimis natisque ad juvandam mortalitatem, et ad civitates coetusque hominum conservandos in omni memoria placuit, id legem esse naturae certum habeo; non si quid ingeniosi homines, sed parum valentes usu rerum in scholis et otio contra communem hominum opinionem excogitarunt. An me magis moveant Socratis aut Platonis artificiose et subtiliter dicta, quam Fabricii aut Scipionis Marcellive fortiter et sapienter facta? qua praesumta opinione, dum bella gererem (haud fateri erubescam) ita eram affectus, ut ex civibus nostris patrum vestrorum, sub quibus tyrocinium deposui, et consanguinei nostri Jacobi, Comariensis Marchionis, et aliorum praestantissimorum virorum praeclara gesta potius, quam Senecae praecepta essem aemulaturus. Nec mihi magnarum virtutum spem illa indoles dabit, quae non gloria excitetur, quae vinci se opinione ab aequalibus aequo animo patiatur. *Malim*, inquit Caesar, cum esset in Celtiberiae ignobili vico, *hic esse primus*, *quam Romae secundus*. Qui spiritus invictusque animus, dum illam gloriam sequitur, videtis ad quantam rerum claritatem ipsum evexerat, nisi ad extremum illato patriae bello cuncta foedasset. Sed quantum in maximis rebus gloriae valeat appetitus, tum magis intelligetis, si idem in parvis contemplari libuerit. Fingendi pingendique arte maxime mortalium Graeci quondam valuerunt, iidem vocum fidiumque cantu ceteris longe praestitere. Cur tandem? nempe quoniam his artibus excellere gloriosum inter ipsos putabatur: adeo ut Principes Graeciae, qui ista ignorarent, paulo rusticiores, ut Cicero testatur, habiti fuerint. Ut merito illud eruditissimi viri elogium laudetur: *Honos alit artes*, *omnesque incenduntur ad studia gloria*. Sed ne vetera repetamus, videre licet nostra tempestate in maximis civitatibus, in quibus mercatura et cura rei familiaris in primis curatur, militia et cura armorum negligitur, plurimos divitiis affluere, et amplissima patrimonia possidere, ac vicissim viros fortes et strenuos adeo desiderari, ut bellum nisi externo mercenarioque milite, nec inferre possint, nec illatum propulsare. Quod contra fit cum in plerisque

aliis

aliis Hispaniae populis, tum vel in primis in nostra civitate, in qua mercatura negligitur, armis excellere pulcherrimum putatur. Itaque non alia est major tuendae rei familiaris cura, quam agricultura honestissimum studium et maxime naturale, quodque solet hominum et animos et corpora ad labores bellaque durare: denique quod antiquitas adeo omni mercaturae praeferebat, ut Romani consules plerumque dictatoresque ab aratris excirent. Thebani legibus interdixerint, nequis ad publicum officium asscisceretur, qui decem annos ante mercaturam exercuisset. Ne nos interim pigeat in nostra civitate fortiores cives habere, quam opulentiores.

XXIII. Dixi de nostra civitate, ut domesticis exemplis et nobis notioribus uterer. Idem licet de tota fere Hispania dicere, in qua cum viri fortes in maximo semper honore fuerint, semper viri fortissimi exstitere magna copia: inter quos cum est ad bella perventum, nulla est major contentio, quam quis primus murum conscendat, quis plures interficiat hostium, quis majus periculum sponte subeat, quis impetum hostium fortissime sustineat. Vidi ego militem, qui vexillum ferebat in eo praelio, quo ad Lirim amnem cum Gallis confliximus, amisso brachio, qui signum sustinebat, sinistra manu, ne pede quidem relato, signum recepisse, dum turpe ducit loco cedere, quem semel occuparat: qui paulo post ingruentibus hostibus, qui signum maxime petebant, sinistram quoque manum amisit: tum vero gloria videlicet accendente animum, cum statuisset non ante signum, quam vitam amittere, id truncis brachiis complectitur, tamdiuque loco immotus consistit, donec hostis nostrorum virtute repulsus terga dedit: qui, cum parta victoria ad me vocatus venisset, egoque ipsum pro tanto facinore collaudassem, et esse macte virtute jussissem, visus est mihi prae gaudio tantae gloriae partae maximorum vulnerum dolorem non sentire, nec membrorum orbitatem meminisse: quem ego vicissim non verbis tantum, sed etiam munere consolatus sum, et ad Regem cum testimonio et commendatione tantae virtutis quasi rude donata emeritum misi. A quo et laudatus est, et non indigno praemio donatus.

XXIV. Atque hos quidem et similes partus edere solet appetitus gloriae semel animo conceptus. Cum interim videre liceat mercenarios milites, quorum animus praedam tantum et mercedem, non etiam gloriam sequitur, minimo quoque oblato periculo, signa de-

deserere, detrectare praelium: aut commisso, de fuga magis, quam de victoria cogitare: quae vobis notiora sunt, quam ut debeant a me exemplis confirmari. Quid ergo? *Gloriososne milites optabimus, et de iis summae virtutis spem concipiemus?* nam et hoc ajitis quosdam sententiam nostram oppugnare. Minime vero. Sed qui hujusmodi gloriam appetit, numquam erit gloriosus. Nam quid aliud est gloriosum esse, nisi jactabundum esse, inanes gloriolas flare, et quae non fecit, sibi verbis arrogare: aut si qua fecit, saepe accersita etiam occasione in majus extollere: qua dementia tantum abest, ut quisquam gloriam assequatur, ut si quid egerit laude non indignum, id totum importuna jactatione perdat; dum ab odientibus partim invidiam, partim etiam contemtum meretur inique. Fit enim, nescio quo pacto, ut homines aliena vitia libenter audiant, laudes utcumque non aequis auribus accipiant: de se vero importune praedicantem ferre neutiquam possint. Neque enim ibo inficias, incidere nonnumquam tempora, cum sua facta citra reprehensionem citraque invidiam liceat praedicare. Et tunc maxime, ut mihi quidem videtur, cum tibi vitium id objicitur, cujus oppositae virtutis conscius es, et potes aliqua documenta producere, ut Turnus ille Virgilianus:

Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub tartara misi.

Inter ignotos quoque concessum est, qui se justa ratione ignorari non vult, suas virtutes citra arrogantiam commemorare: quod Ulyssem et Aeneam divinos viros fecisse maximi auctores tradidere. Licet et magno natu viris suis exemplis commemorandis juvenes ad virtutem cohortari: quam licentiam Nestorem, nemine refragante, sibi olim permisisse accepimus.

XXV. Denique nisi res ipsa tempusque poscere videatur, se ipsum laudare summae dementiae et invidiosae inanitatis esse semper putavi. Ita qui gloriosos homines damnant, magnum illi quidem vitium insectantur: sed quantum hoc ab illa animi generositate abhorreat, quam appetitionem gloriae nuncupamus, satis arbitror explicatum. Quamquam vitium illud constat plerumque causam fuisse virtutis. Pudet enim modo magna professos, si res officium poscat, factis non aliqua ex parte dictis respondere. At bella illata saepe initium habent ab appetitione gloriae. Credo, si

justa sunt, si legitima ratione inferuntur: qualia multa majores nostri Mauris intulere: qualia plura, quam quisquam memoria nostra, Rex optimus Fernandus felicibus auspiciis gessit: mortalium Romani plurima, praesertim cum Carthaginensibus, ob imperii aemulationem. Quae vero per injuriam inferuntur, vetera novaque exempla animo complectimini, et veras causas investigate, nulla reperietis, quae non fuerint ab avaritia profecta: nisi si quos furor iraque ad arma concitavit. Ninus Assyriorum Rex primus bellum movisse memoriae proditus est. Cujus causam qui reddunt, omnes ad avaritiam cupiditatemque regnandi referunt. Quae cupiditas quantum distet a gloriae cupiditate, hinc licet existimare, quod multi maximis populis dominantes, non modo inglorii vixerunt, sed turpissima etiam ignominia pleni. Ut inter Assyrios Sardanapalus, Nero inter Romanos. Nam quod quidam scripsere, multos bella saepe quaesisse propter gloriae cupiditatem, idque magnis animis ingeniisque contingere, non est de injustis bellis accipiendum. Haec enim gerentibus seu victis, seu victoribus ignominiam potius, quam gloriam parere solent; sed de iis, quae justis de causis suscepta sunt, ut pro religione contra impios, pro patria, pro imperio contra violentos, ut denique pro dignitate contra contumeliosos: hujusmodi enim bella quaerere, hoc est, sponte suscipere, nec exspectare, dum se vel principes vel magistratus ad id munus invitum destinaverint, summae indolis est et spe maxima plenae.

XXVI. Nam quid hoc aliud est, quam optimam occasionem amplecti magnitudinem animi ceterasque virtutes suas cum bono publico declarandi? Saepe enim magnarum virtutum indoles latuit, drivata rerum gerendarum facultate. Virtutum namque igniculi, quos hominibus a natura datos philosophi docent, non modo non lucent, nisi excitentur exerceanturque, sed etiam languescunt, et interdum exstinguuntur: quae causa facit, ut mihi nonnumquam veniat in mentem subdubitare, an optabilius fuerit nostris, Granatense imperium stare, quam penitus corruisse. Nam etsi regnum nostrum propagavimus, hostem ultra mare submovimus, magna tamen nostrorum virtutis exercitamenta sustulimus, uberem triumphorum materiam delevimus. Itaque subvereor, ne in tanto otio et securitate multorum virtus languescat: quod metuens Romanis olim vir spectatissimus Scipio Nasica, ne Carthago prorsus exscinderetur, adversus Catonis severitatem persuadebat.

XXVII. Non igitur gloriae cupiditas injusta bella excitare solet, sed juste suscepta, victis difficultatibus, fortissime ac strenue conficere. An putamus Alexandrum Macedonem, cujus post hominum memoriam in gerendis bellis excepto Caesare prima sine controversia laus est, ad illam claritatem fuisse perventurum, nisi gloriae inexplebili cupiditate ductus fuisset? Qui cum in oppidi Oxydracarum oppugnatione, edito incredibili militari facinore, anceps vulnus accepisset, a suis admonitus, uti suae magis saluti consuleret, nec tam securus mortis in ea pericula irrueret, quid respondeat attendite: „Ego, inquit, me metior non aetatis spatio, sed glo„riae. Licuit paternis opibus contento intra Macedoniae terminos „per otium corporis exspectare obscuram et ignobilem senectutem. „Quamquam ne pigri quidem sibi fata disponunt, sed unicum bo„num diuturnam vitam aestimantes saepe acerba mors occupat. Ve„rum ego, qui non annos meos, sed victorias numero, si munera „fortunae bene computo, diu vixi. Orsus a Macedonia imperium, „Graeciam teneo: Thraciam et Illyrios subegi: Triballis Medisque „imperito: Asiam, qua Hellesponto, qua rubro mari alluitur, possi„deo. Jamque haud procul absum a fine mundi. Quem egressus, „aliam naturam, alium orbem aperire mihi statui. Ex Asia in Eu„ropae terminos momento unius horae transivi. Victor utriusque „regionis, post nonum regni mei, post vigesimum atque octa„vum aetatis annum, videorne vobis in excolenda gloria, cui me „uni devovi, posse cessare? Ego vero non deero, et ubicumque „pugnabo, in theatro terrarum orbis esse me credam. Dabo no„bilitatem ignobilibus locis: aperiam cunctis gentibus terras, quas „natura longe submoverat. In his operibus exstingui me, si fors „ita feret, pulchrum est. Ea stirpe sum genitus, ut multam prius, „quam longam vitam debeam optare. Obsecro vos, cogitate, nos „pervenisse in terras, quibus feminae ob virtutem celeberrimum „nomen est. Quas urbes Semiramis condidit? quas gentes rede„git in potestatem? quanta opera molita est? Nondum feminam „aequavimus gloria, et jam nos laudis satietas cepit? Dii faveant, „majora adhuc restant. Sed ita nostra erunt, quae nondum atti„gimus, si nihil parvum duxerimus, in quo magnae gloriae locus „est." Et cetera, quae Curtius auctor egregius elegantissime persequitur, et ita persequitur, ut plane ostendat, virtutis documenta, quae maxime in Alexandro posteritas demiratur, ex gloriae Lib. 9. c. 6.

tan-

tantum incredibili ejus appetitu fuisse nata. Nam quod isti de Callicratida et Cleombroto addunt, non ego sic gloria appeti volo, ut temere in certa pericula irruamus. Praesertim si in ejus pugnae discrimine salus reipublicae vertitur. Recte enim praecipiunt, qui docent promtiores nos esse debere ad nostra pericula, quam ad communia.

XXVIII. Ad summam ne ambiguitate sermonis erremus, cum gloriae intellectus latissime patere videatur, ad omnemque laudem pertinere, illam gloriam magnis viris expetendam esse dico, quae virtutem sequitur, et recte factorum est comes. Ea vero est, ut doctissimi viri definierunt, consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de excellente virtute. Res videlicet solida et expressa, non adumbrata, non inanis, et quae nec ab stultorum errore pendet, nec per temeritatem, aut simile aliud vitium exquiritur: modo nequis eum, qui fortis sit, temerarium dicat: aut prodigum, qui liberalis. Hae namque timidis avarisque familiares suorum vitiorum rejectiones praetextusque sunt, et aliorum similes. Nam cum in omni opere judicio opus est, tum in iis maxime, quae ad honestatem aut turpitudinem referuntur. Multi enim dum vitia imprudenter vitarent, inciderunt in contraria: ut de Pausania memoriae proditum est: qui cum nomen suum celebre fieri affectaret, Philippum Regem Macedonum virum illustrem interemit, responsum Hermoclis stulte interpretatus: qui roganti quomodo posset claritatem celeriter adipisci, respondit si virum aliquem praeclarum occidisset: fore namque ut illius gloria ad ipsum redundaret. Ita dum nominis obscuritatem effugere temere cupit, parricidae turpissimam nobilitatem adeptus est: dementia haud illi dissimilis, qui pulcherrimum Dianae Ephesiae templum incendit. Non igitur per vitia ad claritatem pervenitur: virtutis via est, quae ad veram gloriam perducit.

XXIX. Hanc igitur qui cupiunt, virtutem in primis amplectantur, necesse est, et saepe sinistros vulgi rumores, sed vanos contemnant. Neque enim Fabius Maximus, de quo paulo ante mentionem, Jacobe, fecisti, dum rumores eorum sperneret, qui se timidum et cunctatorem vocitabant, gloriam non appetebat. Sed vir prudens et magnanimus praesentem vulgaris aurae reflatum vincens, cunctando ad veram gloriam properabat. Nam illud excelsi magnique animi est, ut Aristoteli quoque magno in primis philoso-

sopho audio placuisse; res magnas gerere parum laborantem, quid de se vulgus interim opinetur, cum tamen idem hujus virtutis praemium maxime proprium gloriam esse, et hanc in primis a magnanimis viris peti dictitaverit. Sed hic locus anceps est et lubricus. Nam ut hi, qui paulo ante commemorati sunt, Callicratidas et Cleombrotus, timentes invidiam metuentis animi, temere praelium commisere, dum indecorae vitae pulchram mortem praeponendam esse jactarent, sic plerosque videas, qui, cum timore periculi hosti parum decore cesserint, ita excusant ignaviam suam, ut prudenter se, non timide fecisse contendant: non illud audendi fuisse tempus, exspectandam fuisse aliam rei bene gerendae occasionem: indubitata pericula effugere prudentis non solum, sed fortis etiam animi esse. Et cunctationem Fabii Maximi laudant, Cleombroti invidiam commemorant. Sunt in utramque partem rationes, quae, cum vere citantur, magnum debent habere pondus. Sed cavendum est, ne illa oratio non explicatio prudentis consilii, sed vitii praetextus sit per speciosam vanitatem.

XXX. Ceterum quoniam in hujusmodi rebus plerumque non sponte peccatur, sed fallente specie recti, is mihi semper potiorem sui dabit spem, qui ad audendum promtior erit quam ad cedendum. Cedendo enim pauci magnam laudem meruere, audendo multi res clarissimas gesserunt. Erit autem ad audendum promtior, ut quisque gloriae cupiditate maxime ducetur. Ad eumdem modum licet de ceteris virtutibus judicare. Nam quod, Petre, multis videri dixisti, religionem Christianam obesse, quominus pietatem Deumque colentibus fas sit studiose hujusmodi gloriam affectare, vos sic habetote: Religionem ipsam tanti esse, semperque fuisse apud me, ut si mihi umquam persuasum fuerit, hanc, cum appetitur, gloriae non posse cohaerere, protinus sim de sententia discessurus. Nam quid stultius esse potest, quam mediocre bonum summo et extremo anteferre? Gloria enim, de qua tam multa dico, est illa quidem cunctis rebus humanis longo intervallo anteponenda; sed illi praemio comparata, quod religio Christiana se colentibus pollicetur, res est caduca, brevis et pro nihilo habenda. Ceterum tantum abest, ut cum religione nostra ejus appetitus pugnare mihi videatur, ut qui religionem contemnat, hunc veram gloriam assequi non posse, certum habeam. Et quidem constat, ut quisque optimus praestantissimusque fuerit in omni me-

moria, ita suae religionis observantissimum exstitisse. In cujus rei exemplum quid vobis Marcum Regulum afferam, qui ne jusjurandum falleret, ad certam mortem redire, ut paulo ante dicebam, nihil est cunctatus? Aut L. Metellum, qui, ut Palladium eriperet ex fano Vestae conflagranti, non modo se amburi passus est, sed etiam luminibus orbari? cum sint veterum monumenta eorum exemplis referta, qui tam studiose religionem deosque colebant, ut nullam rem neque bellicam, neque urbanam, nisi diis consultis, captatis auspiciis, saepe etiam conceptis votis nec publice, nec privatim inchoarent. Quod si illi, qui tanto in deorum errore versabantur, tam diligentes se deorum cultores exhibebant; quanto nobis Christianis pietas est studiosius colenda? quibus omni tali errore explicitis, munere divino unius Dei cultus, ac vera religio a Christo Deo tradita est?

XXXI. Sic igitur gloriam expetamus oportet, ut prima sit cura religionis. Sed si vera gloria, ut saepe dico, per virtutes exquiritur, et religio Christiana per virtutes maxime colitur: quid obsecro potest obesse, quo minus religionem simul colere, et gloriam appetere honeste valeamus? At omnia nostra et consilia et facta ad solum Deum referre pietatis ac religionis est: certe ut ad finem ultimum, ut ad summum bonum. Sed quid vetat alia diligere, cupere, desiderare, quae si non ultimi finis, certe mediocris boni honestique rationem habeant, cum bonarum rerum, ut docent philosophi, bonus sit appetitus seu desiderium? Age vero qui sapientia et sanctitate clari praecepta nobis pietatis tradidere, ii si virtutes ipsas per se et propter se expeti minime vetant, cur nobis appetitum solidae gloriae interdixisse putari debent? qui cum sola virtutum via ingrediatur, vix, immo ne vix quidem ab amore virtutis sejungitur: quam ab iis, qui gloriae ac honoris cupiditate maxime ducuntur, his quoque rebus, ut debet, virtutem anteponi, hoc argumento audio a philosophis concludi, quod iidem non a quibusvis hominibus: nec quascumque ob causas honorem atque laudem quaerunt, sed a prudentibus, et iis, quibus cogniti sunt, atque virtutis causa. Post summum igitur bonum, quo referri debent cetera bona, prima dignitas virtutis est, sed proxima honoris et gloriae. Quae idcirco est a nobis in primis expetenda, ut hoc quasi invitamento excitati promtiores simus ad virtutes citra laboris sensum colendas. Et sic via, quae brevissima est, ingressi, gradum ad summum bonum faciamus. Quid igitur sibi vult religiosorum hominum et eorum prudentium censura, qui tam

con-

constanter appetitionem gloriae insectantur? An hos volumus levitatis et stultitiae damnare? Minime vero: sed quid illi accusent, est etiam atque etiam considerandum. Nam cum nullus sit animi motus tam honestus, tam sua sponte laudandus, quin nisi consilio et recta ratione regatur, possit in turpitudinem dilabi, appetitionem gloriae praeposteram, stultam et nihil habentem cum virtute commune, merito viri sapientissimi consectantur. Etenim videre licet plerosque tam perverse rebus uti, ut dum ab hominibus parum recte judicantibus aliquam laudem mereantur, quid contra Christiana religio jubeat, parum laborent. Sic affecti, ut nihil dignum putent, in quod vel mediocre studium, aut operam conferant, ex quo velut mercedem laboris certam laudem non exspectent, petantque: et quae virtutes alias videri possent, iis non ob ipsarum honestatem funguntur, sed ob hoc tantum, ut inde laudem indipiscantur, dum scilicet boni videri, quam esse malunt. Quo errore stulto simul et pernicioso imbuti, dici vix potest, in quos flagitiorum velut scopulos interdum impingant. Vidi ego nonnullos, qui, dum stulte fortis et maximi animi laudem affectarent, vim inferre non lacessiti gauderent: rapinas exercerent, nihil indigentes: homicidia frequenter, nulla vel minima offensa irritati patrarent. Ad summam omnia fana et profana ita violarent, ut sibi gloriosum putarent, si nomen consequerentur non hominum modo, sed Dei etiam contemtorum. Nec mirum. Huic enim tanto sceleri laudatores, et ii quidem non pauci, contingunt. Ex turba videlicet flagitiosorum, et eorum, qui factionibus servientes tyrannidem exercere in tenuiores, id demum felicitatem esse putant.

XXXII. Longum esset singula vitia commemorare, ex quibus stulti ac perditi homines laudem nonnumquam aucupantur, et quod est indignissimum, applausores inveniunt, cum non desint, qui adulteria, stupra, fraudes et dolos velut victorias de forti hoste commemorent. Quam gloriae appetitionem, si gloria est appellanda, et non potius detestanda perversitas, non dico viri Christiani et religiosi, sed omnes mortales, qui modo aliqua modestiae prudentiaeque particula valent, odisse in primis debent, et cunctis exsecrationibus detestari: quae re vera stulta est, turpis est, flagitiosa est, et falsa persuasione corruptis moribus appetitur. Est et alia, quae gloria a nonnullis appellatur, de qua paulo ante mentionem feci, honoribus fungi, magistratum gerere, et cetera, in quibus

bus versatur ambitio: quae saepe indignis nullo suo merito, aut praestantia, sed largitione vel favore principum, aut aliquo non laudabili artificio, nonnumquam etiam fortuna contingunt. Quorum appetitus in quibusdam ad tyrannidem spectat, qui per eos ad regnum gradum facere moliuntur. Et quo alii patriae saluti prospiciunt, hoc ipsi, libertati ejusdem insidiantur. In aliis ab arrogantia et superbia initium habet: qui tunc sibi maxime placent, et beati esse videntur, cum aliis imperitant, et facienda praescribunt, eaque gloria, si gloria vocari debet, turgent et pueriliter intumescunt. Hujusmodi gloriae appetitum damnat Christiana religio: hanc caducam et merito inanem appellat, quae ignavis interdum, sed ambitiosis non minus, quam optimis viris patere solet: non illam, quae cum virtutibus implicitam habet societatem. Nam qui honores bonis artibus hac mente petunt, ut reipublicae consulant, miseris injuriam inferri ne patiantur, patriae suum praestent officium, et ex tantis virtutibus gloriam petunt; ii quidem in maximis et divinis viris habendi sunt: tantum abest, ut tamquam irreligiosi vituperari debeant. Quamquam gloria non cunctis una eademque via quaerenda est. Neque enim omnibus eadem vel turpia vel honesta sunt. Ergo quam sibi quisque personam induerit, hanc cum honestate et constantia sustineat: sic veram gloriam adipiscetur: sic divinis simul ac humanis legibus serviet. Aliud enim militem decet, aliud monachum: perferet hic ignominias patientissime: injuriam sibi facientes ne verbo quidem ulciscetur: vulnera intentantem fugiet solum, non armis contra pugnabit: hoc monacho honestum erit, hoc gloriosum, hoc laudabile. Idem in milite forti, quis bonus laudet Imperator? Immo vero quis non vituperet, et contra militis officium et decus esse proclamet? At pium est et evangelicum non resistere malo: fateor, atque id optimum esse dico et perfectae pietatis; sed haec perfectio in nullo minus desiderari videtur, quam in milite: in quo ferox in primis, excelsus invictusque contra omnem violentiam animus exposcitur. Itaque boni consulendum est, si communibus legibus Christianae religioni satisfaciat.

XXXIII. Certe Joannes Baptista, rogantibus militibus, quid sibi ad recte vivendum esset opus facto, nihil aliud respondit, aut praecepit, quam ne cui vim aut calumniam inferrent, essentque contenti suis stipendiis. Joannem Belalcazaris Comitem virum praeclarum, et cujus sanctimonia merito celebratur, postquam imperio

se

se ultro abdicavit, et magnis opibus fastiditis, se totum religioni devovit, Sancti Hieronymi prius, deinde Francisci sacris institutis initiatus, quam multa credimus in eo squallore et spontanea vilitate fuisse perpessum, quae, dum personam principis sustinebat, perferre idem turpe sibi et ignominiosum putasset? Ut intelligatur id demum esse veram gloriam, pietatem et virtutes colere. Has porro tum maxime coli, cum officia colimus, quae suo cujusque ordini et dignitati maxime conveniunt. Nequis eos tantum religionem colere putet, qui beatorum Francisci, Dominici, Benedicti, et ceterorum, quorum sanctitas est nobilitata, vestigiis insistunt, facta et vitam velut ad praescriptum aemulantur. Qui etiamsi jure laudantur, et merito vocantur religiosi: nescio tamen, an melius de Christiana religione mereantur, quam qui liberiore in vita rempublicam sapienter ac juste moderantur, aut qui justa bella pro patria, pro regno, proque ipsa religione gerunt strenue. Nisi forte Moses, David, Machabaei, et ceteri, qui Judaeorum regnum propagabant, libertatem stabiliebant, minus religionem et pietatem colebant, quam aut Samuel, aut Helias, ac ceteri sacerdotes vel prophetae, qui templo et sacris olim inserviebant. Quorsum haec tam multa? Nempe ut appareat, religionis cultum non angustiis quibusdam iniquioribus contineri, a quibus qui latum, ut ajunt, unguem discesserit, continuo violet religionem, aut se obstringat crimine: sed patere latissime, et aliam alii colendi Deum honestam viam ostendere, et multa huic concedere, quae illi fortasse negantur. Nam quod alterum non decet forsitan, id in altero jure laudatur. Itaque appetitus gloriae siquis monachorum, et omnino eorum ordini, qui se huic saeculo, ut ipsi loquuntur, renuntiasse profitentur, parum convenire contendat, haud equidem ponam in magno discrimine: quamquam solidam gloriam, quae, ut exposuimus, virtute nititur, appetere nulli bono viro non permittitur. Illis autem, qui se ad litterarum studia excolenda, vel ad rempublicam pace aut bello administrandam contulere, qui non solum ceterarum rerum cupiditatem adimit, sed etiam sine spe gloriae et appetitione res praeclaras agere praecipit, is mihi jubere videtur, onerariam navim remis tantum impellere, et in alto sine ventis navigare. Praeceptum me hercule durum, imperiosum atque difficile.

XXXIV. At gloria sequi debet virtutem, non appeti. Quasi vero nos gloriam ante virtutem ponamus, et virtutes propter gloriam co-

colendas esse praecipiamus. Nihil est, Petre, quod nobis ista perversitas objiciatur, quibus hoc primum est, ut justitiam, ut pietatem, ut ceteras virtutes studiose colamus. Illud tamen proximum, ut gloriam ante vitam ipsam, nedum ante cetera omnia et corporis et externa bona complectamur, amemus, cupiamus: quae gloria adeo cum virtute conjuncta mihi esse videtur, ut qui virtutem amet, is gloriam amare: et qui gloriam cupit, virtutem idem cupere videatur. Quod si res sua sponte conjunctissimas distrahere, et cogitatione ac mente contentionem inter ipsas excitare libeat, gloria sit potius vel me judice deserenda, quam virtus. Atque eo magis, quod vera gloria nulla potest exsistere, quae ab ipsa virtute non proficiscatur. Ut enim ad scelus patrandum nulla occultandi opinione, nulla celandi spe adduci debemus, non si nobis vel Gygis illius annulus concedatur: sic ad virtutes colendas numquam nos is timor retardare debebit, ne optimum et sua sponte laudabile factum gloria non sequatur. At hoc ipsum optare, ut gloria sequatur honestatem, id est, qui bonus vir sit, ut bonus idem haberi velit, vituperare, nonne ambitiosae cujusdam severitatis est, et imperiosae morositatis? An illum ego reprehendendum putem, et non potius summa laude dignum, et spe maxima plenum, qui justus et esse et haberi vult, qui fortis, qui temperans, qui liberalis? Ego vero, si detur optio, virtutum cultor esse, quam haberi malim. Sed si utrumque possim, et esse velim, et haberi cupiam. Nam quae tam iniquae possunt esse angustiae, quam quibus nos intercludere moliuntur, qui virtutem appetere permittunt, gloriam vetant, quae virtutis est indiscreta comes? Simile facientes, ut si quis esurientibus cibos salubres appetere concedat, palato etiam jucundos neget. Quod quid aliud est, quam pugnam nobis indicere cum natura? Ego cibos jucundi saporis in gulae irritamentum non exquiram, sed ad satisfaciendum naturae et salubres et gratos mihi dari pervelim. Isti officiorum tetrici magistri, pietatis ac virtutum severi doctores, qui tam jejunos et aridos fines appetitioni nostrae praescribunt, quid cupiant, ignoro.

XXXV. Age vero, si licet ex omnium gentium factis institutisque commune hominum judicium aucupari, qua in re magis omnium mortalium sententiae consensere, quam in proponendo honore, qui a nobis ponitur in parte gloriae, pro honestissimo praemio iis, qui magnae cujuspiam virtutis aliquod exemplum edidissent?

Con-

Constat enim, nihil umquam a toto orbe cum majore consensu receptum fuisse, quam illustribus viris, qui patriam magno aliquo beneficio demeruissent, statuas publice cum titulis recte factorum erigere. Quod Atheniensium sapientissimae civitatis, ut fere constat, inventum fuit. Hi namque primi omnium Armodio et Aristogitoni tyrannicidis statuas publice posuerunt. Cujus rei, si veram causam quaerimus, non ea tantum fuit, ut bene merentibus maximo munere gratiam referrent, sed multo etiam magis, ut immortalis gloriae proposito praemio, quo nullum neque majus neque honestius excogitare mortalitas potuit, ingenuos et excelsos animos ad res magnas excitarent, cohortarentur, allicerent. Et quidem constat plerosque, conspectis illustrium virorum imaginibus, recte factorum admonitos studiose captasse maximarum rerum occasiones, ut C. Caesarem conspecta Gadibus Alexandri Macedonis effigie, ad quam intuens fertur ingemuisse, quasi pertaesus ignaviam suam, quod nihil tum a se memorabile actum esset in ea aetate, qua totum paene orbem Alexander subjecisset. Fuerunt et alia per gentes non dissimilia ad colendum virtutem irritamenta, cuncta pro recte factis solam gloriam promittentia: ut apud Carthaginenses annulorum ornatus. Nam pro expeditionum numero, in quibus quisque militasset, annulos gestabant. Et in nostra regione tot obeliscos ante cujusque sepulcrum erigere mos erat, quot hostium occidisset. A quo non longe abhorrebat Lacedaemoniorum Scytharumque institutum. Nam qui nullum hostium interemisset, apud illos capistro cingi lege cogebatur, apud hos in solemnibus epulis pateram circumlatam prohibebatur accipere. Nunc ego libenter ab istis perquirerem, qui gloriam appetere fas esse negant, quid ad haec mortalium instituta respondeant? An velint omne genus humanum inanitatis ac stultitiae damnare, quod tam variis invitamentis concordi sententia erectos hominum animos ad quaerendam gloriam incitarent? Quae si res est inanis, si futilis, si pro nihilo habenda, et excelsis animis spernenda, quid hoc esset aliud, quam homines fallere, et obtenta falsa honestatis specie, per magnum errorem deludere? quod facere cum nemini bono viro licet, tum iis est turpissimum, qui ferendi leges et optimis institutis civitates informandi munus susceperunt. An potius illorum prudentiam admiratione dignissimam esse credant, et cunctis laudibus efferendam, qui optimis quibusque ac ingenuis animis appetitum gloriae insitum in-

innatumque esse intelligentes, honestissimorum ac illustrium factorum id praemium proposuerunt, quod maxime honestum esset, et sua pulchritudine hujusmodi animos in primis alliceret? Quo fit, ut in bello optimi ac prudentissimi quique Imperatores, dum instante pugna milites ad fortiter et strenue dimicandum oratione cohortantur, non ignari animos pro cujusque natura esse tractandos, cupidis spem lucri, si vicerint: timidis majus, si victi fuerint, fugientibus periculum proponant: delitiosis, quod ipsorum fert libido, ex victoria polliceantur: honestis autem et liberaliter educatis ignominiam et indignitatem, si victi fuerint, ostentent: gloriam, decus, honestatem, si victores evaserint. Quippe quibus non est factu difficile persuadere, satius esse honestam mortem oppetere, quam pugnae vel cum levi nota superesse: et gloria ipsa tanti est, ut pro hac nullum sit periculum recusandum, nullus deprecandus labor.

XXXVI. Quo in loco plurimum valet majorum, si qua exstat, virtus et gloria commemorata. Mirum est enim qua mortalium animi alacritate sic admoniti ad aemulandam majorum suorum gloriam incendantur. Nonne videtis in bello, cum hujus regni singularum civitatum vexilla conveniunt, quos animos, quos spiritus, quam ad dimicandum alacritatem sumant nostri cives, cum vexillum Xerecieñsis civitatis nostro velut assurgere ac se subjicere conspiciunt? Memores videlicet illius gloriosae victoriae, quam olim majores nostri retulerunt, fuso fugatoque ingenti Maurorum exercitu, qui civitatem illam longa obsidione afflictam, et armis et inedia eo necessitatis compulerat, ut jam oppidani, viri alioquin fortissimi, et bellica gloria nullis, ut scitis, nostrae nationis secundi, praesertim si res agitur equitatu, de se dedendo cogitarent. Quod factum esset, nisi nostra civitas, cujus fidem implorarunt, his propere ac libenter auxilium tulisset: suscepta ea provincia, quam, ut accepimus, aliae non minus opulentae, ut nimis difficilem recusarant. Cujus praestiti beneficii gratiam immortalem, qua ratione videtis, viri gratissimi referre statuerunt. Neque vero populi tantum et universae civitates hujusmodi exhortatione ac commemoratione commoventur incitanturque, sed singulorum animi multo etiam magis. Hoc enim fere claris parentibus orti iis, qui humili loco nati sunt, promtiores exsistunt ad virtutes capessendas, quod illi, nisi plane degeneri et abjecto animo sunt, non se sua fa-

familia suoque nomine dignos arbitrantur, nisi paternam claritatem, quam maxime possint, paribus virtutibus sustineant, vel si possint, etiam adaugeant. Hi vero nullo tali ad res magnas irritamento excitati, jacent plerumque, non sibi turpe putantes in paterna obscuritate delitescere. Nisi si quis, quae extra se sunt, ad se nihil pertinere ratus, ita fuerit affectus, ut nobilitatem in sola virtute positam esse putet: seque ita comparaverit, ut claritatem, quam a majoribus non acceperit, sibi parere posterisque tradere summa sit ope conaturus. Constat enim hujusmodi animis nihil esse generosius, nihil excelsius, nihil ad praeclara in omni virtute facinora patranda, neque promtius, neque accomodatius. Citantur in hujus rei testimonium Tullus Hostilius, Tarquinius Priscus, Tullius Servius, quos ex humili conditione ad fastigium Romani regni magnae suae virtutes evexere. Cato item Major, qui Tusculi natus ignobilis, summis virtutibus optimi oratoris, optimi senatoris, optimi imperatoris nomen est inter Romanos assecutus. Nec duo illi Arpinates silentio praetereuntur, C. Marius et M. Cicero. Atque hos quidem et alios Romani hoc in loco commemorant, Graeci suos, Galli suos, suos Germani, suos natio quaeque solet fama celebrare. Verum nescio, an ulla tot possit, quot nostra in testimonium adducere: quos sigillatim referre nihil est necesse, cum constet, fere clarissimam quamque familiam, quae maxima in regno copia est, ab hujusmodi fonte dimanasse. Quae a me idcirco dicta sunt, ne quis vestrum putet, cum appetitionem gloriae ingenuis animis insitam esse dico, hos me tantum intelligere, qui claro aut summo loco nati sunt. Nam licet hi magna ex parte id magno studio contendant, ut modo dixi, ne quid majoribus suis indignum efficiant; tamen plerosque videas adeo dissolutos, ignavos, degeneres, ut nobilitatem licentiam peccandi esse putent, quique opes majorum virtutibus partas, et quae debent esse ad fungendas virtutes instrumenta, in luxu, ganea ceterisque libidinibus Sardanapali more profundant: denique in socordia et ignavia et turpi otio vitam omnem traducunt. Et quod est odio majore dignum, hi sunt, qui claritatem nobilitatemque majorum, quam ipsi suis flagitiis obscurant foedantque, maxime omnium jactare solent. Unde manavit tritum illud vetustate proverbium: *Quis patrem laudabit, nisi mali filii?* Hos ego animos numquam committam, ut ingenuos et nobiles appellem. Nam quis me ferat pruden-

dentium virorum, si animum illum sustineam generosum appellare qui nonnullis hominibus, ut de porcis est in proverbio, pro sale datus est? Ergo generosos appello optima indole praeditos, liberaliter institutos, turpia et indignitatem respuentes, et qui ad officium omne promti sunt, ad omnem virtutem parati.

XXXVII. Si ergo, ut redeat eo, unde deflexit oratio, communi mortalium judicio atque testimonio ingenui et generosi animi nutu quodam naturali ad gloriam in primis feruntur: quis dubitare queat, quin gloriae appetitus, maxime naturalis, sit pulcher, honestus, et cum ipsius virtutis atque honestatis amore suapte natura conjunctus et colligatus? prorsus ut si virtutes amare, amplecti, desiderare, ut est, sic honestum, pium et ex officio esse dicatur, gloriam, quae virtutum est consectatrix, appetere, contra vel religionem, vel officium esse dicere irreligiosum et contra officium esse videatur. Habui haec de gloria quae dicerem, quam vos hortor sic cum virtute colatis, sicque ad eam liberos vestros optimis institutis formatos incitetis, ut haec civitas, cui per se clarissimae nonnulla tamen majorum nostrorum virtutibus claritatis accessio facta est, aliquo familiae nostrae lumine semper illustretur.

JO. GENESII SEPULVEDAE
CORDUBENSIS,
ARTIUM ET THEOLOGIAE DOCTORIS,
DE CONVENIENTIA MILITARIS DISCIPLINAE
CUM CHRISTIANA RELIGIONE DIALOGUS,
QUI INSCRIBITUR
DEMOCRATES.

JO. GENESIUS SEPULVEDA

ILLUSTRI ET ORNATISSIMO VIRO

FRANCISCO TOLETO

S. P. *

LIBRUM *De convenientia disciplinae militaris cum Christiana Religione*, quem ad patruelis tui filium Fernandum Toletum Albanorum Ducem elucubraveram, mihi erat animus non ante in manus hominum emittere, quam diu sancitum, velut alienum perpendissem, lateque et accurate more veterum recognovissem. Tu tamen vixdum peractum ut jam edere moliar, adhortaris, rem asseverans nec sine exemplo futuram, nec sine ratione. Nam quosdam veterum summos viros, et in his Marcum Tullium, nihil minus secutos fuisse doces, quam id consilium de longo tempore protrahendo librorum editioni, quod Horatius in *Arte Poëtica* probavit, et ego tuis postulatis objiciebam. Et simul eum libellum, qui utinam dignus esset opinione tua, a multis affirmas desiderari ejus ordinis hominibus, ut ipsorum honesta desideria commoditatesque differre contra officium esse videatur. Ego vero ut tibi assentior, fuisse viros praestantes, qui confectos libros paulisper intra domesticos parietes continuerint: sic me ab illorum ingenii doctrinaeque magnitudine, cui jure poterat licentia properandi concedi, longissime abesse non ignoro: certumque habeo nemini lenta in hoc genere consilia, atque moram editionis nocuisse. Sed tu nullam excusationem admittens urges etiam nunc recentioribus hominum doctorum, sed tamen vel morae impatientium, vel ambitiosorum exemplis, huc adjiciens id, quod me vel in primis commovit, non esse rem jam omnino integram, cum idem manu scriptus libellus velut humilitatem scrinii nostri pertaesus, et ambitiose cupiens subliminora et augustiora loca videre, me propemodum invito,

* Desumta est haec Epistola ex editione Romana anni M.D.XXXV. In reliquis desideratur, uti et *Index* rerum, quae in tribus hujus Dialogi libris continentur, quem nos suis locis ad oram cujusque paginae aptavimus.

to, privatim quidem exierit, sed paulo inconsultius, non exspectata postrema lima. Obsequendum est igitur voluntati tuae vel cum jactura meae existimationis: nec enim tam durus sum, aut pertinax propositi, ut obsistere possim studio tuo atque rogatui, quem tum propter humanissimos tuos suavissimosque mores unice diligo, quod mutuo me facere sentio, tum colo familiariter, ac diligenter observo propter canam in aetate juvenili prudentiam, et cum singulari virtutum omnium studio convenientem splendori familiae, eamdemque comitate conditam gravitatem. Vale.

AD

AD OPTIMUM ET CLARISSIMUM VIRUM

D. FERNANDUM TOLETUM ALBANORUM DUCEM

JO. GENESII SEPULVEDAE

DEMOCRATES,

SIVE

DE CONVENIENTIA DISCIPLINAE MILITARIS*
CUM CHRISTIANA RELIGIONE DIALOGUS.

PRAEFATIO.

CUM Bononiam venissem Clementem Pontificem maximum secutus, quo tempore hic Roma profectus, et Carolus Caesar ex Pannonico bello reversus, de summis videlicet rebus colloquendi gratia in eam urbem convenerunt, gratissimum mihi fuit post longam meam decem et octo annorum in Italia peregrinationem multos ex Hispana nobilitate summae spei adolescentes videre, et aliquorum jucundissima consuetudine colloquioque frui. Sed me omnium maxime delectavit, quod ipsorum quosdam animadverti, non ad arma solum, sed ad litteras etiam praeter morem nostrae gentis factos esse procliviores. Prius enim rarissimum erat Hispanum hominem illustri loco natum videre, qui vel litteras Latinas didicisset: credo propter bella, quae jam olim a nostris intra Hispaniam ipsam cum Christianae religionis hostibus paene continenter gerebantur. Nam studia doctrinarum pacis otia fere persequuntur: sed postquam haec optimorum religiosorumque Principum Fernandi et Isabellae virtute et sapientia data nobis est et confirmata, hostibus partim subjugatis, partim etiam deletis, in dies, ut video, frequentiores adolescentes ex nobilitate exsistunt, qui conentur bellicam majorum gloriam laude quoque doctrinae more veterum Romanorum cumulare. Sed illud fuit permolestum, quod ipsorum non paucos perspexi scrupulis quibusdam religionem attingentibus solicitari,

* In editione Coloniensi inscribitur hic Dialogus: *De honestate disciplinae militaris.*

quos mihi traxisse videbantur ex quorumdam commercio, qui studio rerum novarum inflammati magnos hac memoria tumultus in Dei Ecclesia concitarunt, *conversi*, ut Paulus ait, *ad vaniloquium, et volentes esse legis doctores, nec tamen intelligentes, quae loquuntur, neque de quibus affirmant*. Sed nulla erat major illorum juvenum solicitudo, quam quod se vereri profitebantur, ne non posset miles generosus simul officio militari, simul praeceptis Christianae religionis satisfacere. Quam opinionem, vel errorem potius ut minuerem, praesens voce, quatenus licuit, in familiaribus congressibus elaboravi. Postquam vero in urbem reversi sumus, quaestionem scripto accuratius disserere constitui, ac de bellorum justitia et honestate, de fortitudine, de magnitudine animi, ceterisque rebus, quae propius hanc quaestionem attingunt, disputare: quam pro ipsius multiplicitate et varietate paulo latius explicatam hoc libello complexus sum: quem ut ad te potissimum mitterem, Fernande Tolete, Dux Albanorum inclite, adduxerunt me tuae singulares et excellentes virtutes, atque eaedem hereditariae: ut enim Albanum principatum, sic eas tamquam jure hereditario a majoribus tuis traditas accepisti, ac diligentissime tueris. Dum in hostes fortem et magnum animum, in tuos humanitatem et justitiam praestas, in omnes praesertim egenos ac tenuiores liberalitatem et magnificentiam. Et quod est omnium virtutum fundamentum, Deum singulari quadam pietate veneraris. Itaque virtutem bellicam et simul Christianam religionem tam strenue sancteque colis, ut ad errorem, quem hic libellus insectatur, convincendum claritas exempli tui per se satis fore videatur. Ceterum ut sermo velut disceptando commodius explicaretur, placuit nobis ipsum more Socraticorum in dialogi formam redigere, verisque parum commode suppetentibus, tres fictas a nobis personas, quasi Romae loquentes inducere, *Leopoldum* Germanum hominem, nonnihil de Luthero referentem, *Alfonsum Guevaram* nostrae gentis, veteranum militem, et *Democratem* Graecum, cui primas in disputatione partes, ut jam legens ipse cognosces, attribuimus. Oritur autem sermo a Leopoldo Alfonsum alloquente, quem solum offendit ad montem Vaticanum in coenaculo palatii pontificii deambulantem.

1. Timoth. 1.

LI-

LIBER PRIMUS.

LEOPOLDUS.

I. QUID meditaris, Alfonse? numquid novi ab Hispania? Nam publicum vobis tabellarium pervenisse, indubitato argumento sunt frequentes epistolarum indices ad fores argentariorum propositi, et magnus Hispanorum concursus ad fasciculos redimendos. Alf. Ab Hispania, Leopolde, nihil novi, quod quidem tibi scire sit cordi: omnes, qua solent, tranquilla pace fruuntur; nisi quod prudentiorum animos ea cura solicitari conscribunt, quis eventus sit futurus hujus periculosissimi belli, quod Princeps Turcarum Solimanus Pannoniis atque Germanis infert. Ad quod propulsandum Carolus Caesar Rex noster satis firmum exercitum comparasse dicitur. Nemo enim paulo modo peritior rerum ignorat, discrimine belli hujus maxima rerum verti momenta, deque summa propemodum agi reipublicae Christianae. Quamquam, si vera sunt, quae nuntiantur, peditum centum millia, equitum vero triginta in armis esse, sapientia et auctoritate Caroli Caesaris, curaque et diligentia Fernandi fratris ejus Pannoniae Regis coacta, magna me spes habet, victoriam, si dimicatum fuerit, penes nostros fore, quamvis hostium exercitum asseverent quingentorum millium armatorum numerum excedere. Nam licet nostri sint impares numero, tamen genere militum, virtute, peritia belli gerendi, armorumque apparatu sunt longe superiores.

Turcarum bellum Pannoniis atque Germanis illatum.

Caroli Caesaris apparatus ad obsistendum Turcis, ac ejusdem industria in conficiendo exercitu.

II. Leop. An ista te modo solicitudo fatigabat, jam dudum in hoc pontificio coenaculo solum obstipo capite cornicum more deambulantem? Alf. Ea certe potissimum. Homini enim civili et liberaliter educato nulla, ut opinor, cura potior esse debet, quam earum rerum, quae rempublicam attingunt. Sed hanc ipsam solicitudinem auget meae profectionis in hoc bellum cogitatio: quam profectionem id solum moratur, quod tres equi, quos electos Neapoli reliqueram, antequam in morbum incidissem, a quo vixdum satis convalui, nondum mihi sunt adducti. Neque enim statui, fortis atque officiosi militis esse ei bello, quod Imperator praesens administret, non interesse, si per valetudinem ei liceat, aliasque magnas aut necessarias occupationes; praesertim si quis illius absen-

tis legatis ac ducibus suam operam non ignave multis in bellis prae stiterit: quod mihi arbitror accidisse, qui sub Gonsalo Magno tyrocinium deposui, nec ab eo tempore bellum ullum ab Hispanis est in Italia gestum, cui ego non interfuerim, et meam virilem operam navaverim.

III. Leop. Istum equidem animum, Alfonse, et laudo et amplector, qui nullam officii sustineat intermissionem facere, sed te ista cura solicitudineque libero. Heri enim vesperi a Pannonia Hippolyti Medicis legati litterae sunt Pontifici redditae, quibus hostis nuntiatur, non exspectato praelio, perterritus aufugisse. Alf. Miranda narras, et nullis ante saeculis audita, tam ingentem exercitum, qui vel orbi universo formidandus esse videbatur, nullo praelio fortunam expertum, longe paucioribus cedentem confugisse. Ceterum quis tibi hujus nuntii auctor est? Vereor enim, ne quis aulicorum, ut sunt eorum plerique nasuti, tibi homini Germano, avidius fortasse de rebus novis perquirenti, quod magnopere te cupere intelligebat, id pro certo ludens affirmaverit. Leop. Nosti Democratem, Graecum hominem, sed a pueritia educatum in Italia, propinquum, ut audio, Demetrii ejus, qui Peloponneso dominabatur? Alf. Ego vero ipsius consuetudine diu sum militiae perlibenterque usus. Est enim non solum philosophia ac litteris Graecis Latinisque perpolitus, sed etiam rei militaris, quam longo usu didicit, peritissimus. Leop. Is mihi modo in Pontificis, unde egrediebatur, conclavi rei summam exposuit. Nam et nobis olim ex quo una in gymnasio Patavino adolescentes philosophabamur, familiaritas, nec ea vulgaris, intercedit. Alf. An Democrates nobis advolavit a Pannonia, quo nuper ipsum ex Cisalpina Gallia pervenisse, Hispanorum exercitum veteranum secutum, his paucis diebus factus sum litteris amicorum certior? Leop. Advolavit scilicet, per equos enim dispositos cum eo, qui, quas modo dixi, litteras attulit, celerrimo cursu delatus pervenit, Clementem Pont. Max. adhortaturus, ut opem, qua in hoc apparatu Caesarianum exercitum liberaliter juvabat, transferat in bellum Peloponnesiacum. Illuc enim properat Democrates, si quam opem vel industria, vel auctoritate sua possit nostris afferre, qui fugata Turcarum maxima classe, et Corone oppido Peloponnesi maritimo expugnato, duce Andrea Doria, multo majora moliuntur: quin ipsum Democratem aspice ad nos venientem, a quo poteris exactius cuncta

Turcarum fuga turpissima non exspectato certamine.

Corone oppidum Peloponnesi expugnatum a classe Caesariana.

cta

cta perdiscere. Alf. Ipse haud dubie Democrates est.

IV. O salve, Democrates: incolumem te a Pannonico bello rediisse gratulor. Dem. Tu quoque, Alfonse, salvus sis. Alf. Estne verum, quod modo mihi referebat Leopoldus, Turcarum exercitum, nondum tuba nostrorum audita, se fugae mandasse! Dem. Est vero verius. Alf. Agnosco Caroli Caesaris fortunam. Dem. Agnosce et industriam. Ea namque prudentia exciverat magnas Germanorum copias, quorum discordiae propter Lutheranos tumultus maxime fidebat hostis, eaque diligentia militem vestrae gentis veteranum ex Insubria, novamque Italorum manum ex reliqua Italia, hostium adventu nuntiato, deducendam ad se in Pannoniam curaverat, ut quem et infirmum et imparatum offensurum se crediderat Solimanus, hunc tam instructum invenerit, ut sibi vires ejus non esse tolerandas intelligens, ne experiendam quidem praelio periculosissimo fortunam constituerit. Alf. Quid igitur nostri? nonne fugientem hostem insequuntur? Dem. Non visum est opportunum, nam multorum dierum itinere a castris nostris aberat, cum fugere cognitus est, quem ad munitiora loca, et bello extrahendo magis idonea sese recipere putabamus; ut consequi esset perquam difficile; et alioquin nostri ad propulsandum bellum, quam ad hostem extra Germaniae Pannoniaeque fines persequendum paratiores erant, praesertim hieme appropinquante, et quo futurum erat iter, cunctis per hostium maleficium atque injuriam ferro et igne devastatis: ut nihil reliqui facerent, unde commeatus possent properantibus nostris suppeditari. Te vero, Alfonse, veteranum militem etiam atque etiam demiror, quae tam magna causa distinuerit in Italia, ut a tam necessario honestoque bello, cui Carolus Caesar ipse praeesset, sustineres abesse: te namque et fortem virum, et ad munera bellica obeunda, si quemquam alium, promtum et impigrum perspexi: quo nomine tunc te magis ac magis puderet, si scires ex Hispana nobilitate quot viros fortes, et quam frequentem juventutem fama belli hujus exciverit, qui nec vocati, nec ullum praemium praeter officium et gloriam secuti ex cunctis Hispaniae finibus certatim ad praelium, quo nemo dubitabat, quin esset decernendum, accurrebant: quorum principes fuere Fernandus Toletus, et Franciscus Sotomajor Stunica, Albanorum Bejarensiumque Duces: quorum ille paternae virtutis aemulus (est enim, ut scis, Garsiae Toleti filius, ejus qui in Africa impetu hostium appetitus for-

Duorum Ducum Albani et Bejarensis adventus, et frequens Hispaniae nobilitatis ultroneusque concursus ad bellum Pannonicum.

fortissime dimicans, ac egregie sese ultus occubuit) factus modo heres aviti principatus nihil habuit potius, quam ut cum frequenti electoque comitatu ad Regem suum proficisceretur, et nihil suis opibus parcens, se quoque pro Christianorum publica causa discrimini belli hujus exponeret. Hic vero, magna vi pecuniarum ad militem conducendum praemissa, ipse cum paucis per dispositos equos, magno tamen equitum comitatu subsequente, ne certamini non interesset, magno constantique animo properavit: qui ut claro documento doceret, sibi nullam aliam causam fuisse peregrinationem illam suscipiendi, quam ut pro Christiana libertate pugnando Caesari suum praestaret officium, sublata per hostium fugam pugnandi facultate, missione impetrata statim domum, quemadmodum venerat, est reversus.

V. Alf. An me aliud putas, quam de illuc proficiscendo jam dudum cogitasse? sed adversa valetudine prohibitus sum, a qua ne nunc quidem satis vires pristinas recepi. Neque enim ignoro, quantus nobilium et summae indolis adolescentium fortiumque virorum ultro ab Hispania ad istud bellum factus fuerit concursus, et illorum, quos nominasti, principum adventus officii magnitudinisque animi plenus, multorum nobis litteris est perscriptus, et aliorum praeterea principum virorum: nec enim ipsos attinet nominatim recensere, quos pari animi magnitudine, eadem in Regem suum remque publicam Christianam pietas ad bellum sacrosanctum concitavit: est enim, si nescis, hominum nostrorum animis insitus quidam egregius religionis respectus. Dem. Ego vero id habeo multis exemplis exploratum. Nam cum rara sit *pietas* iis, *qui castra sequuntur*, ne poëtae prorsus astipulemur, qui nullam eis neque fidem neque pietatem esse prodidit: animadverti tamen post urbis Romae direptionem in ea peste, quae ingens paulo post exercitum Caesarianum ex variis gentibus conflatum invasit, plerosque milites Hispanos, cum in morbum incidissent, praedam percupide partam, ne vos videar ab omni crimine vindicare, religione tamen ductos spoliatis civibus restituisse: quod aliarum nationum cuipiam fortasse militi accidit: ego tamen, qui toto eo tempore in castris fui, multaque diligenter observavi, neminem nec vidi, nec ab aliis audivi, qui hoc officium Christianae religioni tribuisset: quam de vobis existimationem auxit mihi vel plurimum in Pannonia superioribus diebus honestissima eademque jucundissima eorum juve-

Hispanis innata religio.

Lucan. lib. 10.

Occasio dialogi.

venum ex Hispana nobilitate, quos modo memorabam, consuetudo: qui, cum promti et alacres essent ad pugnam, ut omnes opinabamur, impendentem ineundam, et mortem pro Christiana religione, si fortuna tulisset, oppetendam, illud se modo subvereri dictabant, ne justissima ira Dei propter Lutheranam impietatem Germaniam affligere, et hoste vindice hostem ulcisci statuisset. Itaque plurimus eis erat sermo de religione, et item de officio nobilis et Christiani militis: cujus conditionem complures ipsorum non sine dolore accusabant, in quibusdam dictitantes, nobilis militis, quem ipsi equitem, sed patrio vocabulo nuncupabant, professionem cum praeceptis Christianae philosophiae parum cohaerere.

VI. Alf. Vetus scilicet querela, sed quae dudum, nescio quo pacto, coeperit inter Hispanam nobilitatem magis ac magis invalescere. Leop. Quid mirum? cum ne illud quidem satis constet, num bellum cum quovis hoste gerere, quod est militis officium, liceat per religionem homini Christiano. Dem. Scio, Leopolde, tuorum Germanorum quosdam non obscuri nominis id ipsum nuper disserere coepisse. Atque equidem metuo, ne illa, de qua modo dicebamus, querela ex istorum commercio nata sit, aut aliunde fortasse pertenui capite orta, hinc vires etiam atque etiam adquisiverit. Alf. Tu vero, Democrates, quid sentis? num fortis nobilisque militis professionem a Christiana doctrina putas abhorrere? Nam et mihi accidit, quorumdam meorum contubernalium hujusmodi querelis interesse, et in eam opinionem sum, ut verum fatear, jam pridem delapsus, non quod putem, Christianis bella suscipere habendum esse religioni, tam saepe justis, aut etiam necessariis, ut mihi quidem videtur, suscipiendi causis incidentibus; sed quoniam multa accidunt in vita, quibus intervenientibus viro forti sit necesse, aut famam, cujus ipsi debet esse maxima cura, deserere, aut praecepta religionis negligere. Leop. Mihi quidem et ob istas et ob alias causas sic prorsus videtur, nolo tamen quidquam temere asseverare: sed tu quid, Democrates, arrides, et non potius rationem contra, si quam habes, exponis? Dem. Gaudeo te, Leopolde, cautiorem, quam solebas, esse factum, qui, cum plane tuam sententiam a dogmatis Lutheranis non alienam paucis protulisses, memor tamen te non Saxoniae, sed Romae, et in aedibus pontificiis verba facere, dictum notissima cautione et tuorum quibusdam familiari temperasti. Leop. Omitte, Democrates,

Utrum liceat Christianis bellum gerere contra Lutheranorum errorem.

men-

mentionem facere Lutheri, et culpam ejus, si qua est, nobis exprobrare, qui vim rationum in omni quaestione, aut sacrarum litterarum testimonia, non cujusquam hominis auctoritatem sequimur. Dem. Praeclare vero nobiscum actum est, si non licet, ut quisquam vir fortis sit, et idem Christianus: sed haec quaestio major, ut video, facta est quorumdam ingeniis, quam ut paucis queat explicari. Alf. Obsecro te, Democrates, quando in hunc sermonem incidimus, et mihi videris non imparatus aut immeditatus his de rebus disserturus, ut nobis explices tuam sententiam, et Leopoldo viro in philosophia et sacris litteris exercitato, quem ad contradicendum paratum video, satisfacias: sic enim mihi satisfactum fuerit homini indocto, et vix qui Latinas litteras didicerim, sed tua et doctrina, et rerum peritia, quid res haec habeat veritatis, edoceri percupido. Leop. Mihi vero, Democrates, rem feceris perinde gratam, qui huic opinioni non tam pertinaciter adhaesi, ut ratione convictus non sim libenter ipsam depositurus, te praesertim auctore, qui ad studia doctrinae rei quoque militaris peritiam, divinum illum Socratem imitatus, sic adjunxisti, ut mihi videaris inter hujus memoriae magnos viros excellere. Dem. Opus quidem erat majore otio et animo vacuo: ceterum difficile est studio veterum amicorum abnuere, praesertim colloquium postulantium ad indagandam in re controversa et ad plurimos pertinente veritatem, cujus inquisitioni nullum negotium esse praeferendum principes philosophorum putaverunt.

VII. Age igitur, Leopolde, ut morem disputandi Platonicum teneamus, causam expone, cur tibi militia cum religione Christiana tantopere pugnare videatur. Ego quae mihi contra videbuntur, nam te in magno errore versari certum habeo, jam conabor explicare. Leop. Primum omnium quia, ut paulo ante dicebam, bellum omnino gerere, Christianis institutis jureque divino vetamur. Dem. Contra jus ergo divinum gessit bellum Josue, et praeter legem divinam bello persecutus est tot reges et civitates, dum novas sedes populo Israëlitico pararet. At raro, atque haud scio, an numquam praelium inivit injusu Dei, a quo etiam, ut solem lunamque sisteret, dum suos hostes ulcisceretur, pugnans cum Amorrhaeis impe-
Josue. 10. travit: ut pleraque alia bella, quae a Davide, quae a Machabaeis, quae a ceteris electi populi praefectis jussu et ope Dei gesta sunt, taceantur. Leop. Quem Josue, quem Davidem, quos tu mihi Macha-

chabaeos narras? Judaeos homines, et memoriae pervetustae: de Christianis quaerimus, et lege utentibus evangelica, non de Hebraeis, quos scimus sanguinolentos fuisse, et quibus cum Christianis nihil est in hac parte commune. Dem. Christianorum igitur Deus alter est ac Judaeorum. Leop. Deum quidem unum esse, atque eumdem omnium gentium rerumque omnium conditorem et gubernatorem profitemur, nam *idem dominus omnium*, ut inquit Paulus, *et dives in omnes, qui invocant illum*: sed praecepta et leges alias aliis datas esse nemo ignorat. Itaque Judaeis per legem belligerare licebat, Christianis non item licet. Quid est enim, quamobrem pugnare debeat, qui violento non resistere, sed dextera gena colapho accepto, alteram caedendam exponere; et tunicam spoliare conanti pallium etiam dedere, ab ipso Christo jubetur? a quo cum Petrus reprehensus sit, quod adversus impios et sceleratos pro innocentissimo Domino strinxit ferrum: quae poterit esse causa posthac, ut homo Christianus injuriam injuria repellat, qui, ne pluribus agam, suos hostes etiam diligere praecipitur? Dem. Christus igitur veterem Judaeorum legem abolevisse, et praecepta illis data penitus antiquasse tibi videtur? Leop. Non mihi quidem solum, sed cum aliis plerisque, tum etiam Paulo, qui in epistola, quae est ad Galatas, nihil aliud propemodum agit, quam ut veteris legis observationem perniciosam etiam, non solum inutilem esse doceat Christiano: *Ex operibus*, inquit, *legis non justificatur omnis caro*: et paulo post: *Si per legem justitia, ergo gratis Christus mortuus est*: et item: *Quicumque ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt.* Tota denique epistola huc pertinet, ut lex illa, qua utebatur populus Judaeorum, abolita esse intelligatur.

Ad Rom. 10. *Matth. 5.* *Matth. 26.*

Testamentum vetus quatenus a Christo fuerit abrogatum.

Ad Gal. 2.

VIII. Dem. Tu vero, Leopolde, utri potius credendum censes, Christi ipsius evangelicae professioni, an Pauli, si quidquam ab eo discrepare videatur, epistolari doctrinae? Leop. Christi potius verbis: Deus enim est, in quem nec error potest nec vanitas cadere, si Paulus a Christo dissentiat: sed dissentire non potest, idem est enim Spiritus sanctus, qui loquitur in utroque: immo et ipse Paulus Christum in se loqui profitetur his verbis: *An experimentum quaeritis ejus, qui in me loquitur Christus?* Dem. At Christus in evangelio: *Non veni*, inquit, *legem solvere aut prophetas, sed adimplere*. Leop. At ista professio Christi non tantum non discrepat a doctrina Pauli, sed cum ipsa congruit etiam ad amussim. In

2. ad Cor. 13. *Matth. 5.*

veteri enim testamento, quod legem et prophetas appellamus, pleraque omnia erant velut imagines et figurae seu vaticinia rerum futurarum, quibus rebus per Christum perfectis, ac in ipso evenientibus, datoque novo testamento, vetus cum suis legibus antiquatum esse non potest dubitari. Nam rebus ipsis praesentibus, quis potest umbris ac imaginibus esse locus? DEM. Certe nullus: sed in veteri testamento nullam rem expressam et solidam, sed adumbrata cuncta, et meras imagines aut praedictiones esse putas? LEOP. Fortasse cuncta. DEM. Etiamne leges illas, de quibus est in Exodo: *Non occides, non adulteraberis, non furtum facies*, et cetera id genus praecepta, quibus tamen observandis parari vitam aeternam, non uno loco docet Christus in evangelio? LEOP. Praecepta Decalogi omnino sunt excipienda, vigent enim in utroque testamento.

Exod. 20.

IX. DEM. Non igitur omnia in vetere figurae sunt, aut vaticinia. LEOP. Quasi vero simpliciter ipse fuerim locutus, et omnia dixerim, non pleraque omnia, et cuncta fortasse. DEM. Laudo cautionem, ac unde didiceris, intelligo: sed cur ea potissimum vigent, ceteris abrogatis? An quia pertinent ad mores instituendos, et sunt ab ipsa natura profecta? Hoc enim et Augustino placet et Hieronymo, ut ceteros taceam doctissimos theologos. LEOP. Certe, non quod Hieronymus ita senserit, aut Augustinus, qui homines fuerunt, et potuerunt errare, sed quoniam id cum ratione congruit et evangelica doctrina. DEM. Non postulo, Leopolde, cum Hieronymi utor vel Augustini testimoniis, ut ipsorum scripta pari fide ac libros, qui *canonici* nominantur, prosequaris: id enim facere, vel ipso in primis Augustino auctore in epistola, quae est ad Hieronymum, vetamur: sed magnorum virorum, quorum cum sanctitate doctrina et sacrarum litterarum peritia nobilitata est, et ecclesiae auctoritate probata, dictis absque summa et manifesta ratione refragari, vide ne non sit hominis non modo pervicacis, sed etiam impudentis. Verum haec alias: redeo ad praecepta Decalogi, quae si vim suam idcirco in lege quoque evangelica retinere fateris, quoniam ut sunt, sic etiam habentur leges naturae, si qua lex alia a jure itidem naturae profecta esse reperiatur, qua sanctos patres usos fuisse constet in vetere testamento, hanc a Christo abrogatam esse nonne per te nefas erit existimare? Leges enim naturae ad omnes homines omneque tempus pertinere, eruditissimorum est consensus.

August. *vet. et nov. Test. q.* 44. Hier. lib. *contra Pelagi.*

Cer-

Certe Paulus, ut turpe viris esse doceret comam gestare, nihil aliud quam naturae legem ad Corinthios scribens allegavit: et in epistola, quae est ad Romanos, tantum tribuit naturae legibus, ut in eis ad bene sancteque vivendum gentibus lege vacantibus satis dicat esse praesidii, ut appareat naturae leges absque temporis discrimine divinis esse annumerandas: leges enim naturae tamquam ab immortali capite fonteque perenni manare constat ab aeterna lege, quam Augustinus Dei voluntatem esse definit, quae ordinem naturalem conservari jubeat, contraque vetet perturbari. Leop. Naturae leges, Democrates, nullis neque divinis neque humanis institutis abrogari posse, satis est a te, me nihil refragante, declaratum. Sed video nos a proposito jam dudum aberrare: utrum bellum gerere, quod mihi non videtur, Christianis sit permissum, quaerebamus; tu nescio quo pacto sermonem ad naturae leges avertisti.

1. ad Cor. 11.

Ad Rom. 2.

Lib. 1. de Libero arbit.

X. Dem. Age igitur, Leopolde, explica nobis, utrum bellum aliquod duce natura suscipi putes, an secus: et jam videbis, nihil nos a scopo declinasse: si enim illud dederis, et constare nobis voluerimus, qua ratione Judaeis, eadem etiam Christianis bellare permissum esse confitebimur: sin aliter, aliqua tamen fundamenta superiore sermone jacta fuerint, ad propositam quaestionem dijudicandam. Leop. Mihi vero longe aliter videtur, bella initio praeter naturam ab immanibus hominibus, et certe ab iis, qui naturam optimam regnandi habendique cupiditate et ambitione corrupissent, orta esse: sic enim traditum est nobis a majoribus, eademque post non alia ratione suscipi. Egone, quod est humanae vitae maxime perniciosum, et praeclaras saepe civitates ac optime institutas regnaque evertit, hoc putem duce natura administrari? id ad summam, in quo vincimus belluarum immanitatem? Quando enim leones cum leonibus bella gessere? quando cum tigribus tigres? Dem. Bellum igitur ad alterius injuriam suscipere, contra naturae legem esse dicis, ob eam opinor causam, quod est injustum natura. Leop. Sic prorsus existimo. Dem. Bella ergo natura justa nonne jure naturae suscipi confitebimur? Leop. Certe, si justa sint, ego tamen nullum bellum natura justum esse contendo: nam quod a lege divina dissentit, id quomodo potest cum lege naturae consentire? Dem. Quam vere, mox videro, certe constanter respondes. Sed jam quid sit natura justum constituamus, et quid vicissim injustum: ut haec in bello considerantibus, planius, quod

quaerimus, appareat: et, si placet, Aristotelem summum philosophum auctorem adhibeamus, qui *Justum natura id esse*, definit, *quod ubique habet eamdem vim, non quia sic placuerit, aut secus*: vides, ut verba illius ex quinto *Ethicorum Nicomachiorum* libro ad verbum expresserim, ne, quod auctore Cicerone in quibusdam reprehendo, verba Graeca, dum Latine loquor, inculcarem. Id porro ubique vim eamdem habere, docti viri interpretantur, quod est tale sponte sua, non quia sic placuerit legislatori cuipiam, aut alicui civitati: exempli causa, legatos comiter tractare, justum est sponte sua: eosdem pulsare, vicissim injustum: reddere et negare depositum, eodem modo. Quod quia hominum consensu et usu dijudicatur, idcirco jus gentium a jure peritis appellatur eodem philosopho auctore, qui alio in loco legem civilem vocat propriam, utpote unius gentis aut civitatis: naturae vero, communem, qua scilicet utantur omnes nationes: id commune justum, aut vicissim injustum esse declarans, quod esse tale omnes homines velut divinatione quadam naturali interpretantur. Numquid tibi videor recte quid justum natura, quid injustum sit, statuisse?

Quid sit natura justum, seu lex naturalis.

Rhe. ad The. lib. 1.

Ethic. 10. XI. Leop. Non habeo, quid contrà dicam. Nam quod omnibus videtur, hoc verum esse facile philosophis assentior, idque judicium esse naturae, certum habeo: sed isto modo, vereor, ne nihil nobis justum natura relinquatur. Quid enim tam justum est, de quo in judiciorum tam infinita varietate idem omnes homines non dico mundi, sed unius civitatis eodem modo judicent, cum etiam in rebus, quarum judicium est in sensu, interdum sit magna dissensio, eumdem cibum alio dulcem, alio diversum judicante?

Ethic. 3. Dem. Esto bono animo, Leopolde, nam te isto scrupulo facile idem Aristoteles explicabit: ut enim res dulcis, vel calida sit, an secus, credimus sensui recte valentium, nec movemur, siquid contra videatur aegrotantibus: sic, inquit ille, in bonis malisque rebus discernendis, hoc est in virtutibus statuendis ac vitiis, bonorum judicio standum est, quorum mens sana et animus habetur; non improborum, in quibus aegrotat utrumque: virtus enim et virtute praeditus recte judicat singula, est enim quasi mensura, et expetendarum fugiendarumque rerum certissima norma. Cum aliquid igitur hominum communi sententia honestum vel turpe, justum aut vicissim injustum esse dicimus, prudentium studiosorumque judicia volumus intelligi, non etiam perditorum et pravis tum opinionibus tum

Ethic. 10.

Quorum judicio standum sit de bonis et malis rebus.

tum etiam moribus corruptorum: nec si qua gens est adeo barbara et inhumana, ut a sensu communi hominum abhorreat: quamobrem jure consulti in definitione juris gentium non id simpliciter esse ajunt, quo gentes omnes utuntur, sed addunt etiam humanae.

XII. His igitur explicatis, ut quod quaerimus, appareat, jam mihi responde, utrum injuriam in alios inferre non lacessitum, sed suis cupiditatibus servientem, atque alios bonis suis spoliare, injustum putes sponte sua? Leop. Certe, si quid aliud: et quoniam id scelus bellis potissimum patratur, idcirco bella contra naturae legem esse dico. Dem. Quid injuriam propulsare, et immerito laborantibus opem ferre? nonne eadem ratione sponte sua, hoc est, natura justum esse confitebimur? ut enim magnus orator, et idem philosophus egregius scriptum reliquit, et postea est a divino Ambrosio repetitum in eo libro, quem ipse quoque de *Officiis* inscripsit: *Qui non defendit, nec obsistit, si potest, injuriae, tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam deserat*: unde duorum magnorum Imperatorum populi Romani in bello civili voces plurimorum sermone et approbatione celebratae proruperunt, quorum, qui patriae libertatem cum senatu contra sceleratos cives tutabatur, verba, quibus utitur in evangelio Christus, usurpasse traditur: *Qui non est mecum, contra me est*: alter, qui eidem patriae servitutem flagitiosissime moliebatur, sui sceleris conscius vicissim dictitasse fertur, pro se esse, qui non esset contra se. Injuriam igitur vel in socios vel in nos, quibus nihil ipsis carius esse potest, illatam propulsare, eodem modo justum esse dicemus sponte sua. Leop. Mea quidem sententia. Dem. Cum igitur bello legem naturae violari, si ad alterius injuriam susceptum fuerit, fateamur: nonne idem justum esse naturae lege confiteri necesse est, si ad violentorum injuriam propulsandam, et innocentes defendendum suscipiatur? Leop. Ista quidem ratione sic videtur, ego tamen quid praeceperit Christus, et evangelicae doctrinae, de qua initio dixi, meminero: nec Pauli monita huc pertinentia contemsero, qui non dico bella, sed lites, quae sunt multo tolerabiliora mala, Christianis ad Corinthios scribens, his verbis interdicit: *Jam*, inquit, *omnino delictum est in vobis, quod judicia habetis inter vos, quare non magis injuriam accipitis, quare non magis fraudem patimini?* Christus et Paulus injurias inimicis nos condonare jubet, tu nos hor-

Cic. 1. *Offic.* c. 7.

Matt. 12.

Quaedam bella geri jure naturae.

1. *ad Cor.* 6.

hortaris ad injurias persequendas ? quae vera sunt, non possunt dissidere. Aut igitur doce, haec cum illis non pugnare; aut cum Christi et Pauli dictis refragari nefas sit, desine me tuis argutiis ad istas naturae leges revocare. Dem. Aequissima vero conditio, et quam sane lubens accipio. Ut summa igitur paulo altius repetatur, utar, si tibi videtur, paulisper oratione perpetua : tu interim, si quid displicuerit, memoriae mandabis, et postea tuo jure et arbitratu contradices. Leop. Mihi vero videtur, nec te, quoad voles, interpellabo.

Philosophorum et theologorum placita de summo bono, seu felicitate.

XIII. Dem. Non te latet, Leopolde, multas maximasque fuisse inter philosophorum principes de finibus bonorum et malorum dissensiones, aliis alio summum bonum summumque malum metientibus : legisti enim, opinor, quinque illos libros, quibus hanc quaestionem Cicero, nescio doctius, an elegantius, est complexus. Et
Lib. 18. quid scripserit ejus aequalis Marcus Varro doctissimus Romanorum, et quo processerit hujus ratio veterum sententias enumerando, non ignoras. Quamquam enim omnes hujus de Philosophia libri injuria temporum interciderint, multas tamen ejus sententias, et eas in primis, quae hunc locum attingunt, diligenter persequitur Augustinus in libris, qui sunt *de Civitate Dei*. Sed ceteris opinionibus magno doctorum hominum consensu olim explosis, nemo fere jam
1. et 10. Eth. pridem est, quin Peripateticorum et Aristotelis ab Stoicis et veteri Academia vocabulis magis, quam rebus dissentientium disciplinam, ut in reliqua philosophia, sic in hac quaestione, ceteris philosophis
Peripateticorum de sumo bono sententia. anteponat. Peripateticorum porro de summo bono sententia notissima tibi est, et cunctis, qui Aristotelis libros *de Moribus* legerunt, in usu virtutis positum esse finem bonorum, quem ipse jam summum bonum, interdum felicitatem appellat : a quo virtutis usu, quoniam interdum adversa valetudine, alias excludimur egestate, idcirco et corporis et externa bona suppetere ajunt oportere, quibus utimur, partim ut instrumentis ad fungendas virtutes, partim ut
Ex. 10 Eth. rebus necessariis ad vitam liberaliter degendam. Sed cum sit duplex virtus, altera διανοητικὴ, altera ἠθικὴ Graece nuncupata, Latine autem, ut video, *intellectualis*, et *moralis* consuevit appellari : in alterutrius usu satis esse praesidii putant Peripatetici ad bene beateque vivendum : sed eos tamen beatiores esse, qui cognitioni veritatis vacant, et optimarum rerum contemplationi, quanto scilicet intellectus ceteris animi partibus, ac res divinae humanis ha-

habentur praestantiores. Disserit autem Aristoteles de ea felicitate, quae potest in hominem mortalem cadere, non de illa, quae ut est, sic vocatur a theologis aeterna vita, quam efficit clara apertaque Dei contemplatio: sic enim Christus patrem alloquitur: *Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum verum*: quod nemini datum esse constat in corpore mortali, praeter Christum, de Mose et Paulo quaerentibus eruditis. *Nunc enim videmus*, ut testatur Paulus, *per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem: cumque apparuerit, similes ei erimus, et videbimus eum siciti est*. Quamquam ne hanc quidem felicitatem philosophus intactam reliquit, nisi quod ipsam non hominibus tribuit, sed diis immortalibus, quos semper tradit esse beatos.

Jo. 17.
1. *ad Cor.* 13.
Ethic. 10.

XIV. Ut igitur summorum philosophorum ratio vitam sapientium, qui Dei vitam, quatenus mortalibus est datum, aemulantur, cunctis praefert longo intervallo, eos tamen, qui in reipublicae aut ejus partium administratione cum virtute sunt occupati, a felicitate non excludit: sic Christianis intelligere oportet, duplicem esse vivendi rationem, utramque honestam et religioni consentaneam, sed quarum altera longe alteri praeferatur. Hanc duplicem vitam, ne longius abieris, Christus ipse non obscure in duabus sororibus Martha et Maria significavit, ejusque discrimen aperuit. In Martha enim, quae hospitem Christum liberaliter excepit, et sedula in eam curam incumbebat, ut benigne ipsum ac civiliter tractaret, quid aliud intelligimus, quam eorum vitam, qui colendis morum virtutibus se dedunt, et rebus agendis accommodantur? Nam in Maria, quae sedens ad pedes Christi, verbis ejus erat intenta, philosophantium contemplantiumque vita haud dubie significatur. Cui quoniam Martha multorum errorem secuta, vitam civilem praeferebat, dum sororis otium apud Christum incusaret, sic ejus expostulationi Christus occurrit, ut utramque vitam honestam esse doceret, sed contemplantium multo praestantiorem. Nam *Martha, Martha*, inquit, *solicita es, et turbaris erga plurima. Porro unum est necessarium, Maria optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea*: quasi diceret: qui in re gerenda versantur, ac student honestarum rerum administrationi ut Martha, hos, quamquam ipsorum vita laudanda est (nam cum virtute humanis tum necessitatibus servit, tum etiam commodis) tamen multis saepe solicitudinibus implicari, et turbulentis curis angi necesse est. Qui vero Mariam

De vita activa et contemplativa, et utriusque praeceptis.
Luc. 10.

riam imitantes investigandae veritati et divinarum rerum contemplationi vacant, horum vita tranquilla et serena est, atque longe perfectior: quippe cum eam, quoad licet, aemuletur, quae justos et amicos Dei vere beatos, cum ex hac vita migraverint, efficiet. Sed *unum est*, inquit, *necessarium*, alterutrum enim, virtutem morum aut intellectus colere necesse est, ut recte vivatur. Nam qui utraque neglecta, vecordiae se ac turpitudini dederit, is non dico a Christianorum, sed ab hominum consortio repelli exterminarique debet.

XV. Nam si quis forte tam stupidus est, ut putet Marthae officium ac liberale opus a Christo fuisse improbatum, legat Augustini libellum, quem scripsit *de Verbis Domini*, ubi hunc Evangelii locum enarrat, et quantum sententia fallatur, intelliget. *Quid ergo*, inquit, *putemus, reprehensum esse ministerium Marthae? quam cura hospitalitatis occupaverat, quae tanto hospite laetabatur? Hoc si verum est, omittant homines egentibus ministrare, vacent verbo, occupentur circa scientiam salutarem, nihil eis sit curae, quis peregrinus in vico sit, quis egeat pane, valeant opera misericordiae, instent uni scientiae. Non ergo dominus opus reprehendit, sed munus distinxit: sequitur enim, Maria optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea; non tu malam, sed illa meliorem.* Haec Augustinus. Sed apertius etiam Gregorius sese hujus sententiae gravissimum auctorem exhibuit, cujus verba ea sunt in *Moralium* sexto libro: *Per Mariam*, inquit, *quae verba residens audiebat, contemplativa vita exprimitur. Per Martham exterioribus obsequiis occupatam activa vita significatur: sed Marthae cura non reprehenditur, Maria vero laudatur: quia magna sunt activae vitae merita, sed contemplativae potiora.* Utraque igitur vita, non modo doctissimorum hominum, sed Christi Dei judicio probanda est, et homine Christiano digna. Contemplatio tamen longe anteponitur actioni. Neque vero solum probanda ea vita est, quae in rebus agendis versatur, sed ad hominum naturalem societatem tuendam necessaria; et hic fortasse commodissimus et germanus est intellectus verborum Christi dicentis: *Porro unum est necessarium.* Nam cum duas inter se vivendi rationes compararet: unum, id est, earum alteram vitam, quae rei gerendae accomodatur, necessarium esse dicit ad vitam degendam. Nam si ut Maria, item Martha, rerum ad convivium necessariarum omissa cura, nihil aliud, quam

Aug. *de verb. Domini.*

au-

audiendo Christo ejusque doctrinae vacasset, quis famulis et ancillis non suppetentibus cibos coxisset? quis mensam instruxisset? quis cetera ad coenam necessaria parasset, Christoque et apostolis recumbentibus ministrasset? Ut haec igitur munia, quibus nobis tota rerum agendarum ratio significatur, necessaria sunt ad privatos et paucorum usus, sic ad mortalium coetus, hoc est, civitates conservandum plurimos esse necesse est, qui reipublicae praesint, Reges, Consules, Praetores, Senatores, Aediles, et ceteros pro cujusque reipublicae forma magistratus: adde bellorum, si exstiterint, Imperatores, Legatos, Tribunos militum, Centuriones, et reliquos praefectos.

XVI. Sed quamquam haec vita honesta est, et maxime necessaria: illa tamen, quam elegerat Maria, dum vacaret contemplationi, perfectior est et praestantior. Nam et artium ac disciplinarum, non ut quaeque maxime necessaria est ad vitam degendam, sic habetur praestantior: isto enim modo pistorum, coquorum, textorum sutorumque artes primum sibi locum jure necessitatis vindicarent; sed contra sese res habet, et quanto minus doctrina quaeque necessitatibus aut commodis humanis servit, tanto ceteris doctissimorum hominum judicio praestat. Prima enim philosophia, quae eadem Theologia nuncupatur, idcirco habetur omnium scientiarum nobilissima, quoniam non in rebus necessariis aut utilibus humano generi versatur, sed majus quiddam et sublimius spectat in cognitione veritatis, et contemplatione divinarum rerum occupata: quapropter philosophus hanc esse nobilissimam scientiarum praefatus: *Omnes igitur*, inquit, *sunt hac magis necessariae, praestabilior vero nulla.*

Doctrinarum et artium quae quibus praeferantur.

2. Metaphys.

XVII. Cum ergo neutra vivendi ratio sit per leges Christianas interdicta, utriusque praecepta et a Christo in evangelio, et ab apostolis tradita sunt in epistolis: partim necessaria, eademque sufficientia ad recte et ex Christiana religione vivendum: haec autem sunt Decalogi praecepta, ad quae naturae leges omnes referuntur, et quibus vita civilis contenta est: partim commodissima ad vitam alteram perfectiorem degendam, ad quam Christus et apostoli non verbis solum, sed multo etiam magis opere ac exemplo nos adhortabantur. Ejus generis ea sunt, quae tu, Leopolde, paulo ante ex evangelio et Pauli epistolis objiciebas, de contumeliarum et rapinarum tolerantia, et item de universa substantia distrahenda,

et pauperibus largienda, de coelibatu, de virginitate. Quam praeceptorum vim et discrimen, ne sine auctore locuti esse videamur, Christus ipse nobis, ut est in evangelio, apertissime declaravit, qui, cum in monte sedens his potissimum et talibus monitis discipulos ad se Deumque, quatenus licet, imitandum adhortatus esset, ut se doceret non leges dare, quibus praetermissis, recte vivere non liceat; sed viam monstrare ad eam, de qua diximus, Matth. 5. vitam perfectissimam, illud adjunxit: *Estote ergo perfecti, sicut et Pater vester coelestis perfectus est*. Idemque rogatus a quodam, quid boni faciens, vitam aeternam consequeretur, respondit: Matth. 19. *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata*. Rursus de praeceptis inquirenti, et num quid novi Decalogo adderet, addubitanti, illis Ibid. connumeratis: *Non homicidium facies: Non adulterabis: Non facies furtum: Non falsum testimonium dices: Honora patrem tuum* Ad Gal. 5. *et matrem tuam*: praeceptum caritatis adjecit: *Diliges proximum* Ad Rom. 13. *tuum sicut te ipsum: in quo sermone omnis lex*, ut Paulus ait, *impletur, et in quo omnia*, ut idem alibi ait, *instaurantur*. Cum haec ergo necessaria, et in eis satis virium esse ad aeternam vitam obtinendam docuisset: *Si vis autem*, inquit, *perfectus esse, vade, et vende omnia quae habes, et da pauperibus, et sequere me*. Potuitne Christus necessaria praecepta, quae in Decalogo continentur, apertius distinguere ab aliis, quae, quia non habent vim legis obligantis, sed exhortationis ad meliorem perfectioremque vitam, idcirco consilia magis, quam praecepta vulgo solent a theologis nuncupari, late patentem praecepti notionem ad legis dumtaxat intellectum angustius docendi causa revocantibus? Itaque male merentem male accipere, justitiae est; injuriam non repugnanter ferre, Matth. 5. perfectionis. Nam percussus dextra maxilla idcirco jubetur a Christo August. vet. et nov. testam. q. 69. sinistram praebere, teste Augustino, ut dum vicem non reddit malo, perfectus sit: *Quoniam reddere vicem, justum est*, inquit, *sed non plenum. Si vero dissimulet ab injuria, plena justitia est et abundans*.

XVIII. Ut igitur in pauca conferamus, quae paulo latius, quo minus in re dubitationis relinqueretur, explicuimus: vides, ut bellum non modo non sit contra legem divinam, cum a fonte justi- Lutheranorum argumenta solvuntur. tiae, ut saepe accidit, exoritur, sed auctore Deo suscipiatur. Quod enim duce fit ac magistra natura, id auctore Deo fieri, satis, ut arbitror, est declaratum. Deus enim, ut prima causa est universae na-

naturae, sic ordinem vivendi a natura praescriptum semper in primisque teneri et observari vult: tantum abest, ut quidquam statuat naturae legibus adversum. Nullum est autem decretum nec justius, nec quod natura magis velit esse ratum, quam ut primum sese ac sua quisque; deinde socios sociorumque libertatem et commoda tueatur. *Nam qui suorum*, ut Paulus ait, *curam non habet*, *fidem negavit*, *et est infideli deterior*; ad quod praestandum et improborum injurias propulsandas quae bella suscipiuntur, haec magistra natura Deoque duce suscepta esse non putare, vide ne hominis esse videatur abjecto maximeque demisso animo, et prorsus in vi rerum cognoscenda caligantis. *Nam culpare bella propterea quod quidam in eis immatura morte delentur*, *dum pacem quaerunt*, *qui certe aliquando erant morituri*, *timidorum est*, inquit Augustinus, *non religiosorum*: *nocendi cupiditas*, *ulciscendi crudelitas*, *implacatus animus*, *feritas rebellandi*, *libido dominandi*, *et si qua similia*, *haec sunt*, inquit, *quae in bellis jure culpantur*. Ad quae jure punienda adversus violentias resistentium, sive Deo sive aliquo legitimo imperio jubente, gerenda ipsa bella plerumque a bonis suscipiuntur. Unde Gregorius in epistola ad milites Neapolitanos: *Summa*, inquit, *militiae laus inter alia bona merita haec est*, *obedientiam reipublicae utilitatibus exhibere*, *quidquid sibi utiliter imperatum fuerit*, *obtemperare*. Ergo qua ratione Abrahamo, qui legibus naturae vivebat, et Judaeis, accepta lege, fas justumque fuit belligerare, eadem Christianis bellum gerere fas est. *Noli*, ait idem Augustinus, *existimare*, *neminem Deo placere posse*, *qui in armis bellicis ministrat*: *in his erat Sanctus David*, *cui Dominus tam magnum perhibuit testimonium*; *in his etiam plurimi illius temporis justi*; *in his erat Sanctus ille Centurio*, *qui Domino dixit*: Non sum dignus, ut intres sub tectum meum: *pacem*, inquit, *habere voluntatis est*, *bellum autem esse debet necessitatis*, *ut liberet Deus a necessitate*, *et conservet in pace*. Subesse igitur debet justa causa; quod ita demum fiet, si bello nihil aliud quaesitum fuerit, quam pax, maxima civitatum ac societatis humanae conservatrix, et in qua tuenda vita civilis tota propemodum est occupata, nimirum in republica recte ac sapienter instituta.

1. Tim. 5. — *Contra Manichaeos.* — *Ad Bonif.* — *Matth. 8.*

Explicantur rationes, quibus Leopoldus probare volebat omne bellum esse fugiendum.

XIX. Quod vero in castigatione Petri injuriam a Christo armis propulsare conantis argumentum esse putas, non licere Christianis adversus impiorum violentiam armis se defendere, et vim vi re-

repellere; videris mihi illum evangelii locum aut oblitus esse, aut non perlegisse. Castigato enim Petro, castigandi causa subjungitur: *An putas*, inquit, *quia non possum rogare patrem meum, et exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones angelorum? Quomodo ergo implebuntur scripturae, quia sic oportet fieri?* Itaque non legem in eo sanxit omni naturae repugnantem, ne liceat improborum injuriam vi, si aliter non datur, propulsare: sed imprudentiam ejus castigat, qui Christum putaret invitum ad necem trahi, a qua esset humana ope, qui angelis imperare poterat, eripiendus, et non potius sponte sua, ut praedictum erat prophetarum vaticiniis ex decreto Trinitatis. *Si enim Christiana disciplina*, ut ait Augustinus, *omnia bella culparet, hoc potius militibus consilium salutis petentibus diceretur, ut abjicerent arma, seque militiae omnino subtraherent: nunc autem dictum est eis a Baptista Joanne, Neminem concusseritis, nemini calumniam feceritis: sufficiat vobis stipendium vestrum*. Nam quod bellum tibi contra naturae legem videri dicebas, propterea quod nullae bestiae cum sui generis animantibus bellum gerere videantur: primum erras in eo, si putas nullum esse jus naturae, quod non sit idem hominibus cum ceteris animantibus commune. Quamquam enim jus naturale id esse, quod natura docuit animalia cuncta, jure consultus definierit: est tamen jus alterum, quod quia rationis hominum generi, seu speciem mavis appellari, peculiariter tributae vim et judicium assectatur, idcirco jus naturae humanae scilicet, et idem jus gentium, de quo paulo ante disserebamus, nuncupatur.

In epist. ad Marcellinum.

Luc. 3.

XX. Deinde animalia cetera non protinus a bellis aversa videri debent, si raro quae sunt in eodem genere, aut numquam pugnant inter se. Habent enim pleraque omnia suos hostes, sed in specie diversa. Non gerunt bellum tigres cum tigribus, at gerunt canes cum lupis, his pecori injuriam et necem hostiliter molientibus, illis innata quadam amicitia et quasi justitia depellentibus. Quid vaccae? quid equae et mulae? quid sues? ut ceteras taceam id genus animantes, nonne luporum ipsae, aliorumque maleficorum animalium catervas adesse sentientes, sese duce natura in orbem velut infestam aciem instruentes colligunt, et paratae ad pugnam in excubiis nonnumquam pernoctant, et irruentibus hostibus validissime repugnant, se suosque foetus cornibus, dentibus, calcibus, prout quaeque armata est a natura, quoad vires suppetunt, com-

A bestiis etiam bellum geri jure naturae.

mis-

misso certamine defendunt? Itaque non solum ratio, ac prudentium hominum consensus, mosque coaetaneus hominum memoriae, bello injurias a se, et iis, qui suae cujusque curae fideique commissi sunt, propulsare justum natura esse docet; sed etiam vis innata, quae ceteras animantes ad se suaque tuendum ac defendendum impellit: ut non incommode homines injustos caedibus et rapinis statum reipublicae perturbantes, pacem bonorum solicitantes, tamquam lupos esse dicas et malefica animalia: civitates et populos quasi pecus et armenta: reges et principes, velut pastores: praesidia militum, ceu canes pecuarios. Quam similitudinem priscis etiam poëtis et philosophis placuisse in primis animadverti. Homerus enim, qui solet pater omnium doctrinarum appellari, non aliter fere principes vocat, quam pastores populorum: et in veteribus sacrarum litterarum monumentis Esaias, Hieremias ceterique vates ad eas res significandas vix aliis nominibus utuntur. Sed quid profana, aut prisca testimonia commemoro, cum evangelicam doctrinam et Christum ipsum auctorem habeamus, qui se *bonum pastorem*, homines, pro quibus animam posuit, *oves* et *gregem*, fraudulentos porro et nocentes *lupos rapaces* passim appellat in evangelio?

Cur reges et antistites vocentur pastores.

XXI. Ut igitur pastoris est officium gregem prudenter pascere, et, cum res poscit, lupis ceterisque feris insidiantibus aut officientibus pecori, sese atque canes opponere: sic principis partes sunt, non solum civitatis otio consulere, et populos suos in officio sine aliorum injuria aequabili jure continere; sed etiam improborum hominum injuriis, quae saepe exsistunt, vi et armis, si aliter non datur, resistere: sive privatim inter cives legibus neglectis, sive publice ab externis hostibus inferantur. Nam qui hostibus ingruentibus per ignaviam cedit, nec strenue manu coacta cunctis opibus atque viribus vel cum vitae suae discrimine repugnat, nec res injuste ablatas repetit, poenasque sumit de sontibus legitimas (haec enim fere sunt justissimae causae belli gerendi) is non principis officio fungitur, sed populos suae fidei commissos sceleratissime prodens, simillimus est mercenario, quem Christus maxime damnat in evangelio: *Nam mercenarius*, inquit, *qui non est pastor, cujus non sunt oves propriae, videt lupum venientem, et dimittit oves, et fugit, et lupus rapit et dispergit oves. Ego*, inquit, *sum pastor bonus, et animam meam pono pro ovibus meis.*

Causae justi belli.

Joan. 10.

Epi-

Quae bella et arma episcopis conveniant.

XXII. Episcopus ergo, qui Christum optimum et summum pastorem, ac ejus apostolos hac in parte poscente officio voluerit, ut velle debet, imitari, quoniam ejus praefectura et quasi regnum spiritale est, contra improborum peccata, et haereticorum impietates sese primum, deinde suos quasi legatos et centuriones telis apostolicis armabit, innocentia, modestia, temperantia, sanctitate: ut exemplo, item egregia quadam doctrina, ut oratione possit crimina castigare, et prava dogmata redarguere. *Arma enim nostrae*, id est apostolicae, *militiae non carnalia sunt*, inquit Paulus, *sed potentia Deo ad destructionem munitionum, consilia destruentes, et omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei, et in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, et in promtu habentes ulcisci omnem inobedientiam*. Quae arma si a pertinacibus negligentur, coërcebit eos etiam vinculis; desperata porro sanitate, ultima praesidia petet a legibus ecclesiasticis et civilibus, quibus justissime haereticorum pertinacia vindicatur: quorum scelus tanto est reipublicae perniciosius et acrius vindicandum, quam praedonum et grassatorum, quanto pietas et religio externis bonis antefertur.

Ad Tit. 1.

2. ad Cor. 10.

XXIII. Princeps autem, quem maxime vellem non minus virtutibus, quam honoribus et dignitate ceteros excellere, primum dabit operam, ut cives aequabili jure contineat, et secundum religionem civilesque leges, deinde turbulentos et flagitiosos meritis poenis prosequetur, ne status reipublicae detrimentum patiatur. Hunc enim quasi scopum spectat doctrina civilis, ut civitas salva sit, ac dignitate et commodis augeatur. Deinde si qua vis ab hostibus in suam civitatem parabitur, aut inferetur, hanc ut sine armis depellat, omni ratione conabitur: sed si hostes nec honesti respectus retardaverit, nec justae dehortationes ac denuntiationes, quae feciali Romanorum jure continebantur, ab injuria deterrebunt; auctore Deo duceque natura, coacta fortium virorum manu, sumtisque armis, ab injustorum hominum immanitate et maleficio libertatem asseret, commodisque suis et suae civitatis ac sociorum prospiciet, (utiliter enim vincitur is, teste Augustino, cui licentia iniquitatis eripitur) nec res ablatas armis repetere aut sontes punire, turpe aut religioni habendum esse putabit: non denique pigebit eum, Abrahamum virum justum et amicum Dei nuncupatum aemulari, qui legem naturae secutus, multis seculis ante scriptas leges Hebrae-

Quibus ex causis bellum suscipi debeat.

In epist. ad Marcellinum.

braeorum bellum adversus quatuor reges exsultantes victoria suscepit, et praeda onustos fudit ad Damascum, et spoliavit: a quo bello redeunti benedixit Melchisedechus sacerdos Dei altissimi, eumdemque Deo benedictum appellavit, quippe cum munere functus esset, quod Deo sciebat esse pergratum. *Gen. 14.*

XXIV. Qui ergo bella cupit a mentibus hominum aboleri, rem cupit optimam, et omnium maxime humano generi salutarem: sed tunc jubeat bonos justosque viros arma in alios usus vitae humanae necessarios conflare, cum injustitiam et scelus penitus a facinorosorum animis exstirpaverit. Nisi enim lupos sustuleris et malefica animalia, numquam pastori persuadebis, ne utatur praesidio canum. Hoc enim esse principis officium, et civilis vitae rationi convenire, Christi evangelica verba declarant apertissime, qui licet ipse perfectiorem spiritalemque vitam delegisset, et propterea rogatus, an Rex esset, suum *regnum non esse hujus mundi* respon| *Joan. 18.* disset, illud tamen adjecit, *si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei utique decertarent*. Nisi forte tam stupidi et in rerum intelligentia tam plumbei sumus, ut putemus a Christo damnata fuisse regna et principatus civiles, ab hominibus duce natura, vel a Deo potius constitutos. *Non est enim potestas*, ut testificatur Pau- *Ad Rom. 13.* lus, *nisi a Deo, et quae sunt, a Deo ordinatae sunt*: at Christus: *Marc. 12.* *Deo, quae Dei, Caesari*, hoc est regibus et principibus, *quae Cae-* *Matth. 12.* *saris sunt*, reddi jussit: nec jussit tantum, sed etiam tributum, statere dato, pro se solvit atque Petro, quamvis ipse liber esset ac immunis: ne si tribuere postulatus recusasset, ceteris exemplo noceret, qui factum Christi, quem fas est, quoad licet, imitari, secuti nihilo fortasse magis sibi, quam ei pendendum esse tributum stulte existimassent. Cur porro principibus tributa penduntur? Num *N. B.* ut mare praedonibus infestantibus, aut dum hostes agros rapinis et maleficio devastant, ipsi desides in umbra fruantur voluptatibus, et otia pacis pereunte republica supini et ignavi specie religionis praetenta consectentur? Ludebat igitur Paulus cum principem negaret *Ad Rom. 13.* sine causa portare gladium, hoc est, armatorum habere praesidia, quem tamen Dei ministrum appellat, et vindicem irae ad malorum conatus, non magis opinor intra, quam extra civitatem reprimendos. Nam *ideo*, ait, *tributa praestatis, ministri enim Dei sunt in hoc ipsum servientes*. Quibus cum nos parere, ipsorumque dicto tum ad Romanos, tum etiam ad Titum scribens audientes esse *Ad Tit. 3.*

prae-

praeceperit: putabimusne, qui nos ad omne officium principibus praestandum adhortatur, hunc operam militarem, saepe necessariam, et pro libertate patriae, pro liberis et uxoribus, pro aris demum et focis suscipiendam exclusisse? aut aliter sensisse, quam Petrum apostolorum principem, qui nos *subditos esse* jubet *omni creaturae propter Deum*, *sive regi quasi praecellenti*, *sive ducibus tamquam ab eo missis*, *ad vindictam malefactorum*, *laudem vero bonorum*, *quia sic est voluntas Dei?*

1. Petr. 2.

XXV. Nec enim bellum justum esse putatur, quod non sit principum aut magistratuum auctoritate susceptum, nec si quod fuerit causis neque necessariis, neque honestissimis, quales supra memoravimus, quaesitum. Itaque non sine magno crimine bellum geri puto ab iis, qui contra Christianos operam suam militarem locant principibus externis, cum quibus nullam habent societatem: eoque magis, si de causae ipsorum honestate, quod plerumque accidit, ambigatur: tales enim tantum abest, ut bellum gerant pacem spectantes, qui animus adesse debet juste bellantibus, ut hanc exosi cupiant etiam gentium dissensiones et turbas: quod est omnino contra virtutem et religionem. Bello autem legitime suscepto, ad gloriam fortitudinis aliquid, ad justitiam, teste Augustino, nihil interest, aperte pugnetur, an ex insidiis: ut enim ait poëta: *Dolus*, *an virtus*, *quis in hoste requirat?* quando id non modo ab optimis etiam viris omni memoria factitatum esse constat cum approbatione gentium, sed in sacrarum litterarum monumentis legimus, fuisse a Deo imperatum Josue bellum gerenti cum civitate Hai, ut insidias tenderet oppidanis. Itaque licet hostes fallere, insidiari, strategematis circumvenire: loquor enim de his artificiis, quae more hominum ac jure gentium permittuntur, non de perfidia et dolo malo. Nam fides data etiam hostibus est servanda, et pactis ac pollicitis standum.

Aug. in Josue q. 10.
Aen. 2.
Josue 8.
De dolo et insidiis in bello permissis.

XXVI. Neque vero solum cum externis legitimisque hostibus justa bella gerere conceditur Christianis; sed etiam cum scelere improborum hominum tyrannidem affectantium, aut aliud reipublicae magnum malum vel perniciem molientium, bella civilia exsistunt, optimi et religiosi civis est, sumtis armis, si aliter non datur, impiis sceleratorum civium conatibus obsistere: inertis enim atque adeo vix hominis esset, domestico malo reipublicae laboranti non cunctis opibus subvenire, sed ceteris de statu rerum dimicantibus, so-

De bellis civilibus et intestinis.

socordem esse et otio languere, Cynico vetulo concedentem, ut plus quam ipse pudoris habere videatur. Nam cum Philippus Macedonum rex Corinthum hostili manu appropinquare nuntiatus esset, et Corinthii omnes pro periculi magnitudine commoti, alii arma pararent, alii collabentes muros reficerent, aut lapides reficientibus ministrarent, alii aliis rebus parandis incumberent ad propugnandum necessariis. Diogenes traditur, cum illius opera nullus uteretur, dolium, quod inhabitabat, coepisse in Cranio urbis ejusdem nobili loco diligenter sursum deorsumque volutare. Interrogatus porro, quae causa esset illius inusitati laboris, respondisse, ne ceteris operantibus ipse solus otio torpere videretur. Neque vero solum Diogenis hoc ridicule factum nos potest officii severioris haud mediocriter admonere, sed summi etiam viri et gravissimi Stoici Porcii Catonis, qui virtutem magistra natura studiose percoluit, consilium, quo est usus in bellis civilibus Pompejanis, quid talibus reipublicae temporibus bonum civem facere oporteat, declaravit: qui, cum a principibus factionum multis in rebus causa reipublicae dissentiret, et neutrius mentem plane probaret; bello tamen exorto non sibi quiescendum existimavit, sed eas partes fovendum, quae plus justitiae atque honestatis habere videbantur, Bruto etiam dehortante: ad quem exstat prudentissimum de hac re Catonis responsum:

Summum, Brute, nefas civilia bella fatemur, Lib. 2. *Pharsal.* 286.
Sed quo fata vocant, virtus secura sequetur,

et cetera, quae carmine vobis noto persecutus est Lucanus. Nec mirum est Catonem integris viribus arma pro republica contra impiorum conatus sumsisse, cum Sestius aetate decrepita, cui alterum crus fuerat in Macedonia mutilatum, deferri se jusserit in castra Pompejana, cui ceteris ridentibus Pompejus assurrexisse occurrisseque traditur, magnum testimonium et utilissimum exemplum ratus, si viri aetate atque viribus exhaustis secum pro libertate publica commune periculum subire cernerentur. Qua de re Solonem Atheniensium legislatorem cavisse refert Aristoteles, ut qui, exorta seditione populari, et scissa in duas partes civitate, neutri se adjunxisset, hic bonis omnibus publicatis, mitteretur etiam in exsilium: cujus legis hanc causam reddebat Favorinus philosophus, ut bonorum virorum semper ad pacem spectantium auctoritas, quae initio non

suffecisset ad nascentem seditionem coërcendam, valeret sedatis animis ad dirimendam: cum in consiliis capiendis multo magis credatur sociis de re communi consulentibus, quam alienis, quorum fides plerumque oratioque suspecta est.

XXVII. Sed hujusmodi leges et praecepta in eas potissimum civitates conveniunt, quae suis legibus vivunt, et populari aut optimatum consilio gubernantur. In regia vero republica optimus et prudentissimus quisque principis auctoritatem semper sequetur contra seditiosos populos, ac cives potentiores et turbulentos. Reges enim ac principes, si boni sunt, summa pietate coli debent, quasi praeexcellentes a Deoque missi, ut Petrus ait: *Ad vindictam malorum, laudem vero bonorum*: sin mali, omni patientia tolerari, nisi forte ipsorum perversitas et pravitas tanta sit, ut in apertam ac indubitatam regni aut religionis perniciem et eversionem spectet: tunc enim publica salus et verus Dei cultus unius hominis furori ac impietati praeferri debet, potiorque et sanctior haberi: *Obedire enim oportet*, ut Petrus ajebat, *Deo magis quam hominibus*: cetera vero principum ac regum peccata patienter ferenda sunt, et ad Dei judicium rejicienda: cui placet interdum populos ob ipsorum crimina iniquitate principum affligi: *Nulla est enim potestas nisi a Deo*, ut Paulus testatur, qui nos principibus obedire jubet, Petro Apostolo dyscolis etiam dominis parere praecipiente, hoc est, difficilibus et iniquis: cujus rei clarissimum habemus exemplum Davidis, qui, cum esset rex Hebraeorum divina auctoritate designatus, tamen Saulem genti eidem praeter legem divinam, qua jam erat jure regni privatus, imperitantem, sibique infensum semper est regia veneratione prosecutus: tantum abest, ut vi aut dolo tentaverit ipsum de regno dejicere: et potuit parvo negotio eumdem, cum speluncam, in qua ipse latebat, successisset, solum et securum adortus obtruncare.

1. Pet. 2. — *Act. Apost. 5.* — *Ad Rom. 13.* *Ad Tit. 3.* *1. Petr. 3.* — Parendum esse regibus et principibus etiam iniquis. — *1. Reg. 24.*

XXVIII. Num tibi, videor, Leopolde, difficultates, quibus impediebaris, commode satis esse demolitus? an adhuc haeres in salebra, et superest etiamnum, quod tibi velis expediri, longioremque orationem desideras ad quorumdam bellorum honestatem asserendam? Leop. Ego vero, Democrates, profiteor, me oratione tua non mediocriter fuisse delectatum: habet enim tamquam nervos, nec sine lepore adhibet quasi tormenta quaedam ad extorquendam veritatem. Itaque tibi prorsus assentior, juste suscipi nonnulla bella,

ea-

eademque a legibus evangelicis non abhorrere, nisi si quid contra videtur Alfonso. Alf. Mihi vero numquam fuit dubitabile, quin multa bella justissime et Christianae religioni convenienter gererentur, non solum ad repellendas injurias, aut res ablatas repetendas, sumendasque de sontibus poenas, sed ad subjugandos impios, qui pacem nostram solicitant, et Christianae religionis hostes, qui piis excidium aut servitutem moliuntur, debellandos: qualia multa gessisse memorantur optimi et in primis religiosi principes, Constantinus et Theodosius Romanorum Imperatores, et cum alii multi Reges Hispaniae, tum in primis Fernandus et Alfonsus: quorum alter *Bonus*, alter *Sanctus* ex argumento fuerunt cognominati: ac ut ceteros principes viros omittam, Rodericus Cidus, cujus nescio gloria bellica, an sanctimonia magis sit nostrarum historiarum monumentis nobilitata: quibus traditum est, his cum impiis Saracenis depugnantibus, multa etiam edita fuisse miracula, piam honestatem talium bellorum significantia. Sed tu mihi, Democrates, quae numquam dubitaveram, magnis rationibus confirmasti, ut Leopoldo bellum omne studiose, ut videri poterat, Christianis interdicenti, aut in hoc certe nimis scrupulose disserenti satisfaceres: quod scire cupiebam de rebus privatim intervenientibus, quae militarem vivendi rationem a Christiana disciplina videntur excludere, nihil hactenus, cum jam deambulando defessi simus, explicasti. Dem. Quaestio haec, Alfonse, quam de consensu militiae cum Christiana religione tuo rogatu disserendam suscepimus, tam multiplex est et varia, ut nec paucis verbis possit, nec uno colloquio definiri. Hodie igitur de bello, quae pars primum erat expedienda, disputavimus; cras hic, aut in hortis pontificiis cetera, si videbitur, et otium erit, persequemur.

Qui reges sancti, et viri principes bella gessere.

DE CONVENIENTIA MILITARIS DISCIPLINAE
CUM CHRISTIANA RELIGIONE
LIBER SECUNDUS.

I. POSTERA igitur die, quam illa fuerant disputata, mane cum Pontifex maximus, ut saepe solebat, in eos hortos, quibus est nomen ab amoeno conspectu, secessisset, primus omnium Democrates venit, ut quemadmodum pridie convenerat, sermonem repeteret, cum Pontifice de rebus bellicis institutum, nec multo post Leopoldus adest. Alfonsus enim postremus omnium advenit, simul ut, valetudine nondum confirmata, vitaret matutinam Vaticani aëris intemperiem, simul ut comitatum augeret Maji oratoris Caesarei, quo interveniente Democratis cum Pontifice colloquium est solutum. Cum igitur illi a turbà recessissent, seque amice de more consalutassent, brevi primum de rebus novis sermone collato, jam enim rumor increbescebat, Pontificem ac Caesarem colloquendi gratia Bononiam iterum conventuros: Missa, inquit Alfonsus, ista faciamus, redeamusque ad hesternam disputationem, sedentes tamen, si videtur, in his, quae opportune adsunt, subselliis: sic enim sermo facilius explicabitur, et audietur commodius, a me praesertim, cui nondum satis in pristinam valetudinem restituto obfuit nimia hesterni colloquii deambulatio: tuque, Democrates, qui heri Leopoldum pernicioso errore liberasti, ne graveris hodie tua sapientia scrupulum mihi, quo subinde jam pridem solicitor, eximere. Dem. Sedeamus, Alfonse, quoniam sic tibi commodum est, et omnino ad colloquendum magis, ut ais, opportunum: sed quo tandem scrupulo te dicis solicitari?

II. Alf. Virtus et gloria militaris saepe in rebus extra bellum publica auctoritate susceptum incidentibus, non posse mihi videntur angustiis Christianarum legum contineri. Dem. Quae te, malum, ratio, aut quis potius error detrusit in tam vanam persuasionem? Alf. Lex Christiana jubet, injurias patientissime ferre, et humanam gloriam pro nihilo ducere; militaris animus tunc maxime probari videtur, cum ne minimae quidem contumeliae patiens, inimicorum injurias constantissime persequitur, ac mortem ignominiae praeferens, nullum recusat periculum, ne quam gloriae laudisve jactu-

Argumenta potissima, cur fortitudo videatur adversa Christianae religioni.

cturam patiatur. Haec mihi non videntur inter sese cohaerere, nec mihi solum, sed plerisque etiam aliis, ut video. Hoc est enim, nisi fallor, caput illius querelae militaris, de qua hesterno sermone meministi: qua solicitudine si meum animum explicueris, magnas tibi immortalesque habebo gratias, credo item et Leopoldo rem fore pergratam, qui mihi heri videbatur his quoque rebus nonnihil commoveri. Leop. Mihi vero gratius nihil posset contingere. Dem. Dabo equidem operam, ut vobis morem geram. Sed antequam ad argumenta per vos allata respondeo, ut via et ratione philosophemur, necessarium esse puto, aliqua de virtutibus eis disserere, quibus potissimum miles prudentium judicio commendatur: ut his contrariisque vitiis perspectis, quod sit officium boni militis, quid ab eo discrepet, intelligatur. Laus enim virtutis est, et quo efficitur res quaeque bona, id virtus a philosophis nuncupatur, in hominibus quidem suo nomine, in ceteris rebus per similitudinem ac translationem. Nam bonus magnes dicitur, et bonus equus, cum hic bene currit, ille ferrum bene allicit; et hae virtutes ipsorum appellantur: bene namque sua virtute, ut tradidit Aristoteles, res quaeque perficitur. Cum igitur bonum gubernatorem dicamus, si quis bene et ex arte dirigat navigium, bonum patrem familias, qui recte curam gerit rei familiaris, et ceteros eodem modo: quam demum virtutem ab eo postulabimus, qui se velit et esse, et bonum militem appellari?

Ari. 1. Ethic.

1. Ethic.

III. Alf. Homines prudentissimi, qui rei militaris praecepta litterarum monumentis tradidere, multa praecipiunt observari in milite deligendo. Qua enim regione ortus quisque sit, interesse putant, temperatas ceteris omnibus anteferentes, quales esse ajunt, quae quarto et quinto climate continentur. Nam quae ad septentrionem propius accedunt, in his robustiores quidem animos, et magis intrepidos, sed tardiora ingenia provenire: ad meridiem contra intelligentia praestantes homines, sed infirmiores animis ad subeunda pericula generari: ad medium autem homines nasci utraque re, quantum satis est, valentes: qui nec in consiliis capiendis intelligentia, nec in subeundis periculis animo deficiant: quorum alter sine altero plane infirmus est ad bella gerenda. Praeterea in corporis habitudine magna esse momenta conscribunt. Nam staturae proceritatem, latitudinem pectoris, membrorum agilitatem plurimum spei dare roboris et virtutis confirmant. Dem. Ista, Alfonse,

Signa fortis et robusti militis.

se, signa sunt hominis bellicis muneribus accommodati, et quidem nec vana, nec contemnenda. Nam quae civitates rerum potitae sunt, has fere uti caelo temperato nemo ignorat, ut Athenas ac Lacedaemonem in Graecia, et in Italia Romam, quae omnium maxime longe lateque terrarum imperium tenuit. Item quorum virorum bellica virtus maxime nobilitata est, horum plerique et procero corpore, et lato pectore fuisse traduntur, ut Homero auctore, cum alii proceres in bello Trojano, tum maxime Aeneas et Hector ex Trojanis, ex Graecis Telamonius Ajax et Achilles: quales ex Romanorum principibus Julius Caesar et Trajanus Latinis historiis fuisse memorantur.

Exempla vetera et recentia signorum fortis militis. Gonsali Magni, Jacobi Mendozae, Jo. Urbinae, Jacobi Garsiae Paredes laus.

IV. Alf. His ego addam non vetera, nec aliena, sed meae memoriae meaeque gentis exempla clarissimorum virorum, qui bellis Italicis claruere. Tales enim fuere Gonsalus Magnus, Jacobus Mendoza, Joannes Urbinas, ac ut ceteros taceam, Jacobus Garsias cognomento Paredes, cui si corporis et animi robori par ingenium et mentis valetudo contigisset, nemo sub Gonsalo Magno meruit stipendium (quamquam ex ea militia multi praestantissimi viri velut ex equo Trojano prodierunt) qui justius hominum consensu tali imperatori successisset: nunc autem, ut audio, paene miles sequitur Carolum Caesarem, ab ipso in militiam ex Hispania revocatus, nec senex desinit magna documenta vigentis adhuc virtutis cum admiratione omnium exhibere. Dem. Opportune tu quidem et merito tales tantosque et duces et milites in exemplum attulisti; poteras et summos viros ex Italis gentibusque aliis commemorare, quorum bellica virtus his quoque et bellis et temporibus enituit. Sed quamquam tales regiones et viri aptiores esse putentur ad bella gerenda, tamen extra illam etiam, de qua loquimur, quaeque maxime probatur, locorum temperaturam populos esse certum est, fortes simul, et in obeundis administrandisque bellicis muneribus prudentes. Carthaginenses enim tertio climate continentur, Astures et Cantabri sexto: constat tamen, minus negotii fuisse Romanis in cetero orbe subjugando, quam in his populis pacandis, quippe a quibus multa maximaque damna retulerunt, iniquis subinde foederibus adacti, saepe de summa rerum periclitantes: et a Germanis videmus bella magno non solum animo, sed etiam consilio geri. Nec secus de singulis hominibus censeo brevis staturae multos et esse et fuisse praestanti animi magnitudine, qualis Ty-

de-

deus heroicis temporibus fuit, carmine quoque Homerico celebratus. Et quoniam tibi exempla nostrae memoriae placent, Bartholomaeus Albianus, Petrus Pacius, Ugo Moncada, et ne singulos memorem, Fernandus Avalus, Marchio Piscarius, in quo duce praestanti magnam nuper jacturam fecit exercitus Caesarianus. Non enim tauri robur aut elephantis ad obeunda facinora desideratur, sed virtute animi res praeclarae geruntur, adsint modo vires ingenuae, quibus brevis staturae homines plerique non destituuntur. Loquor autem de militaribus muneribus, quae manu et armis obeuntur, non de officio imperatoris, quod nullas interdum vires corporis requirere, ne longius abieris, testis est hac aetate locupletissimus Antonius Leiva: quo duce tenui ac nulla potius valetudine inclitas victorias in Cisalpina Gallia propter animi ejus et consilii magnitudinem Hispanorum parva manus de multo majoribus copiis reportavit.

Exempla fortium virorum brevis staturae vetera et recentiora.

Antonii Leivae animi robur in infirmo corpore.

V. Ceterum aliud est de indole et bellicosi viri signis, quae a regione et corporis habitudine sumuntur, aliud de virtute disserere, qua censetur bonus miles, quae cum habitus quidem animi sit, non in spe quadam posita est, sed ex multis studiosis actionibus ingeneratur. Hanc ego quam demum esse putares, interrogabam; tu de indiciis militaris animi respondisti. Alf. De virtute nemo dubitat. Nam quem fortem et magnanimum putant, hunc bonum militem et dicere omnes, et sentire solent. Dem. Fortitudo igitur et magnitudo animi est, qua bonus miles efficitur. Alf. Haud dubie. Dem. Qui negat ergo, bonum militem posse Christianorum legibus satisfacere, is fortitudinem et magnitudinem animi a Christiana religione dicit abhorrere. Alf. Mihi quidem ita videtur; sed mallem te ista cum Leopoldo disputare, ne ipse vel inepte respondendo retardem orationem tuam, vel bona causa videar ob inscitiam cecidisse. Age igitur, Leopolde, jam tu pro utroque responde: nonne tibi sic videtur? Leop. Qui potest non videri? cum priore dato, posterius sit necesse confiteri. Dem. O miseram igitur conditionem Christianorum, si quatenus religioni serviunt, nullum est eis cum virtutibus commercium. Leop. Commercium est vel maximum cum justitia, prudentia, liberalitate, continentia, et ceteris omnibus virtutibus, quae homines inter ipsos benevolentia quadam et humanitate conciliant: fortitudinem vero et magnitudinem animi, ut tumidiores scilicet et intractabiliores virtutes refugiunt. Dem. Qualia officia ducantur a fortitudine et magnanimitate, postea, si vi-

Quae virtutes bonum militem efficiant, et de virtutum connexione.

videbitur, disseremus: nunc autem positum sit, nec enim arbitror inficiaberis, has et esse, et in moralium virtutum numero a philosophis reponi, praesertim ab Aristotele, qui animi magnitudinem ceteris omnibus anteponit. Leop. Quid tum postea? hoc enim nemo est qui inficias eat. Dem. Philosophorum consensus est, et idem Christianorum, sic omnes virtutes esse inter se connexas et consociatas, ut una sublata, omnes tolli sit necesse; quam veterum philosophorum sententiam Hieronymus in primis et Augustinus principes theologorum confirmarunt: quorum alterius ea verba sunt in Esaiae expositione: *Omnes*, inquit, *virtutes sibi cohaerent, ut qui una caret, omnibus careat*: alter in libro *de Trinitate* sic scriptum reliquit: *Virtutes*, ait, *quae sunt in animo humano, quamvis alio et alio modo singulae intelligantur, nullo tamen modo separantur abinvicem*. Qua ratione igitur Christianis nec fortibus esse licet, nec magno animo, eadem ceteras virtutes negatas eis esse, oportet confiteri.

Ethic. 4.

Ethi. 6.

VI. Leop. Scimus, Democrates, ab eruditis sic solere de connexione virtutum pronuntiari, nec tamen ea vox quam vim habeat, ignoramus. Nemo enim hoc sentit, non posse esse quemquam liberalem, ut non sit idem fortitudine praeditus. Cum passim videre liceat quosdam multis benigne factis virtutem, quae liberalitas dicitur, esse consecutos: quibus tamen citra ipsorum ullam culpam numquam usu venit, ut pericula subirent, quibus adeundis fortitudo ingeneratur. Quae ratio eadem est in ceteris virtutibus. Non enim vel natura vel nostra voluntate solum virtutes morum contingunt, sed assuetudine quadam officiorum ingignuntur. Ceterum quoniam qui rite et ex praeceptis philosophiae ipsarum aliquam colit, hoc est, propter honestatem, et ut rationi pareat recte praecipienti; huic persuasum et insitum sit, necesse est, nullo loco sibi ab officio esse discedendum: idcirco quas re nondum nactus est, sed electione tantum ac voluntate praecepit, eas nihilo secius habere dicitur, participatione videlicet, ut Hieronymus ait, non proprietate: si quis enim non sic animatus est, ut quocumque natura rectaque ratio virtutum optima magistra duxerit, eo sit haud invitus secuturus; hic adumbratam quamdam virtutis imaginem ostentare potest, veram et expressam effigiem habere omnino nullam potest. Non enim honestatem is sequitur, et rationis praecepta, in cujus animo haec non idem ponderis habent, et ubique paria momenta. Ad

Lib. 1. adversus Pelag.

hunc

hunc igitur modum philosophis placet indiscretas esse virtutes: et quoniam sunt in rebus agendis ratae quaedam sententiae (Graeci *axiomata* dicunt) omnibus virtutibus communes; quae ad fungendam unam virtutem cognitae, ad ceteras accommodantur eodem modo, continenturque prudentia, sine qua nulla morum virtus consistit, et quae una si adsit, omnes simul adesse Aristoteles est auctor. At unam virtutem non quidem omnibus suis numeris absolutam, sed tamen jam adultam per se posse consistere, ceteris adhuc in illis quasi seminibus residentibus, negare, nec rationi congruit, et usui manifestarum rerum adversatur. Non igitur Christianus, si fortis et magni animi officia negligit, ut praeceptis serviat religionis, protinus aliarum virtutum inops et expers videri debet. *Ethic. 6.*

VII. Dem. Recte tu quidem, Leopolde, philosophorum sententiam de connexione virtutum explicasti, sed vide ne forte eisdem etiam nunc angustiis urgeamur. Cur enim Christianus ceteras virtutes colit? nonne propter honestatem ipsarum, ac ut imperio rectae rationis obtemperet? Leop. Non ob id tantum, sed multo etiam magis, ut Dei longe gravioribus praeceptis obsequatur. Cuncta enim Christianorum officia in Deum debent quasi in summum bonum atque ultimum finem contendere. Dem. An id proprium esse putas Christianae doctrinae, ut virtutes referat ad ultimum finem? quis hoc non facit philosophorum? quibus summa dissensio est de finibus bonorum et malorum, de his enim qui dissentiunt, eos in tota philosophia dissentire, idcirco necesse est, quoniam cuncta praecepta omniaque officia debent extremum finem quasi scopum intueri. Contra vero quibus de summo bono convenit, horum disciplina parum potest in tradendis officiis, hoc est, morum praeceptis discrepare. Quo fit, ut Christianorum praecepta, quae mores attingunt, aut nihil aut minimum distent a dogmatis Peripateticorum, quemadmodum heri disserebamus. Nam idem propemodum est utriusque summum bonum, eadem proposita felicitas. Ut enim Peripatetici, sic et Christiani felicitatem sibi in summae virtutis usu erga rem perfectissimam statuunt: summam autem virtutem, et rem perfectissimam intellectum, et Deum, ut necesse est, interpretantur, ut in contemplatione Dei felicitatem esse positam, dogma sit utrisque commune, nisi quod Peripatetici naturam ducem, ejusdemque tenue ac subobscurum lumen sequentes, et confusam quamdam ac subobscuram hujus rei cognitionem nacti, ut solent, *invisibilia* *Ad Rom. 1.*

De convenientia Peripateticorum et Christianorum in summo bono, et tradendis officiis.

Dei a creatura mundi per ea, quae facta sunt, intellecta conspici, satis habebant, seque felices fore arbitrabantur, si modo Deum sibi vel in aenigmate, et quasi speculo videre ac contemplari contigisset. Christiani autem beneficio religionis, ac summa praesentis Dei in humana forma benignitate, et oraculis edocti, clarissimoque lumine collustrati, quoniam in longe majorem clarioremque notitiam rerum divinarum provecti sunt: in vitae mortalis peregrinatione felicitatem nullam agnoscunt, exclamante Paulo: *Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus*: sed eos tantum felices ac vere beatos et credunt et vocant, qui coram praesentem Deum intuentur in patria (sic enim ipsi beatorum vitam alteram appellant) et ipsum vident sicuti est. Quamquam enim felicitatem illam, quam justis et sapientibus hominibus philosophi tribuunt, non aspernentur, et beatos appellent, quicumque virtutum aliarum muneribus funguntur, eos tamen non re felices putant, sed spe futurae beatitudinis. *Beati mundo corde*, dixit Christus, sed quomodo beati? *Quoniam*, inquit, *ipsi Deum videbunt*: *et beati pacifici*, *quoniam filii Dei vocabuntur*. Vide quam valde Peripateticorum ratio cum Christianorum doctrina is moribus dirigendis conveniat? Utrisque Deum contemplari summum bonum esse placet, utrique virtutis via ad felicitatem gradiuntur. Quibus illud itidem est commune, ut non solum virtutes, sed omnia facta et cogitata, res denique omnes, quae in actionem humanam cadunt, ad extremum finem referri dicant oportere. Nam, ut clamat Paulus: *Sive manducatis, sive bibitis, vel aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite*, sic Aristoteles: *Omnia*, inquit, *sunt propter felicitatem appetenda*. Quod cum ita sit, aliqua nimirum esse debet praerogativa virtutum praeter ultimi finis respectum: aliquid insigne, quo praestent, et a ceteris humanis actionibus discernantur: de quo nisi convenerit inter nos, de militaribus virtutibus, et ipsarum cum aliis convenientia, vel dissensione disputantes, in incerto necesse est vagetur oratio nostra, nec de his licebit nobis quidquam certi definire.

1. ad Cor. 15. · Matth. 5. · 1. ad Cor. 10. · 1. et 10. Eth.

VIII. Leop. Consilium laudo, et hoc in primis statuendum censeo. Dem. Responde igitur ad interrogata: sublato finis ultimi respectu, qui communis est, ut docuimus, cunctis actionibus humanis, quid tandem est praecipuum in virtutibus, quo a ceteris rebus discernantur? An quia, quemadmodum idem Aristoteles testatur, et-

Ethic. 1.

iam-

iamsi nihil esset praeterea, quo virtutes referrentur, ipsae tamen per se, propter suamque honestatem essent expetendae? Leop. Sic videtur? Dem. Ratio igitur interna colendi expetendique virtutes posita est in ipsarum honestate, qua sublata, perit virtutis et nomen et natura. Leop. Meo quidem judicio. Dem. Qui honestatem ergo contemnit in una, neglecto rectae rationis imperio, a quo viro studioso numquam est discedendum, is eamdem in ceteris virtutibus nonne videbitur eodem modo aspernaturus? Leop. Videbitur omnino. Dem. At Christianus, si te audiet, in fortitudine ac animi magnitudine honestatem spernet: per te igitur eadem ratione aspernabitur in omnibus: ita fraudatus una, cunctis virtutibus spoliabitur: si enim cui insitum est honestatem ubique sequi, et imperio parere rectae rationis, is omnes virtutes habere putatur: qui honestatem uno in loco, ac propterea ubique negligit, et rectae rationis imperium, in hoc quis tandem locus potest virtuti cuipiam esse relictus? Nisi forte tam caeci sumus et pertinaces, ut non simus recusaturi, quo minus cum fortitudine magnitudinem quoque animi, quae summa maximaque officia in omni virtute persequitur, longe a virtutum choro submoveamus, reclamantibus non modo philosophis, sed theologis etiam religiosissimis: quorum nemo est hactenus repertus, qui has vel esse virtutes inficiaretur, vel a Christianorum consortio submoveret, scilicet quia nemo ignorat, complures hoc nomine in sacris litteris commendari. *Scribo*, inquit Joannes, *vobis, adolescentes, quoniam fortes estis*: et Paulus: *Per fidem*, ait, *fortes facti sunt in bello*: et ne singulos persequar, de Stephano legimus in *actis Apostolorum*, quod *plenus gratia et fortitudine faciebat prodigia et signa magna in populo*. Leop. Non ego, Democrates, fortitudinem ac magnanimitatem virtutes esse nego, neque quod eas dixerim a Christianis institutis abhorrere, velim sic mea verba interpreteris, quasi nullam nobis societatem cum illis virtutibus relinquam: non istuc valet oratio mea: sed ut intelligatur alia ratione fortes et magnanimos a Christianis, alia ceteris gentibus ac philosophis et probari et definiri. *Justorum*, inquit Gregorius, *fortitudo est carnem vincere, propriis voluptatibus contraire, delectationem vitae praesentis exstinguere.* Philosophi virtutem hanc in bellicis maxime periculis cerni atque versari docent, nec secus de magnitudine animi, quae appetitum honoris et gloriae moderatur, videntur mihi dissentire: philosophi enim de honore et

Quae sit interna ratio colendi virtutes.

Joan. 2.

Ad Hebr. 2.

Cap. 6.

6. Mora.

Ad Gal. 6. gloria disserunt, quae ab hominibus contingit: Christianis *gloriari*
1. ad Cor. 1. non licet, *nisi in cruce domini nostri Jesu Christi*. Nam *qui glo-*
Ad Rom. 2. *riatur*, idem Paulus ait, *in domino glorietur*, a quo *gloria et bo-*
nor et pax omni operanti bonum citra delectum personarum.

IX. Non igitur probo istam rationem disputandi, ut cum agitur de legibus ac institutis Christianis, et quaestio est sacrarum literarum testimoniis dijudicanda, tu locum urgeas decretis philosophorum, Aristotelis passim, tamquam Pauli nomen inculcando: cui philosopho tantum tribuis in omni sermone, ut dicta ejus non hominis cujusdam decreta esse, sed dei alicujus oracula, cui refragari nefas sit, statuere videaris: et quod maxime indignum est homine Christiano, praecepta quoque religionis nostrae conaris ad Aristotelis normam dirigere: cujus tamen doctrinam constat cum plerisque articulorum, quibus quasi fundamentis nostra fides religioque nititur, pugnare. Hoc est illud, quod multi jam ferre non possunt in Aquinate Thoma, viro alioquin egregiae doctrinae et sanctitatis, qui Christianum ubique nititur Aristotelem efficere, Christianas leges Peripateticorum dogmatis confirmans praeter morem et sententiam veterum theologorum: ex quibus Hieronymus clamanti cuidam, ignoras hanc philosophorum esse sententiam? respondit: *Sed non Apostolorum*. *Neque enim*, inquit, *mihi curae est quid Aristoteles, sed quid Paulus doceat*: et alio in loco pulchre philosophos a quibusdam patriarchas haereticorum appellatos asseverat, qui ecclesiae puritatem perversa doctrina maculaverint. Sed quid ego Hieronymi sententiam dictaque memoro? cum Paulus ipse nos hortetur moneatque, ne temere philosophorum decretis assentiamus: *Videte*, inquit, *ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam*: et Esaias clamet: *Perdam sapientiam sapientum*, *et prudentiam prudentium reprobabo*. Unde idem Paulus: *Sapientia*, inquit, *hujus mundi*, *stultitia est apud Deum*: quod est haud dubie de philosophis dictum: *qui dicentes se esse sapientes*, *stulti facti sunt*.

Quanti ponderis esse debeat, et quibus in rebus philosophorum auctoritas.

In dial. contra Pelag. 1. — *Ad Ctesiphontem epist. 10.* — *Ad col. 2.* — *Esai. 29.* — *1. ad Cor. 3.* — *Rom. 1.*

X. Dem. Invitus facio, ut a questione initio nobis proposita digrediar. Sed quoniam tu me quasi de via ad impedita diverticula detrudis, quae nisi expediantur, difficillima sit futura ratio de virtutibus disputandi, rejecta per te philosophorum auctoritate: quid hac in parte verissimum esse putem, jam paucis explicabo. Pronunciata illa, Leopolde, quae *Articulos Fidei* propterea nuncupamus, quod his velut artubus fidei catholicae membra distincta, in cor-

corpus unum constringantur, non modo sensum nostrum excedunt, sed captum etiam, et intelligentiam humanae mentis. Quo factum est, ut neque indagari potuerint cujuspiam hominis ingenio, nec humano intellectu investigari, ad summam nulla ratione alia in aliquam mortalium notitiam, quam divinis oraculis pervenire. Quamobrem qui quorumdam articulorum ut altissimam, sic mortalibus inaccessam, et soli Deo exploratam veritatem volunt ratione naturali metiri, ac ipsorum mysteria ad dogmata philosophorum revocare, horum stulta sapientia est, et prudentia non probanda: hanc philosophiam Hieronymus contemnit, hanc damnat ubique Paulus, hanc vocat hujus mundi sapientiam, stultam videlicet et veritatis inanem. In his enim rebus, quae rationem naturalem excedunt, non est libere caeca mentis agitatione vagandum; sed intellectum oportet *in captivitatem redigere in obsequium Christi*, ejus doctrinae *1. ad Cor. 10.* et sacrarum litterarum testimoniis, quemadmodum ceteris in rebus, fidem adhibentes, sic in his etiam incunctanter, ad quas intenta acies ingenii nostri caligat, quaeque normam excludunt humanarum doctrinarum.

XI. Cum vero de moribus agitur, deque virtutibus et contrariis rebus disseritur, prima est scripturae sacrae, proxima tamen philosophorum auctoritas, non quidem omnium, sed maxime probatorum: quales Platonici sunt et Peripatetici, qui summum bonum virtutis actione metiuntur. Licet Augustinus Platonem ceteris omnibus anteponat, *In lib. de reli.* quia non solum recte sentit de bonorum et malorum finibus, sed etiam mundo tribuit initium, a quo asserit ipsum Aristoteles, et humanos animos ab interitu et mortalitate fortiter et perspicue vindicat, in quo ille alter balbutire nutasseque videtur, modo huc, modo illuc inclinans, prout rationibus a sensu ductis impellebatur; sed quamquam Platonem idem Augustinus verissime *De civit. Dei lib. 8. c. 9.* tradat proxime omnium philosophorum ad Christianos accedere propter aliqua, quae non tam ratione naturali investigasse, quam in Aegyptiaca peregrinatione ex sacris Hebraeorum libris sumsisse creditur; tamen posteriores tum philosophi, tum theologi, ut supra testatus sum, non dubitavere principatum Aristoteli in omni philosophia dare, sive quaeratur de natura earum rerum, quarum cognitio parari potest ratione naturali, sive de moribus et recte vivendi praeceptis disseratur: cum propter divinum ejus ingenium, et incredibilem doctrinam mirabili solertia ab eo multis libris explicatam,

Platonis et Aristotelis comparatio.

tam, tum vel maxime quoniam Socrates et Plato, qui poterant in contentionem venire, nihil tam certum esse rati, quod non posset in diversum paribus paene rationum momentis inclinari, omnia propemodum in medio reliquere, in utramque partem disputantes. Aristoteles autem ut arbiter honorarius a natura datus, tam scienter diremit priorum philosophorum controversias, tamque prudenter statuit de vi rerum naturalium, et bene ac beate vivendi ratione, ut ejus dicta, non praecepta philosophi, sed naturae leges atque decreta rectae rationis esse, doctorum fere consensu videantur.

XII. Neque enim alios video (pace tua, Leopolde, dixerim) nimiae, ut ipsi garriunt, auctoritati philosophi hujus obmurmurare, nisi eos, quibus ille paulo notior est, quam Empedocles aut Anaxagoras, quos olim fuisse nobiles philosophos audierunt. Quales sunt hoc tempore impietatis Lutheranae magistri, qui omnis philosophiae ac theologiae reconditioris expertes, inani quadam garrulitate, quam solam Graecarum Latinarumque litterarum studio sunt consecuti, intumescentes, de maximis viris, quos vix de facie, ut dicitur, noverunt, stulte et arrogantissime judicant: Aristotelem ut profanum et ab omni parte religionis aversum rejicientes, et cum alios scholasticos theologos damnantes, ut valde Peripateticos, tum in primis Thomam Aquinatem: cui me judice si rerum divinarum et humanarum scientiae par facultas orationis contigisset ad ea disponenda et illustranda, quae summo ingenio et incredibili doctrina fuerat consecutus; erat fortasse aliquis ex veteribus theologis, qui cum ipso conferri posset: quem autem anteferremus eidem, haberemus certe neminem. Quoniam igitur isti nugari paulo ornatius didicere, idcirco, his neglectis, veteribus illis Hieronymo et Augustino, aut ex Graecis Origeni vel Clementi se similes esse, ac, si placet Deo, pares etiam videri volunt: quos non modo eloquentia et altissima cognitione praestitisse constat sacrarum litterarum, sed etiam in studio philosophiae multum aetatis consumsisse. Quis enim, qui modo praestans illud Augustini opus legerit *de civitate Dei*, potest ipsum Platonis fuisse studiosissimum ignorare? Nam Hieronymum, quem tu mihi paulo ante objiciebas, cum aliis philosophis Graece et Latine multam operam praebuisse, tum in primis Aristoteli et ejus Graece enarratori Alexandro, non solum Rufinus Aquilegiensis testatur, sed ipse quoque de se non uno loco profitetur: nec illud tacet, se Aristotelicos Alexandri commentarios e Grae-

Quibus invisa sit Aristotelis doctrina, et de Aquinate Thoma judicium.

Veteres theologi, qui valde fuerint usi doctrina philosophorum.

Epist. 43.

Graeco in Latinum vertisse, nisi vertere dicit frequenter lectitare.

XIII. Quid, ut ad Graecos transeamus, Aristidem, quid Justinum, Christianos philosophos commemorem? quorum ille Adriano principi *Apologeticum pro Christianis librum* misit sententiis philosophorum conflatum, hic Antonino Pio doctissimum *contra gentes* volumen ex media philosophia depromtum. Nam Clementem presbyterum ecclesiae Alexandrinae, omnium, ut Hieronymus testatur, eruditissimum multos variosque libros conscripsisse certum est, altissima doctrina refertos, quam hauserat magna ex parte ex fontibus philosophorum. Quem aemulatus Origenes ejus auditor, decem stromatum scripsit libros, omnem religionis nostrae doctrinam dogmatis philosophorum confirmans. Non igitur recentiorum theologorum, quos *scholasticos* appellant, inventum est decretis uti philosophorum: idem veteres summa auctoritate et gravitate viri factitarunt, non modo ad Christianorum mores instituendos, in quo vel plurimum valet quid naturae aptum sit, quid diversum, dignoscere, sed etiam dum aliqua tractarent, quae pertinerent ad fundamenta Christianae fidei, et possent ex parte ingeniis hominum et natura duce investigari: ut de natura Dei, de virtute ejus et simplicitate, de infinita tum potestate, tum etiam scientia, de rerum omnium supernarum et infernarum procuratione atque justitia, et si quid aliud de Deo per ea, quae facta sunt, conspicit humanus intellectus, cui sic indaganti *sempiterna* quoque *Dei virtus et Divinitas*, ut Paulus testatur, innotescit.

Ad magnum oratorem urbis Romae.

Ad Rom. 1.

XIV. Sed quoniam infinito rerum divinarum splendore perstringitur caligatque acies humanae mentis, non secus ac vespertilionum oculi, ut ait Aristoteles, ad lumen solis, idcirco hac in parte ponderis haud multum habet auctoritas philosophorum. Nec admodum ea utendum est Christianis, praeterquam in eos, qui sibi familiarium et probatorum hominum testimoniis adducendi sunt, ut ex quibusdam vel demonstratis vel persuasis rebus, ceteris, quarum est fides difficilior, assentiri paulatim assuescant. Cum autem de moribus agitur, quos ita demum optime institui ac honestissime putamus, si ad naturae regulam adformentur, tunc prudentium et doctissimorum virorum, quos philosophos appellamus, auctoritas non modo aspernanda non est, sed plurimum debet habere ponderis ad controversias, quae incidunt de virtutibus et vitiis, dijudicandas. Philosophi enim munus id maxime proprium est, quid ascis-

Metaphys. 2.

sciscat natura, quid vicissim aspernetur, commode ac scienter explicare. In quo praestando quoniam doctorum hominum consensu primae, ut video, Aristoteli suo jure referuntur; cum hujus nomen usurpo, non id debes, Leopolde, vel suspectum habere vel invidiosum, sed putare potius, tunc me quasi naturae legem, cujus ille optimus fuit interpres, allegare.

XV. Leop. Scite tu quidem et percommode rem inter Christianos et philosophos composuisse in universum videri poteras: ceterum sermones de toto genere habitos veros non putat idem tuus Aristoteles, nisi congruant in partibus, et singulis rebus accommodentur. Redeamus igitur unde digressi sumus, et jam doce, si potes, de fortitudine, cujus pars a quibusdam magnanimitas esse dicitur, Christianos ipsam suo quodam modo definientes, a philosophis non dissentire. Dem. Tergiversari istud quidem est, non causam ratione defendere. Ceterum res est in expedito. Non enim quaerimus de fortitudinis ac magnanimitatis definitione, quam qui aliam afferunt, hos aliam quoque rem sentire necesse est, cum rei unius una dumtaxat sit definitio: sed de habitu animi, qui timores et audacias in periculis praesertim capitalibus ratione moderatur: qui cum sit perspicue virtus, ut indicat virtutis definitio, si a Christianis institutis abhorrere statuatur, quae ratio hanc excludit a Christianorum consuetudine, eadem, si quid superiore disputatione confectum est, ceteras omnes virtutes submovebit: eodemque modo de magnitudine animi judico, quae temperat magnorum honorum appetentias. Erras igitur, et quidem toto, ut dicitur, caelo, Leopolde, si putas, Christianam philosophiam has virtutes repudiare, vel in ipsarum definitionibus a Peripateticis dissidere Christianos, qui in sanctis martyribus praeter virtutes theologicas dictas, nil aeque vel admirantur vel laudant, ac fortitudinem et ingens invictissimorum animorum robur: qui ne a fidei veritate et pio religionis cultu discederent, cruciatus ac mortem subire nec metuerunt nec recusarunt: unde *martyres* cum ab aliis, tum in primis a sanctissimis doctissimisque viris Maximo et Cypriano milites fortissimi nuncupantur. Nam quod Gregorius ait: *fortitudinem esse carnem vincere, ac propriis voluptatibus obsistere, et exstinguere hujus vitae delectationem*, abusus in eo est *fortitudinis* vocabulo. Animi enim constantiam, quae latissime patet, serpitque ad omne genus officii, alieno nomine fortitudinem appellavit: propterea quod

In lib. De motu animalium.

Ethic. 2.

cx

ex omnibus virtutibus firmitas animi in hac potissimum elucescat. Quod mihi videtur Gregorius, ne novum inventum esse putes, ut pleraque alia in quaestione morum a Cicerone mutuatus. Cujus ea verba sunt in primo de *Officiis* volumine: *Omnino fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil homini, nisi quod honestum decorumque sit, aut optare, aut expetere oportere: nulli neque homini, neque perturbationi, neque fortunae succumbere*. Quam deinde partem ita persequitur Cicero, ut eum dicas non de una quadam parte, sed de toto genere virtutis disserere.

XVI. Nam quod pertinet ad gloriam humanam, de cujus despicientia Christiani multa praecipiunt, si rem altius et diligentius inspicias, eadem profecto reperias, aut quam minimum discrepantia praecepta philosophorum, cum de magnitudine animi disserunt, quae appetitum gloriae ac honorum moderatur. Nefas enim puto eo nomine Christianorum disciplinam infamare, ut quidquam in moribus natura honestum justumque viderit aliorum hominum solertia, quod ipsi non perspiciant, aut perspectum per stultitiam aut superstitionem repellant. Maneat igitur constitutumque sit, theologis etiam consentientibus, Christianos in tractandis morum virtutibus et vitiis, quae ratione naturali dijudicantur, a Peripateticis non dissidere, crimen utrisque existimantibus in vita, ab statu naturae rectaque ratione discedere. Leop. Sit ita sane, et jam ad reliqua pergamus. Alf. Audite vero, Democrates et Leopolde, ego si me hodierna disputatione vestra delectatum esse negem, sane mentiar: nam de natura virtutum, deque ipsarum et consociatione et distinctione, tum de summo bono, ac philosophorum auctoritate, et Aristotelis praestantia, deque Peripateticorum cum Christianis in morum virtutumque doctrina convenientia, multa scite, ut mihi videntur, et copiose sunt a vobis disputata. Sed quod mihi a vobis expediri maxime cupiebam, id hactenus paene intactum reliquistis, quomodo invicta vis animi, quocumque nomine virtutis licet eam appellare, quae in milite probatur, cum injurias constantissime persequitur, aut gloriam bellicam avidissime consectatur, a Christiana religione non dissentiat: hac enim virtute per religionem Christianam repudiata, efficitur plane, ut bonus miles esse nemo possit, et idem bonus Christianus, quod erat caput institutae disputatio-

 nis,

nis, et proinde vobis tam longe producto sermone non negligendum. Dem. Quasi vero quae hactenus dicta sunt, ad hanc rem non maxime pertineant, cum declaratum sit, multisque rationibus effectum, nullam esse omnino virtutem, quam religio Christiana non amplectatur. Sic igitur existimare debes, Alfonse, nihil neque in re militari neque in aliqua vitae parte a Christiana doctrina repudiari, quod virtutis nomine censeatur, nihil, quod non sit etiam philosophorum, non modo religiosorum judicio vitiosum.

XVII. Alf. Injuriam igitur persequi, et hostes pertinaciter ulcisci, avidiusque gloriam appetere vitiosum putas? Dem. Ego vero certum habeo, sic enim judicant viri sapientes. Alf. At non viri fortes, quorum famae et gloriae prima est et maxima cura. Quis enim mediocris miles injuria paulo graviore lacessitus non vitam putat sibi esse peracerbam, quamdiu non datur inimicum poenis meritis ulcisci? Itaque multos videas, desperata vindictae tutioris occasione, vel irae ac morae impatientes, ad certamen singulare suum quemque inimicum provocare, ut eo vel sublato, vel impulso ad deditionem, gloria deleant ignominiam, aut si fortuna tulerit, fortiter occumbendo doceant, sese turpitudini ac dedecori longe mortem anteferre. Nec alios videas ore pleniore a plerisque omnibus laudari, quam qui inimicorum superbam petulantiam ad hunc modum represserunt: quod utique non fieret, si injurias aut inimicos ulcisci haberetur vitiosum. Dem. Si sic statuis, Alfonse, numquam hominum vitiis approbationes et plausus imperitae multitudinis, sed virtutibus semper excitari, legem inducis in vitam mortalium omni peste, mihi crede, perniciosiorem. Quod enim venenum vel ad veritatis splendorem obfuscandum, vel ad deturpandam morum honestatem tetrius excogitari possit, quam si fuerit hominibus persuasum, ut spreto judicio sapientium pravas stultorum opiniones et vulgi errores consectentur? Alf. Non ego vel opificum sententiae, vel agricolarum judicio standum esse dico, cum de virtute militari disputatur; sed de fortitudine et magnitudine animi fortes viros et magnanimos optime judicare certum habeo. Dem. Recte tu quidem existimas, modo virtutes has a prudentia ne disjungas; quae omnium virtutum est quasi magistra. Sed tu quos tandem fortes viros et magnanimos appellas? Alf. Haud equidem eos, qui aetatem in otio et umbra transegerunt, quique tubam numquam, nisi in ludorum spectaculis audierunt. Dem. Philosophos mihi vi-

Quorum judicio standum sit, cum de fortitudine agitur, militum, an philosophorum? ac de Phormione philosopho male dimisso ab Annibale.

videris a fortium virorum consortio sejungere. Alf. Non eos tantum, sed omnes etiam alios philosophorum similes, quibus numquam, aut vix accidit hostem videre, aut in castris pernoctare: Non enim sine causa dictum Annibalis celebratur, qui, ut est apud M. Tullium, cum Phormionem philosophum aliquot horas Ephesi de imperatoris officio deque omni re militari ambitiose cum ceterorum admiratione disserentem audisset, quaesitumque fuisset ab eo, quidnam ipse de illo philosopho judicaret, respondisse fertur: *Multos se deliros senes saepe vidisse; sed qui magis, quam Phormio deliraret, vidisse neminem*. Non tulit videlicet Annibal arrogantiam vetuli philosophi, qui, cum castra ipse numquam vidisset, tanto imperatori sustineret de re militari praecepta dare.

De Orat. lib. 2.

XVIII. Dem. Te igitur auctore milites dumtaxat fortes et magnanimos viros appellabimus, et eos putabimus optime omnium de his virtutibus judicare? Alf. Mihi quidem sic prorsus videtur. Dem. Qui vero rebus urbanis obeundis robustum animum praestiterint, et tum publicas, tum etiam privatas importunorum civium injurias constanter repulerint, et reipublicae praesidentes impotentium audaciam nullo timore retardati cohibuerint, ne hos quidem per te nobis licebit fortes viros appellare? Alf. Ego vero tales tantosque viros fortes et magnanimos esse dico, et in numerum militum reponendos. Neque enim abhorret a militia, turbulentorum civium conatibus etiam sine armis obsistere, et nocentium crimina meritis legitimisque poenis vindicare. Dem. Quid philosophos? si qui virtutes has non solum scholis et meditatione, sed rebus publicis administrandis, et bellicis muneribus obeundis coluere; qualis fuisse memoratur apud Athenienses Socrates in primis, a quo velut fonte doctrina morum emanavit, et Timotheus Isocratis discipulus, ex Romanis P. Africanus, L. Lucullus, et qui libros etiam de philosophia scripserunt, Varro, Cicero, Brutus, et plerique alii: hos inquam metuemus, propterea quod fuerint philosophi, fortibus viris aggregare? aut in causa fortitudinis tamquam ineptos judices rejiciemus? judicioque stabimus turbae militaris, quae magna ex parte robustis quidem et ad pugnandum manu accommodatis, temerariis tamen et hebetibus hominibus consistit? An hoc ponderis et auctoritatis plus habere debet talium philosophorum sententia, quod ad rerum usum, observandi diligentiam, ingenii perspicacitatem, et doctrinae cognitionem adhibuerunt? ut robustus agricola melius et fo-

Qui philosophi fuerint milites; et quomodo morum doctrina sit inventa.

fodiet, et arabit, quam vir consularis, aut senatorius delicatus: prudentius tamen de agricultura et singulis ejus partibus edisserent, certioraque praecepta dabunt Marcus Cato, Plinius Secundus, vel Columella, et his aetate superior Theophrastus, qui hanc philosophiae partem coluere, et elegantissimis libris sunt complexi, quam quivis rusticus arator, cujus pedes et manus colendo terram diuturnis laboribus obcalluerint.

XIX. Ut enim ceterae disciplinae prudentium et ingeniosorum hominum diligenti variarum rerum observatione factae sunt, non aliter debes hominibus existimare morum philosophiam contigisse. Ars enim bene dicendi, quae facultas oratoria nominatur, ex multorum orationibus collecta est, qui natura fuerunt eloquentes: nemo enim tanta ingenii felicitate donatus est a natura, ut cum multa recte diceret, non interdum in aliquod orationis vitium laberetur; sed multorum praestantibus ingeniis collatis, quae magna ex parte natura ducuntur ad potiora, facile fuit prudentibus hominibus virtutes sermonis atque vitia dijudicare. Nec secus tum de virtutum aliarum, tum de fortitudinis et magnitudinis animi praeceptis accidisse putare convenit. Non enim quidquid unus aut alter vir fortis et magnanimus factitaverit, id pro lege et quasi regula habendum est, ut recte de his virtutibus statuatur, *Nam vitiis nemo sine nascitur*, ut inquit poëta: ceterum ex multorum talium virorum factis et consiliis eadem ratione facta est disciplina, qua de fortis et magni animi virtutibus, et contrariis rebus optime judicetur: quam quia philosophi partim etiam observatione et usu rerum, ut Socrates et ceteri, qui bellicis quoque muneribus functi sunt, partim ratione prudentiaque pepererunt et retinent, efficitur, ut philosophorum prudentia, non vulgi militaris temeritate harum virtutum causa sit dijudicanda. Nam quod ais, Phormionem ab Annibale contumeliose fuisse dimissum, quod de re militari, quam numquam ipse expertus erat, coram se magno imperatore arroganter disputasset, poteram dictum Annibalis, et jure fortasse, nec sine bonis auctoribus rejicere, ut inhumanum et plane barbarum. Sed faciamus eum juste senis damnasse levitatem: num eadem causa fuerit ejus, qui artem, quam ipse numquam sit expertus, velit summum artificem edocere, quod fieri nisi stultissime non potest; et eorum, qui de virtutibus judicant, quarum scientiam profitentur, ab iis acceptam, qui eam et usu rerum et summis ingeniis pepererunt, et a qui-

Horat. *lib.* 1. *sat.* 3.

quibus ipsi non abhorrent? Nam qui mortem perhorrescit, et res externas longe virtute inferiores pluris facit, quam pro ipsarum dignitate, is non re tantum, sed etiam nomine philosophi indignus est, in quarum rerum despicientia fortitudo et magnitudo animi nitescit. Alf. Quid igitur causae philosophi afferunt, cur injurias persequi, gloriam expetere vitiosum putent, quando aperte nobis non licet ab ipsorum tribunali provocare? quod mihi non magis rationibus, quam auctoritate tua persuasisti, cum te et strenuum militem et virum eruditissimum tam magnifice videam de philosophis sentire. Dem. Quid aliud esse causae putas, nisi quod id longe abhorret ab ea, quam toties nominamus, magnitudine animi? Alf. Quid ais, Democrates? nonne hoc inauditum est, et praeter omnium hominum sententiam? Dem. Imperitorum fortasse, et qui rerum veritatem vulgi erroribus metiuntur. Nam qui sapientium philosophorum praecepta didicerit, et magnanimorum virorum facta et instituta meminerit, is multo secus existimabit. Ne temere igitur aut arroganter causam sine auctoribus et testibus agere videamur, operae pretium fuerit, si tibi videtur, quid maximi viri de fortitudine ac magnitudine animi praeceperint, paucis verbis explicare. Alf. Mihi vero commodissimum videtur.

XX. Dem. Ut summam igitur rei paulo altius repetamus, fortitudinem, Alfonse, et magnitudinem animi multi non duas virtutes esse putaverunt, sed unam dumtaxat duobus nominibus appellatam, quae latissime pateat, pertineatque non solum ad malorum perpessionem, et ad mortis propter honestatem oppetendae contemtum, sed ad omnium rerum externarum despicientiam: quorum sententia neque improbanda est, nec si rationis summam spectes, multum dissidet a Peripateticis: nos tamen sequemur Aristotelem, qui fortitudinem a magnanimitate distinguens, utriusque praecepta dat separatim, ac prudentissime, ut cetera, diligenterque persequitur. Hoc igitur auctore fortitudinem intelligimus virtutem, audacias et timores in adeundis sustinendisque honestatis gratia mortis periculis ratione moderantem. Licet enim timor et audacia latissime pateant (cuncta enim mala metuuntur, ut paupertas, infamia, morbus) non tamen in harum rerum timoribus temperandis fortitudo cernitur: nam quaedam mala timere non modo non turpe, sed honestum etiam habetur: infamiam namque metuere probitatis est et verecundiae; non timere, vicissim impudentiae: alia vero, ut paupertas et mor-

De ratione fortitudinis, et oppositorum vitiorum, et ejus speciebus.

morbus, timeri quidem non debent, nihil enim metuere oportet, quod non sit a culpa nostra profectum: qui tamen harum rerum timore non frangitur, hunc liberalem et tolerantem, aut talem quemdam non sine laude nuncupamus: fortem certe nec dicere solemus, nec sentire, praeterquam per translationem, et tolerantiae similitudinem: fortis enim tolerantissimus est malorum, quae crimine vacant, quorum quia mors est terribilissima, efficitur, ut qui in mortis honestae periculis infractum interritumque animum praebet, hic solus nomine suo vir fortis consuetudine consensuque prudentium hominum appelletur: est autem mors honesta, quae propter honestatem et justitiam oppetitur, ut in bellis justa de causa susceptis, ubi viribus est locus, licetque fortiter et viriliter agere. Quamquam enim in morbo, aut naufragio, vel ruentibus fulminibus vir fortis non succumbit timori, nam paulo vehementius non commoveri majus est humana firmitate; in hujus tamen generis mortibus talibusque periculis fortitudinis splendor parum elucescit.

XXI. Ac fortitudinem quidem talem quamdam virtutem intelligimus, qua cognita haud sane fuerit difficile, de contrariis vitiis constituere: quae duplici genere excessus et defectus, ut pleraque omnia, continentur: excedendo porro duobus omnino modis peccatur: aut enim confidendo quis in adeundis periculis exsuperat, audaxque vocatur; aut sustinendis nihil timet, ne ea quidem, quae vires humanas excedunt, ut terrae motus et maris tempestates et fulmina: quod vitium neque apud Graecos, neque apud Latinos nomen invenit, credo, quia raro cadit in homines paulo modo humaniores: sed quia parum abesse videntur a dementia, idcirco in quem cadit, hunc modo dementem, interdum appellare solemus stupidum. At qui infirmo animo est ad pericula subeunda, timidus is atque ignavus appellatur, sive plus metuat, seu minus confidat, quam oportet: sic enim dupliciter hoc quoque in extremo delinquitur. In quibus omnibus discernendis una est certissima regula a sapientibus tradita, et a nobis tenenda diligenterque adhibenda, ut qui in iis, quae supra diximus, mortis periculis sustinet atque audet, aut vicissim metuit quae et gratia, cujus oportet, et quemadmodum oportet, et quo tempore, quarum rerum judicium est a prudentia petendum, hunc fortiter facere dicamus: cui autem horum quidquam abest, eum in alterutro vitio esse putemus. Haec est enim natura virtutis, ut nisi teneat omnes suas partes, statim

Ethic. 1. et Dion. *de div. nom. cap* 4.

tim

tim sit honestatis nomen amissura. Sed ratio finis plurimum habet et virium et auctoritatis in rebus agendis, ut efficiens causa in operibus naturae, cum utrumque sit suo modo principium, quod principium veteri Graecorum proverbio dimidium totius esse dicitur: finis autem cujusque virtutis proximus, est ipsius honestas.

XXII. Sublato igitur honestatis respectu, tota corruit substantia fortitudinis, licet interdum species quaedam commentitia relinquatur, quod quinque modis accidere notavit Aristoteles: quidam enim facta virorum fortium imitantes, honores dumtaxat et gloriam sequuntur, aut increpationes fugiunt et ignominiam, quae civilis fortitudo nuncupatur, quaeque idcirco proxime ad veram fortitudinem accedere dicitur, quoniam qui gloriam sequitur et honorem, quod *Arist. 1. Eth.* est praemium virtutis maxime proprium, is virtutem ipsam et honestatem secutus esse videri potest. His quoque annumerantur, qui necessitate aut timore praesentis poenae a magistratibus propositae bellorum pericula subeunt: hoc tamen prioribus deteriores, quod non pudore continentur in officio, sed metu, quo solent etiam mancipia contineri. Alii propter rei militaris scientiam et armorum peritiam, cum non sint, fortes interdum esse videntur: quoniam specie vana periculorum, quae plerumque tyronibus in bello metum ob imperitiam incutiunt, ipsi minime deterrentur, vel quia vanitatem dignoscunt ceteros fallentem, vel quoniam armorum usu tutius hostem offendere, seseque tutari valentes, quasi armati cum inermibus, vel athletae exercitati cum infirmis aut rudioribus pugnaturi sibi esse videntur: quae fortitudo militaris idcirco vocatur, quoniam mercenarii milites hac potissimum valent, qui cognito certo periculo primi saepe fugam capessunt, civilibus copiis mortem turpi fugae praeferentibus. Ad haec ira concitati multi pericula subeunt interriti, quos idcirco fortes interdum appellamus, quoniam et ipsis fortibus ira res videlicet impetuosissima vires, ut ait Homerus, subministrat: quo fit, ut in concionibus militaribus, quibus acie instructa imperatores ad pugnam milites adhortari solent, illud vel in primis usurpetur, si quid contumeliose factum commemorari valet, quo militum animi possint ad indignationem concitari: interest tamen, quod fortes honestatem sequuntur, ira spiritus suggerente; isti studio vindictae agitante dolore praecipites in pericula feruntur more ferarum, quae nisi irritentur, etiam in silvis fugiunt potius hominem, quam invadant, sed accepto vulne-

nere in percussores irruunt nullo periculo aut timore retardatae.

XXIII. Sed ne eorum quidem vera fortitudo putari debet, qui, quod saepe multosque vicerint, ea spe confirmati, res formidabiles confidenter aggrediuntur: fortes enim honestatis, quam saepe dico, causa res periculosas suscipiunt, isti ob alias causas, dum se superiores esse confidunt, quod iis fere solet usu venire, qui saepe hostes non tam sua virtute superaverint, quam illorum ignavia, qui ex multis victoriis, quemadmodum ebrii ex multo vino, magnos spiritus et fiduciam sumunt. Nam hoste mutato, si fortuna reflare coeperit, perspecto periculo, ubi timor fiduciae successerit, non persistunt. A quibus non multum abhorrent, qui propter periculorum ignorationem facta fortium virorum aliquatenus imitantur, hoc tamen deteriores, quod illi res periculosas, sed quasi explorata victoria prudentes aggrediuntur, quod habet aliquid dignitatis: hi vero, dum putant nihil in re subesse periculi, quod procul abest ab omni laude. Unde factum est, ut quidam utile fore existimarent, militibus, de quorum virtute dubitaretur, aut occultare pericula, aut verbis, quoad fieri posset, extenuare: quorum error perniciosus primum aperta ratione convincitur, quoniam ad provisa pericula complures se cogitatione meditationeque muniunt, qui repentinis deterrerentur, in quibus insita virtus et inveteratus habitus plurimum elucescit: deinde magnis exemplis, et summorum imperatorum auctoritate refellitur, ac in primis Julii Caesaris, quem solitum esse constat, timentibus suis periculi magnitudinem ac hostium numerum exaggerare, ut in Jubae adventus terribili exspectatione convocatis ad concionem militibus: *Scitote*, inquit, *paucis his diebus regem affuturum cum decem legionibus, equitum triginta, levis armaturae centum millibus, elephantisque CCC.*

Non esse pericula militibus extenuanda.

XXIV. Alf. O factu igitur difficile, Democrates, virum fortem invenire, si in tot hominum generibus nihil solidae virtutis habetur, sed inanis dumtaxat species fortitudinis vitio cuidam obtenta: nec tamen dubito, quin ista verissime tradantur, non solum ob tanti philosophi auctoritatem, sed quia te disserente, multa mihi exempla in mentem venerunt hominum mihi notissimorum, quae cum ista doctrina valde mihi congruere videntur. Sed non oportet quemquam nominatim in invidiam vocare. Reliqua igitur oratione tua non mediocriter sum delectatus; sed illud mihi fuit submolestum, quod nostri ordinis, hoc est militarem fortitudinem ad inanem quamdam

vir-

virtutis speciem retulisti, oblitus fortasse, te militem esse, dum partes agis philosophorum. Ego enim sic statuo, aut nullum omnino jure posse virum fortem appellari, aut hunc esse de militum ordine petendum. Nam si, ut ceterae virtutes, quod heri cum Leopoldo disserebas, sic fortitudo non inest a natura, sed consuetudine periculorum ingeneratur: quis pluribus quotidie aut majoribus periculis exercetur, quam miles? quis aestum, frigus, famem, sitim vigiliasque tolerando, pars tum corpori, tum etiam animo ad laboriosa discrimina subeunda callos obduxit? Dem. Nemo certe: neque umquam ego committam, ut more quorumdam judicum stulte ambitiosorum, injuste faciam in meos, ne injuste fecisse videar: veram igitur fortitudinem in multis militibus et fuisse, et esse dico, nec aliter umquam existimavi: sed neque in milites tantum fortitudinem cadere, ut quidam ipsorum levissime jactant, et complures eorum videri magis, quam esse tales certum habeo. Nec vero mirari debes, quod nec facile nec valde multis vera fortitudo contingat; nam virtus omnis in re difficili versatur, et cum ad vitium innumeris viis aberretur, una dumtaxat via est, quae ducit ad virtutem, et ea quidem, ut Hesiodus ait, longa et ardua, asperisque difficultatibus impedita. Sed ratione fortitudinis explicata, parumper, si videtur, de magnitudine animi disseramus, ut his virtutibus cognitis, quas optimo militi tribuimus, propositae quaestioni finem aliquando faciamus.

1. Magn. moral.

XXV. Intelligendum est igitur, ut pecuniis collocandis duplex virtus accommodatur, liberalitas, qua parvorum ac mediocrium sumtuum; magnificentia, qua magnorum moderamentum et quasi mensura continetur; sic honorum appetentias duabus virtutibus temperari: quarum quae in parvis honoribus aut mediocribus cernitur, vocabulo quidem, ut multi affectus animi, vacat, sed interdum nomen ab extremis mutuatur: quorum alterum ambitio dicitur, cum parvi honores plus quam communiter solent, expetuntur: quod est magnae levitatis, et qui hoc malo laborat, ambitiosus: alterum nec Graece nec Latine nomen invenit, sed qui hoc vitio deficit, ἀφιλότιμος dicitur a Graecis, quasi negligens in honore, nam hoc quoque vitiosum est, ut sit necesse medium ipsorum a virtute quadam possideri: qua qui praeditus est, tunc ambitiosi vocabulum sumit, cum alterius extremi comparatione laudatur: tunc in honore negligentis, id est, τῦ ἀφιλοτίμου, cum in ambitiosi invidiam com-

De virtute, quae temperat parvorum honorum appetentiam, et vitiis oppositis.

mendatur, extremis de medio innominato, quasi de regione nondum occupata decernentibus: quae vero virtus magnorum honorum cupiditates moderatur, magnitudo animi et magnanimitas appellatur: magnanimus enim intelligitur, qui ut est, sic magnis atque adeo maximis rebus sibi dignus esse videtur. Quo fit, ut magnitudine quidem extremus sit magnanimus, ratione vero medius: non enim plus, nec rursus minus appetit, quam pro ipsius dignitate, quae cum maxima sit, rebus maximis est muneranda. Quo in genere in primis est honor, quem bonorum externorum maximum esse declarat religiosorum ac prudentium hominum vetustissima consuetudo Deum immortalem honorandi, et hac potissimum ratione colendi, atque honore praeclara facinora munerandi, summis viris id praemium omnium maxime cupientibus. Hinc enim statuarum usus emanavit, quas primi mortalium Athenienses Harmodio et Aristogitoni tyrannicidis publice posuisse creduntur: hinc coronarum multa genera, civicae, navales, murales, vallares, et obsidionales nuncupatae, quibus Romani donabantur, si quis civem servasset, murum primus aut vallum conscendisset, obsidionem a suis depulisset: hinc denique triumphus natus est, qui Romanis eisdem immortalitatis instar erat: ne Carthaginensium, tuorumque Hispanorum, Alfonse, morem vetustissimum referam; quorum illi, ut testatur Aristoteles, tot annulorum ornatum cuique permittebant, quot expeditionibus miles interfuisset; Hispani vero tot obeliscos circa sepulturam erigere, quot quisque hostes in bello sustulisset. Cum igitur honor in rebus externis haud dubie principatum teneat, efficitur, ut magnanimus honore, et quidem magno, sit dignus, et eo sese dignum existimet, utque in hoc sibi sumendo maxime cernatur.

De magnanimitate, et vitiis oppositis, et veteribus praemiis bellicae virtutis diversarum gentium.

Polit. 7.

XXVI. Qua in re dupliciter, ut fere assolet, peccatur: quidam enim, cum honoribus digni sint, ipsi tamen sibi tales esse non videntur, et oblatos non admittunt, tamquam sua dignitate superiores, pusillanimi nuncupati: quod nomen licet pateat latius, ad omnesque pertineat, qui se minoris faciant, quam sint, sive parva mereantur, sive magna: iis tamen proprie tribuitur, qui magnam suam dignitatem non agnoscunt: quo vitio spes infringitur res praeclaras efficiendi, et industria languescit. Alii sunt in contrario vitio, seque, magnis honoribus cum sint indigni, dignos tamen arbitrantur, qui Graece quidem χαῦνοι, Latine vero, nisi fallor, *arrogantes*, et iidem *superbi* nuncupantur, non multum a stolidis abhorrentes. Nam igno-

ignoratione sui res magnas aggrediuntur irrita opera, et interdum laudem petunt, unde ferunt etiam vituperium, optime namque praecipitur, ut qui ad rem gerendam accedit, caveat, ne id modo consideret, quam sit illa res honesta, sed etiam ut habeat efficiendi facultatem. Itaque arrogantes vestitum quoque, vultum, gestum, ceterumque corporis ornatum studiose quaerunt atque componunt, et quidquid inest opis passim ostentantes, de se quoque multa jactant importune, dum temere honorem hoc magis fugientem insequuntur: quibus vitiis (seu verius errores dicendi sunt, nec enim his homines mali esse, sed aberrare potius existimantur) inter se comparatis, pusillanimitas magis vituperatur. Nam primum repellit et tollit ea bona, in quibus magna sunt illustrium rerum gerendarum adjumenta, deinde pigros homines cunctantioresque reddit ad praeclara facinora, vitium vel in primis damnatum a Paulo: ab hoc enim nos in Corinthios dehortatur, cum ait: *Adjuvantes exhortamur, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis*. Una igitur et perbrevis cautio tradita est, qua commode utrumque vitium evitabimus, si in eo genere neque temere desperabimus propter ignaviam, nec rursus nimis confidemus propter cupiditatem. Est igitur magnanimus, ut diximus, qui magnis rebus et dignus est, et se ipse dignatur. Nam qui parva meretur, et parvis sese dignum censet, non caret is quidem virtute, sed quasi modestiae nomine laudabitur, non magnanimitatis, quae sine magnitudine non consistit; ut pulchritudo corporis nulla est sine proceritate, quamquam interdum in brevi statura corporis habitudo membris veluti ad mensuram congruentibus commendetur: quo fit, ut sine cumulata omnis generis virtute magnanimus esse non possit. Nam cum honor praemium sit virtutis maxime proprium, et quo quisque melior est, hoc majores honores mereatur, satis intelligitur, qui maximis honoribus est dignus, eum oportere in omni genere virtutis excellere; ut merito quidam a viris prudentibus rideantur, qui, cum absint ab omni virtute, et sint monstra pravitatis, tamen ob generis nobilitatem et opes, quibus ad magnas tenuiorum injurias abutuntur, se in magnanimis viris et honore dignissimis haberi volunt: quod eis accidit, dum timores imbecilliorum, et levissimorum assentationes sic interpretantur, ut eas putent ad suam laudem, et suorum meritorum testimonium pertinere: qui tunc se etiam atque etiam errare cum suo magno malo cognoscunt, cum eos co-

2. Cor. 6.

git gravis aliquis casus de se vera judicia hominum experiri: honor enim virtutibus emerendus est, non vi aut timoribus extorquendus.

XXVII. Itaque non facile virum invenias, qui jure magnanimus appelletur. Alf. Mihi vero factu difficillimum videtur, consideranti sic te de magnitudine animi disserere, quasi nominis hujus intellectum non una quaedam, sed prorsus omnes virtutes contineantur: quemadmodum de justitia video a nonnullis disputari, ejus vocabulo virtutes omnes complectentibus. Dem. Non est ita, Alfonse, nec animi magnitudo eodem atque justitia modo in ceteris virtutibus spectatur. Nam cum sit duplex justitia; altera quae proprie intelligitur, quaeque constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuens definitur; altera, quae legitima dicitur, patetque latissime: in hac omnem virtutem idcirco intelligimus, quoniam sic justum vocamus eum, qui nihil agit contra legum praescripta, quibus legibus omnium virtutum praecepta continentur, et contraria vitia vindicantur: ut siquis signa deserat in acie, quod timidi est, aut se polluat adulterio, furtove constringat, quod est contra temperantiam et liberalitatem. Itaque quocumque officio fungaris, finibus id justitiae continetur, ut legitima justitia hoc esse re intelligatur, quod virtus in universum, licet sit ratione diversa, nimirum quatenus justitia ad alterum refertur, bonumque publicum spectat, cum virtus simpliciter talis habitus intelligatur. Magnanimitatis longe alia ratio est: quamquam enim haec choro virtutum omnium stipata esse debet, non tamen virtus omnis potest ut justitia, sic magnanimitas appellari. Ceterum illud est praeclarum hujus virtutis admirandumque munus, quod ceteras omnes reddit multo augustiores, cum maxima quaeque et ardua officia in omni genere persequatur: exempli causa, fortitudinis est fortiter facere, magnanimitatis vero id ipsum excellenter praestare, quale factum accepimus Horatii Coclitis Romani, qui ceteris etiam fortibus viris cedentibus, in ponte sublicio hostium aciem unus tam diu sustinuit, donec a tergo pons interrumperetur: quo facto se armatus in Tiberim dejecit, ad suosque tranavit. Ad hunc itaque modum magnanimus in virtute quaque magna semper spectat, quae ratio ipsum a ceteris virtutibus secernit, species enim virtutum vitiorumque vicissim finibus potissimum suis discernuntur.

De justitia, et ejus discrimine et convenientia cum magnanimitate.

XXVIII. Sed quamquam animi magnitudo in honoribus, ut di-

diximus, et rebus contrariis versetur, magnanimus tamen honores etiam magnos sibi a probis viris delatos non magni facit, sed ipsis moderate delectatur: intelligit enim majora etiam praemia suis virtutibus deberi, cum virtus cumulata nullis honoribus possit pro dignitate munerari, sed boni consulit, quoniam majora praestari nequeunt: eos enim honores, qui a vulgo ob res parvas tribuuntur, ut se indignos penitus contemnit, nec popularibus sinistris rumoribus vel repulsis commovetur, virtutis et meritorum suorum conscientia adversus levitatem et injustitiam hominum confirmatus. Itaque Porcium Catonem repulsis, tamquam honoribus gaudere solitum Plinius Secundus est auctor. Cum igitur praeter virtutem nihil magni pendat, efficitur, ut neque pericula fugiat propter timorem, nec injuriam in alterum inferre inducat animum. Qui enim parva ducit, quae ceteri demirantur, et in maximis rebus habent, cujus demum rei gratia hunc turpiter facere conveniet? licet autem in honoribus potissimum magnitudo animi cernatur, persequitur tamen omnes partes utriusque fortunae: ita quidquid in divitias aut potestates prospere, aut secus acciderit, feret moderate, nec gestiet in his secundo fortunae flatu, nec frangetur adverso: cum in honore, quod multo majus bonum est, constantem se atque superiorem exhibeat: divitiae namque et potestates ob honorem expetuntur: quo fit, ut magnanimi contemtores esse videantur, cum neque opes, nec imperia, nec magistratus, ac ne ipsum quidem honorem magnifaciant: videtur tamen fortunae favore ipsa quoque magnanimitas augescere: pauperes enim ac ignobiles a plerisque contemnuntur, et his malis oppressa virtus manca interdum est ad officia fungenda. Itaque nonnumquam vel frustra nititur instrumentis destituta, vel ne conatur quidem, ne cum auctoritas absit, opera nequidquam suscipiatur: *Plurima* enim *sunt*, ut inquit poëta, *quae non audent homines pertusa dicere lena*; contra vero nobiles, et qui cum imperio sunt, ac opulenti, honore digni existimantur ob excellentiam, quidquid enim bono aliquo praestat, honoratius habetur. Itaque talibus etiam bonis magnanimitas invalescit. Nam licet viris dumtaxat probis honor jure debeatur, idem tamen externis bonis a quibusdam exhibetur, ut dubium non sit, quin virtus his cumulata tanto magis honore digna censeatur.

Magnanimus pauca magni facit, raro subit pericula, et de reliquis ipsius studiis, et moribus, et signis naturalibus.

Juven. *sat.* 5.

XXIX. At sine virtute nulla neque nobilitas, nec opulentia magnitudinem animi praestabit, nec rebus magnis dignum quem-

ouam

quam efficiet: talis enim fructus maxime proprius est virtutis exactae. Quo minus ferenda est quorumdam importuna superbia, qui rebus dumtaxat externis intumescentes, sibi magnopere placent, et prae se ceteros etiam virtute superiores spernendos putant, contemtu solum magnanimos imitantes, quippe suis bonis dignitas cuique metienda est, non alienis: scitum est enim illud poëtae: *Nam genus et proavos, et quae non fecimus ipsi, Vix ea nostra voco*. At externa quae dicuntur bona, cuncta esse aliena, hoc ipsum nomen declarat, et quod eadem fortunae bona nuncupantur. Magnanimus igitur merito contemnit virtute inferiores, quoniam suis bonis, hoc est, virtutibus excellit, et recte judicat: unde fit, ut raro se periculis exponat, praesertim ob leves causas et res exiguas: pericula enim non suscipiuntur nisi ab iis, quibus proposita praemia videntur esse magna: cum nemo nisi stultus, hamo aureo (quod usurpasse traditur Augustus Caesar) piscetur, praesertim pisces, quos parvi facit: magnanimus autem, perpauca sunt, quae magni pendat; ut merito rideantur a prudentibus leviculi quidam homines, qui laudem fortis et magni animi stulte in primis aucupantes, occasiones periculorum pro levissimis etiam causis arripiunt: quos saepe videas, aut mortem oppetere cum recte judicantium vituperatione, aut plagas turpissimas et damnosissimas accipere pro rebus vel turpibus, vel ejusmodi, ut eas vir magno animo ne disceptatione quidem dignas esse duceret, quod est non solum stulti, sed angusti etiam animi documentum, qui rumores imperitae multitudinis tanti faciat, ut eos vel cum discrimine vitae colligendos esse putet. Nam cum dignitas magnitudoque rei officium poscit, ut si patriae laboranti subveniendum sit, aut pro tenuiorum tutela contra impotentium injurias decertandum, vel pro religione adversus impios contendendum, nemo nec libentius, nec pari constantia, vel capitis adit pericula, vel justitiae ac omnis virtutis patrocinium exsequitur, nemo suae vitae minus parcit. Mori enim huic potius est, quam ut a talibus officiis per socordiam aut ignaviam discedat.

Ovid. *lib.* 13. *Metam. f.* 1.

XXX. Illud quoque magni animi est, beneficiis alios libenter demereri: se vero eis astringi, non aequo animo, nec sine pudore ferre. Nam beneficia conferre praestantis est, accipere vicissim inferioris. Quamobrem magnanimus, si quando fuerit benignitate provocatus, gratiam refert majoribus officiis muneribusve cumulatam, ut hac ratione, qui prior tribuerat, liberalitate superetur:

tur: quae res facit, ut quos beneficiis affecerit, hos magis, quam bene de se meritos meminisse videatur. Nam qui patitur, quatenus patitur, minor est efficiente, magnanimus autem ceteris praestare vult. Itaque sua in alios, quam aliorum in se merita libentius audit. Unde mihi consuetudo, quae apud Hispanos plurimum invaluit, nata esse videri solet, quibus, dum principes viros aliquid de se bene meritos alloquuntur, ipsorumque captant benevolentiam, illud in promtu est et quasi legitimum, ut se profiteantur, illis esse obligatos, et ab eisdem majora etiam sperare. Est itidem magnanimi, aut nullo modo, aut gravate precari quemquam, rogatum vero facile honestis precibus adquiescere. Ad haec cum illustribus et opulentis viris suam dignitatem retinere velle, mediocribus comem se et perhumanum exhibere, et quod Virgilius scite vereque cecinit de populo Romano: *Parcere subjectis, et debellare superbos*: hos enim superare magni negotii est et gloriosum, illos insolenter tractare ac inhumane, levitatis et importunum. Observatum quoque est, magnanimum otii esse sectatorem, nec in negotiis properare, praeterquam cum res adhortatur, in qua versantur magna momenta, aut de maximis honoribus agitur. Itidem paucis negotiis implicari, et his magnis et illustribus, et siquid detrimenti in re familiari aut in parvis rebus aliis acceptum fuerit, vel immineat, nec querulum esse, nec ad deprecandum proclivem; id enim hominis est talibus rebus studentis. Ac ut tenuiora signa, sed quae ne Aristoteles quidem praetermisit, persequamur, res quae sola pulchritudine commendantur, quam utiles sibi et fructuosas, magis quaerere, hoc enim hominis est opulenti: ad haec incessum ejus esse tardum, vocem gravem, orationem non concitatam, nec enim properat, cui pauca sunt curae, nec vehemens est, qui nihil magnum putat, ac perinde nihil magnopere demiratur.

Aen. lib. 6.

XXXI. Illud vero necessarium est adesse magnanimo, ut palam et oderit, et amet: occultare namque timoris est, qui non cadit in magnanimum, ac ut rem longe antiquiorem habeat, quam opinionem, magno exemplo Quinti Fabii Maximi, qui *non ponebat rumores ante salutem*, ut ait Ennius. Item ut aperte et loquatur et agat, quod est confidentiae, libertatem illi contemtu rerum suggerente. Itaque et liber est et veritatis amator, nisi cum ad vulgus utendum esse putat ironia, hoc est, suarum virtutum

ex-

extenuatione, item ut vivere nequeat ad alterius voluntatem, praeterquam amicorum, illud enim est servile. Itaque omnes adulatores servili animo sunt, et abjecti homines assentatores habentur: ac ne malorum quidem meminisse, magnanimi est, sed connivere potius in commissis aliorum, et ipsorum oblivisci. Nam cum sua in alios officiose facta memorare alienum est ab hac summa virtute, tum aliorum in se commissa exprobrare, multo etiam magis: *Nihil*
1. de Offic. c. 25. *enim laudabilius*, ut Cicero testatur, *nihil magno et praeclaro viro dignius placabilitate atque clementia*: in quo genere Julium Caesarem excelluisse legimus in Romanorum monumentis. Ad extremum magnanimo perquam rarus sermo est de hominibus tum in laudem, tum etiam in vituperium. Nam cum aliorum de se laudationes parvi faciat, multo minus ipse sua facta praedicare gaudet, hoc enim levitatis est et deforme. Nec rursus aliorum vituperationibus delectatur, suis enim magnis virtutibus princeps esse vult et superior, non aliorum infirmitate vel ignavia; prorsus ut ne de inimicis quidem male loquatur, nisi forte provocatus, ut referat male merenti contumeliam.

XXXII. Atque haec equidem praecepta de fortitudine magnitudineque animi a maximis philosophis, praesertim ab Aristotele tradita sunt, sic a viris prudentibus de utraque virtute disseritur.
De virtutibus naturalibus, et quantum conducant ad morales. A quibus virtutibus tantum abest, ut religio Christiana dissideat, ut his potissimum fundata et latissime propagata mihi fuisse videatur per sanctissimos heroas, quos, quia in testimonium verae religionis, mortem forti magnoque animo pertulerunt, Latini quoque Graeco vocabulo *Martyres* solent appellare. Nam quis umquam periculis adeundis, contemnendisque rebus, quas ceteri demirantur, fortiorem aut majorem animum praestitit, quam apostoli? Quis Graecorum aut Romanorum ob salutem patriae seu libertatem, aut humanam gloriam tam intrepide mortem subivit, quam ipsi ceterique martyres, spretis impiorum minis, tyrannorumque saevitia propter Christi religionem? quam non tam loquendo, quam fortiter moriendo ceteris hominibus probaverunt.

XXXIII. Leop. De his quidem virtutibus, Democrates, recte mihi videris, et ex praeceptis philosophiae Peripateticorumque decretis disseruisse. Ceterum si quid habent certi signa ista magnanimitatis, et quae supra de notis boni militis referebat Alfonsus, vereor ne fortitudo magnitudoque animi, et proinde ceterae morum virtutes, non

non in nostra voluntate et meditatione positae sint, sed a natura petendae et exoptandae. Nam quae natura vel contingunt hominibus, vel negantur, ut proceritas corporis, latitudo pectoris, vocis gravitas, tarditas incessus, et his opposita, haec ego non video, quomodo possint voluntarios habitus significare, cum opera naturae auferri meditando semel edita non possint, voluntariis virtutum ac vitiorum actionibus nostro arbitratu moderemur. Dem. Nae istud, Leopolde, non sine magna ratione suspicaris. Nam quae nobis nec cupientibus adsunt, nec aspernantibus discedunt, haec non possunt esse certa signa eorum, quae sunt in cujusque voluntate, cum ne effectus quidem naturales semper evadant, suave antegressa vel praetenta signa consequantur. Sed meminisse debes, *Ethic. 6. et Magn. mor. 1.* id quod te legisse arbitror in theorematis philosophorum, duplex esse morum virtutis genus, alterum naturale, rationis alterum. Est autem virtus naturalis (nam de priore genere jam satis multa disseruimus) innata quaedam pronitas absque ratione ad fortitudinis, exempli gratia, munera, vel liberalitatis obeunda. Itaque nobiscum nascitur, et paulatim, nisi contraria consuetudine cohibeatur, adolescit, ut in pueris licet contemplari: hos enim videas variis a natura praeditos habitibus, aliosque ad alias virtutes, aut vicissim ad contraria vitia proclives, qui habitus nec laudandi materiam praebent, nec vituperandi, non magis quam velocitas, aut bona latera, vel his oppositae debilitates. Tales enim virtutes cum intellectu velut oculo careant, saepe notantur homines in magna sua, vel etiam aliorum incommoda transversos agere: similesque sunt validis caecorum animalium corporibus, quae temere concitata vehementer impingunt.

XXXIV. Ceterum si ad naturalem accedat cum recta ratione ea, quae proprie virtus intelligitur, tunc vero studiosus habitus facile paritur, altius excipitur, pertinacius inhaerescit, exsistitque virtus perfectissima magnos viros efficiens et summa laude dignissimos. Nam cum virtus naturalis abest, vel opposito malo est natura depravata, quod utinam in paucis eveniret, difficile factu est veram virtutem ingenerari: nec ea fere nisi tenuis, et per summam curam assiduamque exercitationem contingit, quae exercitatio diu permolesta est, repugnante natura: et, si curam remittas, virtus aegre parta paulatim effluit, sensimque dilabitur, ut recte hominum naturas agrorum ingenio persimiles esse dicas: qui agri si feraces

 sunt,

sunt et uberes, coli tamen debent et exerceri, et sic fruges large ferent atque fructus commodissimos: aliter enim fructificare solent inutiliter, ac spinas et herbas quandoque mortiferas procreare: sin steriles et sabulosi, cura ingenti opus est assiduoque labore, ut aliquid inde proveniat, quod satis sit ad usum aliquem humanae vitae necessarium. Tunc igitur optimus et firmissimus virtutis habitus generatur, cum ratio et studium cum natura congruit: et officium ab eo manans, constantius editur et perfectius, non solum ob adjumenta naturae, quae ad aliquas virtutes sic natis hominibus plerumque suppetunt, sed etiam propter majorem voluptatem, quam suggerit rationis cum natura consensus: voluptas enim, ut philosophis placet, actionem reddit perfectiorem. Itaque similis est ratio virtutis naturalis, si cum vera in eodem genere conferatur, atque solertiae (nam sic interpretor quam Graeci δεινότητα vocant) cum prudentia collatae. Est enim solertia vis quaedam mentis valens tum ad indagandum, tum ad agendum ea, quae ducunt ad finem, qualiscumque is fuerit propositus: qui si honestus sit, ea vis laudabilis habetur: sin turpis, calliditas et versutia nuncupatur. Prudentia vero habitus esse definitur cum ratione verus eorum, quae homini bona sunt, efficiens. Quia tamen sine solertia prudentia non consistit, efficitur, ut prudentes tum solertes, alias versutos seu callidos apellemus, et contra. Itaque solers homo, et bonus esse potest, et malus: prudens ut quisquam sit, qui non sit idem vir bonus, non licet; eodemque modo virtute naturali et bene possumus, et male uti, et rebus contrariis accommodare: vera virtute ut quisquam abutatur, fieri non potest, quemadmodum Augustinus et Aristoteles testantur, qui ipso abusu vim amittit nomenque virtutis.

Ethic. 10.

Ethic. 6. De prudentia et solertia, ac subjecto virtutum moralium.

Arist. *Magn. mor. 1.*

XXXV. Non est igitur mirandum, si philosophi atque viri sapientes notas quasdam naturae persequantur, quae virtutes indicent innatas: tales enim commode signis naturalibus indicantur propter magnam, quam corpus habet cum animo, societatem. Nam praeter intellectionem, nullam in nobis actionem edi putat Aristoteles, quae non sit corpori cum animo communis. Itaque virtutes morales, quae proprie dicuntur, quoniam cum affectibus connexae sunt, non hominis parti, sed toti composito tribuendas esse docet, atque omnes, etiam justitiam, in ea parte animae generari et inesse, quae rationis est expers, apta tamen parere rationi, quamquam sine hac et intellectu, qui prudentia perficitur, nec ge-

Ari. *de an. 1.*

Ethic. 10.

Magn. mor. 1.

generari queant, nec suis muneribus generatae fungi. Aliud est enim studiosum esse, aliud studiose facere. Nam hoc est fortem esse, temperantemque et justum, sic appetitum habere domitum *De ani. 3.* et affectum virtutis habitu, ut in periculis obeundis, in capiendis voluptatibus, in commerciis et distributionibus paratus sit, velitque parere rectae rationi. Nam licet voluntas proprie cum ratione intelligatur, velle tamen interdum quocumque appetitu dicimur pervulgata translatione; ut velle coenare, velle dormire: qua translatione usus mihi esse videtur Aristoteles, cum justitiae disputationem *Ethic. 5.* exordiens diceret, justitiam esse, qua qui affectus est, juste agit, et justa vult, nisi forte verbum retulit ad rationem cunctis virtutibus moderantem, et cujus appetitus, quae voluntas dicitur, congruit cum appetitu sensus in actionibus cujusque virtutis morum, praeter continentiam, quae videtur esse in alio genere.

XXXVI. Sic igitur affectus appetitus rationi obtemperat non *Ethic. 7.* gravate: nimirum haud aliter, quam equus tractabilis effectus, et scienter assuefactus prudenti aurigae seu vectori paret: qui equus etiam in stabulo eadem quasi virtute censetur. Sed ut hic tractari flectique sine rectoris scientia et virtute, quae potior est, non potest, sic appetitus ratione vacans, quamvis magnis virtutibus sit munitus, tamen sine voluntate et prudentia principe virtute, quae pertinet ad partem rationis, nec fortiter agere, nec temperanter, nec juste denique potest. Quae ratio eadem est ceterarum studiosarum actionum, quibus actionibus consistit activa vita: haec autem idcirco parti rationis compoti prudentia praeditae tribuitur, quoniam recta ratio velut quidam architectus est in actionibus humanis, et civili vitae moderatur: habitus autem studiosi haud dubie retinentur in ea parte animae, quae concitatur affectibus, quorum mediocritates vocant virtutes, hoc est, in rationis experte, cui cum corpore plurimum constat esse commercii: quamquam prudentia, ut tradit Aristoteles, cum virtute morum copulata sit, et haec vicissim cum prudentia. *Ethic. 10.*

XXXVII. Ad naturales igitur virtutes quantum faciat corporis constitutio et habitudo, vel ex eo licet intelligere, quod in generatione traduntur, et fiunt plerumque, ut in ceteris animantibus, perinde in hominibus hereditariae: quo fit, ut qui bonis cujusque ordinis parentibus orti sunt, de iis bonam spem concipiamus, volente natura filios parentibus similes generari, interdum etiam ma-

Cur de proborum hominum filiis sit bene sperandum.

De natu. animal. lib. 7. cap. 6.

majoribus, ut de Aethiope Siciliensi refert Aristoteles: ex cujus adulterio natam filiam colorem matris albae imitatam esse, sed qui natus est ex ea puerum, Aethiopis avi colorem retulisse memorat: quae ratio cum similis sit in naturae ceteris operibus, dubitari non debet, quin ad spem virtutum naturalium intersit, non solum qualibus quisque parentibus sit ortus, sed etiam qualibus majoribus; spe tamen quandoque fallente. Quamquam enim, ut ex hominibus homo, ex belluis bellua, sic ex bonis viris nasci boni viri censeantur, eisdem philosophis auctoribus; saepe tamen natura hoc, cum velit, efficere non potest: ita fit nonnumquam, ut ex praestantibus et optimis viris filii degeneres et mali procreentur, quemadmodum contra ex malis et ignavis praeter spem boni strenuique nascuntur ac virtute praestantes, de quibus scitum est illud satirici:

Juven. *sat.* 8.

Malo pater tibi sit Thersites, dummodo tu sis
Aeacidae similis, Vulcaniaque arma capessas,
Quam te Thersitae similem producat Achilles.

Neque vero si natura tanta sunt ad virtutem, quanta diximus, adjumenta, protinus vera virtus cuiquam natura vel contingit, vel est funditus negata, adsit modo rationis usus. Nemo enim aut nascitur, aut volens efficitur tam vitiosus, ut penitus lumen rationis, et quod theologi vocant liberum arbitrium, amittat: cujus ea vis est, ut cogere possit appetitum quamlibet pertinaciter repugnantem, et habitum oppositum multis officiis obeundis ac repetendis ingenerare, magno illustrium philosophorum exemplo Stilponis Megarii, et Socratis Atheniensis, qui studio et honestarum rerum exercitatione vitiosam naturam non solum domuisse, sed magnis etiam virtutibus affecisse, et tamquam insevisse memorantur.

Maximam esse vim ad bonos mores in studiosa et honesta educatione.

Plat. *in* 1. *de leg. et* 2.

XXXVIII. Ceterum nihil tam efficax est ad vitia naturalia corrigenda, quam bonorum prudentiumque parentum cura teneros filios sic educandi, ut amare honesta, turpia vicissim odio habere assuescant. Nam cum virtutes omnes morales, ut supra diximus, in voluptatibus et doloribus versentur, magni refert, quibus quisque rebus oblectetur a puero, aut vicissim doleat. Itaque serviliterne pueri, ut fere egenorum, an liberaliter, ut filii locupletum nobiliumque solent, educentur, multum interest ad fortitudinem ac magnanimitatem, de quibus, ut arbitror, satis jam multa disseruimus. Audistis

distis autem non a nobis excogitata, aut ingeniosa vanitate ficta, sed quae summi tum veteres, tum etiam juniores, et Christiani philosophi magno consensu tradidere. Quibus virtutibus cognitis, quoniam his potissimum constat optimum non modo militem, sed ducem etiam censeri, facilis, ut arbitror, erit propositae quaestionis definitio et argumentorum, si quibus occurratur, confutatio. Sed hanc partem, quoniam dies jam multum processit, in postmeridianum, si vobis videtur, differamus: Pontifex enim in his hortis meridiabitur, ac nobis licebit, sumto cibo, in hunc ipsum locum, qui commodissimus est ad congrediendum, convenire. Id cum omnibus placuisset, discesserunt.

DE

DE CONVENIENTIA DISCIPLINAE MILITARIS
CUM CHRISTIANA RELIGIONE
LIBER TERTIUS.

I. NONA igitur diei hora omnibus, ut placuerat, reversis, non statim licuit in locum eumdem convenire, quippe in quo Pontifex valetudinis vel animi causa inambulabat, donec cum Francisco Quignonio et Inacho Mendoza Cardinalibus Hispani generis, et illustrium familiarum viris, qui forte intervenerunt, in conclave praetorii recessit. Tunc vero cum in eum locum succedentes consedissent, conversus ad Alfonsum Leopoldus: Cur, inquit, Alfonse, Genesium, si forte in comitatu adest Quignonii Cardinalis, non vocamus, ut intersit nostrae disputationi, et quid de his rebus sentiat, intelligamus? ut enim nosti, nec abhorret ab his studiis, et solet talia munera libenter obire. Alf. Ille vero libentissime: quapropter heri cum a vobis discessissem, hominem adivi (nec enim a me longe in campo Martio diversatur) ut ei colloquium hoc disputationemque vestram denuntiarem: molesteque tuli, quod ipsum offendi paulo gravius aegrotantem: qui tamen, audita ex me propositae quaestionis summa, praefatus se vehementer dolere, quod sibi per valetudinem huic disputationi adesse non liceret, brevi sermone usus est, sed quo facile indicaret, se Democrati, si adesset, etiam atque etiam fuisse assensum. Dem. Gratum erit, si nostra sententia hominum doctorum, eorumque non imprudentium judicio probabitur.

II. Leop. Redeamus igitur, Democrates, ad sermonem hodie nobis de militaribus virtutibus institutum, quo recte tu quidem et copiose visus es mihi tum de fortitudine, tum de magnitudine animi disseruisse: sed si haec virtus, in qua laudanda tam multus fuisti, et merito me judice fuisti, homines facit sibi magnopere placentes (magnanimum enim magnis sibi rebus dignum videri confirmasti, et item aliorum hominum contemtores) eademque virtus divitiis et externis bonis augescit; qui potest haec cum disciplina Christiana cohaerere, humilitatem in primis et paupertatem commendante? sibi namque placere, et alios vicissim despicere, superbi hominis esse videtur et arrogantis: hoc autem vitium idcirco maxime omnium de-

Argumenta cur magnitudo animi abhorrere videatur a Christiana religione.

detestatur Christiana philosophia, quoniam humilitati contrarium habetur, virtuti a Christo maxime omnium nobis ad imitandum propositae, non solum verbis, cum ait, *Discite a me, qui mitis sum et humilis corde*, sed opere multo etiam magis. Nam primum, cum Deus esset, homo factus est, infirmaque et contemtibilia mundi elegit: deinde, cum omni virtute ceteros omnes homines excelleret, eo tamen se demisit, ut pedes etiam suorum discipulorum lavaret: ac ne persequar singula, tota vita Christi in terris per hominem, quem suscipere dignatus est, disciplina morum fuit, humilitatem praecipue commendans, ut ait Augustinus, qui alio in loco ad capessendam et obtinendam veritatem primam viam humilitatem esse testatur, et secundam, et item tertiam: ut inter partes eloquentiae de pronuntiatione traditur respondisse Demosthenes. Et Paulus Colossensibus scribens, *Induite*, inquit, *vos, sicut electi Dei, sancti et dilecti, benignitatem et humilitatem*. Itidem ad Ephesios, *Obsecro vos, ut digne ambuletis vocatione, qua vocati estis, cum omni humilitate et mansuetudine, cum patientia supportantes invicem in caritate*. Romanos autem, quos efferri sciebat ex imperii magnitudine atque gloria rerum gestarum, velut exprobrans eis hoc, quod ipse tribuis magnis animis, magna cogitare atque efferri vetat: *Ne sitis, inquit, alta sapientes, sed humilibus consentientes*. De paupertate vero quid dicam? cum Christum constet ex paupere virgine viro pauperi desponsata natum, damnatis ubique divitiis pauperem vitam perduxisse, eumdemque Apostolos nullos nisi pauperes habuisse? Ad haec evangelium epistolasque Pauli paupertatem in primis commendare, insectari divitias tamquam maxima virtutis et religionis impedimenta? *Beati pauperes*, ajebat Christus, *quoniam vestrum est regnum Dei*. Idem: *Facilius est*, inquit, *camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum Dei*: et alio loco: *Omnis ex vobis, qui non renuntiat omnibus, quae possidet, non potest meus esse discipulus*. Quam doctrinam Christi explicans Paulus in ea, quae est ad Timotheum epistola, clamat: *Habentes alimenta, et quibus tegamur, his contenti simus. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, et in laqueum diaboli, et desideria multa inutilia et nociva, quae mergunt homines in interitum et perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas*. Cum igitur tota paene Christiana disciplina, ut testatur etiam Augustinus, sit humilitas, et perinde paupertas, haud equidem video,

Matth. 11.
1. *Cor.* 1.
Joan. 13.
De vera religione.
In epist. ad Dioscor.
Cap. 3.
Cap. 4.
Rom. 12.
Luc. 6.
Marc. 10.
Luc. 14.
1. *ad Tim.* 6.

deo, quomodo recte possit ei cum ista elatione animi, quae magnanimitas dicitur, et divitiis tantopere gaudet, convenire.

De humilitate, quae cum esse videatur adversa magnanimitati, est tamen ejus pars.

III. Dem. De divitiarum, Leopolde, paupertatisque ratione dicemus paulo post: nunc, si videtur, de humilitate disseramus: cujus me peropportune admonuisti. Nam de magnitudine animi disputantes, nullam facere mentionem humilitatis, vitiosum fortasse videatur, utique si res agatur inter homines Christianos, a quibus maxime virtutem hanc nominatam, in primisque celebratam esse certum est, vocabulo veteribus philosophis tum Graecis, tum etiam Latinis propemodum ignoto. Hebraeos enim video neque vim hujus virtutis, neque nomen ignorasse. Itaque ceteri his modo rebus proprie tribuebant humilitatem, Graece ταπείνωσιν καὶ ταπεινότητα nuncupatam, quae depressae humi parum sese in sublime tollerent, ut myricas, arbustaque cetera, et pastorum casas humiles solent Latini poëtae nuncupare: tum per translationem homines eos vocabant *humiles*, qui essent vel animo vel fortuna dejecti: quod ad vituperium potius et infirmitatem, quam ad laudem et virtutem referebant. Christiani vero divinis sacrarum scripturarum oraculis edocti gravissimum peccatorum esse superbiam, atque hoc scelere et luciferum cum suis angelis corruisse, et primum hominem se suamque posteritatem corrupisse; nullam aeque virtutem demirati amplexique sunt, ac eam, quae maxime cum hoc crimine pugnaret, et quam in Christo ac ejus Apostolis clarissimo lumine fulsisse intelligebant; humilitatem idcirco vocatam, quoniam ut superbi, quidquid in ipsis est facultatis, tum verbis et ostentatione, tum etiam opinione exaggerantes efferuntur, non homines tantum, sed divinas saepe leges contemnentes; sic humiles appellati suarum imbecillitatum magis, quam virium memores cohibent animi tumores, Deumque primum summa pietate colunt reverenturque ut omnis virtutis et cunctorum bonorum auctorem: deinde angelos et cives caelestis Jerosolymae, tum homines ceteros, quo se putant virtute munereque Dei praestantiores, hoc sibi praeferunt majore intervallo: humilitas enim quamvis serpat etiam ad humanam societatem, primum tamen ac praecipue versatur in divino cultu, et ea reverentia, qua supplices Deum veneramur, exiguitatem nostram et illius majestatem agnoscentes. Quo factum est, ut modo dicebam, ne tam praeclara virtus fuerit a veteribus philosophis celebrata, praeter Platonem,

Lib. 4.

cujus ea verba sunt in opere de *Legibus*: *Deum*, inquit, *semper as-*

assectatur judicium vindex eorum, qui a lege divina desciscunt: cui judicio adhaerens, qui beatus esse debet, eumdem sequitur humilis atque modestus: qui vero superbia effertur, vel opibus aut honoribus formave corporis intumescit, juvenili et stulto flagrans animo, quasi nullo praefecto duceve indigeat, sed ipse potius valeat aliorum esse dux et moderator, hic deseritur a Deo, relictusque et alios sui similes nactus, exsultat, nec sine vulgi laude conturbat omnia.

IV. Atque haec quidem Plato de humilitate et superbia divinitus, ut pleraque, memoravit: ceteri autem antiqui philosophi de virtutibus morum disserentes, eas potissimum et paene solas persecuti sunt, quae communitatem hominum vitamque civilem attingunt, humilitas enim pars est, et quidem praecipua religionis, quae ut a junioribus theologis definitur, homines facit supplices esse Deo, et propter Deum ceteris hominibus concedentes: hortante nos Petro apostolo, ac dicente: *Subjecti estote omni humanae creaturae propter Deum*. Quamquam si placeat priscorum theologorum, qui philosophiam involucris fabularum tradiderunt, praecepta repetere, ab illis quoque humilitatem vel in primis commendatam esse haud dubie reperiemus. Quid enim aliud egerunt Homerus et Hesiodus, quos veteres theologos Aristoteles appellat, gigantum cum diis pugnam casumque memorantes, nisi homines admonuerunt, ut Deum supplices colerent, cujus potentiae hominum vel robustissimorum vires comparatae umbra quaedam inanis, gigantum exemplo videri possunt; aut certe simia, quemadmodum testatur Plato, de homine etiam sapientissimo verba faciens, quae recordatio propria est humilitatis? Sophocles quoque prudentissimus poëta Ajacem facit per superbiam perire, cum viribus humanis fretus opem divinam contemsisset, spreto patris consilio, qui proficiscenti ad bellum nihil aliud quam Dei reverentiam, hoc est, humilitatem commendasset. Sed quoniam humilitati in humana etiam communitate suum esse locum paulo ante dicebam, erras, Leopolde, si hanc forte putas, ut nomine, re itidem fuisse ab antiquis philosophis ignoratam. Non igitur fuit humilitas ab illis ex moralium virtutum choro rejecta, sed potius in honoratissimo loco collocata: est enim (nisi prorsus ego caecutio) pars ejus virtutis, quam tu videris ipsi contrariam esse existimare, magnanimitatem dico tantopere a nobis paulo ante veterum testimonio laudatam.

1. Pet. 2.

Plato *in Hippia majore.*

V. Leop. Quid ais, Democrates, humilitatem putas partem esse magnanimitatis? quid hoc aliud est, quam ignem cum aqua copulare? Nonne magnanimitatis est animum attollere, et quasi inflammare ad res magnas concipiendas? humilitatis contra dejicere, et velut exstinguere ardorem concitatum? Atqui contrarios esse habitus, quorum actus sunt oppositi, ipse tuus Aristoteles est auctor. Ethic. 5. Dem. Speciosum argumentum, sed enerve. Nam tu mihi vicissim responde: Animum impellere ad magna pericula subeunda, eumdemque a magnis periculis ratione deterrere, nonne opera contraria esse, eodem modo confitebimur? Leop. Fortasse. Dem. At utrumque opus esse fortitudinis, consensus est philosophorum, nimirum, quoniam quae inter sese pugnare videntur in rebus agendis, haec in eumdem finem relata, societatem quamdam habere existimantur. Intelligendum est igitur in rerum difficilium et arduarum cogitatione ancipitem esse et quasi lubricum motum animorum: nam quo voluptas ob rei praestantiam impellit, honestasque vocat, inde dolor retrahit propter laborem, difficultasque deterret, in quorum utroque saepe modus exceditur, diversaque ratione peccatur. His autem vitiis ut occurratur, non duabus virtutibus est opus, ut quidam falso putavere, sed una satis est, quae medium extremorum tenens, ratione, velut calcaribus et freno motus animi a dolore et voluptate profectos, quatenus licet, impellendo, vicissimque revocando moderetur. Ut igitur liberalitas una virtus motus animi temperat in pecuniis dandis et accipiendis, fortitudo in timore et audacia: sic magnanimitas in magnis honoribus petendis, aut vicissim fugiendis, et quemadmodum liberalitas, ut oportet, dando, quam accipiendo, fortitudo audendo, quam timendo magis cernitur: sic magnanimitas in egregio magnarum rerum conatu et honorum appetitu suum et splendorem et nomen magis ostendit, quam in talium rerum modesta fuga, quae cum pars magnanimitatis sit, tamen humilitatis nomine plurimum est a religiosis hominibus celebrata. Nam ut in periculis capitalibus una ratio impellendi et revocandi unam efficit virtutem: sic item in magnis honoribus, quoniam utrobique hoc agitur, ut motus animi rationi pareat, ne ultra quam decet illecebra rei progrediatur, neve rursus officium deserat difficultate deterritus. Quod moderamentum in periculis fortitudo, in honoribus magnanimitas veteri vocabulo nuncupatur. Sed quemadmodum virum fortem, quatenus

pe-

pericula ratione vitat, cautum possis appellare, sic magnanimus vocatur humilis, quatenus ratione cohibet magnorum honorum appetentias.

VI. Non igitur audiendi sunt, qui humilitatem docent ad temperantiam esse referendam, Aristotelis testimonium parum videlicet apposite doctrinae suae praetendentes, propterea quod Aristoteles temperatum eum appellet, qui ut est, sic se parvis honoribus dignum esse censet: quos miror non advertisse temperantiae nomine non humilitatem illo in loco, sed aliam longe diversam virtutem fuisse a philosopho nuncupatam: humilitas enim non tenui virtute hominibus suam exiguitatem agnoscentibus tribuitur, sed iis dumtaxat, qui, cum sint magna virtutis dignitate, convertentes tamen cogitationem ad ea, quibus deficiunt, inferioresque sunt his, cum quibus conferuntur, cohibent animi tumores, et non solum Deum spiritalesque substantias reverentur, sed hominibus etiam quacumque ratione praestantioribus concedunt: qualis Christus fuit, Virgoque mater, quales item Apostoli, viri omni genere virtutis decorati. Non igitur humilitati, sed ei virtuti nomen tribuit temperantiae, quam paulo ante nomine vacare, sed ab extremis modo ambitionis, tum contrarii vitii vocabulum mutuari dixerat: hac enim censentur, qui ratione temperant parvorum et ordini virtutique suae convenientium honorum appetentiam. Quo intelligitur haud dubie, eadem non suo, sed alieno nomine temperantia per similitudinem, ut pleraque, et translationem nuncupari, de qua tamen virtute idem Aristoteles in libris *Eudemiis de moribus* ad hunc modum edisserit: *Tali*, inquit, *habitu praeditus videtur quidem, non tamen est magnanimo contrarius, neque enim opponitur ei in hoc, quod sit vituperandus, cum sese habeat, quemadmodum ratio jubet, et est natura idem atque magnanimus: nam uterque quo dignus est, hoc sese dignatur honore, et hic fieret dignitate suppetente magnanimus, nam se pro meritis honore dignaretur*. Ad haec temperantia eodem auctore in eis modo voluptatibus temperandis haud dubie versatur, quae sensibus, nec his omnibus, sed tactu et gustatu capiuntur, honoris jucunditate nullo tali corporis sensu fruimur, sed mente potius, ut docet Aristoteles tertio *Ethicorum*.

Ethic. 4.

Lib. 3.

Ethic. 3.

VII. Ceterum nulla virtus est ex iis quidem, quae temperant humanos affectus, quin commode valeat per similitudinem ac

translationem temperantia nuncupari, quatenus ut temperantia in corporeis voluptatibus, sic ceterae virtutes in sua quaeque materia concitato animo praescribit et modum imponit, ne ultra quam decet, illecebra voluptatis progrediatur: sic fortem, sic etiam liberalem temperanter agere saepe dicimus: in quo ille spreta morte, ab audacia; hic pecunias contemnens, temperat tamen a prodigalitate. Ergo cum latissime pateat voluptas; pertinet enim ad omnem illecebram, qua capitur animus vel concitatur: et prudens voluptatis moderatio cunctis moralibus virtutibus sit communis: nihil mirum est, si earum quaeque continentia et temperantia receptissima translatione interdum nuncupatur, teste Aristotele, qui continentiam testatus in eodem genere rerum versari, quo temperantiam, tamen intemperantes irae, honoris et lucri eos appellari tradit, qui sunt harum rerum studiosiores; quas nemo dubitat velut materiam esse fortitudinis, magnitudinis animi ac liberalitatis, contrariorumque vitiorum. Qua ratione haud equidem inficior, humilitatem posse temperantiam appellari, alieno tamen vocabulo, proprio enim et suo magnitudo animi nuncupatur.

Ethic. 7

VIII. Non enim si magnanimus, quem, ut diximus, omni virtute praeditum esse oportet, et dignus est, et dignum se juste putat honoribus, qui maxime conveniunt ordini suo, protinus quoscumque honores suo jure postulabit. Achilles enim apud Homerum, exceptis Atridis, procerum Graecorum sine controversia erat honoratissimus: sed cum se voluit Agamemnoni aequare, nec putavit regi concedendum, Nestoris sapientissimi senis oratione taxatus est, et omnium prudentium judicio superbiae crimine damnatus. Romanorum vero Q. Fabius Maximus, Marcus Marcellus, ut ceteros taceam viros magnanimos, consulares honores, qui maximi erant in sua republica, poterant sibi jure delatos esse putare: eosdem quis tulisset, siquis eorum in sua civitate honores regios affectasset? Certe Africanus Scipio ad urbem Hispaniae Betulam Asdrubale devicto, cum circumfusa omnis multitudo Hispanorum et ante deditorum, et pridie captorum, ac sine pretio dimissorum ingenti consensu regem eum appellasset, silentio per praeconem facto, sibi maximum esse nomen imperatoris dixisse traditur, quo se milites sui appellassent; regium nomen alibi magnum, Romae intolerabile esse. Itaque vir summus per unam magnanimitatis partem honores imperatorios suis virtutibus convenientes ascivit: per al-

alteram, quae humilitas vocatur, regios velut superbos et invidiosos repudiavit. Age vero fingamus aliquem choro virtutum omnium stipatum, eumdemque in rerum fastigio positum, fac esse Romanorum principem, multo etiam Trajano meliorem, universo quoque orbi dominantem: permittemusne huic, ut arroget sibi divinos honores, quibus stulti quidam reges ac imperatores affectatis, magnam ridendi materiam prudentibus viris praebuere? Nullus igitur homo tantus est, aut tantopere praestans meritorum magnitudine, in quo non sit humilitati locus, dum vel se cum potioribus, vel tenuitatem humanam comparat cum infinitate divina. Ut magnanimus is esse intelligatur, qui magnis quidem honoribus est dignus, et his sese dignum existimat, non tamen sua dignitate majoribus. Hoc est enim quod Aristoteles ait, magnanimum esse quidem magnitudine extremum, medium tamen tenere, si rationem spectes: quod idem alio in loco apertissime docet, magnanimum definiens, qui se honore dignatur nec minore suis meritis, nec majore. Itaque ejusdem virtutis est, summis viris, a quibus virtute, quae Dei munus est (*ut omne datum optimum et donum perfectum*) non superatur, se parem ducere, sua merita Deique munera existimatione recta metientem, et qua inferior est, potioribus concedere, magno et illustri Aristidis exemplo, qui in bello Marathonio, cum inter Atheniensium imperatores, quos ea civitas more suo complures cum aequa potestate eidem bello praefecerat, excepto Miltiade, dignitate, gloria, potentia primus haberetur, Miltiadi tamen, cujus prudentiam in bello gerendo anteponebat suae, concessit, ut solus imperaret. Nam cum inter ipsos duces convenisset, ut vicissim per dies singuli summam rei administrarent: Aristides suae diei jus imperandi transtulit in Miltiadem. Quam modestiam animique magnitudinem cum nemo collegarum sustinuisset non imitari, summa auctoritas imperandi ducum omnium consensu delata est uni Miltiadi: atque id consilium constat, sublatis contentionibus, gloriosissimam de Medis victoriam Atheniensibus peperisse.

Ethic. 4.

Magnorum moral. 1.

Jac. 1.

IX. Poteram hoc in loco illustria magnanimorum Romanorum referre: sed commodius eadem a monumentis sacris mutuabimur: Paulumque auctorem adhibebimus, virum divinum et re vera magnanimum, qui cum gratiam perpendit, qua fuerat donatus a Deo, ceteris apostolis nihilo se inferiorem profitetur: de primis enim loquebatur, cum diceret: ***Mihi enim, qui videbantur esse aliquid,*** *Ad Galat. 2.*

ni-

nihil contulerunt : *sed contra cum vidissent*, *quod creditum est mihi evangelium praeputii*, *sicut et Petro circumcisionis* (*qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis*, *operatus est mihi inter gentes*) *et cum cognovissent gratiam*, *quae data est mihi*, *Jacobus*, *et Cephas*, *et Joannes*, *qui videbantur columnae esse*, *dextras dederunt mihi et Barnabae societatis* : et paulo post Petro se Antiochiae in faciem restitisse profitetur, propterea quod reprehensibilis esset, nec dubitat multis in locis ceteros homines, ut suas
1. Cor. 7. virtutes aemulentur, adhortari. *Volo*, inquit ad Corinthios scribens,
1. Cor. 4. et 11. *vos omnes esse*, *sicut me ipsum* : et alio in loco : *Imitatores*, ait,
Phi. 3. *estote mei*, *sicut et ego Christi* : sed et Philippenses eisdem propemodum verbis adhortatur : idem e contrario cum sua delicta re-
1. Cor. 15. cordatur, humi se dejicit, nec apostolorum ordine dignatur. *Ego*, inquit, *sum minimus apostolorum*, *qui non sum dignus vocari apostolus*, *quia persecutus sum ecclesiam Dei*. Quo in loco ubi se per humilitatem depressit, protinus per alteram magnanimitatis partem extollit. *Nam gratia*, inquit, *Dei sum id*, *quod sum* : *et gratia ejus in me vacua non fuit*, *sed abundantius illis omnibus labo-*
1. ad Cor. 9. *ravi* : ut alio in loco : *Non sum liber ? non sum apostolus ? nonne Christum vidi ? nonne opus meum vos estis in domino ?* Vides, ut humilitas non modo a magnanimitate non dissidet, sed maximam etiam habet cum ipsa societatem : est enim virtus eadem, quae motus animi in magnis honoribus moderatur.

X. Nec te moveat, quod Christus praeter suam dignitatem pedes lavit apostolorum : neque enim turpiter aliquid deliquit ignavia vel ignoratione suae dignitatis : quod pusillanimis accidit :
Joan. 13. 1. Cor. 1. *Sed*, auctore Paulo, *quae stulta sunt mundi elegit*, *ut confundat sapientes* : *et infirma mundi*, *ut confundat fortia* : *et ignobilia mundi et contemtibilia*, *et ea quae non sunt*, *ut ea quae sunt*, *destrueret* : *ut non glorietur omnis caro in conspectu ejus*. Ceterum, qui apostolorum pedes tum lavit, ut exemplo damnaret levitatem am-
Joan. 13. bitiosorum ac superborum : hic eisdem paulo post dixit : *Vos me vocatis magister ac domine*, *et bene dicitis*, *sum etenim*. Itaque id officium optime poterat humilitate salva praeterire, sed cuique licet a suo jure decedere, quod sine alterius injuria fiat, praesertim Christo, qui sponte sua criminum alienorum poenas dare voluit innocentissimus suppliciis affectus et morte cum ignominia ; ac ut
Ad Phi. 3. verbis utar Pauli : *Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mor-*

mortem, mortem autem crucis. Itaque a Christo et apostolis perfectissimis hominibus multa facta sunt, quae possunt a nobis sine crimine praeteriri: nam mediocribus hominibus, si morum teneant et affectuum mediocritatem, etiam citra apostolicam perfectionem licebit justitiam, virtutes omnes amplectentem, colere: *In qua qui servit Christo*, ut ait Paulus, *placet Deo, et probatus est hominibus*. Hunc igitur recte humilem simul atque magnanimum et dicemus et sentiemus, qui primum supplici pietate Deum colet, deinde recto judicio sua ceterorumque hominum merita virtute potissimum metitus, aliis se vel postponet, vel, quemadmodum ratio postulabit, anteferet. Deum enim colit, qui virtutem, opus atque donum ejus, colit; virtus autem non in aliis modo pro sua magnitudine colenda est, sed ubilibet etiam in se ipso cuique nihilo secius pro merito tum tacita existimatione, tum etiam verbis veneranda: scitum est enim illud Augustini: *Cum humilitatis causa mentiris, si non eras peccator, antequam mentireris, mentiendo efficeris quod vitaras*; et alio in loco: *Non ita caveatur*, inquit, *arrogantia, ut veritas relinquatur*. Quae omnia huc pertinent, ut de se quisque etiam humilis non secus, ac res est, vel sentiat, vel loquatur. Nec enim aliter sentiendum est, aliter loquendum. *Nam quomodo*, inquit, *est humilitas, ubi regnat falsitas?* Et profecto dissimulatio, quae Graece dicitur *ironia*, vitium est non solum a religiosis viris, sed a philosophis etiam damnatum. Cavendum est tamen, ne nobis imponat amor studiumque nostri, ut saepe accidit in judicando. Quamquam non ignoro a quibusdam sanctis eisdemque perdoctis viris humilitatem intelligi, cum sua quisque peccata cum aliorum virtutibus conferens, ea ratione se cunctis inferiorem arbitratur: quo pertinere videtur illud Pauli praeceptum Philippenses in hunc modum adhortantis: *Nihil per contentionem aut inanem gloriam, sed in humilitate superiores sibi invicem arbitrantes, non quae sua sunt singuli considerantes, sed ea, quae aliorum*. Cujus sententiae atque praecepti summa est, ut qualemcumque virtutem alterius et recte factum laudemus et veneremur, vitium et turpitudinem etiam in nobis aspernemur et contemnamus: quod nihil abhorret a magnitudine animi, quae virtutem ubique cunctis rebus anteponit.

Ad Rom. 14.

August. de verb. apostol.

August. *super* Joan.

Phil. 2.

XI. Leop. De humilitate, Democrates, nulla nobis erit amplius concertatio, nam tibi equidem assentior ipsam neque cum militia, ne-

neque cum magnitudine animi pugnare, sed probe potius eisdem convenire. Ceterum divitiae vereor, ut dixi, quibus animi magnitudinem augescere confirmasti, ne vehementer praeceptis evangelicis adversentur.

De ratione divitiarum, et quae necessariae sint ad aliquas virtutes fungendas, et de commodis ac incommodis ipsarum.

XII. Dem. Magnarum virtutum et egregiae sanctitatis exempla, Leopolde, si verum quaerimus, et libeat temporum memoriam a vetustate repetere, multo frequentiora, et plerumque majora in omni aetate a tenui fortuna viris edita, quam ab opulentis et locupletibus reperiemus. Pauper erat Aristides, pauperior Phocio: cujus filiae post mortem patris, qui munus Alexandri centum auri talentorum magno animo repudiaverat, nubiles tamdiu propter egestatem maritis caruere, donec publica pecunia dotatae collocarentur. Sed ut Atheniensium nemo his pauperior rempublicam attigit, sic nullus justitia, frugalitate, magnitudine animi major fuit, pares vero quam rarissimi. Quorum Aristidem constat non ob aliam causam in exsilium scelere invidorum fuisse missum, nisi quod nimis justus esse videretur, ut Damon Periclis praeceptor, quod nimis sapere. Romanorum respublica, ne singulos referam, tunc beatissima fuit et omni virtute praestans, cum consules et dictatores ab aratro accersebantur: tunc corruit in omne flagitium delapsa, cum suas opes et divitias ferre non potuit. Ergo quae Fabricii, Reguli, Atilii, Cincinnati, ac Cn. Scipionis summorum virorum frugali et modesta paupertate creverat cum maxima gloria, eadem Crassi, Pompeji ac Caesaris ambitiosis opibus turpiter est labefactata.

XIII. Leop. Quin tu, Democrates, profanas respublicas omittis: et quod hujus loci proprium est, ecclesiastica initia, progressum, et hoc velut senium commemoras? Num tibi par sanctitas et religio sacerdotum esse videtur, postquam opes ecclesiasticae tam immense creverunt, et Episcopatus non modo Romanus, sed plerique etiam alii velut regna esse coeperunt, et tunc cum Petrus, ceterique apostoli stipe religiosorum hominum alebantur, et Paulus dum praedicaret evangelium, nec dies, nec noctes operi parcens victum suis manibus quaerebat? aut cum Clemens, Ignatius, Marcellus, Polycarpus, Athanasius, et ceteri sanctissimi Pontifices et Episcopi parvo contenti sic sacerdotium suscipiebant, ut id non opulentiam, sed omnis virtutis exercitamentum, et occasionem martyrii esse existimarent? Dem. Ista quidem, Leopolde, non abhorrent a vero: nec dubium est, quin inter initia nascentis ecclesiae, et quamdiu Chri-

Lib. 1. *de Repub.*

ponderis habere sanxerunt. Certe Plato nec opulentiam, nec paupertatem vindicat a magnis incommodis, utriusque tradens comitem esse studium rerum novarum: praeterea ab illa turpes voluptates segnitiemque pari, hanc homines efficere maleficos et avaros. Sic Salomon *Prov.* 30. *Mendicitatem*, inquit, *et divitias ne dederis mihi, sed tantum tribue victui meo necessaria*: ut mediocritatem quamdam vir ille divinus, quemadmodum ceteris in rebus, sic etiam in opibus maxime probare videatur.

De Platonis republica et utrum habere facultates communes conveniat Christianae religioni.

XV. Leop. Obsecro te, Democrates, quoniam opportune Platonem nominasti, citato loco ex eo libro, ubi sic ille rempublicam constituit, ut nihil in ea suum quisque habeat, sed sint omnia omnibus communia: putabimusne Christo talem reipublicae rationem placuisse? hoc enim mihi saepe venit in mentem existimare recolenti, et Christum maxime homines adhortari solitum, ut sua quisque bona relinqueret, et hoc initio a plerisque Christianis fuisse factitatum, qui possessionibus distractis pretium apostolis in commune conferebant. Dem. Noli hunc lapidem movere, Leopolde, non sunt omnia ubique disserenda. Ceterum Platonica respublica non solum ab Aristotele summis rationibus confutata est in eis libris, quos *de Republica* conscripsit, unde sumere poteris, quae ad hunc locum pertinebunt, sed hominum etiam vita magnoque consensu rejecta: quod est indubitato argumento, Christum nullam talem reipublicae formam voluisse in hominum vitam inducere. Nefas est enim existimare Christum irrito conatu id egisse, atque in universum praecepisse, quod nulli civitati, nulli populo persuaserit. Nec sic Paulus ceterique apostoli docebant, sed quemadmodum nuptiis coelibatum, sic divitiis paupertatem praeferebant propter vitae, quam ipsi elegerant, perfectionem, non ignari et nuptias et divitias esse ad humanam civilemque vitam necessarias. Est igitur magni et religiosi animi divitias in paupertate contemnere, in secundiore fortuna eisdem prudenter uti ad beneficentiam et liberalitatem, et in utraque conditione virtutem colere et libertatem retinere, cupiditatibus imperantem: his enim longe turpius, quam hominibus servitur: quam *alteri*, ut Cicero ait, *se adipisci posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint et suo et parvo*: quorum neutrum abhorret ab ea, de qua tam multa diximus, animi magnitudine. Nec divitias igitur, ut de gloria diximus, vel optare, vel habere turpe ducendum est, nec rursus paupertatem fugere vitiosum: nam qualia-

Polit. 2.

De Offic. lib. 1. c. 21.

cum-

cumque sive bona expetere, quatenus modo bona sunt, sive mala vitare, qua talia sunt, nulla lege prohibemur: divitias autem nemo ignorat bonis fortunae annumerari, paupertatem malis. Ceterum fortunae non ea vis est, ut quemquam possit vel bonum secundo flatu, vel malum efficere, si reflaverit: qua ratione ducti Stoici nihil in bonis habebant aut malis praeter virtutes et vitia, quibus homines boni, et vicissim mali censentur, praeposita et rejectanea nuncupantes ea, quae ab Aristotele ceterisque Platonis alumnis corporis vel externa bona et mala nominantur, bonum esse statuentibus, quidquid asciscit natura; malum, quidquid vicissim aspernatur. Illud tamen dubium non est, quin virtus ad officiosa munera fungenda saepe bonis non solum corporis, quod est animi velut instrumentum, sed externis etiam juvetur: fieri enim non potest, inquit Aristoteles, aut non facile fit, ut is agat res praeclaras, cui *Ethic. 1.* desunt facultates. Nam liberalitatem exercere vel eodem tacente constat sine divitiis posse neminem, magnificentiam vero multo etiam minus: utraque enim virtus in pecuniis recte collocandis maxime cernitur: sed illa in parvis aut mediocribus, haec in sumtibus magnis intelligitur.

XVI. Transi ad justitiam, quae tamquam lucifer dicitur inter ceteras virtutes elucere: nonne opes illa quasi nervos desiderat? quibus non suppetentibus, ne otium quidem suppetit ad gerendam rempublicam, magistratibus et principibus necessarium, nec vires ad impotentium cupiditates coërcendas, ipsosque cum tenuioribus pari jure continendos. Age vero civilem vitam omittamus, quae haud dubie sine opibus non consistit: egone philosophantium quidem contemplantiumque vitae locum relinqui dico, si rem familiarem omnino subtraxeris? Nam ut intellectus in homine sine vita et sensu, quae res nobis sunt altera cum stirpibus, alter cum belluis communes, inesse non potest: sic in magna esuritione et nuditate, vel graviori morbo corporis, animus a pulcherrimarum divinarumque rerum contemplatione ad quaerendas res vitae ac valetudini necessarias solicite revocatur.

XVII. Leop. Tu igitur eorum consilium damnas, qui suis facultatibus, si quas habebant, rejectis, vivunt in otio aliorum liberalitate, tamquam horum vita violenta sit, et contemplationi ac naturae legibus inimica. I nunc et Lutherum lacera maledictis, qui ob hoc ipsum monachorum instituta non probat, quia volunt in-

Ad Ephes. 4. vitissimo Paulo *non laborantes ex alieno vivere*. Dem. Lutherum, Leopolde, jube cum sua inscitia, vel nefaria potius impietate valere, ceteros monachos ex se ipso metientem, ego enim vitam apostolicam omni vivendi rationi praefero: in qua Christum ipsum imitantur, qui opere et sanctitatis exemplo juvantes plurimos, religioni vacant, et optimarum rerum doctrinarumque contemplationi: neque enim refert, ad otium contemplationis ex suo, an ex alieno, necessaria ad vitam suggerantur; quamquam non ex alieno, sed ex sibi debita mercede vivere dicendi sunt, qui eorum *carnalibus*, ut inquit Paulus, aluntur, quos ipsi *spiritalium suorum participes* effecerunt, docendo, admonendo, Deumque peccatis populi succensentem precibus sacrificiisque placando. Non igitur vituperandum, sed summa laude horum institutum dignum esse dico: illud tamen contendo, ne horum quidem vitam sine opibus constare posse suis, vel alienis. Fac enim esse omnes Christianos egenos: quis alimenta esurientibus subministrabit? quis nudos vestiet? aegrotantes curabit? quod si egenis Christianis licet in otio litterarum aut contemplatione alienis opibus vivere, cur non divitibus, suis, honestis artibus sine alterius injuria partis? et cum labore quemadmodum Paulus praecipiebat. *Nam qui furabatur*, inquit, *jam non furetur, magis autem laboret operando manibus suis, quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti*.

De ratione vivendi monachorum, et mendicitate.

Rom. 15.

Ad Ephes. 4.

XVIII. Leop. Recte, Democrates, mihi quidem videris et ingeniose divitiarum causam perorasse; sed dicat fortasse quispiam, neque ad liberalitatem, nec ad magnificentiam, ceterasque virtutes colendas opus esse divitiis: primum quia natura, cujus legibus ipse tantopere patrocinaris, parvo et parabili contenta est: deinde, quia ratio virtutem efficiens non in opere posita est, sed in animo et voluntate. Si quis enim sic animatus affectusque sit in summa paupertate, ut si divitiae sibi contingant, eis sit ad liberalitatem ac magnificentiam perlibenter usurus, hunc credo nemo negabit, liberalem esse atque magnificum, eadem ac in criminibus ratione, quorum aliqua cogitata dumtaxat, civilibus quoque legibus capitali supplicio vindicantur. Nam, quod ait Aristoteles, virtutes operibus indicari, cum voluntates lateant, et injusti quandoque juste agendi voluntatem mentiantur; hoc ad virtutis declarationem pertinet hominumque notitiam, non ad rem aut ejusdem rationem, cujus efficiens voluntas homines fallere potest, Deum non potest,

Utrum sola voluntas sufficiat ad officia virtutis.

Ethic. 10.

cor-

corda humana perscrutantem, et apud quem *gloria* cujusque est suae *conscientiae testimonium*: hominibus enim suademus, Deo autem manifesti sumus, ut ait Paulus. Et Christus: *Quicumque mulierem* 1. Tim. 3. Matth. 5. *viderit ad concupiscendum, jam moechatus*, inquit, *est eam in corde suo*: quod de libidine et adulterio dictum ad omnia peccata et contrarias virtutes consensu doctissimorum commodissime transfertur. Nam viduam pauperculam, quae misit aera duo minuta in gazophylacium, plus quam divites omnes misisse idem Christus testatus est, propter majorem videlicet animi ejus liberalitatem. *Si enim voluntas promta est*, ut inquit Paulus, *secundum id quod habet*, accepta est; *non secundum id, quod non habet*. Quid quod actiones externae per se nec honestae censentur esse, nec turpes, ut internis accedentes ipsas honestiores reddant, aut turpiores. Nam cum ab invitis eduntur, aut per ignorantiam, breviter cum voluntas abest, nec laudi tribuuntur, nec vituperio, et minima sunt insitae virtutis aut vitii documenta. Adde quod, si quando videntur obiri voluntarie, tamen tunc necessitate quadam naturali parent imperio constantis ac certae voluntatis: ut hac quoque ratione nec apud Deum, nec apud homines laudem et gloriam, aut res contrarias mereantur.

Lucae 21.

1. ad Cor. 8.

XIX. Dem. Non ego, Leopolde, cum divitias a jejuna quorumdam, et, si verum fari licet, ambitiosa severitate assero, Croesi, aut Midae thesauros ad vitam ducendam, praesertim privatam, desiderari dico. Nam ut ceteris in rebus, sic in divitiis modus est optimo cuique tenendus: tantumque rei familiaris, auctore philosopho, desiderandum, quantum satis sit ad sumtus et necessarios et liberales, non solum nobis pro cujusque conditione, sed etiam iis, quibus tenemur ex nostris facultatibus impartiri, praesertim domesticis, qui nostrae fidei sunt lege naturae atque divina commissi. *Nam qui suorum, et maxime domesticorum*, ut Paulus testatur, *curam non habet, is fidem negavit, et est infideli deterior*. Itaque homo civilis, ut docet Aristoteles, et qui se rebus agendis tradidit, ut multis aliis rebus, sic opibus indiget ad res gerendas: et quo majores et clariores, hoc etiam pluribus: honorati enim nobilesque cives pluribus indigent, quam obscuri et ignoti. Nam Reges et Principes sine magnis opibus infirmi sunt, ab hostibusque despiciuntur. Qui vero philosophiae se contemplationique dedunt, hi divitiis parum indigent, quae ipsis potius impedimento sunt ad contemplationem: parvo igitur

Ethic. 10.

1. Tim. 5.

con-

contenti esse debent, praesertim suo: studia enim litterarum otium in primis requirunt et animi tranquillitatem, quorum utrumque egestas excludit, nisi adsint necessaria ad victum reliquumque cultum, sine quibus negat Aristoteles naturam sufficere ad contemplandum. Est tamen genus quoddam philosophandi, quod non tam in doctrinis versatur, et studio litterarum, quam in commentatione mortis, et cohibitione humanae cupiditatis, superbiae ac pervicaciae: haec enim nisi cunctis rationibus coërceantur, nos ducunt, ut Paulus ait, in interitum et *in laqueum diaboli*: quibus malis ut occurrant, qui ad hunc modum philosophantur, homines egregia in Deum pietate ac religione, per omnem laborem, curam, solicitudinem, affligere sibi proposuerunt et quasi domare corpora sua, et affectus omnesque carnis, quae militat adversus spiritum, pravas appetentias refraenare: qui omnes paupertatem in primis suscipiunt et profitentur, sed ita ut ipsorum quidam divitias universi habeant in commune, unde alantur, singuli nihil omnino suum: alii tam publice, quam privatim egeni vivant in diem, stipe ab hominibus religiosis ac liberalibus emendicata: utrique sanctitatem egregie pietatemque colentes, utrique ex parte vitam apostolorum imitantes.

Ethic. 10.

1. *Tim.* 3.

XX. Horum igitur instituto paupertas, aut etiam mendicitas vel accersita convenit, nuditasque, ac omnis vitae difficultas. Hi sunt in primis, de quibus ait Christus: *Beati pauperes, beati qui lugent, beati qui esuriunt*: ad talem quamdam, aut huic non multum absimilem vitam et Christus et Paulus homines adhortabantur, quos divitias ut abjicerent, commonebant: sed quamquam haec perfectissima proximaque via est, et quasi compendiaria ad vitam aeternam, non tamen sola, nec prorsus necessaria putari debet. Nam *in domo* Dei *patris mansiones multae sunt*, ad quas, ut Paulus ait, non omnes una, sed alius alia via progreditur: *divisiones* enim *gratiarum et operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eumdem actum habent: ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra, habentes donationes secundum gratiam, quae data est nobis, differentes*: in quarum donationum commemoratione non praetermisit Paulus liberalitatis opus, quod est fructus divitiarum, cum ait, *Qui tribuit in simplicitate*. Porro Christus cum apostolos mitteret ad praedicandum evangelium, apud optimum quemque urbes ingressos diversari,

Matth. 5.

Joan. 14.

1. *Cor.* 7.

1. *Cor.* 12.

Ad Rom. 12.

Rom. 12.

ri, ejusque liberalitate, quae sine opibus non praestatur, uti praecipiebat: illud adjiciens: *Qui recipit vos, me recipit: et qui me recipit, recipit eum, qui me misit. Qui recipit prophetam in nomine prophetae, mercedem prophetae accipiet: et qui recipit justum in nomine justi, mercedem justi accipiet. Et quicumque dederit uni ex minimis istis calicem aquae frigidae tantum in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.* Non igitur pauperibus tantum aditus est ad regnum caelorum, sed iis etiam nihilo minus, qui pauperes et justos suis opibus liberaliter fovent: ut enim illos, sic hos fore in die judicii ad dexteram Dei, pollicitus est Christus, et audituros ab ipso summo judice: *Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi: esurivi enim, et dedistis mihi manducare: sitivi, et dedistis mihi bibere: nudus eram, et cooperuistis me: quidquid enim fecistis uni ex istis fratribus minimis, mihi fecistis.* Itaque Paulus Timotheum jubet, ut divitibus hujus saeculi praecipiat, non divitias abjicere (sciebat enim, ut Chrysostomus interpretatur, divitias non esse prohibitas) sed non efferri, *non sperare in incerto divitiarum, bene agere, facile tribuere, et communicare.* Neque enim divitias expavit Paulus, ut inquit Augustinus, sed morbum divitiarum, hoc est, superbiam. Divitiae igitur bonis et Christianis hominibus tantum abest, ut noceant, ut praebeant etiam multas ad virtutem et religionem colendam et exornandam commoditates: sunt enim quasi caput et fons beneficentiae et liberalitatis, qua pauperes sublevantur, et magistri morum ac religionis sacrorumque praefecti aluntur, templa surgunt et exornantur, ea magnificentia quaedam dotata, ut census non modo procurandis faciendisque sacris, et ipsorum ministris alendis sufficiant, sed etiam ad multorum pauperum indigentiam allevandam. Qui census si ab Episcopis quibusdam aliisve sacerdotibus male administrantur, qui non domini, sed quasi quaestores et dispensatores sunt ecclesiasticarum opum, haec culpa morum, ut ante dicebam, est, non divitiarum. Justi enim ac religiosi Episcopi et sacerdotes, quo ditiores, hoc sanctiores sunt, et reipublicae magis utiles, plurimis hominibus, pupillis, et viduis, egenisque ceteris ecclesiastica bona sedulo pro sibi commisso munere impartientes.

Matth. 10. *Matth. 25.* *Timoth. 6.* *August. in serm. de verb. Evan.*

XXI. Et profecto, Leopolde, si aequi esse volumus, nec studiose, ut quidam, sacerdotibus obtrectare, quamquam ipsorum quidam bonis ecclesiasticis abutantur, illud tamen confiteri necesse est, eo-

De sacerdotum opibus, et ipsarum distributione.

eorum bonorum maximam partem a sacerdotibus in usus pauperum distribui: ceteros enim cives etiam divitiis affluentes, timide et cum pudore quisquam sanguine proximorum rogare sustinet, ut aliquid sibi inopia laboranti impartiatur de magnis opibus, ad filiam exempli gratia collocandam, aut alias vitae necessitates tolerandas, ne quasi filiis aut nepotibus, quorum est jus hereditarium, injuriam facientes repellantur: a sacerdotibus autem non solum fratres et sorores, sed horum etiam filii ceterique consanguinei tam incunctanter juvari se petunt, ut non precari, sed optimo suo jure postulare videantur. Itaque velis, nolis, dandum est, opportune, importune flagitantibus, et rationem plerumque, si tuam indigentiam excuses, accepti et expensi reposcentibus. Ita fit, ut maxima pars census ad pauperes praesertim consanguineos perveniat, salvo jure caritatis, quae rationem sequitur necessitudinum naturalium.

XXII. Quod vero ajebas, virtutem etiam sine opere constare, propterea quod virtutis ratio, quemadmodum vitiorum, tota in animo et voluntate posita sit, tibi vehementer assentior, si hoc dicis, hactenus quodque crimini verti, aut virtuti tribui, quatenus est voluntarium: aliter enim nullius factum neque vi, neque ignorantia excusaretur. Sed voluntatis est, non solum agenda velle, sed ut fiant, ceteris potentiis imperare, quod plerumque simul fit, atque eodem motu, quem philosophi juniores, donec animo et voluntate continetur, *actum elicitum* appellant. Nam, si voluntatis imperio ceterae potentiae pareant, et munus exsequantur, harum quoque opus ad voluntatem refertur, quasi ad fontem et auctorem, vocaturque *actus voluntatis imperatus*, et uterque uno nomine dicitur *humanus actus*, propterea quod homo, quatenus homo est particepsque rationis, per liberum arbitrium, quod voluntatem consuevimus appellare, utriusque principium exsistit. Ceterum talis actio non solum habet per se quidquam honestatis vel turpitudinis, sed utraque re vincit etiam electionem. Ut enim velle, sic etiam agere hominis esse finis statuitur, cum finis cujusque *1. et 10. Eth.* rei sit propria ipsius operatio: ut finis equi est currere, pecuarii canis pecus a maleficis animalibus custodire: et quot operationes, tot fines habeantur, quorum, philosopho teste, eo quisque potior est, quo perfectior: est autem perfectior ex duobus is, qui si contingat, alter non desideretur; imperfectior contra, post quem al- Aristol. 1. *Magn. moral.* terum praeterea requirimus. Ut si adsit justitia (utar enim ejusdem

Ari-

Aristotelis exemplo) alia tamen desideramus; si felicitas, hac una contenti sumus: quo perspicue intelligitur felicitas justitiae, cujus nomine virtutes omnes continentur, praestare. Cum igitur duae sint propriae hominis actiones et fines citra ultimum, bene velle, et bene agere, et bona voluntate suppetente, actio quoque desideretur, post bonam actionem non item bona voluntas requiratur, quippe quae bona actione continetur, ut in felicitate justitia; dubitari non debet, quin bene agere, quam bene velle perfectior finis, ac proinde praestantior et honestior habeatur: quae ratio eadem est in peccatis.

XXIII. Age vero, ut rem accuratius perquiramus, si finis cujusque rei est, quo fertur eadem ac intuetur, nonne actio, quo fungi vult quisque, voluntatis ejus proximus erit finis? Nam verum et falsum, quae spectat intellectus, ut philosophi docent, in mente sunt; bonum et malum, quae voluntas intuetur, in rebus habetur: finem porro in rebus agendis principem esse, non est philosophi dubitare. Itaque, si verum quaerimus, idcirco voluntas bona est et honesta, quoniam opus ipsum, quod molitur, est bonum et honestum. Huc enim valet, quod tradidit Aristoteles, honestarum rerum cupiditates laudandas esse, turpium vituperandas, ut dubium non sit, quin actiones voluntati praeferantur. Nam propter quod unumquodque tale est, id magis esse tale, rata sententia est philosophorum. Leop. Voluntatem igitur bonam esse dicis, quoniam opus, quod editur, est bonum? Dem. Num miraris, si ut ceterarum rerum, sic animi honestatem ex ipsius fine metior, auctore philosopho, qui suo rem quamque fine decerni testatur? Leop. Actus externus, si voluntas absit, quae est appetitus cum ratione, nec honestus habetur, nec turpis. Nam idem Aristoteles negat, ullam esse vel bonam, vel malam actionem sine intelligentia et more, quod pertinet ad electionem. Itaque nec turpia vituperanda esse tradit, nec honesta laudanda, nisi fuerint voluntaria: scilicet quia talia nomine tenus, non etiam re vel turpia, vel honesta esse intelliguntur.

6. Metaphys. — *Ethic. 10.* — *Post. 1.* — *3. Ethic.* — **Comparatio operis animae interni cum externo.** — *3. de anim.*

XXIV. Dem. Ego, Leopolde, cum hominem appello, non statuam dico marmoream, aut cadaver, sed corpus anima rationis participe formatum: sic cum actum externum cum interiore confero, voluntarium actum intelligi volo, non vi expressum, aut ignorantia naturave editum, quo in genere fateor nec turpitudinem inesse,

5. Ethic. nec honestatem. Nemo enim, nisi volens, ut testatur philosophus, vel juste agit, vel injuste: nec est injuste timideve agere, cum uxore aliena concumbere, aut projectis armis terga dare, et similia facere, sed sic se habentem facere, hoc est, scientem et volentem,
3. Ethic. praeterquam ex accidenti. Est igitur voluntas actionis quasi forma, et in judicio morum magis spectatur, quam opus: qualis enim quisque moribus est, tales solet facere electiones, et in actiones similes voluntas ejus est proclivis. At opera interdum venditationes sunt, et ficto etiam vultu, non solum verbis ostentantur. Itaque voluntas quo largior est et promtior, eo magis vel sine opere, si facultas abest, cum ab hominibus laudatur, tum Deo grata est, et majore caritate gratiaque suffunditur; sed par voluntas cum opere sanctior habetur, et majore praemio, nescio an essentiali, ut theo-
Ethic. 10. logi loquuntur, at certe accidentario remuneratur. Neque vero nova quaestio est, in virtute utra potior habeatur, electio, qua voluntas intelligitur, an actio, sed a Socraticis usque temporibus inter philosophos agitata: quam sic Aristoteles expedivit, ut perfectionem in utroque simul constituerit, hoc est, in actione voluntaria et ab electione profecta. Nam quod ais, posita voluntate certa et constanti, sive, ut nunc loquuntur, efficaci, necessitate naturali, si facultas adsit, actionem exsistere, levissimum argumentum est: cum eadem propemodum ratione affirmare liceat, ipsum velle non liberum esse, sed necessarium: propterea quod posito voluntatis motu, ipsam velle necesse est; quidquid enim est, quando est, necesse est esse, ut docent philosophi. Non est igitur ita, sed cum homo voluntate operatur, tam actio externa voluntaria est, quam ipsum velle: voluntarium enim atque liberum esse intelligitur, quidquid a principio libere agente, hoc est, a voluntate proficiscitur; quod nihilo minus actioni externae convenit, quam electioni, vel
Matth. 15. Christi ipsius testimonio, cujus ea verba sunt in evangelio: *De corde exeunt*, inquit, *cogitationes malae*, *homicidia*, *adulteria*, *fornicationes*, *furta*, *falsa testimonia*, *blasphemiae*. Neque vero solum tales actiones liberae sunt et voluntariae, sed si quis habitus ab ipsis fuerit ingeneratus, actiones etiam ab hoc jam natura prodeuntes pro voluntariis et liberis a philosophis habentur propter libertatem voluntatis, unde quasi a fonte ipsorum initia per habitum et priores actiones ducuntur. Nam quorum principium est in ipso, ut tradit
3. Ethic. Aristoteles, haec et agere et non agere in ejusdem est potestate.

Quam-

XXV. Quamquam igitur virtutum vitiorumque ratio in voluntate sive electione potissimum intelligatur, perfectio tamen in actione voluntaria consistit. Nam si ratione scienterque gubernator nautis, ut explicent vela, dux militibus imperet, ut ineant in hostes pugnam, rudentibus tamen et armis non suppetentibus, aut re alia impediente, neutrius imperio pareatur: constabit quidem officii ratio ducis et gubernatoris, qui quod in ipsis erat, praestiterunt, sed irritus conatus officium inchoatum faciet ac imperfectum. Sic boni consulendum est, si quis beneficia, quae inopia rei familiaris exclusus, opere conferre nequit, praestare sit animo et voluntate paratus, hujusmodi tamen officium nemo dicet esse perfectum: nec enim pauperum indigentia bona cujusquam voluntate, si res absit, sublevatur, qui finis est liberalitatis. Nefas est autem existimare, in Christiana republica cum cetera sint perfectissima et uberrima, plena gratiae ac libertatis, locum non relinqui quarumdam virtutum perfectioni. Perfectum igitur officium et Deo maxime gratum, auctore Paulo, est, quod a *fide* profectum *per caritatem operatur*, quae caritas non modo Deum spectat, sed etiam proximum. Eodemque modo de criminibus statuendum est, non solum in voluntate peccatum esse, sed in operibus etiam a voluntate profectis plerumque majus, cum praesertim aliqua sint ipso genere mala, ut testatur Aristoteles, et quae nomine ipso turpitudinem praeferunt, ut furtum et adulterium, et in Decalogo non cupiditates tantum, sed prava etiam opera lege divina prohibeantur. Vides, ut divitiae pro cujusque conditione moderatae partim necessariae sint ad vitam degendam, et aliquas virtutes perfecte colendas, tuendamque societatem hominum et libertatem: partim utiles ad cultum divinum et templorum ornamentum: tantum abest, ut a Christo vel apostolis damnatae fuisse putari debeant, cum divitum avaritiam et inexplebilem habendi cupiditatem magna cum severitate castigarent, et eas docerent minimum apostolicae vitae convenire.

Ad Gal. 5.

Ethic. 2.

XXVI. Alf. Satis jam mihi superque, Democrates et Leopolde, de magnitudine animi, ejusque partibus et vitiis contrariis disseruisse, et meo quidem judicio prudentissime, videmini; sed quamquam vestra disputatione sum equidem vehementer delectatus, cupio tamen audire, exspectoque, Democrates, quid ad ea respondeas, quibus me tamquam scrupulis quibusdam solicitari, explicarique velle,

le, et initio, et, si meministi, jam saepe sum professus. Dem. Scio quos scrupulos dicas, memoriaque teneo: ego vero de fortitudine et magnanimitate paulo accuratius edisserens nihil aliud egi, quam ut altioribus jactis fundamentis, querelis istis militaribus satisfacerem: ut igitur quaestio commodius explicetur, ne te pigeat, obsecro, saepe, ut ais, testata brevi nunc oratione referre. Alf. Faciam vero perlubens. Miles mihi non videtur posse religioni Christianae simul et officio militari quibusdam in locis satisfacere. Dem. At Joanni Baptistae videbatur, qui rogatus a militibus, quid se facere oporteret, respondit: *Neminem concutiatis, nec calumniam faciatis, et contenti estote vestris stipendiis*. Sed quibus tandem in locis id tibi non posse videtur? Alf. Primum ubi certamen est de fama; quia gloriam mundanam appetere criminosum est hominibus Christianis, eamdem cunctis rationibus quaerere, ad laudem militarem pertinere putatur: deinde in causa injuriarum; quoniam injurias persequi, et inimicos fortiter ulcisci, quod ab optimo milite exspectatur, alienum est legibus Christianis. Itaque injuria paulo graviore lacessitum in singulare certamen inimicum provocare, optimi et generosi militis esse dicunt; Christiani et religiosi, negant: eodemque modo provocatum pugnam non detrectare, quod pertinet ad laudem fortitudinis. Dem. Recte tu quidem, Alfonse, paucisque veterem querimoniam explicasti: respondebo igitur ordine, si prius tamen explicueris, quid gloriam mundanam appelles. Alf. Haud equidem eam, qua frui creduntur justi, cum ex hac vita migraverint, eamdem enim jam gloriam, jam beatitudinem, tum vitam aeternam a viris religiosis appellari video: sed gloriam mundanam appello, quae homines virtute praestantes nobilitat in hoc mundo, et illustri nomine decorat, quae a nonnullis bona fama, ab aliis honor etiam appellatur, propterea quod sit pars honoris potissima. Nam cum ejus, qui honoratur, excellentiae testimonium honor esse intelligatur, hoc nulla re tam locuples hominibus contingit, quam bonorum consentiente laude, et judicio de praestante virtute, hoc est, gloria, sic enim haec a philosophis definitur. Dem. Rem dicis pulcherrimam, et quam ego non dubitem ceteris omnibus externis bonis anteferre: sed tu quamobrem existimas hujusmodi gloriae appetentiam esse Christianis hominibus interdictam? Alf. Quoniam video inanem gloriam magno consensu a nostris philosophis damnari. Dem. Quasi vero a Christianis

Lucae 3.

Impedimenta bellorum minus juste a Christianis suscipiuntur.

Responsio ad impedim.

nis tantum improbetur inanis gloria, et non ab omni philosophia doctorum omnium prudentiumque judicio rejiciatur: sed tu quam gloriam appellas inanem? Alf. Quam quidam, ut video, viri doctissimi, qui triplici ratione docent inanitatem gloriae deprehendi, primum, si non re ac virtute solida, sed *simulatione et inani ostentatione*, *et*, ut Cicero ait, *ficto non modo sermone*, *sed etiam vultu quaesita sit*: deinde, si a quibus non oportet, petatur: postremo, si referatur alio, quam in Dei laudem, vel aliorum hominum commoditatem. Peti autem affirmant, a quibus non oportet, quae ab hominibus quaeritur, auctore Paulo, qui ait: *Non quaerentes ab hominibus gloriam*, cum sit humanum judicium incertum et fallax. Dem. Scio quosdam viros alioquin eruditissimos sic de gloria disseruisse, quibus cetera quidem assentior, sed profecto, qui hominum etiam optimorum et prudentium judicium rejicit, ejusque tollit certitudinem et auctoritatem, is ego non video, quem locum prudentiae, quem humanis virtutibus relinquat. Nam quem alium prudentem dicere solemus, vel intelligere, nisi eum, qui recte potest de petendis rebus aut vicissim fugiendis judicare? ut indicat definitio moralis virtutis, quae habitus electivus esse definitur, positus in mediocritate quo ad nos, quemadmodum prudens definiret, hoc est, statueret et judicaret.

Inanis gloria triplex. *Offic. 2.* *1. Thes. 2.* *Ethic. 2.*

XXVII. Age vero si bonorum hominum et prudentium incertum est judicium, cur ab his recte, non a malis et stultis honesta a turpibus rebus dijudicari magno consensu philosophi tradiderunt? Non est igitur ita, neque inanitas gloriae satis arguitur, eo quod ab hominibus petatur, modo boni sint et prudentes, quorum judicio probari volumus. Alioquin Paulus praefatus, *Qui justitiam colit*, *hunc Deo placere*, perperam addidisset, *et probatum esse hominibus*; in quam sententiam illud etiam dictum est ab eodem: *Providentes bona non tantum coram Deo*, *sed etiam coram hominibus*. Quibus verbis declaratur, quae Dei judicio bona malaque judicantur, eadem a bonis et prudentibus hominibus recte magna ex parte probari, vicissimque damnari. Nam quod scriptum est in Psal. 52. *Qui hominibus placent*, *confusi sunt*, *quia dominus sprevit eos*: et quod Paulus ait: *Si adhuc hominibus placerem*, *Christi servus non essem*: de malis hominibus intelligendum est, ut cum idem dicit: *Nonne homines estis?* non de bonis, quorum est haud dubie rectum judicium. Gloria igitur ab hominibus non semper ad-

Rom. 14. *Ad Rom. 12.* *Galat. 1* *1. Cor. 3.*

um-

umbrata et inanis est: sed expressa interdum ab ipsis et solida maximis et spectatis viris contingit: quae ab Ambrosio clara cum laude notitia esse decernitur: sed expressius et magnificentius a Cicerone definitur: *Consentiens laus bonorum: incorrupta vox bene judicantium de excellente virtute*. Quid tu, Leopolde, censes? an tibi videtur talis quoque gloria inanis esse? Leop. Minime vero, sed solida et vera. Itaque hac quoque in parte tibi prorsus assentior: tu tamen vide, ne in hujus etiam gloriae, qualiscumque sit, appetitu peccatum insit. Nam idem Cicero, quem de virtutibus et officiis optime disputasse constat, cavendam esse ait vel in primis gloriae cupiditatem, et Augustinus noster, sanius videre dicit eum, qui amorem laudis vitium esse recognoscit.

2. Tusc. quaest. c. 2.

Lib. 1. Offic.

De civit. Dei lib. 5. cap. 13.

XXVIII. Dem. Nihil est in rebus humanis, Leopolde, tam honestum et bonum, cui non plurimum gratiae, vel totum potius, bonitatisque decedat, si quis decore ipsius ad rem turpem abutatur. Quid enim honestius, quam pecunias egentibus liberaliter impartiri? at hoc ipsum turpe redditur, et liberalitatis nomen amittit, si quis ea virtutis specie ad tyrannidem spectans, patriae libertati insidietur, aliudve turpe moliatur. Quod si hoc potest in virtutem cadere, ut crimen fiat abutendo: quanto magis in gloriam, quae bonis externis annumeratur? cujus appetitum bonum sponte sua honestumque esse, uno mihi versiculo confici posse videtur in hunc modum: cujusque rei bonae appetitus bonus est, ut testatur Aristoteles; gloria autem est bonum; gloriam igitur appetere bonum est. Hujusmodi enim facultates (nam sic a philosophis et corporis et externa bona vocantur) propter virtutem rem optimam bona nominari non ignoramus: scilicet ut medicamentum et cibus sani dicuntur, qui possunt ad sanitatem efficiendam accommodari. Quamquam enim talibus rebus probi homines bene, vitiosi possint male uti, unde facultates, ut dixi, nuncupantur, tamen a proborum usu ob virtutis praerogativam, ut docet Aristoteles, merito bonorum vocabulum eaedem acceperunt: ut dubitari non debeat, quin a bonis viris sine ullo crimine possint non solum expeti, sed etiam diligenter comparari: gloriam autem, qui negat talibus bonis esse annumerandam, quid hic relinquat in bonis externis, non intelligo: cum horum maximum esse honorem, qui gloriae comes est atque cognatus, non Aristoteles tantum in libris *Morum*, sed Plato etiam in opere de *Republica*, testis sit locupletissimus. Salomon quoque in Pro-

De gloria mundana, et honesto ejus appetitu.

Ethic. 10.

1. Magn. moral.

Ethic. 4.

Proverbiis: *Melius est*, inquit, *nomen bonum*, *quam divitiae multae*: et alio in loco: *Melius est nomen bonum*, *quam unguenta pretiosa*. Non igitur appetitus gloriae a viris prudentibus atque religiosis damnatur, sapientis enim praeceptum est: *Curam habe de bono nomine*: et Paulus nos in eamdem curam adhortatur, dum ait: *Providentes bona non solum coram Deo*, *sed etiam coram hominibus*: qui et alio in loco mortem sibi potiorem esse profitetur, quam ut ab aliquo gloria sua evacuetur: et ad Timotheum scribens: *Oportet*, ait, *Episcopum bonum habere testimonium ab iis, qui foris sunt*: quod maxime gloriam attingit: sed appetitus gloriae praeposterus, aut pravus merito in vitiis, et quidem maximis habetur: hunc Augustinus, hunc Cicero damnat, et libertatem auferre dicit, hunc omnes boni et sapientes detestantur. Est autem pravus gloriae appetitus, cum is non ad Deum summumque bonum refertur, sed ad explendas turpes aut leves appetentias, ut ad injusta imperia et potestates, vel quod est leviculorum hominum, ad inanem jactantiam aut quaestum, quod hypocritae faciunt, quos taxat Christus in evangelio tuba vocantes ad eleemosynam, et in platearum angulis et synagogis orantes, ut videantur et laudentur ab hominibus: tales enim suam, ut Christus testatur, mercedem tulerunt, utique laudem imperitae multitudinis: a Deo autem, et bonis ac prudentibus viris neque praemium, neque gloriam, sed poenam potius et vituperium. Praeposterus appetitus est, qui virtuti gloriam, quae comes illius esse debet, anteponit. Nam utrumque vitium cupiditatis obscurat splendorem gloriae, et soliditatem exhaurit, inanemque reddit.

Cap. 22. Eccles. 7. Cap. 41. Ad Rom. 12. 1. Cor. 9. 1. ad Tim. 3. Matth. 6.

XXIX. Si de recto igitur gloriae honestoque appetitu solicitus es, primum hic non est magis contra religionem, quam valetudinis, quam scientiae, quam divitiarum moderata cupiditas: deinde gloriam ratione petere, non est proprium boni nobilisque militis, sed communis ei cum omnibus probis, honestis ac liberaliter institutis hominibus, sive quis in pace republica administranda justitiam colat, seu vitam privatam cum egregia virtute et bonorum approbatione degat. Itaque Augustinus, cujus tu mihi testimonium objiciebas, amorem laudis peccatum esse statuentis, idem crudelem esse dicit, si quis recte facti conscientia fretus famam suam contemnat: id est, pro nihilo ducat quid homines de se vel loquantur vel sentiant: ut intelligatur, ab ipso non omnis laudis ap-

August. in serm. de vita et moribus clericorum.

pe-

petitus damnari, sed praeposterus, vel a veritate dissentiens. Quid est enim gloriam ratione petere, nisi virtutem maxime colere? quod bonis omnibus est propositum. Nam qui vult excellentem suam virtutem cognitam esse, et bonorum ac prudentium hominum judicio probari, et ob eam honorari, quod est recte gloriam appetere, non is virtutem praepostere colit propter gloriam aut honorem, ut falso quidam existimant, sed gloriam et honorem amat
Ethic. lib. 1. propter virtutem, quemadmodum Aristoteles de felicitate disserens interpretatur, quod est ad Deum appetitum gloriae referre. Deum enim colit, qui virtuti dat operam. Itaque Socrates hanc viam proximam ad gloriam et quasi compendiariam dicebat esse: si quis id ageret, ut qualis haberi vellet, talis esset: sin alium dicis appetitum gloriae a via virtutis abhorrentem, facile tibi assentior, eum esse Christianis hominibus interdictum: sed qui talem putat generosis bonisque militibus convenire, vehementer errat, nimirum si quid nobis superiore disputatione confectum est, ac bonum et generosum militem intelligere oportet, fortem et magnanimum. Nam qui legitimum etiam honorem, et suis virtutibus debitam gloriam non magni facit, quod magnanimi proprium esse docuimus: is quomodo potest accersitam et inanem gloriam ex aliorum errore per mendacium aut fictionem, res itidem magnanimitati inimicas affectare?

Responsio ad secundum impedimentum.

XXX. Nunc venio ad eam partem quaerelae militaris, in qua se plurimum quidam et nimis ambitiose jactant, inferius esse dictantes generosi militis dignitate, acceptas injurias graviores non pertinacissime persequi, aut ab inimicis poenas communibus legibus, et non armis potius exigere, praesertim certamine singulari, et hanc esse maximam causam, cur non licet bonum militem esse, et eumdem bonum Christianum, propter religionis praeceptum de injuriis
Deut. 32. *Matth.* 5. condonandis: scriptum est enim: *Mihi vindictam, et ego retribuam*: et Christi verba illa sunt ex evangelio: *Ego dico vobis, diligite inimicos vestros, bene facite iis, qui oderunt vos.* Nec ve-
Lucae 13. ro solum verbis hoc praeceptum dedit Christus, sed exemplo etiam confirmavit, pro eis, a quibus morti tradebatur, patrem de-
Ad Rom. 12. precatus. Et Paulus: *Benedicite*, inquit, *persequentibus vos, benedicite, et nolite maledicere*: hoc enim negant generosum militem decere: nonne, Alfonse, haec summa est alterius partis militaris querelae? Alf. Maxime. Dem. Cur autem decere negant,

Externa bona cur nominentur bona.

no-

nobilem militem injurias condonare? Alf. Nimirum quoniam id militari virtuti contrarium esse putatur, et laudi inimicum, nam hoc quoque, ut video, ad gloriam referri solet. Dem. Quid ita? nonne militaris virtus fortitudinis et magnanimitatis ratione definitur? Alf. Certe, si recte vos ante, ut mihi quidem videmini, de militis virtute statuistis. Dem. At magnanimi proprium esse docuimus, facile, si quid in se commissum fuerit, remittere, et ex omnibus minime malorum meminisse: id igitur praestare non est contra militis officium. Alf. Argutiae sunt istae philosophorum, quae dissentientibus silentium fortassis imponere valeant, persuadere certe nihil possint contra receptam fortium hominum ac inveteratam opinionem. Dem. An potest imperitorum hominum existimatio, ut nebulam quamdam effundere veritati, sic ejus vim tollere, splendorem penitus exstinguere? Alf. Non audeo id quidem dicere, sed cum agitur de gloria, plurimum valet hominum opinio. Tolle hominum existimationem: quomodo poterit gloria, de qua quaeritur, contingere? quae per te quoque in judicio vocibusque hominum posita est. Dem. De stabili et solida gloria disputamus, non de fluxa et inani, illius autem fundamentum res solida est, praestansque virtus, qua sublata, siquid secus homines existiment, error id appellari debet, non opinio. Tunc igitur gloria recte nuncupabitur, cum expressa excellensque virtus judicio et voce bonorum et prudentium virorum approbabitur, qui de virtute judicantes rem ipsam spectant, non quid vani et imperiti homines loquantur. Et alioquin magnanimi est, rem spectare ac veritatem colere, conscientia recte facti contentum, rumores populares vanos quidem pro nihilo ducere, veros et laudes non magni facere: *Mihi enim* (dicebat magnanimus Paulus) *pro minimo est, ut a vobis judicer, aut ab humano die*. Condonare igitur injurias, ut est, sic esse magnanimi opus, boni et sapientes existimant. Itaque harum condonatio nihil obstat, quo minus liceat et bonum militem esse, et religiosum Christianum.

De injuriis pulsandis et remittendis.

1. Cor. 4.

XXXI. Alf. Cur igitur, obsecro, tantopere invaluit ista inter milites opinio, quorum multi et boni viri et prudentes habentur, ut timori detur ac ignaviae, si quis injurias aequo animo ferat, impunitasque relinquat? quoniam tam inveteratam tamque insitam militibus opinionem penitus vanam esse dicere nihil habet probabilitatis. Dem. Magna videlicet ratione: qui enim a multis crimi-

Cur qui injurias non ulciscuntur, habentur ignavi?

nibus et plerumque maximis, quae sine difficultate perpetrantur, nec respectu religionis, nec amore virtutis cohibetur, hic cur officio aut religione credatur a periculosis et difficilibus peccatis abstinere? et non timore potius et ignavia? Injurias igitur persequi tum religioni Christianae, tum etiam virtuti, quae magnanimitas dicitur, contrarium est; sed stulta vulgi militaris opinione factum est, ut id vulgo putetur ad laudem militarem pertinere, bonis et prudentibus longe aliter judicantibus. Sed cum adulterari, hominem innocentem per occasionem occidere, spoliare tenuiores, et cetera id genus flagitia perspicue sint contra virtutem et religionem, in eaque cernantur plerique milites ferri praecipites, nullo nec virtutis freno, nec religionis retardati: cur talium quisquam virtuti ac pietati servire putetur, cum lacessitus fert injurias dissimulanter? et non potius ultionis difficultatibus et ignavia deterreri? Fingamus enim animo bonum aliquem perfectumque militem (nam talem invenire rarissimum est) qui plane fortis sit et re vera magnanimus, nullo se scelere contaminantem, sed studiose servientem virtuti et religioni, solidamque gloriam consectantem, qui praebuerit magna et clara ut militaris, sic aliarum virtutum documenta, et hunc faciamus injuriam forte acceptam male de se merito virtutis ac pietatis causa remittere: quis tot tantarumque virtutum memor, hujus optime magnoque animo factum in diversam partem interpretabitur? Alf. Multi fortasse milites. Dem. Credo, quia multi stulti sunt, et rectum judicium pravis et moribus et opinionibus corrupere: nemo tamen bonus, nemo prudens recte factum non probabit: quamquam magnanimus, ut saepe diximus, dum ipse recte faciat, quid homines loquantur, parum laborat, stultorum judicium penitus contemnens. Alf. Isto igitur modo quid obstat, quo minus miles aliquis, cujus ante acta vita latrociniis, adulteriis homicidiisque fuerit foedata, possit ad breve recepta sanitate poenitentiaque ductus injuriam causa pietatis inimico condonare, et sic officio fungi boni militis et Christiani? Dem. Nihil omnino prohibet. Nam et mendacissimum quemque licet aliquando verum dicere: sed quemadmodum huic vera dicenti ab iis non creditur, quibus reliqua ipsius vanitas est nota: sic illius animum nemo probat, ne in recte quidem facto, qui pravam illius mentem fuerit ceteris in rebus expertus.

XXXII. Si verum ergo quaerimus, Alfonse, militaris ista quere-

rela plus habet ambitionis, quam gravitatis et justitiae: ut illa altera quorumdam huic non prorsus absimilis querimonia plus impietatis, quam intelligentiae, qui religionem Christianam in eo sustinent vanissime damnare, quod homines reddat ignavos et ad imperandum ineptos, et quo planius suam ignorantiam cum impietate prodant, haud alio nomine religionis iniquitatem accusant, quam quod dolis, mendaciis, insidiis sceleribusque vafrorum et improborum hominum ad tyrannidem tuendam non suffragetur: quo quid potest esse dictu vel indoctius, vel sceleratius? justi enim ac legitimi imperii diuturnitatis optimus custos est subditorum populorum amor, hic autem non dolis, nec pravis artibus, sed pietate in Deum, justitia, humanitate, magnitudine animi, ac, ut semel dicam, omnium virtutum opere multo magis, quam, ut istis placet, opinione simulationeque alitur: vana siquidem existimatio celeriter excidit, ac in diversum mutata pro benevolentia odium affert certissimam tyrannorum perniciem. Caput igitur harum querimoniarum est ignorantia: huc enim summorum philosophorum adhortationes spectant, hoc omnes bene institutarum civitatum leges petunt, ut ex virtute sine alterius injuria vivatur, et haec summa est praeceptorum Christianae pietatis, nec aliter Paulus vim illius oraculi interpretatur: *Diliges proximum tuum, sicut te ipsum*: quod isti non intelligentes philosophorum leges civilesque probant, religionis sanctitati, qua nihil potest aequius excogitari, succensent. Sed redeo ad militarem jactationem, quae quidem tolerabilior videatur in iis militibus, si qui, excepta causa laudis et injuriarum, ceteris in rebus egregie pietatem Christianam colunt, ac religiose praeceptis ejus obtemperant: at eorum vanitatem et arrogantiam quis ferat? qui cum nullam non partem religionis violent, et hac contemta, omnibus se quotidie sceleribus obstringant, sustinent tamen propter id quod rarissime fortibus quidem viris accidit, severitatem religionis in eo accusare, quod sibi per eam fortiter agere non liceat, et simul officio boni militis et Christiani satisfacere: cum ab utroque toto, ut ajunt, caelo, ceteris vitae partibus abhorreant. Itaque videre licet, milites quosdam multis alioquin criminibus infames, in ulciscendis injuriis, aut aemulationis gratia praeposteram laudem cum suo magno periculo per summam inconstantiam affectare, inimicos interdum aut aemulos ad certamen singulare provocantes, ubi saepe, volente Deo, meritas luunt suorum flagitiorum poenas.

Error putantium Christianam religionem obesse imperiis ad diuturnitatem.

Ad Rom. 13.

XXXIII. Alf. At enim scimus viros multos illustres et probos, ut probos solemus appellare, qui minimis vitiis implicantur, haec enim non sunt ad vivum resecanda, *nam vitiis nemo sine nascitur*, ut ait Horatius, aliquos igitur tales jam accepimus et vidimus, non dico injuriae obliterandae gratia, sed solo laudis amore praeter istam philosophorum normam maxima pericula, et quae poterant ab ipsis sine crimine aut nota praeteriri, suscepisse. Ut enim taceam Atheniensium, Lacedaemoniorum Romanorumque vetera exempla, quae sunt scriptis disertorum hominum Graece et Latine celebrata, memorare possem Hispanorum complures hujus rei locupletissimos testes memoriae recentioris, in primisque illustrium familiarum viros Emanuelem Leonem, et Suerum Quignonium, quorum, ut accepimus, Emanuel patrum, vel nostra potius memoria in Africam trajecit ad quaerendas laudis occasiones, ac de more indicto bello, per universam Mauritaniam fortissimum quemque ad singulare certamen provocavit: quae fama et aemulatio cum ex tota paene Africa multos fortissimos viros in locum pugnae destinatum evocasset, septem devictis et obtruncatis (ceteros enim periculi mortisque certitudo a pugna deterruit) in Hispaniam cum summa laude occisorum capita, quae nos pueri spectavimus Hispali, in triumphum ducens remeavit. Suerus autem Quignonius eadem cupiditate ingens et animi et corporis robur ostentandi, avorum memoria ineunte anno, quo erat Compostellae Jubileus de more celebrandus, qua via Compostellam est peregrinis exterarum nationum, quos religio solet frequentes excire, pontem Urbici amnis ad Asturiam custodire statuit, hac lege viatoribus proposita, ut quisquis vellet transire pontem, vel se quasi victum et virtute inferiorem dato munusculo profiteretur, puta calcari, seu chirotheca: vel si hoc alienum duceret sua gloria et dignitate, non aliter, quam victo custode transiturus, singulari se pedestri, seu mallet equestri certamini compararet, ad quod ille arma generis omnis, et equos utrique paratos habebat: quo bello publice per nobilissimas Galliae, Germaniae Britanniaeque civitates indicto, multi fortissimi viri confluxere, quorum nemo pontem transire tentavit, quem non Suerus aut devicerit (quibusdam etiam interemtis) aut deditionem facere ex legis praescripto coëgerit.

Lib. 1. sat. 3.

Emanuelis Leonis, et Sueri Quignonii celebria facinora.

XXXIV. Dem. Tales quosdam ex illustribus viris exstitisse, qui ad egregias corporis animique vires ostentandas, afectata populari laude, qua-

quasi tempestatem in tranquillo, sic pericula in pace quaererent, nemo dubitat: quod scio multis praeterea Hispanis ex mihi notis accidisse, veluti Jo. Urbinae, Didaco Garsiae, ducibus spectatae virtutis et magni nominis, qui non semel, sed saepius causis non tam necessariis, quam ambitiosis inimicos aut aemulos ad certamen singulare provocarunt, et vicisse gloriosum putaverunt. Sed ut ipse dicebas, nemo vivit sine crimine, nemoque tam constans est in virtute; ut non interdum ab ipsa dilabatur: et ut alii sunt ad alia, sic fateor magnos animos, cum a recta via discesserint, in haec duo vitia procliviores esse, ut laudem affectent immoderate, a fortitudine in audaciam dilapsi, sintque injuriarum plus quam oportet, impatientes: quae vitia quamquam minus vituperantur, quam ea quibus ignavi solent implicari, vitia tamen sunt, nec animi magnitudini convenientia, ut bonum vinum acescit potius, quam vapescat, utrovis tamen vitio gratiam et bonitatem amittit: et bonus ensis impactus comminuitur magis, quam hebetetur, utrumque tamen est detrimentum.

De singulari certamine, et quibus olim conveniebat, et quibus erat infame.

XXXV. Quod vero pertinet ad singulare certamen, quoniam in frequenti corona, et quasi theatro decernere pulcherrimum hoc tempore plerisque, et magnorum virorum opus esse videtur, nollem quemquam ignorare, hanc consuetudinem commilitonum inter se pugna singulari decernendi plurimum abesse a veteri tum Graecorum, tum Romanorum militari disciplina, apud quos, qui in tale certamen descendissent, infamia notabantur: id enim munus servorum erat et vilissimorum hominum, qui sanguinem venalem habebant, gladiatores nuncupati: nam horum paria in theatris spectandi gratia, et justis exsequiarum magnorum virorum edebantur: quamvis haec ipsa spectacula optimi ac prudentissimi principis Constantini lege, ut crudelia et inhumana, sublata sunt. Itaque Hispanos tuos miror, gentem non modo bellacem, sed etiam humanam et gravem, hunc apud eos morem inveterasse, longe videlicet ex veteri memoria repetitum, ut non solum ingenui homines, sed clari etiam et illustres saepe aemulationes et controversias, quas disceptando vel finire non potuissent, vel noluissent, armis et singulari certamine decernerent. Quam operam gratuitam Africano Scipioni patris patruique mortis causa multi ad novam Carthaginem praestitisse memorantur, quidam a regulis missi ad specimen insitae genti virtutis ostendendum, alii aemulatione ducti, Corbis autem et

Vetus Hispanorum consuetudo singulariter depugnandi.

Or-

Orsua patrueles fratres, viri illustres, de principatu Ibis civitatis ambigentes. Nam cum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras, negaverunt ambo, alium se Deorum hominumve, quam Martem judicem habituros. Itaque ab Hispanis ad Italos et Graecos haec pugnandi consuetudo videri poterat post labefactatum imperium reipublicae Romanae permanasse, nisi Carolus Pipini filius Francorum Rex, et idem Romanorum Imperator, lege Longobarda nuncupata, et item Otho Imperator, ac Rex Italiae tam longo post Scipionem tempore sanxissent, ut quaedam causae hoc genere pugnae testibus non suppetentibus dijudicarentur. Quibus tamen legibus antiquatis jure pontificio, tamquam immanibus et juri divino contrariis, consuetudo omni philosophia et recta ratione damnata perseverat inter milites praesertim Italos, Hispanos et Graecos, aemulationis vel injuriarum causa decernendi: quae rationis et humanitatis minimum, ambitiosae feritatis plurimum habet. Inter Gallos enim, Pannonios, Britannos, Germanos ceterasque Septemtrioni adjacentes nationes, rarissimum est talia certamina spectare, quamquam sint alioquin gentes ferocissimae, et facile mortem contemnentes, scilicet quoniam his natura inimicitiarum irarumque modum imponit. Nos, qui ceteris mortalibus humaniores esse gloriamur, easdem saepe pravis opinionibus alimus, a levitate, si verum quaerimus, ambitioneque profectis. Saepe namque sumus ad nostras contumelias ingeniosi.

XXXVI. Quam perversitatem damnans Gonsalus ille Magnus, quem ego parem summis cujusque memoriae viris semper existimavi, dicere solebat, stamen honoris generoso militi crassius esse nendum: docens videlicet paulo duriuscula translatione, si quid in nos dictum fuerit, aut factum paulo liberius vel contumeliosius, id esse non amare querimonia ingeniosa, sed crassa, ut dicitur, Minerva, humane, et quantum res patitur, dissimulanter interpretandum: ne levibus ex causis temere ad capitalia dissidia, et talia certamina progrediamur: quae facile, nec sine principum magna culpa his temporibus, in Italia praesertim, permittuntur, praeter veterem, ut dixi, Graecorum et Romanorum disciplinam militarem: per quam olim provocare licebat ex hostibus aliquem ad singularem pugnam, et utroque exercitu spectante superare, pulcherrimum gloriosumque habebatur. Sic in bello Trojano Paris pugnavit cum Menelao, Hector cum Aiace, in Thebano Eteocles cum

Po-

Polynice: sic ex Romanis, ne singulos referam, Manlius cum Gallo, a quo devicto propter torquem eidem detractum, Torquati cognomen tulit; et ante hunc eodem fere modo tres Horatii cum tribus Curiatiis de summa rerum, publica auctoritate dimicarunt. Quos imitati nostra memoria undecim Hispani, permittente Gonsalo Magno, cum totidem Gallis de gloria dumtaxat, exercitibus spectantibus, equestri pugna decertarunt, dubiaque victoria interventu noctis, cum majore tamen Gallorum detrimento discessere. Eodemque genere pugnae paulo post tredecim Itali ex eodem exercitu parem quoque Gallorum numerum devicere. Nec vero solum militibus tunc illud fuit concessum, sed ineunte bello dux ipse Gonsalus, dum se Bariletae cum Hispanorum parva manu contineret, Gallorum ducem foederis percussi violatorem dirimendarum controversiarum gratia ad singulare certamen provocavit. Nec mirum est, Gallum pugnam detrectasse, qui datas acceptasque in regni Neapolitani divisione leges, fretus suorum multitudine contemserat. Constat igitur tales cum hostibus pugnas, ut his temporibus, sic olim inter claros etiam viros non modo per leges concessas fuisse, sed etiam usitatas: commilitones autem inter se, ut nunc fit, gladiatorum more dimicasse, nullos antiquitus video neque consuetudine illarum, quas dixi, gentium, neque legibus fuisse permissos. Alf. Alia est gladiatorum abjectissimorum hominum causa, qui vel emti pretio, vel mercede conducti in ludis theatralibus dimicabant: alia honestorum et fortium virorum, qui laudis studio, aut dirimendae controversiae causa, inspectante exercitu, aut in corona militari depugnant. Dem. Longe quidem alia, sed utraque in milite non modo contra religionem Christianam, sed etiam praeter veterem militarem disciplinam.

Exempla vetera et recentiora illustrium virorum, qui singulari certamine depugnarunt.

XXXVII. Alf. Numquamne igitur licebit Christiano militi singulari pugna decernere? Dem. Licebit, quoties multis fuerit simul pugnare permissum. Quibus enim turmatim legionatimve dimicare per Christianas leges permittitur, hos quid prohibet pro eadem causa, et cum eodem hoste confligere singulariter? An minus licuisse arbitremur, Davidi Philisthaeum Goliathum pugna singulari prosternere, quam si hoc idem conserto multorum praelio peregisset? Nam cum hoste legitimo utcumque in bello depugnare, non est tentare Deum, quod lege divina vetamur, sed officio fungi boni militis: nec hostem tollere, est homicidium patrare, naturae quoque le-

Quando licet Christianis singulari pugna decertare.

1. Reg. 17.

lege prohibitum, quod fit, cum innocens homo et indemnatus injussu principis, aut magistratus occiditur, sed victoriam quaerere hostium numero diminuto: commilitonum inter se, aut civium dissidentium longe alia ratio est. Turpissimum est enim belli socios, quos oportet ope mutua causam communem defendere, stulta, ut saepe fit, ac perniciosa ambitione inter se pugnare, aut velle suas privatas controversias ferro potius dirimi, velut sortibus impiis, quam communibus legibus dijudicari.

XXXVIII. Alf. Quid si non detur alia facultas dijudicandi, ut posset usu venire? Dem. Quo tandem id pacto? Alf. Faciamus aliquem audacia furentem hominem falso detulisse ad Imperatorem, me cogitatis insidiis laesisse majestatem, se uno frustra magnis pollicitationibus in sceleris societatem adscito, qui me facinus inficiantem, armis se, cum aliter non detur, profiteatur adacturum, Imperatore credulo institutum ejus pertinaciter approbante, ut mihi armis crimen intentum repellere sit necesse, vel certamine detrectato, causa cadere cum certo periculo non solum infamiae, sed necis etiam aut exsilii, adde etiam bonorum publicationem. Hoc igitur si mihi forte accidat, quod omen avertat Deus immortalis, ne tunc quidem mihi liceat per Christianae religionis severitatem pro meis fortunis, pro mea fama, pro mea salute depugnare? Dem. Tot rebus congruentibus, Alfonse, si quis miles certamen recusaret, hunc ego non fortiter prudenterve agere, nec religiose crederem, sed ignave et stulte se suaque prodere judicarem. Nec enim tale certamen suscipere esset turpiter agere, quemadmodum quidam existimant, ut honestum aliquid contingat, quod facere, Paulo auctore, vetamur; sed arctissimis angustiis sine sua culpa interclusum magnam et intolerabilem injuriam inferenti, ea ratione, qua sola datur, obsistere: quod est honestissimum jure naturae, magno tamen scelere provocantis, et singulari principis injustitia. Sed quid attinet huc afferre, quae cogitatione finguntur, nec multis saeculis usu veniunt, ubi quaeritur de iis, quae quotidie patrantur, et legibus tum pontificiis, tum etiam divinis prohibentur? Hoc igitur dico, non licere Christiano cuiquam pugna singulari, nisi cum hoste legitimo decernere, si aliter detur, pacem sine maximis incommodis, ac impendente gravi injuria retinere, vel se legibus tueri, suamque dignitatem; numquam tamen, ut eventu pugnae anceps controversia velut Marte judice dirimatur. Non est enim committendum, ut tentare Deum,

Rom. 3.

Deum, ejusque justitiam experiri velle videamur. At si gravissima injuria intolerabiliaque damna impendeant, ceteris nobis legum Principisque subsidiis ademtis, qualem causam fingere me paulo ante jubebas, haud equidem verear, Deum nobis iratum fore, si ultima praesidia petemus a lege naturae, quae nulli umquam interdixit vim vi repellere, aut injurias quam honestissime posset, vel necessaria ratione propulsare.

XXXIX. Alf. Aequissima vero sententia, et cui nemo non videatur etiam atque etiam assensurus. Sed, obsecro te, Democrates, quando nos huc sermo deduxit, ne graveris illam huic finitimam quaestionem nobis expedire, de qua nuper, me audiente, magna fuit inter egregios milites altercatio propter recentem memoriam pertinacissimi certaminis duorum robustissimorum meae gentis militum, Spinosae et Gusmani, quibusdam in caelum efferentibus laude, aliis contra vituperantibus Gusmani consilium, qui prostratus, ac omni spe victoriae dejectus pernecari maluit, quam facienda deditione se victum confiteri: cui simile quiddam contigerat Sancticrucio, qui Ferrariae in nobili ac frequenti corona victus est ab Azevedo. Quid igitur ipse statuas, scire velim, si commisso certamine talibus ex causis suscepto, generosus miles amisso telo, vel quacumque ratione, tam miserabiliter laboret, ut nulla supersit amplius spes neque victoriae omnino, neque vitae, nisi cedat: utrum huic honestius putes, mortem oppetere invicto animo, an facere deditionem, si qua ex parte, si quave ratione sibi valeat in extremis malis consulere. Nam si mori honestius est ac fortius, ut fert multorum militum opinio, hic erit alius locus, in quo ratio militaris videri possit cum disciplina Christiana dissentire. Illud quoque a te perlibenter discerem, facta deditione ab eo, qui turpem causam fovebat, quique letaliter confossus paulo post efflavit animam, quale Dei judicium fore de hoc licebit sperare, si rite confessus fuerit peccata sua; vel si hoc non detur, saltim poenitenti animo Dei misericordiam imploravit: cum illud constet, sic peremtis hominibus ecclesiasticam sepulturam jure pontificio negari.

Sublata per inimicum in certamine singulari pugnandi facultate, utrum fortius sit, deditionem facere victum; an mortem perferre.

XL. Dem. Dicam equidem quod sentio, nec me rigida quorumdam ambitiosaque oratio (neque enim quid sibi velit ignoramus) obstabit, quo minus explicem libere, quae tum a prudentissimis, eisdemque fortissimis viris didici, tum certa ratione sum edo-

ctus. Sic igitur censeo, quod attinet ad priorem quaestionem, fortem militem, si quando acciderit, ut in tale certamen descendat, hoc animo accedere oportere, nihil ut minus cogitet, quam de facienda deditione, sed sibi statuat vel vincendum esse, vel moriendum. Sic enim fiet, ut periculi mortisque securus strenue acriterque urgeat inimicum, nec quidquam reliqui faciat ad egregiam virtutem. Ergo commisso certamine, qui hostem viriliter obtruncat, vel cogit ad deditionem, hunc esse suo jure in strenuis et spectatis militibus habendum dico: ac vicissim in timidis et ignavis, qui non tam virtute hostis, quam sua ignavia vincitur, facitve deditionem, antequam spes victoriae, et quoquo modo repugnandi facultas fuerit omnino sublata. Qui vero praesenti animo cuncta praestiterit, quae a forti milite desiderantur, majore tamen hostis aut robore, aut armorum peritia, aut fortuna denique succubuerit, ne hunc quidem sua quadam laude fraudandum puto: qui quod in ipso erat, praestiterit invicto animo: quae una et magna ratio est virtutis colendae. Quod si victus, utcumque superetur, effugere non potest quamdam in vulgus infamiam, tamen certum habeo majoris animi esse, non solum prudentiae, in tantis rerum angustiis deditionem facere, quam mortem jam voluntariam nihil proficientem oppetere. Cujus rei dubitatio non solum indigna est homine Christiano, sed abhorret etiam ab humanitate, et ipsa, de qua quaeritur, fortitudine. Quid est enim talibus in certaminibus deditionem facere, nisi victum se ab hoste confiteri? loquor enim de his pugnis ambitiosis, quae injuriarum causa, vel hac praetenta, de gloria et aemulationis gratia, ut nunc fere assolet, suscipiuntur. Quod igitur non in tenebris aut solitudine, sed in media luce et populo vel exercitu tamquam in theatro spectante gestum est, id ne coram ipsis testibus fatearis, mortem praeoptare, nonne furoris est et extremae dementiae?

XLI. Alf. At enim mors est ignominiae praeferenda. Dem. Non eo inficias, si inest in ignominia, facti vel animi turpitudo. Mors enim potius oppetenda est viro forti, quam turpiter aut ignave faciendum. Hic autem nulla est alia ignominia post certamen institutum, nisi fuisse victum, quod nec vitari jam potest, nec jure vituperari, cum vacet culpa, quae potissima ratio est verae ignominiae. Alf. Quid si victus honestam causam tuebatur, et crimen falso sibi objectum repellebat? etiamne huic consilium dabimus, ut

ut faciat tali tempore deditionem, et crimen intentum fateatur? Dem. Moriendum potius est, quam falsum crimen confitendum. Nam cum mentiri ipsum per se turpe est, tum cum sua vel alterius infamia turpissimum. Sed victor more hujus temporis, cum abolita lege Longobarda de gloria fere, ut dixi, vel injuriarum causa decertatur, non postulat a victo, ut in se quidquam fateatur; tantum petit, ut se dedat. Hoc autem non est confiteri crimen, sed se victum esse fateri: tunc esset, si semper et indubitato pejor causa vinceretur, quod nunc abest; ut declarant cum alia quotidiana exempla, tum nobile illud Spoletanorum fratrum, de quibus exstat Innocentii III. Pont. Max. rescriptum, qui fratres cum furtum sibi objectum certando expellerent, quod est postea apud alium repertum, victi tamen sunt, Deo propter alia ipsorum peccata permittente. Ergo victor imperitaque multitudo, utcumque velit, interpretetur; deditionis tamen non est alia vis, quam quod se victus victori tradit: nec aliud in his malis dedecus est, quam succubuisse, quod ipsum totum est opinabile, qui vere recteque judicant, ubi non est culpa, nullam ignominiam agnoscentibus. Nam victum necessitati cedentem se victori dedere, hoc est, in ipsius se potestatem permittere, in qua jam est, nihil addit novi dedecoris, quod sit tanta jactura redimendum. Nisi forte putamus, qui jam superatus est, hunc moriendo posse, quo minus fuerit victus, recusare. Sed faciamus ignominiam jam acceptam, cum vitari nullo modo possit, posse tamen moriendo non nihil sublevari: quae dementia est, quis furor per Deum immortalem, ut levius reddat tolerabile incommodum opinabilis dumtaxat infamiae, utpote sine culpa contractae, extremum malum sponte subire praeter omnem rationem?

Cap. significantibus de purgatione vulg.

XLII. Alf. Haec, Democrates, ut video, non ratione gubernantur, sed opinione geruntur, atque more militari. Dem. Quousque tandem non pudebit nos vulgarem et inanem persuasionem solidae virtuti praeferre? aut quid levitate hac potest magis contrarium excogitari magnanimitati? quae cum ceteras res humanas parvas putet, tum pro nihilo ducit rumores populares. Age vero, qui tam excors est, ut multorum errorem asserat certae rationi praeferendum, hic quem tandem locum relinquit inquirendae veritatis, aut de quibusvis rebus disputandi? Quid enim ratione fiat, quaeri solet a sanae mentis hominibus; non quid stulte vel furiose, nisi forte

ut hoc vitetur cognitum, illud sine cunctatione petatur. Quamquam id perspicuum est, qui ut serviat multorum errori, se rationem sequi negat, hunc aperte profiteri, se neque fortem esse, nec magnanimum, nulla denique virtute praeditum, nec virtutis aliud, quam umbram fortassis quamdam consectari. Nam quod ais, morem quoque militarem suffragari huic errori, negligenter mihi videris, quid maxima ex parte fiat a fortibus etiam militibus, observasse. Alf. Nonne plerique omnes milites sic loquuntur, moriendum esse potius, quam faciendam, etiam tali tempore, deditionem? Dem. Nonne plerique omnes milites se dedunt potius tali tempore, quam oppetant mortem voluntariam? Neque enim tam interest, quid homines loquantur, quam quid faciant. Veritas enim
Ethic. 10. in rebus agendis, ut philosophorum sapientissimi testantur, non ex verbis, sed ex factis vitaque hominum judicatur. Nam ut quidam encomium, ut dicitur, levissime canunt ante victoriam, sic multi multa jactant ambitiose praeter animi sententiam, temereque magna, ut sibi videntur, loquuntur, et de se tacite pollicentur, ad rumores populares colligendos, qui in tales angustias detrusi bonitate naturae rationem praeferunt pristinae suae et reliquorum stultae jactationi. Numquam igitur ego committam, ut huic militi, qui, cum fortiter ac strenue depugnasset, iniquitate tamen fortunae, quae in praeliis maxime dominatur, non sua ignavia victus est, et extrema necessitate compulsus deditionem fecit, quemquam eorum anteferam, qui, cum nullum ipsi praebuerint egregiae virtutis documentum, sustinent tamen stulte magnificis verbis illius prudenter ac fortiter factum vituperare. Hujus enim virtus et animus jam re mihi notus est, et certam spem dedit, si aequiore fortuna fuerit usus, egregiam se laudem per occasionem meriturum. Illorum audio quidem magna verba, certum indicium fortitudinis nullum fortasse vidi, nec habeo quidquam exploratum, quo possim, quid ipsi tali tempore praestituri sint, tam certa conjectura polliceri.

XLIII. Ut igitur nihil movearis religionis respectu, quod ipsum est summum malum et extrema infamia in homine Christiano, tamen si putas non jam repugnando, amissa videlicet facultate, sed praebendo jugulum nihil proficientem, non tibi, non patriae, non reipublicae consulentem, mortem oppetere, quam potes solo verbo, sine culpa vel novo dedecore vitare, pulchrum esse, et fortitudinis opus, vehementer erras. Illud enim jam non est, ut quidam

dam jactant, fortiter facere, sed stultissime pati. Huc itaque valet tritum illud inter milites verbum, vincendum esse, aut moriendum viro forti, ut nec mortis timor, nec periculum obsit, quo minus fortiter ac intrepide inimicum oppugnemus, non ut viribus exhaustis, ac utcumque repugnandi facultate sublata, ultro mortem accersamus: quod est hominis plane stupidi, vel perfracto animo. Quanto illud sanioris mentis est, et integrioris animi in extremis malis bene sperare? et qui letaliter est vulneratus, desperata corporis, animae saluti consulere, cui vero spes aliqua vitae superest, reservare se meliori fortunae? Multi enim, quorum exemplorum plena vita est, cum infeliciter aliquando pugnassent, non solum majore virtutis laude ignominiam delevere, sed etiam optime de patria vel republica merendo summam gloriam sunt consecuti. Quod si quis mortem praeoptat, ne vivus infamia et infelicis casus recordatione conficiatur, similiter omnino facit, ut qui mortem sibi consciscit, quo effugiat calamitates: quod timidi esse et prostrati animi, testis est non modo Augustinus, sed Plato etiam et Aristoteles. Nec tamen fuisse miror, qui Gusmani imprudenter, ne dicam stulte, et impie factum laudibus efferrent, et fortassis ore pleno laudarent, non solum quoniam a solertibus hominibus saepe insania inter insanientes non inutiliter simulatur, ne, quos animi forsitan robore intelligentiaque excellunt, ab iis magnitudine verborum cum aliqua popularis existimationis jactura superari videantur: sed etiam quia multi milites tanta cupiditate laudis indomiti ac feri animi flagrant, ut belluis immanibus, quam prudentibus et praestantibus hominibus similes et esse, et haberi malint, ursi vel leonis feritatem virtutibus humanis praeferentes. Quae perniciosa perversaque ambitio quantum absit ab ea, quam saepe dico, magnitudine animi, satis est, ut arbitror, a nobis supra declaratum. Alia est enim Sancticrucii causa: qui licet succiso femore in genu concidisset, non tamen nec gladium amiserat, nec spem posse se inimicum male accipere, si ille ut relato pede largius manante sanguine ad victoriam utebatur, sic cominus pugnare perrexisset. Quem porro exitum certamen habuerit, non ignoratis. Sancticrucius enim non fecit ille quidem deditionem, nec tamen se passus est jugulari: quamquam victus fuerit Alfonsi ducis judicio, qui victo consulens paulatim deficienti, et jam paene quasso sanguine pugnam diremit.

XLIV. Quod autem quaeris de spe divini judicii in eum, qui tur-

turpem causam defendens occiditur, quaestio non habet difficiles explicatus. Nam qui delicto pertinaciter indulgens obierit, peccati
Matth. 12. tenetur in Spiritum Sanctum, *quod nec in hoc saeculo remittitur, nec in futuro*. Qui vero malorum poenitentia tactus vel puncto temporis ante emissum spiritum, Dei misericordiam imploraverit,
Joh. 2. de hoc nihil est quod desperemus. Nam testibus Johele et Paulo:
Rom. 10. *Quicumque Dei nomen invocaverit, salvus erit*: *Nec Deus vult*
Ezech. 18. *mortem peccatoris; sed ut convertatur et vivat*, vitam scilicet aeternam. Nam quod sepultura in loco sacro sic interemtis ab ecclesia negatur, hoc non tam pertinet ad animae efflatae praejudicium, quam ad infamiam, qua vivi solent multo magis interdum, quam peccato deterreri. Ceterum ut Christiani, sic viri fortis est ac magnanimi, ut saepe dico, talia certamina, quoad fieri potest, evitare; et numquam ambitionis, aut ultionis gratia, denique nisi ob honestissimam, eamdemque necessariam causam, qualem supra exposuimus, suscipere.

XLV. Alf. Obsistere igitur injuriae venienti Christianis decernis esse concessum, illatas persequi negatum? Dem. Sic equidem statuo. Alf. Nullane ergo relinquetur male meritos ulciscendi ratio? sed magna impunitas erit pravis hominibus in bonos et magnanimos debacchandi, patientia fortium virorum abutentibus? quid hoc aliud est quam dare improbis et injustis peccandi licentiam, et optimos quosque reddere injuriis opportunos? Dem. Nonne leges sunt, quibus crimina pro merito vindicantur? non magistratus, qui
Rom. 13. *ministri Dei sunt*, ut Paulus ait, *et vindices in iram ei, qui malum agit*? Alf. Imbecillium et ignavorum hominum est, accepta injuria, magistratus fidem ad ultionem implorare. Dem. At fortium et magnanimorum, cum infertur, robusto animo repellere, illatam porro poenitentibus, quod ad se pertinet, condonare. Nec tamen si nostrae nobis injuriae exemplo Christi, ut docet Chrysostomus, magno animo ferendae sunt, protinus reipublicae contumeliae aut damna negligenda. Interest autem reipublicae, quam Deus in primis salvam et tranquillam esse vult, ne crimina maneant impunita. Quae majorem saepe civitatibus exemplo, quam praesenti malo perniciem afferunt, nisi legitimis poenis vindicentur. Vindicta enim pars est, et quidem magna justitiae, si tamen non ad explendum privatum odium sumatur, sed ad correctionem malorum spectet, et bonorum tranquillitatem. Quod munus regibus ac magistratibus,

bus, bellique ducibus commissum est, ne privatis civium aut militum contentionibus et certaminibus status reipublicae perturbetur, cujus optimus quisque debet esse colens et studiosissimus. Quo fit, ut magistratibus, et quicumque personam gerunt reipublicae, per divinas leges humanasque liceat, injurias in se illatas rite vindicare, non irae privatae odiove indulgentibus, sed ne quid detrimenti res, aut dignitas publica patiatur. Nam quod vereris, ne vir optimus et magnanimus injuriae fiat per has leges opportunus, nequidquam solicitaris. Multa enim sunt, quae tales viros ab injuriis contumeliisque tuentur. Est enim, ut diximus, fortis et magnanimi, neminem laedere nisi lacessitum, nullius dictis aut factis obmurmurare, nullius neque laudi neque commodis invidere aut obtrectare: res, quas alii demirantur, praeter virtutem pro minimo ducere, multos juvare, ac beneficiis et gratuita liberalique opera demereri, cunctis demum officiis et virtutibus, omnium in se animos cum laude ac benevolentia convertere. Nihil est enim amabilius, nihil plausibilius virtute. Talem igitur virum quis laedere inducet animum? aut quis potius non colet ac demirabitur? Quod si quis tam perversae mentis, tamque depravatorum morum fuerit, ut virtutem oderit studiose, quod in fortem et robustum animum cadere non potest; hunc tamen ut pessima quaeque mancipia timor poenae ab inferenda in fortem et optimum virum injuria deterrebit. Timebit enim leges, quibus talis mentis factique perversitas et turpitudo dignis suppliciis vindicatur: timebit, et multo fortasse magis, ne injuria, quam inferre molitur, fortiter propulsata (propulsare enim optimo et sanctissimo cuique licet) recidat in suum magnum malum. Quod si quis per insidias et captatam occasionem se injuriam sine praesenti poena inferre posse confidat, metuet tamen, ne, id quod interdum accidit, vir alioquin optimus et patientissimus iniquius ferat rei indignitatem, et ira, quae res est in primis violenta, depulsus, paulumque virtutis ac religionis angustias egressus, fortitudinem in audaciam convertat, ac injuriam turpiter et cum infamia auctoris illatam, severius multis approbantibus ulciscatur.

Quid viros fortes, et egregiae patientiae tutos reddat ab injuriis, et de ratione vindictae.

XLVI. Haec mihi in mentem venerunt, quae de militaris disciplinae et Christianae religionis convenientia pro temporis angustia dissererem, convenienter, ut arbitror, piorum et catholicorum sententiae, a qua statui numquam discedere. Cetera, si quae prae-

Subjicit auctor in persona Democratis suam sententiam judicio Ecclesiae Catholicae.

te-

terea desiderabitis, a doctioribus petetis et magis otiosis. Leop. Tu vero, quae hujus erant loci, cuncta mihi videris acri ingenio exquisitaque doctrina copiosissime collegisse, meque tali tuo sermoni interfuisse vehementer delectavit. Alf. Ego vero profiteor nullas jam pridem horas nec utilius nec jucundius, quam hoc biduo, dum vos audirem, traduxisse: tibique, Democrates, ingentem habeo gratiam, quod mihi diuturnam eamdemque difficilem dubitationem exemisti. Dem. Si vobis satisfeci, tuli nostri colloquii fructum, quem maximum optabam. Sit igitur disputationi modus. Jam enim advesperascit, et Pontifex ad palatium regreditur.

APOLOGIA*

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE

PRO LIBRO

DE JUSTIS BELLI CAUSIS.

AD AMPLISSIMUM ET DOCTISSIMUM PRAESULEM,

D. ANTONIUM RAMIRUM

EPISCOPUM SEGOVIENSEM.

I. COMMENTATIONEM tuam, Praesul amplissime, quam de bello Barbarico adversus meum *de justis belli causis* libellum elucubrasti, et mihi misisti, Cordubae acceptam non sine quadam consilii tui demiratione perlegi. Mirabar enim, quae te causa impulisset, ut elucubrato libello meam hujus generis sententiam oppugnare animum induceres, hominis primum tui tuarumque virtutum et dignitatis studiosi et cupidi, deinde publicam et honestissimam nostrae nationis et Principis, cui tu plurima debes, causam adversus quorumdam pertinaciam apertissimis et gravissimis divinarum scripturarum et sacrorum doctorum testimoniis et firmissimo rationum praesidio et ecclesiae auctoritate defendentis. Nam te virum prudentem et antistitem gravissimum ambitioni servisse, ut ingenium tam alieno loco et doctrinam ostentares, adduci non poteram. Praesertim cum parum aut nihil de tuo afferas, sed pleraque omnia aliena, nec satis tua singulari eruditione digna, et ab his sumta, qui calumniis et strophis parum vel prudenter vel modeste, ne quid gravius dicam, in mea sententia honestissimam Reipublicae ac Regum nostrorum causam oppugnant. Sed cum omnia solicito animo et vaga cogitatione perlustrassem, in eam potissimum opinionem adductus sum, ut te virum optimum et perhumanum nihil aliud secutum fuisse, quam officium existimarem, et libello, quo rationum, quibus maxime nituntur adversarii, mo-

* Videnda quae de hac *Apologia* scripsit ad Sepulvedam V. Cl. Ant. Augustinus in epistola quae incipit: *Summam illius quaestionis, &c.* quae suo loco apponetur.

menta complexus es, conficiendo, ad meque mittendo, id egisse, ut vel me errantem et rationibus cedentem, in viam reduceres, aut si persisterem in sententia, quomodo objecta diluerem, me respondente planius intelligeres. Faciam igitur quod tacitus jubes, imo vero plus quam jubes: proponam enim non tua solum argumenta, sed etiam omnia, quae mihi vel Compluti vel Salmanticae fuerunt objecta, et interjectis more scholastico mearum rationum fundamentis et confirmationibus, ad singula respondebo, refellamque calumnias non tuas (novi enim animi tui candorem ac simplicitatem) sed quorumdam, ambitione aut etiam gravioribus animi morbis laborantium hominum, quos certum habeo, omni ope elaborasse, quo te, ut multos alios, eisdem praestigiis ludificarentur.

Neque Salmant. neque Complut. academia judicavit contra libellum Sepulvedae.

II. Sed primum omnium deponenda tibi est falsa persuasio, si forte putas Salmanticensem aut Complutensem academiam contra meum libellum judicasse: non enim universitatis illud judicium fuit, sed paucorum corruptorum hominum artificium, non communis sententia, sed duorum aut trium utrobique praestigiae, quorum ceteri auctoritatem propter doctrinae majorem opinionem suo judicio praetulerunt. Sic igitur disputationem ordiris: *Quaestio est*, inquis, *an liceat bello Indos prosequi, auferendo ab eis dominia possessionesque et bona temporalia, et occidendo eos, si resistentiam apposuerint, ut sic spoliati et subjecti facilius per praedicatores suadeatur eis fides*. Quaestionem autem, ut de mea sententia disseratur, ad hunc modum proponere, quid aliud est, quam in limine, ut ajunt, offendere, et ipso statim disputationis principio artes eorum prodere, unde ista sumsisti? Qui ceterarum machinationum, quibus meum librum oppugnant, infirmitati diffidentes praesidium petunt a falsis criminibus, et quas injurias et impia latrocinia acerrime meus libellus insectatur, harum me patrocinium suscepisse mentiuntur, ut mihi faciant invidiam, sibi vero concilient favorem popularem; nisi forte meum librum vel non legerunt, vel lectum propter characteris paulo cultioris insolentiam non intellexerunt. Quod multis accidisse sensi ex his, quorum suffragio res permissa est, ut scias ipsum a plerisque indicta causa fuisse damnatum, jure divino et naturali repugnante. Ego igitur, ne te mea sententia, de qua quaerendum est, lateat, hos barbaros non possessionibus et facultatibus spoliandos esse dico, nec in servitutem redigendos, sed Chri-

Christianorum imperio subjiciendos, ne fidem aut ejus propagationem impediant, praedicatoribus obsistendo, et Deum per idololatriam blasphemando, et ob alias ipsorum utilitates. Aliter igitur quaestio proponenda est in hunc modum.

III. *Quaeritur, utrum barbari, quos Indos vocamus, Christianorum Hispanorum imperio jure subjiciantur, ut barbaris moribus et cultu idolorum ac impiis ritibus sublatis, ad accipiendam Christianam religionem ipsorum animi praeparentur.* Qui negant, his rationibus ducuntur.

Quaestionem ab Ant. Ramiro male positam corrigit.

Primum ita disserunt: *Bellum, quo isti barbari in Christianorum ditionem rediguntur, non est justum: non igitur jure debellantur.* Illud probatur: justa bella definiri solent (ut inquit Augustinus 23. q. 2. c. *dominus*) quae ulciscuntur injurias: isti autem barbari nulla injuria Christianos affecerunt: non igitur jure his bellum infertur.

Argumenta quibus ducuntur qui negant bellum hoc justum.

Secundo: *Bellum quod ad tradendam religionem pertinet, non potest esse justum: religionis igitur praetextu bellum barbaris juste inferri non potest.* Namque ad fidem neminem esse cogendum testis est Augustinus in epistola Petiliani, et habetur 23. q. 5. *ad fidem*, et concilii Toletani 4. decretum est ad credendum nemini esse vim faciendam, de quo est in c. *de Judaeis* dist. 45. et c. *majores de bapt. et ejus effectu*. Idem testatur Gregorius in epistola ad Pascas. de qua est in eadem dist. c. *qui Syncera*.

Tertio: *Hoc bellum fit contra Christi et Apostolorum exemplum, qui persuasionibus tantum, nulla omnino vi adhibita, religionem tradiderunt: non igitur juste infertur*, cum omnis Christi actio debeat esse nostra instructio, auctore Paulo ad Rom. 15.

Quarto: *Finis huic bello propositus, scilicet barbarorum conversio ad fidem, alia ratione, et sine armis commodius obtineri posset, scilicet per Evangelii praedicationem, missis Apostolis seu praedicatoribus, ut in primitiva Ecclesia factum est: non igitur est bellum inferendum.* Nam bellum necessitatis esse debet, id est, cum nulla alia ratione belli finem pacemque consequi datur, ut testatur August. 23. q. 1. c. *noli*.

Quinto: *Nulli genti bellum est inferendum, nisi antecedente monitione, et cognita pertinacia, nam obtemperantibus injustissime vis adhibetur. Quamvis igitur idolorum cultum deponere, et praedicatores admittere nolentibus, jure possit bellum inferri, prius tamen, ut haec facerent, essent admonendi, ut non aliter, quam spreta admonitione, pertinacibus bellum inferretur. Hoc autem numquam fa-*

ctum est ab Hispanis in hoc bello : *numquam igitur juste hoc bellum intulerunt*.

Sexto: *Fieri non potest, aut certe difficillimum est, ut bellum hoc sine peccatis multisque malis geratur, ut res ipsa docuit, numquam enim gestum est sine injuria et maleficio magnisque incommodis, et jacturis barbarorum. Non est igitur gerendum ne spe quidem boni quamlibet magni, quod eventurum esse videatur*: non enim facienda mala sunt, ut eveniant bona, auctore Paulo ad Rom. c. 3.

Septimo: *Non est juris aut potestatis Ecclesiae sive Pontificis de infidelibus judicare: Papa ergo nec per se, nec per alium potest infideles ad cujuspiam legis observationem compellere*. Non enim fuit talis potestas Apostolis concessa, ut Paulus testatur 1. Cor. 5. dicens: *Quid enim pertinet ad me de iis, qui foris sunt, judicare?* ergo nec Ecclesiae.

Contra haec faciunt sanctorum Patrum apertissima testimonia et Ecclesiae decretum factum, atque declaratio.

Responsio probatur primo.

IV. Respondetur: *Optimo jure isti barbari a Christianis in ditionem rediguntur*.

Primum: *Quia sunt, aut erant certe, antequam in Christianorum ditionem venirent, omnes moribus, plerique etiam natura barbari, sine litteris, sine prudentia, et multis barbaricis vitiis contaminati*: ut testatur historia generalis de ipsis scripta, et auctoritate Indici consilii probata lib. 3. c. 6. *Barbari enim*, ut ait Thomas Polit. primo, lectione prima, *simpliciter nominantur, qui ratione deficiunt, vel propter regionem caeli, ex qua hebetes magna ex parte inveniuntur, vel propter aliquam malam consuetudinem, qua homines fiunt quasi brutales*: hujusmodi autem gentes jure naturae debent humanioribus, prudentioribus et praestantioribus parere, ut melioribus moribus et institutis gubernentur; sed si admoniti imperium recusent, possunt armis cogi, et id bellum erit justum jure naturae, ut auctor est Arist. primo Politicorum c. 3. et 5. et Thomas ibidem: quo factum est, ut imperium Romanorum in alias gentes fuerit justum, et voluntate Dei quaesitum, ut testatur Augustinus lib. 5. de civitate Dei c. 12. et deinde: *Romanis*, inquit, *concessit Deus maximum et illustrissimum imperium ad domandum gravia mala multarum gentium*, qui Romani propter gloriam multa vitia comprimebant, id est, virtutes colebant. Ergo eadem potioreque ratio-

tione Hispani possunt Indos in suam ditionem redigere. Hoc idem asserit Sanctus Thomas de Reg. prin. lib. 3. c. 4. et deinde, allegans Augustinum.

V. Secundo: *Isti barbari implicati erant gravissimis peccatis contra legem naturae*, cujus ignoratio nemini suffragatur, propter quae Deus delevit gentes peccatrices, quae terram promissionis incolebant, cuncti enim idolorum cultores erant, et plerique omnes immolabant victimas humanas. Nam quod Deus non occulto judicio, sed propter hujusmodi idololatriam deleverit eas gentes, testatur Scriptura divina non obscure, sed verbis apertissimis. Sic enim *Deut.* c.9. scriptum est: *Ne dicas, cum deleverit eos Dominus in conspectu tuo: Propter justitiam meam introduxit me Deus, ut possiderem terram hanc, cum propter impietates suas istae deletae sint nationes*. Et cap. 12. ibidem: *Omnes abominationes, quas aversatur Dominus, fecerunt diis suis, offerentes filios et filias, et comburentes igni*. Et explicans Scriptura impietates, propter quas deletae sunt gentes, sic ait: cap. 18. *Quando ingressus fueris terram, quam dominus Deus tuus dabit tibi, cave ne imitari velis abominationes illarum gentium, nec inveniatur in te, qui lustret filium suum, aut filiam, ducens per ignem, aut qui bariolos sciscitetur, et observet somnia, atque auguria, nec sit maleficus, nec incantator, nec qui pythones consulat, nec divinos, et quaerat a mortuis veritatem: Omnia enim haec abominatur Dominus, et propter istiusmodi scelera delebit eos in introitu tuo.* Quibus testimoniis aperte declaratur has gentes propter idolorum cultum fuisse deletas: omnia enim peccata, quae hic memorantur, Theologorum consensu ad idolorum cultum referuntur, aut impiam superstitionem. Idem prope traditum est Levit. 18. et 20. Item ob eadem peccata populum Israëliticum magna ex parte fuisse deletum, et in servitutem et captivitatem abstractum, testatum est in Psalmis: *Psal.* 105. *Commixti sunt*, inquit, *inter gentes, et didicerunt opera eorum, immolaverunt filios suos, et filias suas daemoniis, et iratus est furore Dominus in populum suum, et tradidit eos in manus gentium.* Adjuvat quod est Sapientiae 12. et Exod. 32. Quibus rebus declaratur eis peccatis lex naturae violari, cum ob eadem utrique fideles et infideles puniti fuerint. Quare eisdem de rebus memorans Cyprianus in exhortatione ad martyrium, addit: *Quod si ante adventum Christi circa Deum colendum, et idola spernenda haec praecepta servata sunt, quanto magis post adventum Christi servanda?* quae verba ha-

habentur 23. q. 5. c. *si audieris*. Cui plane astipulatur Ambrosius, ut est 23. q. 5. c. *remittuntur*. His testimoniis cum idolorum cultus modo per se, modo accedentibus humanarum victimarum sacrificiis, causa justi belli ac internecionis fuisse memoretur, aperte declaratur idololatriam per se satis magnam et justam causam praebere fidelibus ad bellum idololatris inferendum, ut Nicolao Lyrae visum est, Numerorum c. 31. illud praecipue citanti, *subvertite omnia* Deut. 12. *loca, in quibus gentes, quas possessuri estis, coluerunt deos suos*. Quod etiam Divi Thomae doctrina et testimonio comprobatur, qui, cum secunda secundae q. 10. art. 8. scripsisset, infideles posse bello a fidelibus compelli, non ut credant, sed ut fidem non impediant blasphemiis, vel malis persuasionibus, aut persecutionibus; post haec q. 94. art. 3. idololatria magnam blasphemiam contineri, et opere fidem impugnari testatur. Quam doctrinam secutus Lyra, quo loco diximus: *una*, inquit, *justi belli causa est, contra terram, in qua Deus per idololatriam blasphematur*. Itaque Augustinus in Epist. 50. quae est ad Bonif. docens pios reges servire Deo idolorum cultum oppugnando: *sic*, inquit, *Ezechias servivit Domino,* 4. Reg. 18. *lucos et templa idolorum, et excelsa, quae contra praeceptum Dei* 4. Reg. 23. *fuerant constructa, destruendo; et Josias eadem faciendo; sicut Rex* Jon. 3. *Ninivitarum ad placandum Dominum universam civitatem compel-* Dan. 4. *lendo: sicut servivit Darius idolum frangendum in potestatem Danieli dando: sicut servivit Nabuchodonosor*, &c. Nam quod Cajetanus infideles negat jure posse a Christianis ob infidelitatem debellari, intelligendum est ob solam infidelitatem, puniendi gratia, non autem si fuerint simul idolorum cultores, aut alia ratione non servent legem naturae.

Probatur ratione bellum inferri juste idololatris.

VI. Item alia ratione probatur concessum esse Christianis bello persequi idolorum cultores *auctoritate publica et pontificia*. *Christo* enim secundum humanitatem *data est omnis potestas in caelo et in terra*; ut est Matthaei ultimo: hanc autem potestatem Christus Petro vicario suo et successoribus communicavit, ut docet Thomas. Quae potestas etsi proprie versatur in iis, quae pertinent ad salutem animae, et bonis spiritualibus; tamen a temporalibus, quatenus De Reg. Princ. l. 5. c. 10. 12. ordinantur ad spiritualia, non excluditur; ut est in eodem libro c. 3. Habet igitur Papa potestatem ubique gentium, non solum ad praedicandum Evangelium, sed etiam ut gentes, si facultas adsit, cogat, legem naturae, cui omnes homines subjecti sunt, servare: ut

ut Innoc. et Hostiens. gravissimi Auctores tradiderunt, in c. *quod super his de voto*: quibus Joan. Andreas et Panor. suffragantur.

VII. Nam Christus, qui sic praecepit Apostolis (Matthaei ultimo) *docete omnes gentes, quaecumque mandavi vobis*: idem naturae lex, quae decalogo, et dilectione proximi continetur, in primis servari jussit. Ut autem infideles Evangelicam praedicationem audire et legem naturae servare cogantur, necesse est ut Christianorum imperio subjiciantur: causaliter igitur, ut utar verbo pontificio, hoc quoque pertinet ad potestatem Papae, quod magnopere dirigitur ad spiritalia, quae sunt ejusdem potestatis, c. *per venerabilem*, §. *rationibus qui filii sint legit.* Qui autem idola colunt, ii maxime violant legem naturae. Jure igitur idololatrae bello possunt a Christianis coërceri, ut ipsorum imperio subjecti, ex lege naturae vivere cogantur, neve per idolorum cultum ab ipsis Deus blasphemetur, et offendatur. Legem autem naturae ab idolorum cultoribus minime servari dubitari non poterit, si legem naturae ab aliqua gente non servari quid sit, intelligatur. Quamvisque enim omnia peccata mortalia sint contra legem naturae, ut esse docet Augustinus, non tamen, si qua in gente peccata mortalia patrantur, protinus hi dicendi sunt legem naturae non servare, ut juniores quidam theologi falso putarunt. Nam eo quidem modo nusquam gentium lex naturae servaretur. Causa enim publica publicis moribus et institutis dijudicanda est, ut docet Aristoteles, non singulorum recte aut perperam factis. Sed ea demum gens legem naturae non servare intelligenda est, apud quam peccatum aliquod mortale in rebus turpibus non habetur, sed publice probatur; ut apud hos barbaros homicidium innocentium, qui multis in regionibus immolabantur, et ubique apud eosdem idololatria, quod est peccatorum gravissimum. Quibus rationibus plane intelligitur non peculiari Dei voluntate et occulto judicio, sed communi lege naturae propter memorata flagitia, quae pertinent omnia ad idolorum cultum, illas gentes fuisse deletas. Itaque his divinae historiae et sacrorum doctorum testimoniis colligitur hos barbaros propter suas impietates, si jure summo agendum esset, potuisse et vita et terris ac bonis omnibus mulctari ad justam punitionem: quanto igitur magis jure possunt Christianorum imperio subjici, non ut talia patiantur (nam possessionibus eos aut libertate privare vetitum est lege Regum Hispanorum) sed ut Christianorum imperio subjecti

Contr. Faust. lib. 22.

Polit. 3.

a

a talibus flagitiis, quibus maxime Deus offenditur, abstinere cogantur, et meliorum rerum consuetudine et piorum commercio ad veri Dei cultum et religionem accipiendam praeparentur. Huc quoque pertinet, quod est Deut. 20. *Si quando*, inquit, *accesseris ad expugnandam civitatem*, *offeres ei primum pacem*. *Si receperit*, *et aperuerit tibi portas*, *cunctus populus*, *qui in ea est*, *salvabitur*, *et serviet tibi sub tributo*. *Sin autem* &c. Deinde: *Sic*, inquit, *facies cunctis civitatibus*, *quae a te procul valde sunt*: id est, quae sunt diversae religionis, ut glossa interlinearis exponit, quod in idololatras maxime convenit. Itaque idolorum cultores designat, quamvis eorum iniquitates non essent completae ut Amorrhaeorum, ut melioribus et piis hominibus parentes ad veri Dei cultum ipsorum vel doctrina vel exemplo dirigerentur.

VIII. Tertio: *Innocentes homines*, *ne indigna morte trucidentur*, *servare omnes homines jubentur lege divina et naturali*, *si facere id possint sine magno suo incommodo*. Cum igitur isti barbari singulis annis multa innocentium hominum millia ad impias daemoniorum aras mactarent (constat enim in sola nova Hispania singulis annis amplius viginti millia immolari solita) idque prohiberi hac una ratione posset, si proborum, et a talibus et tam immanibus flagitiis abhorrentium hominum, quales sunt Hispani, imperio subjicerentur: quis dubitet, vel hac una ratione, justissime barbaros potuisse et posse a Christianis in ditionem redigi?

IX. Quarto: *Homines periculosissime errantes*, *et ad suam certam perniciem contendentes*, *seu ignorantes id*, *seu scientes faciant*, *revocare*, *atque etiam invitos ad salutem retrahere*, *juris est divini et naturalis*, *et officium quod sibi etiam invitis praestari omnes homines sanae mentis vellent*. Omnes autem homines, qui extra Christianam religionem vagantur, aeterna morte perire, si quis dubitat, non est Christianus. Jure igitur barbari salutis suae causa ad justitiam compelluntur. Hoc autem officium dupliciter praestari potest, uno modo per doctrinam tantum et exhortationem, altero vi quadam adhibita, et poenarum metu, non ut credere cogantur, sed ut tollantur impedimenta, quae obesse possent fidei praedicationi, et propagationi. Priore modo usus est Christus, et Apostoli: secundo usa est Ecclesia, postquam Regum et Principum Christianorum potentia et praesidio munita est: et utrumque factum, ut docet Augustinus, divino et evangelico praecepto

Officium, quo ad salutis viam barbari ducuntur, duplex.

quod,

quod convivii similitudine continetur. Nam, cum primi invitati venire noluerint; secundi permonitu et doctrina fuerint ad epulas divinas introducti: postremi, ut intrent, compelli jubentur. Qua de re Augustinus epistola ultima, et habetur c. *displicet*, 23. q.4. cum ipsi primorum temporum ratio ab haeretico Donato objiceretur. *Non attendis*, inquit, *quod tunc Ecclesia novo germine pullulabat, nondum completa fuerat illa prophetia, et adorabunt eum omnes Reges terrae, omnes gentes servient ei. Quod utique quanto magis impletur, tanto majore Ecclesia utitur potestate, ut non solum invitet, sed etiam cogat ad bonum*, ad cujus confirmationem subjicit Parabolam Evangelicam, de qua dixi. Nam quod est in concilio Toletano, et c. *majores de bapt. et ejus effectu*, neminem ad credendum cogi debere, planum et apertum habet intellectum, neminem nec vi aut bello, nec minis compellendum esse, ut Christianus fiat, baptismumque suscipiat invitus. Cujus ratio est, quoniam ea vis esset inutilis, nemo enim voluntate, quae cogi non potest, repugnante, potest effici fidelis. Itaque doctrina et persuasionibus utendum est.

Luc. 14.

Psal. 71.

X. Ceterum, ut quisquam deponat omnia impedimenta, ut superbiam licentiamque peccandi, quae obesse possent tradendae doctrinae, minis et poenarum metu justissime cogitur, auctoribus Augustino, Ambrosio et Gregorio: nam quod est in concilio Toletano, idem Augustinus, qui vim probat, multo ante dixerat: *Ad fidem*, inquit, *nemo cogendus est, ut dicitis*: alloquitur autem haereticum Petilianum 23. q. 5. *ad fidem*: *Sed vos imperatoria lege non benefacere cogimini, sed malefacere probibemini. Nam benefacere nemo potest nisi elegerit quod est in libera voluntate. Cum aliquid ergo adversus vos leges constituunt, admoneri vos credite, ut cogitetis, quare ista patiamini.* At idem in epistola ad Vincentium, ut habetur 23. q. 6. c. *vides*, sic scribit: *Vides*, inquit, *non esse considerandum quod quisquam cogitur, sed quale sit illud ad quod cogitur, utrum bonum an malum, non quod quisquam bonus possit esse invitus, sed timendo quod non vult pati, vel relinquit impedientem animositatem, vel ignoratam compellitur agnoscere veritatem, ut timens vel respuat falsum, de quo contendebat, vel quaerat verum, quod nesciebat, ut volens jam teneat, quod nolebat.* Nam licet contra haereticos haec disserat Augustinus, tamen rationes ipsius contra paganos similiter valere, idem ipse Augusti-

stinus docet in eadem epistola ad Vincentium, ubi de legibus contra utrosque latis memorat, declarans, neutris vim factam fuisse a Christo vel Apostolis; postea vero utrisque illatam ab ecclesia potentia et legibus Imperatorum Christianorum munita, ut habetur 23. q. 4. c. *non invenitur*: in qua epistola docet eisdem rationibus justam esse legem latam adversus sacrificia paganorum, et ab omnibus Christianis laudatam: quae habetur in c. *de paganis et eorum sacrificiis*, l. 1. ibi enim constituta est poena capitalis et bonorum publicatio, si quis amplius sacris et ritibus paganicis uteretur: quam legem primum a Constantino, ut Eusebius in historia ecclesiastica et Hieronymus in chronicis testantur, latam, et post a Constantio filio et aliis Imperatoribus confirmatam, ut piam et justissimam pugnacissime defendit Ambrosius apud Imperatorem Valentinianum. Gregorius autem in epistola ad Aldibertum Britannorum Regem, quae est noni lib. 60. haec de rebus eisdem tradit. *Sic enim Constantinus quondam piissimus Imperator Romanam Rempublicam a perversis idolorum cultoribus revocans, omnipotenti Deo Domino nostro Jesu Christo secum subdidit*, &c. nec interest, subjecti sint pagani imperio Christianorum, an secus, quibus vis salutifera est inferenda.

Epist. 30. 31.

Sisebutus Rex Hispaniae Judaeos ad fidem Christianam coëgit.

XI. Nam Sisebutus Rex Hispaniae, qui Judaeos ut Christiani fierent coëgit, in sibi subjectos vim intulit; tamen factum ejus non perinde probatur, quia talis vis simpliciter sive directe ad Christianismum compellens, inutilis habetur, quia voluntatem cogere nequit, et pertinaciores facit. Prohibere autem a malo, quod fit lege Constantini, quae eadem est Constantii, magnum beneficium est, et quod, si absque incommodo nostro possumus, omnibus hominibus, ut proximis impendere jubemur lege divina et naturali. *Mandavit Deus unicuique de proximo suo*. Haec igitur est ratio ex Evangelica parabola, et Augustini, Ambrosii et Gregorii doctrina, paganos ut ad Christi epulas intrent compellendi. Ut primum Christianorum imperio, si fieri sine magno incommodo nostro possit, qui non sunt subjecti, subjiciantur. Deinde ut lege Constantini convenienter, idolorum cultu et omnibus ethnicis ritibus prohibeantur, tollanturque omnia impedimenta, quae obesse possent evangelicae praedicationi. Quibus rationibus, et testimoniis edoctus divus Thomas, ritus infidelium praeterquam Judaeorum negat esse ullo modo tolerandos, si facultas adsit: *Quamvis aliquando*, inquit, *fuerint ab Ecclesia tolerati, cum scilicet erat magna in-*

Eccl. 17.

2. 2. q. 10. art. 11.

infidelium multitudo, id est, antequam essent Principes Christiani, qui cogere possent. His autem rebus confectis, nulla praeterea vis, nullus metus, quo Christiani fiant, est adhibendus. Sed ita praeparati doceri debent, et fidei praedicationi, ut Christianismum volentes suscipiant, induci, ut sapientissimi ac sanctissimi Pontificis Gregorii decreto seu testimonio declaratur, quod habetur 23. q. 4. *si non*: quo in loco Gennadium virum optimum et Christianissimum laudat, et ab omnibus laudari testatur, quod gentes paganas haud dubie non subjectas in Christianorum ditionem bello redigendas curaret, non ob aliam causam, nisi ut, cum essent debellatae, facilius in Christianam religionem per liberam fidei praedicationem inducerentur. Nam Gennadium scribit ubique laudari, quod bella frequenter appeteret: *Non*, inquit, *desiderio fundendi sanguinis, sed tantum dilatandae causa Reipublicae in qua Deum coli conspicimus, quatenus Christi nomen per subditas gentes fidei praedicatione circumquaque discurrat*. Loquitur autem non, ut quidam somniarunt, de Saracenis sive Mahumetanis, qui eo tempore nulli dum erant, nec, ut alii, de Vandalis, qui jam fuerant a Bellisario deleti, nec, ut alii, de haereticis, qui puniendi erant, non debellandi, nec gentium alieno nomine vocandi; sed de gentibus in Africa interiore Romano Imperio finitimis, ut declaratur in extremo ejusdem epistolae, quae primi libri est 73. nec denique quod Christianos infestarent, ut falso quidam causantur, hoc enim exclusum est a Gregorio per verbum *tantum*; sed ut a Christianis debellati fidei praedicationem et propagationem non impedirent.

XII. Hoc est enim quod Thomas ait: *Frequenter*, inquit, *Christi fideles contra infideles bellum movent, non quidem ut eos ad credendum cogant, sed ut compellant, ne fidem impediant*: explicans videlicet causam, cur Gennadius pium bellum infidelibus frequenter inferret. Nam gentes, quae non sunt Christianorum imperio subjectae, multifariam fidem ejusque propagationem, si quis eam inducere velit, impediunt. Primum quia publicam ejus praedicationem non admittunt, ut constat etiam auctore Thoma lib. 3. *de Reg. Prin.* cap. 16. numquam ante Constantini tempus sine mortis periculo publice fidem praedicare licuisse. Deinde quia praedicatores etiam occultos occidunt, et ne qui suorum convertantur, obsistunt, et conversos persuasionibus, aut etiam persecutionibus avertere conantur: ut saepe et a multis ante Constantini principatum factum est,

2. 2. q. 10. art. 8.

Gentes multifariam fidei propagationem impediunt.

est, et passim initio Ecclesiae fiebat. Accedit quod infideles Christianis subjecti facilius adducuntur, ut nostros mores et religionem sequantur. Non igitur sola praedicatione et disputatione utendum est, nec in paganos, nec in haereticos, ut in primitiva Ecclesia, cum nullus Principum crediderat; sed cum facultas adsit, vis utilis et permissa, quemadmodum exposuimus, adhibenda. Haec enim expeditissima ratio est gentes ad Christi fidem convertendi, ut omni saeculo res ipsa et exempla docuerunt, quae exempla vim habent demonstrationis, teste eodem Augustino in eadem ad Vincentium epistola. Cujus verba translata sunt 23. q.6. *Vides*: *Mea primitus*, inquit, *sententia erat, neminem ad Christi et ecclesiae unitatem esse cogendum, verbis esse agendum, disputatione pugnandum, ratione vincendum. Sed baec mea opinio non contradicentium verbis, sed demonstrantium superabatur exemplis. Nam primum opponebatur mibi mea civitas, quae cum tota fuisset in parte Donati, ad unitatem catbolicam legum imperialium timore conversa est. Quam nunc videmus ita animositatis vestrae perniciem detestari, ut in ea numquam fuisse credatur.* Et item aliae multae. Thomas quoque: *Quo anno*, inquit, *Constantinus conversus est ad fidem, baptizata sunt circa partes Romanas plus quam centum millia hominum.*

De Regim. Prin. lib. 3. c. 16.

XIII. Quod evenire constat eodem modo in hac Indorum conversione, qui, cum fuerint in ditionem redacti, et impiis sacrorum ritibus prohibiti, vix evangelica praedicatione audita, agminatim confluunt baptismum postulantes; sic enim fere hominum more ac natura comparatum est, ut victi facile in morem victorum et imperantium transeant, et facta dictaque eorum libenter imitentur. Itaque hac ratione paucis diebus plures et tutius ad Christi fidem convertuntur, quam fortasse trecentis annis sola praedicatione converterentur. *Fieri enim non potest*, ut Philosophus ait, *aut non facile fit, ut ea verbis mutentur, et extrudantur, quae impressa sunt moribus, temporeque diuturno retenta*. Itaque vi opus esse ait. Unde natae sint leges, quae vim cogentem habent. Cui naturali dogmati maxime convenit Augustini Ambrosiique doctrina, et Ecclesiae atque Gregorii sapientissimi Papae decretum in memorato cap. *si non*. Quod solum per se potest omnem controversiam in hac causa communi lege rationeque dirimere. Congruit etiam Joannis Scoti doctrina, qui majorem etiam vim in tradenda religione infidelibus et filiis infidelium adhiberi censet, 4. *sententiarum dist.*4. q. *ulti-*

Arist. Ethic. 10.

tima, et Joannis Majoris 4. *sententiarum dist.* 44. q. 3. qui hanc in barbaros expeditionem nominatim probat.

XIV. Quas rationes atque decreta secutus Alexander VI. Papa anno Christi 1493. Fernando et Isabellae Regibus nostris, ab eximia religione Catholicis cognominatis, oraculum et sententiam sedis Apostolicae juxta tradita Deut. 17. et c. *per venerabilem*, *qui filii sint legitimi*, sciscitantibus, volentibusque et suo jure petentibus rescribens, negotium dedit, et magnopere hortatus est, ut hos barbaros imperio suo subjicerent, et ad Christi fidem reducendos curarent, his verbis, quae ex bulla plumbata descripta sunt: *Unde omnibus diligenter, et praesertim fidei catholicae exaltatione et dilatatione (prout decet Catholicos Reges et Principes) consideratis, more progenitorum vestrorum clarae memoriae Regum terras firmas et insulas praedictas illarumque incolas et habitatores vobis, divina favente clementia, subjicere et ad fidem catholicam reducere proposuistis. Nos igitur hujusmodi vestrum sanctum et laudabile propositum plurimum in Domino commendantes, ac cupientes, ut illud ad debitum finem perducatur, hortamur vos quamplurimum in Domino, et per sacri lavacri susceptionem, qua mandatis Apostolicis obligati estis, et viscera misericordiae domini nostri Jesu Christi attente requirimus, ut cum expeditionem hujusmodi omnino prosequi et assumere prona mente orthodoxae fidei zelo intendatis, populos in hujusmodi insulis et terris degentes ad Christianam religionem suscipiendam inducere velitis et debeatis, nec pericula, nec labores ullo umquam tempore vos deterreant, firma spe fiduciaque conceptis, quod Deus omnipotens conatus vestros feliciter prosequetur.* Haec Alexander Pontifex. Cui et similibus decretis non solum stare Christiani homines eo decreto jubentur, sed si quis non paruerit, aut contradixerit, ipso jure per dictum c. *per venerabilem* excommunicatur, et alioquin Christi Vicarium, ut in libro de dispensatione testatur Bernardus, tanquam ipsum Christum, in iis quae non sunt aperte contra Deum, audire debemus. Cujus decreta et rescripta in iis, quae fidem aut mores attingunt, contemnere, haereticum esse, magni Theologi tradiderunt. Quo igitur jure Christi Vicarius potest gentes omnes ab idolorum cultu, si facultas adsit, prohibere, et ad praedicationem Evangelicam audiendam compellere: eodem valet ipsas imperio Christianorum per se aut Principes Christianos subjicere: cum haec via expeditissima sit et commodissima

Alexander VI. Fern. Hispan. Regem hortatus est, ut barbaros suo imperio subjiceret.

Hanc epistolam huic apologiae post finem subjecimus.

V. Silvium in verb. *Canonizatio.*

ma ad ea perficienda et salutem animarum comparandam.

Antequam gentes bello subigantur, per legatos admonendi sunt, si prodesse possit.

XV. Ceterum quidam docti quidem homines, sed non perinde usu rerum periti, oportere tradiderunt, ut antequam bellum pararetur, missis legatis admonerentur barbari, ut ab idolorum cultu desisterent, et Christianae religionis praedicatores publice admitterent; ut si postulatis adquiescerent, ipsorum animarum saluti citra bellum consuleretur; sin autem haec ab ipsis impetrari non possint, tunc justis armis debellati imperata facere compellerentur: quae admonitio, fateor, si absque magnis difficultatibus et utiliter fieri posset, non erat repudianda, nec omittenda. Est enim similis ei, quam Christus fieri jubet in fraterna correctione, priusquam ad denuntiationem procedatur.

XVI. Ceterum quemadmodum in fraterna correctione inutilis admonitio omittenda est Theologorum consensu, et ad denuntiationem, si res praesertim publica postulet, procedendum; sic est de hujusmodi admonitione in hoc bello barbarico statuendum, ut omittatur omnino, si prudenter existimantibus inutilis fore videatur.

Admonitionem hanc, qua gentes sunt instruendi, inutilem esse probatur.

XVII. Nam *debet qui arat, arare in spe fructus percipiendi*, auctore Paulo 1. Cor. 9. et quod est inutile, pro nullo habetur, ut declarat caput *inter corporalia de translatione Episcopi*. Hanc autem admonitionem esse inutilem in tali causa, ac idcirco numquam factam fuisse, multifariam declaratur. *Primum* quia est factu difficilis, et erat difficillima initio belli: tot enim nationes tam barbaras, immenso Oceani et terrarum intervallo distantes, nullo linguae commercio adire et admonere, nec solum quid responderent, sed etiam quid facerent, exspectare, res esset tam difficilis, tanti sumtus, tam longi temporis, ut facile Principes omnes Christianos a tali conatu deterreret. Itaque hanc admonitionem, ut necessariam inducere, nihil aliud erat, quam expeditionem piam et barbaris salutiferam, ac proinde ipsorum conversionem, quae finis belli est, penitus impedire. Est igitur inutilis, et proinde omittenda. Nam quae ordinantur ad finem, haec rationem boni ex ordine ad finem sortiuntur: quare quae finem impediunt, non habent rationem boni. Ut Thomas 2. 2. q. 33. art.6. ad. 3. tradidit. *Deinde* haec admonitio, etsi superatis difficultatibus fieret, nihil tamen aut parum proficeret: esset igitur inutilis, et omittenda: non enim est probabile, neque vero simile, gentem aliquam per solam admonitionem et externae nationis exhortationem adduci posse, ut insitam et a ma-

majoribus acceptam religionem relinquat. Nam ut est in epistola Augustini ad Vincent. *Si docerentur infideles, et non terrerentur, vetustate consuetudinis obdurati ad capessendam viam salutis pigrius moverentur.*

XVIII. Si quis autem dicat, non verbis solum admonendos esse barbaros, sed etiam metu admoti exercitus terrendos, ut metu saltem imperata faciant; jam hoc esset difficultatem admonitionis plurimum augere, et vim facere, propter quam vitandam, ipsi admonitionem inducunt: quae vis si facienda est, non est omittenda utilissima, quae imperium Christianorum accipere cogat. Praeterea quamvis barbari metu impulsi praedicatores admitterent, et cultum idolorum ad tempus deponerent, vel potius deponere simularent; tamen non dubium est, quin timore sublato essent ad pristinos mores reversuri, et praedicatores ejecturi, aut ipsos etiam et ab ipsis conversos, nisi ad pristinam impietatem redirent, occisuri: ut initio nascentis Ecclesiae fiebat. Quae omnia incommoda et difficultates debellatis barbaris facillime tolluntur, et sic plus uno mense in ipsorum conversione proficitur, quam centum annis per solam praedicationem, non pacatis barbaris, proficeretur. Non enim, arbitror, nostri temporis praedicatores sine miraculis plus efficerent, quam quondam Apostoli, *Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis.* Marc. 16. Quae signa jam non sunt a Deo postulanda, cum nobis liceat praeceptum ejus sequentes prudenti consilio barbaros ad convivium evangelicum, qua diximus ratione, compellere. Accedit quod barbarorum subjectio causa est magni Christianorum concursus, quorum illi commercio et consuetudine facilius convertuntur, et conversi commodius edocentur, constantius in accepta fide persistunt, nec in haereses labi permittuntur, et facilius barbariem exuunt, humanioribus et Christianis moribus induuntur. Cum igitur duae viae sint, quibus ad barbarorum conversionem procedi posse videatur, altera per monitionem solum, doctrinamque et praedicationem, difficilis, longa, et multis periculis et laboribus impedita; altera per subjectionem barbarorum, facilis, brevis, et cum multis barbarorum commoditatibus expedita; utra progrediendum sit, non est prudentis hominis dubitare, praesertim cum Augustinum auctorem habeamus, qui expeditiore progrediendum esse, aperte verbis illis, quae et paulo ante citavimus, declarat. *Si docerentur*, inquit, *et non terrerentur, vetustate consue-*

suetudinis obdurati ad capessendam viam salutis pigrius moverentur: quibus plane docet Augustinus non doctrina modo agendum esse, sed vim etiam salutiferam, quae viam doctrinae muniat, adhibendam. His rebus explicatis, superest, ut ad objecta respondeamus.

Respondetur ad argumenta, quibus probant bellum esse injustum.

XIX. *Ad primum igitur respondeo*: Bello, quod idololatris infertur, non tam hominum quam Dei injurias, quae multo graviores sunt, vindicari; et alioquin injuriam infert postulanti, qui justa postulata non facit, et qui parere alteri debet, is, si admonitus imperium recuset, injuriosus est; ut appareat hoc bello humanas quoque, non solum divinas injurias vindicari: nam nec injustum bellum inferre, nec justum illatum, si rite fuerit indictum, propulsare licet sine injuria, non enim solum contumeliam inferre, sed utcumque injuste in quemquam facere injuria est.

XX. *Ad secundum*: fateor, neminem esse ad fidem cogendum, ut invitus credat, invitus baptizetur, ut poenis aut metu Christianus fieri compellatur, quae summa est decretorum et testimoniorum objectorum. Esset enim vis inutilis et irrita opera, nam credere voluntatis est, quae cogi non potest. Idolorum autem cultores Christianorum imperio subjicere, ut impiis ritibus abstinere, et legem naturae servare, evangelicos praedicatores sublatis impedimentis audire cogantur, justum est ac pium, et ab ecclesia comprobatum et factum eorumdem sacrorum Doctorum testimonio Augustini 23. q. 4. c. *non invenitur*, Gregor. in epistola ad Aldibertum, quae est lib. 9. sexagesima.

XXI. *Ad tertium*: Christi facta sive actiones, si possumus, imitari fas est et pium; sed ita, nisi Christus aliter statuat. Quamquam igitur Christus nullum nec paganum nec haereticum ad epulas evangelicas, hoc est, ad fidem compulit, nec ipse, nec Apostoli; idem tamen, cum Regum ac Principum Christianorum facultas esset, ut utrosque, qua ratione diximus, compelleremus, praecepit in evangelica parabola, ut Augustinus, Ambrosius Gregoriusque exponunt, et ita factum est ab Ecclesia tempore Constantini, item Gennadii, cujus bella Gregorius maxime laudat, ut supra memoravimus. Hanc tertiam objectionem accuratissime confutat Augustinus in epistola 50. quae est ad Bonifacium. *Non considerant*, inquit, *aliud tunc fuisse tempus, et omnia suis temporibus agi. Quis enim tunc in Christum crediderat Imperatorum*, &c. Quod er-

ergo quidam cavillantur, evangelicam illam compulsionem ad exemplorum et miraculorum vim esse referendam, commentitium est, et stropha haereticorum ab Augustino in eadem ad Bonifacium epistola confutata.

XXII. *Ad quartum*: Nego commodius barbaros per solam praedicationem ad fidem induci, quam si prius fuerint debellati: quin potius, nisi debellentur, multae et magnae difficultates obsunt praedicationi et conversioni, de quibus supra diximus. Quae omnia impedimenta tolluntur, si prius gentes fuerint in Christianorum ditionem redactae. Itaque bellum est necessarium ad praedicationem et conversionem, non quidem simpliciter, sed quia recte, hoc est, sine magnis difficultatibus, res fieri non potest, nisi gentibus debellatis. Nam cum necessarium quinque modis dicatur auctore Aristotele, uno modo necessarium id esse intelligitur, sine quo res aut omnino, aut recte fieri non potest. Bellum igitur necessarium est, nisi forte barbari voluntate, et sine armis in ditionem redigerentur. Nam via praedicationis sine ulla vi longa est, et multis difficultatibus impedita. *Metaph.* 5.

XXIII. *Ad quintum*: Duplex hoc in bello intelligi potest admonitio, una qua pax offertur, si fecerint imperata, ut praecipitur in Deuteronomio his verbis: *Si quando accesseris ad expugnandam civitatem, offeres ei primum pacem. Si receperit, et aperuerit portas, cunctus populus, qui in ea est, salvabitur, et serviet tibi sub tributo.* Quae admonitio non in hoc solum, sed in omni bello juste inferendo necessaria est, si forte ratione, aut denuntiatione periculi, sine sanguine hostes ad deditionem compellere, et quod petimus assequi detur. Alia esset admonitio, de qua supra memoravimus, et quam inutilem fore, ac proinde omissam, et omittendam esse demonstravimus. *c.* 20.

XXIV. *Ad sextum* respondeo, istam rationem nihil magis contra hoc bellum facere, quam contra cetera, quacumque ratione fuerint illata: vix enim umquam bellum gestum est sine magnis incommoditatibus et jacturis, sine aliqua injuria et maleficio. Ceterum non si difficile est bellum, et ex causa justa, gerentem injurias et maleficia cavere protinus est impossibile; nec Principi, cujus justa, vel injusta causa bellum justum facit, aut vicissim injustum, assignanda sunt crimina a militibus praeter ejus voluntatem admissa; nec ea ex causa justa injustam faciunt sive damnandam. Quod si re-

pericula etiam et peccandi occasiones Christianis legibus vitare jubemur, non tamen cum majus alterum malum vitare eodem tempore necessitas adhortatur, aut si aliorsum vocet publica et magna commoditas. Nam licet nemo possit in eas angustias compelli, ut peccare sit illi necesse, si tamen duo praecepta simul urgeant, quae simul adimpleri nequeunt, qui graviori paret, altero praetermisso, non peccat, ut concilii Toletani decreto et Gregorii testimonio docemur dist. 13. c. *duo mala*, et c. *nervi*, et Gersonis regula morali, et Aristotelis doctrina *Ethic.* III. quae ratio in bellis potissimum est ineunda, ut docet idem Joannes Gerson auctor gravissimus ibidem : sic enim disserit c. *de avaritia*: *In bellis faciendis, quae malis innumeris plena sunt, nunc ad istos innocentes, nunc ad illos, sola utilitas reipublicae eos excusat a mortali, aut evitatio damni publici notabiliter pejoris, quam sit damnum privatum ex bello proveniens.*

XXV. Ex hoc igitur praecepto si mala et bona, quae hoc bellum barbaris importat, ad calculos revocemus, haud dubie mala bonorum multitudine et gravitate prorsus obruantur. Summa enim malorum est, quod Principes mutare coguntur, nec eos omnes, sed quos oportere visum est; et bonis mobilibus magna ex parte privantur, auro scilicet et argento, quae metalla apud ipsos in parvo pretio erant, quippe qui nec aureis nec argenteis nummis utebantur, et pro his ab Hispanis ferri metallum, quod ad vitae plurimos usus longe commodius est, accipiunt; praeterea triticum, hordeum, legumina, frugiferarum arborum et oleorum multa genera, equos, mulas, asinos, oves, boves, capras, et alia multa barbaris numquam visa, quae hinc allata felicissime proveniunt in illis regionibus. Quarum rerum singularum commoditate utilitas, quam barbari ex auro et argento accipiebant, longe superatur. Adde nunc litteras, quarum barbari funditus erant expertes, legendi et scribendi prorsus ignari: adde humanitatem, optimas leges et instituta, et quae sola vincit omnes omnium ceterarum rerum commoditates, veri Dei cognitionem, et religionem Christianam : quibus rebus cognitis et animadversis, qui hanc expeditionem impedire conantur, ne barbari veniant in Christianorum ditionem; hos ego non barbaris humane favere, ut ipsi videri volunt; sed eisdem plurima et maxima bona crudeliter invidere contendam. Quae bona ignava et importuna ipsorum sententia vel tolluntur omnino, vel plurimum retardantur,

tur. Neque tamen negaverim posse tempus incidere, cùm sit a subjectione barbarorum, licet cogendi facultas adsit, temperandum: ut si quis Princeps cum sua civitate aut gente, non metu et simulatione, sed sua sponte bona fide spiritu Dei afflatus, magistros Christianae religionis a nostris postularet; si quove alio casu recta ratio in maxima rerum humanarum varietate, quam una regula metiri non possumus, barbarorum saluti aliter consulere adhortaretur: legibus enim atque praeceptis, quid in quoque genere magna ex parte fieri oporteat, constituitur. Cetera, quae extra ordinem accidunt, justorum Principum et proborum virorum, qui rebus gerendis praefuerint, prudentiae, prout ratio boni publici postulabit, administranda relinquuntur: ut Philosophus *Polit.* III. et *Ethic.* lib. V. declarat.

XXVI. *Ad septimum*: quod Paulus ad se pertinere negat, *de eis, qui foris sunt, judicare*, hunc habet intellectum, non esse muneris Apostolici, ut a Christianis, sic ab eis, qui extra fidem sunt, vitae rationem poscere, et ut Christiane vivant postulare. Ceterum dare operam, ut iidem ad Christi fidem convertantur, ac eis evangelium praedicare, et omnia, quae ad hoc commode praestandum conducunt, pro facultate conari, proprium esse muneris Apostolici, non solum ejusdem Pauli, sed omnis omnium Apostolorum vita, et ob id oppetita mors testificatur. *1. Cor. 5.*

XXVII. Quod vero pertinet ad editionem libri, in quo belli faciendi justitia et ratio, et quid jure, quid injuria fiat, declaratur, et crudeliter atque avare facta vituperantur, si quis miles aut praefectus per occasionem libri se peccasse dixerit, is per ignorantiam affectatam et malitiam, seu per scandalum Pharisaeorum deliquisse facile convincetur. Contra vero ex editione libri haec maxima commoda consequentur. Tolletur magnum scandalum et infamia Regum nostrorum et nationis, qui vulgo propter falsam, aut male intellectam quorumdam Theologorum doctrinam injuste et tyrannice hos barbaros in suam ditionem redegisse putantur, ut quidam nuper impudentissime prodidit. Deinde qui ex hac expeditione aurum vel argentum retulerunt, quid juste, quid injuste paraverint, quid jure retinere possint, quid restituere debeant, facile et ab ipsis et a sacerdotibus, quibus peccata confitentur, intelligetur. Nunc enim utrique in magna juris ignoratione versantur.

XXVIII. *Postremo*, quaestione perorata, *si Rex perstet in senten-* **Utrum si Rex perstet in**

In sententia, et confessor sit in contraria, iuste possit Rex ab ipso absolvi.

tentia, confessor contrariam probet, num recte pieque ab eo possit absolvi, respondes statuisque posse, propterea quod utraque opinio probabilis sit, seque pari doctorum numero tueatur. Quod si ita est, obsecro te, Praesul gravissime, quid tibi et istis meis Areopagitis in mentem venit, in causa dubia Regem vestrum vestramque nationem judicio vestro condemnare, infamiaque notare, et cum magno totius orbis scandalo summi Sacerdotis Ecclesiaeque judicium atque decretum tam sine causa rejicere, ut contemnere videamini. Hoc igitur dicerem, si causa, ut vobis videtur, esset dubia: nunc autem meis rationibus expositis, si verum quaerimus, nihil habet ambiguitatis. Istorum enim opinio, nec vera est nec probabilis. Nam quod memoras de doctorum seu judicum numero, vide ne parum diligenter rationem suffragiorum inieris: pro ista enim opinione de scriptoribus solus Thomas Cajetanus facit, nec id aperte; ex ceteris autem nemo, qui meae sententiae fundamenta ex me vel meis scriptis plane cognoverit, praeter admodum paucos ambitione corruptos, qui veritatem scienter et pertinaciter oppugnant, ne ab eo, quod voce aut commentariolis ipsi vel adjurati amici praedicaverant, cum aliqua existimationis jactura discedere videantur.

XXIX. Nostra vero sententia auctores habet ex Philosophis principem ipsorum Aristotelem *Pol.* 1. c. 3. et 5. ex juris Pontificii peritis nobiscum faciunt consultissimi quique in c. *quod super his de voto*; ex Theologis vero Augustinus, Ambrosius, Gregorius et Thomas, viri sanctitate et doctrina clari, qui omnes vim apertissime probant, ut in haereticos, sic etiam in paganos, ut demonstravi. Item Jo. Scotus, qui 4. *sententiarum*, dist. 4. q. ultima, majorem etiam vim infidelibus horumque filiis adhibendam censet; Nicolaus Lyra *Numer.* 31. Mag. Roa explicans art. Pol. 1. Jo. Majoris, qui 4. *sentent.* dist. 44. q.3. hanc in barbaros expeditionem nominatim probat!; Alfonsus Castrus lib. 2. *de justa haereticorum punitione*, qui et ipse nuper Salmanticae, summa quaestionis, quam ipse confeceram, diligenter, ut idem chirographo, quod penes me est, profitetur, perlecta et considerata, libellum meamque sententiam sine ulla exceptione probavit. Ad summam meum librum, antequam versutus et inimicus homo zizania figmentis disseminasset, nemo legit et intellexit, quin magnopere probaret, in primisque quatuor doctissimi et gravissimi viri Fernandus Guevara, et Franciscus Montalvus regii Consiliarii, Alvarus Moscosus, Didacus Victoria monachus Domini-

nicanus, quibus singulis libri mei examen a regio Consilio fuit commissum, quorum Theologorum judicium, quod uterque sua manu operi subscripsit, subjeci.

XXX. *Perlegi hoc opus, in quo nihil inveni a veritate alienum, sed plura quae legantur digna, adeoque opus cum auctore non modo commendo, sed admiror. Fr. Didacus de Victoria.* Quam sententiam numquam ille contra communem suorum persuasionem tam libere et incunctanter pronuntiasset, nisi Francisci fratris germani doctissimi et animo ingenuo liberoque viri, qui bidui aberat, auctoritate fuisset confirmatus; cum quo librum meum, quem diu causis illatis retinuit, et consilium communicasse, claris conjecturis pro certo mihi persuasi. Moscosus autem ita subscripsit. Judicium doctor. virorum de opere Sepulvedae de justis belli causis. Victoriae.

XXXI. *Et ego legi hoc opus docte elaboratum, et nihil inveni, quod meo judicio probabilitate careat, immo ea, quae ex sacris litteris et sacris doctoribus hic adducuntur, ita suadent hujus doctoris intentum, ut nullus quamvis protervus oppositum audeat affirmare. Moscosus.* Nec est silentio praetereundum gravissimum amplissimi et doctissimi viri Fernandi Valdesii Hispalensis Archiepiscopi et Inquisitoris generalis testimonium, qui, cum meum librum et summam quaestionis, de qua dixi, semel et iterum legisset, nuper post praeclarum illud judicium in doctissimorum gravissimorumque virorum consessu, cum de his rebus, quae tunc erant in ore omnium, (cui enim non scandalo fuit res tam insperata?) pauca disseruisset: *Dicam*, inquit, *quod sentio: qui hunc librum impediendi auctores initio fuerunt, hi multo magis ex officio facerent, si sedulo darent operam, ut idem grandioribus litteris excusus ex pulpitis per omnem Hispaniam praedicaretur*. Idem saepe professus est Petrus Ortisius, praestanti doctrina Theologus, in cujus immatura morte magnam nuper jacturam studia theologica fecerunt. Moscosi judicium. Judicium Ferd. Valdesii. Petrus Ortisius.

XXXII. Petrus Sotus monachus Dominicanus, Caroli Caesaris sacrae confessionis administer, in epistola, quam ad me misit, negat se ullo modo de justitia belli hujus dubitare; sed ne libri editionem properarem, me in eadem epistola solicite semel et iterum, nescio qua ratione ductus, adhortatur. Idem palam asserunt Joannes Aegidius, qui Salmanticae ex cathedra theologiam docet, et Honcala Canonicus Avilensis, primarii Theologi, quorum hic non voce tantum, sed etiam scripto sententiam suam testatus est. Et Alfonsus Her- Petr. Sotus. Jo. Aegidius. Honcala. Alfonsi Herrera judicium.

Herrera monachus Dominicanus, concionator regius, vir doctissimus, animo candido et ingenuo, qui cum mea scripta legisset, meque disserentem audisset: *Ex me*, inquit, *Genesi*, *conjecturam facio*, *nec puto a te quemquam dissentire*, *nisi qui te tuaque scripta vel non audierit*, *vel non intellexerit*. Item nobis suffragantur magno consensu Hispalenses Theologi, qui nuper summam quaestionis diligenter perlegerunt, in primisque duo viri doctissimi Ludovicus Carvajalus Franciscanorum praefectus, et Augustinus Sbaroja monachus Dominicanus, qui theologiam ex cathedra in suorum collegio docet. Praeterea vir, ut auctoritate, sic doctrina praestans Michaël Arcus Dominicani ordinis in Baetica praefectus Provincialis, qui nuper in Cordubensi coenobio, re diligenter ex meis scriptis meque disserente perspecta, et cum doctis monachis non paucis collata, non solum meam sententiam, ceteris, quos dixi, et in primis Martino Mendoza, ejusdem coenobii praefecto gravissimo et egregia doctrina viro consentientibus, palam probavit, sed etiam mirari sese professus est, quae causa impressionem libri hujus moraretur, qui ad multorum errorem tollendum, et mentes scrupulis et aculeis conscientiae perperam fortassis injectis explicandas magnopere pertineret: a cujus sensu non abhorrere virum ei doctrina et auctoritate similem Dominicum cognomento Sanctae Crucis, ejusdem ordinis ad Castellam praefectum Provincialem, nuper mihi retulit Dominicus a Cruce cognominatus, ad novam Hispaniam praefectus et ipse Provincialis, qui cum aliis perspectae probitatis et religionis monachis ex illo altero orbe missus fuit, ut Carolum Caesarem coram quid boni publici et justitiae ratio postularet, edocerent, peterentque (id quod impetrarunt) ut pro sua prudentia et aequitate tumultibus illarum regionum incolarum Hispanorum et seditionibus leges temperando prospiceret, et pro sua sapientia modum imponeret tantis malis; quae mala, si verum quaerimus, ex unius hominis vel errore nostrae huic sententiae contrario, vel etiam temeritate et rerum novarum studio primam originem habuerunt; pro quibus malis, et quietis impatiente animo, qui nos quoque hic exercet, homini malum cupere vel imprecari alienum est meae naturae et instituto; quin magis precor, ut Deus illi meliorem mentem praebeat, quo discat aliquando quietas cogitationes turbulentis consiliis anteferre.

Hispalenses Theologi, Lud. Carvajalus. August. Sbaroja. Michaël Arcus.

Martinus Mendoza.

XXXIII. Ad summam, ut unde sumus digressi, revertamur, a nobis sunt omnes eruditi, quibuscumque meam sententiam et ratio-

tiones exposui, praeter paucos, quos dixi, ambitione aut alio graviore morbo corruptum et repugnantem animum gerentes, quos ipsos tamen tergiversantes et laborantes disputatione coëgi, ut ad levissima et plane indocta commenta, nolo enim dicere puerilia, miserabiliter confugerent more factiosorum hominum, qui in civilibus contentionibus et magnis rerum angustiis ergastula solvunt. Longe igitur dispar nostra et adversariorum causa est. A quibus si ceteris in rebus tantopere vinceremur, quanto sumus superiores: una tamen summi Sacerdotis et Ecclesiae sacrosancta, qua ipsi nitimur, auctoritas in hac mores et religionem publice attingente causa omnes omnium aliorum judicum sententias pondere et majestate apud pios omnes longe superaret; nec superaret modo, sed etiam pertinaciter obsistentes, haereticos esse convinceret. Ut igitur dicam quod sentio, et aliquando perorem: haud equidem video, quomodo istorum opinio defendi queat, quae fundamentis et strophis haereticorum nititur, evangelio et sacrorum doctorum consentientibus declarationibus et testimoniis adversatur, a vetere judicio Ecclesiae dissentit, et novum ejusdem gravissimum decretum et rescriptum nostris Principibus Apostolicum oraculum ex divino praecepto (de quo est *Deut.* 17. et c. *per venerabilem*, *qui filii sint legit.*) consulentibus datum contemnit; aut quomodo non sit haeretica, si rebus et rationibus cognitis cum pertinacia defendatur. *

* In editione hujus operis prima adjectum est in fine: „Hoc opus judicio doctissimorum et gravissimorum dominorum Philippi Archinti Sanctissimi Domini nostri Papae „Vicarii, et Aegidii Foscararii magistri sacri palatii, ac Antonii Augustini auditoris „Rotae examinatum et approbatum, et multorum aliorum eruditissimorum virorum consensu in urbe commendatum, impressum fuit Romae apud Valerium Doricum et Ludovicum fratres Brixienses. Prima Maii anno a Christo nato M. D. L. "

DE-

DECRETUM ET INDULTUM ALEXANDRI SEXTI

SUPER EXPEDITIONE IN BARBAROS NOVI ORBIS, QUOS INDOS VOCANT.

In nomine Domini Amen. Noverint universi hoc praesens publicum transumtum inspecturi, quod nos Jacobus Conchillos, Dei et Apostolicae sedis gratia Episcopus Cathaniensis, habuimus, vidimus et diligenter inspeximus infrascriptas litteras felicis recordationis Alexandri Papae VI. ejus vera bulla plumbea cum cordulis sericeis croceique coloris more Romanae curiae impendentis bullatas, sanas siquidem et integras ac omnimoda suspicione carentes hujusmodi sub tenore.

„Alexander Episcopus, servus servorum Dei, carissimo in Christo „filio Ferdinando Regi et carissimae in Christo filiae Elisabeth Reginae „Castellae, Legionis, Aragonum, Siciliae et Granatae illustribus, „salutem et Apostolicam benedictionem. Inter cetera divinae ma„jestati beneplacita opera, et cordis nostri desiderabilia, illud pro„fecto potissimum exsistit, ut fides catholica et Christiana religio no„stris praesertim temporibus exaltetur, ac ubilibet amplietur et dila„tetur, animarumque salus procuretur, ac barbarae nationes depri„mantur, et ad fidem ipsam reducantur. Unde cum ad hanc sacram „Petri sedem, divina favente clementia, meritis licet imparibus, evo„cati fuerimus, cognoscentes vos tamquam veros catholicos Reges „et Principes, quales semper fuisse novimus, et a vobis praeclare „gesta toti paene jam orbi notissima demonstrant, nedum id exopta„re, sed omni conatu, studio et diligentia, nullis laboribus, nullis „impensis, nullisque parcendo periculis, etiam proprium sanguinem „effundendo efficere, ac omnem animum vestrum omnesque conatus „ad hoc jamdudum dedicasse, quemadmodum recuperatio regni „Granatae a tyrannide Saracenorum hodiernis temporibus per vos „cum tanta divini nominis gloria facta testatur: digne ducimur non „immerito, et debemus illa vobis etiam sponte et favorabiliter con„cedere, per quae hujusmodi sanctum et laudabile ac immortali Deo „acceptum propositum in dies ferventiori animo ad ipsius Dei hono„rem et imperii Christiani propagationem prosequi valeatis. Sane

„ac-

„accepimus, quod vos, qui dudum animum proposueratis aliquas „insulas et terras firmas remotas et incognitas, ac per alios hactenus „non repertas quaerere et invenire, ut illarum incolas et habitatores „ad colendum Redemtorem nostrum et fidem catholicam profitendum „reduceretis: hactenus in expugnatione et recuperatione ipsius regni „Granatae plurimum occupati, hujusmodi sanctum et laudabile pro„positum vestrum ad optatum finem perducere nequivistis. Sed tan„dem, sicut Domino placuit, regno praedicto recuperato, volentes „desiderium adimplere vestrum, dilectum filium *Christophorum Co„lon*, virum utique dignum et plurimum commendandum, ac tanto „negotio aptum cum navigiis et hominibus ad similia instructis, non „sine maximis laboribus et periculis ac expensis destinastis, ut terras „firmas, et insulas remotas et incognitas hujusmodi, per mare, ubi „hactenus navigatum non fuerat, diligenter inquireret. Qui tandem, „divino auxilio facta extrema diligentia in mari oceano navigantes, „certas insulas remotissimas, et etiam terras firmas, quae per alios „hactenus repertae non fuerant, invenerunt, in quibus quamplurimae „gentes pacifice viventes, et, ut asseritur, nudi incedentes, nec car„nibus vescentes inhabitant, et ut praefati nuntii vestri possunt o„pinari, gentes ipsae in insulis et terris praedictis habitantes, credunt „unum Deum creatorem in caelis esse, ac ad fidem catholicam am„plexandum et bonis moribus imbuendum satis apti videntur, spes„que habetur quod, si erudirentur, nomen Salvatoris domini nostri „Jesu Christi in terris et insulis praedictis facile induceretur. Ac prae„fatus Christophorus in una ex principalibus insulis praedictis jam u„nam turrim satis munitam, in qua certos Christianos, qui secum „iverant, in custodiam, et ut alias insulas ac terras firmas remotas „et incognitas inquirerent, posuit, construi et aedificari fecit. In „quibus quidem insulis et terris jam repertis aurum, aromata, et „aliae quamplurimae res pretiosae diversi generis et diversae quali„tatis reperiuntur. Unde omnibus diligenter, et praesertim fidei ca„tholicae exaltatione et dilatatione, prout decet catholicos Reges et „Principes, consideratis: more progenitorum vestrorum, clarae me„moriae Regum, terras firmas et insulas praedictas illarumque in„colas et habitatores vobis, divina favente clementia, subjicere et „ad fidem catholicam reducere proposuistis. Nos igitur hujusmodi „vestrum sanctum et laudabile propositum plurimum in Domino „commendantes, ac cupientes, ut illud ad debitum finem perduca-

"tur, et ipsum nomen Salvatoris nostri in partibus illis inducatur: "hortamur vos quamplurimum in Domino, et per sacri lavacri sus-"ceptionem, qua mandatis apostolicis obligati estis, et viscera mi-"sericordiae domini nostri Jesu Christi attente requirimus, ut cum "expeditionem hujusmodi omnino prosequi et assumere prona mente "orthodoxae fidei zelo intendatis, populos in hujusmodi insulis et ter-"ris degentes ad Christianam religionem suscipiendum inducere veli-"tis et debeatis, nec pericula, nec labores ullo umquam tempore vos "deterreant, firma spe fiduciaque conceptis, quod Deus omnipo-"tens conatus vestros feliciter prosequetur. Et ut tanti negotii pro-"vinciam apostolicae gratiae largitate donati liberius et audacius as-"sumatis: motu proprio, non ad vestram vel alterius pro vobis su-"per hoc nobis oblatae petitionis instantiam, sed de nostra mera li-"beralitate, et ex certa scientia, ac de apostolicae potestatis plenitu-"dine, omnes insulas et terras firmas inventas et inveniendas, dete-"ctas et detegendas versus occidentem et meridiem, fabricando et "construendo unam lineam a polo arctico, scilicet septentrione, ad "polum antarcticum, scilicet meridiem, sive terrae firmae et insulae "inventae et inveniendae sint versus Indiam aut versus aliam quam-"cumque partem, quae linea distet a qualibet insularum, quae vul-"gariter nuncupantur *de los Azores* et *Cabo verde*, centum leucis ver-"sus occidentem et meridiem: ita quod omnes insulae et terrae firmae "repertae et reperiendae, detectae et detegendae a praefata linea ver-"sus occidentem et meridiem, per alium Regem aut Principem Chri-"stianum non fuerint actualiter possessae usque ad diem nativitatis "domini nostri Jesu Christi proxime praeteritum, a quo incipit an-"nus praesens millesimus quadringentesimus nonagesimus tertius, "quando fuerunt per nuntios et capitaneos vestros inventae aliquae "praedictarum insularum: auctoritate omnipotentis Dei nobis in bea-"to Petro concessa, ac vicariatus Jesu Christi, qua fungimur in "terris, cum omnibus illarum dominiis, civitatibus, castris, locis et "villis, juribusque et jurisdictionibus ac pertinentiis universis vobis "heredibusque et successoribus vestris, Castellae et Legionis Re-"gibus, in perpetuum tenore praesentium donamus, concedimus et "assignamus, vosque et heredes ac successores praefatos illarum "dominos cum plena, libera et omnimoda potestate, auctoritate et "jurisdictione facimus, constituimus et deputamus. Decernentes ni-"hilominus per hujusmodi donationem, concessionem et assignatio-

"nem

»nem nostram nulli Christiano Principi, qui actualiter praefatas in»sulas et terras firmas possederit usque ad praedictum diem nati»vitatis domini nostri Jesu Christi, jus quaesitum sublatum intelligi »posse aut auferri debere. Et insuper mandamus vobis in virtute san»ctae obedientiae, ut sicut etiam pollicemini, et non dubitamus pro »vestra maxima devotione et regia magnanimitate vos esse facturos, »ad terras firmas et insulas praedictas viros probos et Deum timen»tes, doctos, peritos et expertos ad instruendum incolas et habita»tores praefatos in fide catholica et bonis moribus imbuendum des»tinare debeatis, omnem debitam diligentiam in praemissis adhiben»tes. Ac quibuscumque personis cujuscumque dignitatis, etiam im»perialis et regalis, status, gradus, ordinis vel conditionis sub excom»municationis latae sententiae poena, quam eo ipso, si contra fecerint, »incurrant, districtius inhibemus, ne ad insulas et terras firmas in»ventas et inveniendas, detectas et detegendas versus occidentem et »meridiem, fabricando et construendo lineam a polo arctico ad po»lum antarcticum, sive terrae firmae, et insulae inventae et inve»niendae sint versus Indiam aut aliam quamcumque partem, quae »linea distet a qualibet insularum, quae vulgariter nuncupantur *de »los Azores* et *Cabo verde*, centum leucis versus occidentem et »meridiem, ut praefertur; pro mercibus habendis, vel quavis alia »de causa accedere praesumant absque vestra ac heredum et succes»sorum vestrorum praedictorum licentia speciali. Non obstantibus »constitutionibus et ordinationibus apostolicis, ceterisque contrariis »quibuscumque, in illo, a quo imperia et dominationes ac bona cun»cta procedunt, confidentes, quod, dirigente Domino actus vestros, »si hujusmodi sanctum et laudabile propositum prosequamini, bre»vi tempore cum felicitate et gloria totius populi Christiani vestri »labores et conatus exitum felicissimum consequentur. Verum quia »difficile foret praesentes litteras ad singula quaeque loca, in quibus »expediens fuerit, deferri: volumus, ac motu et scientia similibus »decernimus, quod illarum transumtis manu publici notarii inde ro»gati subscriptis, et sigillo alicujus personae in ecclesiastica dignitate »constitutae, seu curiae ecclesiasticae munitis, ea prorsus fides in »judicio et extra, ac alias ubilibet adhibeatur, quae praesentibus »adhiberetur, si essent exhibitae vel ostensae. Nulli ergo omnino »hominum liceat hanc paginam nostrae commendationis, hortationis, »requisitionis, donationis, concessionis, assignationis, constitutionis,

„deputationis, decreti, mandati, inhibitionis, et voluntatis, infrin„gere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare „praesumserit, indignationem omnipotentis Dei, ac beatorum Petri „et Pauli Apostolorum ejus se noverit incursurum. Datis Romae apud „Sanctum Petrum, anno Incarnationis dominicae millesimo qua„dringentesimo nonagesimo tertio, quarto nonas Maii, pontificatus „nostri anno primo.‟

Haec declaratio, decretum atque concessio sacrorum canonum sententiae consentit, quae habetur c. *per venerabilem*, §. *rationibus, qui filii sunt legitimi*, et c. *si non* 23. q.4. in quo inquit Gregorius, *justum sanctumque esse bellum, quod infidelibus a Christianis infertur, ut eis imperio subditis praedicari possit Christi evangelium, ne si imperio subditi non sint, praedicationi et conversioni eorum, qui crediderint, impedimento esse possint*. Idemque decretum atque concessio potestati Christi innititur, qui cum ei secundum huma-
Matth. 28. nitatem, ut Hieronymus et Augustinus exponunt, *data* fuisset *omnis potestas in caelo et in terra*, hanc potestatem communicavit cum vicario suo, quae quamvis ordinetur ad salutem animarum et bona spiritalia, non tamen excluditur a temporalibus, quatenus haec or-
De reg. prin. lib. 3. *c.* 10. *et* 13. dinantur ad spiritalia, ut Thomas testatur. Subjectio autem barbarorum ad evangelii praedicationem ordinatur, ad quam Papa non solum potestatem habet a Deo, sed etiam praeceptum evangelicum. Nam quod Paulus ad se pertinere negat, *de iis, qui foris sunt, ju-*
1. *Cor.* 5. *dicare*, hunc habet intellectum, non esse muneris apostolici ut a Christianis, sic ab iis, qui extra fidem sunt, vitae rationem poscere, vel ab eis, ut Christiane vivant, postulare. Ceterum dare operam, ut iidem ad Christi fidem convertantur, proprium esse muneris apostolici, non solum ipsius Pauli, sed omnis omnium Apostolorum vita, et ob id oppetita mors testificatur. Vide Augustini epistolas 48. et 50. et 204. quae sunt ad Vincentium, ad Bonifacium, ad Donatum, et citantur in decretis 23. q. 4. c. *non invenitur*, c. *si Ecclesia*, c. *displicet* q. 6. c. *vides*: item epistolas Gregorii 73. primi libri, et 60. noni, et Ambrosii epistolas 30. et 31. Nam licet in haereticos disputat Augustinus, in eisdem rationibus a caritate profectis concludit juste paganos compelli, ut desistant idololatria, dicto c. *non invenitur*. Thomas secunda secundae q. 10. art. 8. *Infideles*, inquit, *compellendi sunt*, si facultas adsit, ne fidem impediant blasphe-

miis,

miis, vel alia ratione, et ideo frequenter bellum in eos fideliter movent. Idem q. 94. art. 3. testatur idololatria magnam blasphemiam contineri, et fidem opere impugnari. Unde Lyra super *Numer.* c.31. justum esse bellum dicit contra idololatras, ne Deum blasphement per idololatriam. Sed omnium maxime facit c. *si non* 23. q. 4. Vide etiam Innocentium et Hostiensem et Panormitanum in c. *quod super his de voto.* Itaque vis prohibita c. *de Judaeis* dist. 45. est, ne quis invitus baptizetur, aut Christianus esse cogatur. Nam deponere idololatriam et Christianorum imperio parere justissime compelluntur infideles, ne fidei praedicationem et propagationem impediant, et facilius convertantur: non tamen sunt nec possessionibus spoliandi, nec in servitutem redigendi.

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE
CORDUBENSIS
COHORTATIO
AD CAROLUM V.
IMPERATOREM INVICTISSIMUM,
UT FACTA CUM CHRISTIANIS PACE, BELLUM SUSCIPIAT IN TURCAS.

I. QUamquam omnis consultatio, quae de rebus maximis suscipitur, ab eo praesertim, qui velit Regi, aut Imperatori consilium dare, difficillima mihi semper est visa, Caesar *invictissime*, eoque periculosior, quod si res successerit ex sententia, non qui consilium dederit, sed qui rem gesserit, laudatur; sin par eventus consilio quamlibet recta ratione inito defuerit, hunc venia plerumqne cum miseratione consequitur, culpa vero et invidia omnis in consultorem transfertur: tamen in ea tempora reipublicae incidimus Christiani, ut si cui quid in mentem venerit, quod ad bonum publicum pertinere putet, id ullo tali metu aut periculo retardatum in tanta rerum difficultate tacere, contra fas et pietatem mihi esse videatur. Neque vero ignoro tibi in maximis difficultatibus neque consilium umquam, neque animum defuisse, qui tuorum hostium consilia tam prudenter frustratus es, et conatus tam fortiter repressisti, ut nemo te hactenus ad bellum vel simultatem sine suo maximo incommodo, et tua summa gloria provocaverit. Sed quia nec tua fortuna debet tuorum in te remque publicam pietatem excludere, et bellum impendet maximum, atque omnibus, quae nostra memoria gesta sunt, Christianis periculosius, quippe cujus discrimine majora quam umquam, rerum momenta versantur: explicare tibi constitui, quae mihi nuper, cum esset nuntiatum Turcas, capta Buda urbe, ad Viennae obsidionem properare, solicite de Christianorum republica et imminenti periculo commentanti, non inutilia visa sunt, quae tibi in Italia, quo nuper optimis, ut spero, et Christiano populo salutaribus auspiciis advenisti, de summa rerum consultanti suggerantur. Tuae vero sapientiae atque humanitatis fuerit, non dicentis perquam tenuem for-

tu-

tunam, sed pium in te remque publicam animum, et momenta rationum spectare.

II. Dicam enim de genere belli, et de Turcarum nostrisque viribus et facultatibus: atque ita dicam, ut appareat, neque contemnendum esse hostem, cui nisi mature fuerit obviatum, nostra salus et libertas summum discrimen atque periculum sit aditura, neque rursus tam magnum, ut pertimescendus sit, aut major habendus, quam ut queat tuis armis superari. Nam bellum, Carole Caesar, multis saepe de causis solet a mortalibus iniri; juste quidem ad res ablatas, cum jure nequeunt, armis repetendas, vel ad injurias propulsandas, et vim illatam repellendam. Injuria vero quosdam ut bellum inferrent, ambitio regnandique cupiditas coëgit: alios habendi libido concitavit ad arma: fuerunt, quos avaritia simul et ambitio sollicitaverit. Sed cum bellum omne injuste susceptum detestandum sit, atque mortalibus omni peste et alluvione nocentius; cetera tamen ludus quidam et levissima videri possunt, si ad genus belli hujus spectetur, quo nostri, hoc est Christiani homines, a barbara Turcarum immanitate infestantur: non enim de gloria certamen est, in qua vinci sit indecorum, non de imperio et facultatibus, quibus exspoliati solam inopiam, nec eam turpem aut servilem incurrant; sed pro patria, pro liberis, pro aris et focis, ad summam pro salute et libertate, proque ipsa religione pugnandum est.

III. Resipiscant igitur aliquando, et suam caecitatem ac miserandum furorem agnoscant, qui, cum Principis cujuspiam Christiani paulo saevius imperium patiuntur, satius esse clamitant, perpeti Turcarum dominatum. O vox caecorum hominum turpissima, et ab omni religione atque ingenuitate aliena, si quidem ex animi sententia prolata sit, non vi praesentis doloris expressa! Nam quae tanta esse potest Christiani Principis in Christianos importunitas, quae non sit longo intervallo praeferenda vel mitissimo Turcarum dominatui? Si quis enim Christianus populus ab aliquo Christiani nominis, qui se pro principe tyrannum gerat, quamlibet avare atque crudeliter vexetur, aliqua tamen habet, quibus praesentium malorum levius dolorem ferre possit. Primum quod retinet non modo Christianam, sed civilem etiam libertatem, oppressam illam quidem, sed quae facile valeat emergere, et plurifariam excitari: utitur enim suis legibus magna ex parte, ex suis habet magistratus, formam demum retinet regiae ac liberorum hominum reipublicae, quamquam Princi-

Christiani principis summa importunitas, mitissimo Turcarum dominatui praeferenda.

pis

pis aut ipsius praefectorum libidini aliqua ex parte pareatur. Deinde quod spes est, posse aliqua ratione eam calamitatem in mitiorem conditionem commutari. Saepe namque iniquus saevusque Princeps ad sanitatem redivit, vel aetatis medicina, vel objurgatione amicorum, aut certe metu et temporibus adductus. Quid si minus contingat? certior spes est in fortunae inconstantia, quae Reges et regna pro sua libidine variat; vel certe in communi hominum fragilitate, quos natura non perpetuos, nec immortales, sed brevis vitae et mille mortis generibus obnoxios effinxit: cum saepe improbo et parum pio Principi dissimillimus successerit, qui justitia et religione subjectos sibi mortales sanctissime moderaretur, et vexatas civitates legesque in pristinam dignitatem restitueret. At qui semel Turcarum gravissimo servitutis jugo colla subjecerint, iis rogo, quod tandem solatium superest tantorum malorum? qua spe valeant praesentem calamitatem sine summo dolore tolerare, non modo libertate, sed spe quoque libertatis amissa?

Turcarum miserrimus status.

IV. Qualis enim sit Christianorum conditio, quos premit Turcarum dominatus, ex eorum servitute licet intelligere, quibus cum tyranno suo natio et religio communis est, libertasque ut inter ipsos maxima. Quibus primum omnium ad tollendas omnes verae libertatis occasiones, litterarum studium penitus est interdictum, et ingenuarum doctrinarum cognitio prohibita, quae solet in primis mortalium animos ad veram religionem et libertatem excitare. Itaque nulli sunt apud ipsos philosophi, nulli oratores, theologi nulli. Ad summam ipsa Graecia ingeniorum feracissima, et omnis quondam philosophiae ac bonarum disciplinarum magistra, et quae ceteris mortalibus omnis humanitatis notitiam et cunctarum scientiarum cognitionem, quamdiu libera fuit, diffundebat: postquam Principum Christianorum discordia facta est ditionis Turcarum, tam obruta est omnis generis litterarum ignorantia, ut vix unum in tota ipsa reperias, qui vel semiplenam notitiam habeat ejus sermonis, quo veteres illi sapientiae ac doctrinarum magistri, quorum nunc scripta demiramur, usi sunt. Deinde cum omnis respublica, sive popularis, aut quae paucorum consilio gubernatur, sive regia, quam ceteris praefert schola Peripateticorum, legibus sapientium virorum fundata sit, nec sine legibus valeat suam dignitatem aut nomen saltim retinere: Turcarum populi tam dura servitute depressi sunt, ut nullas habeant leges, nullis institutis gubernentur, paucis quibusdam exceptis tyrannorum libidi-

di-

dini examussim accommodatis, quorum unum exsecrandum in primis, ipsis tamen sanctissimum, ex quo facilis fuerit de reliquis conjectura, non fuerit alienum commemorare.

V. Cautum est inter Turcas, ut non solum intestato sine liberis decedentium bona regio fisco adjudicentur, sed in omni hereditate Rex tamquam unus ex demortui filiis pari ceteris portione succedat. O novum genus tyrannidis, et prioribus saeculis apud humaniores gentes inauditum! O avaritiam intolerabilem! Parumne visum fuit, omnium municipum ac subjectorum fortunas et patrimonia ludibrio, quoties collibuisset, more veterum tyrannorum habere, nisi de nefanda rapina et detestando latrocinio inviolabili lege caveretur? ut mirari desinamus, inter Turcas nullos esse Satrapas, nullos Tetrarchas, nullos denique ea potestate ac dignitate, qua sunt apud nos Comites, Marchiones aut Duces appellati, qui sibi eam dignitatem initio per clara facinora pepererunt, justis ac benignis Regibus egregiam virtutem pari praemio remunerantibus. Atque talis quidem est Turcarum conditio, hujusmodi legibus et institutis eorum respublica gubernatur. Quod si tam dura est eorum servitus, qui bello nostram libertatem lacessunt, et religionem oppugnant: quid tandem vos sperare oportet, si, quod abominor, essemus eorum armis subjugati? aut quid aliud essemus futuri, quam misere servientium mancipia, et abjectorum servorum infelicissimi vicarii? Ad summam misellis his *Judaeis* abjectiores, qui inter nos peregrinantur, et *quorum* est, ut inquit poëta, *cophinus fenumque supellex.*

Rex Turcarum in omni hereditate tamquam unus ex filiis pari portione succedit.

Juven. lib I. *sat.* 3. *v.* 14.

VI. Sed quid agimus conjecturis? Graecos ipsos percontemur, quorum gemitus ad nos quotidie atque lacrymae deferuntur tacite nostram fidem atque opem implorantium, illorum servitutem multo etiam graviorem opinione nostra reperiemus. A quibus non ea modo tributa exiguntur, ad quae pensitanda vix sudores continui, et aerumnosi miserorum labores sufficiunt; sed filiorum dignitate oris, corporis habitudine, ac virtutis indole praestantissimi quique ab infelicissimis parentibus, quibus ne dolere quidem aperte licet, abstrahuntur, ut religioni Christianae in pueritia renuntiare compulsi, et in errore Mahumetaeo enutriti, cum ad aetatem militiae pervenerint, satellites fiant Regiaeque tyrannidis ministri, ab ipsis *Genizari* nuncupati, et, cum bello lacessimur, praecipui Christianorum oppugnatores. Horum igitur durissimam sine spe libertatis servitutem, horum aerumnosos labores vix ad vitae necessaria et miserum

spiritum ducendum, cum est tributis satisfactum, sufficientes, horum pro carissimorum liberorum divulsione gemitus tristissimos, horum omnis generis calamitatem, etiam hostibus miserandam, et morte ipsa intolerabiliorem contemplentur Christiani, qui tyrannide cujuspiam suorum vexantur, et conditionem suam malis illorum comparatam, libertatem summam putabunt.

VII. Quod cum ita sit, et bellum atrox nobis impendeat: impendeat autem? immo vero jam urgeat illatum ab hoste superbissimo, qui Buda urbe magna nuper et opulenta capta, Viennam premit obsidione, ac ex illo successu magnis spiritibus et audacia sumta, reliquo Christiano orbi turpissimam servitutem, aut, si hanc recuset, crudelem mortem minitatur: te, Carole Caesar, omnes Christiani, te pii omnes, omnes Catholici, quorum salus atque libertas tibi potissimum tuaeque fidei commissa in summum periculum atque discrimen adducitur, te inquam orant, obsecrant et obtestantur, id quod tua te sponte agere certe scio, et ipse, hoc te animo in Italiam navigasse, soles clara voce profiteri, ut publicam Christianorum causam suscipias, et pace composita, initoque foedere cum ceteris Principibus ac populis Christianis, periculosissimum bellum, et impium hostem a nostris cervicibus depellas, libertatem et religionem Christianam ab immanium barbarorum crudeli dominatu et impietate defendas. Ad quae maturandum, et primo quoque tempore cunctis opibus annitendum, quamquam satis impelli debebas vel optimi ac fortissimi Pannoniae Regis Fernandi fratris tui necessariis precibus fidem tuam in magno periculo et summis difficultatibus implorantis, vel aviti imperii discrimine, quod in proximo periclitatur: multo tamen magis totius Christianae reipublicae ratio, et religionis respectus apud te optimum piissimumque Principem valere debet, quibus tali suo tempore adversus crudelissimi tyranni scelus et impietatem nisi suppetias opemque tuleris, vide ne, quas non defendis; cum possis, easdem prodere ac deserere videaris. Scio enim tibi non suspectos modo impietatis nomine, sed invisos etiam nefarios homines, quos audio sacrilegas voces spargere falso Christianismi colore praetextas, non esse Christianae tolerantiae Turcarum violentiae, quam Dei flagellum esse jactant, ferro et armis repugnare: Christianis enim non vi, sed patientia superandum esse: quorum hominum vocem non ut ceterorum haereticorum placita a mentis errore, non ab ambitione et opinionis pravitate manasse certum habeo;

sed ab auctoris scelere et insidioso sacrilegio, qui muneribus ac pollicitis Turcarum corruptus, nefandas insidias tendit libertati Christianorum, quibus insitum est, et majorum sapientia ac religione traditum, ut cetera bella, quae inter pios geruntur, civilia et domestica; quae vero cum Turcis et ceteris impiis, justissima et plena pietatis esse putent.

VIII. Nec enim quia numquam Christus Deus, et idem homo, nostrae religionis auctor, neque ejus Apostoli, quorum doctrina et miraculis eadem est amplificata, cum iis bellum gesserunt, ad quos a veteribus caerimoniis, aut vano commentitiorum deorum cultu revocandos, et vera Christianaque religione imbuendos, quod non vi, sed persuasionibus fieri debet, mittebantur; protinus ipsam sacrosanctam religionem nostramque libertatem posteri Christiani, quacumque ratione detur, etiam armis tueri ac propugnare dubitabimus adversus eorum avaritiam et crudelem impietatem, qui nos opibus et imperio exspoliare, et in durissimam servitutem redactos, a veri Dei cultu in suos nefandos errores traducere cunctis rationibus moliuntur atque conantur. Si enim quoniam neque Christus, neque Apostoli bellaverunt, ne nobis quidem ulla ratione bellum gerendum *Joan. 8.* est, propterea quod illorum vita et actiones debent esse nostra doctrina: nonne eadem ratione, quia Christus adulteram ream non condemnavit, idcirco adulteria Christianis permissa esse putabuntur, et vicissim negata conjugia, quoniam neque Christus, neque Apostoli, postquam adhaesere magistro, uxores duxisse memorantur? Si non est iis obsistendum, qui nos plus quam hostiliter insectantur, ne Dei flagello resistamus: cur latrones, sicarios et homicidas non patienter perferimus? cur veneficos justa morte mulctamus? cur parricidas conjicimus in culeum, quorum omnium flagitiis et sceleribus tamquam durissimis flagellis, Deo permittente, quotidie torquemur? Nam istorum pulcherrimo decreto religionem violare videri debent, qui sceleratos et impios legitimis poenis prosequuntur: quod ipsum putare, impium est et sceleratum.

IX. At enim Christus vetat violentis reluctari, qui tunicam au- *Luc. 6.* ferenti pallium quoque jubet relinquere; et unam maxillam percutienti alteram feriendam exhibere. At Paulus Apostolus, idemque doctor gentium appellatus, neque ea Christi verba oblitus, nec quam vim habeant ignarus, cum ei esset jussu Pontificis Ananiae colaphus incussus, tantum abfuit, ut genam alteram ministro ferien-

Act. 23. dam praebuerit, ut Pontificis insolentiam, qua ratione licuit, ulciscens dixerit, *percutiet te Deus, paries dealbate.* Quod Apostoli factum declarat illa verba Christi non esse simpliciter accipienda, nec in homines cunctos aut omnia tempora convenire: sed haec et pleraque alia Christum docuisse, non quod homines vellet ipsis tamquam legibus obligari; sed partim ut viam ostenderet ad summam perfectionem iis, qui ceteris morum et religionis magistri futuri essent non solum doctrina, sed etiam contemtu rerum humanarum; partim ut insolentium hominum pervicaciam atque superbiam summae tolerantiae et abjectionis voluntariae commendatione coërceret. Tolerantia enim virtus est, et quidem maxima, nam sic interdum magnitudo animi vocatur; sed cum cives inter se privatas offensiones patienter ferunt, et injurias, quas ulcisci poterant, inimicis suis condonant. Cum vero respublica ab hostibus appetitur, aut religio ab impiis oppugnatur, qui non resistit hostili violentiae, cum potest, is non tolerantis laudem feret, sed timidi et desertoris invidiam apud sapientes et religiosos mortales incurret.

Quomodo intelligenda Christi verba *Luc.* 6. Si percusserit maxillam, &c.

X. Non obstitit Christus Judaeorum violentiae, sed abjectorum hominum contumelias per summam indignitatem pertulit, nec genus mortis ignominiosum recusavit, quidni perferret? qui de caelo descenderat in hoc a patre missus, ut Deus homo factus indignissimam mortem pro mortalibus oppeteret. Sed idem Christus rogatus, num Rex esset, respondit: *Regnum meum non est de hoc mundo, alioquin ministri mei utique decertarent*: apertissime innuens duplex esse regnum, alterum animarum, quod spiritale non incommode voces, quod est proprie sacerdotum, et quod tunc Christus exercebat; alterum civile, quod legibus humanae prudentiae, quae data est nobis a Deo, ad recte beateque vivendum gubernatur, quale tuum est et ceterorum Regum et Principum: ac illius administratoribus non ferro et armis pugnandum esse, sed precibus et lacrymis ac injuriarum tolerantia, nisi cui sit utriusque regni commissa administratio; civilium autem Regum longe aliam esse rationem: his namque et ipsorum ministris, hoc est, civibus et clientibus cum injuriis et violentis hostibus graviter esse dimicandum. Et profecto Principum officium leges divinae juxta et humanae id potissimum esse voluerunt, ut suos justitia prudentissime moderentur, alienos ab injuriis inferendis fortissime prohibeant. Constat enim Reges initio rerum, penes quos tunc gentium et nationum imperium erat, non vi, non dolo,

Joan. 18.

non

non ambitione populari sibi regna peperisse, sed justitiae ac virtutis opinione, et spectata inter bonos moderatione, consentientibus populis, ad fastigium ejus majestatis fuisse provectos, ut esset, qui potentiorum injurias a tenuioribus juste ac sancte propulsaret, coetusque et concilia hominum, hoc est, civitates in pace et libertatae aequabiliter conservaret, remque publicam non solum ab impugnantibus defenderet, sed opibus augeret ac dignitate; quae qui recte praestiterint, hos sapientes optimosque Reges et Principes omnes mortales, omni memoria, et cunctis in regionibus putavere. Quorum mortalium consentientem vocem et opinionem placet sapientibus legem esse naturae, a qua divina numquam dissensit: quoniam natura quid aliud est, nisi causarum constans ordo, quarum prima et ceterarum moderatrix Deus est? Ita qui naturam optimam ducem incorruptus ipse moribus ac opinione sequitur, Deum ipsum sequitur; et vicissim *qui ei repugnat*, *cum diis* immortalibus *more gigantum*, ut magnus orator, et idem philosophus ait, *bellum gerit*. Quid porro magis est contra naturam, quam injuria lacessitum, ubi non modo imperium et dignitas, sed libertas et salus in discrimen vocatur, non repugnare? quid magis contra religionem, quam religionis hostibus, quacumque ratione datur, non obsistere? An licet brutis animantibus ab inimicorum maleficio suam et ex se genitorum vitam et libertatem defendere, ad quod nonnullis cornua, quibusdam dentes aut ungues acutiores, aliis alia arma natura tribuit: Christianis hominibus non licebit?

Cicero in Catone Majore. c. 2.

XI. Age vero Abraham vir justus in lege naturae, et Dei voluntati obsequentissimus, nonne pugnavit cum Chodorlahomor Elamitarum, et ceteris Regibus belli sociis, qui Sodomorum et Amorrhaeorum Reges in valle silvestri superaverant, et maximam praedam abigebant cum plerisque captivis, in quibus erat Lot filius fratris Abraham, eosdemque in fugam versos usque Hobam et Phoenicen stragem magnam edendo persecutus est? cui ex victoria revertenti obviam processit Melchisedech Rex Salem, et idem Sacerdos Dei altissimi, proferensque panem et vinum, ei, ut legitur in scriptura sacra, benedixit. Quid Judaei populus electus a Deo, et quorum respublica non humano consilio, sed peculiari Dei providentia administrabatur, et in quorum locum Christianus populus successit, lege per Christum non soluta, sed mutatis caerimoniis completa et declarata, nonne sacris litteris saepissime traduntur, non modo pro-

Gen. 14.

pul-

pulsasse, sed bellum etiam intulisse? Justissimam arbitrantes expeditionem, quaecumque in impios et a vero Dei cultu abhorrentes susciperetur. Hinc enim clarus virtute ac sanctitate Josue, hinc complures, qui Judices vocati sunt, hinc Regum optimi quique nobilitati: quorum Saul tamdiu Rex optimus Deoque acceptissimus est habitus, quamdiu cum impiis Judaeorum hostibus acerrime pugnavit, tunc vero regno pulsus jubente Deo, cum parum severe tractasset Agag Regem Amalech, cui civitati, quod excedentibus Aegypto Judaeis obstitisset in via, crimini dabatur; quamquam populum universum ad internecionem cecidisset, et Regem captivum duxisset. Nam David maximum et Regem et Prophetam, nemo est, qui nesciat ob egregiam virtutem, quam adversus Philisthaeos et ceteros verae religionis hostes dimicans ostentavit, e pastore factum esse Regem, et in Saulis loco subrogatum, tantoque ceteris et sanctiorem et clariorem habitum, quanto plures victorias de hostibus retulisset: ut Judam Machabaeum, Jonatham et Eleazarum ceterosque Israëlitici populi sanctissimos ac nobilissimos duces omittam, quos tradit scriptura divina, nullam umquam Deo magis acceptam mactasse victimam, quam cum hostes suae religionis quamplurimos occidissent, duce Deo, qui, quod suo populo juste bellanti vindex semper adjutorque adsit, *Deus exercituum* in sacris monumentis vocitatur.

XII. Porro Principum imperio, ut ceteris in rebus, sic vel in primis in bello juste gerendo Christianos obtemperare fas esse, auctor est Petrus Apostolorum princeps, qui *Regi* parere praecepit *quasi praeexcellenti: ducibus tamquam a Deo missis ad vindictam malefactorum et bonorum laudem*: et Paulus doctor gentium: *Omnis*, inquit, *anima potestatibus sublimioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi a Deo*, et admonet *illos principibus et potestatibus subditos esse, dicto obedire, paratos esse ad omne bonum opus.* Neque enim minus officium militare Regibus praestari debet a suis, quam tributum, quod Christus et Paulus eis suppeditari jubet: quod tamen officium sic obeundum est, ut ab injuriis et maleficio in socios et pacatos abstineatur, praecepto Joannis Baptistae, qui, ut est in evangelio, militum ordini, quid se facere oporteret, consulenti, militiam civilem legitimamque probans, sic respondit: *Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis, et contenti estote stipendiis vestris.* Haec cum ita sint, sapientissime Imperator, potesne dubita-

Epist. 1. c. 2.
Ad Rom. c. 13.
Ad Tit. c. 3.
Matth. 22.
Marc. 12.
Ad Tit. 3.
Luc. 3.

tare, quin auctor ejus scelestissimae vocis, quae Christianis bellum justum et necessarium in suae religionis inimicos interdicit, infensior sit et capitalior hostis Christianae religionis, quam non dico omnes haeretici, qui fuere vel sunt, sed ipsi etiam, quibus tantopere favet Turca, et cum quibus in eamdem et libertatem nostram conspiravit? in cujus monstri fraudibus et insidiis detegendis scio longius meam orationem provectam esse tanti sceleris indignatione, quam tua sapientia, et animus maximarum et pulcherrimarum rerum amore flagrans, atque hujus expeditionis sua sponte cupidissimus postulabat; sed non fortasse quam opus erat ad plane convincendam insidiosam istius vanitatem.

XIII. De genere igitur belli satis, quod ejusmodi esse intelligis, ut cum libertas et populi Christiani salus agatur, et in magnum discrimen summa religionis vocetur, non solum tuum, sed omnium Christianorum animos excitare atque inflammare debeat. Jam mihi de hujus belli gerendi facultate plane ac verissime disserenti, parumper te animum intendere pervelim, ut me suggerente hostium infirmitatem intelligas, et vires tuas recognoscas. Nec animi tui reprimat magnitudinem, alacritatemve minuat error quorumdam, qui non genere ac virtute militum, sed copia et numero robur exercitus metientes, timide judicant de tuis hostiumque tuorum viribus. Qui si Graecorum Latinorumque monumenta litterarum perlegissent, quibus res ac bella continentur, quae ab hominibus orbis nostri, hoc est, ab iis, qui hanc mundi partem incolunt, quam Europam appellamus, cum illis Asiaticis nationibus gesta sunt, ex quibus fere confusus commistusque est Turcarum exercitus: scirent utique maximas saepe istorum copias parva nostrorum manu fusas fugatasque fuisse, nec ignavorum hominum quamlibet magnam multitudinem fortium virorum justo modo exercitui parem, nedum pertimescendam putarent.

Altera orationis pars de facultatibus gerendi belli.

XIV. Ut enim omittamus Trojana tempora, cum Ilienses ac Teucri, quos nunc Turcas paulum immutato vocabulo quidam putant appellari, cum infinitis propemodum auxiliaribus copiis ex Asia reliqua et finitimis regionibus ab exercitu Graecorum, si ad illorum numerum spectes, exiguo victi esse referuntur, incensa Troja urbe tunc Asiae opulentissima, ne videamur Poëtarum figmenta consectari: legimus in veterum probatae fidei monumentis, Xerxem Persarum Regem, quorum imperio majoris Asiae magna pars usque ad

Pugna Xerxis ad Thermopylas.

Aegyptum et Pontum parebat, exercitum quinquennio comparatum septingentorum millium de regno, de auxiliaribus trecentorum millium armatorum, ex iis videlicet gentibus, ex quibus plurimum constat nunc Turcarum exercitus, in Graeciam trajecisse, quae non immerito vix tantum mortalium numerum flumina ipsa siccantem capere potuisse fertur. Cujus Regis tanta fuerit initio superbia viriumque fiducia, ut quasi naturae dominus montes altissimos in planum deduxerit, vallium convexa vicissim aequaverit, et fretum Hellesponti ad copias trajiciendas ponte commiserit. Sed quam terribilis ingressus ejus in Graeciam fuerit, tam turpem et foedum fuisse discessum. Duobus enim magnis vulneribus terrestri pugna a Leonida Lacedaemoniorum Rege, qui cum paucis Thermopylas occuparat, acceptis, cum maris fortunam, quod innumeris navibus repleverat, tentare placuisset, praelio navali a paucis Graecis victus fuisse traditur ad angustias Salaminii freti, et maxima clade perculsus, Mardonio duce cum trecentis hominum millibus relicto, in regnum se suum turpissima fuga recepisse: quem paulo post idem Mardonius a paucioribus Graecis terrestri certamine superatus, tantoque amisso exercitu, imitatus est, cum paucisque profugit. Ex quorum hominum ignavia quamquam facile fuerit ceterorum Asianorum mollitiem vel nostris mulieribus spernendam existimare, magis tamen eos contemnas, si scias, Darium hujus Xerxis patrem, paulo ante in campis Marathoniis cum sexcentis millibus Asianorum a decem millibus Atheniensium, et Plataeensibus auxiliaribus mille, duce Miltiade fusum, et suorum ducentis millibus amissis, ad naves confugisse.

Probatur veterum Asianorum exemplo magnum eorum exercitum a minori saepissime fusum.

XV. Ne quis autem tam turpis ignaviae culpam ad tempora fortasse transferat, vel ad Regum aut ducum inertiam, quasi posterorum mutatis ducibus egregia aliquando virtus eluxerit: jam, si placet, quam strenue multo post tempore bellum propulsaverint, sibi a Macedonibus illatum, dispiciamus. Triginta duo peditum, equitum quatuor millia, naves centum octoginta fuisse traduntur, quas Alexander Macedo cognomento Magnus in Asiam intulit plenus fiducia et alacritate, nec tam parvam manum copiis Darii Asiam latissime usque ad Indos imperio tenentis, cui nec animus, nec rei militaris scientia traditur abfuisse, et tot gentium coactis viribus opponere dubitavit. Sed nec tantis ausis par abfuit eventus. Primo enim congressu in campis Adrasteis sexcenta Persarum Asianorumque millia cum Rege ipso superasse, et maxima strage edita in fugam vertisse me-

memoratur, suorum non plus novem peditibus, et centum viginti equitibus desideratis.

XVI. Quod si libet ad ea tempora descendere, quibus Romani cum Asianis nationibus bellum gessere, nihil fortiter, nihil strenue, nihil denique sine turpi ignavia eos fecisse reperiemus. Cum enim Acilius Romanus Consul adversus Antiochum Syriae et minoris Asiae Regem missus est, in prima belli congressione hostes fugisse castraque ditia victoribus reliquisse memorantur, ipseque Rex fugientibus sese ducem praebuisse: qui redintegrato in Asia bello, iterum ab Aemilio et Scipione parvo negotio superatur, caesis hostium quinquaginta millibus, captis undecim. Nam Julium Caesarem, quis ignorat, cum in Syriam et inde Pontum ferocientis Pharnacis magni Mithridatis filii nuntio commotus transivisset, intra quintum, quam affuerat, diem, quatuor, quibus in conspectum venit, horis hostem cum exercitu acie una profligasse. Unde titulus ille in Pontico triumpho: *Veni, vidi, vici*. Itaque crebro Pompeji felicitatem commemorabat, cui praecipua militiae laus de tam imbelli genere hostium contigisset. Usque adeo Asianos homines, cum in aciem ac praelium adversus orbis nostri viros educuntur, non ea cura solicitat, qua ratione strenue pugnando, ac hostem feriendo victoria potiantur, sed qua via fugientes nostrorum victrices manus evadant: quod altero et tertio praelio (toties namque bellum Darius per latissimum regnum fugitans redintegravit) constantissime declararunt. In utroque enim, vix primo impetu Macedonum tolerato, se fugae mandarunt, et impia trepidatione abjectis armis usque ad victorum lassitudinem more pecudum trucidabantur: ut non ab re Alexandri Molossi celebretur elogium, qui comparans hoc Alexandri bellum cum illo, quod ipse Romanis illaturus in Italiam venerat, se dictabat ad virorum, illum ad feminarum conclave processisse.

XVII. Ex his gentibus, Caesar invictissime, sunt copiae, quibus ingentia Turcarum castra distenduntur, quaeque sua multitudine nonnullis tam profligatam ignaviam ignorantibus terribiles esse videntur, cum sit re vera omnis Turcarum exercitus vel majore numero contemnendus, praeter milites Praetorianos *Genizaros* appellatos, in quibus totum exercitus robur consistit, quos ex Thracia et Graecia Christianis, ut paulo ante dixi, abstractos habent, non ignavos illos quidem, sed numero tamen perpaucos, ac ne mediocribus qui-

dem nostrorum aequiparandos. Cum tanta igitur exercitus quamlibet magni infirmitate ac militum fugacitate, compara, Caesar potentissime, tuorum gloriam bellicam et virtutem militarem: hostium multitudinem magnum pecudum gregem existimabis, nec Graecorum et Thracum parva manus quam tibi tuisque spernenda sit, ignorabis. Habes enim ex Italia viros ingenii animique viribus praestantes, de cujus regionis gloria quid ego loquar? cum ejus virtuti non solum eam Asiae partem, quae Turcarum imperio continetur, quam Romanis ludus propemodum fuit debellare, et Graeciam Thraciamque, quas iidem provincias parvo negotio subjugarunt, sed Africam etiam et Europam reliquam paruisse constat omnibus mortalibus.

Caesaris potentiam recenset.

Laus Italorum in bellis gerendis.

XVIII. Habes Hispanos, quorum summa in bellis ciendis virtus atque solertia notior est, non solum tibi, sed cunctis hominibus, quam ut oratione debeat et verbis meis explicari. Neque enim oportet rerum fortiter ac strenue ab ipsis passim gestarum testimonia ex veteribus historiis peti, nec opus est belli Saguntini laudem referre, aut Numantini gloriam commemorare: in quo quatuor Hispanorum millia quatuordecim annos exercitum sustinuisse traduntur quadraginta millium, non Medorum aut Persarum, non imbellium Asianorum, sed fortium militum Romani nominis: nec sustinuisse modo, sed repulsum non semel et victum pudendis foederibus affecisse. Cujus rei testes sunt locupletissimi veteres historici, non Hispanorum, sed ipsorum, qui vincebantur, Romanorum. Non est igitur opus vetera recensere, abunde suppetunt recentissima memoriae nostrae documenta, quibus cum Helvetiis, ceterisque Gallis atque Italis gentibus pugnacissimis bellantes, summam virtutem ostenderunt, continuatis longo tempore victoriis, quas pauci semper a longe majoribus copiis reportarunt. Habes Germanos viros robore corporis et vi animi excellentes, hosti cedere nescios, nec ante locum, quem semel occupaverint, quam vitam amittere solitos, prodigos animae atque sanguinis, interritos ad omnia pericula: ad summam tam invictos, ut non ab re de Suevis Germanorum late patentibus populis dictum esse videatur, quod est apud Caesarem in Gallici belli commentariis, ne Deos quidem immortales ipsis pares esse posse. Neque tantum militum genere longissime Turcas anteimus, sed omni etiam armorum apparatu, praesertim bombardularum, quas factas nuper singulis hominibus habiles *arcbibusos* ap-

Hispanorum laus.

Germanorum laus.

appellamus, et gravis armaturae, qua nostri equites instructi facile parva turma magnum hostium equitatum prosternat.

XIX. Agnosce igitur, Imperator maxime, vires tuas, et tuorum virtutem, robur et invictos animos ante oculos ponens, hostium vecordiae, imbecillitatis atque ignaviae recordare; nec dubitare poteris, quam sit indignum, te Germaniae Principe, Hispaniarum ac tot provinciarum Rege, simulque Romanorum Imperatore, vel infinitam Turcarum multitudinem non contemnere, cum in eos justas tuorum copias eduxeris, quas tibi haud difficile profecto fuerit comparare, immo jam propemodum habes in Italia comparatas. Parvo enim supplemento ex his fiant duo justi atque legitimi exercitus electorum virorum, quos fortiter opponas quamvis innumerae fortium gentium, nedum imbellium multitudini, ut veteres Romani viri summa rei militaris et doctrina et experientia factitabant, qui orbis terrarum victores, cum infinita multitudo ex gentibus pugnacissimis rebellasset, nimia necessitate cogente, duos duces cum duobus justis exercitibus mittebant, justum exercitum peditum viginti, equitum quatuor millia definientes: majorem namque multitudinem et inutilem pugnae, et facile commeatus inopia laborare reperiebant, cujus rei Flavius quoque Vegetius in eo libro meminit, quem de re militari ad Valentinianum Caesarem diligentissime ac eruditissime conscripsit. Nisi forte quoniam auro ceterisque divitiis affluentior est Turcarum exercitus, idcirco a nostris, qui armati ferro, non torquibus ornati ad praelium procedunt, eumdem invictum esse putamus, cum longe aliter sese res habeat; auro namque onusti milites, cur exspolientur, habent, non cur metuantur. In quam sententiam Annibal respondisse fertur Antiocho milites suos pretiose armatos et auro fulgentes ostentanti. Rogatus enim ab eo, utrum satis ei virium in tali exercitu ad superandos Romanos esse videretur: *Plane*, inquit, *haec satis fore puto Romanis*, *quamquam avarissimi sint*. Quare noli, Caesar, solicitus esse, quibus opibus bellum ducas, quibus facultatibus tuas copias diutius alas: incepto tantum opus est, cetera res ipsa expediet. Si enim hostem semel praelio deviceris (quam victoriam tua tibi tuorumque virtus et fortuna, et Christus ipse, pro cujus populi libertate atque salute pugnabis, indubitatam pollicentur) praeda ipsa, et hostium exuviae abunde in longum tempus sufficient ad copias tuas nutriendum.

Exercitus justus, qui apud Rom.

XX. Sed quid ego parva loquor, et de castrorum militumque exuviis

viis mentionem facio? Nolo te, Caesar, de militari aut castrensi praeda, quamvis ingenti et tuos milites ditatura cogitare, sed jam nunc in plurima eademque opulentissima regna animum intendere. Non jam de unius civitatis imperio exercitus tuus depugnabit, non de Regno Neapolitano, aut Ducatu Mediolanensi, Italiae atque Galliae Cisalpinae partibus certamen erit, ad quas tutandas minime sufficiunt ipsorum vectigalia, et pro quibus jam pridem inter Principes Christianos tanta contentione dimicatur, ut attritis mutua pernicie nostrorum viribus, et exhaustis opibus, affectum bellum communi hosti, nisi reditum fuerit ad sanitatem, tradituri videamur, cui ex nostra discordia magis, quam ex suis viribus audacia crevit. Quod si in hunc et ceteros nostrae religionis hostes arma eadem nostri ex mutua caede collatis viribus convertissent, facile nimirum erat, sanguine Christianorum his paucis annis in Italia et Insubria mutuis vulneribus effuso, Africae atque Asiae imperium ditioni Christianorum adjecisse. Non igitur posthac *de paupere*, ut ille ait, *regno pugna* erit, sed praemium tibi hujus sanctissimi ac sacratissimi belli victori multorum regnorum, et maximae ac opulentissimae partis orbis imperium proponitur. Te namque Graecia, Thessalia, Macedonia, Thracia, Christianorum nuper regiones, sed post ob nostrorum discordiam imperio Turcarum submissae, adhuc tamen integras Christianorum civitates retinentes, cum maxima exspectatione desiderant, ut se asseras in libertatem a crudeli dominatu barbarorum. Quibus populis non modo nihil repugnantibus, sed gnaviter etiam vindici suae libertatis opitulantibus, quanti demum negotii fuerit, transmisso brevissimo freto, Pontum, Phrygiam, Bithyniam, Cappadociam, Lyciam, Ciliciam, et ceteras Asiae minoris provincias, cumque Arabia universam Syriam, cujus pars Judaea est, et urbs sacra Hierusalem, usque ad Aegyptum subjugare, gentes ut ditissimas, sic molles et imbelles, ac ne repugnaturas quidem tibi, si semel a te victum regem suum intellexerint, qui universas regni vires contulerit ad difficillimum bellum profecturus? Quibus provinciis cum fueris potitus, quod regnum, quae natio possit tuis viribus obsistere, quominus hunc orbem tripartitum cum eo, quem Antichthones tenere putantur, Fernandi avi tui tuisque auspiciis Hispanorum ditioni et religioni Christianae nuper addito, imperio valeas continuare, facultatibus abunde tibi suppetentibus ad copias tuas vel multo majores numero, quam diximus, liberaliter alendas? Ut enim Aegypti, et

Statius lib. 1. Thebaid.

et Assyriae, Arabiaeque felicis divitias et ubertatem sileamus, Asia minor, qua multae gentes modo memoratae continentur, tam opima est, et omnium fructuum pastionisque ac rerum exportandarum ferax, ut ex hac una populo Romano majora vectigalia, quam ex tota Europa fuisse, veterum testimoniis acceperimus: atque hoc tempore constat, hanc regi Turcarum tam invidiosas opes velut perennem inexhaustumque fontem subministrare.

XXI. Quin igitur, Caesar, expergisceris, et impiger viam hanc ingrederis, quam tibi fata Deusque ad res maximas, et orbis terrarum imperium commonstrant? An vero tu solus tuam fortunam ignorabis? de qua sic omnes mortales opinantur, cum videant felicissimos ubique successus tuos, et praeter omnium opinionem mirabiles, ac vicissim miserandos eorum casus, quicumque te ad inimicitias sive bellum provocaverint, ut res tuas non viribus hominum geri putent, aut humano consilio, sed superum providentia, et propiore Dei cura gubernari, et te tacita Dei voce ad rerum fastigium evocari. Age igitur, Imperator felicissime, et omnes cunctandi moras abrumpe, omissisque his bellis, quae, si verum quaerimus, parum habent et emolumenti et dignitatis, optatissimaque pace Christianis reddita, ad haec propera, in haec toto animo et cunctis opibus incumbe, ad quae officium te Imperatoris vocat, pietas hortatur tum in patriam, tum in Deum et religionem, quae cum libertate et salute reipublicae Christianae (haec enim cuncta implicita inter se sunt atque cohaerent) in summum discrimen adducitur. Succurre pio fratri, fer opem ceteris Christianis laborantibus, qui tuam fidem cum gemitu et lacrymis implorant adversus saevissimum hostem, qui orbi Christiano, si durissimam servitutem recusaverit, supplicia et excidium minitatur. In quem sic animatus esse debes, sic tota mente ad hoc bellum incumbere, non ut satis habeas ignavam multitudinem nostrae discordiae fidentem, et se parvo successu jactantem a nostris cervicibus repellere; sed ut hostes ipsos vel a te tuisque victos, vel (quem nuntium in horas exspecto) antequam tu illuc cum exercitu possis pervenire, virtute Germanorum repulsos, constanter usque in intimum regnum plenus fiducia et alacritate persequaris, ne viribus resumtis, quod ea via non processerit, alia expeditiore aggrediatur, et semper illius adventus sit Christianis cum perpetua solicitudine pertimescendus; ut miseram Graeciam et finitimas Christianorum regiones cum Byzantio regia jam pridem

Conclusio.

dem Romanorum Imperatorum in libertatem asseras, et minoris Asiae opulentissimae regionis, et finitimarum gentium usque Mesopotamiam et Aegyptum imperio potitus, in sancta urbe Hierusalem teste nostrae redemtionis oculata, et primo atque praecipuo Christianae religionis sacrario victor Deum adores, et debitis sacrificiis pro tanta victoria cum summa pietate venereris, simulque justis precibus exores, ut qui coepta secundaverit, idem dux sit atque auctor, ut te Imperatore et bellum administrante, reliquus terrarum orbis ditioni Christianorum et sanctissimae religioni adjiciatur.

JO·

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE

DE RATIONE DICENDI TESTIMONIUM IN CAUSIS OCCULTORUM CRIMINUM

DIALOGUS, QUI INSCRIBITUR THEOPHILUS,

AD GENEROSUM D. FERNANDUM SILVAM,

COMITEM CENTIFONTANUM, CAES. MAJEST.

LEGATUM, &c.

PRAEFATIO.

UTrum boni viri sit, magnis commodis adhortantibus, quidquam facere praeter honestatem, quam susceptam constet non mediocre damnum allaturam, saepe et a multis dubitatum est, Fernande Silva, Comes inclite Centifontane. Importuna videlicet quaestio, et excelsis ac magnis animis indigna deliberatio. Tu vero, cui propositum est, semperque fuit, virtutem colere, constanterque gloriam majorum tuorum aemulari, ut nulla solicitari soles id genus consultatione, sed omni loco virtutis laudem quamlibet magnis commodis anteferre: sic eas quaestiones in primis odisti, quae utilitatis afferunt cum officio et honestate contentionem: contra vero iis delectaris maxime, cum ab hominibus doctis disputantur, quae declarant, duarum rerum honestarum utra honestior ac bonis viris suscipienda potius esse videatur. Neque vero solum tales philosophorum disputationes libenter audis, cum otium sumis a reipublicae muneribus, quae Caesaris legatus Romae cum egregia tua laude geris; sed te quoque juvat interdum pro tua singulari prudentia et acerrimo ingenio philosophari, et cum viris eruditis res in hoc genere controversas et scitu dignas disserere: qualis nuper quaestio a te fuit et prudenter proposita et magno ingenio disputata, cum sermo incidisset de ratione occulta crimina celandi. Aderat enim quidam praestanti doctrina theologus, qui rogatus a te, num quando liceat bono viro, ne socium laedat, roganti se judici veritatem quavis arte verborum occultare inficiando: cum suam sententiam exposuisset quorumdam juniorum theologorum decretis consentaneam, magna

fuit

fuit vobis et dissentiens altercatio, dum ille caritatis jura atque humanitatis urgeret, tu religionem opponeres et sacramentum veritatis. Qua de re cum parum vobis convenisset, et controversiam ipse cuperes accuratius excussam certa ratione definiri, me, qui tunc *Romae* agebam, post paucos dies, quid esset mei judicii, rogasti, ac tibi ex animi sententia suffragantem rationibus adversarii doctissimi, qui forte aderat, respondere jussisti. Instituta igitur hortatu tuo, in longumque protracta disputatione, dum uterque suam sententiam diligenter tueretur, nihil tamen certi definitum est, tum propter varios et difficiles quaestionis explicatus, tum quia fit nescio quo pacto, ut quam quisque sententiam rogatus dixerit, hanc, licet in commune consultetur, non modo velit esse potiorem, sed interdum etiam minus probabilibus rationibus, quam quibus niti videat dissentientem, sibi propemodum persuadeat, nec praeter officium putet, omnes animi ingeniique vires in defensionem ejus intendere. *Ita* fit saepe, ut ingeniosorum hominum contentionibus veritatis lumen offusis tenebris delitescat.

Sed eam quaestionem mihi postea recolenti, et utriusque partis momenta rationum accuratius perpendenti, res visa est in primis digna, quae non voce tantum, sed scripto etiam tibi ac ceteris prudentibus et piis hominibus explicaretur. Nec enim parum pertinet ad moderandam religionem, et saepe potest, nisi fuerit dijudicata, bonorum ac religiosorum animos ancipiti consilio distractos perturbare. Itaque dialogum more veterum theologorum, et quorum est magna in primis auctoritas, confeci duarum fictarum a me personarum, quarum Philetus contradicentium, Theophilus nostram sententiam, et sentiendi rationes explicabit. Quem librum ad te mitto, hoc equidem libentius, quoniam video, quam tu sententiam pro singulari prudentia tua probabas, ingenioseque tuebaris, hanc veteribus et primariis theologis placuisse. De quo edendo libello quo minus dubitarem, ea res effecit, quod cum in Hispaniam post continentem viginti duorum annorum Italicam peregrinationem Carolum Caesarem ejusque voluntatem secutus rediissem, offendi praeter spem, illam veterum ac summorum theologorum consensu damnatam opinionem, quorumdam doctissimorum alioquin et primae classis theologorum publice docentium animis penitus inhaerentem, et fere studiosorum auribus et mentibus inculcatam: ut si veritas in hac controversia recte, quemadmodum spero, fuerit nostra vel industria

vel

vel diligentia asserta et patefacta, verendum non sit, ne temere aut parum utiliter hanc scribendi curam et laborem suscepisse videamur. Ut igitur res quasi agendo, non velut enarrando proponatur, sic enim commodius disputantium rationes explicari videntur, dabimus hoc disserentibus exordium.

Personae Dialogi PHILETUS et THEOPHILUS.

CAPUT I.

Summarium.

I. Crimen occultum proximi celare tenemur lege naturali et divina.
II. Crimen occultum proximi licet indicare in alterius vel reip. periculo.
III. Utrum sit parendum judici inquirenti de manifesto crimine, sed occulte admisso.
IV. Homo non est judex occultorum criminum, sed solus Deus.
V. Crimina occulta non sunt credenda, nisi certis indiciis comprobantur.

I. PHIL. Vir bonus semper celabit occultum cujusque crimen: scriptum est enim in libro Proverbiorum: *Qui ambulat fraudulenter, revelat arcana: qui autem fidelis est, celat amici commissum.* THEOPH. Etiamne in reipublicae discrimine tacebit, vel si crimen spectet in perniciem civitatis? PHIL. Nequaquam, sed tali reipublicae tempore diligenter conabitur scelestum illum hominem a cogitato scelere deterrere: si tamen dehortando nihil profecerit, nec alia honesta ratione obviam iri posse videat venientibus malis, non dico reipublicae, sed unius innocentis hominis salute poscente, cogitatum illud crimen deferet ad eos, Augustino auctore, qui magis prodesse possint, quam obesse, vel ad magistratus, si rei magnitudo postulabit; vel ipsum, cui malum paratur, admonebit, et haec omnia pro ratione Christianae caritatis prudenter moderabitur. THEOPH. Recte tu quidem, et ex praeceptis Christianae philosophiae boni prudentisque viri officium in tali causa ac difficultate expedienda mihi videris atque paucis explicasse. Non igitur semper occultum crimen alterius est celandum.

Proverb. 11.

Vide Th. 2. 2. q. 33. art. 7. et 4. sent. dist. q. 2. art. 7. ad secund. argument. q. 1. et Gabr. in can. lect. 74.

II. PHIL. Semper quidem, sed nisi ex celando exstiturum esse constet majus aliquod alterius damnum, quam quod auctor criminis, si proditus esset, incurreret. Numquam est enim committendum, ut quidquam faciamus contra legem naturae et divinam, quam violari constat, si quis indicet alterius occulta peccata. Nam

si quisque recta ratione velit, suum occultum crimen ab altero non prodi, omnes tenemur alterius occulta crimina celare lege naturae, quam Christus in Evangelio confirmavit his verbis: *Omnia quaecumque vultis, ut faciant vobis homines, ita et vos facite illis: haec est enim lex et prophetae.* Item quia recte nemo vellet, suam famam ab altero deturpari (quod maxime fit occultis criminibus prodendis) hac quoque ratione juris est et divini et naturalis occulta crimina celare. THEOPH. Recte tu quidem docuisse mihi videris, scelus esse temere sociorum occulta crimina deferre, et ipsos peccatis prodendis infamare, nec id mihi fuit umquam dubitabile: sed si homicidium, exempli causa, te uno vidente, fuerit patratum, et cadavere prope domum tuam reperto, praetor auctorem sceleris inquirens, te vocet, ac de homicida percontetur: quid juratus huic judici respondebis?

Matth. 7.

III. PHIL. Si me vocaverit, non parebo. THE. Quid si te venire coëgerit? PHIL. Jurare ac respondere, quatenus potero, recusabo. THE. Resistes igitur, quantum erit in te, potestati sublimiori, ac proinde ordinationi Dei, *cui qui resistit, sibi damnationem adquirit*, auctore Paulo. PHIL. Non resistit potestati, qui non paret iniquis ejus imperatis: nam praefectis *potestatem in aedificationem* esse datam, *non in destructionem*, idem Paulus testatur. THE. An tibi videntur iniqua imperata, quae huc pertinent, ut sontes pro sceleribus commissis plectantur ab eo, qui *Dei minister est, vindex in iram ei, qui malum agit?*

Rom. 13. *2. Cor. 13.* *Rom. 10.* *Deut. 16.*

IV. PHIL. Quod justum est, id Deus jubet, ut juste exsequamur: praetor autem vindex est & judex criminum manifestorum, occulta peccata Dei judicio reservantur: siquidem homo ea tantum videt, quae apparent, Deus autem intuetur cor, ut est in libro Regum: ac ut Paulus testatur: *Deus in die judicii occulta hominum judicabit.* Qua de re Sixtus secundus Papa et martyr in epistola, quae est ad Episcopos Hispaniarum, haec sanctissime ac prudentissime scripta reliquit: *Eorum, inquit, quae homini sunt incognita, solus Deus judex est justus.* Et paulo post: *Nullus ergo potest ex humano condemnari examine, quem Deus suo judicio reservavit.* In quam sententiam Urbanus secundus in quodam rescripto taxans quorumdam clericorum peccata: *De manifestis, inquit, loquimur, secretorum autem Deus cognitor est et judex*: praetori ergo male rempublicam administranti, ac praeter leges et officium suum inquiren-

1. Reg. 16. *Rom. 2.* Ex lib. concil. Distint. 32. erubescant.

renti in occulta crimina, qui paret, hic non sequitur Dei ordinationem, sed comes efficitur peccantis.

V. Theoph. Illa quidem oracula sunt scripturae sacrae, et nemini Christiano dubitanda: nec est qui refragetur his Sixti Urbanique Pontificum decretis, quibus declaratur, unius esse Dei hominum cogitationes perspicere, et nullum crimen quamlibet occultum posse divinum judicium effugere: huc enim pertinere dicta Pontificum, declarant proxima verba Sixti in eodem loco, quae tamen fuit a Zephyrino mutuatus: *Nam de occultis*, inquit, *cordis alieni temere judicare peccatum est: et cujus non videntur opera nisi bona, iniquum est ex suspicione reprehendere.* Item: *Quamvis vera sint*, inquit, *non tamen credenda sunt, nisi quae certis indiciis comprobantur: nisi quae manifesto judicio convincuntur: nisi quae judiciario ordine publicantur.* Quo fit ut, etiamsi qui testes jurati, dum inquiritur in aliquem, se videntibus confirment crimen aliquod ab eodem admissum: non tamen liceat per leges pontificias in ipsum animadvertere, si crimen nulla nec popularis querela, nec fama praecesserit. Ad summam, ne talia testimonia judices admittant, neve propter famosos libellos clam summissos in quemquam de criminibus occultis inquirant, cautum lege est Innocentii tertii Pontificis Maximi. His tamen non efficitur, ut praeses praeter officium suum faciat, cum admonitus homicidii manifesti quidem, tamen occulte commissi, auctorem ejus cunctis rationibus inquirit: nisi forte volumus damnare jus gentium et leges, tum civiles, tum etiam pontificias: quibus cavetur, ut praesides ac judices quorumdam etiam occulte commissorum criminum auctores diligenter per conjecturas quoque et indicia perquirant, et his magnis suppetentibus tormenta etiam suspectis adhibeant.

Cap. *Inquisitionis* de accus. et inquis. §. 3.

CAPUT II.

Summarium.

I. In crimina occulta, sed non penitus, judici licet inquirere.

II. Parendum est judici non solum cum constat ipsum imperare justa, sed etiam cum de justitia imperatae rei dubitatur.

III. Si crimen est manifestum, licet judici occultum auctorem inquirere, etiamsi nulla antegressa fama aut suspicione quisquam gravetur.

I. NON est ergo jus omnia crimina occulta investigare: sed multa patrantur occulte, quae clamoribus popularibus ad praetorem

Cap. *Qualiter* de accus. c l. 2. deferuntur, in quae judices inquirere solent: et jure solent, ut Innocentius tertius scripsit in concilio generali, et auctores investigare: et quoniam hujusmodi est homicidium, de quo est nobis suscepta disputatio, idcirco judicis est officium in ipsum diligenter inquirere, et quos visum fuerit adactos jurejurando de homicida illo percontari.

II. Neque vero solum extra dubium bonus et religiosus civis praefecto reipublicae obtemperabit: sed etiamsi ambigat, jure, an secus ab inquirente judice interrogetur, parere debebit, et, si quid sciat, indicare. Nam rebus dubiis fas est de magistratuum consilio et judicio recte sentire, et ipsorum jussa facere, quippe quorum voluntas et auctoritas pro ratione debet esse dubitantibus, ut ipsa ratio docet, et viri prudentissimi tradidere: quo plane intelligitur contra justitiam esse praetori officium suum ad hunc, quem dicebamus, modum obeunti, et quae justa esse ducit praecipienti non parere: atque eo magis quod talis reticentia posset esse in causa, ut innocens quisquam propter suspiciones non contemnendas illas quidem, sed tamen vanas, in discrimen, ut saepe accidit, non modo famae, sed etiam vitae tormentis adhibitis vocaretur. Phil. Ista quidem ratione nonnihil moveri poteram: sed me confirmat theologorum ille consensus, testimonium ferri de occultis criminibus non deberi. The. Theologorum consensui numquam, si me audies, refragaberis: sed vide ne nullus theologorum exceptionem illam non admittat: dummodo occulta crimina fama sinistra non praecesserit. Phil. Scio istam exceptionem plerisque omnibus theologis placuisse: sed auctor ejus, de quo quaeritur, homicidii, nulla criminis ejus antegressa fama gravatur: talem enim causam confingimus.

Palud. 4. sent. dist. 19. q. ult.

Vide Jo. Gerson. part. 2. alph. 34.

III. Theoph. Est ut ais: atque ideo praeter officium judicis est, in eum privatim ac nominatim inquirere: sed quoniam homicidium patratum esse constat, populo fortassis ipsum, et certe bonis viris detestantibus, praetor non potest auctoris investigationem sine magna culpa negligere. Cum autem de crimine non dubitatur: quo pertinet inquirendi solicitudo, nisi ut auctor ejus occultus patefiat investigatus? Phil. Hoc ergo crimen manifestum esse dicis, non occultum, quamvis auctor ignoretur: ac proinde jus esse, ut praetor auctorem inquirat, et inquirenti pareatur: si hoc igitur asseveras, nihil pugno. The. At pugnabas paulo ante: et te judici negabas ulla ratione obtemperaturum. Phil. Scilicet quia non animadvertebam, crimen illud ex parte manifestum esse, ac hujusmodi, ut more ac jure possit in ipsum praetor inquirere.

CA-

CAPUT III.

Summarium.

I. Quid faciendum, si judex plane inquirat in penitus occulta crimina, propositis censuris et excommunicatione.
II. Celare verum saepe licet, inficiari numquam, nec pro salute hominis.
III. De usitatis collegiorum et coenobiorum inquisitionibus seu visitationibus, et formula rogandi juratos testes.
IV. Incommoda quae sequuntur, si formula praetermittatur.
V. Quam diversa ratio sit sacerdotis nota per confessionem crimina negantis, et ejus qui aliter novit.
VI. Inficiatio criminis occulti quomodo interpretanda.

I. SED faciamus non modo auctorem, verum etiam crimen ab omnibus, praeterquam a me, et eo qui commisit, ignorari: exempli causa: faciamus ignotum quemdam et peregrinum hominem à Titio ruri suo fuisse, me uno conscio, interemtum et humatum, quem nemo umquam postea in urbe requisiverit, omnibus Titium virum esse bonum existimantibus, et abhorrentem a talibus criminibus: at severum, ac potius importunum judicem edictis monere populares, ut ad se omnia cujusque generis homicidia in urbe patrata deferant, magnis poenis propositis, si quis conscius non indicaverit: tunc me profiteor, nec judici pariturum, nec, ut res habet, si me testificari coëgerit, responsurum, ne socium infamem et perdam occulto crimine prodendo. The. Etiamne proposito sacrorum interdicto (quod, si placet, vocetur etiam a nobis, ut vulgo solet, *excommunicatio*) imperium detrectabis? Affingamus enim rem geri Bononiae, ubi praeses habet utrumque justitiae quasi gladium. Phil. Ego vero nihilo minus. Nam in quo mihi judex imperare jure nequit, in hoc meum nullum erit peccatum, si temere imperioso non paruero: interdicere autem, sive, ut nunc loquimur, *excommunicare*, neminem licet nisi propter capitale peccatum, quale illud hominis Corinthii, de quo Paulus in epistola. The. Quo tempore et quatenus minae judicis et imperata negligenda esse videantur, post, si tibi videbitur, disseremus: nec erit fortasse nobis hac de parte controversia: nam tibi facile equidem assentiar, talia judicum edicta et imperata sic esse accipienda, ut putemus aut ipsos nolle de criminibus occultis inquirere, aut si velint, non tamen esse parendum injustis eorum imperatis.

1. Cor. 5.

Vid. Th. 2. 2. q. 33. art. 7. ad 5. arg.

II. Nunc illud videamus, quod ais, te, si coactus fueris dicere te-

testimonium, ne tunc quidem, ut res est, indicaturum: ista enim oratio quam vim habeat, non satis intelligo. Aliud est enim celare verum, quod bono viro multis in causis permittitur: aliud falsum dicere mentiendo, quod auctore Augustino non datur, vel pro vita hominis, sine crimine: juratus ergo quid tunc judici respondebis? PHIL. Crimen diligenter celabo, et me dicam nihil scire: nec notam verebor, si quis mihi mendacium objecerit, quoniam cum sic loquor, ea dico, quae plane judex intelligat, et vere ad mentem non modo meam, sed etiam ipsius respondeo. Nam cum ille me de iis criminibus roget, in quae jure potest inquirere, hoc est, de non occultis, sic enim interpretor, et jure interpretor ipsius animum, ego itidem respondeo, me nihil scire eorum videlicet, de quibus ille me rogat, et recte atque vere respondeo. Nam si quis me roget hodie, viderimne Titium, quem ipse quaeritat, cum heri ambo fuerint apud me coenati, vere negem, si non viderim hodie, quippe recte intelligo, de hodierno me die interrogari.

In 5. Psal. et habetur 22. q.2. ne quis.

III. Nec aliter video in usitatis et anniversariis inquisitionibus collegiorum et coenobiorum vel judices, vel sodales scholasticos et monachos, tum edicta, tum rogata et responsa interpretari. THE. Ingeniosum commentum et speciosum, sed nihil habens aut parum veritatis: non quin recte et vere sic respondeat, siquis exploratum habeat, judicem sua verba in eum sensum accepturum: sed quia in iis, quas dicis, et similibus inquisitionibus, non indocti nec imprudentes judices formulam testium rogandorum ab Innocentio III. institutam non praetermittunt, qua in primis exceptio criminum occultorum explicatur: nec equidem video, quomodo possint eam citra gravem culpam praeterire: sic enim Episcopo Vercellen. rescripsit: ***Formam vero juramenti, quam a clericis Novariensibus super inquisitione facienda in hoc negotio recepistis, in similibus volumus observari: ut videlicet jurent clerici, quod super iis quae sciunt vel credunt esse in sua ecclesia reformanda, tam in capite, quam in membris, exceptis occultis criminibus, meram et plenam dicant inquisitoribus veritatem.***

De accusatio.cap. qualiter si primo.

IV. Hac enim formula contra legem praetermissa, indocti homines, ac istius subtilis interpretationis ignari, putantes se de cunctis omnino criminibus interrogari, vel socium prodent occultum crimen indicando, vel contra quam ipsi fieri putant oportere, peccatum alienum per humanitatem celantes, ipsi se obstringent suo, propter

er-

errantem conscientiam, quae, ubi nullum est, ibi solet interdum peccatum parere, ut testatur Paulus. Doctiores autem scrupulosa, vel prudenti potius cogitatione rogantis verba perpendentes, quomodo possunt non magnopere dubitare, num sibi liceat in eum sensum verba judicis simpliciter loquentis interpretari? Ad cujus intelligentiam debent suum responsum accommodare, cum animis non perspectis, jus sit a verbis non discedere, et judices interdum de occultis etiam criminibus jure et injuria videamus inquirere? PHIL. Vir doctus nec superstitiosus verba judicis, perinde ac lege cavetur, interpretabitur: nec erit solicitus, ne quid lateat in judicis animo juri atque legibus adversum. Ut sacerdotes solent, cum se scire negant peccata, quae per sacram confessionem noverunt.

Rom. 14.

Despons. c. ex litteris.

V. THEOPH. Sacerdotis longe alia ratio est. Deus enim et ecclesia, ipsaque ratio naturalis arcanum sacrae confessionis, quod multis scriptis legibus nominatim est sancitum, tam sanctum esse voluerunt, ut in nulla, prudenti modo et coacta, sic cognitorum peccatorum inficiatione possit esse vel perjurium, vel mendacium propter sacramenti hujus majestatem, et maximam publicamque religionis Christianae perturbationem, quam exsistere necesse esset, si quo tempore, si quave ratione religiose confessum prodere liceret. Tunc enim quis non timide atque cunctanter ad hoc sacramentum accederet? Immo vero quis non vehementer a sacra confessione deterreretur, qui modo sibi conscius esset criminis alicujus, quo patefacto posset infamiae, et fortasse salutis etiam periculum adire? Itaque Thomas peccatorum in confessione cognitorum occultationem esse dicit de substantia sacramenti; quod nemo tribuit alteri cognitioni, si quis secus noverit quamlibet occulta crimina: quippe quae multifariam licet interdum indicare. Praeterea sacerdos aliam personam induit, dum sacramentum administrat, aliam dum testis producitur invitus. Hic enim privatam magistratibusque subjectam; illic Christi personam gerit, cujus est administer, nullo, ne Pontifice quidem maximo, inferiorem. Ut autem quae vel juratus quisque promiserit ut publica persona, ea privatus, cum abierit magistratu, praestare non tenetur; nec propterea quod non fecerit, perjurus habebitur: sic qui negat se scire privatus, quae novit ut minister Dei ac sacramenti, non mentitur, nec perjurium incurrit. Quae personarum diversitas nulla est in teste, qui rogatur de criminibus occultis. Ut enim privatus novit, sic privatus producitur, ut dicat testimo-

4. dist. 21. q. 3. art. 1.

Vide Palud. lib. 4. dis. 21. q. 3.

monium. Atque haec quidem a magnis theologis traduntur, ut sacerdotis illam inficiationem vindicent a perjurio et vanitate, quae palam est, ut dixi, minime in eum convenire, qui de peccatis occultis testimonium dicit. Ceterum nescio, hac in causa an nihil magis sacerdoti suffragetur, quam publica Christianorum doctorum juxta et indoctorum interpretatio: quae declarat, hunc intellectum habere simplicem sacerdotis inficiationem se nihil scire, praeterquam ut deum vel administrum Dei et sacramenti: ut siquis aliter verba inficiantis acceperit, sacerdos tamen sit extra culpam et mendacium propter publicam et receptam interpretationem: quemadmodum si quis juret praetori, vera se ad omnia rogata responsurum, nihil opus est, ut addat illud: dummodo fuero, quae justa sunt et honesta, rogatus: nam ipso tacente lex communis et mos hominum interpretatur. Phil. Si mos iste, et consensus Christianorum facit, ut sacerdoti liceat eorum, quae novit, notitiam inficiari; fuit profecto tempus, cum id non liceret: nimirum ante, quam de hoc inter Christianos convenisset, aut hic mos invaluisset: quod nemo tradit theologorum. The. Fateor, si quod tempus tale fuit: nullum tamen fuisse reor: sed instituta confessione protinus Apostolos, ut tutius esset ejus arcanum a tyrannorum violentia, neve quis eo timore a confessione deterreretur, hanc interpretationem instituisse, magnoque consensu Christianorum comprobatam posteris quasi per manus voce tenus tradidisse. Quod si contendas aliquod tempus institutae confessioni et huic interpretationi interfuisse, quo per me non liceret sacerdotibus peccatorum cognitorum per confessionem notitiam simpliciter inficiari; haud equidem ponam in magno discrimine: modo ne idcirco putes, fuisse minus sanctum arcanum confessionis. Faciamus enim fuisse: quaeris quid tunc faceret sacerdos rogatus a praetore, cui dedisset jusjurandum? prudenter responderet, si se negaret scire quidquam eorum, de quibus testimonium ferre posset aut deberet, aut alia non dissimili verborum cautione citra mendacium uteretur. Ego vero his quoque temporibus talem quamdam cautionem adhibere censeo sacerdotes, ut non solum mendacium vitent, sed etiam speciem mendacii, quemadmodum doctissimis quibusdam theologis placere video: praeterquam si magna necessitas cogat, praesidium petere ab hac, quam dicimus, communi Christianorum interpretatione: qua nondum instituta, fortis ac religiosi sacerdotis fuisset, mortem potius oppetere, quam vel falsum respon-

Vid. Gabriel. 4. sent. dist. 21. q. ult.

spondere, vel arcanum confessionis violare: cum neutrum fieri possit sine crimine. Alia ratio est occulta crimina secus cognita celandi: quae interdum non modo citra crimen indicantur, sed etiam officiose: et quorum notitiam inficianti nulla talis legitima interpretatio suffragatur. PHIL. Ego vero et legitimam evangelicam interpretationem affero. Christus enim a discipulis se de judicii extremi tempore rogantibus sic respondisse traditur in evangelio: *De die illo et hora nemo scit nec angeli in caelo, neque filius, nisi pater.* Nam cum dubium non sit, quin filius perinde sciat atque pater, filius nescire dicitur, ita videlicet, ut expediret de hoc homines ab ipso doceri, quemadmodum Hieronymus exponit; vel nescire dicitur, id est, non facere homines scire, ut Augustinus interpretatur. Cur enim mihi non liceat inficiationem notitiae criminis occulti eodem modo interpretari? Ut, cum se quisquam id nescire dixerit, ad indicandum nescire intelligatur.

Marc. 13. Hieronym. in Matth. August. nihil. 83. q.

VI. THEOPH. Res dubias et ignotas certis et exploratis confirmare solent, qui via et ratione philosophantur: tu quae obscura sunt et incerta, obscurioribus et magis ambiguis declarare niteris et confirmare. Quid enim magis anceps et dubium est, quam intellectus ejus loci, quem citasti ex evangelio? Nam ut missam faciam Arianorum expositionem impietati ipsorum accommodatam, qui verba simpliciter accipiunt, ut filium faciant minorem patre: nonne vides, quanta sit diversitas explicandi inter catholicos doctores? Hieronymus, quemadmodum dicis, enarrat, et item Augustinus, qui in opere de Trinitate aliter locum his scilicet verbis declarat: *In omnibus*, inquit, *quae Deus ignorare se loquitur, ignoratione non detinetur: sed aut tempus est non loquendi, aut dispensatio non agendi.* Et paulo post: *Si itaque*, dicit, *filius nescit, sacramentum est, ut taceat.* Origenes nescire accipit pro non experiri, et filium pro ecclesia, quippe cujus corporis caput est Christus. Quidam filium Dei non unigenitum, sed adoptivum intelligi volunt: ut tradit Basilius. Nec desunt, qui affirment illis verbis negari Christum scire quatenus homo est, ac, ut ait Petrus Paludes, *per scientiam acquisitam, sed per infusam.* Nec illa est incommoda interpretatio, a qua Augustinus non abhorret, ut filius nescire dicatur a se videlicet, sed a patre: scientiam enim et quaecumque filius habet, habet a patre, cum se ipsum, hoc est, suam essentiam, a qua non differunt re, et quaecumque in ipsa sunt, habeat a patre, non a se. Sic igitur nonnulli, et alii aliter

4. Sent. d. 21. q. 3. In lib. de verbis domin.

ter interpretantur. Quod ergo dubium est, quomodo intelligi et accipi debeat in magna sententiarum et enarrationum varietate, fundamentum faciemus, quo fulciatur ea sententia, quam tueri moliamur contra veterum et summorum theologorum auctoritatem? Et scripturae sacrae ac responsionis Christi mysterium, vel, quemadmodum Augustinus ait, sacramentum, in cujus intelligentia tantopere viri doctissimi laborant, variis modis interpretantes, sustinebimus in vitam communem ad cujuspiam quamlibet magni viri enarrationem transferre: eoque nitentes quidquam contra non modo veterum et gravissimorum doctorum, sed communem hominum sensum quasi legem inducere?

CAPUT IV.

Summarium.

Explicantur rationes, cur sacerdoti simpliciter inficiari liceat, quae novit per confessionem: non autem si quis aliter occulta crimina noverit.

PHIL. Et quid prohibet occulti criminis extra confessionem cogniti simplicem inficiationem tali Christianorum consensu similem habere intelligentiam; ut negari quasi pluribus cognitum intelligatur; et tamquam respondisset conscius, se nihil scire, quod quidem indicare debeat? THEO. Nihil certe, si de hoc perinde consentiant Christiani: sed non consentiunt, nec par est consentiendi ratio. PHIL. Satis consentiunt, cum lex omnibus probata sic judicis simpliciter rogantis animum interpretatur, ut de non occultis videri debeat interrogare: quae interpretatio eodem jure simpliciter respondentis inficiationi accommodatur. THEO. Et quae tandem lex judicis animum, aut talem ejus orationem interpretatur? PHIL. Illa videlicet, quae, praescripta formula rogandi testes, judicibus interdicit, ne temere de criminibus occultis inquirant. THEO. Vide quantum opinione fallaris. Lex illa docet potius verba judicis, quibus testes rogantur, non esse subtiliter interpretanda, sed perinde ut sonant, et secundum communem intelligentiam accipienda; dum sic formulam praescribit rogandi testes, ut explicet occultorum criminum exceptionem: quae supervacanea videri poterat, si legitima esset talis interpretatio. Ista igitur lex tibi nihil suffragatur: ac obstat potius, nisi si quam aliam habes, quam nullam esse reor, cujus auctoritate justius interpretatio-

Cap. *Qualiter* de accus. el. 1.

tionem istam contrariam communi hominum intelligentiae tuearis. Quid igitur judex velle debeat, jure et legibus facile est peritis hominibus explicare: quid autem velit, ex verbis ipsius simpliciter acceptis est judicandum. Cum igitur judex testes absque exceptione de cunctis criminibus interrogat, in magna culpa est propter rationes, quas supra memoravimus. Quocirca a doctis et religiosis testibus, antequam respondeant, admonendus est, ut verbis aperiat animum suum, ne velle videatur de occultis etiam criminibus praeter leges inquirere: tunc si de non occultis rogare se dixerit, licebit testi occulti dumtaxat criminis conscio, se nihil scire respondere: sin aliter, quid hic vir bonus facere debeat, jam, si placet, consideremus.

CAPUT V.

Summarium.

I. Interrogantis et respondentis verba accipienda sunt secundum communem intelligentiam.
II. Quam vim habeat illa expositio, mentiri est contra mentem ire.

I. TU igitur productus quid consilii caperes, si se judex indicaret, velletque sibi de occultis etiam criminibus responderi? Exempli gratia: si manifestis homicidiis, sed occulte patratis, vehementer commotus, et putans tali tempore legem illam jure posse praeteriri, quae inquiri vetat in occulta crimina: aut malitia et pertinacia te cogat etiam de quamlibet occultis homicidiis respondere: quid juratus huic judici respondebis? Phil. Numquam me judicis vel temeritas vel stultitia sic transversum aget, ut praeter legem naturae socium prodam et infamem. Nam quod mihi sponte facere non licet, id non potest per alterius injuriam coacto licere. Theo. Quid ergo judici responsionem flagitanti respondebis? Phil. Non ego quidquam narrabo falsi, nec fictam narrationem praetexam speciosis mendaciis; sed me de occulto illo crimine percunctanti nihil aliud etiam tunc vel juratus, quam me nihil scire, respondebo: hoc autem prolatis verbis, nam illud in mente mea subjungam, quod quidem debeam indicare, nihil solicitus quomodo judex iniquus sit meam orationem accepturus. Theo. Te igitur dicis (scio quibus auctoribus) non longa oratione, sed paucis verbis pejeraturum.

II. Phil. Non pejerat, qui non mentitur: nec mentitur, qui

non dicit contra mentem. Nam mentiri id demum esse interpretantur, contra mentem ire. Qui sic ergo mente concepit, nihil se in ea causa scire, quod evulgare debeat; is non dicit contra mentem, si se neget, quidquam in ea causa scire: etsi voce praetermittat illud, quod quidem indicare debeam, cum sit satis id mente excipere, et tacita cogitatione loqui. THEO. Quis te docuit tam belle nugari? Quis tibi perjuriorum tam pulchram latebram indicavit? Nam isto quidem modo nec ego mentiar, si me dicam, numquam Hispaniam vidisse, modo illud cogitatione adjiciam: his quidem viginti duobus annis, postquam ab ea sum in Italiam Bononiamque profectus: qua mendacii excusatione si uti vellem, quis me ferret gravium prudentiumque virorum? Si quid igitur veri habet vulgaris ista interpretatio contra mentem ire: hoc declarat, mentiri esse aliud animo sentire, aliud fallendi gratia significare, seu verbis id fiat, seu gestibus aut factis. Nam recte Augustinus mendacium esse definit, falsam significationem cum intentione fallendi. Verborum autem significatio, seu proferantur ea singulatim, seu in orationis complexu, non dicentis arbitratu temperanda est; sed ad communem loquendi consuetudinem et intelligentiam: sic enim jure cavetur accipienda et accommodanda. Ergo si dicas, te nihil in ea causa scire, haud dubie mentiaris: falsa est enim orationis significatio, et ab eo quod occultas animo, dissentiens: quia te nihil omnino scire, et tu dicis, et quicumque te audit, intelligit: tu tamen tibi conscius es, te aliquid scire, quamvis id non putes enuntiandum.

In lib. contra mendacium.

De spons. c. ex litteris.

CAPUT VI.

Summarium.

I. Interpretatio verborum Gregorii dicentis, oportere non verba, sed animum dicentis considerare.
II. De puerili amphibologia, qua quidam utuntur ad rationem mendacii tollendam.

I. PHIL. Tu igitur nugari putas Gregorium in libro *Moralium*, cum nos docet, *oportere non verba, sed dicentis animum considerare*. THE. Ego vero et gravissimam et sanctissimam esse istam Gregorii doctrinam, certum habeo, quae declarat, non esse malitiose interpretanda verba ejus, qui plane loquitur et sine fraude, quod

quod boni et aequi homines intelligant, etiam si quod verbum exciderit loquenti, sive utcumque prolatum fuerit, quod possit in calumniam rapi malitiosa interpretatione. Haec enim sunt, si recte memini, verba Gregorii ex *Moralium* libr. XXVI. *Humanae aures talia verba nostra judicant, qualia foris sonant: divina vero judicia talia foris audiunt, qualia ex intimis proferuntur. Certe noverit ille, qui intentionem ac voluntatem alterius variis explicat verbis: quia non debet aliquis verba considerare, sed voluntatem et intentionem, quia non debet intentio verbis deservire, sed verba intentioni*. Quam orationem Gregorii quis non videat ad calumniam dumtaxat refellendam pertinere? Calumniatur enim, *qui intentionem et voluntatem alterius*, ut ipse ait, *variis explicat verbis*. Nam licet in dubiis non sit a verbis discedendum, ut Alexander III. Archiepiscopo Cantuariensi rescripsit, ut modo dicebamus: tamen cum de intellectu constat, animus potius loquentis considerari debet, quam verba. Sic enim locum viri doctissimi interpretantur, qui docent, cum calliditas adhibetur ab alterutro dicente, vel accipiente, tum Deum orationem accipere ad mentem ejus, qui simpliciter intelligit. Quemadmodum igitur Gregorius calumniam eorum taxat, qui contra loquentis indubitatam mentem verba malitiose interpretantur: sic Augustinus et Isidorus stultitiam eorum damnant, qui se per dolos et astutias putant, posse mendacium aut perjurium effugere. Isidorus enim sic scripsit in libro *Sententiarum* secundo: *Quacumque arte quis juret, Deus tamen, qui conscientiae testis est, ita hoc accipit sicut ille, cui juratur, intelligit.* Augustinus autem in quodam sermone: *Multi falluntur*, inquit, *in hoc, et putant, quia nihil est, per quod jurant, ideo non se crimine perjurii teneri. Prorsus perjurus es, quia per id, quod sanctum non putas, falsum juras: si tu illum sanctum non putas, sanctum putat, cui juras: non enim quando juras, tibi aut lapidi, sed proximo tuo juras.* Quibus Isidori et Augustini verbis satis intelligitur, nec dicentis astutia mendacium aut perjurium vitari, et de verborum veritate ad mentem audientis et verba secundum communem intellectum accipientis esse judicandum: siquidem, ut Gratianus vir doctissimus et idem gravissimus ait, *Deus duplicitatis aspernator simplicem intentionem utriusque considerat*, et tam ex parte recipientis, quam ex parte praestantis, verborum artem aspernatur et odit. Ut igitur redeamus ad illam tuam responsionem, si crimen occultum, cujus conscius es, te

Habetur 22. q.5. cap. humanae.

Cap. ex litt. de sponsal.

Glos. in cap. humanae 22. q. 5.

Glos. in cap. qui pejerat, 22. q. 5.

Habetur 22. q.5. cap. quacumque. Et habetur 22. q.5. cap. ecce dico.

te scire neges, tibi fortasse nonnihil dicas, certe roganti judici mentiaris.

II. Nam ad ejus intelligentiam verba tua falsa sunt. Quo plane convincitur leve illud (ne puerile dicam et joculare) commentum quorumdam, qui se posse putant ingeniose judicum diligentiam frustrari citra mendacii crimen, si quavis amphibologia, etiam inusitata et aliis incognita, percunctantem eludant. Sic enim docent exempli causa: si praetor Titium, quem tu fugientem domo tua receperis, nominatim vestigans, ei insequens ex intervallo, te roget vel juratum in hunc modum: Vidisti huc ingredientem Titium? non pejerabis, ac ne mentieris quidem, si sic responderis: Haud equidem vidi huc ingredientem Titium: dummodo manu latenter admota sinui tibi partem tuae tunicae demonstres. Negant enim *huc* pro nomine domum magis, quam sinum tuum significari. Itaque satis esse in alterutro intellectu ancipitem inficiationem esse veram. Nam simili verborum dubiorum artificio cum alios, de quibus est in scriptura sacra, tum in primis Abraham et Jacob mendacium effugisse, cum ille Saram filiam fratris, sororem suam esse diceret, hic primogenitum se esse caeco patri affirmaret, cum esset posterior Esau: propterea quod sororis nomine etiam cognatam, fratrisque filiam mos esset Hebraeis significare; et primogenitus intelligi possit, ut primus fratrum genitura, sic item si quis tali jure censeatur, cujusmodi erat Jacob, cum emisset ab Esau jus primae geniturae. Quasi vero similis aut par ratio sit verae legitimaeque amphibologiae, et ejus quam sibi quisque temere fingat, nec praeterea valeat quisquam hominum divinare. Qua velle sibi in mendacio patrocinari, nisi ego magis fallor, hominis est haud leviter errantis, aut certe parum pie ludentis in rebus maxime seriis et religionem attingentibus. Nam vir gravis aut misericordia ductus, et indulgens humanitati simpliciter mentietur officiosum mendacium: vel cum volet (semper autem velle debebit) omnino non peccare, tacebit: aut si minus id dabitur, verum fatebitur nullis adhibitis verborum technis, auctore Augustino, qui sic scripsit in libro *de conflictu vitiorum et virtutum*: *Nec artificioso mendacio, nec simplici verbo oportet quemquam decipere, quia quomodolibet mentitur, occidit animam.* Et alio in loco: *Si quis*, inquit, *ad te confugerit, qui de mendacio tuo possit a morte liberari, non es mentiturus: os enim quod mentitur, occidit animam, nec ut praestes, mentiri studeas, nec qualibet fallacia vitam alicu-*

Gen. 20. *Gen. 27.* 22. q. 2. nec artificioso. 22 q. 2. cap. *si quis.*

cujus defendas. Quamquam quod pertinet ad illa sanctorum patrum exempla, longe rectius et commodius Abraham et Jacob de mendacio purgari contenderim, si, quemadmodum credi par est, sic eos locutos esse dicamus latenter admonitos a jubente Deo, cujus voluntati qui paret, is recte pieque facit, licet interdum nescientibus hominibus peccare videatur: ac eodem modo judico de lenociniis et blanditiis, quibus illectus est a Judith Olofernes, et quibusdam aliis in vetere testamento memoratis. Qui si talia fecissent injussu Dei, vix, aut ne vix quidem possent a peccato vindicari. Talia vero exempla, si quis dubitat, rectene possint ad communem Christianorum vitam transferri, Gregorium adhibeat auctorem, cujus illa est gravissima sententia: *Si quis per vetus testamentum suum vult tueri mendacium, quia minus illic quibusdam fortasse nocuerit, dicat necesse est, rerum alienarum raptum, retributionem injuriae, quae infirmis illic concessa sunt, sibi nocere non posse: quae omnia cunctis liquet quanta animadversione veritas insequitur, quae nobis, jam significationis suae umbra postposita, in vera carne declaratur.*

Judith. 11.

Habetur 22. q. 2. *si quis.*

CAPUT VII.

Summarium.

I. *Confutatur eorum ratio, qui mendacium falsum respondentis excusant, quasi absit inficianti fallendi voluntas.*
II. *Quaedam quae involuntaria esse videntur, probantur esse voluntaria Aristotelis et Augustini auctoritate.*
III. *Quid sit fallere in definitione mendacii, et quod deceptiones quaedam sunt iis, qui falluntur, salutares.*

I. PHIL. Quoniam me urges invidia vocabuli (est enim mendacii nomen vehementer odiosum) jam illud confitebor et contendam, quod esse arbitror Augustini verbis consentaneum, me tunc falsum fortasse dicere, sed mendacio non implicari. Ut enim si quis quod non est, id esse putans affirmet, falsum quidem dicat, sed non mentiatur, quoniam id errore facit, non animo fallendi: sic nec is mentiri putandus est, qui falsum judici respondet, non ut eum fallat, vel falsum dicat, sed ne socium perdat et infamet: in ipsa enim mendacii definitione Augustinus, quem auctorem citasti, ad falsam significationem adjecit animum fallendi, hoc est dicendi falsum. THEO. Non satis intelligo quid dicas: nisi forte hujusmodi est, praeter

Aug. in lib. *contra mendacium.*

ter hujus boni viri voluntatem esse falsum dicere, quoniam fallere sic ipse interpretaris; sed eo ferri tota voluntate, quae intentionis nomine ab Augustino nuncupatur, non ut falsum dicat, sed ut socii serviat commoditati. An recte interpretor orationem tuam? Phil. Tu vero rectissime. Nam voluntatem finis esse ut electionem eorum, quae ducunt ad finem, consentiens est philosophorum doctrina. Theo. Hunc igitur contendis, non voluntate, sed invitum significare falsum: ac proinde non mentiri, cum absit animus fallendi, falsumve dicendi. Phil. Id ipsum. Nam quid magis alienum est a bono viro, quam volentem et nulla vi coactum enuntiare falsum?

Eth. 3.

II. Theoph. Isto igitur modo cum suas quisquam merces, aut pretiosam supellectilem in mare jactat, ut vim fluctuum et tempestatis effugiat, id factum inviti hominis esse dices atque coacti. Phil. Sic prorsus existimo, nec id opus voluntarium mihi esse videtur: quis enim velit suum magnum malum et gravissimam jacturam? The. At Aristoteli videtur prudentissimo naturae interpreti, et morum gravissimo magistro, qui sic scripsit in tertio libro *Ethic. Nicomachic. Nemo*, inquit, *simpliciter jacturam facit in tempestate volens. Id tamen ut se ceterosque conservent, faciunt omnes sanae mentis: ita cum mixtae sint hujusmodi actiones, voluntariae tamen magis esse videntur: tunc enim cum fiunt, expetendae sunt, finem vero actionis ratio temporis moderatur: quamobrem cum quisque agit, tunc actio voluntaria, vel secus appellari debet: tunc autem volens agit. Nam principium movendi partes instrumentarias in talibus actionibus in ipso est: quorum autem principium est in ipso, haec agat, an secus, in ejusdem est potestate: quo fit, ut tales actiones sint voluntariae.* Hanc Aristotelis de navalibus jacturis sententiam transfer ad illius boni viri pronuntiatum: jam intelliges ipsum volentem dicere falsum, ac proinde mentiri, licet non dicturum, si posset alia ratione malis impendentibus occurrere. Itaque dum cupit humane facere socii causa, facit contra legem Dei mentiendo. Ne vero putes philosophorum praecepta a sanctorum patrum decretis abhorrere, audi quid scripserit Augustinus, cum vellet hanc ipsam controversiam dijudicare. *Merito*, inquit, *quaeritur, quae sunt peccata nolentium, utrum quae a nescientibus committuntur, an etiam recte dici posset, peccatum esse nolentis, quod facere compellitur, nam*

In lib. quaest. et habetur 15. q. 1. c. *merito*.

nam et hoc contra voluntatem dici solet: sed utique vult id, propter quod facit: tamquam si pejerare nolit, quod tamen facit, cum vult vivere, si quisquam, nisi fecerit, mortem minetur: vult ergo facere, quia vult vivere, et ideo non per se ipsum appetit, ut falsum juret, sed ut falsum jurando vivat. Quod si ita est, nescio utrum possint ista dici peccata nolentium, qualiter hic dicuntur peccata expianda. Nam si diligenter inspiciatur, forte ipsum peccare nemo velit, sed propter aliud, quod vult, peccat; omnes quippe homines, qui scientes faciunt, quod non licet, vellent licere facere: usque adeo ipsum peccare nemo appetit propter hoc ipsum, sed propter illud, quod ex ipso consequitur. Haec si ita se habent, non sunt peccata nolentium nisi nescientium, quae discernuntur a peccatis volentium. Vides, Aristoteles et Augustinus consentientes quam valde sententiae tuae refragentur? Contra tantos igitur et tam graves auctores sustinebis etiam nunc aperto errori patrocinari? Age vero si sic statuis, qui fallit falsumve dicit temporibus adductus, non dicturus, si posset aliter vitare malum, huic abesse fallendi falsumve dicendi animum et voluntatem, et propterea non mentiri: non vides eos, qui perniciosissime mentiuntur, te auctore sese posse a mendacio vindicare? etiam si quis Christianus cum sit, ac rectae fidei, Christum neget esse Deum, ut necem sibi ab haereticis aut impiis intentatam effugiat, quo quid magis potest Basilidis errori, aut Elcesaitarum suffragari? Hic enim non fallendi libidine falsum dicit, sed ob id dumtaxat, ut mortis periculum evadat, cujus mendacium perniciosum esse constat atque mortiferum: *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*, ut testatur *Rom.* 10.
Paulus. Et Christus, *qui me negaverit*, inquit, *coram hominibus*, *Luc.* 12.
negabitur coram Angelis Dei. Ex quo plane intelligitur, non satis esse, veritatem animo concipere, nisi eamdem, cum res poscit, confiteatur. Res autem poscit, quotiescumque est aliquid pronuntiandum. Nam Christum negare, qui negat veritatem, Christus ipse docet, cum ait: *Ego sum via et veritas.* Ad summam, si tibi *Joan.* 14.
constare velis, confitendum est, in tanta hominum vanitate, tot mendaciorum technis atque fraudibus (octo enim genera mendaciorum numerat Augustinus) mentiri neminem praeter eos, si qui mentiuntur libidine dumtaxat mentiendi, nullum inde praeterea commodum expetentes, quod rarissimum est, nec tam malorum sive injustorum, quam leviculorum hominum vitium, vel potius insania:

In lib. *de mendacio*, et habetur 22.q. 2. primum.

nia: quocirca Augustinus mirum mendacium id esse tradit: quam sententiam non video quomodo possis contra eumdem Augustinum theologorumque consensum tueri. Nam quod philosophis placere dicebas, voluntatem esse finis, ut electionem eorum, quae ducunt ad finem, vide, ne hoc aliter ab eisdem philosophis tradatur; non enim, si recte memini, voluntatem finis esse dicunt, sed ipsam magis esse finis, quam eorum scilicet, quae ducunt ad finem, in quibus versatur electio, non inficiantes, haec quoque ad volunta-
Eth. 1. tem pertinere. Nam qui possint, cum electio absque voluntate nulla sit? ut interim taceam, quod finis ab eisdem philosophis vocatur, quocumque animus voluntasque fertur; fertur autem interdum in ea, quae prorsus aspernaretur, nisi angustiis iniquioribus interclusus, illa tunc temporis putaret expetenda, cum minus malum eisdem philosophis auctoribus bonum quodammodo esse videatur: quod iis ac-
Eth. 5. cidit, qui mentiri malunt, aut jacturam facere rei familiaris, quam mortem oppetere. Sed finis alius alio potior est, et in quoque genere vel actione licet alia sint, quae recte possint appellari fines, hoc
Eth. 1. tamen nomen id sibi vindicat potissimum, cujus gratia cetera fiunt, et qui agit, ab hoc potissimum nominatur. Nam qui lucri quaestusque causa adulteratur, et quasi mercedem capit ab adultera, hic non tam intemperans adulterque vocandus est, si philosophis credi-
Eth. 5. mus, quam injustus et avarus: utrumque tamen recte nominari posse, nemo dubitat. Eodem modo qui falsum dicit, ut periculum evadat, timidi potius nomen feret, quam vani et mendacis: tamen fuisse mentitum nemo debet dubitare. Quae eadem ratio est ejus, qui falsum respondet judici, ut suis alteriusve incommodis occurrat, quippe volens judicem fallit, quae summa ratio est, ut saepe diximus, mentiendi.

III. Phil. Ergo tu judicem ab eo falli existimas, qui haec ipsum celat, de quibus ille justius ageret, si non inquireret. Theo. Ego vero certum habeo, si celat respondendo falsum. An tu neminem falli sine sua quantulacumque jactura vel damno putas? Phil. An ego non putem? vel me falli existimem, siquis vir bonus praecipitem in aliquod meum magnum malum falsa me oratione, sed tamen salu-
In expos. psalm. 5. tari revocet a consilio pernicioso? Theo. Immo vero te fallat auctore Augustino, fallacia tamen non sibi, leviter quidem, attamen peccanti, sed tibi salutari (fallit enim, qui falsum qualecumque alteri pro vero persuadet) et mentiatur, sed mendacium officiosum: quod

quod genus peccati levissimum si non est committendum, auctore Augustino, non dico ut alterius hominis saluti et famae consulatur, sed nec ut suae quisque prospiciat (*non sunt enim facienda mala, ut eveniant bona*, ut Paulus docebat Romanos) quanto turpius erit in qualicumque causa, ut vitet quis alterius cujuspiam damna, falsum judici jurejurando confirmare? quod efficitur etiam turpius et gravius, si quam judex habeat probabilem causam crimen investigandi rumore aut suspicionibus antegressis: tunc enim vel citra jusjurandum turpiter ac perniciose mentiatur, qui judicis jure susceptam operam frustretur sua vanitate. PHIL. Quid igitur vir bonus faciet, si in tale tempus inciderit, quem video per te iis angustiis interclusum, ut quocumque se vertat, sit magnam plagam accepturus? aut enim se obstringet mendacio, ac potius perjurio, vel socium prodet et infamabit, quorum utrumque est impium atque nefarium et contra leges divinas et naturales. Quid consilii dabis his difficultatibus implicato? Rom. 3.

CAPUT VIII.

Summarium.

I. Non potest tempus incidere, quo sit necesse cuipiam turpiter agere.
II. Omnium legum interpres est et quasi moderatrix recta ratio.

I. THEOPH. Dicam equidem quod sentio, et quod me ratio docuit, praeceptisque magnorum virorum arbitror esse consentaneum. Primum omnium meminisse debes id, in quo omnes, qui via et ratione philosophantur, omnesque theologi consentiunt, nullum tempus incidere posse, quo sit necesse cuipiam turpiter agere, seve obstringere peccato. Nam quod vitare quis, aut vicissim praestare non potest, hoc ut vitet aut praestet, nemo potest lege divina obligari: qui autem contra legem Dei non facit, dicit, aut cogitat, ut totam peccati definitionem complectamur, hunc certum est non teneri nec peccati, nec turpitudinis. Ex quo intelligitur haud dubie, nullas divinas leges, vel etiam naturales (omnes enim naturales divinae sunt, licet non reciprocetur) esse inter se penitus contrarias, quamvis interdum tales esse videantur, non dico simpliciter, ut altera in universum jubeat, altera vetet, exempli gratia, mentiri vel furari, in quo esset aperta legum dissensio, et latoris inconstantia;

sed ne tum quidem, cum tempus incidit, quemadmodum saepe in magna rerum agendarum varietate solet, ut altera suscipi aliquid, vel omitti jubere, altera vetare videatur. Intelligendum est enim, omnium cujusque generis legum, quibus humana vita dirigitur, moderatricem, hoc est, interpretem esse rectam rationem, quae Dei legem aeternam assectatur, a qua lege aeterna omnis lex justa proficiscitur. Est enim lex aeterna summa ratio, cui semper est obtemperandum, quemadmodum tradit Augustinus, simul affirmans ejusdem legis notionem scriptam esse in mentibus nostris. Cur enim qui fame conficitur, extremaque inopia laborat, si rem alienam ad cibum vitae necessarium auferat invito domino, is non tenetur divina lege, qua furta severe vindicantur? nempe quia recta ratio sic illud Dei praeceptum interpretando in tali causa moderatur, quasi necessitas omnia faciat omnibus communia, furtique rationem excludat: melius est enim ut copiosus supellectile una privetur, quam ut egenus fame pereat: et quia sic judicat et interpretatur recta ratio, idcirco sic Deo placere dicimus, qui est omnium et rerum dominus, et legum summus moderator.

De lib. arbitr. lib. 1.

CAPUT IX.

Summarium.

I. Summa omnium legum est, ut semper fiat quod justum et aequum sit, pro rerum ac temporum ratione et facultate.
II. Praecepta decalogi non admittunt novam interpretationem.
III. Comparatio ceterarum legum naturalium cum praeceptis decalogi.

I. HAEC igitur summa est omnium justarum legum de rebus agendis, hoc potissimum juris est tum divini, tum etiam naturalis, ut semper vitentur graviora mala, semper fiat quod justum et aequum sit, semper rectae rationi pareatur. Hanc enim normam esse virtutum et vitiorum, docent non modo theologi, sed etiam philosophi, qui, cum res quam optime fieri potest, efficitur pro rerum videlicet facultate, tunc eadem natura duce et auctore fieri confirmant, quamvis scriptum et formula cujuspiam legis aliorsum vocare videatur: omnis enim lex etiam naturalis, sic est accipienda et interpretanda, ut si quid acciderit in tanta rerum varietate et inconstantia, quod aliter fieri, quam lege cavetur, melius esse monstret recta ratio, non putemus eam legem aliter faciendo violari: forsitan

Ethi. 1.

tan enim natura non patitur rerum agendarum, ut lex aliqua simplex et universalis a quocumque etiam ab ipsa natura vel Deo feratur, quae singulis eventis et actionibus semper sic accommodetur, ut nihil accidere possit, in quo eadem desideret aliquod rectae rationis moderamen seu interpretationem, nec id latoris culpae tribuendum est, aut ignorantiae, sed ipsi naturae rerum, quae talis est, ut modo dicebam, et docent philosophorum maximi. Plato in civili. Aristot. *Ethi.* 5.

II. Quae cum ita sint, religio tamen Christiana quasdam leges divinas tam ratas et sanctas esse voluit, ut nullo umquam tempore Christiano liceat ab ipsarum scripto discedere, praeterquam in iis, quae rectae rationis interpretatio ab ecclesia publice jam recepta, et prudentium ac piorum consensus excepit, non si vel maxima commoda aut incommoda privata vel publica adhortari videantur, seu vicissim dehortari, aut si quis locus etiam nunc esse potest novae interpretationi, rei genere ac magnitudine postulante, eam non singulis quamlibet doctis viris permittitur, sed universae ecclesiae ejusve praefecto Pontifici maximo reservatur. Hae vero leges sunt praecepta ipsa decalogi in eo intellectu, quo sunt ab ecclesia declarata, a quibus velut fontibus manant reliquae omnes justae leges, quae mores attingunt, tum pontificiae vel civiles, tum etiam naturales, quas ut prudentium hominum naturalis ratio derivavit, sic eadem saepe in varietate rerum exsistentium exponendo moderatur. Harum igitur posteriorum legum etiam naturalium non ea vis et auctoritas est, ut possint aut debeant cum illis suis quasi capitibus comparari: quamobrem si venerint in contentionem, nullo umquam tempore est a principe lege discedendum. Sed si quando duae te posterioris ordinis leges sic in diversa distraxerint, ut simul utrique satisfacere non posse videaris: numquam errabis, si quo te cumque duxerit recta ratio, huc sequeris, quamvis scriptum alterius legis videatur in diversum revocare: quod facit qui celat potius occultum socii crimen, quam pareat judicis imperio injuste suum munus exsequentis, quamvis simplici lege sit cautum, ut praefectis pareamus. *Rom.* 13. *etiam* 1. *Petr.* 2.

CA-

CAPUT X.

Summarium.

I. Rectae rationis judicium est judicium bonorum ac prudentium virorum.
II. In duarum legum contentione praetereunda est quae minore vinculo, aut pauciorıbus nexibus obligat: nec in eo peccatur.

I. PHIL. Optimam tu quidem et pulchram rationem constituisti dirimendi controversias, si quando leges venerint in contentionem, ut omni scripto legis semper judicium rectae rationis praeferatur; sed mihi negotium nihilo magis expedisti: adhuc enim haereo ad eamdem salebram, et quod sit judicium rectae rationis, ignoro; eoque magis, quod saepe eamdem causam alii aliter dijudicant penitus contraria decernentes, quorum quisque suum judicium a recta ratione profectum esse contendit. THEO. Tibi videlicet arbitrabar theorema philosophorum non excidisse, quo bonum et rectum id esse docent, et vicissim malum et pravum, quod tale judicatur esse a bonis et prudentibus hominibus: quo perspicue intelligitur, rectam esse rationem, qua viri probi et sapientes diriguntur. Haec est enim ratio manans ab ea, quam legem aeternam appellamus. Itaque
Ethi.2. cap.2. philosophi tum priores, tum etiam qui Christiane philosophantur, excessuum et defectuum mediocritates, quae virtutes nominantur, tunc recte constitui docent, cum sic a prudentibus viris definiuntur. Ut autem nos ratio docet, utque sancti Patres definierunt in octavo concilio Toletano, viri prudentis est, in tali legum discrepantia, quae quamque praetermissam legem incommoda ac turpitudines sequi videantur, diligenter considerare, et his inter se collatis, in qua lege praetermittenda minus perspexerit esse mali, hanc tali tempore praetermittere turpe non esse constituere. Nam minus malum,
Ethi. 5. ut supra dictum est, docentque philosophi, vicem habet boni. Itaque *hoc placet Deo, et probatum est hominibus*, ut verbis utar
Rom. 14. Pauli, hoc maxime naturae consentaneum est: quae vellet illa quidem semper opus absolutum conficere; sed cum id non datur, materia, quam tractat, aut alia re quapiam impediente, satis habet, suum munus strenue pro facultate et ratione rerum suppetentium obire, nec id esse putat praeter suam dignitatem. Quamquam hujusmodi quoque legum interpretatio saepe prudentium hominum sententia non contenta auctoritatem etiam requirit Pontificis maximi.

CA-

CAPUT XI.

Summarium.

I. Comparatio legis jubentis celare occulta crimina, et vetantis pejerare vel mentiri.
II. Quaedam sponte facere non licet, quae recte fiunt propter malum vitandum.
III. Quo in genere peccatum tollat justus metus certi periculi.
IV. Ratio et tempus celandi ac vicissim indicandi crimen occultum.

I. REdeamus igitur ad eas leges, quae hujus boni viri, cui consulere volumus, animum distrahunt in varia consilia, et utriusque vim et auctoritatem consideremus. Altera dicit: *Occultum socii crimen diligenter occultabis.* Justa lex est, honesta, et a natura profecta; sed quam praeterire licet aliquando, si spectet in alterius malum, et multo magis in tuum, ac maxime omnium in periculo religionis, vel reipublicae. Altera lex dicit: *Non feres testimonium falsum.* Legem audio sacram, divinam et naturalem, non cujusvis ordinis, sed ex iis, quae continentur in decalogo, breviter a cujus scripto nemini ullo umquam tempore licet discedere, non si necesse fuerit millies mortem oppetere, et tota civitas periclitetur. Quibus legibus comparatis, crimen est profecto crimen, dubitare, utra sit alteri in contentione praeferenda. PHIL. Jusjurandum ergo, quod dedi, praebet mihi jus respondendi. THE. Minime vero, sed necessitas, qua cogeris, tibi permittit respondere, cum prius non liceret: veritas porro et jusjurandum, ne falsum judici praesertim referas, interdicunt. Non igitur verum est, quod tibi paulo ante sumebas, si quid sponte facere non licet, id numquam ne coacto quidem licere cuipiam, ut effugiat aliquod malum. PHIL. Si qua vis allata potest non modo sublevare, sed tollere etiam omnino peccatum, eodem modo non delinquet, si quis temporibus adductus pejerabit, aut urgente necessitate adulterabitur. Hoc autem nec patitur religio, nec philosophiae ratio, quibus qui parere velit (omnes autem velle debebunt) is morietur potius, quam turpiter faciat: facit autem turpiter, qui crimen occultum patefacit. THE. Longe alia causa est pejerantis vel adulterantis, et ejus qui invitus prodit occultum alterius crimen: ut enim quis jurejurando falsum confirmet, vel adulteretur, recte fieri numquam potest: pertinet enim ad praecepta vetantia, quae nullam patiuntur temporis exceptionem. Itaque mori potius

Vide Cajetan. in 2.2.q. 69. art.1.et 2. ad finem.

tius est, ut modo dicebam, quam se talibus criminibus obstringere: nec potest ulla necessitas delinquentem a peccato vindicare, cum sint ex eorum genere, quibus etiam Aristoteles mortem praeferri oportere docet: occultum autem crimen celare, quod refertur ad praeceptum caritatis, ex eorum numero, quae affirmativa nuncupantur a theologis, et temporis intermissionem admittunt, tantum abest, ut semper sit honestum, ut interdum turpe etiam habeatur; nimirum cum crimen spectat in alterius perniciem, vel saltem mediocre malum, in periculo reipublicae, qua religio quoque continetur, multo etiam magis, nisi aliter, quam indicando, obsisti possit impendentibus malis. Ergo si crimen occultum indicare jam licet, jam secus, consideranda est ratio hujus diversitatis, et eam semper tenere justitiae fuerit atque prudentiae: est autem utrobique ratio caritatis in socium, quae te jubet, ut consulas ipsius commoditatibus. Celas occultum socii crimen: recte facis, quia te caritas adhortatur, ne socium laedas. Enuntias crimen in alterius periculo, ut evites majus malum: rectius facis, quam si taceas. Hoc enim exigit ratio caritatis, ut si utrumque fieri non potest, innocenti potius de majore vel pari malo periclitanti prospicias, quam sontis et male cogitantis impunitati. Si tibi ergo caritas praecipit socii crimen enunciare in alterius periculo, cur eadem tibi id ipsum non permittat in tuo pari discrimine? Num Christiana caritas probat ordinem praeposterum dilectionis, ut quis alterum magis diligat, quam se ipsum, repugnante natura? Si quis igitur tyrannus perspectae saevitiae, id tibi malum, nisi crimen indicaveris, intentet, propter quod malum in altero vitandum licet indicare, nihil peccabis indicando, sed fungeris potius officio religiosae caritatis, quae semper est naturali consentanea, et facit etiam, ut quaedam permittantur in sua causa, quae in aliena sunt criminosa. Nam civem indemnatum injussu magistratus interimere, crimen est, et quidem magnum: sed si hoc facias coactus, injuriam videlicet repellendo cum moderamine inculpatae tutelae, juste facias, licet lex quaedam naturalis et divina jubeat, ut vitae hominis parcas, etiam male de te merentis. Quid ita? nimirum quoniam si leges in contentionem venerint, illa tibi sanctior esse debet, quae te tuam vitam tueri jubet, quod praestare scilicet, ut fingimus, non potes, nisi aggressorem occidas.

Ethi. 3.

CA-

CAPUT XII.

Summarium.

Quando vir bonus ultro, quando rogatus aut jussus accedere, vel secus, debeat, ad ferendum testimonium.

I. QUod autem dicebas, theologorum consensu nulla lege quemquam obligari, ut de occultis criminibus testimonium dicat, theologi, si diligenter inspicias, quaestionem hanc non simpliciter definiunt, sed interesse docent, ultrone crimen deferas, an rogatus ab altero, vel jussu legitimi judicis ad dicendum testimonium accedas. Nam his auctoribus, ultro crimen socii deferre, nec boni viri est, nec religiosi, praeter quam, ut modo dicebam, si vergat in cujuspiam incommodum vel reipublicae jacturam, quibus malis occurrere non aliter valeas, aut antegressa fraterna correptione (sic enim, ut scis, vocant amicam et piam admonitionem) si ratio postulat peccati: nam tunc imminentis mali eum, cujus scire interest, admonere, et male cogitantem nominatim, si rei magnitudo poscet, indicare, non delatoris inhumani opus, sed justi et boni viri officium esse decernitur; modo id facere possit sine suo periculo. Nam quae delatio alias utilis et honesta fraudi esse potest deferenti, nisi crimen probaverit, hanc probationibus minus suppetentibus praeterire prudentis est, auctore Augustino, et legibus cavetur. Sin autem rogeris, ut testimonium dicas, tunc causae genus est considerandum: nam injuria laboranti, praesertim in capitis aut famae discrimine, qui, cum valet, non opitulatur, perinde peccat, sceleri consentiens, ac si reum calumniis oppugnaret, recte viris doctissimis interpretantibus consentire eum, qui tacet, cum possit refellere. Nam qui a socio injuriam, ut testatur Ambrosius, si potest, non repellit, tam est in vitio, quam qui facit: nec caret scrupulo societatis occultae, qui manifesto facinori desinit obviare, ut Anastasius et item Damasus Pontifices scripsere. Vir igitur bonus innocentem reum juvare suo testimonio non gravabitur: scriptum est enim in psalmo: *Eripite pauperem, et egenum de manu peccatoris liberate*. Et in libro Proverbiorum: *Erue eos, qui ducuntur ad mortem*. Ergo ut innocentem vindices a calumnia, non dico, rogatus testimonium ferre debes non gravate, sed si te nemo roget, prudenter curare, ut reus in-

De haeret. In sexto, ca. *nolentes*. In hom. de poenit. et habet. 24. q. 7. plerumque.

Offic. 1.

Psal. 81.

Cap. 14.

nocens testimonio tuo sublevetur. Alia ratio est, si te roget accusator, ut testimonium dicas in sontem reum, quo ille convictus poenas luat commissi criminis: non enim delinques, si nec ultro nec accusatoris rogatu ad oppugnandum reum properabis: sed si te judex vocet, jubeatque ferre testimonium, parere debes, modo jure praecipiat, hoc est, nisi crimen fuerit penitus occultum, et hujusmodi, ut celatum nulli officiat: nam in occulta et talia crimina jus non est inquiri, nec eadem a consciis indicari.

De accus. c. *qualiter* el. 1.

CAPUT XIII.

Summarium.

I. Quid faciendum, si judex propositis cum aliis poenis, tum etiam excommunicatione, inquirat de crimine prorsus occulto.

II. Id quod imprudentes jurejurando sumus polliciti, si turpe esse resciverimus, praestare non tenemur.

III. Declaratur temeritas sententiae dissentientium ab auctoris opinione.

I. UT igitur quae pluribus verbis ac diffuse a nobis exposita sunt, in pauca conferamus, si manifesti criminis latentem auctorem judex legitimus vestigans jusjurandum a te petat, ac testimonium veritatis, parere debes suum officium more ac jure etiam gentium obeunti. Sed si nec fama criminis, nec rumor ullus increbuerit, et auctor in nullam venerit ne mediocrem quidem suspicionem, non est judici obtemperandum, si quo errore, si quave temeritate compulsus inquirat in talia crimina, quae proprie vocantur occulta. Itaque si jubeat edicto publico, ut ad se crimen auctoremque deferat, quicumque sit conscius, exempli causa, cujuspiam homicidii, magnis poenis propositis, etiam excommunicatione, si quis edicto non paruerit; vir bonus homicidii prorsus occulti conscius, putabit edictum ad se nihil pertinere. Nam aut judicem fortasse nolle contra legis praescriptum homicidia talia investigare: aut si velit, tamen in hoc ei non esse parendum, et minas ipsius parvi pendet, confirmatus dogmate, de quo, ut ante dicebas, omnes theologi consentiunt. Atque eodem modo judico de praeceptis, minis et perquisitionibus, quibus praefecti et judices utuntur in monachos et sodales scholasticos, et talibus. Si porro vir ille bonus nominatim vocatus adactusque fuerit jurejurando, verum se ad omnia rogata responsurum, recte negotium ad hunc maxime modum expediet: simpliciter interrogatus,

sit-

sitne conscius alicujus homicidii, se negabit scire quidquam eorum, de quibus debet testimonium perhibere: urgente porro judice, ut simpliciter respondeat, ipsum admonebit officii sui, ut juris formulam teneat rogandi testes, occulta crimina excipientem, ne quis putet ipsum de arcanis etiam contra jus et fas interrogare.

II. Quod si judex indicet suam temeritatem, ab eodemque petat, sitne conscius homicidii cujuspiam quamlibet occulti, tunc multo minus respondebit: sed ipsum obsecrabit, ut se contineat in officio suo, nec praeter leges inquirat in occulta crimina. Nam licet juraverit, ad omnia se rogata responsurum, tamen jusjurandum de permissis dumtaxat et justis rebus datum esse, leges interpretantur: prorsus ut si quid imprudens aut temere fueris jurejurando pollicitus, id si turpe esse resciveris, praestare non tenearis. Est enim contra officium nonnumquam, ut testatur Ambrosius, promissum solvere sacramentum. Nam cum temere jurasset David se occisurum Nabal, non tamen implevit jurationem, ut ait Augustinus, majore pietate ductus. Sin autem fuerit allata vis, aut intentatum par vel majus damnum, quam quod ille proditus incurreret, injecto timore non vano, nec contemnendo; cum jam impune tacere non liceat, crimen simpliciter indicabit, servato jure atque ordine caritatis, ut cum spectat in magnum alterius vel reipublicae malum, faciendum esse docent theologi, disserentes de fraterna admonitione.

Offi. 1. et habetur 22. q. 3. est etiam.

1. *Reg.* 25.

In ser. de Jo. decol. et habetur 22. q. 3. juravit.

III. At cum tacere permittunt leges, nec ulla vis extrinsecus adhibetur, quae temeritas est per Deum immortalem, ut quisquam inficiando se scire aliquid, respondeat vel falsum, ut ego dico, vel, ut ipse confiteris, suspectum, et ancipitis veritatis, cui tacendo licet celandi legi atque officio satisfacere? Haec est enim tua et eorum, quos tueris, non ferenda culpa, quod sine ulla necessitate falsum dicere suadetis, aut certe quod tale plerisque nec sine magna ratione videri possit, reclamante Paulo, qui nos monet, ut non tantum a malo abstineamus, sed etiam ab eo, quidquid speciem mali prae se fert. Sed nec ea ratio contemni debet, quae istam sententiam periculi plenam esse declarat: fieri enim potest, et saepe usu venit, ut quod penitus occultum crimen quisquam esse putet, nec ejus ullam famam praecessisse, id ab aliis sciatur, aut venerit in suspicionem legitimam. Quod si accidat, et conscius id se scire neget, non solum peccabit pejerando, sed fortasse convictus perjurii poenas legibus dabit: quod periculum nullum est in eo, qui tali tempore ta-

1. *Thess.* 5.

cendo ac responsionem differendo tamdiu crimen occultat, donec jure respondere compellatur.

CAPUT XIV.

Summarium.

I. Vir bonus alterius peccati conscius, tamquam nesciret, dissimulet.
II. Si lata sententia sacris aliquem nominatim interdixerit, nisi respondeat, sub poena excommunicationis tenetur respondere.

I. Phil. Si virum bonum respondere vetas, ne socium prodat et infamet, permittas eidem censeo plane crimen indicare, tunc saltem cum de crimine cujuspiam nominatim inquiritur: tacendo enim, qui rogatur, perinde testimonium dicit, ac si crimen indicaret: quis enim tam obesus est, ut non intelligat conscientiam esse causam talis reticentiae? The. Vir gravis et prudens, dum rationem sequitur honestam in hujusmodi causis, parum laborat, quo modo ceteri factum suum interpretentur: ut docet illud pervulgatum sacerdotis exemplum, quem theologi faciunt iter facientem cum latronibus necem illi meditatis inferendam in proximo nemore, quod ipse per confessionem unius latronis rite, ceteris videntibus, factam resciverit. Huic enim theologi consulunt, ut ad oppidum ante nemus in via situm divertat, nec calumniam metuat arcani violati, si ceteris latronibus magnam suspicionem indicati sceleris injecerit, cum divertendi alia possit esse causa, quam cognitio criminis cogitati: cui similis est ratio ejus, de qua quaeritur, reticentiae. Nam si quis eam referat ad occulti criminis conscientiam, praesto erit aequior interpres, qui consilium id esse dicat prudenter caventis, ne forte si de uno innocente rogatus semel responderit, dum licet tacere, de altero, et item de tertio rogetur, donec ad sontem veniatur, quem reticendo, cum de aliis respondisset, gravaret majore suspicione. Age vero quanti refert, non dico ad multam, qua nemo nisi plane convictus citra injuriam afficitur, sed ad famam, utrum in suspicionem, quae saepe vana est, socium adducas, an aperte damnes tuo testimonio? Non respondebit igitur vir bonus in tali causa, ne vel socium prodat contra officium, vel dum id humane cavet, jusjurandum violet, ac mentiatur.

II. Phil. Proponat ei severus judex, nisi plane responderit, inter-

terdictum, sive excommunicationem: suadebis, ut contemnat etiam tunc ecclesiasticas poenas? THE. Minime vero, si lata sententia sacris ipsum nominatim interdixerit: prius enim quam judex ipsum nomine vocaret, et suum animum exponeret, minas ejus, quasi nihil ad se pertinentes, jure non solum, sed etiam impune negligebat. Ita nec ipse peccabat, nec judex eum poterat innocentem excommunicare: nunc scandalum ponet popularibus, si visus fuerit imperium judicis contemnere, cui parere magis debet civis privatus, quam quid ejus officii sit praescribere, praesertim si admonitus ille persistat, et se contendat jure agere scripto legis pro rerum ac temporis ratione, bonum aequum praeferendo: laedere igitur rempublicam, videri poterit, et ob eam contumaciam jure fortassis jam excommunicari; excommunicatus porro nominatim, etiamsi fuisset injuste lata sententia, incurreret tamen gravia damna prohibitus sacris et consuetudine piorum, atque infamiam impietatis bono et Christiano viro non ferendam: quibus malis impendentibus, sua cuique commoditas et fama carior esse debet jure naturae et caritatis, quam ejus, qui crimen patraverit: quod ipse, dum impune licuit, diligenter celavit. Ille vero celabit etiam nunc, si quam rationem inire poterit. Nam urgente judice, ut simpliciter, quemadmodum est interrogatus, respondeat, superiorem judicem appellabit, quo vim hujus ac temeritatem effugiat. Si tamen nihil profecerit, nec locus deprecationi apud alterutrum judicem relinquetur, plane crimen indicabit, ne se perjurio obstringat negata veritate.

CAPUT XV.

Summarium.

I. Judex quamvis te injuste cogat, ut respondeas, tamen ut falsum respondeas, ne jubet quidem.
II. Augustini, Thomae, Scoti ac ceterorum veterum theologorum sententia.

I. PHIL. Dum paret igitur praesidi, divinam legem de celando socii crimen contemnet; fas autem erat, parere potius Deo, quam hominibus, ut Petrus nos docet in actis Apostolorum. THEO. Non paret hominibus, qui coactus facit ipsorum imperata; tunc pareret, si faceret valens imperium detrectare. Ceterum judex respondere cogit testem, falsum respondere non cogit. Qui coactus igitur respon- *Actuum ca. 5.*

spondere, respondet falsum: is nec paret Deo, cui odio sunt
Psalm. 5. *omnes qui loquuntur mendacium*, nec hominibus recte jubentibus.
Judex enim non modo respondere jubet, in quo potest ejus esse aliqua culpa, sed etiam verum respondere, qua parte justum est ejus imperatum. PHIL. Coactus respondet falsum, qui non aliter potest saluti et famae socii consulere.

II. THEOPH. Ad ineptias redis: non est id cogi, sed imprudenter errare, si quis satius esse putet veritatem et jusjurandum violare, idque in judicio, quam socii commoditatibus non pertinaciter servire, invito Augustino, qui sic scripsit in quinti Psalmi expositione: *Si quis*, inquit, *forte non velit ad istam visibilem mortem hominem prodere, paratus esse debet verum occultare, non falsum dicere, ut neque prodat, neque mentiatur, nec occidat animam suam pro corpore alterius*. Sic igitur docet Augustinus, dum mordicus tenet saepe a nobis memoratam doctrinam Pauli, quo auctore nullum umquam facies malum, ut vel magnum bonum assequaris. Ergo vir bonus rem, quemadmodum exposuimus, expediet, nec reprehensionem verebitur, si quis se recentiorum theologorum arguerit. Nam se facile tuebitur veterum et optimorum doctrina et auctoritate. Veteres autem appello, nostra et patrum memoria superiores, qua-
2.2. q. 29. ar. 1. et 2. lis est Aquinas Thomas, qui hanc sententiam plane et gravissime tuetur. PHIL. At non Joannes Scotus primarius theologus, cujus in similibus causis sententia magnum in primis pondus et habere debet, et solet: hic enim peccare negat, si quis in judicio intentatum sibi crimen etiam verum, modo sit penitus occultum, inficietur: *Intendens tamen* (ut ipsius verbis utar) *negare illud, ut propositum*, scilicet ut publicum, *quemadmodum sacerdos facit de confesso*. THE. A-
4. Senten. di. 15. q. ultima. gnosco verba Scoti, quem ego secundum Thomam, ut est aequum, magnifacio, et totum locum memoria teneo: sed Scotus illic nostrae sententiae non refragatur. PHIL. Si mihi licet in mea causa crimen occultum inficiari, ut meae saluti prospiciam atque famae, cur propter similes et pares rationes non liceat in aliena? THE. Primum tibi non licet per Scotum absque omni culpa verum crimen tibi intentum inficiari: deinde etiamsi maxime liceat, ratio tamen longe dispar est et dissimilis tuae causae et alienae. PHIL. Quomodo tibi videtur per Scotum non licere? THE. Quoniam ipse dubius est sen-
4. Senten. di. 15. q. ultima. tentiae, nec pro certo quidquam asseverat: sic enim quaestione proposita respondet: *Bonarum mentium est, culpam agnoscere, ubi cul-*

culpa non est; et ideo multo magis, ubi dubitatur, an sit culpa, et qualis culpa, bonae mentis est culpam agnoscere; et ideo in tali casu, inquit, *tutum est, post talem negationem poenitere indistincte, de hoc tamquam de tali, quale est, utpote sub tali distinctione, si mortale, tamquam de mortali, si veniale, tamquam de veniali.* Quibus verbis Scotus perspicue declarat, se non modo ambigere, an sit peccatum sui criminis occulti inficiatio, sed etiam mortiferum sit, an dignum venia, dubitare. Intelligebat enim sacerdotis, qui per confessionem novit alterius peccata, longe aliam esse causam, atque ejus, qui sibi conscius est criminis occulti. Cujus rationis diversitatem animadvertens Jo. Gerson celeberrimus theologus, cum de sacerdote nihil haesitans asseverasset, de ceteris se plane professus est dubitare. Ut enim supra diximus, sacerdoti notitiam inficianti religionis Christianae ratio, et sacramenti majestas patrocinatur, eumdemque publicae ecclesiae interpretatio, magno piorum sancita consensu vindicat a crimine et vanitate: reus autem nihil potest in mendacii excusationem praeter rationem suae salutis et commodorum allegare: quibus si fuerit privatus, nihil secus, atque meritus est, perpetietur: loquitur autem Scotus de simplici inficiatione, quae potest esse mendacium officiosum non de ea quae sit jurejurando confirmata: talis enim numquam dubitasset Scotus, quale peccatum sit, cum mendacium alioquin officiosum perniciosum reddatur, si quis Deum testatus mentiatur praeter Dei reverentiam, a qua nullo tempore sine mortifero peccato disceditur. 2.part. ar. 3.

CAPUT XVI.

Summarium.

I. Quanti referat, crimen quis suum occultum inficietur vel indicet, an alienum.
II. Declaratur praeceptum illud: Diliges proximum tuum, sicut te ipsum.

I. SED faciamus, id quod nec Scotus affirmat, et priores theologi negant, licere reo sine peccato sibi vere intentum crimen inficiari: statimne testi in aliena causa id ipsum permittetur? PHIL. Quid ni permittatur eodem modo, cum socii salus et fama, perinde ac nostra cara nobis esse debeat? scriptum est enim non solum in Levitico, sed etiam in Evangelio: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum* Levit. 19. Matth. 22. Marc. 12. Rom. 13.

psum : quod praeceptum cetera omnia complecti, Paulus scripsit ad Romanos.

II. Theoph. Fateor socium vel (si tibi theologorum vocabulum magis placeat, quam Ciceronis) fratrem aut proximum esse nobis sicut nos ipsos diligendum, ut qualia nobis bona volumus, talia, et tali ratione proximo velimus, et uterque amor ad Deum, quasi ad ultimum finem referatur: sed neque natura, nec ordo caritatis poscit, ut ego proximum meum aeque diligam, ac me ipsum: proximior enim sum, ut ille ait, egomet mihi. Nam cum omnes homines inter se societate quadam teneantur, omnes omnium socii esse

Offic. 1. intelliguntur, et proximi, ut non modo Cicero, sed Augustinus et-

De doct. Chr. 1. iam interpretatur. Ceterum cum sint societatis hominum complures gradus, eadem optime ex praeceptisque tum philosophorum, tum etiam theologorum conservabitur, si ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum caritatis plurimum conferetur. Unde nos Paulus ad Gala-

Cap. 6. tas scribens adhortatur, ***ut bona in omnes homines operemur*, *sed maxime***, inquit, ***in domesticos fidei***: et in epistola, quae est ad

1. ad Tim. 5. Timotheum, perinde probans delectum in gradibus societatis et necessitudinis, ***Si quis***, inquit, ***suorum***, ***et maxime domesticorum curam non habet***, ***fidem negavit***, ***et est infideli deterior***. Si nemo igitur tam conjunctus mihi est, quam egomet mihi, nemo utique tam carus mihi esse debet, quam ego lege divina et naturali. Quo fit ut si quis, dum a se injuriam mortemque repellit cum moderamine inculpatae tutelae, aggressorem occidat, aut sibi sumat aliena ad extremam inopiam tolerandam, hunc leges theologique fortiter et magno consensu vindicent a crimine: qui autem, dum vim propulsat a socio cum pari moderamine, invasorem peremerit, aut ex alieno subvenerit aeque laboranti, hujus factum timidius atque cunctan-

Offic. 1. tius tueantur: certe, in quo Ambrosius virtutem Mosis commenda-

Quaest. 2. in Exod. vit, qui Aegyptium, ut Hebraeum tueretur, occidisset, id ab Augustino vitio datum esse video; ita tamen, ut in eo eximiae virtutis indolem apparuisse confiteatur. Accedit quod hic testis reo non tantum discriminis vel jacturae affert suo testimonio, quam reus ipse sibi confessione sua. Nam confitentem reum infamia protinus consequitur, et legis multa; unius hominis testimonium non satis crimen alterius vel judici probat ad poenam legibus expetendam, vel ceteris gravibus hominibus, ut male de reo loquantur, vel sentiant. Quam ob rem si reus ipse suum crimen vel juratus inficietur, etiamsi

po-

postea fuerit legitime convictus, nullas aut levissimas legibus humanis dabit poenas inficiationis, divina punietur quidem, sed levius quam si in alieno periculo pejerasset.

CAPUT XVII.

Summarium.

Occasio erroris Adriani et ceterorum juniorum nata ex verbis antiquorum perperam expositis, quasi non confiteri veritatem hoc sit quod veritatem inficiari.

I. PHIL. Quid igitur venit in mentem Adriano viro docto et gravi, in quodam loco suorum scriptorum testari, talem reum aut testem posse citra peccatum crimen verum occultum aut ejus notitiam inficiari, idque adeo incunctanter, quasi non suum et paucorum novum decretum induceret, sed veterem sententiam referret, doctorumque consensum, si nemini, ut ipse contendis, ex theologis primariis sine peccato id fieri posse placuit? THE. Suspicor, quia perperam interpretatus est dogma, de quo valde theologi ac jurisperiti consentiunt, quibus omnibus placet neque reum in sua, nec testem in aliena causa de occulto crimine rogatum teneri, ut veritatem confiteatur, aut testificetur, ne si dederit quidem jusjurandum, se vera responsurum; praeterquam si probatio semiplena, aut talis fama vel indicia praecesserint, ut jure possit praetor ipsum de occulto illo crimine interrogare; tunc enim ut jure rogatur, sic contra jus faciat, nisi respondeat, et confiteatur, seu testificetur, et ob eam rem graviter peccet, consensu doctorum omnium: hoc igitur dogma sic interpretari videtur Adrianus, ut non confiteri, hoc esse putet, quod inficiari, magno videlicet errore. Nam jurato etiam reo licet non confiteri crimen, hoc est, non respondere, quando injuste petitur ab eo talis confessio, seu testificatio: petitur autem injuste, si nihil eorum, quae diximus, praecesserit. Itaque urgente judice, ut neget, aut confiteatur, sine culpa ulla potest superiorem judicem appellare, et vim alia quacumque ratione, modo sit honesta, defugere, nulla adhibita fraude, nullo dolo, qui vim obtinet mendacii. Licere autem crimen vere intentum simplici voce inficiari, etiamsi reus aut testis ex industria aliud praeter ea mente loquatur, quod judex, dum vocem illius interpretatur aut accipit secundum commu-

nem intelligentiam, non intelligat, nemo veterum et nobilium theologorum, quod equidem sciam, affirmavit.

CAPUT XVIII.

Summarium.

Sententia Henrici Gandavi ad verbum refertur, et item Thomae: sed Augustinus ante omnes auctor esse hujus opinionis ostenditur.

I. PHIL. Non legisti videlicet Henricum Gandavum doctissimum virum, et magnae in primis auctoritatis, quem nominatim non modo Adrianus, sed quidam etiam alii juniorum theologorum quasi
Aug. in summa. Col. 1. q. 33. auctorem citant hujus opinionis. THE. Ego vero legi, et totum locum ab istis citatum accuratissime consideravi. Sed Henricus hoc dicit, quod omnes theologi confitentur: *Quando peccatum*, inquit, *est ita occultum* (utar enim ipsius verbis) *ut non sit contra subditum super facto suo infamia vel suspicio talis, ut contra ipsum per inquisitionem opus sit procedere, praelatus non debet petere a subdito, ut suum peccatum occultum confiteatur in capitulo, immo ipse graviter peccat per hoc subditum suum de crimine suspectum faciendo, et ipse subditus in casu isto non tenetur ei obedire. Ideo etsi praelatus petat juramentum suum super hoc expressum, ut dicat de quo veritatem, quam novit, non debet in hoc ei obedire, nec se ad juramentum tale astringere: ulterius si astringat ipsum generali juramento ad dicendam veritatem super interrogatis, et postmodum petat specialiter sibi dici veritatem casus praedicti, dico quod non tenetur ei respondere.* Audisti Henrici verba, quorum summa est, graviter peccare judicem, qui nec fama nec legitima suspicione ductus, hominem sibi subjectum rogat de crimine occulto, nec rogatum teneri crimen suum confiteri, nec jurare, nec si adactus fuerit generali sacramento, inique interroganti respondere. Licet igitur per Henricum, et fas est, crimen occultum non confiteri, licet non jurare, imperio iniqui judicis neglecto, licet jurato non respondere: crimen autem inficiari, falsum respondere, arte verborum mentiri, negare veritatem, per Henricum non licet, per Thomam vero multo etiam
2.2. q. 69. art. 1. minus, cujus verba haud equidem gravabor recitare: *Si judex*, inquit, *hoc exquirat, quod non potest secundum ordinem juris, non*

te

tenetur ei accusatus respondere, *sed potest vel per appellationem*, *vel aliter licet subterfugere*, *mendacium tamen dicere non licet*. Et paulo post in eadem quaestione: *Accusatus*, inquit, *non tenetur veritatem confiteri*, *sed illam solum*, *quam ab eo potest et debet requirere judex*, *secundum ordinem juris*, *puta cum praecessit infamia super aliquo crimine*, *nisi aliqua expressa indicia apparuerint*, *vel etiam cum praecessit probatio semiplena*. Haec autem praefatus Thomas, ne quis se putaret posse crimen verum inficiari, quae ratio esset expeditissima, subjicit: *Falsitatem tamen proponere in nullo casu licet alicui*. Item ut omnem verborum artem ad crimen inficiandum excluderet, hoc etiam adscripsit: *Non licet ei falsitatem dicere*, *neque etiam aliquem dolum vel fraudem adhibere*, *quia fraus et dolus vim mendacii habet*, *et hoc est se calumniose defendere*. Potuitne Thomas apertius istorum damnare sententiam, qui docent fas esse reo crimen verum sibi intentum arte verborum inficiari? Quamquam hujus sententiae, si verum quaerimus, non tam Aquinas Thomas, quam Aurelius Augustinus auctor esse dicendus est, ut indicant ejus verba, quae supra ex quinti psalmi expositione retulimus, idem paene quod Thomas ait, declarantia.

Art. 2.

Cap. 16.

CAPUT XIX.

Summarium.

I. Innocentii et Panormitani et aliorum jure peritorum sententia de secreto commisso: quae convenit cum veteribus theologis.

II. Eamdem esse rationem arcani de peccato commissi, ac criminis occulti aliter cogniti.

III. Ante Gabrielem Bielem, qui plane tuetur auctoris sententiam, nemo nobilis theologus oppositum asseruit.

I. UBI est igitur doctorum iste consensus? quomodo communis omnium sententia videri potest, quam propositam Jo. Gerson non asserit, Scotus autem multo etiam minus, Henricus non probat, cujus isti auctoritate nituntur, Thomas vero perspicue damnat, qui omnes facile principes suae ac inferioris aetatis theologorum habentur, et quam Augustinus his non aetate solum, sed etiam auctoritate superior multis in locis improbavit? et a qua discedunt cum alii jure pontificio periti, tum in primis Innocentius et Nicolaus Panormita-

Ser. 2. parte alp. 34. p.

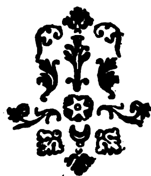
Innoc. c. qualiter de accusat. cl. primo. nus, qui, si quis jusjurandum socio dederit, nulli se arcanum ab eo sibi commissum indicaturum, huic licere negant, ut juratus se nihil scire respondeat: de quo, si quaeris, eadem mihi praecipienda esse videntur, atque in causa criminis occulti aliter cogniti: standum est enim promissis, praesertim dato jurejurando, et commissum arcanum, si recte id fieri potest, diligenter occultandum. Panor. cap. dilectus de exces. prae.

II. Sed si arcanum commissum ab aliquo spectet in alterius aut reipublicae malum: fraterna correptio, cujus Christum habemus auctorem, adhiberi debet, et male cogitantis pertinaciae criminis delatione, uti diximus, obsisti: atque eodem modo, si conscius ad dicendum testimonium jure vocetur. Nam moribus aut legibus officium suum obeunti judici parendum est, nec jusjurandum vinculum esse debet iniquitatis, ut ait Augustinus, ad fraudem aut injustitiam, nec obesse, quo minus sontes, in quos jure inquiritur, veritate cognita plectantur, quod interest reipublicae, quae longe praeferenda est privatae. Alia ratio est, si arcanum de crimine penitus occulto fuerit commissum, tunc enim cum ad rationem criminis occulti accedat fides data et jusjurandum, multo diligentius occultandum est arcanum commissum, et iniqui judicis temeritati, quemadmodum diximus, obsistendum. Ut igitur ad id, unde sumus digressi, redeamus, quantum ponderis huic Adriani, Joannis Majoris, et aliorum recentium minutorum theologorum sententiae tribuere oporteat, qui cum ceterorum antiquorum, tum in primis Henrici Gandavi auctoritate nitentes, tuentur hanc doctrinam, a qua tum alii theologi veteres abhorrent, tum in primis Henricus, ipse pro tua prudentia considera. In epist. ad Severum: et habet. 22. q. 4. inter cet.

III. Ut autem intelligas quam dudum coeperit invalescere commentum istud theologorum ad excusandum mendacium falsi testimonii in aliena causa, nullum, ut arbitror, theologorum invenies, qui ausus sit hoc palam asseverare ante Gabrielem theologum doctissimum, aequalem pontificatus Alexandri VI. qui et ipse, explicata Scoti sententia de reo suum crimen occultum simpliciter, sed artificio illo mentis inficiante, negat illum posse mendacium effugere, saltim officiosum, ac proinde peccatum: cujus causam reddens paulo post: *Quia verba*, inquit, *ejus accipiuntur ut sonant, et secundum communem intelligentiam, secundum quam non sunt vera.* Quod si verum est etiam tunc, cum crimen reus inficiatur non juratus, nullam enim vel hic, vel Scotus mentionem facit jurisjurandi, dubitari non debet, quin hoc auctore, si quis crimen sibi vere intentum juratus neget,

is

is peccatum mortiferum incurrat, cum mendacium officiosum addito jurejurando perniciosum fiat, propter Dei, qui testis efficitur falsi, neglectam reverentiam; quod mendacii genus mortiferis peccatis consensu omnium annumeratur, est enim perjurium et contra praeceptum decalogi. Aut igitur dicendum est, mendacia officiosa non esse peccata, quod nec Augustino, nec cuiquam nobili theologo post Augustinum placet, ac ne his quidem, quorum tu sententiam explicasti: aut qui suum crimen ad hunc modum, dato jurejurando, inficiatur, se obstringit mortifero peccato: quanto igitur ille magis, qui in aliena causa mentitur, de quo nobis fuit suscepta disputatio. Phil. A tot, tamque gravium et illustrium auctorum sententia difficile factu est sine justa reprehensione dissentire. Quare sit jam modus huic disputationi: nam tibi equidem assentior, his maximis auctoribus, contra religionem esse, scienter verum quacumque arte verborum judici praesertim inficiari, etiam in suo, non tantum in alieno periculo.

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE
CORDUBENSIS,
DE RITU NUPTIARUM ET DISPENSATIONE
LIBRI TRES
AD REVERENDISS. PRAESULEM
ET D. ILLUSTRISS. FRANCISCUM QUIGNONIUM
TIT. S. CRUCIS IN HIERUSALEM,
S. R. ECCLESIAE PRESB. CARDINALEM,
EPISCOPUM CAURIENSEM,

PRAEFATIO.

MAGNA quaestio est, pater amplissime, ab ipsis usque Christi temporibus inter viros eruditos agitata, et in qua non parva vel reipublicae vel religionis momenta vertuntur, quibus ex causis quave ratione liceat homini Christiano uxorem suam repudiare. Quamquam enim Christus, hac quaestione sibi a Pharisaeis occasionem captantibus calumniandi proposita, omnes causas praeter adulterium exclusisse videatur; viri tamen sapientia et sanctitate clari sic sunt verba ejus interpretati, ut locum reliquerint plerisque rebus, quae partim divino aut naturae, partim pontificio jure matrimonium infirmant: atque ita infirmant, ut his neglectis aut ignoratis, si nuptiae fuerint contractae, non liceat solum viro repudium uxori dare, aut huic ab illo divertere, sed interdum etiam sit ecclesia cogente necessarium, nisi summi sacerdotis auctoritas per dispensationem appellatam intercesserit. Quam quaestionem cum hoc temporis viderem magno studio magnaque contentione doctorum virorum disputari, haud equidem ex officio me facturum putavi, si, qui vel aliis silentibus quiescentibusque loqui ac stilum movere soleo, in tantis clamoribus conticerem, te praesertim ad scribendum, qui jubere tuo jure poteras, adhortante, dum quae tua est publicae piorum concordiae religionisque cura, ea cunctis hominibus, ad quos pertinere possunt, ex-

explorata esse et cupis, et quantum licet, elaboras, quae maxime conducant ad Christianorum controversias dirimendas. Quod munus cum te auctore gravissimo cogitatione praecepissem, plus etiam oneris, quam mihi imponebatur, sponte suscepi: nec placuit orationem meam causae unius angustiis intercludi, sed vagari latius, et totam de ritu nuptiarum disputationem, quatenus res matrimonium impedientes attingit, paulo accuratius, sed strictim tamen obire: simulque haud paulo impeditiorem quaestionem de dispensatione disserere. Cujus velut fonte ac viribus indicatis, legumque generibus expositis, quantum per oracula divina, ipsamque naturam, et decreta sanctorum patrum cum in alias leges temperandas, tum in singula nuptiarum impedimenta pontificis dispensationi licere mihi videretur, hoc, quem ad te mittimus, libello explicare curavimus. Nec enim dogmata modo theologorum his de rebus recognoscere, sed placita etiam jurisperitorum conquirere tentavimus: et si quae partes fuere philosophorum, ne has quidem intactas relinquere consilium nobis fuit, ita demum ratis, posse aliquid recte constitui, si cum sacris litteris sanctorum sapientiumque virorum responsa, et cum utrisque natura in eamdem sententiam congruere videretur. Sed jam de definitione, institutione, fine, impedimentisque nuptiarum disserere incipiamus: his enim rebus explicatis, reliqua instituti nostri expeditius persequemur.*

* Prima hujus operis *de ritu nuptiarum* editio ea sane est, quae annum habet ascriptum M.D.XXXI. in 4°. et ad nos transmissa est ex tabulario Septimacensi. Sed cum aliquibus in locis ab ea differant posteriores editiones, ea diligenter notamus in margine.

JO.

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE
CORDUBENSIS,
DE RITU NUPTIARUM ET DISPENSATIONE,
LIBER PRIMUS.

I. MAritale conjugium, quod majoribus nostris tum nuptias, tum matrimonium appellare libuit, recte, ut arbitror, definietur, si viri atque feminae societas individua esse dicatur, libere ac legitime contracta, causa prolis generandae. Quo, si originem repetas, si finem, si auctorem spectes, nullum ex vocatis Sacramentis nec antiquius, nec honestioribus ex causis, nec denique majore institutum auctoritate reperias. Constat enim, cum cetera post peccatum, et propter peccatum inducta sint, hoc unum initio post ipsam statim primorum hominum creationem, antequam peccarent, ab ipso Deo fuisse in paradiso delitiarum institutum, cum numine plenus dixit Adam: *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea:* Genes. 2. *propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una.* Neque vero solum tunc a Deo institutum est matrimonium, sed etiam a Christo confirmatum Matthaei 19. capite: ubi, ut proprie Sacramentum esset novae legis, non solum, ut ante, officium naturae ac reipublicae praestandum, Christus idem instituit, illis potissimum, ut plerique putant, verbis: Joan. 2. *quod Deus conjunxit, homo non separet.* Qui et nuptiis interfuerat in Cana Galilaeae, nec modo sua praesentia auctoritatem fecerat, verum etiam edito miraculo (et quidem omnium primo) mirifice commendans nobilitarat. Cum hoc igitur Sacramentum, quo Christi et Ecclesiae sacra copula significatur, bis institutum esse tradatur, ante et post peccatum: primum officii gratia datum est, quin immo et imperatum hominibus, ut in magna ipsorum raritate, ineunte mundo, et pari ratione statim post diluvium, legitima prole genus humanum propagaretur: postea vero etiam in remedium contra adulteria et non permissos concubitus; cum sit homo ut ad multa vitia, sic in primis ad libidinem pronus suae naturae salacitate, qua omnia propemodum animalia vincit. Paulus enim Apostolus sic ad Corinthios

thios scripsit: *Bonum est homini mulierem non tangere, sed propter fornicationem unusquisque suam uxorem habeat, et unaquaeque suum virum.* Quorum verborum prava interpretatio quosdam haereticos Tatianos dictos in id erroris induxit, ut nuptias omnino damnarent, putantes Apostolum, qui se per indulgentiam ea dixisse profitetur, nuptias rem turpem, ut majus malum vitaretur, permisisse. Quorum error tam longe abest a recta sententia et Christiana veritate, ut naturae quoque bellum indixisse videatur. Quid est enim tam naturale, quam maris et feminae conjunctio causa prolis generandae, non solum hominibus, sed cunctis etiam perfectis animantibus? Tolle hanc maris et feminae conjunctionem, omne genus non dico hominum, sed animantium sustuleris. 1. ad Cor. 7.

II. Cum sola igitur viri et feminae commixtio generis humani perpetuitatem tueatur, aut nulla prorsus damnari debet, aut ea probanda est, quae per legitimum conjugium efficitur, et in rebus optimis, ac humano generi commodissimis et necessariis numeranda. Non igitur est Paulus in eam sententiam locutus, ut matrimonium lege divina et naturali olim constitutum, et nullo tempore intermissum, atque in evangelio a Christo confirmatum, multifariamque commendatum ipse improbaret: sed ut intemperantes et libidinosos peccati sui remedium positum esse doceret in matrimonio: quod ob aliam multo et justiorem et honestiorem causam institutum, et suscipiendum, hanc quoque, sed accidentariam commoditatem habet, ut concubitus alias illicitos vindicet a peccato et turpitudine. Nam si quis non generationis, sed explendae libidinis gratia uxorem ducat, poterit fortassis conjunctio illa connubium appellari (sic enim placet Augustino, dummodo servetur utrique thori fides, nec partus ex industria impediatur) iste tamen abutetur sanctissimo Sacramento, nec praestantiam matrimonii suo fine metietur. Nam qui veneficiis aut medicamentis sterilitatem quaerunt, adulteri sunt, non conjuges appellandi. *Quod si ab initio tales ambo fuerunt*, inquit, *non isti per connubium, sed per stuprum potius convenerunt: sin ambo tales non sunt, audeo dicere, aut illa quodam modo est mariti meretrix, aut ille adulter uxoris.* Haec Augustinus. Non igitur inficiamur, quin virginitas in primis, quae ab istis miris, ut debet, laudibus effertur, castusque caelibatus in bonis habeantur; *huc enim spectat oratio Pauli*; *et infirmitas incontinentiae* (ut verbis utar ejusdem Augustini) *quae est in carne per peccatum mor-*

Aug. de bono conjugali, et habetur 32. q. 2. c. solet quaeri. Et 4. sent. di. 32.

De nupt. et concupis.

tua, *ne cadat in ruinam flagitiorum*, *excipiatur honestate nuptiarum*: non tamen si illa diviniora sunt et sanctiora, protinus non erit res optima et persancta matrimonium: quod non modo quasi portus est incontinentia laborantium, sed sacrosanctum a Deoque institutum Sacramentum, idemque honestissimum officium: sine quo nec civitas potest, nec religio constare, cum utriusque tamquam seminarium habeatur: quoniam domus, ut docent philosophi, quam efficit viri mulierisque generationis gratia conjunctio, principium est vici, vicus civitatis. Cum autem officium, quod singulis hominibus confertur, bonum sit ac laudabile, illud tamen teste Aristotele longe melius est et divinius, quod reipublicae praestatur: quo in genere vel in primis esse officium eorum, qui liberos legitime procrearint, declarant leges et instituta optime institutarum civitatum, ac rerum publicarum, in quibus praemia publice cum laude proposita erant multorum liberorum parentibus, ut inter Romanos jus trium liberorum; et contra ignominia iis, qui nullum procreassent: ut in populo Judaeorum maledicta erat et infamis sterilis, quae nullum foetum posteritati relinqueret. Quin etiam apud Romanos, ut auctor est Socrates in sua historia Ecclesiastica, qui natus quintum et vigesimum annum uxorem non duxisset, is hereditatem adire vetabatur veteri quidem lege: sed quae fuerit a Constantino principe in virginitatis honorem temperata.

Aris. 1. Polit.

Ethi. 1.

III Sed quamquam viri et mulieris generandi gratia qualiscumque propemodum conjunctio olim matrimonium efficeret, et inter initia generis humani nihil praeterea requireretur (cum etiam fratribus suas sorores ducere non licuit modo, verum etiam fuit necesse, ipsa necessitate delectum personarum auferente) postea tamen genere humano multiplicato, cum in veteri, tum in novo testamento, partim divina, partim pontificia lege cautum est, ne temere matrimonium inter quascumque personas coiret, sed certis conditionibus servatis: quae si fuerint neglectae vel ignoratae, matrimonium non consistet. Nam cum sint res nonnullae, quae obstant quidem matrimonio, quo minus sine crimine contrahatur, tamen contractum non distrahunt: quae fere sunt, si quis sacerdotem sustelerit, uxorem suam necaverit, raptor fuerit sponsae alienae, aut incestus, filium suum in fraudem matrimonii baptizaverit, aut ex fonte baptismatis receperit, si poenitentiam solemnem subierit: sunt aliae complures, quae non modo contrahi

De poen. et re. qui presbyt. 27. q. 2. statutum. 32. quaest. 7. si quis viduam. 30. quaest. 1. de eo. 33. q. 2. de his antiq.

hi vetant, sed etiam, si post fuerit contractum, disjungunt. Multa enim hujusmodi impedimenta reperias, si sacras scripturas diligenter, et decreta patrum legesque pontificias excusseris.

IV. Ac primum omnium, si quis per vim sibi illatam aut timorem incussum, qui cadat in virum constantem, uxorem quam nollet, ducere, aut mulier cui viro nollet, nubere cogatur. Quod idcirco primo loco numerandum putavi; quia fundamentum et quasi formam matrimonii esse liberum consensum, constat non solum sanctorum patrum, Ambrosii, Chrysostomi, et Isidori, jurisque pontificii auctoritate, sed etiam civilis, quo traditum est, nuptias non concubitu fieri, sed consensu: cui consensui cum nihil magis adversetur, quam vis aut metus, intelligitur haud dubie nulla re magis impediri matrimonium, quam vi aut metu, quae libertatem tollunt dissentiendi. Non quo voluntas hominis ut velit quidquam, aut nolit (qui a philosophis junioribus *actus eliciti* nuncupantur) cogi possit, praesertim externa vi (hoc enim esset voluntatem de voluntate tollere, quae libertate potissimum consistit) sed quoniam quem vis aut metus impellit, ut occurrens majori malo, quidquam et velit et efficiat, hunc nolentem efficere et coactum dicere solemus: ut qui ne faciat naufragium, jacturam facit; quem tamen volentem facere certum est: hujus enim optio est, mortem subire malit, an jacturam facere: et perinde illius, ducat uxorem quampiam, an plagas, vel servitutem suscipiat, seu etiam mortem, aut, si virgo sit, stuprum: eadem namque ratio est utriusque. Qui ergo ut ea mala vitaret, quae si intententur, constanti etiam viro metum incutiant, hanc duxerit, quam tali metu sublato rejecisset, is nolens et dissentiens duxisse dicitur: atque femina eodem modo nupsisse. Ita quicumque contractus ex alterutra parte ab hujusmodi causis fuerit profectus, non solum re, sed nomine etiam matrimonii indignus ac irritus erit lege naturae. Nisi forte post id tempus, quo vis illata fuit, aut timor injectus, non inviti convixere: qui enim, cum liceret reclamare, conticuit, is tacite videtur consensisse: eoque consensu matrimonium prius irritum confirmatur.

Ambros. in lib. de virginibus, et habetur 27. q. 2. cum initiatur, et 4. sentent. di. 27. Chrys. super Matth. eadem quae. matrimonium. Isid. ety. lib. 9. cap. 7. et habetur eadem q. conjugis. et 4. sen. di. 27.

4. sent. di. 29. 31. q. 2. De nuptiis. De iis quae vi metusve causa.

V. Post vim et metum proximus est error in impedimentis matrimonii: quippe cujus causa ab eodem fonte eodemque velut capite repetitur, hoc est, ab eo, quod liber consensus defuisse videatur. Quamquam non omnis error matrimonium infirmat, sed is tantum

4. sen. di. 30. 29. q. 1. circa principium. 29. q. 1. quod autem.

tum, qui pertinet ad substantiam, vel ad ea quae, ut sunt, sic bona matrimonii nuncupantur. Si quis enim pauperem pro divite, malam pro bona, mulierem, aut etiam meretricem pro virgine duxerit, non protinus matrimonium non constabit: is namque qualitatibus nec substantia matrimonii mutatur (quae vir est et femina) nec bonum ejus impeditur: quod ab Augustino triplex esse traditur, fides thori, hoc est, adulterii vitatio, proles, id est, liberorum procreatio, et Sacramentum, hoc est, vita individua. At si fuerit error in persona, ut si mulier aliqua pro altera supponatur, matrimonium non erit: mutata enim substantia, consensus esse qui potest in ejus errore? Quoniam qui paratus erat in Juliam verbi causa consentire, is si in Corneliam simulantem se Juliam esse deceptus consentire se professus fuerit, aut verba consentientis protulerit, non continuo censeri debet consensisse: in Juliam enim, si adesset, paratus erat consentire, non in Corneliam: quae ratio eadem est feminarum in viros. Cui sententiae si occurratur exemplo Jacob, de quo est in libro Geneseos (huic enim post diuturnam septem annorum servitutem, quam pactus servierat pro Rachele, supposita fuit loco ejus Lia) responsum est in promtu, non prius Liam factam esse uxorem Jacob, quam cum ipse dolo cognito acquievit Laban exhortanti se, ut cum ipsa hebdomadam dierum copulae adimpleret, et iterum nuptias Rachelis, si totidem servisset annos, pacisceenti: ut enim jam saepe diximus, matrimonium, quod nullum fuerit defectu prioris consensus, incipit esse, ratumque fit, si postea liber assensus consequatur. Similis propemodum ratio est, si fuerit error in conditione: hoc est, si persona contrahentis ingenua credita, reperta fuerit servire: si quis enim cum suus non sit, alteri se tentet addicere, contractus sponte sua vacillabit, nisi alter haud ignarus conditionis quantulacumque illius usura sit aequo animo contentus. Quidam addunt nobilitatis errorem, qui tamen non aliter obstat, nisi recidat in errorem personae. Nam quae forte parata erat in nuptias senatorii adolescentis, quem numquam viderat, consentire; haec si decepta fuerit, plebejo pro senatorio supposito, matrimonium non erit propter errorem, qui dicitur quidem esse nobilitatis, sed si verum quaerimus, est potius personae. Nam si eadem adolescentem de facie nosset, et nobilem rata in ejus conjugium consensisset, tali errore non magis infirmaretur matrimonium, quam si in fortuna aut in moribus fuisset erratum: quod

Super genes. et habetur 4. sen. di 31.

29. quaest. 1. quod autem.

Cap. 29.

29. q. 2. si quis ingenuus.

quod nihil officit contractui: cum tamen error in persona matrimonium impediat lege naturae: tollit enim liberum consensum in eo quod est velut substantia nuptiarum.

VI. Ad haec, ineptitudo ad operam conjugalem ignorata, eadem lege matrimonium infirmat. Nec refert, natura id malum, an casu, veneficiove fuerit contractum. Et quidem optima ratione: nam quo sublato neuter nuptiarum finis contingat, hoc si abesse ab eo, cui paria non referuntur, ignoretur, nutabit haud dubie, aut corruet potius matrimonium, commutationis iniquitate non cognita. Est autem naturalis ineptitudo in viro perpetua membri genitalis dejectio, quae frigiditas appellatur, aut virilitatis orbitas: in femina naturae coarctatio, vel ad omnes viros, vel ad eum, de cujus matrimonio agitur, relata: in utroque infirmior aetas, quae finitur pubertate: accidentaria vero, quae per veneficia vel artes magicas quaesita, virum tum ad omnium feminarum concubitus, alias ad ejus amplexus, de qua quaeritur, inutilem fecerit. Quibus ex causis facto divortio, compoti ad alterius nuptias transire licet: impoti non licet, nisi frigeat huic injuria veneficii, qui ceteris mulieribus virilem operam dare non impediatur. Nam quae mulier ob naturalium angustias hunc virum non admittebat, ea si alium experta priori fuerit habilis facta, ad ipsum pristinum maritum, si similis sit utriusque conditio, lege revocatur.

VII. Praeterea sacri ordinis initiatio perinde obstat matrimonio, Ita cum aliis clericis sint permissa conjugia; sacerdotibus, diaconis, et subdiaconis penitus sunt interdicta: et, si fuerint contracta, dirimuntur, non solum quia statuto Ecclesiae talium matrimonia sunt illegitima, sed ea quoque de causa, quod qui sacris ordinibus initiatur, Ecclesiae velut vinculo indissolubili copulatur; * astringiturque solemni voto castitatis; quae castitas cum liberorum procreatione constare non potest lege naturae: quae procreatio (ut saepe diximus) finis proprius est matrimonii. Nam licet inter Mariam et Joseph, qui castitatem vovisse creduntur, verum fuerit conjugium, alia tamen ratio fuit illarum nuptiarum, in quibus sine virili opera proles contigit divinitus, et cetera, quae bona vocantur matrimonii, affuerunt. Itaque merito impedimentis hujusmodi, castitatis aut religionis votum annumeratur, modo fuerit nuncupatum solemniter: quod bifariam accidit, ** vel sacri ordinis initiatione, *** vel religionis auctoritate Ecclesiae comprobatae professione

4. Sent. d. 37. cap. servam. et 38. c. pres. et cap. nullum, et 27. q. 1. cap. et lex.

* In editt. Paris. et Colon. *astringique videtur.* et inferius: *procreatio enim.*

4. sen. d. 38.

** In Paris. et Colon. *quod efficitur.*

*** Addunt Paris. et Colon. post *initiatione* haec verba: *ut quibusdam placet*; sed male.

fessione : simplex enim votum quamquam obstet matrimonio, quo minus sine peccato contrahi possit, tamen contractum non distrahit : ceterum peccabit letaliter, qui post talem voti nuncupationem ductam solicitaverit ad operam liberorum : et solicitatus ipse, ne votum fallat, tenetur ad aliquam religionem commigrare, quoniam ipsius culpa factum est, ne possit aliter castitatem servare.

Exod. 34. 16. Deut. 7. 3. 1. Esd. c. 9. 4. sen. d. 36. VIII. Item dispar religio irritum facit matrimonium : est enim contra vetus Dei praeceptum, cujus illa verba sunt : *Ne accipias uxorem de filiabus alienigenarum filiis tuis, ne traducant eos post deos suos*. Quod praeceptum secutus Esdras hujusmodi conjugia, quae filii Israël cum externis contraxerant, separavit. Neque vero solum in testamento veteri hoc fuit observandum, sed in lege Evangelica multo etiam magis, auctoribus Ambrosio et Augustino, quorum alter in libro de patriarchis, alter ad Polentum scribens, talia connubia vitanda prorsus, et nefanda esse confirmant. Quibus Urbanensis concilii decretum vel in primis astipulatur : quo cautum est, 8. q. 2. si quis. *ut quicumque tantum nefas admisisse cognoscitur* (utar enim verbis ipsius) *a Christiano coetu atque convivio, et a communione Ecclesiae protinus segregetur*. August. ad Polen. Quod sic tamen accipi debet, auctore Augustino, si quis cum Christianus esset, externae religionis aut sectae conjugem duxisset. Nam qui erant ante Christianismum conjuges, horum alterutri accepto baptismo uxorem vel maritum in pristina secta perseverantem vel retinere licebat olim, si spes esset 1. ad Cor. 7. futurae pietatis, auctore Paulo ; vel si secus, repellere.

IX. Jam illud perspicuum est, non licere cuiquam uxorem habenti alteram ducere, aut quae uni marito est nupta, alteri nubere. Quod si factum fuerit, adulterium vocari debet, non conjugium. Matt. 19. Christi enim sunt illa verba in evangelio : *Quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem, et aliam duxerit, moechatur*. Nam si uxore repudiata aliam ducere non licet, profecto retenta multo etiam minus : neque enim si uxorem repudiare peccatum est, protinus alteram ducere adulterium fuerit, si plures simul habere permittatur : et item Deus in constitutione hujus Sacramenti, Gen. 2. *Propter hoc*, inquit, *relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae*. Quo in loco quoniam *uxori* dixit, non uxoribus ; et addit, Thom. 4. sent. di. 33. art. 1. *et erunt duo in carne una*, complurium uxorum connubia vetuisse videri potest. Itaque non opinione aut hominum instituto mul-

multarum simul uxorum conjugium prohibetur, sed lege divina et ea quadamtenus naturali, ut viri doctissimi tradidere: qui, si quid contra a sanctis patribus factum traditur in veteri testamento, id eis quadam indulgentia Dei ac privilegio contigisse, sed tamen tacito contendunt: quoniam ut lex ipsa publica de uxoris unitate numquam aperte in veteri quidem testamento data esse reperitur, sed cordibus hominum naturaliter creditur impressa: ita nec privilegium in eam seu dispensatio scripto aut verbo data esse legitur, sed, ut ipsorum verbis utar, per inspirationem internam, quae primum facta sanctis patribus, per eorum exemplum ad alios est derivata: quo tempore oportebat hoc naturae praeceptum praetermitti, ut major esset multiplicatio prolis ad Dei cultum educandae. Sed ne quis putet hanc legem juris esse naturae quod proprie intelligatur, Augustini librum legat, cui titulus est *de bono conjugali*: in quo multa praeclare, et illud in primis scriptum reperiet: *Antiquis justis non fuit peccatum quod pluribus feminis utebantur: neque contra naturam hoc faciebant, cum non lasciviendi causa, sed gignendi hoc facerent: neque contra morem, quoniam eo tempore ea fiebant: neque contra praeceptum, quia nulla lege erat prohibitum.*

De divor. cap. gaudeamus.

X. Sunt praeterea nonnulla crimina, quae perinde ac res supradictae matrimonium impediunt. In primisque si uxoris adulterae flagitio maritus fuerit de medio sublatus, ut domum vacuam relinquat adultero, nefas esse scelestae mulieri post viri necem adultero nubere, decretum est concilii Triburiensis. Neque vero solum in hunc modum patrato scelere, conjugium adulterorum sacra synodus detestatur: sed etiam si adulter marito vivente fidem nuptiarum uxori dederit, si marito ipsa superfuerit. Licet enim maritus absque adulterorum culpa decesserit, quia tamen data est occasio vitae conjugis insidiandi, merito est adulteris post perniciosa pollicita matrimonium interdictum. Ad haec, si quis vivae uxoris pellicem solutam duxerit, non solum tunc nuptiae non erunt, sed ne mortua quidem uxore, si rursus pellicem ducere tentaverit, dummodo fuerit utrique exploratum impedimentum. Nam, si quae facta est pellex, haec bona fide ignaraque doli consensit, matrimonium constabit, nisi eadem, cognita fraude, reclamaverit. Quae omnia retro agere licet: eadem est enim ratio viri in uxorem, quae uxoris in virum.

31. quaest. 1. si quis vivente marito 31. q. 1. relatum. De eo qui dux. c. cum haberet, et cap. ex litter. et c. si quis uxorem.

Re-

XI. Reliquum est, ut de consanguinitate et affinitate instituto nostro disseramus: his enim rebus intercedentibus, partim naturali et divino, partim pontificio jure impediuntur, nullaque sunt matrimonia. Est autem consanguinitas (ut de hac prius disputemus) hominum ab eadem stirpe propinqua genus suum repetentium societas naturalis: hic est enim intellectus vulgatae theologorum definitionis: qui consanguinitatem vinculum esse ajunt personarum ab eodem stipite descendentium carnali propagatione contractum. Quo plus autem minusve quique ab ea, quam diximus, stirpe discedunt, hoc plus aut minus inter se consanguinitate contingunt: quae intervalla *gradus* solent a juris interpretibus nuncupari, propterea quod genus ab auctore sui per quosdam velut gradus ad posteritatem descendat. Sed quoniam non omnes eodem inter se modo spectant, sed alii recta, ut pater, filius, et nepos; alii tamquam ex obliquo, ut fratres et consobrini, vel patrueles, et qui sequuntur: idcirco alteri in recta linea descendere ascendereve, alteri ex latere venire dicuntur. Ceterum quoto quique gradu inter se contingant aut distent, in descendentibus quidem aut ascendentibus non est dissensio: constat enim filium a patre primo gradu distare, nepotem secundo, pronepotem tertio, et ceteros eodem modo, nec refert, ascendatne an descendat connumerandi ratio: quo enim gradu filius a patre, hoc pater a filio haud dubie distat. Qui autem inter se velut obliqua consanguinitate ex latere conjunguntur, horum propinquitatis gradus aliter ab aliis computantur. Nam jure civili fratres in secundo gradu collocantur, filii fratrum in quarto, et ceteri eodem modo: his enim computatio efficitur per lineam incurvam: quae verbi gratia a filio profecta ascendit ad patrem, et ab hoc rursus descendit ad alterum filium: et sic tot gradus exsistunt, quot sunt personae hac ratione connumeratae, una excepta: jure vero pontificio fratres habent primum gradum inter se, filii fratrum secundum, et pari ratione ceteri. Ita fit, ut quot quique gradibus a communi principio distant, si pari intervallo descendant, tot inter se abesse dicantur. Nam si alter altero longius abierit, ejus esse, non propioris habendam rationem * placuit viris eruditissimis, quorum veterem velut formulam Gregorius nonus confirmavit.

Consanguinitas definitur.

35. q. 5. c. ad sedem.

35. q. 5. c. parentes.

* In aliis editt. *Viri eruditissimi censuerunt.* et inferius. *Gregorius IX. lege sancivit.*

De consang. et affin. vir qui: et ibi gloss.

XII Quibus rebus constitutis, jam in quibus consanguinitatis gradibus, et quo jure connubia sint prohibita, dispiciamus. Jure igitur

tur naturali non solum filiis atque parentibus mutua connubia sunt interdicta (ceteris quoque animantibus, nedum hominibus, tales coitus duce natura vitantibus, ut de equo traditum est a veteribus) sed cunctis etiam, qui recta linea descendendo aut ascendendo collocantur. Naturalis enim reverentia et observantia filiorum in parentes et majores (quae ipsorum connubia respuit, propterea quod conjuges pares esse debent lege naturae) major est in avos: et quo altius ascenditur, hoc etiam magis augescit. Quamobrem Paulus prudentissimus jurisconsultus: *Jure*, inquit, *gentium incestum committit, qui ex gradu ascendentium vel descendentium uxorem duxerit*: quod in infinitum procedere Gajus est auctor. Inter eos autem, qui obliqua consanguinitate in quocumque gradu junguntur, conjugia fieri non vetantur lege naturae: nisi legem divinam veterem, naturae quoque legem velis appellare. *

Ari. 1. polit.

ff. de ritu nup. leg. jure gentium.

L. nuptiis. *

In aliis editt. additur: *ut quidam abutentes vocabulo.*

XIII. Matrimonia igitur consanguineorum ex latere venientium non sunt natura prohibita (constat enim olim, cum homines nullis nisi naturae legibus tenebantur, fratres etiam cum sororibus in matrimonium convenisse) sed partim priscis legibus divinis vetita sunt, partim pontificiis: ut de jure civili taceam, quod multum in hac parte cum pontificio convenire, non poterit dubitare, qui titulum ejus *de ritu nuptiarum* perlegere non gravabitur. Deus enim per Mosem populo Judaeorum, cui successerunt Christiani, legem dedit, ne quis ad proximam sui sanguinis accederet, turpitudinem ejus revelaturus: sed in hujus praecepti explicatione ex consanguineis a latere sorores tantum ex pari gradu venientibus exclusit a matrimonio: ex aliis materteram et amitam, praeterea neminem. Jure vero pontificio, veteri lege Gregorii et Nicolai pontificum, et Lugdunensis concilii usque ad septimum gradum pertinebat prohibitio: post autem ab Innocentio tertio in generali concilio ad quartum gradum est revocata, non sine erudita praefatione, qua hujus mutationis causa strictim prudenterque redditur.

Levit. 18.

35. quaest. 3. progeniem 35. q. 3. c ac eo 26. cap. nulli. De con. san. cap. non debet.

XIV. Cur autem matrimonia consanguineis inter ipsos olim permissa, post fuerint jure divino atque pontificio prohibita, prudentissime, ut cetera, et accuratius explicat Augustinus in eo libro, cui titulum fecit, *de civitate Dei*. Ut enim fratres cum sororibus connubio jungerentur, necessitatem fecisse tradit, et hominum paucitatem: quae cum summa esset initio rerum, et statim post diluvium, cui pauci admodum superfuere, genus humanum per con-

Lib. 15. c. 16.

nubia, utcumque dabatur, tunc fas erat multiplicare: post vero tali necessitate causaque sublata, habitam esse rationem dilatandae caritatis: ut plura essent necessitudinis amorisque vincula, quibus homines astringerentur, si inter alios cognatio, inter alios affinitas benevolentiam conciliaret.

XV. Diximus de consanguinitate, quae non solum obstat contrahendo matrimonio, sed dirimit etiam contractum. Jam de affinitate, quae huic finitima est, disseramus.

Affinitas definitur.

XVI. Affinitas est vinculum necessitudinis cum externis, quod ex coitu naturali consanguineorum exsistit. Licet enim aliquando per vetitum concubitum, aut per matrimonium pontificis indulgentia privilegioque contractum congruat, ut qui consanguineus erat, idem affinis efficiatur, hoc tamen ex accidenti praeterque rationem affinitatis contingit. Nam ex illicito etiam concubitu affinitatem contrahi, declarat id quod Innocentius tertius ad Archiepiscopum Strigoniensem rescripsit: *Affinitas*, inquit, *post matrimonium inique contracta, illi nocere non debet, qui iniquitatis particeps non exsistit.* Loquitur enim de affinitate ex turpissimo coitu cum uxoris sorore nata.

De eo qui co. consang. uxor. suae, c. tuae fratern.

Affinitatis genera explicantur in gl. cap. non debet. De cons. et aff.

XVII. Affinitatis porro genera veteres tria esse statuebant, quae matrimonia infirmarent. Primi generis affinitas ex coitu sive matrimonio consanguinei cum externa nascebatur: ut inter levirum et glorem, inter Esau, exempli gratia, et Rachel uxorem Jacob fratris ejus. Secundi porro ex primi generis affinis cum exteriore: qualis esset (ne a proposito exemplo discedamus) inter Esau et eum qui, mortuo Jacob, Rachel uxorem duxisset. Porro tertium genus eodem modo per matrimonium sive concubitum secundi generis affinis efficiebatur. Sed cum tam longe lateque pateret affinitas, et olim matrimonia in nullo non genere impediret, concilio tamen Lateranensi (cui praefuit Innocentius tertius) antiquatae sunt leges pontificiae, in secundo et tertio genere matrimonia interdicentes: et affinitas, quae connubiis non secus ac consanguinitas obstaret, ad primum tantum genus justissimis de causis revocata contractaque est: atque ita contracta, ut prohibitio, quae veteri lege in omni genere ad septimum usque gradum, ut in consanguinitate, serpebat, deinceps quarti gradus primi generis angustiis intercluderetur.

Eodem tit. c. non debet.

35. quaest. 5. porro de.

XVIII. Gradus autem in affinitate numerandi eadem propemodum, quae in consanguinitate ratio est. Nam ut in recta linea pater

et

et filius primum gradum efficiunt consanguinitatis, sic noverca et privignus, aut nurus et socer affinitatis primum gradum constituunt. Item ut ex obliquo fratres sunt in primo gradu consanguinei, sic levir et glos affines: maritus enim et uxor cum caro una efficiantur, non gradum facere, sed quasi * caput esse caudexque statuuntur, unde velut rami hinc inde affines enascantur. Ita quo quisque propinquitatis gradu attingit eum, qui est tamquam caput affinitatis, hoc cum ipsius uxore per affinitatem conjungitur: quae ratio eadem est cum marito consanguineis uxoris. Ceterum licet affinitas, cognationis, cujus est quasi propago, rationem ad amussim prope dixerim aemuletur, atque adeo a quibusdam cognationis nomine nuncupetur, interest tamen, quod cum propinquitas longe ulterius progrediatur, affinitas una persona externae cognationis est contenta: ut exemplo potest commodius explicari: cognatione non fratres solum, sed filii quoque fratrum aut sororum, patrui, avunculi, patrueles, ac perinde consobrini inter se propinqui sunt. In affinitate vero omnibus mariti consanguineis cum ipsius uxore intercedit necessitudo: iidem cum ejusdem mulieris cognatis, filiisve ex altero viro nullo tali vinculo constringuntur. Ac affinitas quidem quid sit, et quibus ex causis oriatur, ejusque gradus exposuimus. Quibus rebus explicatis, superest, ut quo jure et quatenus matrimonia affinitatibus impediantur, disseramus.

* In reliquis editt. *Stirps et caput.*

XIX. Inter affines igitur, qui in recta linea quibusvis intervallis collocantur, matrimonia jure naturae quibusdam videntur esse nulla: velut insitum sit hominibus (qui modo naturam non corruptis moribus depravaverint) ut patrum uxores proxima matribus, ad quarum vicem prope videntur accedere, observantia ac reverentia prosequantur: avorum porro atque proavorum, et qui deinceps sequuntur, hoc etiam magis, quo in illorum quemque majorem reverentiam conjugali aequalitati inimicam natura nobis ingeneravit. In obliqua vero linea matrimonia nullo gradu affinitatis per naturam excludi, declarant cum alia heroici temporis exempla, tum in primis Jacob: qui, etiam Lia priore conjuge vivente, Rachel sororem ejus primo sibi affinitatis gradu conjunctam uxorem duxit: ut in ceteris obliquae affinitatis gradibus quam vim habeat natura, non possit dubitari, cum hanc ne in primo quidem gradu matrimoniis obstare constet. At jure veteri divino non solum novercae et privignae atque nurus, quae in recta linea collocantur, matrimonia prohibebantur,

tur, sed etiam ex obliqua uxorem patrui sine ulla exceptione, fratris vero, nisi absque liberis decessisset, matrimonio sibi collocare nefas erat.

XX. Intelligendum est tamen de impedimentis nuptiarum, quae a consanguinitate aut affinitate proficiscuntur, confirmandis nullam omnino mentionem a Christo vel Apostolis factam in novo testamento reperiri. Quo factum est, ut omnes hujusmodi leges evangelicis temporibus ad ecclesiastica decreta, non ad jus divinum aut naturale referendas esse ab acutissimis theologis censeantur, praeterquam de consanguineis descendentibus aut ascendentibus: quibus inter se matrimonia jure naturae interdici, tradit Scotus: Thomas enim patris dumtaxat et matris cum liberis connubia lege naturae vetita esse censet; ceterarum personarum divinis aut humanis legibus prohiberi. Cujus sententiam explicans Thomas Vius Cajetanus, maximus hac memoria theologus et Cardinalis religiosissimus, cum docuisset leges divinas veteres ceterarum personarum connubia prohibentes judiciales esse, non morales, nisi forte ex accidenti, ac proinde evangelica lege abrogatas: *Et ideo*, inquit, *hodie non ligant, nisi quatenus ab ecclesia sunt assumtae: ac propterea Papa dispensare potest cum omnibus personis, nisi cum matre et patre, ut matrimonium contrahant.* In affinitate enim nullam exceptionem faciunt, praeter admodum paucos, de quibus modo dicebamus: qui ascendentium descendentiumque in recta linea affinitatem excipiunt, prohibitionem ejus ad jus naturae speciosa magis quam vera ratione referentes. Nam cum rarissima sint privignorum in novercas observantiae ac pietatis documenta, plena vita est tragicis exemplis, quibus novercarum in privignos mutuum odium infamat: ut appareat legibus potius quam naturali necessitudine tales nuptias prohiberi. In affinitate igitur religiosorum hominum prudentia eam rationem secuta, quam supra de variis legibus consanguineorum nuptias vetantibus auctore Augustino retulimus, statuit jure pontificio, ut perinde ipsa matrimonium ac consanguinitas, totidemque gradibus excluderet. Itaque olim ad septimum usque necessitudinis utriusque gradum prohibitio patebat: Innocentio autem tertio Pontifice, ut supra diximus, in Lateranensi concilio ad quartum gradum est revocata.

Scotus 4. sent. di. 40. et 41. Thom. 2. 2. q. 154 art. 9.

35. q. 3. c. nullum. De cons. et affin. cap. non debet.

XXI. Consanguinitatem et affinitatem duae necessitudines aemulantur, quibus antecedentibus, nihilo magis nuptiae consistunt: cognatio spiritalis, et quae publicae honestatis justitia dicitur. Illius

4. sent. di. 30. q. 1. de co quod.

(quae

(quae tum ex baptismo, tum ex confirmatione sacramentis exsistit) tria genera faciunt: ut primo contineatur ea, quae renato velut filio cum *patrinis matrinisque* vocatis intercedit: hoc est, cum eo, qui ipsum baptizaverit, confirmaveritve, vel in baptismo aut confirmatione tenuerit, et alterutrius conjuge. Nec refert, de viris, an de mulieribus loquamur. Altero, quae his cum renascentis naturalibus parentibus exsistit: qui *compatres* inter se, et *commatres* appellantur. Tertio, qua renatus cum patrinorum matrinarumve liberis conjungitur. Sed quocumque genere cognatio spiritalis habeatur, pari ratione jure pontificio matrimonium infirmat.

Perlege titulum de cognatione spirituali, et 30. q. 3.

XXII. Atque illa eodem modo, quam publicae honestatis justitiam diximus appellari, inde sumto vocabulo, quod in hoc impedimento sanciendo majores nostri non ut in consanguinitate et affinitate rationem secuti sunt dilatandae inter homines caritatis (quae tenuis admodum est in hujusmodi necessitudine) sed quod inter personas, quibus haec interest, nuptiae parum ex publica Christianorum honestate conventurae videbantur. Oritur autem, ut affinitas ex matrimonio, sic et in eisdem gradibus obstans publicae honestatis justitia ex sponsalibus etiam illegitime contractis, nisi si constet haud dubie consensum abfuisse: ut in infantibus, et furiosis ac mente captis intelligitur. Atque haec quidem sunt res, quibus praecedentibus nuptiae, ut supra exposuimus, impediuntur, quibusque neglectis, si fuerint contractae, dirimuntur. Nam si semel legitime constiterint, nulla ratio, qua distrahi possint, incidere valet, nisi quod adulteram conjugem licet marito dimittere, Christo ipso auctore, qui rogatus a Pharisaeis, num liceat homini uxorem suam quacumque ex causa dimittere: *Quod Deus*, inquit, *conjunxit, homo non separet: dico autem vobis, quicumque dimiserit uxorem suam nisi ob fornicationem, et aliam duxerit, moechatur: et qui dimissam duxerit, moechatur.* Quae verba sic sunt cum aliorum sanctorum patrum consentienti sententia, tum in primis Hieronymi et Augustini scriptis declarata, non ut propter adulterium cuiquam liceat conjugio dissoluto ad secundas nuptias migrare (hoc enim ut fiat, nulla ratione potest contingere iis, qui semel in Christo fuerint legitimo matrimonio conjuncti) sed ut casto marito permissum esse intelligatur ab adultera uxore toro et domo separari, et perinde uxori pudicae a viro, qui se tali crimine complicaverit. Nec enim, ut testatur Hieronymus, adultera uxor dimittenda est, et vir moechus reti-

De spons. ad audientiam.

27. q. 2. cap. si quis.

Matth. 19.

Hie. de morte Fabiae. et habet. 4. sen. dist. 35. et caus. 32. q. 5. praecepit, et proximo.

Aug. super Epist. Pauli ad Cor. et habetur 32. q. 7. c. Apostolus.

Ex Con. Tolet. 12. et habetur 32. q. 5. ca. praecept. dñi. ad oceanum.

tinendus, sed apud nos, inquit, quod non licet feminis, aeque non licet viris, et eadem servitus pari conditione censetur. Quam sententiam Augustinus quoque in opere *de bono conjugali* confirmavit, et item in libro *de adulterinis conjugiis*. Licet enim uxor adultera graviori se crimine, quam moechus maritus obstringat (hic enim ex matrimonii bonis appellatis toro et sacramento; illa etiam proli, quae conjugii proprius est finis, injuriam facit, incertitudinem afferendo) tamen in utroque satis magna causa est ad divortium faciendum.

Habetur 32. quaes. 7. interveniente, et proximo.

XXIII. Neque vero semper maritus adulterae uxori repudium dare legibus permittitur, sed dantur exceptiones, quibus maritus adulterii crimen in uxorem intendens repellitur, quibusque cogitur eamdem vel invitus retinere: quae septem omnino a sanctis ac eruditissimis viris numerantur. Quarum una est, de qua modo disserebam, si ipse quoque vir adulterii teneatur: nihil est enim iniquius, auctore eodem Augustino, quam causa fornicationis uxorem dimittere, si et ipse convincitur fornicari. Altera est, si uxor a viro fuerit cuipiam alteri prostituta: exceptio enim lenocinii accusantem maritum etiam jure civili repellit. Quarum exceptionum utrique jus facit mariti par, vel etiam majus crimen: paria enim delicta mutua compensatione tolluntur. Tertia exceptio datur, si repudiata ante utriusque baptismum suo jure nupserit alteri, post enim eamdem recipere Innocentii tertii decreto tenetur: scilicet quia hujus adulterii culpa non uxori pudicae assignari debet, sed viro, qui talem repudiando, adulterio fecit occasionem. Quarta, si post diuturnam absentiam mortuum maritum probabili conjectura credens alteri nupserit: ut si captus ab hostibus quinquennium a tempore captivitatis excessisset: tunc enim mulier ad alias transire nuptias jure civili permittebatur. Quinta, si ab eo, qui se maritum in tenebris simulaverit, per dolum fuerit violata, ignorantia enim excusatur. Cui similis est ratio, si fuerit violenter oppressa: quae sexta exceptio est: vis enim allata non levat modo, sed tollit etiam omnino peccatum, auctore Augustino, qui ejus dictum vehementer laudat, qui in crimine violatae a Collatino Lucretiae duos fuisse dixit, sed unum adulterium commisisse. Septima exceptio datur indulgentia mariti, si post uxoris adulterium operam liberis dando cum ea redierit in gratiam.

Thom. lib. 4. sent. d. 35. Artic. pri. et alii do. in ea. di. In lib. de ser. Domini, et vide. 31. q. 6. per totum. De eo qui co. consan. uxo. suae. discretionem. ff. solut. matrim. l. cum mulier De divort. gaudemus.

35. q. 1. cum per bellicam. ff. de divort. l. uxoris 34. quae. 2. in lectum. 32. q. 5. proposito.

De civ. Dei lib. 2.

4. Sen. d. 39. XXIV. Sed quamquam fornicatione, quae adulterium appellatur, proprie adulterorum coitus significetur, sunt tamen alia crimina, ut hae-

haeresis, aut impius deorum cultus, quae per translationem et similitudinem adulteria, spiritalia tamen, et vocentur et intelligantur: quaeque divertendi licentiam perinde praebeant, atque ea quae proprie adulteria intelliguntur. Itaque Augustinus: *Idololatria*, inquit, *quam sequuntur infideles, et quaelibet noxia superstitio fornicatio est.* Et alio in loco: *Non solum*, inquit, *moechatio est illius, qui carnem suam coinquinat, sed etiam qui simulacrum facit, moechatur: quod si in his factis perseverat, et poenitentiam non agit, recede ab illa, et noli vivere cum illa.* Ad summam, fornicationis appellatio tam late patet, auctore Augustino, ut quodcumque flagitium conjugis alterutrius alteri vehementer ac pertinaciter obsit, quominus valeat religionem colere, eamdem notionem et vim ac adulterium ad divertendum habere intelligatur. Nam licet mariti crimina maxima turpissimaque sint, nisi tamen uxorem a religione atque Dei cultu deterreant, non licebit uxori a marito facinoroso divertere: nec e diverso marito ob similes causas uxorem repudiare.

De ser. Domini, et habetur 28. q. 1. per idololatriam. De adulter. conjug. l. 2. et habetur 28. q. 1. non solum. Ubi supra de ser. Domini.

XXV. Sed intelligendum est, quod ratas nuptias adulterio tantum aut simili flagitio dirimi posse mox diximus, id sic accipi oportet, dum utrique maneat ea vita, in qua fuerit matrimonium contractum. Nam morte alterutrius interveniente, soluta est vinculo jugali persona superstes: nec alias nuptias asciscere, auctore Paulo, vetatur. Mortem porro duplicem esse, viri religiosi tradidere: naturalem, quae est animae atque corporis discessus: spiritalem, cum religioni devotus quispiam ex mundana in spiritalem vitam migrat, et Deo quasi nascitur. Ergo factum est, ut professione quoque religionis matrimonium dissolvi placuerit patribus sanctis. Ut autem post nuptias alterutri liceat religioni se devovere, tribus omnino modis accidere potest: primo, si conjux adulterii convincatur: secundo, si consentiat idem, sive perinde se religioni mancipaverit, sive in vita, quae dicitur saecularis, citra suspicionem tamen incontinentiae perseveret: tertio, quamdiu virili opera non fuerit matrimonium consummatum. Atque hoc quidem ultimo modo licet in saeculari vita perseveranti ad alias transire nuptias: secus nulla ratione datur.

De conver. con. constitutus. c. cum sit, eod. tit.

Cap. verum post, codem tit.

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE
CORDUBENSIS,
DE RITU NUPTIARUM ET DISPENSATIONE,
LIBER SECUNDUS.

I. HActenus de impedimentis nuptiarum, hoc est, de iis rebus, quibus antecedentibus matrimonium non consistit, et quo res quaeque jure impediret, explicavimus: deinceps quatenus in singulis locus sit Pontificis maximi dispensationi disseremus. Privilegia enim juniores ac indulgentias Principum *dispensationes*, et ipsum indulgere *dispensare* dicunt: novis quidem vocabulis, sed quae necesse fuerit in hac quaestione passim a nobis usurpari. Dispensatio igitur, ut a viris doctissimis definitur, est juris communis ob necessariam aut utilem causam prudens relaxatio: quam, si volumus ejus considerare principium, a natura profectam, nec utiliter modo ad rempublicam administrandam, moderandamque religionem, sed etiam necessario summisque rationibus inductam esse intelligemus. Quamquam enim dispensatio legibus et institutis adversa esse videatur, si tamen ejus vim perquisitius atque diligentius inquiras, nihil aliud eam esse reperias, quam legem quamdam non libris conscriptam, in aeneisve aut marmoreis tabulis incisam, sed quae ab aeterna lege derivata, et in Principum justorum sapientumque animis impressa, cum res poscit, ea singulis civibus pro cujusque merito dispensat, hoc est, distribuit ac impartitur, quae scriptarum legum severitate negata esse videri possunt. Hominum siquidem, ut Plato tradit, ac humanarum actionum inaequalitates faciunt, ut nulla lex queat, quod cunctis simul commodissimum sit atque justissimum, adamussim complecti, et quod semper optime cadat, praecipere, nec rerum humanarum ingens inconstantia permittit, simplicem quampiam artem de rebus omnibus et in omne tempus constitui. Porro legem similem esse ait homini pertinaci et imperito, praeterque suum praescriptum nihil fieri permittenti: qui ne interpellari quidem se patitur, etiam siqua incidat extra ordinem causa, in qua commodissimum sit, aliter fieri, quam pro ratione, quam ipse semel instituerit. Itaque

Dispensatio definitur.

Plato in lib. qui civilis inscribitur.

que licet leges condere munus sit regiae facultatis, negat tamen oportere, ut leges magis, quam vir regius prudentia instructus in administranda republica valeant: nimirum ut siquid inciderit, ut incidere persaepe solet, quod secus fieri ac lege cavetur, honestum ac justum esse pro sua sapientia judicaverit, nihil veritus rigidam legis severitatem, ipse quod factu optimum honestissimumque fore putaverit, pro conditione temporum, negotiorum ac personarum statuat; vel abroganda penitus lege, quam temporum vicissitudo reipublicae inutilem reddiderit, aliisque, si res poscet ratioque suaserit, denuo condendis, vel quod longe saepius fieri oportet, aliquid in privata quapiam causa praeter legem publicam statuendo, per eam, quam a veteribus diximus *Principis indulgentiam*, a junioribus *dispensationem* appellari; illis ad Principis liberalitatem spectantibus, quam contra scriptas leges, aut mores pro cujusque dignitate aut meritis, justis denique de causis impartitur; his factum intuentibus, quo jura privata singulis ob easdem causas praeter communes leges quodam velut pondere ac mensura distribuuntur. Thom. 1. 2. q. 97. ar. 4.

II. Nam cum lege quod plerisque magnaque ex parte conducit, caveri possit; quod singulis exacte ac omni tempore, non possit: necesse est, non solum utile, ad justitiam colendam, et vitam hominum moderandam, ut princeps rexque prudens legibus dominetur, atque ita dominetur, ut non valde solicitus, quid leges contra jubeant, id semper sequatur in tanta rerum varietate, quod rectissimum ac commodissimum sit primum reipublicae, deinde singulis civibus citra reipublicae detrimentum. Nam et illa Platonis, qui nobis erit propter summam ejus sapientiam et auctoritatem saepe citandus, praeclara prudentissimaque oratio est, sapientem bonumque principem debere, non secus civium reipublicaeque salutem, quam gubernatorem nautarum navisque incolumitatem spectare. Ut enim ille non scripta quaedam, sed artem pro lege adhibens suos nautas conservat, sic, inquit, eorum administratio quam optima fuerit, qui talem imperandi facultatem nacti vim artis legibus multo potiorem sequuntur. Nam quidquid agunt prudentes principes, peccatum abest, modo id, quod quidem permagnum est, tamquam scopum quemdam intueantur, ut civibus suis arte atque ratione justissima quaeque distribuant, eosdemque in officio contineant, conserventque, aut meliores, quoad fieri possit, efficiant. Quae ratio, ut ad summi philosophi auctoritatem, gentium quoque testimonium accedat, tanti fuit non-

nullis nationibus, ut leges omnes praeter pauca quaedam instituta a suis civitatibus summoverint, easque moribus principumque et magistratuum prudentia maluerint gubernari: quod in Africa et in Asia plerisque populis accidit, et in orbe nostro reipublicae Venetorum. Quid ita? nempe quia videbant, si leges semper essent ad amussim servandae, saepe in summo jure summam injuriam inesse: sin temporum ac personarum habita ratione, privilegiis et indulgentia principum aut magistratuum, hoc est, dispensationibus remittendae, id toties esse in tanta rerum inaequalitate ac varietate faciendum, ut id satius esse videretur, cuncta judicia fidei atque prudentiae magistratuum committere. Quarum gentium consilium quamquam non omni ex parte sapientissimorum judicio probetur, declarat tamen, qui legibus utuntur, iis legum relaxationes saepe et multum esse non solum utiles, sed etiam justissimas et necessarias.

III. Quibus rebus expositis, quoniam leges condere, easdemque, cum res poscit, dispensationibus remittere, munus esse diximus principum ac regum dignitatis, hujus rei causam operae pretium fuerit paulo accuratius explicare. Haec enim facultas quamquam sapientium virorum prudentia contineri videatur, merito tamen principibus ac regibus supremisque magistratibus jure gentium delata est, breviter, iis, quorum summa auctoritate respublica administratur.

Quatuor causae, quare dispensandi facultas, iis, quorum summa auctoritate respubl. administratur, data sit.

Cujus mihi rei quoquo versus intuenti quatuor omnino causae fuisse videri solent. Una, quia principis regisve prudentia in bene instituta republica non unius aut paucorum, sed multorum hominum usu rerum atque doctrina praestantium consilio, ut in condendis, sic in interpretandis ac temperandis legibus juvari et debet, et solet, auctore Platone, cujus ea verba sunt: *Quoniam*, inquit, *non nascitur rex in civitatibus, qualis in apum examinibus, qui ab ipso statim principio corporis animique habitu ceteros unus antecellat, necesse est conveniant, qui leges institutaque conscribant, vestigia verissimae reipublicae, ut par est, observantes.* Altera causa est, quoniam cum legum, quo magis quaeque bonum publicum attingit, hoc justior habeatur, optima ratione ipsas condendi vel interpretandi, aut etiam abrogandi potestas penes eum collocatur, cujus omnium maxime interest, rempublicam, cui praeest, salvam esse, atque dignitatem et commoda sua retinere, quod condendis moderandisque legibus potissimum efficitur. Tertia ratio est, atque haud

scio,

scio, an omnium maxima, quod justorum regum atque principum animos in omni republica condenda vel administranda, divino saepe impulsu magis, quam humano consilio ferri, ac vicissim revocari, eorumdemque Deum, quam privatorum hominum, longe majorem curam gerere, prudentissimi homines omni memoria velut duce natura crediderunt, ut Homerici Nestoris de somnio maximi regis oratio declarat. Quam hominibus insitam opinionem non solum magnorum philosophorum auctoritas auxit, sed etiam oraculum illud divinum confirmavit: *Cor regis in manu Dei*: et illud, *per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt*: *per me principes imperant, et potentes decernunt justitiam.* Unde Augustinus: *Rex*, inquit, *adoratur in terris tamquam vicarius Dei*, qui alio quoque in loco: *Rex*, inquit, *Dei habet imaginem, sicut Episcopus Christi.* Accedit quarta causa, quoniam jura legesque dare, eorum potissimum dignitati convenit, quorum imperio velis nolis parendum est. Cum ergo principes ac reges ea potestate sint, ut sive justa praecipiant, sive imperent injusta, nulli subjectorum sit tutum recusare: dubitari non dubet, quin leges condere, easdemque, cum oportebit, intendere, ac vicissim remittere, ad ipsos maxime pertineat.

Proverb. 21. Proverb. 8. Aug. vet. et no. test. q. 91. et 35.

IV. Quo intelligitur haec facultas ad eam potissimum scientiam doctrinamque referri, quae ab Aristotele atque Platone civilis scientia nuncupatur, cui ceteras omnes disciplinas subjectas esse tradunt. A cujus dignitate tam procul abest doctrina illa judiciaria, qua praetores instructi populis jura dicunt, causasque juxta legum a regibus conditarum praescripta dijudicant, quam praetores a regibus: ut obiter errorem multorum refellamus, qui putantes judiciariam facultatem a civili non differre, legum civilium cognitionem ceteris cunctis artibus et facultatibus summorum philosophorum judicio praelatam esse falso contendunt; cum haec in foro dumtaxat judiciorumque angustiis contineatur, civilis illa in foro, in castris, in senatu, in scholis philosophorum, ad summam in nulla non parte reipublicae versetur. Ut enim est facultas quaedam domum et rem familiarem gubernandi, quae Graeco vocabulo dicitur *oeconomica*; quaedam belli gerendi, quae res militaris; item recte dicendi, quae oratoria: sic alia reipublicae administrandae, ac civitates optimis institutis ac legibus in pace et in bello conservandi, quae ceteris omnibus facultatibus praeest, atque legibus ipsis dominatur, regia facultas, eademque civilis nuncupata: cujus quasi ancillam et ministram esse

Ari. 1. ethic. Plat. in civil.

 ju-

judiciariam illam, cui haec custodiendarum legum a se latarum curam delegaverit, Plato testatur. Quod si regum atque principum tantam esse ferendarum atque moderandarum legum potestatem non solum homines esse voluerunt, sed Deus etiam, qui per Apostolum Paulum subditos nos esse jubet magistratibus et dicto audientes, ac per Petrum regi parere tamquam praeexcellenti, ducibus tamquam a Deo missis: qua tandem potentia eum esse credi par est, cui Christus claves dedit regni caelorum, et summam contulit auctoritatem verbis illis: *Quidquid solveris super terram, erit solutum et in caelis: et quidquid ligaveris, ligatum*: ad summam, quem terris excedens Ecclesiae suae ac reipublicae Christianae cum summa potestate praefecit, suique loco inter homines esse voluit? Hanc igitur potestatem cum in Petro Apostolorum principe datam esse constet summis sacerdotibus ejus successoribus, nefas est dubitare, quin Pontifici maximo, quem Papam appellamus, ferendi, abrogandi, intendendi, remittendique leges, potestas longe major, quam cunctis regibus et principibus, a Deo tributa sit. Quid est enim ligare et solvere, nisi leges condere, easdemque pro sua prudentia et arbitratu moderari, vel etiam, si res poscet, abrogare? Aut quid aliud verba illa significant, *quidquid ligaveris super terram*, nisi illud, quamcumque legem hominibus dederis, haec auctoritate Dei confirmabitur, eritque rata: quamcumque legem abrogaveris, vel ex parte remiseris, in tribunali Dei relaxabitur: quidquid demum justa de causa sive in universos, sive in singulos statueris, ratum erit. Sic enim loquuntur omnes, ut qui legi subjectus est, hunc lege teneri, lege constringi, lege obligari, aut e diverso lege solutum esse dicant: ut non temere quibusdam viris doctissimis a ligando lex dicta fuisse videatur.

Ad Rom. 13. 1. Petr. 2. — *Matth. 16.*

V. Ceterum quia leges non uno genere continentur, sed quaedam est naturae, quaedam civilis, divina alia, alia pontificia: cujusmodi harum quaeque sit, et quatenus in quoque genere pontificia potestas progrediatur, deinceps disseremus, ut cum de matrimonii legibus ac ipsarum dispensatione, cujus rei gratia totam hanc suscepimus disputationem, privatim agetur, expeditior nobis sit ratio de singulis disceptandi. *Est igitur lex naturae*, ut Cicero prudentissime definivit, *quam non opinio, sed innata vis inseruit*. Porro cum ea vis partim universo generi animantium sit innata, partim per species quibusdam insita, efficitur, ut lex, sive jus naturae (nihil

Tho. 1.2. q. 90. ar. 1. — 2. II. de Inventione. c. 53.

enim

enim refert, utro modo nominetur) bipartitum esse statuatur: quasdam enim leges hominibus natura tribuit, quae nobis sunt cum ceteris animantibus communes: ut propulsationem injuriarum, filiorum et procreationem et educationem: quod genus definiens jureconsultus: *Jus*, inquit, *naturale est, quod natura omnia animalia docuit*: alias peculiares, quae idcirco sunt ceteris animantibus incognitae, quoniam eas non sensus nobis, sed ratio potius duce sociaque natura ingeneravit. Hujus exempla sunt, servare pacta, legatos non pulsare, religionem colere, patriam et parentes pie venerari: quibus legibus constat jus gentium appellatum, quod inde nomen invenit, quoniam ipso gentes omnes utantur, quae modo non sint tam barbarae et efferatae, ut humanitatem prorsus exuisse videantur. A quo velut fonte singularum recte institutarum civitatum seu regnorum jura, quae civilia nuncupantur, emanarunt. Est enim jus civile, quod singulae civitates moribus ac legibus a jure naturali atque gentium aliquid addendo vel detrahendo deductis sibi constituunt, quoniam lex, quae neque naturae consentanea sit, neque rationi, fatua est aut tyrannica, breviter, indigna quae nomine legis appelletur.

l. 1. ff. de jure nat. gentium.

VI. Jus porro divinum id potissimum intelligimus, quod praeceptis sacrarum scripturarum continetur. Sed quoniam Deus idem est naturae moderator et opifex, idem divinarum scripturarum auctor, fit, ut divina lex jus quoque naturae a nonnullis appelletur: praeter quam quod interdum congruit, ut aliquid sit natura justum, quod Dei quoque praecepto sanciatur. Quod quamquam vere nec incommode dici possit, nos tamen magis receptam et inveteratam doctissimorum hominum loquendi sentiendique consuetudinem sequentes, in hac quaestione disserenda discrimen mox expositum observabimus. Jus pontificium est, quod pontificum rescriptis, conciliorum sanctorumque patrum decretis, a jure divino et naturali derivatum, in iis potissimum rebus versatur, quae Sacramenta, caerimonias, reliquumque Dei cultum ac religionem attingunt. Sed juris genera et varietatem explicuimus: jam in singulis quantum possit pontificia majestas, consideremus.

Isidor. lib. 5. Ety. et habetur d. 1. ca. 2.

VII. In qua disputatione unum quasi fundamentum justissimum ac certissimum, et iis, quae natura duce, ac religione auctore, simulque sapientissimorum virorum auctoritate supra constituimus, consentaneum, jaciendum est. In iis omnibus non solum humanae prudentiae, sed etiam naturae vel divinis legibus moderationi pontificiae

ciae locum esse, quarum rectitudo ob hominum humanorumque actuum inaequabilitatem, inconstantiam, ac temporum vicissitudines, aut locorum discrimina hujusmodi est, ut varietas, in eam vel omnino possit, vel ex parte cadere. Nam cum rerum ab hominibus agendarum instabilis ac varia natura nullam legem de se ferri patiatur, quae omnibus hominibus conveniat, omni loco atque tempori serviat: necesse est in omni sapienter instituta republica aliquem, ut supra indicavimus, esse, qui hujusmodi legibus imperet, et pro nascentium rerum diversitate, et singulorum hominum conditione sancte atque prudenter moderetur. Quod si in aliis rebus publicis hominum sapientia fundatis, diligentissime cautum est a legislatoribus, qui hanc potestatem in omnes leges, quibus utitur respublica, regibus sive summis magistratibus tribuerunt: nonne stultum esset, ne dicam nefarium et impium, putare, id a Christo Deo optimo maximo in sua republica et Ecclesia fuisse praetermissum? aut ipsum parcius legum quasi habenas, quam ceteros legum latores, avariusque potestatem illam vicariis suis reliquisse? Multo igitur aliter sese res habet, nec ullus umquam legislator, nulla civitas, aut regnum, plenam cuipiam legum moderationem et imperium tam large ac libera-
Matth. 16. liter vel dedit, vel dare potuit, quam Christus Petro Apostolorum principi, ejusque successoribus pontificibus, cum solvendi atque ligandi potestatem his dedit, et claves regni caelorum attribuit. Quod
24. q. 1. manet. alta mente prospiciens Leo Papa: *Manet ergo*, inquit, *privilegium Petri, ubicumque ex ipsius aequitate fertur judicium.*

VIII. Hoc igitur alte, ut quidem speramus, jacto fundamento, in promtu erit ad hunc velut scopum intuentibus, omnes dubitationes ac difficultates expedire. Quaeris, num summi sacerdotis potestas non modo legibus humana prudentia conditis dominetur, sed ad leges etiam naturae serpat, et eas, quae divino jure continentur. Primum dico, quas leges neque natura, neque divina sapientia, sed hominum voluntas ob aliquas commoditates prudenter sanxerit, has pontificem posse pro suo arbitratu ex non ita magna causa, ac forsitan sola voluntate relaxare: aut si res poscet, abolita (ut in talibus fieri potest) rectitudinis causa, prorsus abrogare. Deinde quod ad naturae divinasque leges attinet, nolo quidquam temere asseverare: fieri enim potest, ut fallar homo ceteris nec oculatior, nec ingeniosior: tamen si vera sunt, quae supra disseruimus, ut esse omnino videntur, equidem non intelligo, cur de omnibus, quarum est ca-

eadem ratio, non sit eodem modo statuendum: putandumque nullam esse omnino legem, qua de rebus homini agendis, quidquam non communissimo seu primo principio sanciatur, sive ea naturae sit, sive juris divini: de ceteris enim nihil, ut video, dubitatur, quin cadat aliquo modo in summi pontificis potestatem.

IX. Sed occurret aliquis vim scilicet rerum ignorans, ambitiosaeve more hominum naturae, Deoque patrocinium parans * exclamet: Quam tu nobis immensam et incredibilem pontificis potestatem narras? An est homo quisquam, cui liceat, quod vix Deo immortali datum est, ut naturae vim afferat, ejus legibus invertendis; vel si liceat, fas etiam sit omnium parentis sagacissimae jussis ac praeceptis obmurmurarae? Aut quis furor est, quae tam impia temeritas, mortalem hominem hoc vel sibi arrogare, vel alteri tribuere, ut majorem divina sapientia in ferendis legibus perspicacitatem habere possit? Quasi vero nos, cum licere aliquid pontifici in leges naturales aut divinas asserimus, bellum indicamus naturae, aut cum gigantibus, ut est in fabulis, contra superos conspiremus. Quod tantum abest a nostris institutis, ut ita demum leges justissimas, et ad salutem hominum religionisque majestatem accommodatissimas fore profiteamur, si eis vel condendis, vel temperandis, ut ceteri principes, sic pontifex integram naturam velut ducem optimam sequatur, et magistram solertissimam, divinasque leges intueatur: credendum est enim Augustino, qui negat in temporali lege quidquam esse justum, quod non ex aeterna homines sibi derivaverint. Sed quoniam, ut primum dignitati naturae satisfaciamus, interdum efficitur, ut quidam corruptis moribus pravisque opinionibus obruentes naturae lumen, et quid ipsa ferat, non recta ratione, sed sua libidine metientes, legibus ejus abutantur, ac suis deinde sceleribus falsam summae honestatis speciem praetendant: pontificiae potestatis, regiaeque facultatis est, ad stultorum judicia prava corrigenda, coërcendamque improborum malitiam, si quid tale acciderit, vel accidere posse suspicio sit, hujusmodi naturae leges non abrogare, aut invertere (hoc enim furor esset experiri, vel saltim fieri posse putare) sed prudenti quapiam interpretatione temperando aliquid in eas, pro sua prudentia publice vel in singulorum causis constituere: hoc tamen non fuerit repugnare naturae, sed ipsam potius a caecarum mentium stultitia, aut versutarum calumniis vindicare. Nam ut fiat quod dicimus, exemplo manifestius: quae lex potest esse magis natu-

tu-

* Forte: *qui exclamet.*

Lib. 1. de libero arbit.

turalis, quam ut vi vis allata propulsetur, cum ipsa natura mutas etiam animantes quasdam cornibus, alias unguibus, nonnullas dentibus ad hoc munus armaverit?

X. Sed quoniam plerique, cum possent per leviorem repugnantiam vim se impetentium depellere, tamen vel errantes opinione, vel ultionis libidini, seu forsitan odio inveterato indulgentes, ad magnas injurias processere, qui facti rei patrocinium ab hac lege naturali petebant: prudens legislator, ut malitiae istorum occurreret, temperandam legem prudenti interpretatione pro sua potestate putavit, ac adjecit, modo id fiat cum moderamine inculpatae tutelae: quod si hujusmodi additamento sic perfici posset lex naturalis, ut aeque omnibus semper conveniret, multo profecto minus negotii esset in legibus temperandis. Sed ecce aliae non minores difficultates exsistunt. Nam si licuit haud dubie fuga tale periculum evitare, alia nimirum causa fuerit fortissimi et bello incliti militis, si quis eum fuerit adortus, alia hominis ignavi et a bellica laude abhorrentis: interfecto enim aggressore, longe secus de Thersite, quam de Ajace fuerit judicandum non in foro tantum, sed etiam in scholis theologorum. Ille namque sine jactura sui nominis fugere poterat, huic vel pedem referre turpissimum esset, ac mortis instar. Quod exemplum in una lege positum per plurimas potest facillime transferri. Tanta est enim rerum humanarum varietas, ut verissime dictum sit, plura esse negotia, quam non modo leges, sed etiam vocabula. Si ergo legem naturae temperare jurisconsulto, aut ei, cujus auctoritate ipse leges ferebat, licuit, cunctis hominibus approbantibus: quanto magis permissum esse debet pontifici, qui omnibus principibus ac regibus dignitate auctoritateque praestat?

XI. Age vero ne temere et indocte blandiri naturae videamur, num ejus vim ejusque constantiam tantam esse putamus, ut nulla re cursus ejus impediri possit, aut aliorsum, ac semel intenderit, deflecti: numquam demum eadem peccare valeat, ut ipsius leges semper ratas, firmâs, constantes, atque sempiternae rectitudinis esse credamus? At cum sit maxime naturale, ut ex homine homo, ex equo generetur equus: interdum tamen videmus, ex ipsis monstra quaedam nasci a figura humana et equi forma procul abhorrentia. Et cum ex tritico triticum, hordeum ex hordeo procreari natura velit: multis tamen in locis, hoc in avenam, illud in typham degenerare notatur, quae merito a philosophis naturae peccata nuncupantur.

Qui

Qui naturale non id dumtaxat intelligi volunt, quod semper fit perpetua quadam constantia (hoc enim citra Deum et caelestes substantias non ita multis naturis est datum) sed quod efficitur magna ex parte. Quod usque adeo verum est in iis, quae natura dicuntur esse justa, ut ob hoc ipsum quidam veterum philosophorum, nihil esse natura justum putaverint, quoniam ex iis, quae talia esse dicuntur, nihil viderent, quod non aliquando injustum esse reperiretur. Quorum sententiam Aristoteles rerum sagacissimus interpres ita refellit, *Eth. 5.* ut natura justum id esse doceat, non quod semper, sed quod ubique sua sponte, non autem opinione hominum eamdem habet vim, magnaque ex parte justum est: quod item aperta ratione declaratur. Reddere namque depositum natura justum esse constat; tamen incidunt tempora, cum id facere contra officium maxime sit: ut si quis deposito gladio exire de potestate coeperit, depositumque repetat, injuste profecto agat, qui arma furenti ministraverit: et pari ratione, qui thesaurum apud se depositum reddiderit paranti eo ad patriam oppugnandam abuti. Quia tamen id efficere maxima ex parte justum est, et hominibus ubique gentium insitum, non lege voluntaria sancitum, idcirco depositum reddere, ut est, sic esse dicitur natura justum. Cum igitur quarumdam legum naturalium ea conditio sit, ut non omnibus temporibus hominibusque conveniant, nihil mirum est, si eis quoque, cum talia tempora incidunt, potestas pontificia dominetur; non ut agat in diversum contrariam legem statuendo, aut illarum quampiam abrogando (hoc enim esset naturam, quod fieri non potest, invertere) sed ut temporibus, qualia diximus, incidentibus, quem oportuerit a lege naturae publica, interpretatione, quam dispensationem vocamus, excipiat. Ac ut mirari desinas, naturae leges, quae versatiles hominum mores attingunt, posse lima humanae prudentiae aliquatenus expoliri ac temperari, verte animum ad eas artes, quae Graece a machinis, quas adversus naturae conatus adhibent, *mechanicae* nuncupantur, et multis in rebus **In mechanica.** invenies, id quod longe mirabilius est, naturam ingenio artibusque hominum superari. Quae natura cum saepe, ut testatur Aristoteles, contra quam nobis est opus, efficiat, arte tamen cogitur nostris commodis inservire.

XII. Sed intelligere oportet, id quod est a viris prudentissimis animadversum, ut sunt in mathematis pronuntiata quaedam a Graecis *axiomata*, hoc est, communes rataeque sententiae nuncupata,

quale illud: *Quae sunt eidem aequalia, ea inter se quoque aequalia sunt*: et item: *Si ab aequalibus aequalia demas, quae supersunt, sunt aequalia*: sic esse in rebus agendis quasdam naturae certissimas notissimasque leges, quae nullam neque dubitationem neque correctionem admittant: cujusmodi est illa: *Omne bonum est petendum, omne malum fugiendum*: et quae ad hanc proxime accedit: *Virtus colenda est, vitium contra repudiandum.* Utque axiomata principia sunt reliquorum illius generis theorematum, hoc est, praeceptorum, sic leges hujusmodi quasi fontes et capita esse, unde ceterae naturae leges derivantur. Sed interest, quod in mathematis ut principia, sic cetera, quae ab ipsis emanarunt, sempiterna sunt et necessaria, leges naturae non omnes habent eam firmitatem. Illud tamen est persimile, quod utrobique principia certissima sunt et perspicua, et ob eam rem ponenda in ratiocinationibus, non etiam confirmanda, cetera vero minus habent vel perspicuitatis, vel etiam certitudinis et constantiae: quo fit, ut in has secundas naturae leges aliquid pontificibus, quemadmodum exposuimus, liceat, primas, quae ne mutari quidem possunt ullo modo, attingere nefas esse putetur. Sed de lege naturali satis: jam ad divinam transeamus.

XIII. Divinum jus esse diximus, quod legibus ac praeceptis sacrarum scripturarum auctore Deo continetur. Quod licet verissimum sit (nam ut leges Solonis, leges Lycurgi dicuntur, quas hic Lacedaemoniis, ille dedit Atheniensibus, sic leges divinae, quae a Deo latae sunt, et unaquaeque nomen a sui latore mutuatur) tamen non omnes divinae leges uno genere continentur: quaedam enim sunt, quae licet non fuissent sacris litteris traditae, ab ipsa tamen natura dictarentur hominibus: aliae, quas ex his mortalium quoque prudentia deduxisset, ad reipublicaeque salutem excogitasset. Homo enim natura civilis est, atque hominum communio, quae civitas appellatur, non tam voluntate, quam necessitate naturae consistit. Necessitate enim homines, cum rebus plurimis indigeant, quas singuli sibi praestare nequeant, in locum unum conveniunt, ut mutuis operis atque officiis adjuti res ad vitam degendam et necessarias et commodas habeant, ut apes ad favum conficiendum, et communi opera communem cibum, qui singulis nulla ratione contingeret, comparandum. Quoniam igitur in tanta morum corruptela post peccatum primorum hominum, nisi leges adsint vindices malorum, civitatem labefactari necesse sit, quae tamquam equus habenis, na-

vis

vis clavo, sic ipsa legibus gubernatur: idcirco hominum solertia, ad eam conservandam justas aequasque leges inquirentes, plerasque invenerunt, quae in sacra scriptura traditae sunt, ut de furtis, de homicidiis, de adulteriis, de falsis testibus, de perjuriis: nam haec omnia crimina jure quoque civili Romanorum vindicantur. Quo itidem omnes fere leges de ritu nuptiarum continentur, quae jure divino fuerant sancitae.

XIV. Hae autem et supradictae leges, quae primum civile temporariumque bonum, deinde aeternam beatitudinem intuentur, partim naturales, partim civiles, aut pontificiae vocari potius debent, quam divinae. Sed aliae leges atque doctrinae in libris sacris habentur, quae non ad hominum inter ipsos societatem tuendam datae sunt, sed ad humanas mentes religione imbuendas, et aeternae veritatis occultam lucem hominibus detegendam, oraculisque revelandam: cujusmodi sunt, quae mysteria fidei, atque Sacramentorum virtutem attingunt: quae leges praeceptave idcirco justius propriusque ceteris divinae nuncupantur, quia non modo ad Deum auctorem referuntur, sed etiam sola Dei sapientia et oraculis pervestigari et tradi poterant, et protinus aeternum divinumque bonum spectant. Quaeris igitur quatenus leges divinae moderationem pontificis sive dispensationem admittant? Rursus ad illam quasi formulam, quam supra exposuimus, respondeo, quatenus cujusque rectitudo loco, tempore, aut personis, aliave ratione mutari potest. Cujusmodi esse videntur omnes, quae res hominibus agendas attingunt: sive ad caerimonias, sive ad judicia, sive ad mores hominum pertineant; paucis quibusdam exceptis, ex earum genere, quae in jure naturae velut axiomata diximus esse. Quae licet versentur in rebus agendis, sunt tamen a singulis in tam latam universitatem abstracta, ut nihil accidere posse videatur, quod ipsarum honestatem variet. Itaque praeter eas, quibus de fide et Sacramentorum virtute, rebusque divinis aliquid sancitur, quae res nullo modo in hominum inter ipsos actiones cadunt, paucae admodum leges sunt in scriptura sacra, quae vicarii Christi dispensationem non admissurae videantur.

XV. Sic enim accepimus a majoribus, quod pontifex maximus justis ex causis prudenterque decernit, id non hominem, sed Deum potius definire. Quas rationes, ut credibile est, secuti viri sapientissimi, et summae in jure pontificio interpretando auctoritatis, Inno- Inno. de jure ju. c. quanto

Host. cap. quanto. de transl. prael. Vinc. c. proposuit de conces. prael.

nocentius Papa IV. Henricus Cardinalis Hostiensis, Vincentius, Jo. Andreas, et Ancharranus, negarunt extra fidei articulos ullas esse leges divinas, in quas pontificis, cujus idem ac Dei tribunal esse tradunt, dispensatio cadere non possit: in quorum sententiam manibus, ut ajunt, et pedibus ivit Nicolaus abbas Panormitanus, auctor ingenti et doctrina et gravitate. Sed ut ceteri, qui multi sunt in hac sententia, taceantur, non est tacendus vir memoria nostra doctissimus, et cognitione juris pontificii clarus, Philippus Decius, qui cum judicio suo incorruptus, non ad alterius voluntatem commentaretur, sic scripsit quodam in loco: ***Tu***, inquit, ***adde***, ***quod Papa in omnibus dispensare potest praeter quam in articulis fidei.*** Nec spernenda est jure civili consultorum auctoritas, doctissimorum videlicet et Christianorum: qui ut a Principe jus divinum abrogari posse negant, sic distingui, limitari, restringique in aliquo casu valere ajunt. Nam quod quidam addendum putant, nisi immineat peccatum lege divina mortale, hoc ita intelligere oportet, nisi causa tam levis sit, ut id facere et permittere sit peccatum mortale: hoc est enim, quod ex jure consultis juniorum doctissimus Bartholus tradidit: ***Nam quando causa***, inquit, ***legis peccatum excludit***, ***valet etiam contra jus divinum dispositio***, ***secus autem minime.*** Nam si aliter additamentum accipias, quomodo contra legem Dei fieri aut permitti quidquam possit, in quo non immineat peccatum mortale? cum id ipsum protinus sit peccatum mortale, aliquid contra legem divinam facere. Non erit igitur dispensatio in legibus Dei, sed ne naturae quidem, nisi cum res ipsa aequitasque docet id facere, quamquam sit contra legis scriptum, non tamen esse contra mentem legislatoris. Cum autem legislatorem dico, non modo principem, qui eam tulerit, sed Deum etiam aut naturam intelligi volo: qui legislator, quoniam quod factu justum aequumque sit, hoc semper fieri voluit, sed de omnibus et singulis, quae in eo genere accidere possent, non potuit simplici lege cavere: idcirco, hac deficiente, satius est per dispensationem contra, quam secundum ipsam, licet sit naturalis, agere. Qua de re Thomas Aquinas in hunc maxime modum edisserit: ***Quoniam actiones humanas pro temporum ac personarum rerumque aliarum rationibus variare necesse est***, ***ideo praecepta secunda***, ***quae sunt velut conclusiones primarum naturae legum***, ***ita procedunt***, ***non ut semper***, ***sed ut magna ex parte efficaciam obtineant***, ***nam talis est***, inquit, ***tota materia moralis. Quare***

Abbas ibid. Jo. Ancha. co. 374. Super c. quae in ecclesiarum de constitutionib.

Leg. ul. co. si contra jus.

Leg. omnes populi. ff. de jure jurand.

Tho. 4. sent. d. 33. ar. 2. Vide eund. 12. q. 97. ar. 6.

re ubi ipsarum efficacia deficit, *licite possunt praeteriri*. Sed haec cum prudentissime et sanctissime eisdem propemodum verbis disseruisset, quae nostrae sententiae punctis omnibus suffragantur, tamen quasi metuens, ne, si paulo ipse largior in dispensationibus visus esset, licentiae, qua cum non mediocri animarum periculo interdum quidam abutuntur, auctoritatem facere videretur, adjecit: *Sed quia non est facile hujusmodi varietates definire*, *idcirco Deo auctori naturae*, *ex cujus auctoritate efficaciam habent*, *reservantur*, *ut legem praeteriri permittat in illis casibus*, *ad quos legis efficacia se non extendere debet*: et talis licentia dispensatio nuncupatur.

XVI. Quam sententiam haud equidem aliter, pace magistri dixerim, probari posse crediderim, quam si tunc Deum dispensare velit intelligi, cum per rectam rationem piorum mentibus, eorum praesertim, qui religioni Christianae praesunt, judicium fit ab aeterna lege, quae mutari nequit, proficiscens, sic tunc fieri commodius esse, quam pro legis naturae praescripto, cujus rectitudo, ut tolli prorsus nulla ratione potest, sic temporibus incidentibus nonnumquam interpellatur: quod rectum judicium, aut fallor, aut non longe abhorret ab ea, quam ipse internam inspirationem appellat, et olim justis hominibus pro dispensatione fuisse tradit, ut multis uxoribus sine crimine jungerentur. Nam licet raro fiat, ut singulae naturae leges deficiant, in omnibus tamen ob ipsarum multitudinem defectus frequenter accidunt: quibus intervenientibus, si semper essent oracula divina consulenda, nonne Christianos necesse esset inextricabilibus saepe difficultatibus implicari, cum nobis non datum sit, quod olim Mosi amico Dei, veras audiendo reddendoque voces ipsum sciscitari? Legum igitur sive naturalium, sive divinarum defectus et moderamina solius Dei judicio et potestati reservari verissime dicas, si, quod Christi vicarii judicio et auctoritate decernitur, id judice auctoreque Deo intelligas definiri. Quam sententiam jampridem sanctorum patrum et ecclesiae testimonio probatam esse declarat id, quod Innocentius tertius ecclesiae Andeg. rescripsit, qui praefatus Deum suo tantum judicio conjugii ut carnalis, item spiritalis dissolutionem reservasse: *Non humana*, inquit, *sed potius divina potestate conjugium spiritale dissolvitur*, *cum per translationem*, *depositionem*, *aut cessionem auctoritate Romani Pontificis*, *quem constat esse vicarium Jesu Christi*, *Episcopus ab ecclesia removetur*. Sed alio in loco idem pontifex in eamdem sententiam Episco-

De trans. Ep. inter corporalia.

Eodem tit. ca. quanto.

scopo Maguntino haec verba rescripsit: *Potestatem transferendi Pontifices ita sibi retinuit dominus et magister, quod soli beato Petro vicario suo, et per ipsum successoribus suis speciali privilegio tribuit et concessit, sicut testatur antiquitas, cui decreta patrum sanxerunt reverentiam exhibendam. Non enim homo, sed Deus sei parat, quos Romanus Pontifex, qui non puri hominis, sed veri Devicem gerit in terris, ecclesiarum necessitate vel utilitate pensata, non humana, sed divina potius auctoritate dissolvit.*

XVII. Si res igitur, quae venerit in controversiam, talis sit, ut eam legislator, si adsit, permissurus fuisse sapienti Pontifici videatur; hanc neque facere permissu Pontificis, nec ipsum dispensatione permittere peccatum erit. Neuter enim faciet contra legem aeternam, hoc est, contra rectam rationem. Est enim lex aeterna, ut testatur Augustinus, ratio divina vel voluntas Dei ordinem naturalem conservari jubens, perturbari vetans: quae non scripto, sed divina sapientia continetur: quam ab eo potius violari, qui, cum res poscit, non dispensat, docet scholium quoddam, sive glossa vocari debet, cujus verba subjeci: *Patet*, inquit, *dispensationem quandoque esse debitam, et quod Episcopus peccat, si non dispensat, ubi est evidens ratio dispensandi.* Hactenus glossa. Nam cum res secus atque diximus, habet, et facere, et dispensando permittere crimen est, nec dispensatio consistit. Nam ut testatur scholium alterum: *Non est tutus apud Deum is, cum quo Papa dispensat, nisi subsit causa dispensandi.* His igitur, quos supra memoravimus, auctoribus, nihil est, quod ex jure pontificio consultis aliorum praeterea, qui plurimi consentiunt, testimonium requiramus. Cum quibus theologi quamquam verbis nonnulli dissentiant, re tamen fere omnes consentiunt: qui, ubi ventum est in eam disputationem, num in praecepta decalogi, quae constat Dei simul et naturae leges esse, dispensatio cadere possit, duplicem faciunt dispensationem: unam, qua lex prorsus abrogatur, in quo dispensationis nomine abutuntur: alteram, quae legem interpretatione moderatur: et cum priori locum esse negent, in praeceptis secundae tabulae posteriorem non excludunt. Quod nihil est aliud, quam in legibus illis dispensationem, quae proprie intelligitur, admittere, abrogationem repudiare. Antiquatio enim sive mutatio legis, abrogatio ejusdem est, non dispensatio, quae dispensatio nihil aliud est, quam temporum, locorum, personarumque ratione habita, cum necessitas vel utilitas pro rei conditione

po-

Aug. de lib. arbitrio.

Glos. in c. d. sancto d. l.

Glos. in cap. non est de voto.

3. sen. di. 37.

poscit, legis duritiem sic interpretatione mollire, ut aliquis tunc ea lege non teneri, cum auctoritate declaretur.

XVIII. Sed ut ad sapientum virorum auctoritatem ac testimonia, momenta quoque rationum accedant, quaero ab istis divinarum legum patronis ambitiosis, si in leges divinas dispensatio cadere non potest, quomodo licuit David cum suis comitibus propositionis panibus famem depellere contra legem Dei, Achimelech Pontifice dispensante, et factum Christo tam longe post in evangelio comprobante? cur ab optimis pontificibus in sponsis votis est tam saepe dispensatum: Illa enim *vovete et reddite*, *et vota tua noli tardare*, utrum in Scaevolae aut Servii Sulpitii responsis habentur, an in sacrarum scripturarum oraculis? Age vero quid turpius sponte sua, aut magis contra Dei praeceptum, quam foenerari? Crimen philosophis ut naturae adversum, magno consensu damnatum, et sacrae scripturae multis locis interdictum: at cum pignoris fructus in sortem non computare, sit haud dubie peccatum foenerantis, tamen Innocentius tertius sic legem interpretatione mollivit, ut ea non teneri, si cui pro dotali pecunia fundus pignori datus esset, decreto publico declaraverit.

1. Reg. 21. — *Marci 2.* — Vide tit. de voto. — *Psalm. 75.* *Eccle. 5.* — Aris. 1. polit. — Cap. salubriter de usuris.

XIX Transeamus ad ipsa decalogi praecepta: si praeceptum de jurisjurandi observatione remitti nullo pacto potest, quomodo pontificum decretis toties legimus esse relaxatum? Si lex, quae furta vetat, non patitur dispensationem, cur in summa necessitate impune furari licet? Aut quomodo Deus Judaeis excedentibus Aegypto furari non permisit solum, sed etiam est adhortatus? Si patres absque exceptione pie colendi sunt, eisque parendum praecepto Dei, cur ipse dixit: *Siquis venit ad me, et non odit patrem suum et matrem, non potest meus esse discipulus?* Ac ne singula persequar, si praeceptum homicidii dispensatione temperari non potest, cur Christianis licet cum hostibus legitimis pugnare? Cur de facinorosis poenas capitis sumere? Quod Deus praecepit Mosi: *Ne patiaris*, inquit, *maleficos vivere.* Cur Samsoni permisit Deus, ut se templi ruina cum tot hominibus involveret? Sed isti de votis minus soliciti, in illis, ajunt, non sine justa causa dispensari, vel eadem in meliora commutari, cum videlicet secus fieri honestius ac commodius esse videtur: in praeceptis decalogi, quae simul naturae, simul divinae leges sunt, haud satis illi quidem fortassis acute, sed quoquo modo possunt, tergiversantur, et *praecepta*, inquiunt, *decalogi non simpliciter in-*

Vide tit. de jurejur. — *Exod. c. 3.* — *Luc. 19.* — *Exod. 22.*

di-

Responsio ad superiora, quomodo dispensatio fiat in Decalogo.

dispensabilia sunt, utar enim ipsorum verbis, *sed ad mentem praecipientis accepta. Nam qui furari vetuit, nolebat praeceptum suum in summa necessitate, quae alioquin res facit communes, observari; neque cum ab impotentibus debitoribus aliter debita exigi non possunt, nam id factum ne debet quidem furtum appellari, praesertim cum fiat non invito rerum omnium domino. Et pari ratione Deus*, inquiunt, *cum probibuit bomicidium, non justorum bostium aut flagitiosorum bominum neces vetare volebat: idcirco enim Samsoni permisit, ut improbos bomines occideret. Nam quod ei licuerit sibi mortem consciscere, non defuit causa, et quidem (ut credi par est) justa, sed nobis non explorata. Atque eodem modo parentes coli jussos esse* respondent, *sed nisi filios a vera religione atque Dei cultu conentur seducere.* Cujus orationis summa, si verum quaerimus, non alia est, quam ea praecepta semper esse observanda, nisi cum accidit, ut id, quod praecipitur, contra fieri necessitas cogat, aut magna commoditas adhortetur; id nimirum quod in votorum quoque dispensationibus observatur. At isto quidem modo nulla lex naturae consentanea dispensationem pati queat; ne illa quidem, quae reddere jubet depositum, de qua supra diximus. Mens enim praecipientis, hoc est, ratio naturalis, quae legem illam mentibus hominum impressit, semper voluit observari; praeterquam cum ipsum reddere constet in magna repetentis aut etiam reipublicae jacturam recidere, aut quiddam huic simile accidat: ac eodem modo licet de ceteris statuere.

XX. Istorum igitur ratio quamquam sit, ut est, verissima, tamen tantum abest, ut omnia praecepta decalogi vindicet a dispensatione, ut maxime confirmet, eorum quaedam dispensationibus esse opportuna: quoniam hoc ipsum est genus quoddam, et quidem maxime omnium necessarium, dispensandi, quae fuerit mens praecipientis seu legislatoris in causis contingentibus cum auctoritate, ut saepe diximus, declarare: neque enim cujusvis est legem interpretari, sed cujus est condere, aut cui data sit ab illo plena legum moderandarum potestas: nam qui praecepta secundae tabulae ab interpretatione quoque vindicare conantur, tamquam satis fuerint ab ipso legislatore declarata, hi mihi videntur, in quo legibus hujusmodi favere maxime cupiunt, in hoc maxime easdem oppugnare, aequitatem tollentes legum omnium velut animam et moderatricem. Quod eis accidit, dum parum animadverterent praecepta secundae tabulae in hominum societate mutuisque officiis et contrariis rebus ver-

sa,

sari: aut obliti essent versatilem rerum agendarum inaequabilemque naturam, nullam cujusvis generis constantem stabilemque normam admittere.

XXI. Simile namque videtur esse, a Deo vel natura legem aliquam de rebus hominibus inter ipsos agendis sempiternae rectitudinis poscere; atque ab artifice solertissimo, ut securim adamantinae duritiae ex plumbo aut auro conficiat, postulare. Nam ut hic securim absoluta forma (quod positum est in ipsius artificio) fabricare potest; quae scindenda duriore materia non retundatur, non potest (hoc enim ne Deus ipse quidem praestare valeat salva illorum metallorum natura) sic Deus atque natura dabit quidem de rebus agendis rectissimas leges, et quoad licet per materiam stabilissimas; sed ut cunctis temporibus causisque numquam interpellata rectitudine serviant, non patitur rerum agendarum varietas et inconstantia.

XXII. Sed urgent isti argumento non tam recto, quam specioso, quod in hunc modum concludunt: *Quod ex antecedente necessario in bona et necessaria argumentatione colligitur, id quoque necessarium est: decalogi autem praecepta sunt bujusmodi, deducuntur enim ex illis principiis ratisque sententiis, quae in rebus agendis fallere non possunt: sunt igitur necessariae et sempiternae rectitudinis. Ex illa enim rata sententia: Omne malum est fugiendum, concluditur oportere bomicidia vitare, in bunc modum: Omne malum est fugiendum: bomicidium autem malum est: fugiendum igitur. Argumentatio est necessaria. Propositio illa: Malum est fugiendum, quae antecedit, est principium indubitatum, et perinde necessarium. Lex igitur, quae vetat bomicidia, necessaria est, boc est, sempiternae rectitudinis, ac proinde non magis interpretationem dispensationemque admittens quam illud, unde ipsa deducitur, axioma.* Et pari ratione de adulteriis, et furtis, perjuriis, ceterisque id genus edisserunt. Cujus argumentationis progressus quam vim habeat, est etiam atque etiam considerandum: tam fucatus est enim specie quadam veritatis, ut nonnullos egregie doctos viros fefellerit. Et primum nolo procax aut litigiosus esse videri: poteram enim dicere, id quod quidam verissimum esse putaverunt, nullum esse tam ratum, tamque perpetuae rectitudinis axioma in rebus agendis, quod propter harum incertitudinem ac varietatem ex parte non deficiat aliquando. Nam quae lex naturae potest in hoc genere magis esse rata, quam haec ipsa, quae in argumentatione posita est: Omne malum

Argumentum, quo probare volunt, cum decalogo non deberi dispensari.

Responsio.

est fugiendum? At incidunt tempora, cum in eas angustias conjecti sumus, ut levius aliquod malum, gravia vitantes, justissima ratione sequamur: quod facere et ratio cogit, et magni philosophi censuerunt. Nisi forte putamus, quod levius est malum, id protinus malum non esse. At malum, inquis, levius in tantis angustiis boni rationem habet: at istud patrocinium tam infirmum est, ut causam prodere videatur. Hoc est enim quod nostra oratio efficere conatur, quod natura malum est, id temporibus effici tale, ut tamquam bonum eligatur: sed non est opus litibus. Dabo tibi legem illam perquam ratam esse, et sempiternae veritatis ac rectitudinis: non tamen protinus, quod petis, assequeris. Argumentatio, inquis, recta est ac necessaria. Hoc ego non ibo inficias. Antecedens autem propositio: ***Omne malum est fugiendum***, certissima est et sempiternae veritatis. Hoc quoque tibi largimur. Quid igitur obstat, quo minus res tota confecta sit? Nihil profecto, si hac sola propositione constaret antecedens. Nunc illa quoque pars est antecedentis: ***Homicidium est malum***: quae neque tam certa est, nec tam necessaria, quam prior: quippe cujus rectitudo cum magna ex parte adsit, quandoque tamen desideratur: et illa certissima est dialecticorum regula, ex antecedente, quod una propositione necessaria, altera contingente consistit, in argumentatione etiam necessaria contingens concludi non necessarium: ut in rebus naturalibus ex causis necessaria et contingente qui effectus exsistit, causam infirmiorem aemulatur. Nam hominem occidere quandoque non esse malum, docent non modo leges civiles, quibus capitalia crimina justissime vindicantur, sed etiam historia sacra, qua constat jussu Dei populos esse armis Judaeorum ad internecionem occisos.

Ari. ethic. 2.

XXIII. Quid (ut cetera praeteream, quorum est eadem ratio) in praecepto de cultu et pietate in parentes? negabimusne posse dubitationes exsistere, quae nequeant absque interpretatione praecepti hujus explicari? Qualis illa esset, agatne contra praeceptum filius, qui patris rempublicam prodere molientis flagitium cum certo periculo capitis ejus indicaverit, si summo patriae discrimini nulla alia ratione possit occurrere. Nam si salus reipublicae patris etiam vitae praeferenda est lege naturae, quae bonum publicum cuicumque privato bono jubet praeverti: qui tali tempore patrem deserit, ut reipublicae subveniat, is faciet profecto contra scriptum praecepti hujus, fortassis tamen legem aeternam rectamque rationem non vio-

la-

labit. Quod verum esse non potest, si nullam id patiatur interpretationem, quae *dispensatio* a theologis nuncupatur, quorum alioqui complures, et in primis vir acerrimo ingenio Scotus, negant, praecepta secundae tabulae leges esse naturae, quae proprie intelligantur: cadit igitur in ea dispensatio. Sed urgent etiam nunc speciosius: Ut lex aliqua feratur, quae non omnibus personis et temporibus conveniat, non potest nisi legislatoris vel imprudentia vel malitia contingere: has autem dicere in Deum et naturam cadere nefas est: nulla est igitur lex naturalis et divina, quae exceptionem, ac proinde dispensationem patiatur. Hoc argumentum in eo fallit, quod pro vero sumit id quod est haud dubie falsum, accidere non posse, nisi culpa legislatoris, ne lex cunctis personis et temporibus serviat. Nam licet interdum culpa legislatoris fiat, ut in lege iniquitas aliqua notetur, complures tamen leges sunt et justissimae, et summa legislatoris sapientia conditae, quarum rectitudo interdum desideratur, ob rerum, in quibus versatur, conditionem variam et inconstantem. Quo in loco Aristoteles est magister adhibendus, cujus verba ex quinto Ethicorum libro non gravabor apponere, sunt enim ad hanc quaestionem accommodatissima. 3.sent. d.37.

XXIV. *Nam cum lex*, inquit, *omnis universalis sit, tamen fieri non potest, ut de quibusdam recte in universum statuatur. Quibus igitur in rebus in universum statuere necesse est, nec fieri potest, ut recte sic statuatur; in iis, quod plerumque fit, lege cavetur, peccatum non ignorante, et nihilo secius recta est: nam peccatum nec in lege est, nec in legislatore, sed in ipsa rei natura: protinus enim talis est rerum agendarum materia.* Quae cum summus philosophus dixisset, ac divinitus disseruisset, ne quid in hac quaestione dubitationis relinqueret, quomodo et quando dispensatio fieri debeat edocens, ait: *Cum igitur lex universaliter loquitur in rebus agendis, et aliquid in eis accidit praeter universale, tunc recte fit, si, qua parte legislator universaliter loquendo defecit, defectus emendetur: quod ipse quoque legislator dicat, si adsit; et, si sciat, lege constituat. Atque haec*, inquit, *est boni et aequi natura, emendatio nimirum legis, qua parte deficit ob universale.* Potuitne summus philosophus dispensationis tempora, rectitudinem, necessitatem, et ipsam quasi naturam apertius explicare? Dispensatio enim nihil aliud est, quam boni et aequi cum auctoritate declaratio: quod bonum et aequum necessarium esse tradit, ad temperandas leges etiam naturae, Dispensatio quid.

quae in rebus agendis versantur, ob earum incertitudinem. *Itaque decreto*, inquit, *est opus* (hoc est, dispensatione, sic enim necesse est interpretari) *quoniam indefinitae rei indefinita norma est.* * Quae Christus non, ut arbitror, ignorans, nec immemor, complures esse leges hominibus a se de rebus agendis, hoc est, incertis et indefinitis datas, quae nisi prudentia cujuspiam, qui praesto sit, temperentur, necesse fuerit ecclesiam suam saepe difficultates inextricabiles incurrere: summum sacerdotem in terris loco sui cum summa ligandi et absolvendi potestate reliquit, qui reipublicae Christianae ejusque legibus praeesset, ac de rebus singulis extra ordinem incidentibus praesens pro bonitate et aequitate, quod in tanta rerum hujusmodi varietate justius, hominibusque commodius censeret, etiam praeter legem decerneret: quod in legibus dispensare dicimus. Leges namque etiam divinas commodis salutique hominum servire debere, non haec esse propter leges deserenda, Christus haud dubie auctor est in evangelio, ubi sabbatum factum (hoc est, legem de observatione sabbati datam esse) propter hominem, non hominem propter sabbatum clara voce profitetur. Quo in loco David consilium, qui cum suis necessitate famis adhortante propositionis panes solis sacerdotibus in cibum lege divina permissos, dispensante Pontifice, comedit, tantum abest, ut damnaret, ut tamquam recta ratione initum in discipulorum suorum excusationem allegaverit.

* In prima editione: *Quae Christus Deus non, ut arbitror, ignorans.* Sed utraque dura locutio.

Marc. 2.

XXV. *Ad haec*, inquis, *interpretatio legum est, quam a praeceptis secundae tabulae plerique theologi et in his Scotus non excludunt*; *nos autem de dispensationibus disputamus*: *leges porro interpretari prudentiae atque doctrinae sapientium virorum munus est, non pontificiae majestatis officium.* Scio, quod supra testatus sum, nonnullos esse theologos, qui, cum re dispensationem naturalium divinarumque legum admittant, verbis excludant; et invidiam verbi fugientes, in eas interpretationem cadere posse dicant, dispensationem negent: quasi vero dispensare quidquam aliud sit, quam legem prudenti interpretatione pro nascentium rerum necessitate commoditateque in unius pluriumve causa mollire et relaxare: quae interpretatio quamquam interdum scripto legis aliquatenus adversetur, tamen quoniam hoc justius esse commodiusque recta ratio et res ipsa docet, legem huic non obstare decreto quodam declaratur: quod sive interpretationem, seu legis exceptionem, aut privilegium, sive indulgentiam principis appelles, haud equidem admo-

modum repugnabo, modo constet id esse quam, summis theologis Thoma Scotoque auctoribus, dispensationem nuncupamus. Neque enim ea vis est dispensationis, ut quae mala per se sunt, hoc est, natura injusta, haec ipsa bona efficiat atque justa: hoc enim in legitimis dumtaxat justis usu venit: sed ut declaret cum auctoritate, sic fieri tunc justius esse, quam ut scripto legis naturalis est praeceptum: ad quod munus obeundum quamquam viros bonos ac sapientes Pontifex adhibere et debeat et soleat; ipsorum tamen officii est, quod rectum esse videatur, consulere, Pontificis decernere, et decreto auctoritatem suam interponere, cum ob eas causas, quas supra communes ipsi cum ceteris principibus memoravimus, tum quia, cum locum Dei teneat in terris, et pro Christo rempublicam Christianam moderetur, fas est credere saepe consilia judiciaque ejus, quam ceterorum hominum ac principum, proprius et efficacius Dei sapientia gubernari. Cujus rei magnum habemus in evangelio et praeclarum documentum, quo Pontifex Caiphas, homo neque probus, nec bonis artibus, Josepho auctore, sacerdotium indeptus, prophetasse traditur a Joanne, qui hoc, ut Augustinus ait, divino sacramento, propterea quod pontifex, id est, summus sacerdos esset, attribuens adjecit, *hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit.* Quem locum exponens Chrysostomus: *Vide*, inquit, *quanta sit pontificiae potestatis virtus: pontifex enim effectus, quamquam indignus esset, prophetavit tamen, nesciens quid diceret.*

Tho. 1.2. q. 97. art. 4. Sco. 4. sent. di. 33. q. 1.

Job 11.

XXVI. Itaque optima ratione viri sanctitate et doctrina clari scriptum reliquerunt, majorem fidem adhibendam esse uni Pontifici aliquid in ecclesia decernenti, aut interpretanti, quam multis simul sapientibus: *A quo enim potius*, ut Bernardus ait, *divina consilia requiruntur, quam ab illo, cui credita est dispensatio mysteriorum Dei?* Ipsum proinde, quem pro Deo habemus, tamquam Deum, in iis, quae aperte non sunt contra Deum, audire debemus.

Tho. quodlibet. 10. ar. 15. De praecepto et dispensation.

XXVII. At huic sententiae nonnulla quoque decreta sanctorum patrum videntur adversari. In primis illud Urbani Papae: *Nam ubi aperte*, inquit, *Dominus vel ejus Apostoli, et eos sequentes sancti patres sententialiter aliquid definierunt, ibi non novam legem Rom. Pontifex dare potest.* Et item illud Zosimi Papae: *Contra statuta*, inquit, *patrum condere aliquid vel mutare, ne hujus quidem sedis potest auctoritas.* Ne singula decreta referamus, si quae in eamdem sententiam reperiuntur, quid igitur ad talia decreta, ad horum sen-

25. q. 1. sunt quidam.

25. q. 1. contra.

ten-

tentias quid respondebimus? Illud nimirum quod in promtu est, si decreta haec simpliciter accipiantur, non solum a divinis omnibus legibus, sed a pontificiis etiam Papae dispensationem excludent. Quomodo igitur intelligenda sint haec et his similia, apposita his summae auctoritatis scholia, seu glossae vocari debent, exponunt, quorum summa est, ea dicta esse de iis, quae pertinent ad fidem, intelligenda. Nam Papam non modo contra Apostolum dispensare, ut Martinum cum bigamo, sed etiam contra ipsius Christi praeceptum, ut in juramento Urbanum cum quibusdam militibus, ac in voto Innocentium tertium cum clericis quibusdam, et item in evangelio dispensare interpretando ipsum, ut Alexandrum in numero testium. Itaque verbum illud *non potest*, glossa interpretatur de facto, id est, sine justa causa: ut dubium non sit, illud quoque Innocentii tertii negantis in gradibus consanguinitatis divina lege prohibitis dispensare posse, eodem modo esse accipiendum. Nam et ipse sic est locutus, non potest nec solet, quasi exponens verbum *potest*. Si enim simpliciter non potest, quid oportuit addere *non solet*? Ergo non potest, sine justa videlicet causa, sine qua in hujusmodi rebus dispensare non solet. Ac ne quis miretur, illud *non potest* dictum esse pro eo, non facile potest, nec sine magna et perjusta causa, nolo hic Aristotelem citare, qui non fieri posse ea quoque interdum dici tradit, quae fieri quidem possunt, non tamen recte. Sed qui glossematis, quae modo citavimus, parum habet fidei, legat Hieronymi epistolam ad Eustochium, in qua sic scriptum est: *Audacter dicam, cum omnia possit Deus, suscitare virginem non potest post ruinam: valet quidem liberare de poena, sed non valet coronare corruptam.* Quo in loco qui illud *non valet* simpliciter accipit, aut Hieronymum falsum facit, aut divinam minuit potestatem. Licet enim corruptis coronam virginum ne post poenitentiam quidem tribuat Deus, quid tamen obstat, quominus, si velit, tribuere praeter ipsarum merita possit? Quamobrem aliud glossema, non valere, id est, non congruere potentiae ejus, interpretatur. In supradictis ergo locis, et si quibus in aliis Papa in rerum agendarum legibus dispensare posse negatur, intelligendum est, nisi necessitas aut maxima commoditas adhortetur: talis denique subsit causa, ut sic fieri, quam ex praescripto legis, aequius esse recta ratio judicaret. Quod quia perquam raro accidit, raro licet in talibus legibus dispensare: siquidem pro conditione rerum et li-
gis

dis 24. 15. q. 6. juratos.

De vot. et vo. rede. non est, et deinceps. de tes. licet.

De restitutione spoliatorum c. literas.

Meta. l.5.

32. q. 5. si Paulus.

Vide Petr. de Pal. l. 3. d. 40.

gis auctoritate major minorve causa subesse debet ad dispensandum. Quae quamquam vera sint, ac, ut spero, magnis rationibus a nobis confirmata, mihi tamen subvereri in mentem venit, ne tetricorum theologorum aliquis a nobis consilii nostri rationem paulo severius poscens, officium etiam requirat: quasi parum officiose agere videamur, si, cum gravissimi theologi hanc quaestionem sic tractaverint, ut quidam rem acutius perspicientes, suum judicium dissimulasse, nec plane quid sentirent, enuntiandum duxisse videantur, ne si ad leges divinas et naturales pontificiis dispensationibus aditum quamlibet angustum patefacerent, easdem prodere, ac licentiae, quae nonnumquam cum non parvo detrimento religionis usurpatur, indulgere viderentur; nos eas quoque sacrosanctas leges pontificiae dispensationi obnoxias esse profiteamur.

Jo. de Turr. in summa de eccle. c. 107

XXVIII. Sed utinam tam facile esset, eos, qui parvis occasionibus invitati diligenter errant, ab ea culpa per veram doctrinam revocare, quam recte potest institutum nostrum a tali criminatione et calumnia vindicari. Nos enim leges a natura profectas a Deoque latas, quae res modo attingant hominibus agendas, pontificis dispensationem admittere posse docemus: sed ita docemus, ut clara voce profiteamur, dispensationem non esse, cui non suppetat ea causa, quae faciat, recta ratione dijudicante, ut commodius aequiusque sit tali tempore, aut tali casu sic statui, quam pro scripto publicae legis, quae venerit in controversiam; dispensationem nihil aliud appellantes, quam prudentem ac religiosam et gravissimo consilio faciendam in causis extra ordinem incidentibus interpretationem; non in his tantum legibus, quae ad sempiternas illas ratasque naturae leges, de quibus supra memoravimus, proxime accedunt (quamquam hae quo sanctiores constantioresque sunt, hoc rarius constantiusque sunt interpretandae) sed in eis etiam, quae longius ab eo velut fonte derivatae discessere, et sanctorum patrum conciliorumque decretis confirmatae ac stabilitae sunt. Nam quae precibus, aut, quod longe turpius est, pretio, breviter, alia ratione, quam exposuimus, impetrata quaesitave sit, haec, si verum quaerimus, quidvis potius aliud, quam dispensatio recte nuncupabitur: nisi forte ludere putamus Bernardum, a quo in eo libro, quem *de consideratione* ad Eugenium Papam misit, et alia praeclare, et illud in primis scriptum est: *Ubi necessitas urget, excusabilis est dispensatio: ubi utilitas provocat, dispensatio laudabilis: utilitas*

dico

dico communis, *non propria*: *nam cum nihil horum est*, *non plane fidelis dispensatio*, *sed crudelis dissipatio est.* Qui paulo ante dixerat: *praesis*, *ut prosis*, *praesis ut fidelis servus et prudens*, *quem constituit Deus super familiam suam. Ad quid? ut des illis escam in tempore*, *hoc est*, *ut dispenses*, *non ut imperes.* Quae nequis putet de legibus tantum naturae vel divinis esse dicta, Damasi Papae decretum mente perpendat, cujus illa verba sunt: *Blasphemare*, inquit, *Spiritum sanctum non incongrue videntur*, *qui sacros canones non necessitate compulsi*, *sed libenter aliquid*, *aut proterve agunt*, *aut loqui praesumunt*, *aut facere volentibus sponte consentiunt*: *talis enim praesumtio manifeste unum genus est blasphemiarum in Spiritum sanctum. Haec igitur scelera vitare qui volet*, *velle autem cum omnes Christiani*, *tum ii maxime debebunt*, *quibus est commissa religionis moderatio*, *hic nobis auctoribus numquam arguetur*, *in eam licentiam*, *quae jure vituperatur*, *deflexisse*, *et munus sibi injunctum a Deo*, *traditamque potestatem sancte ac religiose moderabitur. At si quis non quod optimum factu sit*, *quaerat*, *sed studiose captet occasiones errandi*, *cujus erit aequitatis non potius ejus perniciosam malitiam insectari*, *quam nobis succensere*, *si*, *quod verum credimus*, *non dissimulanter explicamus?*

25. q. 1. violatores.

XXIX. Sed quamquam ad omnem dispensationem necessitas vel utilitas desideretur, ut ipsius definitio, quam explicuimus supra, declarat, non tamen ubique paria necessitatis commoditatisve momenta requiruntur: sed quo lex quaeque plus habet rectitudinis et auctoritatis, hoc majorem causam in dispensatione requirit. Quae igitur leges neque natura justae sunt, nec instituto divino, sed legislatoris voluntate, cujusmodi est, ne feminae aliquod sacellum ingrediantur, et quae hujus generis sunt; has parva causa suppetente, aut etiam sola Pontificis voluntate licebit dispensando relaxare, cum possint etiam sine mediocri vel morum vel religionis discrimine penitus abrogari. Leges vero divinae longe his majorem causam poscunt; naturales porro his etiam vehementiorem, et quo propius ab illis primis principiis, de quibus supra diximus, absunt, hoc etiam efficaciorem. Omnis enim lex naturae est etiam divina, non item omnis divina naturalis est. Quae igitur simul naturae lex est, simul auctoritate divina firmata, in hac sine summa et manifesta necessitatis aut commoditatis causa dispensatio non erit. Quo enim pluribus majoribusque vinculis res quaeque constringitur, hoc plu-

plures majoresque vires ad sui relaxationem requirit. Ac dispensatio quidem quid sit, et quam necessaria ad leges, quibus humana societas et religio conservatur, moderandas, exposuimus. Legum quoque genera quae et qualia habeantur, et quibus datum sit eas vel condere vel interpretari, aut in ipsis quoquo modo dispensare, docuimus. Ad haec in legum quocumque genere dispensationem boni et aequi interpretationem esse, declaravimus. Quibus rebus in hunc modum constitutis, constituta sunt omnia, in promtuque fuerit, omnes in hac quaestione difficultates expedire. Redeamus igitur ad impedimenta matrimonii, et quatenus in singulis dispensationi locus sit, consideremus.

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE
CORDUBENSIS,
DE RITU NUPTIARUM ET DISPENSATIONE,
LIBER TERTIUS.

I. PRimum impedimentum matrimonii vim et metum esse diximus, quibus libertas consentiendi submovetur, in quo dispensationi Pontificis idcirco nullus est locus, quia quod sua natura nullum est, id consistere nullius hominis decreto potest. Liberum autem consensum velut formam esse atque substantiam in contrahendo matrimonio, suo loco declaravimus. Quae ratio eadem est, eodemque modo valet in secundo impedimento, quod in errore consistit personarum, quae sunt quasi materia matrimonii, in qua qui errat, hunc nuptiis consensisse nemo prudens affirmaverit. Quod si error in conditione fuerit, pro ingenua serva submissa, vel existimata, matrimonium quidem non constabit, ut indicavimus: sed quia error est extra substantiam matrimonii, et hoc impedimentum jure pontificio dumtaxat est sancitum, idcirco potestatem pontificiam non excludit. Sacri ordinis initiatio ut obstaret matrimonio, jure pontificio inductum est. Nam sacerdotibus non erat negatum in pristino connubio permanere, ut ne nunc quidem in Graecorum regionibus. Nec nunc quidquam magis obest nostris, quam quae ab ipsis in sui initiatione utcumque vovetur castitas. Nam votis stare lege divina jubemur, et castitas pugnat cum liberorum procreatione, quae summa commoditas est, et tamquam finis matrimonii. Ita neque sacerdotibus neque monachis, qui castitatem solemni voto sunt professi, absque permagna causa dispensare licet, qualis ea fuit, quam (quisquis ille fuit) Papa secutus, Ramiro Regi Aragonum quinto, de quo est in ipsorum historia, qui monasticam Sancti Benedicti religionem fuerat professus, dispensatione permisit, ut regnum capesseret a fratre Petro sine legitimo successore relictum, uxoremque sacerdos etiam ad liberos in successionem regni procreandos duceret, ne regnum ambitione Principum novis imperiis studentium in magnas belli calamitates, civilesque discordias incurreret. Qualis item causa fuit, ut

ut Caelestinus tertius Constantiam Rogerii Neapolitani Regis filiam a monasterio Panormitano post solemne votum eductam, Henrico sexto Imperatori matrimonio collocaret. Nec aliter statuere oportet de impedimento religionis diversae: nam et hoc jure divino vetere, non naturali olim nitebatur, nunc pontificio dumtaxat. Quae vero impedimenta in publicae honestatis justitia et consanguinitate spiritali, et iis criminibus consistunt, quae supra memoravimus, ea, quoniam jure pontificio inducta sunt, minus causae requirere certum est.

II. Complures eodem tempore uxores habere, quamquam nullo veteri divinarum legum scripto aperte prohibeatur, sed contra constet ex historia sacra multis hoc viris sanctissimis quondam fuisse permissum, nec vetetur jure naturali, quod proprie intelligitur, cum apud multas nationes id nunc passim usurpetur: tamen quoniam lege evangelica interdictum est a Christo, idcirco in hac dispensatio non esset, quae sine summa et vehementi causa fieret: denique quanta erat illa, propter quam Deus in magna fidelium aut omnino hominum paucitate binas, et ternas, aut eo amplius uxores viris sanctis permittebat? Nam si bello, si quove alio malo necessitas eadem aut similis rediret: *Credo*, inquit Scotus, *Deus ecclesiae revelaret, ut hoc rursus dispensando permitteret.* Rem scilicet videbat vir perspicacissimus, nec huic sententiae refragabatur: sed quoniam res illi erat cum harum rerum avaris, parcius quidem est locutus, sed ita, ut aperte quid sentiret, innueret. Cujus enim prudentiae fuerit negare, tali tempore ad permittendum id, quod in eisdem aut similibus rerum augustiis, Deum ut permisisse constat, sic permissurum esse credi oportet, vicario Dei potestatem abesse, cui ligandi et solvendi plenissima potestas data est, clavesque regni caelorum permissae? Neque enim si Innocentius III. Papa quibusdam a paganismo ad Christianam religionem conversis cum quaedam jure pontificio prohibita permisisset, complures uxores, quoniam jure divino vetantur, non suppetente satis magna causa negavit, protinus, ne in urgentissima necessitate permittere posset, potestate privatus videri debuit.

4. sent. d. 33.

De divor. c. gaudemus.

III. Leges divinae consanguineorum inter se, vel affinium inter ipsos matrimonia prohibentes, cum res agendas atque hominum societatem attingant, non prorsus illae quidem Pontificis moderationem respuere videntur: sed quoniam haud dubie jure divino vetere

continentur, et sunt partim ipsi naturae consentaneae, sine summa causa dispensationem non paterentur; paterentur tamen fortassis, si summa necessitas postularet, qualis cum a Deo est in ipsis dispensatum. Fac enim alluvione maxima, qualis Noë temporibus accidit, genus humanum praeter fratres et sorores pontificis periisse: negabisne tunc licere pontifici, ut matrimonium fratribus cum sororibus dispensando permitteret? Ego vero haud scio, an tunc vel patri cum filia, vel, quod gravius est, filio cum matre matrimonium permitti posset, si non aliter posset genus humanum reparari. At hoc malum esset, et humanae naturae contrarium: malum quidem, si non esset illud multo pejus et naturae perniciosius, totam ipsam naturam humanam perire pati, inciviliores in eo rebus etiam inanimatis: ex quibus graves, quarum est propria natura descendere, ad vacuum replendum ascendere notamus, et suam oblivisci, ut communi naturae serviant. Quod magno argumento est, bonum in rebus cunctis, quo magis pertinet ad summam reipublicae, hoc longius unius aut paucorum commoditatibus esse praeferendum lege naturae. Nam qui factum damnant filiarum Lot, quae generis humani, quod periisse putabant, reparandi gratia patris concubitus per ejus ebrietatem quaesiverunt, hi credulitatem primum levitatemque ipsarum accusant, quod parvae regionis gente deleta, omnes homines se exceptis absumtos putaverint: deinde quia licet verum esset, quod putabant, tamen non inconsulto patre ipsoque Deo procedere debebant, quo naturae simul et divina lege vetabantur. Ceterum quis neget, Lot virum sanctissimum et prudentissimum in tantis angustiis generi humano pereunti, utcumque dabatur, consulturum, et ut liberos citra peccatum ex filiabus procrearet, secum dispensaturum, id est, non id contra, sed ad naturae Deique legem fore interpretaturum? praesertim cum Ambrosium auctorem habeamus, cujus ea verba sunt in libro de patriarchis: ***Denique et Lot sancti filiae hanc causam quaerendae posteritatis habuerunt, ne genus deficeret humanum, et ideo publici muneris gratia privatam culpam praetexuit.*** Ita quod in hoc statu rerum vel appetere flagitiosissimum est et contra naturam, id in tantis rerum difficultatibus honestum esset et naturale, si non propria privataque, certe publica natura: ut gravia contra suam, sed ad communem naturam, quae pluris est, ascendunt, ut mox diximus, nequid exsistat inane, quod respuit universa natura.

Hujus sententiae fuit Martinus de Magistris, in quaes. de incestu.

Por-

IV. Porro si consanguinitatis impedimenta, quo minus obstent matrimoniis, pontificia dispensatione remitti possunt, quanto magis huic locus erit in affinitate? quae cum ex illa pariatur, laxioribus haud dubie necessitudinis vinculis homines constringit. Sed ut sunt consanguinitatis et affinitatis gradus lege olim divina, nunc pontificia matrimonium impedientes, quorum alius alio majoribus viribus eidem obsistit, sic ad dispensandum alius alio majorem causam requirit. Sed primum illud constat, difficilius pari gradu in consanguinitate, quam in affinitate dispensari, ob causam statim explicatam; deinde in recta linea, quam in obliqua: et in hac quo quisque gradus ad principium propius accedit. Causarum porro dispensandi quae maxima potest contingere, est humani generis in summa hominum paucitate reparatio: proximum locum tenet religionis in magnis ejus angustiis dilatatio, tum prout quaeque bonum reipublicae magis attingit. Primi generis causa fecit, ut fratribus suas sorores ducere licuerit: secundi, ut singuli complures haberent uxores Judaicis temporibus, et ante. Quae duae causae sive necessitates urgentissimae quoniam post Christianorum memoriam numquam aut ipsae, aut aliae similes contigere, ac ne umquam contingant, faxit Deus optimus maximus, idcirco hactenus nec in talibus consanguinitatis gradibus, nec in uxorum multitudine a pontificibus dispensatum est, sed ne dispensari quidem potuit, nulla tali tantaque causa suppetente. Quo factum est, ut quidam pontificem nulla omnino ex causa in his posse dispensare falso putaverint: posset enim, si (quod abominor) in similes angustias genus humanum aut Christiani conjicerentur. Hic enim non quod factum sit, fiatve quaerimus, sed omnino quid fieri possit in tam varia tamque inconstante rerum humanarum natura, et tam plena vicarii Dei potestate. In affinitate vero, quae non tam vehementem causam poscit, praesertim eorum, qui ex obliquo pari descensus gradu conjunguntur, dispensari potest etiam in primo gradu contra legis veteris divinum praeceptum, reipublicae causa poscente.

Haec est S. Thomae sententia lib. 4. sentent. d. 41. art. 2.

V. Nam cum de legibus complures uxores et consanguineorum matrimonia vetantibus inter juris pontificii consultos sit nonnulla controversia, de affinitatis, praesertim obliquae, legibus magnus est omnium propemodum consensus. Qui enim severissime pontificiae potestati resistunt, quorum princeps est Speculator, cum omnia colligant, in quibus pontificiae dispensationi locum esse negent, de af-

affinitate nullam omnino mentionem faciunt. Sed theologus, inquis, eorum potissimum rationem auctoritatemque sequeris, qui in studio juris pontificii versantur. Metui ne eorum diceres, qui argentariam faciunt: quasi vero non optime illi de sacramentis edisserant, aut de his theologus recte possit disputare, qui sanctorum patrum conciliorumque decreta ex intima quidem theologia depromta, sed jam a jure pontificio petenda ignoraverit. Nam doctrina, quae theologia dicitur, jurisque pontificii cognitio hanc inter se societatem habent, ut non natura sejunctae, sed vi potius per hominum negligentiam divulsae videantur. Quamquam ego hac in parte complures theologorum fautores habeo, in primisque totam Scoti familiam, quae huic sententiae suffragatur. Sed licet apud me non tam illorum, horumve, aut cujusque hominis auctoritas, quam, ut par est, rationum momenta a sacris litteris, ipsaque natura ducta valent, tamen cum ad haec doctissimorum quoque virorum auctoritas accedit, liberius audeo sententiam meam explicare. In legibus ergo cujusvis gradus affinium matrimonia prohibentibus, locum esse pontificiae dispensationi, si modo adsit nec levis, nec injusta causa, hoc minus est dubitandum, quo magis congruunt non modo virorum doctissimorum testimonia, sed etiam exempla majorum cum naturali eademque legitima ratione supra a nobis accuratissime multisque verbis explicata: quae si ulla in alia veteris juris divini lege, in hac plurimum valere debet: cum affinitas saltim obliqua, lege tantum, non etiam natura impediat matrimonium, ut Jacob, et duarum sororum, quas eodem tempore uxores habuit, exemplo declaravimus.

VI. Nam quae fuerit absque sobole vidua relicta, hanc uxorem a fratre duci demortui mariti, tantum abest, ut fuerit umquam lege divina vetitum, ut praeceptum etiam fuerit in vetere testamento, magna infamia proposita, si quis minus huic praecepto divino paruisset. Quamquam enim in Levitico fratris uxor duci divinis illis verbis prohiberi videatur, *turpitudinem uxoris fratris tui non revelabis*, lex tamen in hanc sententiam est accipienda, ut vivente fratre nuptias ejus, quae ab ipso Judaeorum more diverterit, prohibitas esse intelligamus: vel etiam mortuo, ejus, ex qua liberos procreaverit. Alio enim loco quae absque liberis viduata fuerit, duci jubetur, et hoc lege posterius scripta, ne quis forte calumnietur, praeceptum hoc lege illa fuisse revocatum, cum longe aliter sese res habeat, et lex illa hoc praecepto fuerit per exceptionem declarata.

Cap. 18.

Deut. 25.

Po-

Posterioribus enim legibus priores vel abrogari solent, vel declarari, non e diverso. Hoc autem praeceptum cum habeatur in Deuteronomio, posterius esse certum est, nisi forte vim Graeci vocabuli nescimus, et Deuteronomio significari secundam legem ignoramus. Quamquam hoc ipsum praeceptum, si temporum memoriam replicare libeat, multo etiam ante datam illam legem observatum a piis atque sanctis viris fuisse reperiemus. Legimus enim in sacrarum litterarum monumentis mortuo Her primogenito Judae praecepisse hunc Onae filio alteri, ut Thamar, quam ille sine liberis reliquerat, associaret sibi, semenque fratri ex ea suscitaret. Ut credere fas sit, praeceptum hoc, quod e longissima vetustate ante legem Leviticam repetitum, postea fuit in Deuteronomio scriptura confirmatum, nullo non tempore ante legem evangelicam viguisse. Sed neque illum, quem paulo ante exposui, Leviticae legis intellectum maxime proprium esse, ac interpretationem convenientissimam, volo nobis fidem adhiberi, quantacumque ratione asseverantibus, nisi Augustinum, cui nemo potest cum pudore (ne dicam, sine crimine) refragari, auctorem habeamus, utramque legem his verbis, quae ex ipsius super Leviticum commentariis descripsimus, interpretantem: *Si fratre*, inquit, *mortuo intellexerimus probibitum esse ducere fratris uxorem, occurrit illud, quod excitandi seminis causa, si ille sine filiis defunctus esset, jubet scriptura esse faciendum, ac per hoc collata ista probibitione cum illa jussione, ne adinvicem adversentur, intelligenda est exceptio: id est, non licere cuiquam defuncti fratris ducere uxorem, si defunctus posteros reliquit: aut etiam illud esse probibitum, ne liceret ducere fratris uxorem, etiamsi a fratre vivo per repudium recessisset.* Quo in loco quamquam supervacaneum fortasse videatur in re aperta testibus uti non necessariis, citare tamen possem synagogae Judaeorum testimonium, quae praeceptum illud hactenus observat religiose, ut nuper Romae a Judaeorum legis peritissimis perquirendo didicimus: qui hoc ipso anno in eadem urbe testati sunt usu venisse, ut ipsorum quidam dimissam a fratre sine sobole uxorem duceret: quod utique ab ipsis non usurparetur, si lex illa inter ipsos fuisset umquam abrogata. Nam qui legibus evangelicis hanc dixerit esse sublatam, is de ceteris omnibus matrimonii legibus idem statuat necesse est, de quibus vel abrogandis vel confirmandis nulla omnino mentio est in novo testamento facta.

Gen. 38.

Quaest. 61.

Sed

VII. Sed quamobrem, dicet aliquis, cum ceterae matrimonii leges hoc quoque tempore suam habeant vim, praeceptum de uxore fratris, qui liberis orbus decesserit, ducenda Christianis non observatur? Ad hoc theologi alii aliter respondent. Scotus enim, vir acerrimo ingenio et idem doctissimus, ejusque familia videntes has leges neque naturales esse, nec umquam, ut praediximus, a Christo

4. Sen. d. 40. et 41.

aut Apostolis aperte confirmatas, eas nunc Ecclesiae decreto vim habere, jureque pontificio inniti asserunt, eoque referunt omnes leges consanguineorum vel affinium matrimonia prohibentes, praeterquam consanguineorum descendentium dumtaxat vel ascendentium in linea: quippe qui jure naturae matrimonio conjungi nequeunt.

4. Sen. d. 41. art. 2.

Thomas autem non doctrina solum, sed etiam sanctitate vir clarus, quod pertinet ad praeceptum de viduam a fratre sine sobole dimissam ducendo, respondens ait: ***Tunc***, inquit, ***illud requirebatur, cum per carnis propagationem cultus religionis multiplicabatur, quod nunc locum non habet.*** Quae sententia si vera est, Deique praeceptum idcirco est servari desitum, quoniam ipsius potissima ratio jampridem abest: si qua nunc magna causa incidat, ut id ab aliquo servari, melius commodiusque sit, quam secus; quis furor est per Deum immortalem, id licitum esse negare, Dei vicario dispensante? Nam si Scotum ejusque familiares audiamus, res est in expedito, quoniam quae leges jure pontificio nituntur, in his pontificis dispensationi locum esse non est controversia. Ad haec accedit jure

Antonius Rosellus in lib. de potestate Papae et Imperatoris.

pontificio consultorum sententia supra nobis explicata, quorum quidam, qui nimis alioqui parce de pontificia potestate judicant, ut eam, inquiunt, uxorem quis ducat, quam ejus frater absque sobole dimiserit, pontifex dispensare potest: nam tale matrimonium permissum erat jure divino. Sed quid opus est, juris interpretum testimonia colligere, cum id ipso jure pontificio et fieri posse et factum esse apertissime doceamur? in quo pro lege receptum est Innocentii

De divor. c. ultimo.

III. decretum, qui Livoniensibus quibusdam, ut quas uxores sine liberis a mortuis fratribus dimissas pagani duxerant, eas facti Christiani retinerent, dispensatione permisit; ne tamen deinceps tales nuptiae fierent, interdixit: quo intelligitur hoc, quod jure divino licebat olim temporis causa, Christianis temporibus vetitum esse, praeterquam pontifice justa ex causa dispensante.

VIII. Quo magis est consilium eorum improbandum, qui nuper in haec disserere coeperunt, ut Henrico Britannorum Regi optimo

mo et religiosissimo scrupulum injicerent; ne contra religionem facere videretur, si Catherinam Reginam pudicitiae rarum ac omnis virtutis exemplum, quam a fratre Arcturo dimissam duxit, retineret: quamquam ille moriens non modo sine liberis ipsam, sed etiam inviolatam reliquisset: quod Regina semper est professa, et Rex ipse Henricus, qui verum non potest ignorare, ut audio, non inficiatur. Isti enim contendunt et jactant, non fuisse pontificiae potestatis in illis nuptiis dispensare, quasi vero quod Innocentio licuit, tota Ecclesia comprobante, id fuerit Julio Pontifici negatum, utrique justa causa, et huic forsitan majore suppetente. Ille namque, ut Livoniensium quidam, pauci videlicet (ut est probabile, rara est enim talium nuptiarum occasio) iidemque obscuri homines, in Christianismo, ad quem conversi fuerant, hac indulgentia confirmarentur, legem ad id temporis relaxavit, quo Christiana religio longe lateque diffusa erat: hic autem, ut inter Reges maximos et praepotentes benevolentia confirmaretur, repetito affinitatis vinculo, quod vel sublatum omnino, vel certe nimis erat remissum, nullis liberis ex priore affinitate quaesitis, qui pignora essent communia firmioris necessitudinis, utque tollerentur causae, quae inter ipsorum Christiana regna mari terraque aliquando magna bella concitarant. Quid igitur obfuit huic dispensationi, quod si affuisset, merito erat approbandum? In his licet citra controversiam dispensare, quae non sunt jure divino, neque naturali sancita; hic neutrum istorum obest. Facilius in affinitatis, quam in consanguinitatis impedimento dispensatur: horum affinitas est, non consanguinitas; in causa Principum clarorumque virorum, quam si privati sint aut obscuri: hi Reges sunt magnorum regnorum, et Regum filii, quique genus suum a Regibus et Imperatoribus serie non interpellata longissime repetunt. Justae causae subesse debent, et ad reipublicae bonum pertinentes: quae justior esse potest, aut magis e republica, quam Principum Christianorum concordia et pax inter magna regna? Si enim ut consanguineorum, sic affinium matrimonia, benevolentiae inter homines conciliandae ac dilatandae gratia (quemadmodum testatur Augustinus) legibus prohibentur: qua justius quam amicitiae et necessitudinis causa praeter leges republica poscente dispensando permitti possunt, cum utroque modo eadem commoditas contingat?

De divor. c. ultimo.

De civit. Dei lib. 15. c. 16.

IX. Quod siquis pertinaciter contendat, legem fuisse divinam,

quae in causa regia fuerit relaxata (quod tamen perperam dici supra docuimus) haud equidem ponam in magno discrimine, modo constet id, quod est haud dubie verum, non item esse naturalem: leges enim divinas, quae non etiam jure naturali nituntur, caerimoniales esse, vel judiciales, easdemque a Christo per sacerdotii mutationem antiquatas abrogatasque esse, consensus est theologorum, ac jure pontificio peritorum communis, Hieronymo Augustinoque auctoribus: quo in genere leges omnes affinium praesertim ex obliquo matrimonia vetantes haberi certum est; nec eis alio jure Christianos, quam pontificio constringi: ut dubitari non debeat, quin eas qui relaxat, is Ecclesiae decretum remittat, non legem divinam, vel naturae. Quod si verum est in ceteris, quanto in ea lege magis ita esse putari debet, quae prohibet a fratre sine sobole relictam ducere? cujus non modo nulla mentio facta est in Evangelio, sed oppositum in veteri jubebatur. Nam si non tantum absque sobole sit relicta, sed etiam incorrupta, jam hic quis neget, non tam affinitatem, quam publicae honestatis justitiam jure dumtaxat pontificio inductam obesse videri? Qui eam igitur legitimam atque justissimam, et nulla non parte probandam dispensationem infirmare ac labefactare quaerunt, hi, si verum fateri licet, quid aliud dicendi sunt, quam Christianis Principibus concordiam, ipsi Regi summam etiam gloriam invidere, quam sibi nuper pepererat, suscepta et prudentissime defensa publica religionis causa adversus haereticorum impietatem. Neque enim ignoramus, quas isti machinas admoverint, quod tempus observaverint, ad animum optimi et clarissimi Regis oppugnandum: cui hoc unum objici posse videtur, quod istorum dolis ac perniciosis conatibus non satis pro majestate regia ceteraque sua prudentia restiterit: qui si religionem ac pietatem, et non potius malitiam publicae Christianorum quieti perniciosam sequebantur, cur inter initia nemo ipsorum acclamavit? cur tot annos passi sunt, mutua caritate, summa concordia religiosissimos conjuges permanere, et liberos ad regni successionem et spem posteritatis quaerere? An inter ignobiles obscurasque personas res acta illa est? aut ignorare quisquam potuit, Catherinam Reginam clarissimorum Hispaniae Regum Fernandi ac Isabellae filiam, quam Rex Britannorum Henricus duceret, nuptam fuisse earumdem gentium Regi Arcturo, qui sine liberis decessisset? praesertim cum eam causam, siquid habuit ambiguitatis, frequentissimo doctissimorum virorum theologiae jurisque pon-

Hier. 2. lib. contr. Pelagi. Aug. vet. et nov. test. q. 44.

pontificii cognitione praestantium conventu Romae jussu Pontificis agitatam et accuratissime disputatam fuisse necesse sit. Quibus consultoribus, ut in ceteris vel mediocribus causis, si quid modo dubitetur, facere solet, sic in hac regia causa Pontifex maximus auctore Spiritu sancto dispensavit, qui ubicumque homines duo vel tres, nedum complures in nomine ejus congregantur, praesto adest. *Matth.* 18.

X. Sed cur isti monita sua tam diu distulerint, modo quaerebam. Nunc illud mihi responderi velim, cur tempus observaverint, cum subortis quibusdam simultatum causis, Regis animus in Principes Reginae consanguineos esset exacerbatus. Ego igitur neminem damno, difficile est enim hominem mortalem de occultis hominum consiliis judicare: si quid tamen conjectura valet; ista magna sunt argumenta animorum, quos non ea cura solicitat, nequid contra religionem Christianam vel fiat, vel factum invalescat, sed qui aliud nimirum agant, longe aliud moliantur: cujus si facti fuerint compotes, vix audeo dicere, quas turbas, quos tumultus inter Principes Christianos sint concitaturi, quae semina odii sempiterni inter magnos Christianorum populos sparsuri. Ego vero, ut huic quaestioni finem aliquando faciam, cum ad haec maxima mala, si quid novatum fuerit, impendentia, temporis diuturnitatem, quo Regina in matrimonio Regis bona utriusque fide fuit, et liberos in eo quaesitos accedere videam, quae ratio apud sapientes Principes vel plurimum valere solet, illud ausim fortiter asseverare, etiamsi initio non satis magna causa fuisset Pontifici, quam vel maximam fuisse probavimus, in hac regia causa dispensandi, nunc summam esse non solum ad matrimonium confirmandum, sed etiam poenis ecclesiasticis, quae maxime proponi solent, interdicendum, nequis amplius hujus causae agitatione, aut hac quaestione disserenda publicam Christianorum pacem solicitaret. Ex le. in provincia de ritu nuptiar. ff.

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE
CORDUBENSIS,
DE FATO ET LIBERO ARBITRIO,
LIBRI TRES,
AD AMPLISSIMUM PATREM
ET PRINCIPEM ILLUSTRISSIMUM
JOANNEM TOLETANUM
EPISCOPUM CORDUBENSEM.

LIBER PRIMUS.

I. Quamquam plena est mortalium vita plurimarum rerum ignorantia, ipsaque philosophia complures habet quaestiones nondum satis explicatas: nullam tamen esse puto, quae tum veterum, tum recentiorum ingenia aeque torserit, et tam miserabiliter exercuerit, ac quaestio de fato, et eo, quod est in nostra potestate, quod Graeci τὸ ἐφ' ἡμῖν, nostrorum juniores *liberum arbitrium* appellant. Nam licet nullam reperias aliam, quae plus ad morum institutionem pertineat, quaeve ad moderandam religionem sit magis necessaria: difficile tamen dictu est, quanta de ipsa fuerit tum doctorum, tum etiam indoctorum dissensio. Itaque non modo physici, qui dogmata sua rationibus a natura ductis, et consentienti sensu confirmant, dignissimam putaverunt, in qua vel in primis elaborarent; sed hi multo etiam magis, qui divinas litteras tractant, et ob eam rem theologi nuncupantur. Sed cum multae veterum philosophorum controversiae divinis oraculis et Christianae religionis beneficio diremtae fuissent, quid in quaque verissimum sit constituto, abunde doctissimorum et egregia pietate virorum consentiente decreto effectum esse videbatur, ut nemo jam magis posset de voluntate et arbitrii libertate, quam de mundi primordio vel animorum immortalitate dubitare, nisi hoc temporis, auctor omnis impietatis, et infamia nostri saeculi Martinus Lutherus exstitisset,

qui

qui dum e mentibus hominum religionem Christianam omnemque Dei cultum nititur cunctis rationibus abolere, certissimam rem et principum tum philosophorum, tum theologorum auctoritate confirmatam in dubium revocare tentaret tanto studio et contentione, ut *de servo arbitrio* librum, qui ipsa statim inscriptionis insolentia simul auctoris temeritatem praeferat, simul impiam arrogantiam, in Erasmum Roterodamum ediderit, cum hic *de libero arbitrio* librum docte et eleganter, ac perinde religiose conscripsisset, quo Lutheranum hunc errorem, ac potius fraudem et malitiosam impietatem scienter ille quidem et peracute, sed justo tamen modestius, ne dicam parcius et timidius, insectatur. Qui si totam causam fuisset complexus, nec bonam partem intactam reliquisset, consuluisset vir eloquens et eruditus labori meo, meque gravi hoc scribendi munere liberasset. Nunc cum sententiam suam testimoniis dumtaxat sacrarum litterarum confirmare contentus, dum satis religioni sic factum iri putaret, quid natura rerum humanaque ratio poscat omiserit: officii esse duxi, quaestionem, cujus discrimine maxima et morum et religionis momenta versantur, paulo altius repetitam, latius etiam explicare, ut Lutherano furori, qui nova monstra nullo non tempore comminiscitur, nec cessat religioni perniciosiores insidias machinari, hac in quaestione, quae non minus philosophos, quam theologos attingit, cunctis rationibus, quantum studio et labore consequi possimus, occurramus. Simul ne, cum cetera ejus impia et nefaria dogmata viri singulari tum doctrina tum etiam gravitate multi singula libris editis cohibuerint, hoc, quod non solum Christianae religioni, sed omni divino cultui, libertati hominum, cunctis legibus humanis juxta et divinis latenter insidiatur, campo liberiore debacchetur, si minus multorum testimonio et scriptis refellatur.

II. Quod opus ut ad te, Joannes Toletane, mitterem, me complures eaedemque justissimae causae compulerunt. Primum quia fas est me Cordubae urbis alumnum tibi pontifici Cordubensi, ut ceterarum frugum, sic hujus generis lucubrationum primitias libare: deinde quoniam, cum tu philosophiae ac theologiae studio non sine tua magna laude fueris a pueritia deditus, tibi potissimum, qui hanc quaestionem sumtam ex media utraque philosophia optime valebis dijudicare, hujusmodi munusculum convenire videbatur: tum quia idem in privatarum publicarumque rerum administratione, perinde ac in omni virtute pietateque et religione colenda, te ita geris,

ut more tuae clarissimae familiae non vi fati, sed prudentia, industria, studioque rerum honestarum, sic videlicet Deo naturaque volente, res humanas recte et pulchre administrari et putes, et doceas, magnumque testimonium dicas adversus fatalem necessitatem.

III. Sed antequam de iis rebus dico, quae propriae causae hujus esse videntur, non erit alienum, qui fons tantorum malorum, et quasi caput exstiterit, aperire, et de moribus et flagitiosis artibus Lutheri pauca breviter commemorare, ut a quibus initiis profecta nefaria scelestissimi hominis molitio vires paulatim sumendo processerit, intelligatur. Quo in loco illud pro comperto dicere audeo et constanter affirmare, quod mirum cuipiam fortasse videbitur, studium eloquentiae humaniorumque litterarum Germanis hanc perniciosissimam pestem invexisse. Quod ipsum Alberto Pio Principi Carpensi placere in primis animadverti, cui viro, si mihi credes, neminem hujus aetatis non dico Principum, sed hominum, vel divinae et humanae philosophiae cognitione, vel omnis humanitatis prudentia, et usu plurimarum rerum antepones. Quamdiu enim Germania more patrio gravioribus disciplinis intenta, rebus rerumque solidae cognitioni, non verborum inani garrulitati ac sermonis lenociniis studebat, proveniebant in ea acutissimi mathematici, perspicaces philosophi, theologi gravissimi, honestissimi, religiosissimi: ut non modo sana doctrina, sed etiam optimis moribus ac exemplis ad homines instituendos, et vera religione imbuendos essent instructi. Postea vero quam his optimis disciplinis relictis, coeptum est a leviculis quibusdam hominibus Latini Graecique sermonis cognitioni, ac dicendi facultati accuratius indulgeri, provenere malo pravoque ingenio quidam, qui maledicorum impiorumque scriptorum commercio facile omnem impietatem caninamque maledicentiam imbiberent, seque ad morum pessima quaeque vitia multo etiam magis, quam ad eloquentiae virtutes dociles exhiberent. Itaque non hominum tantum, sed etiam Dei contemtores effecti, quantulamcumque dicendi facultatem comparaverant, hac ad omnem religionem tollendam abuti coeperunt: quorum partim jactatae voces, partim scripta sic Germanae juventuti latitans venenum infundebant, ut paulatim corruptos animos ad scelus impietatis concipiendum commodissime praeparaverint. Atque hoc quidem caput fuit, haec origo cunctorum malorum: scelus videlicet et arrogantia impiorum quorumdam

et

et audacissimorum hominum, quos non mediocris eloquentiae ac eruditionis opinio Germanae juventuti commendarat. Hinc enim Luthero, novarum rerum occasiones studiose ac cupidissime captanti data facultas est ad omnes dolos fraudesque secundo successu connectendas. Ut merito fuerit a prudentissimis viris dubitatum, bonine, an mali plus hominibus attulerit vis eloquentiae.

IV. Ut enim animalium teste Aristotele perniciosissimus est homo, si justitia vacet, propterea quod ratione, omnibus armis, si fuerit hac virtute destituta, ad nocendum accommodatiore, solus est praeditus: sic hominum eos constat esse nocentissimos, quibus data est eloquentia, si hac in pejorem partem abutantur. Nimirum quoniam facultatum, quae a ratione proficiscuntur, haec ad hominum animos tractandos, et quocumque libeat, ut in optimam, sic in pessimam partem impellendos plurimum potest. At cum florentes respublicas maximasque civitates saepe eloquentium, sed improborum hominum facundia corruisse constet, et harum rerum exempla passim, si quis memoriam temporum replicaverit, occurrant: nescio tamen, an ullum sit, quod cum hac pernicie et Germanica calamitate comparatum non levissimum esse videatur.

V. Illud est igitur etiam atque etiam dolendum, Germanis eloquentiam post longum tempus in suam regionem per tam importuna atque levia ingenia penetrasse, quibus longe optabilius commodiusque fuisset, ingenuas artes more majorum, rudi ac simplici sermone tractare, quam sibi cum tanta pernicie omnia omnium Latinorum Graecorumque ornamenta orationis peperisse. Ab his enim velut malorum satoribus venenata semina partim scelere, partim levitate ac imprudentia jactata, cum ea Lutheranus animus, quasi pestilens ager excepisset, tam mortiferas herbas, tamque venenosos serpentes, quam videmus, procrearunt. Martinus enim Lutherus homo natus ad seditionem, naturaque impius et factiosus, cum videret Germanam juventutem sic ad impietatem imbuendam praeparatam, non putavit tam praesentem occasionem sibi esse praetermittendam: hanc unam viam commodissimam esse ratus, qua se ex arctiore et monastica vita, cui se initio nullo sano consilio, nulla religione ductus, sed partim levitate, partim dum vitam sequitur otiosam et rebus fultam necessariis, addixerat, velut ex molestissima servitute in laxiorem nequitiae campum, et omnis luxuriae licentiam vindicaret, si qua ratione posset per falsam religionis speciem

ciem veram religionem evertere, et praetextu pietatis sanctissima quaeque Christianorum instituta labefactare. Itaque homo versutus et callidus, et ad dolos connectendos mirus artifex, non putavit e re fore, primo congressu ipsam velut arcem religionis invadere; sed ex quibusdam rebus, quae tenuiores esse, minusque praesidii habere viderentur, paulatim ad summa procedere.

VI. Sumta igitur occasione ex quorumdam circulatorum sordibus, qui tunc forte *indulgentias* nuncupatas, a Pontifice maximo justissimis de causis concedi solitas, velut merces quasdam importune venditantes, magnam in se plebis invidiam concitarant: coepit in potestatem Papae impudentissime disputare, affirmans Papae nullam esse potestatem, nullum jus in eorum animas, qui cum morte jam vitam commutassent. Qua re cum indulgentiarum illarum auctoritas plurimum imminueretur, facile fuit concitato vulgo, et ministrorum avaritiam pertaeso mendacium falsa veritatis specie praetextum probare. Tali porro artificio illius populi patientia tentata, cum res ad votum successisset, timidi esse putavit, tam felices successus non urgere, et ad omnem Pontificis maximi auctoritatem infringendam non graviter procedere. Ergo quasi summa pontificia potestas absque summa sanctitate perfectissimisque moribus nullo tempore possit consistere, huc coepit omnes loquacitatis nervos contendere, ut in maximorum Pontificum et Cardinalium vitam, quam maxime posset, invidiam concitaret. Neque enim abhorret ab artificiosa dicendi procacitate: qua fretus saepe bonorum alioquin hominum eorumdemque doctissimorum rudiorem orationem contemsit, saepe imperitorum mentes elusit, atque dolosis mendaciis fascinavit. Pergit igitur summi Pontificis et Antistitum Romanorum mores jam scommatis et dicteriis ex intima comicorum epigrammatariorumque officina depromtis vellicare, modo tetricis verbis et gravibus sententiis acrius incessere: luxum ipsorum, invidiosas opes, habendi regnandique cupiditatem per callidum artificium exaggerans. Qua in re facile fuit homini maledico et dicendi artibus instructo sibi audientiam facere. Non solum quia primores vulgo et tenuioribus odio esse solent, sed etiam quia fit nescio quo pacto, ut homines cum bonorum laudationes iniquis auribus accipiant, aliorum vituperiis maxime delectentur. Credo, quoniam multi aliorum virtutibus laudandis sua sibi vitia exprobrari putant: qui, si de vitiis commemores, gaudent, quasi eis, quos vituperas, ipsi judicio tuo praeferantur.

Quam

VII. Quam criminationem hoc suscepit audacius, quia multos applausores praesto fore sciebat ex grege illo studiosorum eloquentiae, de quo supra mentionem feci. Eos praesertim, qui cum Romam aliquando non religionis causa, sed sacerdotiorum cupiditate confluxissent, re parum feliciter gesta, in Germaniam remigrarant, ignaviae ineptitudinisque suae culpam ad Pontificum Cardinaliumque sinistros mores transferentes, jactantesque Romae neque honestis artibus locum esse, neque ingenuis disciplinis: quos non pudet apertissimo mendacio sui sibique similium exemplo fidem facere tentare. Ubi enim virtutis omnis atque doctrinae pleniorem mercedem majoraque praemia, quam Romae licet sperare? Ubi quotidie probitas atque egregia doctrina plures, quam in reliquo terrarum orbe ex infimo gradu ad magna fastigia rerum extollit? Neque enim si Romae fortunae temeritate et diversis artibus magis, quam virtutum meritis quidam interdum efferuntur, protinus frigere virtus, et suis praemiis fraudari censenda est: cui major ibi certiorque merces prope semper parata fuit? Ceterum Roma doctrinam egregiam recto judicio metitur, non vana quorumdam persuasione, qui cum paulo ultra primas litteras processere, sibi (sed solis plerumque) magnopere placent, ac doctissimi esse videntur, et in magnis viris numerandi: cum ipsis vel doctiorum ignota turba nullus propemodum in urbe vicus non scateat. Adde quod doctrina per se quamlibet excellens, nullis aliarum virtutum adminiculis fulta, infirma res est, nec digna ullis saeculis magno aliquo honore existimata. In quibusdam enim partim pravis moribus, partim imprudentia et ineptitudine, tam funditus obruitur, ut lumen ejus nusquam appareat. Isti tamen cum se digna patiantur, Pontificum et Cardinalium iniquitatem, et non suam, ut par esset, ignaviam et turpitudinem accusant. Nam qui ad non vulgarem eruditionem prudentiam et mores humaniores atque vitae honestatem adjunxerint, hos si non cunctos, certe multos Romana liberalitas sine nationum discrimine complectitur, fovet et exornat. In illorum igitur hominum importunitate cum magnum sibi praesidium paratum esse Martinus intelligeret, criminationem urgebat confidentius. Quam causam cum homo scilicet innocentissimus, et ab omni suspicione criminis alienus cum magno vulgi ac imperitorum assensu et istorum applausu perorasset, parum negotii sibi superesse putavit ad potestatem auctoritatemque Papae funditus evertendam: qua sublata, jus pontificium et

et ab ipso profectas leges sanctissimaque instituta corruere intelligebat. Quibus dissolutis, necesse esset, non solum vincula relaxari, quibus monachorum cujusque ordinis vota atque vitae institutiones astringuntur, quod ipse primum petebat, sed omnium Christianorum mentes in magnis multisque religionis erroribus versari. Quod si opera ipsius accidisset, in tanta rerum perturbatione sibi ad majora molienda neque auctoritatem, neque occasiones defuturum.

VIII. Quo in loco nollem quisquam sic orationem meam interpretetur, quasi studiose nitar istius reprehensionibus, si quae a vero non prorsus abhorrent, obsistere, ut a quopiam per talem indulgentiam, majorem aliquam gratiam ineamus. Quid enim magis ab institutis meis abhorret, quam ut vitiorum patrocinio cujuspiam gratiam turpiter captare sustineam? Non sum tam parvo, tamque dejecto animo: per me vero, qui Romanae ecclesiae, ut fas est, majestatem semper sum religiose veneratus, non modo conniventem, sed etiam approbantem, satiras quamlibet longas conficiat, et pravos sacerdotum Romanorum mores insectetur licebit. Quis enim me vel liberius vel libentius solet hoc munus usurpare? Sed illud maledici est, et aliud quam peccatorum correctionem molientis, quorumdam criminibus vitam omnium condemnare. Multos enim habet, semperque habuit ecclesia Romana Cardinales Pontificesque Max. religiosissimos, sapientissimos, ac omnis virtutis colentissimos, quos enumerare longum esset: ac praesentes nominatim referre, partim invidiosum, partim nomine captatae gratiae suspectum. Sunt et alii probabiles quidem, nec ab officiis cultuque virtutum aversi, sed qui rerum humanarum cupiditatibus minus interdum reluctentur. Quorum mediocritatem si Martinus Lutherus, * vir summus, ferre non potest, reddat nobis aurea saecula, quae, si poëtis credimus, innocentissimos mortales ad summam usque senectam, ac ipsam mortem perducebat, nullis hujusmodi cupiditatibus solicitatos, aut aliud genus hominum e lapidibus instar Deucalionis exsuscitet, qui talibus affectibus non tangantur. Nunc enim ea tempora successerunt, ut praeclare jampridem cum hominibus actum esse videatur, qui parvis criminibus urgeantur.

* In prima editione: *Vir scilicet undique choro virtutum stipatus.* Ironice, uti et inferius non semel.

IX. Nam cum ex hominibus Pontifices Maximi atque Cardinales cooptentur, hominum mores prius emendare debet, qui paratus est in his perfectissimos mores postulare. Nisi forte velit, ut est a-

pud

pud Matthaeum, vel de spinis uvas, vel ficus de tribulis colligere? Quae, ne tacitus meam constantiam requiras, a me non idcirco dicuntur, ut dissolutorum, si qui sint, turpitudo oratione mea sublevetur: tales enim sanctissimo illo collegio indignissimos esse dico, nec verbis solum castigandos, verum acrius etiam puniendos: sed ut desinat Martinus aliquando omnes Romanos sacerdotes ad veterem disciplinam, quae multum jampridem ex mortalium mentibus abolevit, atque Petri sanctitatem innocentiamque tam imperioso supercilio tamque severe revocare. Quod quamquam optimum esset, cunctisque votis expetendum, boni tamen consulendum est, neque iniquo animo ferendum, si in tanta hominum perversitate sacerdotes quosdam probos sanctosque, nonnullos nec impios nec ab honestate et virtutibus abhorrentes habeamus. Sed Martinus Lutherus, vir scilicet integerrimus, sanctissimus, et ab omni etiam suspicione criminis alienus, sacerdotem, qui non sit omnibus virtutum numeris absolutus, ferre non potest, morositate plane Rosciana. Roscium enim pantomimum dicere solitum accepimus, numquam se discipulum, quem quidem probaret, invenisse; non quod non essent quidam probabiles, sed quoniam, siquid modo vitii esset, ferre ipse non posset. Quamquam proh Dei atque hominum fidem, quae est ista tam insignis impudentia, et perversa hominis inconstantia, ut qui tam morosus est in Romanorum moribus castigandis, ut ne mediocritatem quidem ferat, et minimis quibusque labibus offendatur, idem perditorum hominum commercio maxime delectetur, et horum consuetudine gaudeat? Quis enim Martino familiaris est, quis dogmata ejus amplectitur, fovet, voce ac stilo dilatat, praeter homines dissolutos, factiosos, et scelerum conscientia profligatos?

X. Ut enim quondam Catilina patriae tyrannidem affectante, scelerati omnes, et qui republica legibusque stantibus saluti suae diffidebant, ad illius amicitiam cupidissime convolabant; et ad Mahumetem peccandi licentia homines allicientem cuncti ejus aetatis haeretici, cuncti ecclesiae catholicae hostes, cuncti luxuriosi et dissoluti confugiebant: sic nunc quo quisque salva ecclesia catholica, et praesenti rerum statu, vel poenam criminum effugere, vel suarum libidinum cupiditatumque compos fieri minus sperat, hoc cupidius jurat in verba fraudesque Lutheranas, ejusque partibus non praesentia solum et applausu, sed oratione et scriptis opitulatur. De iis enim loquor, qui in studio litterarum versati, sibi et vulgo imperi-

ritorum aliquid esse videntur, et ea opinione intumescentes, indignatique, ut dixi, quod ultro a Pontificibus ad magna sacerdotia non vocentur, inanem garrulitatem, quam solam studiis compararunt, arrogantissime in ecclesiae contumeliam effutiunt, seque in Lutheranis non e grege quosdam, sed antesignanos signiferosque et esse et haberi percupiunt, sperantes si conjuratio Lutherana processerit, magnum aliquid se in nova et praeclara republica futuros. Quorum principatum affectasse constat Ulricum Huttenum audacia furentem hominem, et alendis factionibus accommodatissimum: qui cum ceteris flagitiis homicidium ad thermas Viterbien. addidisset, Italicis finibus excedere, ac in Germaniam confugere coactus, quasi non scelerum suorum poenam evitans, sed mores sacerdotum Romanorum pertaesus aufugisset, ad partes Martini Lutheri, cum primum licuit, advolavit, a quo summa cum laetitia exceptus, (neque enim turbulentissimi hominis ingenium Martinus ignorabat) et coepti facinoris curam habere jussus, se tam gnaviter ac strenue gerebat, ut nemo vehementius in Pontifices Maximos et Cardinales inveheretur, nemo in ecclesiam Romanam furiosius debaccharetur, nemo Lutheranas partes tueretur pertinacius: prorsus ut quorumdam inconstantiam scripto etiam lacessiverit, quod a Lutheranis dogmatis, quibus ante favisse viderentur, descivissent.

XI. Quod si Martinus in omnes pariter sacerdotes praesulesque Hispanos, Gallos, Germanos, atque Italos inveheretur, qui omnes sunt propemodum in eadem causa, cunctorumque communiter vitam acrius etiam et vehementius, quam pro merito laceraret, concedendum esset hominis indignationi, qui turpitudinis ac peccatorum odio paulo liberius indulsisse videri posset. Nunc cum Romanorum dumtaxat moribus offendatur, hos ferre nequeat, hos minime ferendos appellitet, quid captet, quid moliatur, cui rei tendat insidias, ne patitur quidem nos dubitare. Non odit pravos mores Lutherus, qui ipse mortalium omnium est flagitiosissimus, non ducitur religione, quem sanctissime jurarem, non magis Deum esse credere, aut non aliter, quam Diagoram vel Epicurum, quem debeat extimescere, ne vindex adsit aliquando tanti sui sceleris ac impietatis; sed opibus, auctoritati, imperioque potentiorum invidet. His ut par fiat, vel superior, si fieri possit, elaborat, hoc agit, hoc machinatur. Quo una dumtaxat via ingredi sibi posse videtur, si auctoritas ecclesiae Romanae suis fraudibus fuerit abro-

rogata. Ad quod facinus perficiendum, cum omnium in florentissima quaque republica turbulentorum civium artes ac insidias ex veterum monumentis conquisisset, et multis saepe servitia spe libertatis atque praedae concitata magno fuisse usui ad seditiones concitandas reperisset: utilissimum videlicet exemplum, quatenus licuit, imitatus, ut illi servos, sic ipse plebem operasque Germaniae coepit specie religionis ad libertatem vocare adversus Antistites et Principes, quorum opes conatibus suis, et quam moliebatur tyrannidi obesse posse intelligebat; atque eos in primis asserere, quibus monachorum religio, cui se aliquando consecrassent, gravis esset atque molesta, sanctiorem vitam turpem servitutem appellans, ipsaque monasteria, hoc est, sacra et sanctissima loca, non aliter, quam prostibula et lupanaria vocans. Non solum ut multorum scelere suae apostasis ac defectionis flagitium, ut levius videretur, efficeret, neque enim ignorabat, eam conditionem pessimum quemque monachorum accepturum; sed etiam ut ex tam egregia futura phalange facultas esset primipilos et antesignanos educere, quos ceteris tardioris ineptiorisque turbae cohortibus legionibusque praeficeret. Quae vox cum latius per Germaniam emanasset, scelerati omnes, omnes damnati legibus, seditiosi, turbulenti, novarum rerum studiosi undique certatim accurrerunt. Qui hominem cupidissime complectentes et adorantes, ut pergeret audacter, currentem adhortarentur, ac religiosum ejus animum sanctimoniamque apud vulgus miris laudibus efferentes, a caelo demissum esse Lutherum clamitarent vindicem tenuiorum adversus gravem Pontificum Romanorum atque Principum tyrannidem et impotentiam. Omnes enim Principes, uno excepto, quem maxime videlicet metuebant, tyrannos esse confirmabant. Unde quanta seditio exorta sit in Germania, quanta calamitas, quot urbium direptiones, quot caedes, quot strages consecutae, quis valeat sine magno dolore commemorare?

XII. Ad hunc ergo modum, sumtis spiritibus et majore auctoritate Lutherus, cum novam tyrannidem, quam sibi praetextu religionis pepererat, eo fore firmiorem existimaret, quo plurium ipse rerum auctor fuisse videretur, et statim religionem Christianam aperto conflictu totam demoliri difficile factu reputaret, novam rationem commentus est ad eam paulatim, sed funditus evertendam, ut omnes ecclesiasticas caerimonias e medio tolleret, omnia sacrificia commutaret, peccatorum confessionem aboleret, omnes majo-

rum

rum mores atque instituta conciliorum sanctorumque patrum antiquaret. Itaque tot sceleribus patratis, tot fabricatis dolis, cum praeclare tyrannidi suae fundamenta jecisse arbitraretur, omnia monachorum monacharumque coenobia demoliri, nullum jam imperium recusantibus imperat. Et cum utrumque sexum ab omni votorum et sanctarum institutionum vinculo solutum esse jussisset, contrahendi matrimonium facultate permissa, nec enim dubitavit, nefarium incestum sancto nomine, ut cetera flagitia solet, appellare: ipse sibi pulcherrimam adolescentulam ex sacris virginibus, si tamen virgo erat, et non ab ipso jam ante quatuor annos, ut quosdam Germanos dicere audio, polluta, sanctissimo connubio copulavit. Et miror, si non est usus Christi verbis ex evangelio, quod toties impio ore contaminat: *exemplum meum do vobis*, et quae sequuntur. Quo in loco profiteor me Martini imprudentiam etiam atque etiam demirari, et in Luthero Lutherum magnopere requirere: de cujus moribus et animo quid sentirem, satis supra, nec aliter, quam res habet, explicavi: hominem esse factiosum, audacissimum, rerum novarum cupidissimum, natura impium et intemperantem: sic tamen semper de ipsius ingenio existimaveram, ut ei magnum acumen, astutiam singularem, calliditatem egregiam attribuerem. Ita cum ejus insidias atque fraudes probe novissem, subverebar tamen, ne versutus homo, ut dolos, sic mores turpissimos diligenter occultans, honestatis specie, non modo religionis, parum perspicacibus imponeret. Nunc ipsum video non solum esse sceleratum et impium, sed plane bardum ac stultissimum. Nam te hoc in loco, te, inquam, interrogo, Martine, esne adeo mentis inops, tanta scabie libidinis obcaecatus, ut te non videas, vel hoc uno facto, tuas artes tuasque insidias prodidisse? et quod nihil aliud, nisi peccandi licentiam, et luxuriosam tyrannidem per tot fraudes affectaveris, declarasse? Salax vetule, et cunctis scortatoribus impurior. Qui si omnes bonarum sectarum auctores non dissimulanter odisti; ipsum saltim Epicurum, cujus dogmata incertum doctrina, an moribus magis referre gaudes, fuisses imitatus. Qui cum voluptatem cunctis rebus anteferret, ipse tamen a voluptatibus abstinebat. Aut si fructu, quem tantis laboribus petieras, aequo animo carere non poteras, secretis saltim et domesticis libidinibus fuisses contentus, et quas posses verbo tenus inficiari.

XIII. Neque vero solum mores et instituta majorum Lutherus ar-

arrogantissime contemnit, sed praeter vetus et novum testamentum, quidquid viri sanctissimi, doctrina et auctoritate praestantes, quod litteras sacras seu religionem attingat, conscripserint, meras nugas atque ineptias esse contendit: non ignarus, videlicet, salva horum auctoritate, dogmata sua nefaria gravissimis testimoniis scriptisque prudentissimis in promtu esse refutari. Prius enim quam verecundiae terminos tam longe Lutheranus furor esset praetergressus, sacrorum doctorum admittebat auctoritates. Sed cum voce divinas litteras se tueri profiteatur, tam falsis interpretationibus ipsas contaminat, ut si fidem illis simpliciter derogasset, multo minus fuerit piis mortalibus nociturus. Nunc enim sacrarum litterarum perverse interpretata verba, novis monstris, quae nullo tempore cessat parturire, praetendens, facilius animos imperitorum eludit, et securos interdum ad omnis impietatis praecipitium inducit: quod mea quidem sententia, nulla re alia manifestius apertiusque tentavit efficere, quam illo impudentissimo libello et omnium maxime pernicioso, quem proxime *de servo arbitrio* inscriptum emisit. Nam cum ceteris dogmatis Christianam religionem per partes adortus, velut machinis impugnaverit, hoc uno de arbitrii servitute, et omnium rerum atque actionum necessitate, omni prorsus religioni divinoque cultui bellum mihi videtur indixisse: ut jam, quoniam Lutheranas insidias satis quodam velut praeludio videmur aperuisse, in quo me partim miseratio quorumdam caecitatis, partim justissima tanti sceleris indignitas longius provexit, quam putaram, ad propositam *de fato et libero arbitrio* quaestionem veniamus. Quam sic ego tractare constitui, ut non solum quid ratio Christianae religionis poscat, explicetur, sed etiam, ut remota religione, veterum philosophorum argumenta quantum valeant, intelligatur. Quod neque ab re, nec praeter causae necessitatem mihi videor esse facturus, tum quoniam qui fati necessitatem inducunt, iis consentaneum est, ut tollant omnem religionem: tum etiam, quia nonnullos videas tam praepostere in studio litterarum ambitiosos, ut in philosophia mathematicisque disciplinis eo se doctiores esse intelligi velint, quo minus scripturae sacrae testimoniis moveantur. Quorum cum quidam hoc Lutheri mendacium, quasi naturae astrorumque rationi consentaneum, per summam stultitiam tueantur, sic cum utrisque agendum esse videtur, ut etiamsi religionis auctoritatem aspernentur, manifestis tamen, et a natura ductis argumentis, ipsorum error convincatur, et hos ap-

pa-

pareat qua in re philosophiae doctiores haberi cupiunt, in ea maxime prodere suam ignorantiam, et quantum a philosophiae institutis abhorreant, demonstrare. Neque enim haec proprie in Lutherum scribimus, cujus furor et pertinacia eo processit, ut sit sanitas desperanda: sed communiter in omnes, qui volunt quacumque ratione sententiam olim damnatam revocare.

Arist. sequitur et Alex. Aphrodis.

XIV. Qua in parte Aristotelem sequemur, eiusque diligentissimum et gravissimum interpretem Aphrodisiensem Alexandrum, Graecos philosophos, et in eruenda ex naturae abditis veritate, et arcanis ejus perscrutandis, ut est captus hominum, perspicacissimos; non quidem ut interpretes, sed ut illorum ex fontibus haurientes, nostrum et judicium et ordinem exemplo doctissimorum hominum adhibeamus. Sic enim fiet, ut Lutheri menti impietate ac flagitiis obcaecatae nihilo minus, quam verborum captionibus occurratur. Errat enim si quis Lutherum, sacrarum litterarum testimoniis perperam scilicet intellectis, in hunc errorem putat incidisse, qui, moriar, si non tacitus eodem loco habet utrumque testamentum, quo decreta conciliorum, sanctorumque patrum, quae meras esse nugas profitetur. Sed cum priscorum quorumdam philosophorum auctoritatem et momenta rationum secutus, ratum haberet quidquid ab illis de rerum necessitate fuisset judicatum: ne tamen a specie religionis praetenta suis fraudibus discederet, artificiosum consilium inivit, ut ad tollendam religionem religionis potissimum scripturis abuteretur. Qui certum habet, futiles et commentitias eorum esse opiniones, qui providentia et consilio, et non potius fatali necessitate res humanas administrari somniarent, nec ullam vim divinam praeter legem naturalem agnoscit. Non ignarus videlicet, si hoc semel hominibus persuaserit, omnem religionem, quam pio Dei cultu contineri certum est, funditus esse perituram. Quis enim votis, quis precibus, quis sacrificiis locus relinquitur, si homines cuncta inevitabili necessitate, nihilo secius futura esse crediderint? ut accuratius suo loco disseremus.

Qua ratione ductus Luth. fati necessit. asserit.

XV. Neque vero mirum, aut praeter hominum consuetudinem cuipiam videri debet, Martinum Lutherum, tot patratis sceleribus, in hanc sententiam sibi et humano generi perniciosissimam processisse. Hoc enim fere ab hominibus scelerum conscientia profligatis videmus factitari, ut postquam in profundum peccatorum dejecti, coeperint saluti suae desperare; et regressum ad sanitatem, sine ingen-

Dogma fatalis necessitat. conscientiae Luther. conveniens.

gentibus laboribus sibi negatum viderint: in solatium tantae calamitatis pravis opinionibus perniciosa remedia quaerant. Videas igitur, alios, cum luxu atque turpitudine viribus corporis et judicio animi corruptis viam honestatis arduam et difficillimam intelligant, virtutes vana nomina commentaque philosophorum esse, dictare, ad summam nihil aliud quam venditationem et ostentationem quamdam, dum felicitatem summumque bonum sola voluptate metiuntur: alios, ne scelerum poena sibi sit post mortem extimescenda, animorum aetatem eisdem, atque corporum angustiis definire: quosdam, ut Martinum Lutherum, suorum flagitiorum culpam, quam neque sibi, neque ceteris hominibus paulo modo oculatioribus excusare queunt, ad fati necessitatem transferre. Sed profecto opiniones hujusmodi hoc sunt reipublicae nocentiores, quo major est ejus, in quem inciderit, audacia dicendi viribus non destituta. Quo magis est Lutheri audacissimi et loquacissimi hominis temeritati viis cunctis occurrendum, sententiam jampridem mortalium consensu damnatam atque explosam revocanti.

XVI. Primum igitur in hac quaestione, tum philosophorum, tum theologorum rationibus causam nostram confirmabimus. Deinde adversariorum philosophorum argumenta secundo libro proponemus, eademque ut philosophi refutabimus. Tum in tertio incommodis, quae ejusmodi errorem communiter consequuntur, explicatis, Martini captiones privatim, ut ratio poscit Christianae religionis, refellemus. Quamquam profecto, si hac in causa dijudicanda auctoritas quoque prudentium et eruditissimorum virorum spectari debet, cum fati necessitas ex philosophis Democritum et Heraclitum atque Empedoclem, et, si Plutarcho credimus, Parmenidem, priscorum atque rudium temporum homines auctores habere feratur, et his posteriorem Chrysippum Stoicum, sophistam et captiosum hominem; nos Socratem habemus, qui habitus est mortalium sapientissimus, Platonem, Aristotelem, Xenocratem, Speusippum. Et, ne singulos persequar, universam Academicorum Peripateticorumque familiam, qui omnes libertati mortalium patrocinati, cunctos animorum motus, qui quidem a ratione proficiscantur, a fatali necessitate constantissime vindicarunt. Jam vero (ut ad eos veniamus, qui sacrarum litterarum testimonia secuti, sententiam suam hac in causa pronuntiarunt) stant pro libertate voluntatis Chrysostomus, Damascenus, Cyrillus, Basilius, Origenes, Theophylactus: eidem Hiero-

Distributio totius operis.

Qui philosophi fatalem necessitatem asseruerunt, qui secus.

nymus, Augustinus, Gregorius, Ambrosius, Cyprianus, Tertullianus patrocinantur, viri sanctissimi, et qui suam aetatem in sacrarum scripturarum lectione consumserunt: his adde sententiarum auctorem, Petrum Longobardum, Scotum, Henricum, breviter omnes theologos Graecos Latinosque, quicumque post Christianorum memoriam hanc quaestionem attigere, praeter Manichaeum, Jo. Wiclefum haereticos, et his longe detestabiliorem Lutherum, qui hoc solo causam suam probabilem efficere posse videtur, quod homo semissis, flagitiosus atque nugator, et nulla ex parte cum aliquo memoratorum comparandus, sic quorumdam hominum mentes potuerit infatuare, caecasque reddere, ut apertas ipsius technas, nec admodum latentes insidias non percipiant, et meritis poenis prosequantur. Sed cum tot tantorumque virorum sententiis damnatum errorem argumentis persequi supervacaneum esse videatur, nolo tamen cujuspiam auctoritas nobis quidquam in hac causa prosit, nisi rationum momentis simus superiores, et apertis argumentis errorem istius haeretici, et quos sequitur, philosophorum convincamus.

Confirmatio auctoris sententiae.

XVII. Illud igitur ante omnia positum sit in hujusmodi rationum examine, quod est in confesso verum, et omnium prudentium ac eruditissimorum hominum consensu et auctoritate confirmatum; quidquid homines in omni aetate, in omni regione, in omni civitate, docti pariter et indocti communiter opinantur, id legem esse naturae. Utitur Aristoteles identidem hoc principio, utuntur omnes, qui ratione atque via philosophantur. Est enim hominibus multarum rerum insita cognitio, quam nullo praeceptore, nullo humano instituto, sed ipsa natura duce atque magistra didicere. Nihil est autem majore consensu omnium mortalium judicatum, quam esse multa in potestate hominum, quae ut agendi, sic omittendi liberam atque integram habeant facultatem, ut leges et instituta declarant: quibus quamquam aliis alios, omnes tamen coetus hominum, omnes nationes, omnes civitates, cunctos denique mortales semper usos fuisse constat. Quae profecto numquam tam solerti hominum diligentia conditae fuissent, si actiones nostras, non humano consilio atque voluntate libera, sed fatali quadam necessitate geri atque administrari mortales credidissent. Quod si ita est, ut esse palam est, atque res ipsa demonstrat, liberam esse nostram voluntatem, multaque hominum arbitratu, sine ulla necessitate fieri teste ipsa natura concluditur et confirmatur. Praeterea

si

si, quae sensibus atque usu rerum nobis cognita sunt, ea vera esse statuendum est: quid est usu frequentiore nobis exploratum, quam quod multa quotidie pro nostro arbitrio facimus, omittimus, revocamus, nulla prorsus externa necessitate nostram impellente voluntatem, aut vicissim retrahente? Sed quoniam ad fatalis necessitatis constitutionem eadem ab istis via procedi posse videtur, qua nos mortalium consensu arbitrii voluntatisque libertatem confirmavimus, quandoquidem in omni saeculo multorum hominum sermone, fati nomen usurpatum fuisse constat, ut eam vocem vanam omnino dicere constanter a nobis dici non posse videatur; occurrendum est huic loco, et haec fati vulgaris usurpatio quam vim habeat, explicandum. Neque enim ibo infitias res plerasque fato fieri, multaque fato hominibus evenire, et recte quosdam fato peremtos esse dici, fato divitias consecutos, fato in miseria et omnium rerum inopia versari: modo fatum quid sit, et quibus in rebus versetur, intelligatur: quod factu vel facillimum fuerit, si quis ipsam hominum loquendi consuetudinem, qua fato quidpiam fieri dicunt, paulo diligentius animadvertat. Nam cum fato aliquis in aqua periisse dicatur, alius ferro sublatus esse, quidam laqueo strangulatus, nemo tamen sic umquam loquitur, ut fato se dicat lyram temperare, fato librum scribere, fato scabellum fabricare: jam illud multo etiam minus, fato se virtutes colere, et officiis fungi boni viri. Nisi si quis praejactam sententiam tam pertinaciter tuendam susceperit, ut non sit recusaturus, quominus vel his absurdiora confiteatur.

Quid fatum sit, et quibus in rebus versetur.

XVIII. Ex quo intelligitur, fatum consensu hominum in rebus, quae naturam consequuntur, versari, non in artificiosis, et in iis, quae a ratione proficiscuntur. Prorsus ut fatum nihil aliud sit, quam ipsa natura, et quod natura fit, id fato fieri dicatur. Neque enim homo ex homine, elephantus ex elephanto natura procreatur, fato non item; sed cum re fatum et natura consentiant, solo vocabulo distrahuntur, quae nihil aliud sunt, quam primae causae generationis naturalis singulorum efficientes: hoc est, corpora caelestia, et ipsorum rata constansque vertigo. Omnis enim generationis initium est habitudo quaedam divinorum corporum per motum ad haec nostratia mundi circumterranei. Quae si effectus habeat in rebus caducis necessarios, dubitari non debet, quin fatalis quoque necessitas in rebus etiam mortalibus versetur: sin opera naturalia non ex necessitate procedunt, sed interdum, quo minus fiant, impediuntur, si-

Fatum idem quod natura.

mili modo de fato rebusque fatalibus statuendum est: non procedunt autem ex necessitate, quamquam fiant magna ex parte, cum interdum naturae, causa quaepiam externa, quominus opus suum perficere valeat, obsistat: ut cum ex homine non homo, sed monstrum aliquod generatur: quae igitur fato fiunt, non fiunt necessitate. Itaque ut in quibus rebus natura versatur, in his aliquid efficitur praeter naturam: sic in quibus fatum, cujus eadem est vis, aliquid praeter fatum exsistit: ut merito dicas suam cuique naturam, suumque fatum principium et causam esse ordinis earum rerum, quae in ipso natura fiunt, cum videre liceat homines pro sua quemque natura et vivere et interire. Sed ut haec magna ex parte fieri notantur, sic non ex necessitate fieri certum est. Huic enim naturali ordini cura saepe aërisque mutatione occurritur, et praeceptis medicorum.

Voluntas non est caelestibus motibus obnoxia.

XIX. De voluntariis autem animorum motibus atque actionibus longe aliter statuendum est. Neque enim animi voluntas ullo vinculo caelestibus corporibus ac ipsorum motibus alligata tenetur, sed libera est et absoluta contra omnem pronitatem. Cum tamen homo ex corpore et animo consistat, et corpus, quemadmodum diximus, naturam suam assectetur, plerumque animum allicit ad suas appetentias: qui propter societatem, quam habet cum corpore, raro naturalibus affectibus reluctatur. Ita fit, ut qui natura pronus est ad luxuriam, is vitam in libidinibus et ganeis traducere gaudeat, et talibus vitiis consentientem mortem occumbat, ex magna parte. Hoc enim genus hominum cruditate, cum qua bellum continens gerunt, ad extremum solet aboleri, cum calor naturalis libidinibus exhaustus facile copia ciborum, qui neque famem, neque sitim exspectaverint, obruatur. Jam qui natura iracundus est et animosus, is ita fere vivit, ut injuria quam plurimos afficiat, vulneret aliquos, nonnullos interficiat: quae perraro quisquam commisit, ut non vi allata fuerit e medio sublatus. Sic quos natura pronos ad rapacitatem effinxit, horum vita in latrociniis plurimum atque rapinis versatur, postremo gulam strangulante laqueo, sic legibus crimen vindicantibus finitur. Ad eumdem modum de ceteris vivendi moriendique generibus disserendum est. Quas vitas et mortes merito fatales nuncupamus, quod affectus naturales consequantur, et consentaneae sint pronitati naturali. Non igitur quod ita necessario eveniat, sed quia sic efficitur magna ex parte. Vitiis enim naturalibus, si

si proclivitas ad vitium debet vitium appellari, ratio sic interdum occurrit, ut cura et consuetudine mutet ea in contrarios habitus. In cujus rei testimonium Stilpo et Socrates nobilissimi philosophi commodissime citantur: de quibus notum est, quid Cicero memoriae mandaverit, sic enim scripsit lib. de fato: *Stilponem Megareum philosophum, acutum sane hominem et probatum temporibus illis accepimus: hunc scribunt illius familiares, et ebriosum et mulierosum fuisse, neque hoc scribunt vituperantes, sed potius ad laudem. Vitiosam enim naturam ab eo sic edomitam et compressam esse doctrina, ut nemo umquam vinolentum illum, nemo in eo libidinis vestigium viderit. Quid? Socratem nonne legimus, quemadmodum notarit Zopyrus physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? Stupidum dixit esse Socratem et bardum; quod jugula concava non haberet, obstructas eas partes, et obturatas esse dicebat: addidit etiam et mulierosum: in quo Alcibiades cachinnum sustulisse dicitur. Sed haec ex naturalibus causis vitia nasci possunt, exstirpari autem, et funditus tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, a tantis vitiis avocetur, non est id positum in naturalibus causis, sed in voluntate, studio, disciplina.* Nam et illud quoque traditur, cum Zopyrus risum astantibus excussisset, quod de Socrate tam aliena vitae ipsius instituto judicaret, affirmasse Socratem, nihil esse mentitum Zopyrum. Nam Socratem talem esse natura, sed philosophiae consuetudine meliorem fuisse factum. Sed quid veterum exempla repetimus, cum uti liceat quotidianis, et hoc ipsum fere usu veniat in hominibus liberaliter educatis? Quos a vitiis, in quae proclivis erat ipsorum natura, saepe cura parentum et magistrorum disciplina revocavit, atque ita revocavit, ut oppositis virtutibus praeditos effecerit.

Socratis et Stilponis exemplum.

XX. Atque haec quidem est praestantissimorum philosophorum de fato et libero arbitrio paucis collecta sententia: quam, quia Lutherus auctoritatem nobis opponit veterum poëtarum, quos fatum necessitatem rebus afferre, sensisse contendit (in quo viderit ipse quam constanter faciat, ut qui philosophos rejicit velut profanos, idem poëtarum commenta cum mysteriis sacrarum litterarum commisceat) ne pigeat nos cum ipso disserentes, poëtarum testimoniis confirmare, simul ut veteres mortales multa praeter fatum fieri credidisse demonstremus, simul ut Martinum suos poëtas intelligere aliquando doceamus. Erimus autem duorum, Homeri atque Virgi-

gi-

gilii, Graecorum Latinorumque facile principum auctoritate contenti: quorum Homerus omnium poëtarum antiquissimus, et idem sapientissimus, in Odysseae libro primo Jovem hominum atque deorum patrem ceteros superos sic alloquentem facit: *

Homerus Odysseae 1. v. 32.

Ὢ πόποι, οἷον δή νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται.
Ἐξ ἡμέων γάρ φασι κάκ' ἔμμεναι· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
Σφῇσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόρον ἄλγε' ἔχουσιν.

Quae carmina nos sic convertimus:

Heu facinus! stulte mortales numina damnant,
Et referunt nobis quidquid sensere malorum;
At praeter fatum mens stulta est causa doloris.

XXI. Poteratne apertius Homerus fati tollere necessitatem? Qui non homunculorum quempiam, qui saepe solent de fato sententiam cum fortuna commutare, non aliquem vulgarium deorum, qui forte posset, quid sit verum, ignorare, sed Jovem ipsum optimum et maximum deorum, cui par sit in propatulo esse quidquid aliis arcanum esse videri possit, inducit, qui sic de fato sententiam pronuntiet, ut immunes prorsus ab omni fatali necessitate mentes humanas constituat. Virgilius autem non ex alicujus infirmioris dei, aut laborantis hominis persona, cui dum serviunt poëtae, saepe aliter loquuntur, quam sentiant; sed ex animi sui judicio totam de fato sententiam uno illo versiculo, de Didonis morte locutus, complexus est:

Virg. Aen. 4.

Nam quia nec fato, merita nec morte peribat.

Ma-

* Hunc locum totidem omnino verbis, atque est in editione prima, excudendum curavimus. Parisiensis tamen et Coloniensis eum aliter exhibent. In illis enim post verba illa: *sic alloquentem facit*, sequitur statim: *dicam enim, si potero, Latine*:

Quam temere incusant mortales numina, nosque
Auctores faciunt, si quid sensere malorum:
Cum praeter fatum bis pariat mens stulta dolores.

Poteratne apertius, cet. Quoniam primae hujus operis editionis mentionem fecimus, monitum lectorem volumus, eam a nobis hic innui, quae hanc praefert inscriptionem: *Joannis Genesii Sepulvedae Cordubensis artium et theologiae doctoris de fato & libero arbitrio libri tres. Quo in opere dogma nefarium Martini Lutheri de cunctarum actionum, eventorumque necessitate tum naturalibus, tum theologicis rationibus doctissime ac elegantissime confutatur.* 4° Hoc opus (ut legitur in fine) prodiit in lucem Romae anno M. D. XXVI. Hancce editionem utpote omnium copiosissimam prae oculis habuimus, ac cum aliis diligenter contulimus, ut ex notulis nostris dilucidius apparebit.

Manifestissime docens et fatum nihil esse aliud quam naturam, et quaedam praeter fatum praeterque naturam fieri. Quid enim aliud est non fato perire, nisi quod ipse exponens ait, non merita morte, id est, non ea, quae naturae praesertim muliebri debebatur, sed accersita et praeter naturam. Non peribat autem fato, aliquid ergo praeter fatum efficitur: non igitur omnia fatali necessitate fiunt.

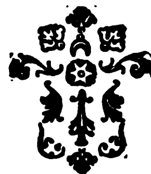
XXII. Atque hae quidem fere sunt rationes, haec argumenta certissima ab usu rerum ipsaque natura profecta, quibus apertissime fatalis necessitas refellitur. Quibus cum sacrarum litterarum testimonia quadrent ex amussim, ac plenissime consentiant, efficitur, ut una sit eademque constantissima sententia in hac causa dijudicanda philosophorum et theologorum, quotquot hactenus, sive sub lege, sive sub gratia recte senserunt de vera religione. Loquor autem de rebus, quae moraliter, ut ipsi loquuntur, vel bonae vel malae sunt. Nam de iis, in quibus gratia desideratur, dicam in argumentorum Lutheri confutatione. Sunt enim testimonia sacrarum litterarum, non ancipitia, non dubia, non obscura, sed quae luce clarius humanae voluntatis liberam esse facultatem contestantur, et quidem tam multa, ut ea molestum sit annumerare. Cujusmodi est illud Ecclesiastici: ***Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui: adjecit mandata et praecepta sua: si volueris mandata servare, conservabunt te, et in perpetuum fidem placitam facere. Apposuit tibi aquam et ignem: ad quod volueris, porrige manum tuam. Ante hominem vita et mors, bonum et malum, quod placuerit ei, dabitur illi.*** Qui locus tam aperte, tam sine circuitione, tam simpliciter arbitrii libertatem explicat, constituit atque tuetur, ut si quis nostrum sibi velit testimonium ex industria confingere, non tamen apertius aliud excogitare posse videatur. Simile huic est illud Deuteron. ***Considera, quod hodie proposuerim in conspectu tuo vitam et bonum, et e contrario mortem et malum, ut diligas Dominum Deum tuum, et ambules in viis ejus, et custodias mandata illius, et caerimonias, atque judicia, et vivas atque multiplicet te, benedicatque tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam. Si autem aversum fuerit cor tuum, et audire nolueris, atque deceptus adoraveris deos alienos, et servieris eis, praedico tibi, quod pereas, et parvo tempore moreris in terra, ad quam Jordane transmisso ingredieris possidendam. Testes invoco hodie caelum et terram, quod proposuerim vobis vitam et mortem, benedictionem et ma-***

Eadem sententia, theol. et philo

Eccl. 15.

Deut. 30.

maledictionem. Elige ergo vitam, ut et tu vivas, et semen tuum. Quae verba, si motus animorum in alteram partem ferrentur necessario, non solum essent supervacanea, sed etiam ridicula et indigna prorsus homine sano, nedum eo, in quo spiritus Dei eloqueretur. Sed ne singula referamus, quae sunt propemodum infinita, his adde praecepta et exhortationes, quibus refertum est vetus et novum testamentum. Quae proculdubio, si nihil sit in nostra potestate, omnia non dico essent inutilia, sed stultissime traderentur. Ac altissima quidem, ut spero, fundamenta jecimus causae nostrae, eamdemque gravissimorum testium auctoritate, et magnis argumentis confirmavimus. Nunc quia satis hujus libri crevisse videtur magnitudo, ne continens lectio possit intentionem tui animi longitudinis taedio defatigare, reliqua in altero volumine persequemur.

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE CORDUBENSIS, DE FATO ET LIBERO ARBITRIO.

LIBER SECUNDUS.

I. FAtalis necessitas, praesul gravissime, quantopere non solum cum religione Christiana, sed etiam cum sensibus, atque usu rerum, omnique ratione naturali pugnet, abunde, ut videmur, superiore libro demonstravimus. Sed quoniam veritas in quaestione quaque tunc maxime dignoscitur, si argumenta cum argumentis conferantur, in hoc volumine explicabimus primum, deinde refellemus rationes, quibus ducti prisci quidam philosophi, omnium eventorum necessitatem induxerunt. Nam qui Aristotelem in hac sententia fuisse tradunt, maximo ii quidem in errore versantur: nihil enim magis a dogmatis Aristotelicis, quam fatalis necessitas abhorret. Cum ipse libro περὶ ἑρμηνείας de futuris contingentibus accuratissime disputet, funditus tollens ipsorum certitudinem, et in locis prope dixerim infinitis de possibili et contingente mentionem faciat, ubique constantissime naturam ipsorum asserens, quae funditus tollitur omnium actionum necessitate. Ad summam cum ipse in sexto libro ejus operis, quod est *de prima philosophia*, non obscure, aut paucis verbis, sed palam et accurate testimonium dicat in talem agendarum efficiendarumque rerum necessitatem, atque eam pronuntiet sententiam, quam nos in hac quaestione, ut verissimam, et tum cum sensibus atque usu rerum, tum cum religione Christiana examussim congruentem latius explicantes tuebimur, ut facile appareat, qui de Aristotele talia memoriae prodidere, hos Aristotelica prorsus ignorasse, aut certe perquam leviter attigisse.

De Aristot. sententia.

Ciceronem designat.

II. Veteres igitur isti philosophi, ut ipsorum opinionem, quatenus ad hanc quaestionem pertinet, explicemus, velut confessum et indubitatum assumunt, mundum hunc, qui unus esse intelligitur, et cuncta in se ab animali natura, ratione ac intellectu vigente, gubernatus complectitur, omnium rerum dispositionem et gubernationem sempiternam obtinere, consensu quodam certoque ordine ita

Veterum philosophorum opinio de fati necessitate.

procedentem, ut priora sequentibus, ut efficiantur, sint causae, cunctis rebus tam arcte mutuo connexu colligatis, ut nulla effici queat, quam velut causam non alia statim consequatur, atque eidem adhaerescat; nec rursus aliqua dissolvi, ut non secum quampiam ex posterioribus trahat, velut sibi colligatam; ad summam ut sit necesse, quidquid fiat, post hoc aliud, quod ab ipso velut a causa pendeat, consequatur. Nihil enim eorum, quae in mundo sunt, nec esse, nec effici sine causa posse, utpote in quo nihil a cunctis prioribus absolutum et sejunctum habeatur; fore namque ut mundus distrahatur, nec in unitate, quam propter unum ordinem unamque gubernationem habet, persistat, siquis motus citra causam inducatur: induci autem, nisi omnia, quae sunt, quaeque fiunt, causam habeant antecedentem, quam necessario consequantur. Itaque non magis fieri posse, ut quidquam sine causa, quam ut ex nihilo efficiatur.

III. Deinde omnia, quae in mundo extra intraque lunarem globum fiunt, virtute quadam caelesti gubernari; multarum rerum, atque ipsorum sensuum argumento nituntur confirmare. Constat enim aestus maris reciprocantis constanti vicissitudine lunarem motum assectari: solis vero accessu arbores frondescere, campos floribus herbisque vestiri; eodem regrediente, cuncta in diversum communi notaque causa commutari: cum alia sint, quae peculiari et ignotiore, sed procul dubio caelesti moveantur, ut pulegium, quod ipso die brumae florescere gravissimi auctores prodidere. Quod ipsum in animalibus nihilo secius exploratum esse contendunt, cum pleraque omnia ad venerem, ad pugnam garritus, locorum mutationes, tempora causis praescripta caelestibus observent. Jam homines quosdam iracundos nasci, alios ingenio mitiore, nonnullos in libidinem pronos, et alios ad alia natura procliviores; sed omnes ea conditione vel felici vel adversa procreari, quam cuique astra, ipsaque natura vel mater vel noverca nascenti tribuerit. Quae cum sint in comperto vera, et usu rerum explorata, ad eumdem modum de ceteris rebus esse statuendum, quarum causae sunt nobis occultiores. Cuncta enim velut catenatis causis, a caelestibus proficisci, atque inde velut a fonte perenni latenti fluxu dimanare. Ita cum causae primae sint necessariae, (sunt enim caelestia quaeque necessaria) fieri ut quaecumque opera, quaecumque actiones, etiam in caducis rebus edantur, inevitabili necessitate procedant. Prorsus ut ipse quo-

quoque rationis sive expers, sive compos appetitus quidquid velit, huc impulsu quodam, necessario feratur. Nam appetitum ab intellectu verbi causa moveri, hunc a viso, sive imaginatione, visum a sensu, porro sensum a rebus quibusdam externis, ipsas ab aliis, donec sit ad caelestes causas perventum: quae cum necessariae sint et aeternae, ut ceteris rebus, sic et appetitui necessitatem impartiantur. Eadem ratio est, si appetitum ab ipso protinus sensu, vel a viso moveri facias, cum semper initium a caelesti quasi capite repetatur. Nec enim fieri posse, ut causa omni ex parte eodem modo sese habente, res jam sic, jam aliter eveniat, futuro alioquin motu quopiam sine causa. Item fatum ipsum naturamque et rationem, qua universum gubernatur, Deum esse ajunt, qui cunctis in rebus insit, quae sunt, quaeque efficiuntur. Ita res singulas ad normam gubernationemque universi propria natura, suoque fato fungi: ex hujusmodi enim rerum observatione natam esse ajunt Chaldaeorum doctrinam, quae astronomia nuncupatur, qui ex cujusque genitura mores hominum ingeniumque mirabiliter identidem praedicant.

IV. Quod si Chaldaeorum praedictiones contrario rerum eventu nonnumquam refelluntur, tribuendum id esse partim ipsorum, qui praedixerint, artis ignorantiae, partim communi hominum imbecillitati, cui non datur ad rerum caelestium cognitionem praeterquam tenuissimam, quamlibet magno studio atque diligentia pervenire: quae si mortalium cuipiam perfecta contingeret, dubium non esse, quin is omnia, quae sint cuique hominum eventura, praedictione certissima esset vaticinaturus: cum omnia conserta contextaque sint naturali causarum colligatione. Quam sententiam deorum oraculis atque vaticiniis vel in primis confirmant. Nam ne deos quidem, quorum sint certissimae praedictiones, futura posse cognoscere, nisi ad ea spectarent, quorum sic causae natura continentur, ut ipsa fieri sit necesse. Itaque vidisse Apollinem necessariis causis contineri, ut ab Oedipo Laius pater necaretur, et Jocasta mater duceretur uxor, ac idcirco futurum id multo ante praedixisse: quod si posset aliter evenire, certum esse deos saepe mentituros, et falsa fore ipsorum vaticinia. Atque hae quidem sunt rationes, quibus nonnulli philosophorum, ut fati necessitatem assererent, ducti esse videntur, et quas Lutherum secutum fuisse certum habeo. Ipse tamen ne parum religiosus appareat, ac ut

Argumentum ab astrologor. praedictionibus.

Argumentum a deorum oraculis.

lupus rapacissimus, vestimento ovis indutus, securiores Christianorum animas invadat, nulla philosophorum facta mentione, simulat se sacrarum litterarum auctoritatem ac testimonia sequi, quas suis dolis et portentis ut servire cogat, cunctis rationibus elaborat. Sed cum hoc in tertio libro, quo ejus argumenta, ipsorumque refutationem reservamus, complura.

* In editione Coloniensi desunt verba illa quae sequuntur post *Stoicos* ad *quos nihil.*

V. Nunc ad * Stoicos et, qui porticum ipsorum fulcire putabatur, Chrysippum; hoc enim nemo fatalem necessitatem pertinacius asseruit, neque id quidem praeter ipsorum consuetudinem, quos nihil nisi paradoxon et praeter hominum fidem loqui solitos esse, testantur veterum scriptorum monumenta, Plutarchi in primis, cujus exstat opusculum, cui titulum fecit, *quod incredibiliora Stoici tradunt, quam poëtae.* Quorum Stoicorum rationibus dum sic plane et aperte respondeo, ut nihil dissimulatum, nihil inexcussum relinquatur, te pater amplissime, et in te omnes prudentes atque pios, quibus haec nostra legere libuerit, attento animo (neque enim opus est dicere non repugnante) adesse pervelim. Quamquam profecto falsa istorum et incredibilis opinio ejusmodi est, ut ad refellendum nullis rationibus extrinsecus allatis indigere videatur, cum ipsa se procul dubio conficiat, secum pugnet, ab omni rerum usu dissentiat: *Nam* quod primo loco ajunt, *res omnes posterioribus esse causas, quae mutuis quasi vinculis sic inter se connexae sint, ut a primis pendeant secundae, et proximae quaeque cum praecedentibus cohaerescant, atque id fati tamquam substantiam esse interpretantur*, hoc quis non videat, quam longe ab usu rerum et sensibus nostris abhorreat? Nam cum patres filiorum causae sint (oportet enim ut causae per proprietatem repetantur, ut hominis homo, equus equi sit in causa) qui liberis numquam operam dedere, sunt tamen cujuspiam filii, aut ante procreandi aetatem decessere, eos quorum tandem posteriorum causas esse dici convenit? Multi enim debilitantur, aut penitus abolentur, antequam vires indepti fuerint procreandi, quos profecto non video cujus rei causas esse dici oporteat. Age vero excrementa, quae per nonnullas corporis partes egeruntur, item monstra, quae praeter naturam eveniunt, et saepe adolescere nequeunt, sed protinus abolentur, quarum tandem rerum causas esse putamus? quod si cortex in amygdalis, exempli causa, testae gratia generatur, testa rursus propter nucleum, et stirpes idcirco irrigan-

Refellitur primum fundamentum Stoic.

gantur, ut crescant, et fructum ferant, plurima tamen in eisdem invenias, quae nullam hujusmodi rationem habeant, ut corrupti fructus, sive nuclei, vel qui prorsus exaruerunt. Quos profecto nullius rei posterioris causas esse dici potest. Ut si verum quaerimus, facile appareat, quemadmodum non omnia possunt efficere, sic non quidquid fit, causam habere, nisi forte ex accidenti, neque esse vel fore rei cujuspiam alterius causam. Nam quod isti talibus victi rationibus ad causarum effectuumque ignorationem confugiunt, quid aliud agunt, quam rebus difficillimis facilitatem praetendunt, latebram mendacio fabricantes? Hac enim ratione, vel absurdissima quaeque liceat defendere, et specie commentitia praetexere, velut causas quasdam, easque probabiles, sed nobis ignotas obtineant.

VI. Quae si vera sunt, multa nimirum citra causam efficientur, quamquam ne oratio quidem illa, vel si maxime veram esse condonemus, magnopere urget, alienum videri quidquam effici, quin causam habeat antegressam, nec id sententiam nostram labefactat. Nam et nobis, omissa hujusmodi resolutione, et consequentium causarum necessitate, constanter tamen hoc ipsum tueri licet. Atque adeo si proprie rerum efficiendarum causas libeat investigare, nihil umquam sine causa effici reperiatur. At non protinus quidquid futurum est, id omnino fatali necessitate procedet. Neque enim si Philippus sit, statim ut Carolum aut Fernandum aliumve filium generet, sitque posterorum causa necesse est. At si Carolus fuerit genitus, ut a patre tamquam a causa genitus sit, oportebit. Nam ut jacto fundamento, domum fieri non est necessitas, sed domo aedificata, jactum fuisse fundamentum, est necessarium: sic de causarum necessitate in operibus naturalibus opinari convenit, ut non prioribus posteriora necessario succedant, sed posterius effecta aliquam ex necessitate causam antecedentem obtineant. Tametsi quaedam hujusmodi sunt, ut habeant illa quidem causam, non tamen propriam, atque huc, dum ageret, spectantem, sed quam accidentariam nuncupamus. Thesaurus enim si cui serendi gratia fodienti repertus est, causam, ut reperiretur, fossionem habuit, non tamen propriam, nec hoc ipsum agentem, ut thesaurum inveniret. Nam causae, quae propriae intelliguntur, necessario et semper, vel certe magna ex parte, quod petunt, assequuntur: accidentariae vicissim raro. Atque hac quidem ratio-

Nihil fieri sine causa, non est argumentum necessitatis.

tione simul absque causa nihil fieri confirmare licet, simul casum et fortunam, possibile item atque contingens tueri, quarum rerum istis solum vocabulum retinetur.

VII. Jam quod esse potest apertius mendacium, quam quidquid aliud sequitur, hoc ab illo exsistendi causam mutuari, et quidquid antecedit, causam esse consequenti? cum in plerisque rebus, etiam quae nullo temporis intervallo inter se consequuntur, constet prius non esse causam posterioris. Nisi forte putamus, incessus statum esse causam, noctis diem auctorem, quod profecto non magis verum est, quam si quis tempestatem causam esse malaciae dicat, aut aestatis effectricem hiemem. Ut merito demiremur istorum seu inscitiam, seu pertinaciam oportet appellare, qui ut de tempestate et malacia diximus, sic rerum naturalium causas efficiendi tradunt; nimirum ut prius semper posterioris causam esse contendant: ad hunc enim modum quamdam velut catenam, et perpetuum causarum ordinem connectunt, quo minus quidquam sine causa efficiatur, non intelligentes videlicet compluribus in rebus priora, ut statim dicebamus, nihilo magis esse causas posteriorum, quam statum incedendi. Constat enim nec statum incessui, neque hunc illi vicissim esse causam, sed utrique stantis ac incedentis voluntatem. Dierum autem atque noctium, quibus status est ordo, atque constans vicissitudo, unam eamdemque causam esse, cui potest esse dubitabile? Exploratum est enim ipsarum et succedentium anni temporum causam esse solis circumactum, qui per obliquum circulum, quem *signiferum* nuncupamus, accedendo et recedendo vagatur, et auctor est plurimarum rerum vicissitudinum. Non igitur nox et dies, hiems et aestas, inter se catenatae consertaeque sunt, ut alterum alterius causam esse concludatur. Nec ob eam rem periculum est, ne mundus, et rerum, quae in mundo sunt vel efficiuntur, unitas dehiscat, et in partes diducatur, cum satis valeat solis hujusmodi motus continuitatem harum rerum conservare. Neque nisi incedendi, status fuerit in causa, protinus temere et citra causam fuerit incessus. Ex quo licet intelligere, hujusmodi causarum connexione ab istis excogitata, non recte causam esse redditam, cur nihil temere efficiatur. Nam ut motus et tempora a quibusdam causis proficiscuntur, non tamen motus a motu, neque tempus a proxime antecedenti tempore velut a causa dicitur emanare, sic de rebus statuendum est, quae in tempore et per motum efficiuntur.

At

VIII. At est, inquiunt, rerum efficiendarum aliqua causa, propter quam mundus unus est, atque sempiternus, et semper eodem modo gubernatur. Est omnino, et hanc quaerere, et quaenam sit statuere, philosophi vel in primis partes sunt, non tamen sic est accipienda, ut recentius a seniore generetur more nascentium animalium. Adde quod non quivis ordinis excessus dissipat ordinem universum, nec res ordinatas labefactat. Sed quemadmodum non quaecumque principis imperii transgressio regnum affligit, statumve ipsius evertit, ita si quid tale in ipso mundo committatur, perstat tamen universi felicitas, neque idcirco machina ejus dissolvitur. Nam si res haberet, quemadmodum isti arbitrantur: quid esset mortalium vita, nisi ludus quidam naturae tragicorum aut comicorum fabulis simillimus, personas singulis hominibus, quas nascentes induissent, sic agentibus ad naturae praescriptum in vita, ut histriones in scena solent ad dictata poëtarum? Et profecto non aliam causam fuisse puto, cur semper vel Democritus cachinnaretur, vel Heraclitus ploraret, nisi quia cum uterque versaretur, ut diximus, in hoc errore, vitam nostram ludum esse putabant, quod alteri ridiculum, alteri videbatur miserandum: cum esset magis stultitia ipsorum ridenda et miserabilis, qui putarent hominem tam perfectum animal, et divinitatis particeps, ad ludibrium et jocum Deo naturaeque fuisse procreatum.

Quid Democritus stulte rideret. Heraclitus ploraret.

IX. Quod vero ajunt de caelestibus corporibus, ipsorum virtute res nativas atque mortales gubernari, id in nostrae sententiae confirmatione satis, quam vim habeat, arbitror esse declaratum, gubernari quidem mortalia corpora vel plurimum caelestibus motibus, non tamen idcirco fieri cuncta necessario. At sunt causae caelestes necessariae. Sunt nimirum, nec istud nos inficiamur, si tamen hoc dicis, corpora caelestia ipsorumque motus, quae sunt nostratibus causae, sempiternae ac immortalis esse naturae: sed hinc non efficitur, ut ipsorum cuncta opera necessario procedant; tunc fieret, si necessarias diceres, quasi suum opus necessario perficientes. Sed quod sumitur, falsum est in eo sensu, corpora caelestia causas esse necessarias, praeterquam in quibusdam rebus, certe in caducarum rerum individuis nihil habet veritatis. Etsi enim sol et Sophroniscus causae fuerunt Socratis procreandi, tamen sole atque Sophronisco exsistentibus, fieri poterat, ne Socrates generaretur. Nam quod, causa eodem omnino sese habente modo, fieri posse negant, ut res tum sic, jam

Quomodo caelestes causae sint necessariae.

se-

secus efficiatur, hoc quoniam de causa dumtaxat efficiente (qualis est caelestis) loquuntur, probari minime potest, cum sit in ipsa materia momentum vel maximum, atque pro ejus discrimine magna plerumque varietas operum ab eodem efficiente sine ulla ipsius mutatione manet. Quando ignis eodem tempore ceram liquefaciat, quo lutum concernit, aridum lignum comburat, quo virens et madidum ne calefacit quidem. Cui similis est astrorum atque motuum caelestium ratio in res nostrates atque caducas. Neque enim semper Arcturus exoriens tempestatem facit. Quid ita? quia tempestatis materia non semper, aut in omni tractu est quanto, vel quali ad vim caelestem excipiendam accommodata. Quod si a rebus naturalibus fatalis necessitas manifestis rationibus excluditur, quid tandem existimare convenit de humanis actionibus et motibus animi voluntariis? Quamquam mirum est profecto, quae isti portenta confingant, dum humanis actibus eamdem, quam rebus naturalibus necessitatem imponere machinantur. Sic enim disserunt: Cum plurimae rerum atque eaedem inter se distantissimae naturae habeantur, siquidem non solum inter animata et animae expertia naturae discrimen exsistit, verum etiam animantium inter ipsa, pro sua rem quamque natura officio sibi delegato fungi atque proprium munus obire, ut quae fiunt a terra, natura terrae efficiantur, ignis, quae ab igni, animalium, quae ab animalibus.

Magnum momentum in materia.

Stoicorum argumentum quid concludat.

X. Quod autem pro sua natura cuique rei efficiatur, id ut aliter fiat, fieri nullo modo posse contendunt; fieri igitur necessitate. Nam hoc esse fieri necessitate, non vi allata fieri, sed aliter effici non posse; ut lapis si demittatur, nulla incussa vi descendit, sed sponte sua et pronitate naturali: simili modo ignis nullius violentia conscendit, ne tamen sua sponte efferatur, fieri nequaquam potest. Quod cum argumento, ut ipsis videtur, invicto collegerunt, se nescire profitentur, cur in animalibus quisquam his animadversis aliter putet evenire: quippe quibus suus propriusque motus sit ab ipsa natura tributus, quem naturalem impetum sive appetitum esse tradunt. Quandoquidem omne animal, in eo quod est animal, per appetitum moveri ajunt, sic fato per animal illum motum obeunte. Ita cum motus omnes, et omnia mundi opera partim per terram exempli causa, partim per aërem, quaedam per ignem, alia denique aliorum ministerio a fato perficiantur, quaedam effici per animalia, quae tamen nihilo minus, quam cetera fatali necessitate fiant,

quam-

quamquam quia per animalia fiunt, in animalibus esse ac ipsorum potestate dicantur, cum hoc solo discrepent ab aliis motibus, quod hi per impetum sive appetitum, ceteri per gravitatem, levitatem, frigus, calorem, aliasve causas edantur. Ex qua sententia jam error ille manifestissimus consequitur, nulla ratione tolerandus, ut neque inanimatis animalia bruta, neque his homines ulla ex parte perfectiores habeantur. Quid enim refert, gravitate an appetitu seu voluntate res moveantur, si tam haec, quam illa ministra dumtaxat est, et merum instrumentum fati? Nisi forte (quod nemo sanus diceret) inter fabrorum instrumenta malleum incude, vel hanc forcipibus nobiliorem, aut perfectiorem esse putamus.

Sequitur hominem nihilo praestare brutis.

XI. At sentiunt animalia, cum cetera sint hujus facultatis expertia, intelligit homo, quod aliis animantibus non datur. Et quid tandem hoc est praerogativae, si cum multa et varia intellexeris, in oppositum fati conari nihilo magis queas, quam lapis in sublime conscendere? Atque adeo nostra conditio hoc esset, quam non intelligentium, deterior, quo sumus in rebus dignoscendis perspicaciores: cum cetera ea tantum via ingrediantur, quae ab ipsis sola cognoscitur; nos cum multas et diversas cognoscamus, una tamen, et ea pessima plerumque ingredi fatali necessitate compellamur. Neque enim refert, qua nos ratione fatum cogat, volentes an invitos; cogit certe: ut nihil interest, blanditiis imperiosis quisquam, an minis ad praecipitium deducatur. Constat autem hoc esse falsum, et animalia muta inanimatis esse potiora, hominem utrisque: non igitur fiunt omnia necessitate, scilicet quoniam multa sunt in potestate animalium, non hominum tantum, sed etiam brutorum, quamquam non proprie, nec ita, ut in ipsis liberum arbitrium intelligamus. Errat enim siquis putat canem verbi causa, cum ad bivium pervenerit, necessitate naturali, qualis est in motibus inanimatorum, alterutra via procedere, quin sit quodam modo in ipsius potestate, consistat, an pergat, hanc, an illam viam ingrediatur; nisi quod, quemadmodum homo rationis, sic propemodum ille judicio sensus obsequitur, ut indicat saepe ipsius in talibus locis cunctatio, et vagi nonnumquam discursus recursusque investigantis. Atque hoc quidem mihi potissimum animalia a non animatis differre, et ipsis praestantiora esse videntur. Quandoquidem lapidem ita semper moveri notamus, ut, nisi re quapiam externa cum descendit excludatur, cursum teneat ad perpendiculum, nec ante consistat, quam sit na-

Deterior esset hominis, quam brutorum conditio.

ctus locum sibi naturalem : cui similis est ratio ceterorum inanimatorum : humana vero voluntas hoc plus habet, quam impetus animalium, libertatis, quod licet voluntas ab intellectu, sensu, aut viso, bonum vel boni speciem ostentante moveatur, nihil tamen horum est causa, quae ipsam cogere sic valeat, ne integrum ipsi reservetur, rem propositam rejiciat, an amplectatur. Nam etsi voluntas semper spectet ad bonum, identidem tamen intellectus in eadem re duplex et diversum bonum ostendit : exempli causa, utile si petatur, si fugiatur honestum : quod cum accidit, in potestate voluntatis est, utrum bonum prosequi malit, utile asciscendo, an honestum rejiciendo : ut dubium esse non possit, quin facultatem habeat oppositorum. Ad summam tam vaga est atque libera voluntas (ne quis eam trahi semper majore bono, aut ipsius specie cavilletur) ut in re, quam utilem simul et honestam, adde etiam, si placet, jucundam intellectus judicaverit, possit, ut edere volendo, sic actionem suam non volendo continere. Si non valet rem etiam aversari, omni bono fastidito, ut dicat secundum poëtam : *Video meliora proboque, deteriora sequor.* Cujus rei siquis confirmationem requirit, experiatur in se ipso, nullum argumentum praeterea desiderabit.

Voluntas cogi non potest.

XII. Sed isti cum rerum omnium fatalem necessitatem inducerent, tamen velut metuentes invidiam, ne si incredibilia et cum hominum consensu pugnantia praeciperent, in eam impudentiam inciderent, quam Martinus, ut est mortalium impudentissimus, ne minimum quidem reformidavit, liberum arbitrium tueri, quacumque poterant ratione, conabantur. In quo illud constanter in primis adjiciebant (est enim huic opinioni maxime consentaneum) liberum arbitrium non magis hominum, quam ceterorum animalium naturam attingere. Eos igitur motus in potestate animalium esse dictabant, quibus fatum per animalia fungeretur : et cum ab ipsis quaeritur, qui fieri possit, ne sit liberum arbitrium sublatum, si res omnes fatali necessitate fiant, tergiversantur, et incommoda, utcumque possunt, effugere tentant. Sed nihil proficiunt, nam praeter nomen arbitrii nihil animalibus praecipui relinquitur. Ajunt enim liberum arbitrium positum esse in appetitu et assensione, atque id demum esse animalia libero arbitrio fungi, non citra sensum in sublime vel deorsum ferri pronitate naturali, ut ignem aut terram, sed appetitum et assensum, quacumque is vel ducat vel revocet, assectari : quod est

Pudentiores Stoici, quam Lutherus.

est haud dubie falsum. Neque enim libero arbitrio tunc animal utitur, cum speciem seu visum objectum insequitur, et in id, quod videtur, impetit, sed hoc esset fortasse munus libenter obire. At non si quid est libens, id protinus a libero arbitrio proficiscitur. Est enim libens, quod ex assensione non violenta procedit: in nobis autem nostroque arbitrio id esse dicitur, quod cum ratione et consilio administratur. Ita quamquam sit libens, quidquid est in potestate nostra, non tamen licet reciprocare, ut vicissim omne libens sit in nostra potestate. Nam quidquid animalia rationis expertia impetu et assensione faciunt, libenter faciunt: liberum vero arbitrium homini peculiariter est a natura tributum. Quid est enim hominem esse rationis participem, nisi rationem in se obtinere judicem, et objectas rerum agendarum fugiendarumque species discernentem atque eligentem? Itaque cum animalia rationis expertia, qualiscumque rerum facies objicitur, his obsequantur, et easdem causas assensionum atque impetus habeant, homo ratione praeditus est, qua rerum agendarum visa extrinsecus allata dijudicat, taliane sint, qualia esse videntur, ut falsis imaginibus rejectis veritatem rerum complectatur. Quo fit, ut saepe a rebus jucundam speciem praeferentibus cohibens, quo in ipsas agitur, appetitum abstineat, ratione videlicet hujusmodi viso refragante, et multa perinde, quae videntur utilia, rejiciat. Ut plane intelligatur, liberum arbitrium in assensione rationabili consistere, quae a consultatione proficiscitur, magno istorum errore, quibus esse placet in assensione atque impetu animali. Nam quid aliud est esse rationis particeps, quam esse principium actionum? Quemadmodum ergo esse animalis in eo consistit, ut impetum habeat animalem, ignis, ut calidus sit et calefaciat (si recte hoc a quibusdam traditur:) sic hominis esse in hoc, ut rationabilis sit, id est, in eo quod tam agendi, quam non agendi principium obtineat, prorsus ut qui liberum arbitrium ex nobis tollunt, eos hominem ex homine tollere, non possit dubitari.

Non est idem libenter, quod libere agere.

Quid sit hominem esse rationis participem.

Hominem tollit, qui liberum arbitrium tollit.

XIII. Nam quod ajunt, quae per hominem fiunt, ea non posse aliter quam per consultationem fieri, propterea quod homo consultandi facultate censeatur, id quidem probari non potest, quia non quae facimus, omnia consulto facimus. Sed plerumque instante gerendae rei occasione, consultationem omittentes ad munus obeundum properamus. Saepe etiam negligentia aliave causa quapiam consultare praetermittimus. Quod si quaedam consulto, alia secus per ho-

homines fiunt, perabsurdum dictu est, haec esse in hominum potestate, quae consulto efficiuntur, propterea quod nihil per ipsum aliter fieri, quam per consultationem possit. Porro si quaedam consulto facimus, quaedam inconsulto, nimirum quae per nos fiunt, ea falsum est (quod isti tradunt) sic fieri simpliciter, ut quae per alias naturas efficiuntur: quod si nobis per naturam licet quidpiam inconsulto facere, eisdem haud dubie aliud per consultationem efficere licebit, non id tantum, quod citra consultationem facimus. Sed neque illud verum est, idcirco ab hominibus obiri diversa munera, quod externae causae eaedem genere tum sic, jam aliter impellant, ut homo nequeat oppositum ejus, quod agit, efficere. Neque enim quae per causam fiunt, ea semper ab externa efficiente causa proficiscuntur, cum aliquid in nobis nostraque potestate ob eam rem esse dicatur, quia nos ipsi in haec, quae sic efficiuntur, liberam facultatem habemus, atque eorum velut arbitri et domini sumus, non causa quaepiam, quae necessitatem extrinsecus afferat. Quapropter tales motus absque causa facti esse dici solent, scilicet quia praeter nostrum arbitrium a nulla externa causa proficiscuntur, homo enim principium est et causa suarum actionum. Et profecto esse hominem, nihil est aliud, quam agendi principium in se ad hunc modum obtinere, ut globus causam in se continet, ut per declive volutando deferatur. Quare cum cetera externis causis obsequantur, homo unus animalium immunis est ab hac obediendi necessitate, quoniam hoc est ipsius esse, ut principium in se atque causam obtineat suarum actionum, et ne prorsus causas extrinsecus circumscribentes assectetur. Quod ni ita esset, profecto semper in unum scopum intuentes ferremur, et semper eodem modo judicaremus: quod falsum in primis esse magno argumento est, quod rem jam propter sui honestatem petimus, tum propter jucunditatem, nonnumquam quia commoda nobis est et fructuosa, ut non relinquatur dubitatio, nullas causas externas esse hujusmodi actionum auctores et effectrices. Quare ut qui novit terram pondere suo descendere, animalia per impetum agere, quod talis sit ipsorum natura, is nullam causam praeterea requirit; sic nulla causa investiganda est cur, quae sint in hominis potestate, variis modis efficiantur, animadvertentibus id demum intelligi hominem esse, principium esse et causam liberam suarum actionum. Sed neque illud verum est, homines inito consilio, ei, quod ipsis videtur, assentire, ac perinde rerum visum non secus at-

Homo principium est et causa suarum actionum.

que

que ceteras animantes consectari. Neque enim quidquid videtur, est visum, cum visum simpliciter et citra rationem a rebus externis suggeratur: quo fit, ut in animalibus rationis expertibus plurimum dominetur. *At quaedam*, inquiunt, *per rationem esse talia videntur*: certe: sed cum causam, ut hujusmodi esse videantur, a ratione mutuentur, nemo recte visa haec, faciesque rerum nuncupaverit. Nam qui perpensa examinataque re per consultationem ipsi ac ratiocinationem astipulatur, is sibi causa exsistit assentiendi. Ac liberum quidem arbitrium rerum necessitate deleri, et qui liberum arbitrium tollit, hunc hominem omnino tollere, satis est a nobis explicatum.

XIV. Venio ad illud argumentum de deorum vaticiniis et praecognitione rerum futurarum, quo isti philosophi putabant causam suam vel in primis confirmari, et cui confidit maxime omnium Lutherus. Sed hic locus aliter tractandus erit, cum hujus haeretici captiones separatim refellemus, aliter nunc, dum physicos ratione naturali deorum praescientiam, et Chaldaeorum praedictiones, quibus similiter occurritur, allegantes refutamus. Deos enim futura praescire non solum esse probabile confirmant, sed dictu etiam nefas ab ipsis horum quidquam ignorari: hoc si verum sit, effici procul dubio, ut cuncta fiant necessitate, et fato quodam inevitabili procedant. Quidquid enim futurum esse praecognoscant, nisi necessario, ut ipsi praecognoverint, eveniat, sed fieri aliter possit, consequens esse, ut sua saepe dii opinione fallantur, vanaque sit ipsorum praecognitio, rebus in diversum, atque ipsi praeviderint, recidentibus: hujus porro praecognitionis caput ad cognitionem referunt fatalis causarum connexionis. Neque enim potuisse Apollinem Lajum ab Oedipo filio obtruncandum, et matrem Jocastam uxorem ducendam esse praevidere, nisi prospexisset connexione causarum necessaria contineri, ut Lajus Oedipum procrearet primum, deinde servo exponendum daret, tum hic alteri pastori, et sic Regi Corinthiorum Polybo traditus, apud ipsum ignoratis parentibus ad multam aetatem educaretur, et cetera quae poëtae tradiderunt: nota est enim fabula, quam Sophocles in Oedipo tyranno accuratius exsequitur, ut rediens ille ab oraculo Pythio ignotum patrem exasperatus in via conficeret, et postremo Thebis Jocastam duceret. Sed hac difficultate, quae maxime omnium quibusdam videtur inexplicabilis, se Alexander Aphrodisiensis superstitiose minime patitur implicari; sed negans talem deorum praecognitionem, inextricabilem nodum abscindit magis, quam

Fundamentum 2. Stoicorum de deorum vaticiniis.

Responsio Alex. Aphro. ad deorum praecognitionem.

quam dissolvat, ut Macedo ille Gordianum. Nam si hoc, inquit, rerum natura patiatur, et fieri posse permittat, utique futura a diis potissimum praecognosci dictu fas est, et maxime rationi consentaneum. Sin autem hujusmodi praecognitio, ut impossibilis a natura renuitur, profecto ne diis quidem futura praescire datum esse putare convenit. Nam quae sua natura fieri nequeunt, ea nihilo secius apud deos suam naturam retinere, cum diameter lateri fieri commensurabilis, ne a diis quidem immortalibus possit, nec ut bis duo sint quinque, aut praeteritorum quidquam non sit elapsum. Sed ne velle quidem deos, quae natura fieri nequeunt, efficere. Itaque res, quarum est ea natura, ut fieri perinde atque non fieri possint, deos omnino futuras, aut vicissim non futuras praescire non posse: quoniam talis facultas hujusmodi praecognitione tolleretur. Quare qui velit, inquit, eam potestatem retinere, is deorum certam praecognitionem negabit: quod ipsum adversariorum sermone confirmat, qui deos idcirco futura prospicere dicunt, quod ita sint futura necessario; non praecognituros, si res sese aliter haberet: ut appareat diis eamdem imbecillitatem ipsorum sententia conferri, si facere impossibilia non posse, debet imbecillitas ac impotentia nuncupari: per hanc enim praedictionem nihilo majorem vim numinibus attribuunt, sed hoc praesumto, talem rerum naturam inducunt, neque sensibus consentanea dicentes, neque usui rerum consententia. Siquidem eadem via liceret, multa impossibilia fieri posse concludere, ut si quis ad hunc modum colligeret: Absurdum est dictu deos ignorare, quot mensuras, exempli gratia, quot ulnas pateat infinitum: infinitum igitur certis atque definitis ulnis absolvitur, diis aliter ignoraturis, quot ulnis illud mensuretur. Sed quoniam futura praecognoscere datur, et talia qualia sint, praecognoscere, dubium esse non debet, quin contingentia qui praecognoscit, hic ea ut contingentia praecognoscat. Neque enim praecognitio facit, ut contingens necessario sit eventurum, quod ipsum licet ex divinis praedictionibus intelligere. Nam qui ita praedicunt, ut simul consulant et exhortentur ad electionem actionemque rerum opportunarum, ii profecto res non quasi futuras necessario praedicunt.

XV. Ad summam, inquit, si diis isti cuncta possibilia esse dicant, sintque etiam impossibilia diis possibilia, numquam tamen demonstrabitur, propter futurorum praecognitionem, ut quaecumque fiunt, necessitate efficiantur: sin autem impossibilia diis quoque talia

lia esse concesserint, primum eorum partes sunt, hujusmodi praecognitionem haberi posse docere, deinde compotes deos illius esse demonstrare: quoniam neque manifestum est, neque rerum usui consentaneum, deos ad hunc modum res futuras praevidere. Neque enim se divinationem tollere, neque futura a diis praecognosci inficiari, sed ita praecognosci contendere, atque hominibus per vaticinia praedici, ut sese habet rerum ipsa natura, ne mortales ea commoditate fraudentur, quae maxima ex divinatione contingit, ut aliqua incommoda caveamus, in quae, nisi Deus consuluisset, incidissemus. * Quam Alexandri sententiam, tametsi pias Christianorum aures hoc ipso statim offendere posse intelligerem, quod certam Deo rerum futurarum praecognitionem abrogare videatur; idcirco tamen silentio non putavi hoc in loco praetereundam, ut ingeniosus lector etiam atque etiam consideret, num haec a nostrorum theologorum decretis non longe, si aeque interpretentur, abhorreat, qui Deo tradunt futura, qualia ipsa sunt, praecognosci. Hoc est, contingenter futura, si contingentia sint: si ex necessitate, necessario. Ceterum de veri Dei praecognitione, cum privatim Martinum refellemus, accuratius disputabimus.

XVI. Nunc ad Apollinis et ceterorum daemonum, qui falso dii esse putabantur, vaticinia, quibus mentes mortalium eludebant, id quod verissimum est, respondeamus: ignorasse illos res futuras, et ut vera quaedam, sic multa falsa praedixisse; sed partim ipsorum dolis, partim hominum levitate factum esse, ne illorum mendacia contrariis rerum eventis apertissime deprehenderentur. Illi enim responsis flexiloquis, ambiguis, obscuris oracula reddebant: homines vero quidquid evenisset, sic interpretabantur, ut ipsum oraculo praedictum esse videretur. At nonnulla vere, atque adeo multa Pythius Apollo, quae rei certissimus eventus confirmaret, praedicebat, nisi libeat mendacii omnes propemodum veterum historiarum scriptores condemnare. Certe multa, sed quae tum casu evenirent, tum ordine naturali quidem, minime tamen necessario. Daemones enim quid causae caelestes ipsaque natura vel efficiant, vel moliantur, multo exactius, quam sapientissimus quisque morta- lium

Qualia erant deorum responsa.

* In editionibus Parisiensi Colinaei, et Coloniensi desunt quae sequuntur usque ad *τὸ necessario*, desumta ex editione hujus operis principe; et post verbum *incidissemus* statim sequitur: *Sed Alexandrum cum suâ de praecognitione deorum sententia dimittamus. Ceterum de veri Dei*, cet.

lium cognoscunt. Cum igitur constet naturae conatus magna ex parte procedere, quod signa naturalia portendere intelligerent, id fore praedicebant. Sed (quod est nostrae sententiae sane magnum argumentum) non ignari coepta naturae nonnumquam causis externis, atque casibus impediri, praesertim ubi locus sit humanae voluntati, omnibus responsis noctem, quam maxime poterant, offundentes, latebram obscuritatis adhibebant.

De astrologorum responsis.

XVII. Eadem fere cadunt in Chaldaeorum praedictiones. Neque enim dubium est, quin Mathematici non dico casu (quamquam id saepius efficiatur) sed ex arte, quae plurimorum et hominum et annorum observatione confecta est, quid natura moliatur cognoscentes, vera praedicant; sed plerumque falsa, non solum ob artis ignorantiam, qua ipsi caecutiunt, aut ejusdem imperfectionem, quam isti causantur, verum quia non semper naturae molimina, neque pariter ubique procedunt. Unde fit, ut saepe, cum pluviam fore certissimis signis portendentibus ex arte sua praedixerint, tamen pro ratione materiae, hoc est, vaporum exhalantium, qui solent in aquam concrescere, hic abunde pluat, ubi copiosi sunt et idonei; illic materia parce suppetente guttae cadant rariores; alio in loco, ubi haec penitus defecerit, ne nubila quidem appareant. Quod profecto Mathematicis non deberet esse fraudi, qui pluviam non quasi necessario in illo tractu futuram esse praedixerint, sed ita demum, nisi causis caelestibus obstiterint impedimenta, quominus, quod petunt, assequantur. Porro ut in hujusmodi rebus materia et aliae quaedam externae causae naturae fatique conatibus interdum obsistunt, sic in rebus agendis hominis vaga et libera voluntas pronitati naturali, quam solam Mathematicus ex motibus astrorum potest praedicere. Hanc enim siquis natus parum felicibus astris, velit evincere, potest rebus oppositis assuescendo in tantum superare, ut in oppositum confirmatum habitum, hoc est, alteram naturam illi, qua fuit in lucem editus, contrariam nanciscatur.

XVIII. Nam quemadmodum aleatori, ut divinus Plato dicebat, optimus quisque jactus exoptandus est, sed quidquid ceciderit, eo, quam commodissime fieri possit, utendum: quorum alterum, hoc est, feliciter jacere, non est in lusore positum, alterum est in ipsius industria, ut dexter jactus aptissime ad vincendum accommodetur, sinister ut quam minime possit officere: sic expetendum cuique homini est, ut optimam habitudinem a natura sortiatur, quod est supra

pra ipsius facultatem: ut autem rectam confirmet ac augeat, vel pravam vicissim emendet et corrigat, non est votis aliunde petendum, sed a prudentia cuique sua, modo velit, per consuetudinem et studium suppeditabitur, quod Socrati et Stilponi accidisse supra memoravimus. Quos si Martinus Lutherus fuisset imitatus, profecto numquam eo malorum processisset, neque se tot tantisque flagitiis sibi et Germaniae perniciosissimis obligasset. Nunc cum pronitati naturali, quae pessima huic monstro nascenti contigerat, non modo non restiterit, sed etiam sacrilego et depravato animo per summum studium indulserit, quali sua ruina multos homines involverit, difficile est sine magno dolore meminisse. Natus est enim Martinus, ut ab hominibus fide dignis accepimus, astris tam incommodis et importunis, ut ex ipsius genitura natalitiisque sideribus, si quid veri ratio habet mathematicorum, facile appareat, ipsum ad talia scelera patranda maxime fore propensum et accommodatum. Habuit enim horoscopum capricornum, qui, nisi aliorum astrorum benigniore aspectu temperetur, falsa religione solet nascentium animos imbuere, et homines facit simulatores, mendaces, inconstantes, loquaces, infidos, libidinosos. Oppositio Martis et Mercurii vanitatem rursus et mendacitatem Martini confirmat, quatuor planetae in nona caeli regione magnas eum turbas falsa specie religionis concitaturum esse portendebant. Quam vitiosissimam proclivitatem ratione corrigere, usque adeo numquam tentavit, ut omni studio et opera alere et augere contenderit, et cunctis animi viribus fovere perseveret.

Genitura Lutheri.

XIX. Sed redeamus ad Chrysippum et fati patronos Stoicos, et eorum pertinaciam, quia coepimus, propriis suisque dictis refellamus. Nam licet res in fabulis, quas illi sequuntur, more veterum agatur, ratio tamen nihilominus valebit in Martinianos. Illi enim cum multi sint in laudanda divinatione, quam se solis auctoribus stare profitentur, & hanc in fidem adducant fatalis necessitatis, non solum a vero longissime abhorrent, sed prodigia quaedam, et prorsus aliena de diis comminiscuntur. Rogati enim cur, si necessitate fatali res omnes eveniunt, responsa deorum sciscitantibus oracula in consilii exhortationisque morem reddantur, quasi accepto responso, quaedam homines et cavere valeant, et efficere: ut responsum, quod in testimonium adduci solet, Lajo Pythium consulenti redditum declarat. Cui Apollo: *Ne committas*, inquit, *ut filium quempiam progeneres: si procreaveris, obtruncaberis ab ipso, et tota domus tua cruentabitur.*

Ad hunc igitur modum interrogati respondent, idcirco deum sic respondisse Lajo, ut quae fato futura erant, adimplerentur. Nam quae de Lajo atque Oedipo commemorantur, non fuisse eventura, nisi Apollo eo modo respondisset. Neque enim Lajus filium, quem ebrius genuerat, exposuisset, nec ille a pastore traditus Polybo Corinthio, adulta aetate patrem, cui ignoto ignotus obviam factus est, interemisset, neque parentes domi educatus ignorasset, ut propter ignorationem alterum in via occideret, alteram uxorem duceret. Ut haec igitur adimplerentur, totaque fatalis fabula perageretur, deum tradunt per hujusmodi responsum speciem Lajo praebuisse, quasi quae portenderentur, effugere atque evitare posset. Ita procreatum per ebrietatem filium exposuisse, dum putat se venientibus malis ad hunc modum occurrere, quae quidem expositio Oedipi, caput fuit et fons, unde scelera omnia, omnes impietates et incestus tragici manarunt. Quae qui ad hunc modum edisserunt, quo pacto divinationem ejusque commoditates, ac deorum in homines pietatem tueantur, ipsi viderint: mihi certe tali sententia cuncta haec everti atque corruere videntur. Nam divinatio quid esse aliud intelligitur, quam futurorum praenuntiatio? At isti non praemonitorem Apollinem, sed eorum, quae praedicit, causam et auctorem faciunt. Nam quae non aliter futura erant, quam si deus eo modo respondisset, immo quae ut perficerentur, deus ita respondit, ea profecto a deo non praenuntiata praedictaque fuisse, sed confecta ab eodem peractaque fateri convenit.

XX. Quod si deos ceteris vatibus aliquo praestare par est, ut certe est, in eo profecto praestant vel in primis, quod mortalibus, ut fiant etiam votorum compotes, opitulentur, non quod eos in aerumnas et calamitates inducant. Cum istorum interim sermone tantum absit, ut Pythius Lajo fuerit opitulatus, ut omne studium omnemque conatum eo contulerit, ut nullum esset scelus, nulla tanta impietas, qua ipse ipsiusque domus non pollueretur. Quae si vera sint, haud equidem video, quomodo sententia Epicuri, qui deorum tollit providentiam, non plus habeat pietatis, aut cur omnis temeritas tali providentiae non longe debeat anteferri. Sed istos jam cum suis figmentis omissos faciamus, quorum studio vincendi eo processit pertinacia, ut si quam aliam fabulam nacti fuerint ex tragicis portentis poëtarum, nihil sint recusaturi, quominus et fidem adhibeant, et inde fatalem necessitatem confirmare conentur. Non

vel

vel si Medea narretur alienis filiis consuluisse, suos propter pellicatum obtruncasse; aut Thyestes quidam pro cibo filiorum carnibus usus, tam lautas epulas fratre Atreo ministrante. Quos aequius erat et philosophi gravitate dignius, haec fabularum argumenta ut commentitia propter incommoditates, quae consequuntur, refellere, quam propter argumenta tot difficultatibus atque incommodis implicari. Quo fit magis istorum perversitas insignis, qui non modo absurdissimis quibusque fidem habent, sed causas etiam, cur ratione fiant, reddere conantur. Sed de his hactenus, satis est enim sententiae absurditatem, in quaestione quaque demonstrare.

XXI. Restat ut aliud argumentum, quod isti ad tollendam liberam hominis facultatem excogitarunt, quam vim habeat, explicemus, et quam nihil procedat, exponamus. Nam si ea, inquiunt, in nobis sunt, quorum perinde opposita efficere positum est in nostra potestate, et haec sunt laudationum vituperationumque materia, in quae homines adhortari solemus, et a quibus deterrere, denique pro quibus mortales tum suppliciis, tum vicissim honoribus afficiuntur; nimirum neque prudentia valere, neque ceteris virtutibus praeditos esse, situm erit in hominum potestate: quoniam qui virtutem habet, non valet idem simul oppositum vitium excipere, non magis quam virtutem contrariam admittere, qui jam vitio aliquo teneatur, nec qui vitiosus est, huic jam licet non esse vitioso. Atqui absurdum dictu est, neque virtutes neque vitia esse in nostra potestate, ac proinde nec in ipsis laudationes et vituperationes versari. Non igitur liberum arbitrium ejusmodi esse, ut vulgo homines opinantur, sed virtutes et vitia aliter esse in hominum potestate, scilicet quia, quamvis effugi vel declinari nequeant, per ipsos tamen obeuntur. Quod argumentum refellere, atque ejus imbecillitatem aperire in promtu est parvique negotii, si habitus hujusmodi, quomodo sint in nostra potestate, explicuerimus. Habitus enim non ob id dicuntur esse in nobis, postquam fuerint ingenerati, quia et non habere aeque sit in nostra potestate: sed quoniam, antequam ingenerentur virtutum aut vitiorum habitus, optio nostra est, hunc, an oppositum habitum induamur. Quae ratio perinde valet in artibus et disciplinis, quibus cum fuerint artifices instructi, non est jam in ipsorum potestate earum habitibus non esse praeditos; ante tamen quam edocerentur, haberent ipsos, an non haberent, integrum eis erat atque permissum: ut intelligatur, longe dissimilem in futuris,

Fundamentum tertium Stoicorum refutat.

Quomodo habitus sint in nostra potestate.

atque in praesentibus et praeteritis esse rationem. Nam quae sunt, quaeque fuerunt, haec non esse vel non fuisse minime licet: quod vero futurum est, non esse idem potest. Quoniam igitur ante virtutem obtinendam verum fuit dictu posse hunc, qui obtinuit, non obtinere, idcirco virtutem obtinere in potestate ipsius esse dicitur: quod si prudenti virtus, qua censetur, in ipso protinus ortu natura contigisset, neque ejus opera fuisset diligentiaque parta, nimirum prudentem esse, non esset positum in prudentis potestate, non magis quam bipedem esse, rationisve participem, nec ullam laudem, quod talis esset, mereretur. Sed homines fortasse in admirationem sui converteret, quod a natura fuisset tam praestanti munere donatus. Eos enim laudibus prosequi consuevimus, qui cum essent tenui valetudine et imbecilli natura, ut valentes ac firmi essent, cura et exercitatione fuerunt consecuti, studium videlicet ac providentiam commendantes. Nam si quos nullo suo labore ac solicitudine, sed sponte naturae firma et robusta valetudine conspexerimus, felices eos et fortunatos appellamus, quod sponte his citraque laborem suppetat, quod alii boni consulunt, si per magnos labores atque curas consequantur. Hoc enim tantum abest, ut materia sit legitimae laudis, ut saepe ad imminuendam gloriam usurpetur, si, quo excellere quispiam existimatur, hoc ei beneficio naturae contigisse, non cura industriaque ipsius comparatum fuisse dici possit, quemadmodum carmen illud Homericum docet, quo Agamemnon Achillis insolentiam superbiamque coërcet.

Quod natura contingit, non est materia laudis.

Iliad. I. v. 178.

Εἰ μάλα καρτερός ἐσσι, θεός που σοὶ τόγ' ἔδωκεν.

Quod est Latine:

Robore si praestas, dedit indulgentia divum.

XXII. Quod perinde, ac multo etiam magis in virtutibus, si cui natura contigissent, eveniret. Ut Deum immortalem non laudamus propter partas virtutes, quae in eo nullae sunt, sed propter insitas et coaevas, ac, ut theologi loquuntur, *consubstantiales*, ipsiusque praestantem naturam admiratione prosequimur: quod cum nequeat hominibus suppetere, ne postulandum quidem est a natura. Natura enim possibile atque impossibile philosophi metiuntur. At cum virtus propriae cujusque naturae perfectio sit, nec fieri possit, ut quod imperfectum est, ad perfectionem pervenerit, ne fieri qui-

Natura est mensura possibilis et impossibilis.

quidem valet, ut homines, qui, ut cetera, nascentes imperfecti sunt, cum virtutibus procreentur. Neque tamen inficias eo, naturam hominibus ad virtutem obtinendam opitulari, quibus constat quaedam velut semina virtutum cum mente ipsarum capaci naturae beneficio suppeditari, quae si studiose curentur, et accuratius excolantur, more frugum adolescunt, et fructum uberrimum ferunt: eadem neglecta jacent, interdum etiam funditus exstirpantur. Quae vis ceteris animantibus negata facit, ut homo, licet corporis viribus a plerisque animalibus superetur, natura tamen praestantior ceteris omnibus habeatur. Nam si homines cum virtutibus nascerentur, aut virtutum illa semina crescentibus hominibus, et ad perfectionem tendentibus ultro augescerent, suaque sponte provenirent, ut ingrediendi robur, ut dentes, ut barba, et cetera, quae nulla nostra cura suo tempore per naturam contingunt: profecto virtutes non magis in nobis essent, quam singula, quae modo memoravi. Ita prudentia, fortitudine, ceterisque id genus virtutibus mortales omnes omnino, vel certe magna ex parte praediti essent: nec laudibus, vituperiis, praeceptis, adhortationibus locus relinqueretur: nec superesset aliud, quam ut virtutum divinitatem admiraremur, et has sortitos felices esse diceremus. Sed quia res longe aliter habet, neque mortales cuncti, vel magna ex parte (quod signum esse solet rerum per naturam suppetentium) virtutibus instructos esse cernimus, sed boni consulimus, si unum aliquem nacti sumus, qui praesidium a meditatione disciplinaque petens, dum ferret deficienti naturae suppetias, id consecutus fuerit, ut quantum belluis homines antecellant, possit esse documento: satis intelligitur virtutes comparare, situm esse in nostra potestate, nec immerito laudari bonos, aut vitiosos injuste vituperari, nec exhortationes esse supervacaneas, aut nequidquam leges adhiberi, quas ad recte beateque vivendum duces habeamus.

XXIII. Neque vero virtutes et vitia ob id tantum sunt in nostra potestate, quod antequam nobis ingenerarentur, hoc ipsum erat optionis studiique nostri, verum etiam quia hujusmodi habitibus ingeneratis, superest etiamnum facultas in nobis eosdem abjiciendi, et in oppositos per oppositam consuetudinem commutandi. Quamvis enim qui fortis est, is timidus simul esse non possit, potest tamen fortitudinem, quam sibi subeundis periculis assuescendo pepererat, consuetudine rerum oppositarum amittere. Eadem ratio liberalitatis et

et avaritiae, ceterarumque virtutum et vitiorum, quae mores attingunt, reperietur. Nam quod natura cuipiam adest, id nulla cura, nulla consuetudine in diversum agas: ut saxum, quod naturali atque insita gravitate defertur, nemo quamlibet saepe in sublime jaciendo, sic afficiat, ut assuetum aliquando ipsum sua sponte superiora capessat, cum interim mores hominum alii et alii pro discrimine consuetudinis efficiantur. Ad haec in rebus naturalibus primum habitus a natura mutuamur, deinde officiis per ipsos muneribusque fungimur, ut videndi habitum non nobis ipsi peperimus, sed cum nobis sponte naturae suppetat, videndi fungimur officio. In iis autem, quae non natura proveniunt, ex operibus et actionibus habitus nobis comparamus: neque enim secus artifex quis efficitur, quam si artis munera saepe ad praescriptum docentis obierit. Cum igitur virtutes per curam nobis ac meditationem contingant, saepe enim a voluptatibus temperando temperantes efficimur, ut fortes, pericula identidem subeuntes, dubitari non potest, quin virtutes nobis studio curaque nostra, non sponte naturae contingant.

XXIV. Age vero qui virtutes vitiaque mortalium referunt ad fatalem necessitatem, nec libertati nostrae permittunt, virtutumne via, an vitiorum ingredi malimus: quomodo ii, si sibi constare velint, hominem, propter quem ceterae animantes gignuntur, et ad cujus salutem conservationemque pertinent, ab eo queant vindicare, ne omnium animalium pessimus fuerit a natura productus? Quoniam, excepta virtute, istorum sententia nihil est in bonis, in malis nihil, si vitium excludas. At cum in ceterorum animantium nullum neque virtus cadat neque vitium, homines plerique omnes mali sunt, atque adeo post hominum memoriam unus aut alter bonus fuisse ab istis commemoratur, ut admirandum quoddam ac inusitatum animal, ipsaque phoenice rarius. Quod si peccata cuncta paria sunt, nec malus alter altero pejor est, ut istorum dogmate constituitur, et qui non sunt sapientes, omnes pariter insaniunt: qui fieri potest, ut homo non sit miserrimus animantium, cui vitium est insitum et insania hereditaria? Sed quia veterum philosophorum fundamenta nec alte, nec constanter jacta esse, satis, ut quidem videmur, ostendimus, ac ipsorum rationes refutavimus: quae sequuntur, in tertio libro disseremus.

Homo pessimus esset animalium per Stoicos.

JO-

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE CORDUBENSIS,

DE FATO ET LIBERO ARBITRIO.

LIBER TERTIUS.

I. IN libro superiore, praesul illustrissime, ad argumenta Stoicorum, qui se fati necessitatis pertinacissimos patronos exhibuerunt, respondimus, ipsorumque decreta mutua pugna concidere, aperte, nisi nos opinio fallit, exposuimus. Deinceps incommoda persequemur, quae communiter omnes consequuntur, qui fatalem necessitatem tueri quacumque ratione conantur, sive fatum appellent connexarum consertarumque causarum ordinem, ut Stoicis placet; sive Dei voluntatem aut praecognitionem, quemadmodum Lutherus dicere videtur. Illud enim quaerere omitto, quamquam id bonorum omnium atque prudentium vel plurimi debet interesse. Siquis utramque partem ex aequo dubiam atque incertam esse statuat, nec esse magis exploratum multa in arbitratu hominis esse posita, ut ipsi censemus, et rerum natura testatur, quam omnia fatali necessitate fieri, utri opinioni assentiri suffragarique tutius, honestius commodiusque debeat existimari: constat enim ad religionem moderandam, ad coetus hominum conservandos, et respublicas administrandas, ac, ut semel dicam, ad omnia officia, omnesque virtutes colendas longe tutiorem esse sententiam, multoque opportuniorem, quae pleraque hominibus ac ipsorum arbitratui permittit. Nam si cuncta necessitate fieri hominibus fuerit persuasum: cujus animus vel ad Deum colendum, vel ad homines virtute demerendos, et officium suum reipublicae praestandum erectus esse poterit? aut cujus conatus ad res praeclaras gerendas non frigebunt ac debilitabuntur, reputantis, nihilo secius quiescente se, quam cunctis viribus et opibus annitente, rem pro fati necessitate processuram? ut facile appareat, si neutra sententia altera esset exploratior, indignum esse tamen eorum gravitate, qui se magistros morum esse profitentur, sententiam de necessitate tueri, et alios in eam inducere conari, quae plena periculi est, peccandique affert auctoritatem, et in omnium vir-

Sequuntur incommoda, quae ex fatali necessitate eveniunt.

virtutum, ac totius humanae vitae perniciem cum maximis incommodis, quae jam explicabimus, spectat. Quorum illud est absurdissimum et procul dubio falsum, sed necessitati fatali maxime consentaneum, homines frustra de rebus agendis consultare. Nam si consilia frustra nobis ineuntur, nimirum supervacanea est ipsa consultandi facultas, qua homines natura praeditos effecit: quod verum non esse, quis potest dubitare? Cum ut Deum, sic naturam ex rebus, sibi propositis, quasque petit ex professo, frustra nullam efficere et supervacaneam, consensus sit philosophorum theologorumque communis, simulque constet, tali facultate hominem] a Deo ipsaque natura non fortuito, vel ex accidenti, sed consulto et ex industria donatum et instructum esse.

Supervacanea esset consultatio.

II. Cunctis autem rebus necessario evenientibus supervacaneam esse consultationem, perspicuum fuerit, deliberandi usus quis demum sit considerantibus: constat enim inter omnes mortales, hoc homini praecipui praeter ceteras animantes a Deo et natura esse tributum, ne rerum visa temere bestiarum more consectetur, sed ratione praeditus sit, qua visa, hoc est, rerum species oblatas dijudicet atque discernat, ut facto judicio, si res qualem speciem praebuerint, tales esse comprobentur, visis, si bona sint, assentiatur, et sic ad obeunda munera procedat: sin aliter, ceteris rejectis, eligat sequaturque quod omnium maxime visum fuerit expetendum. Saepe namque et plurimis in rebus consilia commutamus, ratione priorem opinionem redarguente, et quae inconsulto fecissemus, haec efficere propter consultationem omittimus: quid ita? nempe quia nos ipsi deliberationis ac electionis, in quibus rebus consultatio versatur, domini sumus. Cur enim neque de sempiternis consultamus, neque de iis, quae sunt haud dubie necessaria, nisi quia talem consultationem supervacaneam nobis et inutilem esse natura demonstrat? Sed neque de rebus agendis, quae non sunt in nostra potestate, consilium capimus, deliberationem ejusmodi nullum nobis fructum allaturam esse intelligentes. Qui enim de re aliqua consilium capit, is utrum agenda sibi ea sit, an secus, consultat, et simili modo siquis ad propositum bonum et quasi finem pertinentia conquirat. Qui si forte in rem inciderit, quam vel fieri omnino, vel a se fieri non posse cognoscat, ab ea protinus desistit, sed alia inquirit, hactenusque consultare perseverat, donec id invenerit, quod efficere positum sit in ipsius potestate: hoc enim simulatque nactus fuerit, finem facit

Quibus in rebus versatur consultatio.

cit consultandi, velut inquisitionem ad initium rei gerendae deduxerit, et rem propositam atque deliberatam exorditur. Sic autem inquirit, quasi edoctus a natura sit, esse in ipsius arbitrio, haec, an opposita persequatur. Quae causa facit, ut prudentes amicos adhibeamus, ne opinionis errore labamur, et post factum male initi consilii poenitentia subeat, quae et ipsa magno argumento est, fuisse nobis facultatem oppositum atque fecimus, efficiendi. Ad summam, ne de iis quidem consilium capimus, quae a nobis aguntur, si praeterita sint, quoniam inutilis esset hujusmodi deliberatio, sed in hoc genere de iis dumtaxat, quae futura sunt, consultamus. Sperantes videlicet ad electionem et actionem ipsorum, fructum nobis quempiam hujusmodi consultationem allaturam. Nam si de iis rebus consilium capere omittimus, ex quorum deliberatione nullum commodum praeter ipsam consultationem capimus, dubium esse non debet, quin de quibus consultamus, ex iis aliquod praeterea nobis emolumentum pariamus. Quod quid aliud esse censemus, quam ut pro ea facultate, quam nobis Deus et natura tribuit, quidquid velimus in hujusmodi rebus eligendi, ea consectemur, quae ratio nobis commodiora esse demonstrarit, et res ipsas veritatemque falsis rerum visis praeferamus? Quod citra consultationem non contingit. At si quaecumque agimus, haec ne agamus, non est in nostra potestate, sed agimus omnia ad superioris causae praescriptum, qua necessitate ignis calore afficit, lapis descendit, si fuerit e sublimi demissus, globus per declive volutatur: quae tandem est utilitas, quod emolumentum, cur tam solicite de rebus agendis consultemus, si, quod inconsulto egissemus, hoc inito consilio agamus est necesse, ac praeter deliberandi solicitudinem nullum est operae pretium consultandi? Supervacanea est igitur, et prorsus inutilis consultatio. Ex quo cum fiat, quemadmodum diximus, ut frustra Deus ipsaque natura vim tribuerit hominibus consultandi, quod dictu nefas est, et magnum in utraque philosophia peccatum; furor est, profecto furor, non solum impietas, facultatem oppositorum hominibus in rebus agendis abrogare, et necessitatem rebus omnibus inducere. Quid enim dictu absurdius esse potest, quam a Deo naturaque mortales cunctos eludi studio inani, ac inutili opera consultandi?

III. Sequitur praeterea ex hoc admirando decreto, id quod omnem societatem hominum pervertit, omnem civitatem labefactat, leges tum divinas, tum humanas esse prorsus inutiles, nedum mini-

Omnes leges essent inutiles.

me necessarias. Quoniam si res omnes ad praescriptum causae superioris, quam isti fatum appellant, necessario fiunt, nec hominis appetitus sive voluntas niti potest in oppositum, non magis quam lapis demissus se a descensu continere, quid tandem causae fuerit, cur leges desideremus? Aut quem fructum possumus ex ipsis exspectare? Nam quemadmodum lapidem, si deferri non debere dicas, nulla tamen lege, nulla dehortatione descensum ejus cohibeas, naturam suam necessario consequentis, sic conditores civitatum nihil omnino perferendis legibus profecerint, si homines in sui quemque fati oppositum inducere, aut ab ipso revocare tentaverint. Nulla est igitur legum ac institutorum utilitas, cum leges agenda praecipiant, rursusque vetent non agenda, et nos saepe in diversum fatali necessitate revocemur, aut trahamur eodem, nihilo secius effecturi, si nihil lege caveretur. Sublata porro legum utilitate, leges stare qui possunt? His autem sublatis, perit nimirum omne officium, nec debet quidpiam vel dici vel haberi peccatum, ut neque laudibus praemiisque, neque vituperiis ac poenis locus ullus relinquatur. Nam qui probari potest, ut si quis ignorantia aut vi aliqua coactus deliquerit, hunc venia dignum esse dicamus, eos negemus, qui scienter quidem peccaverint, causis tamen se cogentibus obsistere non potuerint, cum sic nati et ab ipsa natura affecti sint, ut non magis queant, quae agunt, non efficere, quam saxum ex alto demissum per se in descensu consistere. Quos si quis eo nomine reos faciat, haud equidem video, cur asino exprobrare non inducant animum, quod non sit elephantus, aut porco, quod animam, quae illi propter inertiam pro sale data esse dicitur, potiorem non fuerit sortitus, objicere. Quis autem Dionysius aut Phalaris huc furoris ac immanitatis processit, ut propter hujusmodi facta in quempiam animadverteret? Longe igitur aliter sese res habet. Et cum alii plectantur juste, quidam injuria puniantur, in eos modo juste putant mortales omnes animadverti, qui consulto nulla cogente necessitate, sed suo scelere atque nequitia sese criminibus obstrinxere. Quibus a Deo naturaque optione data, factaque copia, utra via mallent, virtutis, an vitiorum ingrediendi, commoda et voluptates officio atque honesto praetulerunt, ceteris, qui e recta via propter alias causas deflexere, facile veniam per leges et homines impetrantibus. At isti morum pergraves magistri, et praeclarus religionis auctor Lutherus, quid aliud egregio suo dogmate, quam peccatorum omnium et oc-

Nemo juste plecteretur.

casionem praebent et latebram?

IV. Quo in loco eos philosophos admiror, quorum sunt nec turpes, nec improbandi mores, sed qui virtutis studio ac honestatis amore ducuntur, quod non videant, tali suo decreto flagitiosis et sceleratis hominibus magnam scelerum excusationem suppeditari. Qui profecto sibi veniam nihilo minus deberi, possunt magistros convincere, quam iis, qui nolentes et inviti in re quapiam deliquere. Nam si suam causam, hujusmodi necessitatem allegantes, ne ipsis quidem praeceptoribus assertoribusque fati probare valent, dubium esse non potest, quin et ipsis et ceteris omnibus mortalibus insitum sit ac persuasum, nobis esse rerum agendarum, et secus, liberum arbitrium a Deo ipsaque natura tributum: quos tamen minus miraremur, si saltim ipsorum vita factaque, cum dictis et praeceptis aliqua ex parte consentirent. Nam qui persuasum habeant, hominibus diversa quam agunt, agere per fatum non licere, his consentaneum erat neminem accusare, laudare neminem, nemini consulere, ad summam nullum officium obire, quod indicium sit liberae in rebus agendis facultatis. Nunc cum ceteros ad quaedam peragenda non modo praeceptis, sed etiam objurgationibus adhortentur, nonne taciti confitentur, posse illos, nisi admoniti fuerint, opposita, atque ipsis praecipiuntur, efficere? Quin et libros conscribunt ad animos adolescentum institutis atque doctrina informandos: quod opus non a fati necessitate, sed ab humanitate et benevolentia profectum esse intelligi volentes, sic gloriam pro mercede laboris petunt, quasi dum scriberent, officium lubentes et liberi secuti sint, non coacti fatalem necessitatem.

Factis suis redarguuntur Stoici.

V. Nam Martino Luthero nihil sane est, quod hanc imprudentiam aut inconstantiam objiciamus, qui hoc ipsum agit, hoc elaborat, ut homines a religione, a virtute in omnem impietatem scelusque traducat, quo multorum in flagitiis societate, ipsius scelera minus turpitudinis habere videantur, nec per summum studium aliam viam commodiorem hac, nec magis compendiariam excogitare potuit, ad excusandum sacrilegia et incestus, vel suos, vel eorum, quos habet satellites impietatis, et quos legitime solet fratres suos nuncupare. Ut enim Paulus sui similes, hoc est, viros sanctissimos, et qui pro Christo et Evangelica veritate occumbentes, honestissimum pulcherrimumque testimonium praebuerunt, et miraculis claruere: sic Martinus suos, ut Graece dicam, συναποςάτας, compotores,

Constantior in crimine Lutherus.

Quos fratres vocat Lutherus.

res, collenones, sacrarum virginum constupratores, breviter quos fraudum, incestus, sacrilegii, ac omnis sceleris socios habet, fratres suos, dum Paulum imitatur, appellat. Quibus cum Paulinis haec est praeclara similitudo, quod illi continentia, castitate, humilitate, sanctimonia ceteros ad Christi Dei religionem adhortabantur, et auctores non solum doctrina, sed etiam exemplo sui fuerunt, ut multi bona cuncta distraherent, et piis pauperibus impartirentur, postremo oppetita morte pro fide idem, quod vita, testificati sunt: Lutherus autem cum suis fratribus homines libidine, incestu, superbia, sacrilegiis ad omnem impietatem invitant, seque ad urbes, oppida, fana obsidendum, vastandum, diripiendum duces et antesignanos praebent. Nequis interim miracula a sicariis et sacrilegis exspectet, aut miretur, quod nemo ipsorum vel claudum equum (quod pulchre testatur testis locupletissimus Erasmus) sanare potuerit.

VI. Sed redeo ad absurda et incommoda, quae tam dura necessitas cogit homines, si fides errori huic habeatur, incurrere: quorum et illud esse constat, quod hominum prudentia fatali tyrannide funditus excluditur, et pereunt omnes fructus, quos maximos ab ea nos capere putabamus. Est enim prudentia rerum hominibus agendarum fugiendarumque cognitio. Et hoc a scientia differre dicitur, quod scientia est de rebus necessariis, et quae aliter habere nequeunt: prudentia de iis, quae aliter et aliter effici, aut vicissim non effici possunt; quae si nulla sunt, ut certe non sunt, si cuncta necessitate fiant, prudentia nimirum non potest non esse sublata. Ad haec si injussu fati, hoc est, praeter ejus praescriptum, nihil neque agere neque omittere possumus: quid obsecro talis cognitio potest habere utilitatis? Ad summam, ne singula persequar, qua ratione leges cum necessitate fati stare non posse docuimus, hac tollitur prudentia, et quidquid a prudentia proficiscitur, hoc est, virtutes omnes pereunt, omnia officia, laudes, praemia, gloria, et his opposita tolluntur, religio item et pietas, et quidquid coetus hominum conservat, et solet civitates, regna, resque publicas in cultu Dei, atque officio continere.

Prudentia perit fatali necessitate.

VII. Nunc ad te venio Luthere, hoc est, ad nefarias tuas calumnias et sophisticas ineptias perditissimamque impudentiam propalandum. Sed illud prius videamus (quod est morum ac ingenii tui clarissimum speculum) quid ad sacrarum litterarum testimonia comme-

Incipit in Lutherum privatim disputare.

mo-

morata, quae tibi objiciuntur, respondeas; quomodo, cum apertissime libertatem arbitrii constituant, possint cum necessitate omnium rerum agendarum cohaerere; quomodo non pugnantissime dissentire: hoc fac ut doceas, ut praeter * eos, qui in tua verba jurarunt, cuipiam paulo modo doctiori et cordato persuadeas: jam manus dabimus. Jam te plus effecisse fatebimur, quam si non dico claudum equum sanasses, quod te tuosque negat (ut modo dicebam) Erasmus facere umquam potuisse, sed mortuum hominem ad vitam post quatriduum restituisses. Quo in loco, Martine, memento, causae nobis susceptae in quo versetur status, ne mihi respondeas, quasi hoc in praesentia quaeratur (quod tamen obiter perstringere erit fortasse necessarium) utrum homo per liberum arbitrium absque propriore Dei gratia praestare possit officia, quibus dignum aut congruum sit, ut pro praemio sempiterna beataque vita tribuatur, aut saltim ad ea conari, quod tu dum pernegas Erasmo, omnem prorsus voluntatis humanae tollis facultatem; haec enim civilis quaestio esset, et quae sine discrimine totius religionis inter pios et catholicae fidei assertores posset agitari; mihi autem est tecum, Luthere, id est, cum homine impio et sacrilego (quid enim dicam haereticum et Christianae religionis hostem?) non pro fortunis, ut ajunt, et levibus praemiis certamen, sed pro aris et focis, pro summa religionis, denique pro cunctorum mortalium libertate, quos ab indignissima servitute, quam generi humano imponere moliris, asserere constitui, et ope divina me asserturum esse confido.

* *Tuos adjuratos* in prima editione.

VIII. Respondebis igitur mihi, prout ratio causae nobis susceptae postulat, ut actionum cunctarum necessitatem, quam tuo de servo arbitrio toto ferme libello inducere laboras, tuearis. Et primum ad illud, quomodo Deus reliquit hominem in manu consilii sui, hoc est, in libera sua facultate, si nulla est hominis libera facultas, sed quidquid facit, necessario facit. *Per manum*, inquit, *consilii intelligitur non liberum arbitrium, sed id, quod habetur* Genes. 1. et 2. *homo constitutus est dominus rerum, ut libere illis dominaretur. Ibi enim homo potuit in rebus suo arbitratu agere.* Rogo te, Luthere, intelligis, quae dicis? Aut tam caecus es ac furens, ut tuorum verborum non videas repugnantiam? Qui simul negas arbitrii hominis libertatem, simul affirmas, datum esse homini, ut libere rebus dominetur, et in ipsis agat arbitrio suo. Quid est enim aliud rebus libere dominari, quam eisdem pro suo arbitratu

Verborum Lutheri repugnantia.

tu

tu uti, non uti, asciscere, dimittere, et posse utcumque, in quamlibet partem vocare, et vicissim revocare? Quod ipse paulo post vel apertius confiteris, cum duo regna diversa facis: unum, quo fertur homo suo arbitrio et consilio, alterum, in quo non relinquitur in manu consilii sui, sed arbitrio et consilio Dei fertur. Quo priore regno quid magis potest cum rerum omnium agendarum necessitate pugnare? At illa parva sunt, dices, et in quibus non admodum versetur summa rerum. Parva quidem, sed ejusmodi, ut sint maximorum certissimum argumentum. Qua enim ratione positum est in hominis potestate atque optione, equo invectus rus invisat, an non: hac, ut pauperi amico munuscula summittat, et laboranti opituletur, an non. At hoc officio, nisi adsit gratia, non proficitur ad vitam aeternam. Neque id ego nunc laboro, quantum hoc valeat ad felicitatem; satis est ad susceptam causam, utrumque esse in hominis potestate, quod tu hoc in loco concedis, dum homini datum esse dicis, ut in rebus suo agat arbitratu. Nam ut tibi largiamur, ex se arbitrium sine gratia, praeterquam ad peccandum, nullam habere facultatem, non protinus effeceris, ut ipsius non sit oppositorum aequa potestas. Si enim quidquid efficitur sine gratia, peccatum est, haud dubie multa peccata sunt ex diametro inter sese opposita, ut in Judaeo nunc vel Saraceno suggerere, non suggerere necessaria pauperi; temperare, non temperare a libidine; est autem arbitrii aequa ad peccatum omne potestas: nam cur hoc magis, quam illud vetetur efficere, cum utrumque malum sit? Est igitur arbitrio par facultas oppositorum.

IX. Sed videamus, si placet, perpetuam Ecclesiastici orationem, quam apte et commode Martinus interpretetur. Verba sapientiae sunt haec: *Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui, adjecit mandata et praecepta: si volueris mandata conservare, conservabunt te*: quorum intellectus simplex est et apertissimus, sic hominem a Deo relictum in arbitrio suo fuisse, ut si mandata servare vellet, hoc praemium reciperet, ut ab ipsis conservaretur: haec est enim Augustini aptissima verissimaque expositio. Martinus autem more suo invertens et sensum, et cohaerentia verba dilacerans, ad hunc modum exponit: *Reliquit hominem in manu consilii sui*, id est, *fecit ipsum rerum dominum*. O pulcherrima et quadrantissima interpretatio: *Adjecit*, inquit, *mandata, non ea, in quibus consilium, et voluntas humana versatur, sed ea,*

Eccl. 15.

Ridicula Lutheri responsio.

ea, in quibus homo absque suo arbitrio alterius praescriptum et voluntatem sequitur. Si haec expositio proba est, inquit, *et clara, evicimus.* Ista expositio si proba est, Martine, atque clara, nox est illustrior meridie: *Sin minus*, inquit, *clara, locus redditur ambiguus, ut in neutram partem magis valere debeat.* Specta perditissimam hominis impudentiam, cujusmodi expositionibus velit soli tenebras offundere, ne ignorare possis, qua mente, qua rectitudine cetera sacrarum litterarum loca adversus receptam doctissimorum et sanctissimorum virorum sententiam interpretetur. Sed ad proxima verba procedamus, pejora, et longe turpiora reperiemus.

X. Cum a Martino quaeritur, si servare mandata, non est in hominis potestate, qui possint non esse supervacanea illa verba, *si volueris mandata servare*, quae aperte potestatem servandi in eo, cui dicuntur, significant; respondet: *Si volueris verbum est subjunctivi modi, quod nihil asserit, sicut dialectici dicunt, conditionalem indicativi nihil asserere: ut si diabolus est Deus, merito adoratur: si asinus volat, asinus habet alas.* Aspice rursus quo veterator aestuans confugiat, et quibus tricis implicetur. Ergone Martinus in rebus gravissimis, ubi vertitur summa religionis, a sophistarum captiunculis praesidium petit, et sustinet homo vanissimus theologos et philosophos, graves et sapientes viros, sophistas passim in contumeliam appellare. Hoccine est spiritu Dei sacras litteras interpretari, fallentium sophistarum praestigiis, aut ludentium hominum jocis similes efficere? *Nam hujusmodi*, ait, *sermone utuntur parentes, quando cum suis filiolis ludunt. Ergo simile est*, inquit, *si volueris conservare mandata, conservabunt te: et si asinus volat, asinus habet alas.* Quam feriatus esse debebat Spiritus sanctus, cum ad hos jocos, ad has nugas descendebat, quam oblitus divinae majestatis. Nam quis umquam sic est serio locutus ad caecum (ne ab exemplo convenientissimo discedamus) si volueris videre, rem tibi gratissimam indicabo? Ad summam constat in illo sensu numquam ejusmodi orationem extra ludum, nisi in rebus, quae fieri nequeunt, temere ad illum modum usurpari: ut cum ita loquimur, si probatum fuerit, meridie non lucere; quamquam ne haec quidem oratio a joco prorsus abhorret. Nisi stulte Solon Atheniensis a viris prudentissimis laudatur, qui, cum suis civibus per summam sapientiam leges condidisset, interrogatus cur non lege cavisset, qua poena mulctandus esset, si quis patrem occidisset? Re-

Puerilis responsio Martini.

Respondisse fertur, quia neminem eo sceleris putasset processurum. Cujus vel facti vel dicti quae potest alia esse causa laudandi, nisi quia, quod lege cavetur, id fieri homines non solum posse putant, sed etiam solere? Valeant igitur aliquid istae nugae in ludo litterario, et quaestiunculis et progymnasmatis, quibus ingenia puerorum exercentur; ab scriptis non dico sacris, in quibus inest summa dignitas et gravitas, sed omnino seriis facessant, quae non ad laqueos et decipulas sophistarum revocanda sunt, sed ita interpretanda, ut postulat non improborum hominum malitia, aut insipientium stultitia, sed sanorum ac prudentium communis intellectus. A quo cum istius interpretationes tantopere dissentiant, nonne stultum videri potest, contra insanientis hominis furorem longiore sermone disserere, cum sit satis insana ipsius verba, adhibita quantulacumque explicatione, commemorare? Sed audi portenta superioribus etiamnum absurdiora.

XI. Cum objiciuntur Luthero tot praecepta, tot exhortationes, consilia, exprobrationes, quibus scatet vetus et novum testamentum, quae inutilia prorsus sint et supervacanea, si nihil potestati hominis permittatur: una est ipsius et ea brevis ad omnia responsio, *talibus dictis ostendi homini, quid facere debeat, non praecipi quae possit efficere, ut videat*, inquit, *quam nulla sit sua lux, et nulla voluntatis virtus, ut cognoscat peccatum, non ut credat sibi inesse aliquam vim efficiendi: breviter, ut tali cognitione nostrae imbecillitatis humiliemur. Minas autem et promissiones huc pertinere, ut homines erudiantur, moveantur, excitentur atque terreantur.* Hic ego quid dicam? Aut quid insecter tam profligatam hominis impudentiam? Qui injuriam profecto mihi videor esse facturus prudentibus hominibus, si tam cunctis aperta mendacia stultissimae interpretationis nitar ipsis accuratius explicare. *At Paulus per legem dicit cognosci peccatum.* Quid ni dicat? cum sit hoc legis maxime proprium, non solum divinae, sed etiam humanae, ut agenda simul doceat, simul agere praecipiat: per legem igitur cognoscitur peccatum, quoniam nisi lex sit, ignorari necesse est, quid sit peccatum, quid virtus, quid officium: quod in eadem epistola docet Paulus his verbis, *concupiscentiam nesciebam esse peccatum, nisi lex diceret, non concupisces.* Immo vero nisi lex sit, peccatum esse non potest: est enim peccatum legis transgressio, in quo eumdem Paulum habemus auctorem, *qui ubi non est lex*, inquit, *ne praevari-*

Lutheri inepta responsio, quare tot adhortationes in S.S.

Ad Rom. c.3.

Cap. 7.

Eadem epistola *cap.4.*

ca-

catio quidem. Sed quoniam isti tuo, Luthere, tam impudenti mendacio sumis occasionem ex verbis illis Pauli, *per legem cognitio peccati*, quae re vera pugnantissime dissident a tua sententia, non gravabor hoc in loco verba illa Pauli, quam brevissime potero, quo pertineant, plane et aperte, et quam vim habeant, explicare, ut te Pauli sensum vel ignorantem doceam intelligere, vel ex industria, quod magis credo, pervertentem, manifesta veritate redarguam.

XII. Dico igitur Paulum illic longiore orationis, perpetuoque tractu id agere, ut Christi adventus quam fuerit ad cunctorum hominum salutem necessarius, edoceat: hoc autem ostendit, dum pluribus verbis peccata hominum acerrime, neglectumque Dei cultum insectatur. Homines enim clamat *repletos esse omni iniquitate, malitia, fornicatione, avaritia, nequitia*, et ceteris omnibus peccatis, quae nominatim persequitur. Ne quis autem verba sua sic acciperet, quasi in gentes dumtaxat dicta, et eos, qui legem ignorarent, non etiam in Judaeos, quibus per Mosem et prophetas lex data esset, et voluntas Dei manifestata, prorsus ut illis Christi adventus esset necessarius, Judaei cum legem haberent, tali beneficio nihil indigerent: testatur Judaeos pluribus etiamnum et majoribus flagitiis obligari, qui cum legem haberent, quid rectum, et vicissim peccatum sit ostendentem, et recte agere praecipientem, inutiliter tamen eam atque adeo cum suo detrimento retinerent. Nimirum quia lex tum demum est hominibus fructuosa, cum quae lege facere jubentur, exsequuntur. Contra vero qui per legem peccatum cognoscit, et quae in ceteris accusat, haec ipse patrat non inscienter, is eo gravius delinquit, quo minus potest ignorantiam excusare, hoc est enim quod ipse ait: *Propter quod inexcusabilis es, o homo omnis, qui judicas: in quo enim alterum judicas, te ipsum condemnas.* Et illud: *Lex subintravit, ut abundaret delictum.* Lex igitur, inquit Paulus, Judaeis inutilis est, quoniam lege abutuntur, et scienter ea facere omittunt, quae per legem jubentur efficere: cognitio enim legis rectum a peccato discernentis prorsus est non recte agentibus inutilis, quod ejusdem proxima verba declarant, dicentis: *Gloria, honor et pax omni operanti bonum, Judaeo primum et Graeco, non enim est acceptio personarum apud Deum: quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege peribunt: et quicumque in lege peccaverunt, per legem judicabuntur. Non*

Cap. 1. Cap. 2. Cap. 5. Cap. 2.

enim auditores legis justi sunt apud Deum, *sed factores legis justificabuntur*. Potuitne apertius suam mentem Paulus explicare? Non, inquit, auditores legis justi sunt, sed factores legis justificabuntur: hoc est, cognitio legis absque operibus nullius est prorsus emolumenti, sed hic est legis fructus, ut per ipsam edocti legitima faciamus. Ut sit multo satius, qui legem ignorat, hunc recte agere sponte naturae, quam si quis cum legis cognitione a recte agendo cessaret, quod Judaeis accidebat, in quos ad hunc modum invehitur: *Si autem tu Judaeus cognominaris*, *et requiescis in lege*, *et gloriaris in Deo*, *et nosti voluntatem ejus*, *et probas utiliora*, *instructus per legem*, *confidis te ipsum esse ducem caecorum*, *lumen eorum*, *qui in tenebris sunt*, *eruditorem insipientium*, *magistrum infantium*, *habentem formam scientiae et veritatis in lege*: *qui ergo alium doces*, *te ipsum non doces*: *qui praedicas non furandum*, *furaris*: *qui dicis non moechandum*, *moecharis*: *qui abominaris idola*, *sacrilegium facis*.

XIII. Quae omnia huc spectare, ut lex inutilis et supervacanea esse intelligatur sine operibus, nec ad cognitionem, sed actionem legem pertinere, vel apertius subjectis statim verbis declarat: *Circumcisio quidem prodest*, inquit, *si legem observes*; *si autem praevaricator legis sis*, *circumcisio tua praeputium facta est*. Quorum est sensus apertissimus, lex prodest legis praecepta servantibus, praevaricatoribus autem perinde est inutilis, ac si nulla sit. Judaeorum igitur peccata multis verbis insectatus, testatusque omnes homines in peccato versari, non quod numquam recte agerent, sed quia perquam raro; non quod non possent recte agere, et praecepta legis servare, assistente videlicet gratia Dei, quam frustra nemo umquam imploravit (hoc enim pugnaret, cum eo quod dixerat: *Gloria et bonor omni operanti bonum*, *Judaeo primum et Graeco*, *et factores legis justificabuntur*.) sed quia servare negligerent, partim ob pronitatem ad malum, quam per peccatum primi parentis, laeso et imminuto, non sublato libero arbitrio, contraxerant, partim sua ipsorum nequitia: hoc igitur testatus, ut concluderet, nihilo minus Judaeis, quam gentibus opus esse reparatore Christo, ait: *Ex*
Cap. 3. *operibus legis non justificabitur omnis caro coram illo*, *per legem enim cognitio peccati*. Quasi dicat, praecepta legis pravis hominibus nihil prosunt, quia quae facere jubentur, non exsequuntur: si enim facerent, justificarentur, et, si qui faciunt, justificantur: dixerat

rat enim paulo ante, factores legis justificabuntur. Cum autem praepostere agant, et sola cognitione peccati, quae inutilis est, contenti legem frustrentur, legis praecepta observare negligentes, non justificabuntur ex operibus legis, quippe quibus non funguntur. Concludit igitur, dicens: *Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, testificata a lege et prophetis: justitia autem Dei per fidem Jesu Christi in omnes et super omnes qui credunt in eum: non enim est distinctio, omnes enim peccaverunt et egent gloria Dei.* Atque hic quidem intellectus est verborum Pauli facilis, apertus, dilucidus, quem si quis paulo intentiore animo perpendere non gravabitur, malitiosam Lutheri simul et stultam interpretationem luce clarius deprehendet.

XIV. Sed clamitat hoc in loco versutia Lutheri, Christo, quem corde et opere crucifigit, verbo tenus patrocinantis: *Si possunt homines praecepta legis observare, quid est opus Christo crucifixo?* Hoc opus est, Luthere, ut ipsa facilius servare possimus, quod prius sine magna difficultate non dabatur: ut ipsius meritorum magnitudine genus humanum, quod peccatis obrutum erat, sublevetur: ut qui recte egerint, sempiterna felicitate fruantur: prius enim justi etiam sanctique patres in limbo quasi in custodia Christum exspectantes tenebantur, ante quem obtrusa erat janua vitae beatae, quam ipse omnibus justis etiam superioris temporis reseravit, hoc est, cunctis hominibus, qui virtutes et praecepta legis ante ipsum coluissent, vel in posterum essent observaturi: legem autem appello vel naturalem, vel Mosaicam, vel evangelicam. Opus est Christo, ut ejus beneficio non solum ratio minus a concupiscentia superetur, sed etiam homines praeceptis servandis magis proficiant, et praesentius praemium assequantur: ut quae prius data erant in aenigmate, jam clara luce teneamus, et pleraque alia compleantur, quae generi humano Deus fuerat per prophetas pollicitus. Cur Christi adventus necessarius.

XV. Sed redeamus ad praeclaram Lutheri responsionem: *Praecepta*, inquit, *et exhortationes non ad actionem pertinent eorum, quae praecipiuntur, sed ad peccati cognitionem.* Stultus es, Martine, an stultos putas summos philosophos, qui praecepta virtutum esse prorsus inutilia clamant, si propter cognitionem petantur, non ob actionem: dementes omnes mortales, qui ne praeceptum quidem esse putant, quod non pertineat ad actionem: et tu solus exstitisti post hominum memoriam, qui sapias, qui recte sacras litte- *Arist. eth. 2.*

ras interpreteris? Nonne vides tali tua interpretatione pro veris affirmari, quae respuit hominum intellectus, quae non solum natura, sed ne Deus quidem ipse potest efficere, ut praecepta non sint praecepta, exhortationes non sint exhortationes? Quid enim aliud est praeceptum, nisi oratio, qua quid sit agendum aut secus, praecipitur et imperatur? Quid exhortatio, nisi sermo, qui aliquid agere suadeat? Quae cum Martinus abesse dicat praeceptis et exhortationibus, perinde facit, ac si neget hominem animal esse rationis particeps, hoc est, dicat hominem non esse hominem. *Sed haec*, inquit, *rationis humanae sunt argumenta, et haec hominibus videntur absurda; Spiritui autem divino longe aliter videtur.* Macte virtute, Luthere, ista, ista ratio commoda est et conveniens solvendorum argumentorum, non quam mortalium tarditas excogitavit. Perge cum isto tam praeclaro admirandoque invento securus ad exploratam victoriam in omni disputatione, sive res fuerit cum doctissimis theologis vel philosophis, sive cum acutissimis mathematicis: nec verearis ratas illas sententias, si ab aequalibus aequalia demas: quae sunt uni et eidem: nosti cetera. Sed cum tibi haec axiomata objicientur, responde, sic homines arbitrantur, sed longe aliter videtur Spiritui sancto. Quis enim cum haec audierit, non obmutescet? Quis non succumbet? Quis non manus dabit? Nisi si quis eo furoris processerit, ut cum Deo pugnare audeat more gigantum, et Spiritus sancti decretis obmurmurare. Sed tamen quia nos homunculi sumus, Martine, et pro intellectus humani tarditate, quae audimus, quaeque legimus, interpretamur, permitte nos in nostra caecitate spiritum istum, qui talia tibi oracula sive ex cado, sive ex oenophoro sumministrat, quod scire cupimus, sciscitari: si humiliatio nec est in hominis potestate, nec si sit, quidquam faciat ad virtutem colendam, vel peccatum fugiendum; quid prodest cognitio, quae sola praeceptis ac exhortationibus suppeditatur, et sola per legem petitur? Si commonendo, erudiendo, excitando, deterrendo nihilo magis homines vel capessunt virtutes et officia, vel ab oppositis vitiis continentur; quid juvant minae ac exprobrationes, quibus haec tantum praestari dicis? Nonne satius erat, haec tacite ab ipso Deo perfici, quam tot inania verba profundi, et surdo tam longam fabulam, ut ajunt, narrari?

Per Luther. efficitur, ut praeceptum non sit praeceptum.

Confutatur Lutheri responsio.

XVI. Audite responsum admirandum, oraculum divinum auscultate: *Deus*, inquit, *praeceptis, exhortationibus, exprobatio-*

ni-

nibus, minis replevit sacras scripturas, non quod, excepta cognitione peccati, ac humanae imbecillitatis, quidpiam ad pietatem et virtutes fungendas, peccataque vicissim evitanda haec hominibus opitulentur, sed quoniam sic placitum est Deo: satis est, inquit, *nosse, quod Deus ita velit.* O nefariam impudentiam Lutheri! o caecas quorumdam Germanorum mentes! Haec quisquam legit, et dubitat, qua mente, quo animo, quo spiritu detestanda ista bestia sacras litteras contaminet? Aut se patitur tam fatuis mendaciis tam turpiter eludi, apertisque dolis et manifestis insidiis ab homine furioso circumveniri? Nam qui tam monstrosis orationibus adquiescit, quomodo is Luthero refragabitur, si forte dixerit, quosdam homines asinorum animis informari, porcorum elephantos, sic enim videri Spiritui sancto, licet aliter humana ratione judicetur? Rogato enim cur tali figura mentiatur hominem, qui revera sit asinus: in promtu erit illa responsio, sic Deo placitum esse, satis esse scire, sic Deum voluisse: satis autem scire, qui sic audiat Lutherum affirmare. Sed hujus perditissimi nebulonis arrogantia cum nullo non loco sese prodat stultissime, nescio tamen, an usquam fiat manifestior, quam ubi non tam exponere, quam pervertere molitur illud ex Deuter. cap. 30. *Mandatum, quod praecipio tibi hodie, non supra te est, nec procul positum, nec in caelo situm, ut possis dicere, quis nostrum valet in caelum ascendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus et opere compleamus: sed juxta te est valde sermo, in ore tuo et corde tuo, ut facias illum.* Quorum verborum hic est sensus simplex et lucidissimus. Mandatum, quod tibi praecipio, non est supra te, id est, supra vires tuas, sed juxta, id est, in tua potestate, in ore videlicet tuo, et corde tuo, * *si Dominum Deum tuum voce confessus fueris, laudaverisque et magnificaveris*, et item toto corde dilexeris, et adoraveris. Sed Lutherus locum in hunc modum pervertit: *Quid*, inquit, *Moses vult istis verbis apertissimis et clarissimis, nisi se suo officio ceu fidelem legislatorem esse perfunctum egregie, ut per quem non stet, quominus omnia sciant, et habeant coram posita praecepta, nec locum eis relictum excusandi, quod ignorent, vel non habeant praecepta, aut aliunde petenda eis sint: ut si non servaverint ea, culpa nec sit legis, nec legislatoris, sed ipso-*

Quomodo exponit Luther. locum Deut. 30.

* In aliis editt. *Si tuam in Deum pietatem profiteberis, eumdemque psalmis et hymnis prosequeris, et item*, cet.

ipsorum, *cum lex adsit*, *legislator docuerit*, *ut nulla ignorantiae excusatio reliqua sit*, *sed sola accusatio negligentiae et inobedientiae. Non est*, inquit, *necesse leges e caelo aut e finibus ultramarinis*, *aut procul afferre*, *nec potes praetexere*, *te illas nec audivisse*, *nec habere*, *prope habes eas*, *ut quas praecipiente Deo*, *et me auctore audivisti*, *corde percepisti*, *et ore assiduo per Levitas in medio tui tractandas accepisti*, *teste hoc ipso meo verbo et libro hoc*, *tantum reliquum est*, *ut facias illas*. Hactenus Martinus, qui hoc loco exponendo tantum sibi placet, ut vel hoc unum satis esse jactet argumenti, plurima priores ignorasse, quae ipse unus patefecerit et elucubraverit: atque in hac controversia se contra omnes dissentientes vel puero judice certissimam victoriam exspectare. *Nam quid est*, inquit, *supra te*, *quid procul? grammatica enim nostra istis vocabulis non qualitatem aut quantitatem virium humanarum*, *sed distantiam locorum significat*. O praeceptum novum et admirabile! et nos scilicet rudes grammaticam nesciebamus, et vim vocabulorum ignorabamus. Putasne, vulpecula nugatrix, quemquam fuisse vel esse tam obtusum et tardum, qui modo litteras Latinas attigerit, ut nesciat, aut dubitet, quin *supra* et *procul* notae sint locorum discriminis, ut ubique, sic in hoc ipso loco? Sed cum hoc omnes sciant, ne illud quidem quisquam ignorat, passim hujusmodi particulas ad vires et facultatem transferri, ut cum dicimus: *Supra captum est humani intellectus*: *supra conditionem humanam*. Et Cicero, qui credo non pessime Latine sciebat, quae sunt in nostra potestate, ea in nobis esse dicit: quae vires nostras excellunt, ea supra nos: ut cum ait: *Quae supra hominem putanda est*, *Deoque tribuenda*. Loquitur autem de recta et constanti ratione.

Lib. 2. de nat. Deor. c. 13.

Gen. 4.

XVII. Age vero qui sic est Cain allocutus, *sub te erit appetitus ejus*, *et tu dominaberis illius*, is utrum sciebat illud *sub* notam esse loci, an Deus, quod pueris est notissimum, ignorabat? Verba tamen sua sic intelligi voluit, non ut sub pedibus stantis, aut sedentis cathedra, cubantisve lecto interpretemur, sed sub volentis imperio et potestate. Ita cum Moses dicit, *non est supra te*, *non est in caelo*, locorum ipsum intervalla loqui, nemo umquam dubitavit; sed cum loci discrimina dicit, more loquendi in omni sermone frequentissimo, virium et facultatis excessum procul dubio significare, omnes qui sani sunt, arbitrantur: ut cum aliquis longo intervallo alteri praestare dicitur, non is intelligitur, ut verba simpliciter sonant, an-

ante alterum esse multorum stadiorum intervallo, sed esse multo excellentior. Sed quid verbis opus est, aut quid agimus rationibus humanis, cum testimonium producere possimus Spiritus sancti, qui hunc locum ore Pauli scribentis ad Romanos apertissime interpretatur his verbis: *Prope*, inquit, *verbum est in ore tuo, et in corde tuo, quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et credideris in corde tuo, quod Deus ipsum suscitavit a mortuis, salvus eris. Corde enim creditur ad justitiam, ore vero confessio fit ad salutem.* Etsi enim Paulus verba Mosis ad Christum relata interpretetur, ita tamen interpretatur, ut apertissime doceat, *supra* et *juxta*, quae locorum alioquin praepositiones sunt, facultatem significare, quae in ore hominis atque corde consistit. Quam expositionem Pauli si Lutherus aspernatur, nihil est quod miremur ceterorum doctrinam ab eodem contemni, aut Hieronymum et Origenem tam nihil scire videri, ut nihil aliud eos facere dicat, quam ore sacrilego scripturas depravare, qui nugis totum orbem repleverint. *Nam nemo est*, inquit, *qui ineptius et absurdius divinas litteras tractaverit, quam Origenes et Hieronymus.* O furciferi profligatam impudentiam! o nebulonis audaciam inauditam! Tune de viris eloquentissimis, omnis disciplinae doctissimis, sanctimonia praestantissimis, quae vix in sophistam aliquem semissem convenirent, tam fricata fronte jactare sustines? qua fretus facultate? homo, ut de libidine perditissimisque moribus, et impietate taceam, sola inepta loquacitate potens, et praeter nonnullam sacrarum litterarum corruptam et praeposteram cognitionem, qua vel major, cuivis paulo modo diligentiori, nec tardo tribus aut quatuor annis facile contingat, omnis philosophiae ac bonarum artium expers, nisi nugas dialecticorum imputes, quae nihil grave, nihil Aristotelicum sapiant, qua tantum supellectile te instructum, sed cum majore quam ceteros arrogantia et loquacitate ad sacras litteras contaminandas accessisse constat. In quem illud epigrammatarii commodissime tranferri posset:

Ad Rom. c. 10.

Judicium Lutheri de Hieron. et Origene.

Dispeream, si tu Origeni praestare matellam
Dignus es, aut porcos pascere Hieronymi.

XVIII. Sed quamquam nefarium dogma Lutheri de cunctarum actionum necessitate, in quo status causae nostrae versatur, vel hoc ipso statim corruit, si ad oppositas actiones, etiam malas et vitiosas

sas homo habeat ex aequo potestatem, quod ipse in rebus homini subjectis immemor sui, secumque pugnans confitetur; tamen antequam ejus argumenta refello, de libero arbitrio quid affirmare sacrarum litterarum testimoniis consentaneum mihi esse videatur, jam paucis explicabo: simul ne nostra in incerto vagetur oratio, si quo feratur, et spectet hac in parte non habeat, simul ne Lutherus putet, quidquam se tam stulta garrulitate profecisse. Neque enim dubitabo multo plus etiam libero arbitrio, quam Erasmus, quem ipse ferre non potest, attribuere. Dico igitur liberum arbitrium absque Dei peculiari gratia non solum conari in bonum posse, sed etiam efficere bonum. Ne tu interim, Martine, illud nobis opponas, quo toties Erasmum eludere, ipsiusque argumenta frustrari malitiosa in primis cavillatione conaris, dum loca sacrarum litterarum, quae ille citaverit, ut conari in bonum, positum esse concludat in nostra potestate; aut nihil arbitrio nostro tribuere calumniaris, aut plus etiam quam conatum. Quasi vero qui plus effecerit, is non minus etiam effecisse censeatur. Illa igitur sacrarum litterarum loca libero arbitrio non conandi solum, sed etiam faciendi potestatem largiuntur. Illud enim furor est affirmare, praecepta, adhortationes, praemium, poenam cuipiam proponi, cui facultas absit efficiendi. Quid ergo? volumusne Pelagianis suffragari, qui liberum arbitrium per se, quidquid velit, efficere posse contendebant? Nihil profecto minus, neque enim ipsum per se absque Dei peculiari gratia valeat hominem ad felicitatem perducere: sed eam sententiam probamus, in qua plerique fuerunt viri ingeniosissimi, et in sacris litteris perspicacissimi, posse homines per liberum arbitrium non solum velle et nolle, sed etiam efficere et non efficere, quae divinis praeceptis imperantur, licet ut perficiant, et sic praemio aeternae vitae potiantur, ipsis a se non suppetat, sed a divina liberalitate, quam gratiam peculiarem nuncupamus: posse denique fortiter, liberaliter, temperanter agere, et secus, hoc est, muneribus fungi, quae moraliter bona vel mala nuncupantur.

Liberum arbitrium potest sine gratia praecepta efficere, sed non mereri.

XIX. Numquam ego committam, ut Socratem vel Aristidem Athenienses, Curium aut Catonem Romanos, Senecamve Cordubensem, cum vitia hominum insectabantur, cum a voluptatibus abstinebant, cum justitiam et ceteras virtutes studiose colebant, non recte fecisse jactem, qui tamen neque Judaei fuerunt, neque Christiani, sed naturae legem sequebantur. Cum autem homines di-

dico per liberum arbitrium quidquam vel posse, vel efficere, non excludo universalem Dei efficientiam, qua cum singulis posterioribus causis velut prima causa concurrit: hac enim cessante, homo ne aget quidem omnino, nedum recte aget. Sed nec momento quidem temporis conservabitur, nec ignis calefaciet, nec refrigerabit glacies. Cum igitur de singularum rerum natura deque secundarum causarum efficientia dicimus, universales, et priores non excludimus. Nam si solis actiones sustuleris, numquam homo valeat ex se hominem generare, nec arbor ferre suum fructum, nec ex elephanto procreabitur elephantus. Illud addo, quoties homo per liberum arbitrium efficit quod est in ipso, toties suffundi ea gratia, cum qua valeat Dei mandata perficere, et ad felicitatem pervenire: hoc est enim quod testantur tot loca sacrarum litterarum, ex quibus tu, Luthere, aut nihil concludi jactas, aut plus effici, quam petat Erasmus, qui conatum asserit. Quale est illud: *Si quis audierit vocem meam, et aperuerit mihi januam, intrabo ad illum, et coenabo cum illo, et ipse mecum.* Apoc. 4. Quid est enim aperire domino januam, nisi hominem facere quod est in ipso, ad Deum et Dei gratiam admittendam? Et: *Convertimini ad me, et ego convertar ad vos.* Et: *Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis.* Zachar. 1. Jacob. 4. Quorum intellectus simplex et clarus hic est: facite quod est in vestra potestate erga me, et ego vicissim vobis meam gratiam condonabo. Quibus dictis tot alia scripturae sacrae loca consentiunt, ut ea molestum sit annumerare. Quoties igitur homo per Christi adventum reparatus, etiam cum peccaverit, velit praecepta servare, toties servare potest. Nam velle, quod ipsa praestat voluntas, cum sit per se remissum et tenue, vires adquirit ex gratia, quam vocat Augustinus *operantem*: et quod homo viribus naturalibus imperfecte et frustra ad potiundum summo bono efficeret, hoc per gratiam cooperantem perfecte facit et cum lucro felicitatis. Sed quia in utroque longe major est gratiae divinae, quam virium nostrarum efficientia, et vires praeterea naturales donum quoque Dei sunt: idcirco scriptura sacra, quae nonnulis in locis, certe quoties praecepta dat vel exhortatur, facultatem liberi arbitrii, qualis et quantulacumque ea est, haud dubie testatur, in aliis cuncta divinae gratiae refert accepta, et ipsius opera facit, et merito facit: quoniam ut homo sit, ut liberum arbitrium habeat, ut aliquid possit efficere, beneficium est a divina liberalitate proficiscens. *Nam sive vivimus, sive morimur, domini sumus,* Rom. 14.

Cor. 3. Cor. 4. Phil. 4. ut scribit Paulus ad Rom. et ad Corinth. *Nemo glorietur in hominibus, omnia vestra sunt, vos Christi, Christus Dei.* Item, *Quid habes quod non accepisti?* Et, *Omnia possum in eo qui me roborat.* Si ad hunc enim modum talia scripturae loca interpretabimur, omnia inter se cohaerentia, et examussim quadrantia reperiemus, et communem prudentium hominum intellectum ipsumque rerum usum retinebimus: sin aliter, dissidium necesse fuerit in divinis litteris excitare, et contra sensuum argumenta et cunctorum hominum judicium multa paradoxa confiteri. Quibus explicatis, in promtu est et expedito ad argumenta Lutheri respondere, eademque refutare: quae omnia fere ab Augustino et Hieronymo, ubi errorem Pelagii nimium arbitrio tribuentis refellerunt, est mutuatus; nequis forte putet Lutherum vel ingenio vel doctrina priores philosophos aut theologos superasse. Non est ingeniosior Martinus, sed furiosior; non doctior, sed impudentior, qui dubia pro certis citra cunctationem asseverat, falsa pro veris fricatissima fronte pronuntiat, tenuissimam eis et adumbratam speciem veritatis praetendens. Fit enim nescio quo pacto, ut nihil propemodum tam falsum sit, quod nequeant importuna ingenia malitiosis interpretationibus inficere falso colore veritatis.

Quidquid Martinus dicit, vetus est et a veteribus damnatum.

XX. Quid enim hactenus excogitavit Lutherus, quod ante ipsum a plerisque non fuerit animadversum primum, deinde magno consensu damnatum? Virgilium ferunt, cum rudia Ennii carmina lectitaret, interrogatus quid ageret, respondisse, aurum sese ex stercore Ennii colligere. Martinus Lutherus e diverso, cum Augustini vel Hieronymi aut ceterorum doctrina et sanctitate praestantium virorum scripta legit, si, quid agat rogatus, verum respondeat, commodissime dicat, stercus se colligere ex auro Hieronymi vel Augustini. Qui pravo animo perversoque ingenio majorum scripta versat, ut damnatas opiniones excitet, et quae alii excogitata velut veris obstrepentia, ut fieri solet, sibi objecerint, ac deinde refutaverint, haec ipse cogat in diversum, eisdemque ad impia dogmata quasi novis inventis asserendum impudenter abutatur. Non igitur ignorabant ea loca Hieronymus et Augustinus, non legerant oscitanter, non negligenter dispexerant; sed omni cura et diligentia accuratissime trutinarant: viri tamen sanctissimi, ingeniosissimi, in sacris litteris eruditissimi, etiam in eo loco, ubi vel studiose in liberum arbitrium disputarent, nefas esse putaverunt, et contra omnem

tum

tum religionem, tum philosophiam arbitrio in totum libertatem abrogare. Qui mihi ad liberum arbitrium, etiam in iis rebus, quae summum bonum attingunt, asserendum hujusmodi rationem secuti esse videntur. Homo per vim suae voluntatis, cum est suffusus gratia, recte et vicissim prave agere potest: habet igitur liberum arbitrium. Quae argumentatio quam probe concludat, tum magis intelligemus, si hoc idem in moralibus virtutibus velut philosophi considerabimus. Nam quemadmodum nostrum animum gratia, quae qualitas est supernaturalis, informare, non est in nostra potestate situm, sed in Dei munificentia: sic ne illud quidem ut virtute, exempli causa, temperantia, quandocumque, libuerit afficiamur: nimirum quia repente nemo fit temperans, nec sine longa consuetudine temperandi. Fac igitur neminem, cui absit haec virtus, posse agere temperanter: quod fortasse verum est, si exactum officium requiras: tunc igitur a te petam, utrum temperantem hominem privatum esse putes temperandi potestate, et vicissim non temperandi, et certe negabis. Nam posse temperanter agere, certum est et positum: intemperanter autem, et sensus et ratio testificatur. Neque enim aliter quisquam ex temperante intemperans efficeretur. Si tum ergo in petendis et fugiendis voluptatibus liberum arbitrium habere dicitur; cur negetur in ceteris rebus, si gratia affectus recte agere potest et secus? Nam licet homo gratia suffultus, nequeat tunc peccare, et in gratia simul persistere: tamen est in ejus potestate, peccet, et gratiam amittat, et * sic mortis fiat reus; an retenta gratia, recte agat, et summum bonum commereatur. Quae ratio tam efficax mihi esse videtur, ut non satis intelligam, qua possit calumnia Martinus eam ludificari, ut liberum arbitrium inane nomen, atque nullam vim, nullam naturam esse tueatur.

Efficacissima liberi arbitrii confirmatio.

* In aliis edition. *et sic animae mortem incurret.*

XXI. Sententia nostra ad hunc modum explicata, superest, ut argumenta captionesque Lutheri, quas homo levissimus et idem gloriosus invictas copias, et inexpugnabiles phalanges appellat, refellamus, ac insidias, et eas nec admodum occultas et infirmas esse doceamus. Non quod ipsas putem parum acute ab Erasmo, vel non satis eleganter in libro, quem *de libero arbitrio* scripsit, fuisse refutatas, aut quas postea Lutherus edidit, posse parvo negotio refutari: sed quia sic ratio suscepti nobis operis deposcit, nec est praeter morem veterum, aut recentiorum consuetudinem, ut eamdem causam complures interdum patroni adversus unius accusatoris ca-

calumnias tueantur. Sed hujusmodi argumenta et sacrarum litterarum testimonia, quamquam homo loquacissimus Lutherus per inanem garrulitatem sine fine multiplicet atque dilatet, omnia tamen in pauca velut capita referuntur. Quorum est unum eorum, quae omnes homines in tenebris et peccatis versari concludunt, omnes injustos, omnes esse malos, sed per gratiam Dei justificari. Huc enim pertinet illud Pauli ad Romanos: *Revelatur ira Dei super omnem impietatem et injustitiam hominum.* Et illud: *Non est justus quisquam, non est intelligens.* Et paulo post: *Justificati gratis per gratiam ipsius*: et cetera, quae in hanc sententiam a Luthero congeruntur. In quod caput illud, quod in promtu est et apertum, respondebimus, omnes homines ignaros esse et caecos, nisi doctrina et luce evangelica doceantur et illustrentur: sed edoctos et illuminatos ad cognita bona niti, eademque per liberum arbitrium, quemadmodum exposuimus, posse capessere. Nam quid stultius dici potest, quam quod affirmat Lutherus, qui rem quampiam ignorat, hunc ipsam efficiendi privatum esse facultate: et quia voluntas nihil appetit incognitum, idcirco ad appetendum nullam vim esse voluntatis? Quasi vero milites, qui saepe, sua consilia imperatore illis occultante, num sibi sit cum hostibus confligendum, ignorant, vires amiserint cum hoste dimicandi. Non colit quisquam Deum, qui Deum prorsus ignorat; at cum cognoverit, colet, si velit, et adorabit juxta illud Davidicum: *Docebo iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur.* Non est quisquam malus, et recte agit: at fiet bonus, si velit, et recta operabitur, *declinabit* (ut psalmo praecipitur) *a malo, et faciet bonum.* Dabimus igitur omnes homines esse malos, quia sunt omnes ad malum proclives: quia divina gratia destituti, nihil ex se perfectioris officii praestare possunt, ut vitam aeternam promereantur: quia bona hominis, ut hominis, tam imperfecta sunt, ut peccata esse videantur, et sic interdum appellentur, nec quidquam ad salutem sine gratia proficiant. Ita cum in gratia multo majus momentum sit, quam in nostro vel conatu, vel opere, fit, ut qui recte operando conservantur, hos quoque gratis Paulus dicat justificari, cum ait: *Justificati gratis per gratiam ipsius.** In quem sensum illud quoque liceat non incommode interpretari, *ex operibus legis non justificabitur omnis caro*: quoniam etsi praecepta legis ex-

Primum caput argum. Luth. solvitur.

Cap. 1. cap. 3. Ibidem.

Psal. 50.

Psal. 36.

* Quae hic leguntur ab his verbis: *in quem sensum* ad *felicitatem*, restituta sunt ex editione Romana. In reliquis desunt.

exsequamur, tamen nisi Dei peculiaris adsit gratia, frustra nitemur ad felicitatem: non quod opera nostra nihil faciant ad summum bonum assequendum, sed quoniam, hoc ipsum ut faciant, Dei est liberalitatis, qui volentes adjuvat, recte agentes praemio meritis infinito majore prosequitur, quae ne merita quidem forent, nisi Dei munificentia praemium eis proposuisset. Ad summam quia nemo vivit sine crimine: *Nam si dixerimus quod peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas non est in nobis.* Sed qui dicit omnem hominem esse malum, is non affirmat omnem hominem esse omnis bonitatis expertem, sicut nec omnis improbitatis, qui bonum. Sed quia nemo est undique perfectus, bonum appellamus, qui licet paucis interdum aut parvis criminibus obligetur, cetera tamen studiosus est atque probus: malum, qui ut recte nonnumquam agat, magna tamen ex parte versatur in peccatis: et hoc est, ne videar sine auctore loqui, quod Hieronymus ait in libro contra Pelagii haeresim, cujus haec verba sunt: *Possibilia praecipit Deus, sed haec possibilia cuncti simul habere non possumus, non imbecillitate naturae, sed animi lassitudine, qui cunctas simul et semper non possit habere virtutes.*

1. Joan. c. 1.

Lib. 1.

XXII. Sed redibit ad ineptias Martinus, et hanc loquendi consuetudinem hominum esse, dictabit: in sacris litteris qui loquitur, Deum esse, non hominem. Scimus, Luthere, divinas scripturas non esse hominum voces, aut mortalium inventa: at illud quoque scimus, quod tu non debes ignorare, licet impudentissime soleas tergiversari, Deum mortales ut mortales, non ut deos, alloqui solitum, et cum hominibus non nisi humano more disserere: qui, cum mundum posset solo verbo conservare, non est tamen dedignatus sibi hominem induere, ut homines, qui Deum divina forma ne intelligere quidem satis possunt, nedum corpore sentire, non solum verbis et more hominum, sed etiam factus homo ipse doceret evangelium, et praecepta daret; quod prius per Mosem et prophetas, hoc est, per homines effecerat. Ut pudeat aliquando Martinum suis nos praestigiis eludere tentare, vetantem sacras scripturas sive praecepta dent, sive adhortentur homines, seu minis et exprobrationibus conterreant, pro sanctorum et prudentium hominum sensu ac intellectu interpretari, et nos ad sua somnia, quae Bacchus suggerit vigilanti, revocare. Cum igitur homines docti pariter et indocti sic loquantur, ut malos et impios dicant eos, non qui numquam, sed

Deus homines humano more alloquitur.

sed qui raro virtutes colunt et pietatem, et frequenter in peccatis, impietate, sceleribusque versantur, nimirum sacrarum litterarum verba non sunt aliter interpretanda. Qui autem bene raro agit, sed agit, hunc nemo recte agendi facultate privatum esse dixerit.

Secundum caput argum. Lutheri solvitur.

XXIII. Alterum caput est testimoniorum, quibus homo sine Deo quasi ex se nihil efficere posse concluditur, quale illud est Joan. 1. *Sine ipso factum est nihil*, apud quem alio in loco Christus, *sine me*, inquit, *nihil potestis facere*. Sed hujusmodi dictis, quibus est scriptura divina referta, abunde puto explicanda nostra sententia respondimus, et quid valeant, exposuimus. Est autem summa, quia sine Deo, qui rerum omnium est auctor, primaque causa, nullus, ne minimus quidem motus exsistit. At non si causa inferior nihil efficit absque superiore, statim nulla est inferioris facultas, aut haec agit necessario. Neque enim quia Philippus sine sole non genuit, nec potuit Carolum, idcirco Philippus nihil effecit, aut necessario Carolum procreavit. Ad haec quia perfectum officium nullum esse potest, quin ab animo suffuso gratia Dei peculiari proficiscatur. Postremo quoniam homines Dei beneficio et sunt, et vivunt, idcirco quidquid agunt suis viribus, id totum tribuitur virtuti ejus, a quo vires et esse ipsum acceperunt. Huc enim spectabat Paulus, cum diceret: *Non sumus sufficientes cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis, sed omnis nostra sufficientia ex Deo est.* Quasi dicat, si quid efficimus, aut possumus efficere, non est quod nobis magnopere tribuamus, cuncta enim referre accepta debemus munificentiae divinae, quae nobis eam facultatem liberaliter impartitur.

Joan. 15.

2. *Cor.* 3.

Tertium caput argumenti Luth. solvitur.

XXIV. Tertium caput versatur in Pharaonis obstinatione et Esau servitute, et eo quod regis cor in manu domini scripturis divinis esse traditur. *Si Deus*, inquit, *cor Pharaonis induravit, quis locus est libero arbitrio relictus? aut quid est in nostra voluntate, si cor Regis, ac proinde cujusvis hominis est in manu domini? si Jacob Esau nullo alterutrius merito praefertur?* Respondeo: Deus cor Pharaonis induravit, ut Moses ostenta omnia perficeret côram Pharaone, quae dominus posuerat in manu ejus, et poenas darent Aegyptii, et populus crederet, *quod visitasset dominus Israel, et respexisset afflictionem illorum, et proni adorarent*, Mosemque ducem a Deo missum sequerentur. Potest enim Deus hominis non solum cogitationi, sed, quod multo majus est, vim afferre voluntati, et eam, quocumque velit, impellere, ac vicissim revoca-

Exod. 4.

ca-

care : quod in iis potissimum usurpat, quorum imperio et auctoritati parent regna et civitates. Hoc est enim quod testatur scriptura, *sicut divisiones aquarum, ita cor Regis in manu domini, quocumque voluerit, inclinabit illud.* Nimirum quoniam his ministris et tamquam instrumentis utitur providentia divina ad hominum coetus et civitates gubernandas. Sed qui Regis voluntatem aliquando cogit, dum grande aliquid parat, et res maximas molitur, is non protinus videri debet liberum arbitrium in reliquum tempus, aut ceteris in rebus huic, et in universum hominibus sustulisse. Prover. c.21.

XXV. Age vero si unius aut paucorum exemplum, si Pharaonis induratio debet ad ceteros omnes mortales transferri, cur Mosis itidem miracula ad ceteros omnes homines non transferantur? Cur non Joannis in utero sanctificatio? Non est acceptor personarum Deus, ut quod in hoc afficit praemio, id in illo vindicet atrociore poena : sed neque est ulla lege tam arcte constrictus, ut cum hominibus nihil nisi ex pacto voluntario debere possit, ut quasi aes alienum persolvat, sed omnia gratis, ut exposuimus, largiatur, nequeat suam liberalitatem largius quibus visum fuerit, impartiri. Ita cum Pharaonis cor superiora peccata graviore crimine (quod Deus interdum usurpat) ulciscens induraverit, Mosem scientiae et miraculorum claritate voluit esse commendatum. Mariam virginem, antequam in lucem ederetur, gratia imbutam, ne peccare posset, confirmavit. Joannem Baptistam sanctificavit in utero matris. Paulum tunc cum Christi discipulos gravissime ac severissime insectaretur, Spiritu sancto percussit ac illustravit. Ad summam, ut idem Paulus Ad Rom. c.6. testatur, *cujus vult, miseretur, quem vult, indurat*, quia nihil ex debito agit, nec ad alterius praescriptum, et quasi coactus. At quorumdam praerogativa non tollit legem universalem, quae officia cujusque praemiis remuneratur, scelera poenis ulciscitur et animadversione. Nisi forte, quod regibus ac hominum principibus permittimus, ut quosdam sola sua benevolentia sine ipsorum merito liberaliter habeant, et honoribus auctos esse velint, nonnullorum interdum crimina ad ceteros exemplo deterrendos acrius etiam puniant, quam lege universali caveatur : id Deo optimo maximo tam severe negatum volumus, ut faciendi privilegium nullam ei prorsus facultatem relinquamus : indignaturi si pater familias operas, quae serius ad vineam colendam pervenerint, liberaliter tractet, nec eas ad legem Falcidiam revocet horarum calculis. At ipse respondet in evan-

ge-

gelio maledicorum calumniis, se suo id jure, et sine cujuspiam injuria facere, qui, cum neminem fraudet mercede pacta, quos velit liberalitate prosequatur. De Jacob et Esau post paulo respondebimus.

Luth. argumentum de praecognitione Dei.

XXVI. Nunc ad argumentum venio ductum a Dei futurorum praecognitione, quod propius nostram de fato et libero arbitrio causam attingit. Neque enim jam huc spectat, ut opem Dei peculiaremque gratiam recte agendo necessariam esse demonstret, quod pudoris nimirum plus haberet, plus etiam pietatis; sed ut rerum omnium necessitatem inducat, cuncta vi quadam inevitabili fieri concludens, ac fatali necessitate. Quod quia Lutherus opere toto id maxime, et, si mihi creditur, solum petit, ut artificio machinae hujus omnem religionem evertat: idcirco idem argumentum opportunis in locis, in principio et medio calceque libelli disponit, dum sibi tam occultas insidias in eo collocasse, tam inextricabiles plagas tetendisse videtur, ut nemo non possit incidere, nemo cum inciderit, sine magno negotio sese valeat explicare. In quo argumento tanta se levitate jactat, quasi a nemine prius id fuisset umquam animadversum, sed caelitus ipsi divino quodam oraculo demissum. Cum interim in ludo litterario inter prima dialecticorum exercitamenta, hoc vel in primis puerorum auribus inculcetur. *Ergo si Deus*, inquit, *futura praecognoscit*, *nimirum futura necessario eveniunt*, *alioquin Deus sua praecognitione*, (*quod nefas est dictu*) *falleretur*: *Deus autem praecognoscit futura*: *igitur ex necessitate res omnes eveniunt.*

XXVII. Respondeo, Luthere, mendose colligis. Nam et Deus futura praecognoscit, et pleraque futura contingenter eveniunt, nec protinus error sequitur in cognitione Dei. Ut autem intelligas, quam recte conclusio ista procedat, jam aperte docebo meram esse decipulam, et captionem ex intimo sophistarum artificio depromtam, dum manifesto sophismate idem eodem modo, ac per Dei praecognitionem concludo. Non minus mihi certum est post factum, rem fuisse futuram, quam ipsi Deo, antequam fieret: talis autem mea cognitio neque probat, neque inducit necessitatem: ergo ne praecognitio quidem Dei. Fac enim nullam esse Dei praecognitionem, ut vis argumentationis intelligatur; nunc cum certo scimus, exempli causa, Regem Fernandum Granatam a Mauris recepisse, quaero a te, utrum antequam reciperet, haec enuntiatio: *Recipiet Fernandus*

Eodem argum. contrar. probatur.

Gra-

Granatam, fuerit contingens, an necessaria? Si quoniam sic futurum erat, etiam Deo nesciente erat necessaria, perinde utique fuerit ad futurorum necessitatem, praecognoscat Deus, an non praecognoscat. Si contingens, potest nimirum aliter evenire. Fac ita esse: numquam igitur recipiet, et tamen recipiet: alioquin nos, qui nunc recepturum fuisse certo scimus, fallemur. Recipiet igitur et non recipiet, quod fieri non potest: erat ergo necessaria. Hunc, qui est haud dubie paralogismus, et eadem via eademque ratione idem, quod ille de praecognitione Dei, concludit, fac, Luthere, quod tibi erit et cuivis dialectico perfacile, ut mihi refellas, et tuis ego verbis istud, quod in praescientia Dei innititur sophisma, refutabo: ut dubium esse non possit, quin uterque manifestus sit paralogismus, et praecognitio futurorum divina nullam in rebus nec inducat, neque arguat necessitatem. Nam profecto nihilo coactius concluditur illo modo, Deus rem fore praecognoscit, res ergo necessario erit, quam sic, res erit, ergo necessario erit. Quare si nescis, Martine, praecognitio Dei non magis est causa, ut res contingens eveniat, quam mathematicorum, ut luna verbi causa deficiat. Nam quemadmodum nullius vel affirmatio vel negatio rebus affert mutationem, sic nulla cujuspiam cognitio vel ignoratio rerum pervertit ipsarum naturam, ut eas reddat ex contingentibus necessarias, aut e diverso. Res enim praecognitae eodem prorsus modo, quo si non praecognoscantur, eveniunt, sive contingenter fiant, ut nostrates, sive necessario, ut motus caelestes.

XXVIII. Nec potest esse necessitatis futurorum aliter praecognitio Dei argumentum, quam si Deus idcirco futura praecognoscat, quod sic ordine constanti, et necessaria connexarum causarum consecutione ita contineri, ac praefinitum esse cognoscat, ut Chrysippus disserebat, cujus auctoritatem et doctrinam apud te longe plus valere certum habeo, Luthere, quam sacrarum litterarum decreta. Sed istius et ceterorum Stoicorum error superiore libro palam et aperte est a nobis refutatus. Itaque propter Dei praecognitionem velle futurorum necessitatem inducere, quasi Deus aliter ea scire non possit, quam si necessario sint futura, hominum est vim divinam ignorantium, et intellectui divino paulo plus, quam magno cuidam astrologo tribuentium. Nobis autem, qui Christiani sumus, non Stoici vel Chrysippei, Dei optimi maximi cognitionem non placet ex consertarum causarum necessaria consecutione pendere; sed

Deum futura praecognoscere confitemur, quia ineffabilis est divina potentia, infinita vis ejus intellectus, ut nihil apud ipsum sit praeteritum, nihil futurum, sed cuncta in aeternitate praesentia, sitque ipsius cognitio quaedam velut praesentium rerum consideratio, qua res quaeque pro sua natura contingenter vel necessario proprium munus obire, nisi forte cum vis extrinsecus affertur, ut multis in rebus interdum fieri notamus, tamquam oculo divino perspiciatur; quae consideratio (nisi Deus, cujus nutui universus mundus, et ejus singulae partes obtemperant, quidquam privatim in naturam, seu rem aliquam statuat) non magis motibus sive naturalibus, sive voluntariis vim facit, quam gestibus histrionum spectatorum in theatro contemplatio. Quo fit, ut Deus neminem absque sua culpa damnare, neminem sine aliquo suo merito (qualecumque id esse potest) conservare exemplo Esau et Jacob argui possit, excepto quorumdam gratuito privilegio, de quo supra memoravimus. Qui ut *Esau Jacob minori natu serviret*, ob eam rem statuisse videri potest, quoniam Esau peccata, et officia Jacob tam praesentia erant ipsi Deo in aeternitate post factum, quam antequam uterque nasceretur. Nam cum homo pro libera sua voluntate hoc velit, illud nolit, hoc efficiat, illud omittat, Deus motibus ejus cunctis simul in aeternitate spectator et cognitor adest, et pro suis quemque operibus vel damnat in supplicia sempiterna, vel pacta et promissa felicitate liberaliter prosequitur: quamquam male agere totum sit improbitatis nostrae, honesta perficere gratiae Dei peculiari plurima ex parte tribuatur, nonnihil studio nostro, quod et ipsum tamen Deo referimus acceptum, qui nobis est ut ad vitium, sic ad virtutem liberam largitus voluntatem.

Gen. 27.

XXIX. Atque ad hunc quidem modum paralogismum, cui praecognitio Dei occasionem suppeditavit, abunde et aperte arbitror esse refutatum. Quamquam, Deus immortalis! estne quisquam tam stupidus, a communi hominum intellectu tam alienus, ut etiamsi captiones hujusmodi confutare nesciat, ob eas tamen manifestissimo rerum usui inducat animum refragari? et majorem fidem sophistarum praestigiis, quam communi sensui hominum adhibere? quorumdam, de quibus est apud Aristotelem, stultitiam imitatus, qui cum argumenta Zenonis acerrime in motum disputantis solvere nescirent, motum, quem cunctis fere sensibus percipiebant, rationibus victi nullum esse confitebantur. In quo Diogenis philosophi fa-

Diogenis prudentissime factum.

factum a prudentissimis viris merita laude vehementer commendatur, qui, cum, in frequenti consessu talia Zenone disputante, se multi victos esse confiterentur, assurgens coepit coram cunctis inambulare, et quid ageret a Zenone interrogatus, respondisse fertur: An non intelligis, Zeno, me argumenta tua deambulando refutare? Hoc enim uno responso simul Zenoni impudentiam, simul ceteris stultitiam sapienter exprobravit: illi quod sustineret captiosis ratiunculis quidquam * in usu manifestissima constituere, his quod ingeniosorum hominum commentis temere se in eam opinionem induci paterentur, cui sensus omnis repugnaret. Quod Diogenis prudentissime factum omnes homines diligenter in primis imitari censeo, qui modo veritatis non adumbratam imaginem, sed solidam et expressam effigiem in omni quaestione naturali sive mores vel religionem attingente conquirunt, ne vafrorum hominum captionibus, et praestigiatorum fraudibus imprudenter capiantur. Sed haec prudentia cum sedulo sit nobis cunctis in rebus adhibenda, nescio tamen, an usquam alias utilior esse possit, aut magis necessaria, quam ubi de fato et libero arbitrio disseritur, sive res inter Philosophos agatur, sive inter Christianos Theologos, qui simul solent de praedestinatione disputare.

* Locus in omnibus edit. corruptus.

XXX. Quamobrem, Martine, huc et illuc te versa, tende omnes versutiae calliditatisque nervos, necte dolos, fraudes para, congere Pauli vel Joannis quamlibet acute, sed malitiose interpretata loca, ut hominis neque operam, nec studium quidquam facere concludas ad consequendam felicitatem, ut hac persuasione lentos pigrosque nos reddas ad virtutes capessendas, et ab honestis studiosisque laboribus ad socordiam voluptatesque traducas, et sic quam plurimos habeas socios tuorum flagitiorum; efficies fortasse, ut tardiores et minus eruditi nesciant laqueos et decipulas tui sermonis explicare, nec pari orationis acumine refellere; numquam tamen homini cuipiam prudenti et cauto persuadebis, ut magis credat tuis dolis, quam simplicibus, planis apertisque sacrarum litterarum testimoniis, quae homini libertatem, optionemque tribuunt, rectene, an secus agere velit, vitam, an mortem, praemium, an poenam malit, qualia multa supra memoravimus: ut illud Ecclesiastici: (neque enim me quaedam repetere pigebit) *Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui, adjecit mandata*, et cetera. Et Deuteronomii: *Testes invoco hodie* Cap. 15. Cap. 30.

Concludit libros de libero arbitrio.

 cae-

caelum et terram, quod proposuerim vobis vitam et mortem, benedictionem et maledictionem. Elige ergo vitam, ut vivas. Et Zachariae: *Convertimini ad me, ait Dominus exercituum, et convertar ad vos.* Et Jonae: *Convertatur vir a via sua mala, et ab iniquitate, quae est in manibus eorum. Et vidit Deus opera eorum, quia conversi sunt de via sua mala: et misertus est Deus.* Et illa ex Novo testamento: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata.* Et alibi: *Dedit eis potestatem filios Dei fieri*: ut cetera non minus aperta loca praeteream, quibus est scriptura divina referta. Adde tot praecepta, tot adhortationes, dehortationesque, quibus, ut docuimus, numquam Deus sacras litteras, quas ad hominum institutionem constat esse ab Spiritu sancto exaratas, replevisset, nisi recte, an secus homines agant, in ipsorum esset potestate.

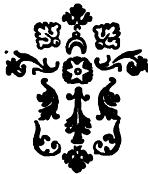
Cap. 1. Cap. 3. Matth. 19. Joan. 1.

XXXI. Pari ratione si sophisma, quod a Dei praecognitione cunctarum rerum necessitatem colligere molitur, refellere, quamquam supra est a nobis plane et aperte refutatum, et jam pridem consensu doctissimorum hominum rejectum, si tamen ignorantia forte, aut ingenii tarditate huic verbis occurrere, et oratione refutare nescirem; sic tibi, Martine, responderem: Quomodo Deus futura praecognoscat, nescio: ipsius praecognitio quam vim habeat, ignoro: hoc certo scio, pleraque fieri contingenter: liberam esse hominum voluntatem, et in quibuscumque rebus versatur, aeque sese in utramque partem flectere posse: rerum videlicet usu, ac indubitatis experimentis edoctus, cunctorum sensuum adductus argumento, omnium hominum doctorum et indoctorum judicio, hoc est, lege naturae in eadem sententia confirmatus, quia video, si non sit vaga liberaque nostra voluntas, esse cunctas leges supervacaneas, quae petenda justaque praescribunt, ab oppositis deterrent ac dehortantur: ludum esse mortalium vitam, et perfectissimum animalium hominem ad ludibrium esse natum: prudentiae nullum locum relinqui: perire virtutes omnes, et secum laudes interimere, nullum quamlibet turpe facinus crimen esse, nihil quod jure valeat vituperari: consultationem hominum esse prorsus inutilem: postremo Deum et naturam, a quibus frustra nihil effici constat, nequidquam hominibus tribuisse vim consultandi, quam si quis a natura mortalium auferat, is ego non video, quomodo possit humanitatem in hominibus relinquere.

XXXII Haec fere mihi, pater gravissime, in mentem venerunt,

quae

quae de fato et libero arbitrio conscriberem. In qua quaestione disserenda si tibi forte vel longior aliquanto, vel taxando Luthero concitatior visus fuero, illud tribues difficultati, quae cum maxima sit judicio omnium in utraque philosophia, sermonis angustias non patitur; hoc intolerabili procacitati Lutheri, quo nemo umquam haereticus furiosius contumeliosiusque in Catholicos Christianos est debacchatus, nemo sacras litteras aeque impudenter pervertere, nec tam aperte Christianam religionem labefactare tentavit.

JO. GEN. SEPULVEDAE CORDUB.

AD GRAVISSIMUM PRAESULEM ET ILL. DOM. RODULFUM PIUM, EPISCOPUM FAVENTINUM, PRAEFATIO IN ANTAPOLOGIAM PRO ALBERTO PIO PRINCIPE CARPENSI

IN ERASMUM ROTERODAMUM.

NUmquam putaram, Rodulfe Pie, praesul gravissime, post Alberti Pii Principis Carpensis patrui tui, meique patroni obitum, qui nuper nobis, id est, suis, justissimum maximumque dolorem attulit, illi vero ingentium laborum et molestiarum finem imposuisse videbatur, quidquam evenire posse, quod vel nostrum moerorem augeret, vel ejus quoquo modo quietem et tranquillitatem solicitaret. Vir enim ut sapientia et doctrina, omni denique humanitate praeditus, et animi magnitudine ceterisque virtutibus praestans, sic rebus gestis praeclarus, obiit procul a patria, paterna ditione atque opibus iniquitate fortunae dejectus, quae plerumque solet invidere summae virtuti, et viris optimis ac sapientibus bellum indicere, eosdemque velut studiose et pertinaciter insectari, quam calamitatem vehementer augebat diuturnus morbus articularis, quo atrociter idem et frequentissime vexabatur. Tantis igitur molestiis et calamitatibus exhaustis, quis non putasset, illum saevitiae suae fortunae, dum ex hac vita, suo quidem optabili, sed suorum incommodissimo tempore migraret, satisfecisse? At ecce iterum fortuna eadem renovat bella pristina post mortem, nec illius manes sinit in optata pace, hoc est, nomen ejus in mentibus hominum cum dignitate quiescere, quasi volens claro documento docere, verum esse quod Aristoteles tradidit, etiam in mortuos licere quidquam fortunae temeritati. Neque enim defuerunt importuno pravoque homines ingenio, qui technis et calumniis ejus famae insidiantes, Erasmum virum alioquin (ut de egregia ejus eloquentia doctrinaque taceam) et probum et moderatum eo compulerint falsis et calumniosis delationibus, ut librum ediderit in Albertum Pium utroque ipsorum indignissimum, quo virum praestantissimum, quantum quidem in

ipso

ipso fuit, infamaret, et sui oblitus, maledictis atque conviciis praeter omne decorum incesseret. Quorum conatibus ut occurrerem, officii mei ac pietatis potius erga illum esse multis justisque de causis existimavi. Istorum igitur calumniis respondere, ac Erasmi querimoniis satisfacere constitui hoc libello, quem ad te mitto, qui patrui gloriam atque praestantiam honestissimis, sed felicioribus, ut spero et precor, studiis ingentibusque virtutibus aemularis, et es ipsius, ut ceterarum rerum, sic familiaritatum et clientelarum legitimus heres: ne cum ejus in me meritorum et benevolentiae optimus ipse sis testis, ingrati animi vitium, a quo semper abhorrui, jure mihi posses objectare, si minus adversus istorum, a quibus summa injuria fama illius in discrimen vocatur, criminationes patrono cliens (quando sic tulit praepostera fortuna) quantum ingenio et industria consequi possem, patrocinarer, in causa praesertim ipsius tam honesta et expedita, ut commoda oratio neminem quamlibet indisertum deficere posse videatur.

JOANNIS GENESII SEPULVEDAE
CORDUBENSIS,
PRO ALBERTO PIO PRINCIPE CARPENSI
*ANTAPOLOGIA
IN ERASMUM ROTERODAMUM.

I. APologeticum librum, Erasme, proxime editum a te in Albertum Pium Principem Carpensem, invitissimus perlegi, ac certamen, quod cum ipsius manibus instituisti, cum meo magno dolore spectavi. Dolui enim, et quidem vehementer utriusque vestrum nomine: tuo, cujus semper fui studiosus, propter elegans ingenium, et praestantem doctrinam tuam, quod oblitus theologici decori, non satis e tua modestia, et, quae tibi frequens in ore est, Christiana caritate, acerbitatem animi tui utcumque illatam temperaveris: illius, quod Princeps singulari pietate, gravissimus et doctissimus iis conviciis et contumeliis incessitur, quae vix cadant in semissem ac dissolutum hominem, leviculum, et ab omni litteratura abhorrentem. Histrio enim a te fit, et quidem ineptus, dum ipsum facis aliena persona indutum fabulam frigide saltare: extrema levitate notatur, dum alieno non labore tantum, sed etiam ingenio inanem ac puerilem gloriam eumdem captare jactas. Jam vero litterarum quid ei relinquis, cui theologiae ac philosophiae cognitionem demis, et politioris litteraturae, omnemque ingenuarum artium notitiam detrahis, cum constet ipsum ceteris studiis non inservisse? Quae

* *Antapologia* istaec edita est primum Parisiis apud Antonium Augerellum anno M. D. XXXII. XI. Kal. Aprilis 4. cujus rarissimae editionis exemplar nobiscum communicavit Cl. vir Michaël Maria de Nava alibi a nobis laudatus. Hanc subsecuta est Romana ejusdem anni apud Antonium Bladum, etiam in 4. quam nobis videre non contigit, sed humanissimi Collegii Bononiensis Sodales manu exaratum exemplar ad nos transmisere desumtum ex impresso, quod in Bibliotheca *instituti Bononiensis* asservatur, et cum editione Coloniensi diligenter comparatum, notatis illis locis, quibus auctor transverso calamo signum illeverat, aut mitiorem sententiam, ne Erasmi animum exasperaret, subjecerat. Qua de re vide Sepulvedae epistolam I. lib. I. Edita est rursus Antapologia cum aliis opusculis Parisiis typis Simonis Colinaei anno M. D. XLI. 8. demum Coloniae M. DCII. 4. Nos vero cum editiones inter se omnes contulerimus, Romanam ac Parisiensem presso pede sequimur, adjectis Sodalium Bononiensis Collegii observationibus.

Quae conviciorum importuna jactatio, quamquam apud eos, qui hujus summi viri ingentes virtutes, ac omnis doctrinae praestantiam perspexerunt, non plus habeat ponderis, nec minore cachinno excipiatur, quam vana quondam pronuntiatio Zopyri in Socratem virum divinum, multa vitia ex ejus forma colligentis, apud Alcibiadem et ceteros Socratis familiares talium in eo vitiorum ne vestigium quidem agnoscentes; tamen apud ceteros, quantus esset Albertus Pius ignorantes, ipsamque posteritatem, tam dirum habet sponte sua venenum, tam gloriae et existimationi illius perniciosum, ut ab iis, quibus Alberti nomen debet esse curae, memoriaque chara, sine scelere et impietate negligi non posse videatur.

II. Scio igitur multos fore, qui velint et possint maledicta tua refellendo famae ejus patrocinari; hoc tamen officium magis a me video, et potiore quodam jure, quam a ceteris exspectari. Primum, quia nemo me familiarius Albertum Pium coluit, nemini major fuit occasio mores illius et doctrinam cognoscendi. Deinde quoniam cum illi Principi multi multa debeant, ego nihil me non debere profiteor, qui me Bononia ex Collegio Hispanorum propter nonnullam fortasse, quam de studiis meis habebat opinionem, ad se sponte sua vocatum (ut vir doctissimus hominum non indoctorum familiari consuetudine delectabatur) tam humane semper, tamque amanter multos annos tractavit, ut nihil vel honoris, vel benignitatis, nil denique favoris cuiquam suorum tribuerit, quod mihi non fuerit sane lubens impartitus: quorum beneficiorum immemorem agere, hominis esset non solum ingrati, sed etiam inhumani. Postremo, quod caput est, quoniam ubi tu conaris ingenii ejus atque doctrinae laudem ad alios detorquere, aliquot te nominare posse nimis artificiose dixisti, sed me unum nominasti, cujus ille abuteretur opera ad fabulam istam peragendam, quam tu, vel, quod magis credo, homines aliqui calumniosi, qui ad te tam impudens mendacium detulerunt, ut a te gratiam aliquam inirent, stulte admodum commenti sunt. Quam de me praedicationem falsam in primis si dissimulanter et silentio praeteriissem: an non merito argui possem, arrogare mihi alienam gloriam, et per summum flagitium istorum artificum technis obsecundare?

III. Provinciam igitur, quam recusare sine scelere non poteram, sponte suscepi, sed eo animo, non ut Erasmi famam laederem, cujus ingenio faveo acuto in primis et eleganti, et doctri-

nam magni facio; sed ut me istorum conatibus opponerem, qui mei, dum viveret, amantem patronum, et optime de me meritum infamare tentarunt: nec paterer ab importunis ingeniis viro optimo, illustri, atque doctissimo turpissimam notam inuri, et ejus nominis splendorem tenebris commentitiis obfuscari. Quod si absque animi tui offensione aliqua praestari non poterit, tibi assignabis, Erasme, qui nos libello tuo in tam iniquas angustias conjecisti, ut inde aliter exire non liceat, nisi facta eruptione per eas copias, quas acie infesta, sed parum firma in Albertum collocasti, dum partim indulgeres stomacho tuo, partim vanissimorum hominum figmentis adquiesceres.

IV. Neque enim adduci possum (ut paulo ante dicebam) Erasmum virum probum et pium eo * caeci furoris processisse, ut quae falso jactat de Alberto Pio, ipse sit per malitiosam calumniam commentus; sed ab aliis ad se vanissime et flagitiose delata referre. In quo tamen ea culpa tua est. Primum quod delatione, non dico vera, sed ne probabili quidem omnino, ** temere credita animum induxeris, ea litteris mandare, quae ut vanissima esse omnes sciunt, qui Albertum Pium noverunt, sic nec probare valeas ullo modo, nec cordato cuiquam homini de tanto viro persuadere. Deinde quod tuo malueris stomacho indulgere, quam judicio obtemperare: qui, cum scires turpe atque impium haberi, veteri etiam proverbio vetante, mortuis maledicere, levissima tamen excusatione usus, quod mortui in te scribant, Alberti Pii manes improperiis et conviciis exagitare decreveris. Non est turpe, Erasme, in mortuos scribere, si parcas famae, falso dicta vel acriter, si libeat, insecteris. Hoc enim non veteres tantum philosophi, verum etiam Christiani, et egregia pietate viri, quod ipse non ignoras, factitarunt. Sed mortuos incessere maledictis, et nomini ipsorum insidiari, turpe habetur et nefarium.

* In exemplari Biblioth. Instituti scientiarum Bononiae editionis Romanae *eo caeci furoris* manu deletum.

** In eodem exemp. *temere* deletum, et supra scriptum *facile*.

V. At responsurum te carptim citra Alberti nominis contumeliam, in ipsa libri praefatione polliceris, idque tum in epistola, tum in responsione abunde a te praestitum profiteris. Quid promissum verbaque audiam, cum facta videam? Rudem theologiae illum fuisse contendis, philosophastrum vocas, nugatorem, mendacem, surdam aspidem, senem delirum, impudentem, calumniatorem appellas, et dicis te a contumeliis temperare? An postulas haberi agique modestiae tuae gratias, quod virum innocentissimum, re non mi-

minus, quam cognomine pium, sicarium, parricidam, proditorem patriae, aut haereticum et impium non appellaveris? Nam quod ais te in epistola et responsione citra contumeliam egisse cum Alberto, nihilo meliorem facis causam tuam: videri enim potes, auctoritate viventis deterritus, non voluntate et consilio tunc a maledictis abstinuisse, qui vix elatum tantis improperiis laceraveris. Sed percussus, inquis, referio, et factum, si Deo placet, excusas exemplo Christi, qui non tacite passus est eorum malitiam, a quibus habere daemonium, et rursus in Beelzebub ejicere daemonia insimulabatur. Ita credo: par scelus est, aut simile flagitium affirmantium, Erasmum quidquam perperam vel locutum esse, vel sensisse, et eorum, qui Christum habere daemonium calumniabantur, et tam vere, tamque moderate obtrectavit Erasmus, maledixitque Pio, quam Christus castigavit Judaeorum calumniatores. Facile est et dicta et facta Christi commemorare, at imitari longe difficillimum. Quamquam igitur qui Christum audit, is malum pro malo non reddit, sed tolerando vincit adversarium: non tamen a te requirimus, Erasme, eam patientiam, quae a Christo in evangelio commendatur, ut percussus una maxilla praebeas alteram feriendam; sed maxime vellemus, ne leviter ictus, mortiferam, quantum in te fuit, plagam incussisses, nec te ad convicia jactanda, sed ad prudenter respondendum, et quae objiciebantur, modeste refutandum comparasses.

Matth. 12.

Matth. 5.

VI. Sed clamabis, sat scio, te non leviter ictum a Pio, sed gravissime, quantum quidem in ipso fuerit, vulneratum, qui si te non mendacem dixerit, non nugatorem, non calumniosum, non haereticum, ea tamen de te scripserit, quae si vera sint, vix hujusmodi criminum turpem notam effugere valeas. Quam vera sint, quae in te Pius scripserit, postea videro: neque enim ab re fuerit aliqua summatim et strictim attingere, ut probata in parte viris prudentibus Alberti causa, qualis in toto fuerit, non possit dubitari. Illud certe confirmare possum, te perhumaniter ab ipso fuisse tractatum, et nullis apertis conviciis, nisi perquam levibus lacessitum. Notare autem quaedam in tuis scriptis, quae falso, aut non satis vel graviter, vel constanter, quaeve minus catholice dicta esse videantur, non est convicia in te jactare, nec famam tuam studiose laedere, sed inservire veritati, majestatique Christianae religionis adesse. Jam vero quanti refert, quibus verbis res quaeque significe-

tur? Ablatum a te quidquam audias, an furto subreptum? parum religiose dictum, an impie? mentiris, respondeas, an non feci? erras, an calumniaris? Sed quoniam ipse, quod acriore, quam velles, censura scripta tua vexarentur, semel dolore incitatus, cohiberi non potuisti, quominus saeve in Albertum Pium inveheneris, jam, si placet, qualia sint quae illi objicis, consideremus.

Obiectiones in Albertum Pium.

Prima.

VII. Initio praefaris, ipsum non suo judicio, sed quorumdam hortatu operam in te scribendi suscepisse. Hoc si tuum est inventum, injuste facis, et parum evangelice, qui viro, quo nihil gravius fingi potest, summam levitatis notam inurere moliris. Si ab aliis ad te delatum, * temere admodum credidisti. Quid enim habet probabilitatis, hominem afflicta valetudine, et mole atque cura rerum maximarum pressum, non reipublicae vel religionis causa, sed ut libidini nescio quorum inserviret, rem suscepisse difficilem atque laboriosam, et parum laudis habituram? Aut quis esset tam impudenter audax, ut viro principi, ac, ut dixi, impeditissimo, ab articularique morbo vix pauca intervalla quietis impetranti, tantum molesti oneris tentaret imponere? ad summam, quo praemio verae laudis adduci poterat vir eo splendore, doctrina et gravitate? Gloriosum, inquis, fortasse putavit in Erasmum scribere. Quam vane tibi blandiebatur, Erasme, quisquis te in istam persuasionem detrudere curavit. Quam longe abhorrent ista ab iis, quae in epistola tua Albertum Pium de te praedicare solitum esse conquestus es, Erasmum nec philosophum esse, nec theologum, nec ullius solidae doctrinae. Quisquamne talia sentit de Erasmo, et gloriosum putat in Erasmum scribere? At falsa fuit, inquies, delatio, ut idem affirmat in epistola sua, talia umquam ipsum jactasse de Erasmo. Ita equidem existimo: tanta enim erat viri illius modestia, tanta humanitas in eos praesertim, quos vel mediocris eruditio commendaret, ut eorum lapsus, si qui essent, excusare ingeniose, et quidquid esset laudabile, in majus etiam extollere libenter soleret: tantum abest, ut de viris egregiis male praeter meritum loqueretur.

* In exemp. Instituti deletum *temere*, ejusque loco scriptum *facile*.

VIII. At ipse urges in tua responsione et libello, testesque producere paratus es, quibus eum, quae dixisse se negat, jactare solitum esse convincas. Sed credamus, Albertum de tua doctrina bene et loqui solitum, et sentire: statimne gloriosum putaret in te scribere vir tantus, tam illustris, tam non ambitiosus, et, quod in primis meminisse debebas, in Italia natus, nec ignarus, qualis esset ce-

ceterorum Italorum de te opinio? Quos non perinde solitos esse demirari scripta tua, ac Germanos tuos, et meorum Hispanorum plerosque, miror si tibi non est abunde exploratum. Nam quod ad te de Alberti vocibus vane, ut opinor, delatum est, id de multis Italorum non parvi nominis, nec vulgaris doctrinae, citra mendacium deferri potuisse, certo scio. Cum quibus profecto mihi, ut possem magnos viros citare testes, ingens pro te saepe concertatio fuit, cum ferre non possem quorumdam fastum, tuique contemtum, qui te philosophiae expertem esse dicerent, Luciani magis quam Aristotelis familiarem, duplici utentes argumento. Primum, quod homo Graeca interpretandi studio deditus, Luciani fabellas, quarum cognitione Latini et theologi et philosophi sine ulla religionis aut morum jactura carere poterant, Latine expresseris diligenter, Aristotelis ne verbum quidem converteris, cum essent non pauca illius viri divini opera de philosophia, quae partim perperam, partim barbare conversa, Latinam orationem desiderabant. Deinde, quod cum innumeros propemodum libellos edere numquam desistas, nullum tamen umquam physicum argumentum tractaveris. In theologicis porro ita te versatum esse dicunt, ut multa in tuis libris sint, quae doctissimorum theologorum consensu rejiciantur. Cum vero ad humaniores litteras ventum est, quod demere non possunt, magnam tibi lectionem concedunt, ingenii promtitudinem, et argutias orationisque copiam tribuunt, sed dicendi characterem, licet interdum exsurgas, humilem esse contendunt, et parum habentem gravitatis; ad summam, minime Ciceronianum: ita te fecundum esse magis quam facundum, dicteriis potius et argutiis, quam sententiis orationisque virtutibus lectorem allicientem.

IX. *Sed ista*, inquis, *malevolorum figmenta sunt*, quis negat? *levique fundamento fabricata*; non eo infitias: *nec ex judicio, sed a quorumdam* * *Italorum invidia profecta, qui volentes suos in omni genere litterarum excellere, indignari videntur, si quis ultra montes* ** *natus ad rerum doctrinam orationis quoque ornamenta adjecisse putetur*. Hoc quoque tibi facile assentiar, qui simili oratione uti soleo ad conatus te sic impetentium reprimendos. Atque equidem vellem, id quam plurimis esset persuasum, ut siquid in meis scriptis, quae non pauca, partim ex Aristotele aliisque Graecis philosophis in Latinum conversa, partim meo labore lucubrata, in

* Excmp. Instituti delet. *Italorum.*

** Edit. Paris. 2. et Col. addit: *ut ipsi loquuntur.*

in manus hominum exierunt, nasuti homines improbarent, possem cum aliquorum fide culpam a mea tarditate ad illorum invidentiam transferre. Nam et ego licet jam sextum decimum annum agam in Italia, * ultra montes tamen natus sum: in Baetica, non in Lusitania, ut ipse cum iterum *Ciceronianum* scriberes, putasti, deceptus fortasse provinciarum confinio, quae in Hispania ulteriore fluvio dumtaxat Ana interfluente dirimuntur; licet Baetis, qui provinciae nomen dedit, Cordubam alluat, unde nos esse legeras, videlicet in meo *de fato et libero arbitrio adversus Lutherum* libello. Hunc enim a te designatum puto, cum me edito Romae libello, praeclaram spem de me praebuisse, in eodem *Ciceroniano* scriberes: quem cum anno superiore legissem, te per litteras hujus perlevis lapsus admonui, et egi gratias pro tam honorifico testimonio. Nam licet non ignorarem, quam vim habeat oratio spem dumtaxat in homine jam propemodum quadragenario laudantis, ut solet adolescentium indoles, cum facta nequeunt commendari: illud tamen me tibi debere intelligebam, quod fecisses perhumaniter, ut malles de spe futurae virtutis, quam de praesentibus vitiis, quae illi aetati condonare videbaris, meminisse.

* Edit. Colon. et Paris. *trans Alpes.*

X. Sed ad Italorum de te judicium, vel invidum potius, ut ipsi interpretamur, sermonem redeo. Qui probari potest, qui talia de te, licet falsa sint, praedicare solent, horum quempiam doctrina non vulgari in te scribere gloriosum putare? nedum Albertum Pium, virum illa doctrina et auctoritate, cui hoc ipsum a plerisque Italorum objicitur, quod oblitus suae dignitatis, in certamen descendere sustinuerit, cujus etiam victoria parum esset habitura laudis.

Causae propter quas Albertus Pius in Erasmum scripserit.

XI. Quid igitur causae fuit, cur Albertus Pius in Erasmum scriberet? Quid, nisi quod ipse in suis libris testatum reliquit? Primum, quia provocatum ipsum epistola tua, nec urbanitas tacere, nec suae dignitatis ratio permittebat; ne vel superbi, si te responso non dignari, vel indoctae tarditatis conscii notam incurreret, si tibi ad objecta respondere non ausus fuisse videretur. Quamquam igitur epistolae tuae multo paucioribus responderi potuit; tamen quia tu conquestus eras in ea, quod ille scripta tua seminaria faceret Lutherani furoris, hac admonitione semel emissus, cohiberi non potuit, quominus in eo campo paulo latius divagaretur. Deinde emisso epistolari libello, cum tu paulo concitatius respondisses, et pleraque, quae ille affirmabat, magna voce negasses, commentitia esse jactans

ctans multa, quae a te dicta citabat, non putavit sibi jam integrum esse salva dignitate tacere, qui silentio causam optimam prodíturus videbatur. Scripsit igitur opus illud elegans, et doctissimum, tibi tamen summopere ingratum, magno suo et labore et ingenio, tum ut quae prius dixerat, confirmaret, tum ut quae in epistolari libro strictim perstrinxerat, dilataret.

XII. Objicis deinde Alberto Pio, quod libros in te nullo suo ingenio, nulla sua doctrina, sed quorumdam nescio quorum opera confectos, parum pudenter ediderit: quosdam enim contendis testimonia scripturarum ei suppeditasse; alios loca, quae carperet, ex tuis libris perperam magna ex parte decerpta suggessisse; alios expolivisse dictionem, et verba Latina subministrasse; ad summam, in libris Alberti Pii nihil ipsius esse, praeter nomen, et carpendi libidinem, ac gloriolae cujusdam cupiditatem. Quo in loco, crede mihi, Erasme, acumen ingenii tui magnopere desideravi, qui, cum talem criminationem a falsis delatoribus deceptus adornares, non videris te rem moliri non dico falsam, sed incredibilem prorsus, et omnium, qui legissent, judicio statim rejiciendam. Nam cum duo potissimum sint, quae falsis criminationibus locum faciunt, et struendae calumniae praebent occasionem; alterum, si, quod objicitur, ab ejus, qui accusatur, facultate, natura et moribus non abhorrere constet; alterum, si eadem qualia in eodem sint, ob ejus obscuritatem ignorentur: utrumque profecto magnopere defuit istorum calumniae. *Secunda objectio.*

XIII. Quis est enim aliquo * numero, quis paulo modo doctior non solum in Italia, sed etiam in Gallia, Germaniaque omni, et Hispania, qui Albertum Pium ignoret? Quis porro Albertum Pium novit, cui non sit audita notaque sapientia ejus, doctrina et eloquentia? Qui ab ineunte aetate litterarum studio deditus, hortante ad id Joanne Pico Mirandula ipsius avunculo, qui ejus indolem florentissimam non ignoravit, tantum assidua cura, et ingenii felicitate profecit, ut jam inde ab adolescentia inter philosophiae ac ingenuarum artium eruditos excellere putaretur. Quod Aldus Manutius, quo praeceptore humaniorum litterarum fuerat usus, in multis praefationibus librorum, quos ei nuncupavit, testatus est. Aggressus deinde sacrarum litterarum theologiaeque studium, ut erat ille vir natura perquam pius, non se ita comparavit, ut studiorum amoenitates, quemadmodum pigri tardique solent, seque-

* Edit. Colon. et Paris. 2. *numero et honore.*

re-

retur : sed quanto spinosius quodque esse, ac plus habere difficultatis intelligebat, tanto cupidius in hoc studiosiusque incumbebat. Itaque in scholastica theologia, cum ceterorum quoque theologorum doctrinam perdiscendam sibi statuisset, Scoti tamen aenigmata ante omnia pervestiganda sibi proposuit, putans videlicet id, quod evenit, hac velut sphinge superata, nihil tam difficile fore, quod non * suo ingenio ac diligentiae concessurum esse videretur. Cujus victoriae compos factus, quem non ille legit scholasticorum theologorum? quam non quaestionem vel publice, vel privatim cum viris doctissimis disputavit? quod munus et libentissime, et cum admiratione omnium usurpabat. Nihil enim illius ingenio acrius, nihil praesentius, nil denique perspicacius, ut sermonis leporem ac vocis moderationem omittam, quibus dici non potest quantum sibi audientium animos conciliaret.

* In M.S. *ejus.*

XIV. Nec mirum ingeniosum et diligentem hominem *in eam* doctrinae magnitudinem evasisse, qui semper habuit domi viros Italiae in omni genere litterarum doctissimos, quibus partim praeceptoribus, partim sociis studiorum ad litterarias exercitationes uteretur: quorum fuere Aldus Manutius, Tryphon Byzantius, Marcus Musurus, viri utriusque linguae cognitione praestantes, Petrus Pomponatius praeceptor meus, Joannes Monsdocus Hispalensis, summi viri in doctrina Peripatetica, quorum ille Bononiae, hic theologiae quoque cognitione praestans, Pisis atque Patavii maximis praemiis publice propositis, philosophiam docuerunt: Andreas Barrus magnus item philosophus: ad haec Gratianus Brixiensis, cujus exstant in Scotum commentaria, monachus Franciscanus, Valerius Eremita, viri theologiae sacrarumque litterarum peritissimi, ut multos alios praeteream egregia doctrina viros, cum quibus, quidquid otii ac temporis a publicis negotiis dabatur, disputando, ac de studio litterarum, rebusque honestissimis colloquendo libentissime consumebat, vir non institutione tantum, sed natura quoque ab omni voluptate libidineque alienissimus. Quod enim otium adolescentes ea fortuna juvenesque alii ludo, canibus, aut Veneri dare solent, id Albertus Pius litteris, ac honestissimarum rerum cognitioni tribuebat. Et erat forma orisque dignitate, ac reliqua proceri corporis habitudine, et suaviloquentia, cum quo vel nullus posset in Italia, vel pauci admodum comparari: ne quis forte putet praeter

opes

opes et generis claritatem reliquas illi voluptatum occasiones defuisse. Sed cum robustiores annos in studiorum quasi palaestra, et scholasticis disceptationibus consumsisset, aetate ingravescente, studium transfert ad mitiorem magisque et jucundam et fructuosam Augustin Hieronymique, et aliorum veterum et gravissimorum theologorum lectionem, quos, cum eorum monumenta noctu dieque versaret, sic admirabatur, ut Thomam tamen ac Scotum spernendos non putaret, reliquosque scholasticos theologos, qui theologiam munire armis philosophiae, quibus oppugnari solebat, docuerunt. Jam vero sacras litteras tam familiares sibi fecerat lectitando, ut nemini magis domus sua nota esset (ut inquit ille poëta) quam ipsi historia utriusque testamenti.

XV. Quamquam igitur Albertus Pius reipublicae administrationi multorum annorum praecipuam curam impenderit, legationibus a maximis Principibus apud Julium, Leonem et Clementem Pontifices maximos functus, qui et ipsi prudentia ejus et consilio in summis rebus utebantur: quidquid tamen temporis Reip. supererat in ea, de quibus modo dixi, litterarum studia conferebat. His itaque puer delectatus est, in his adolescens et florentibus annis summo ingenio ac diligentia versatus, in his denique consenuit. Quae cum notissima sint non Pontifici solum, et cunctis Cardinalibus, quos mendacii testes citare nefas sit, verum etiam omni prope dixerim orbi terrarum: miror, cujus pudoris, aut prudentiae fuerit in virum, cujus facundia summaque eruditio cunctis hominibus erat perspecta, istam struere calumniam, quae nisi in hominem infantissimum, et omnis doctrinae rudem, probari cuiquam non poterat. Quis enim dictionis adhibet expolitorem, nisi qui barbarus ipse est, et a politiore litterarura alienus? quis suggestores, commonstratoresque scripturarum, argumentorum, dogmatumque theologorum, nisi qui sacras litteras vel numquam, vel perquam leviter attigerit, ac theologiam prorsus ignoret? in quibus studiis Albertum Pium a puero suam, quae jam ingravescebat, aetatem consumsisse, ignorare nemo potest.

XVI. Quam igitur ansam, quam demum occasionem calumniatores nacti sunt, tam insigne mendacium, quod deferrent ad Erasmum, comminiscendi? Accidit enim fere per malitiam delatoribus, mente animoque aegrotis hominibus, quod per errorem febrientibus usu venire, Aristoteles testatur. Ut enim hi perexigua quadam li-

linearum in pariete descriptarum similitudine decepti, animalia quaedam videre videntur, et affirmant: sic * calumniosi homines quidquid vident, quod pati possit quoquo modo sinistri cujuspiam vel levissimam suspicionem, maligna interpretatione ad calumniam rapiunt, et quod temere leviterque suspicantur, ac ne suspicantur quidem, sed propter suspicandi tenuissimam ansam confingunt, pro vero affirmant, et ad alios flagitiosissime deferunt.

* Edit. Colon. et Paris. 2. mutat sic: *calumniatores et malitiosi homines.*

XVII. Mihi ergo quoquoversus spectanti, et omnes hujus impudentissimi mendacii ansas animo perlustranti, haec una potuit in mentem venire, quae calumniae qualemcumque locum facere potuisse videretur. Albertus Pius, ut supra dixi, tam saeve, tam pertinaciter articulari morbo, in quem annum agens circiter quadragesimum inciderat, vexabatur, ut saepe totos tres quatuorque menses in lecto jaceret tam prostratus, ut neque pes, neque manus officio suo fungi possent. In ea igitur calamitate, siquando a morbi saevitia dierum aliquot inducias impetrasset, una illi requies erat, qua aegrum animum solaretur, audire aliquem legentem, aut cum viro aliquo docto disputare, vel cum solus esset, commentari aliquid in studio litterarum. Sed cum nec ipse scribere posset, nec libros evolvere, opus illi erat librario, opus lectore, ac si cujus auctoris sententiam, dictumve, aut etiam verbum recognoscere oportebat, et illi locus (ut nemini non identidem usu venire solet) excidisset, cum investigare per se non posset, ut per alterum faceret, necesse erat. Quibus in rebus cum aliorum uteretur opera, non industria; manibus et lingua, non ingenio; labore, non doctrina: video tamen non defuisse perversos homines, sed tui studiosos, qui hoc animadverso, dum Albertus Pius aegrotans in te scriberet, vana et maligna interpretatione, dum tali mendacio tibi non ingrato futuro aliquam tuam gratiam promereri posse sperarent, ** amanuensium *** ministerium in calumniam detorquerent ad nomen Alberti Pii, et quam te maxime gravaturam esse constabat, auctoritatem, summaeque eruditionis opinionem imminuendam: si, quos aegrotans Albertus Pius oculorum manuumque vicarios ad opus lucubrandum habuisset, horum ingenio atque doctrina opus confectum esse, aliquibus posset conficto mendacio persuaderi. Ceterum nihil aliud, crede mihi, tali consilio profecerunt, quam ut te falsis delationibus nimis credulum esse, magno argumento declararent.

** *Administrorum.* Paris. 2.

*** Edit. Colon. et Paris. 2. *operam.*

Tu

XVIII. Tu tamen plurimos novisse affirmas, quibus copiis usus sit Albertus Pius, aliquot te posse, si res postulet, nominare. An tibi, cum virum gravissimum summae levitatis reum faceres, et quem omnes sciunt doctissimum fuisse et elegantem, ipse rudem litterarum, et infantissimum contenderes, non videbatur res poscere, ut testes vel quamplurimos produceres, consciosque proderes omnes, ne non aperte calumniari, sed verum crimen objicere crederéris? Sed quis tam rudis est, ut non agnoscat artificium? Cum neminem vere posses, aliquot te nominare posse, si res poscat, scripsisti, me unum nominasti. Si res poscebat, cur ceteros tacuisti? Sin non poscebat, cur me nominasti? Subjicis enim, *Sepulvedum nemo non novit virum eruditum, et bene Latinum.* Quod cum legissem, tibi equidem, Erasme, magnam habui gratiam, quod vir tantus me aliquid didicisse testatus sis, et Latine non ignorare; sed multo majorem habiturus, si testimonium istud minus alieno loco mihi contigisset, nec me in ejus invidiam laudasses, cui ego, quamquam in eisdem atque ille studiis multos annos non negligenter fuerim versatus, semper tamen longe majorem eruditionem, et Latinae linguae peritiam concessi. Vel me igitur tacere debebas cum reliquis, vel omnes mecum nominare. Nam cur me potissimum nominandum putasti? An quia de me magis constare, et me quam ceteros notiorem esse credidisti? negas enim me a quoquam ignorari. Non equidem infitior, nomen meum ob aliquos meos labores in studio litterarum, non quidem tam multis, quam tu ais, sed certe non admodum paucis, innotuisse.

XIX. Ceterum quo me plures noverunt, hoc plurium testimonio vanitas istius criminationis haud dubie convincitur. Nemo enim me novit, qui nesciat toto eo tempore, quo Lutetiae in te scribebat Albertus, me Romae, aut certe in Italia fuisse: quod te magnopere miror non animadvertisse, cum talia prodere inducebas animum: nam non ignorasse certum habeo. Memini enim Placentiae, cum eo pervenisset Franciscus Quignonius sanctae Crucis Cardinalis, quem litterarum ac omnis virtutis fautorem egregium Stunica et ego sequebamur in legatione illa, qua cum duobus Collegis ex more a Clemente Pontifice Maximo obviam Carolo Caesari mittebatur, litteras quasdam tuas vidisse, quibus viro erudito tuique studiosissimo Alfonso Valdesio Caesaris a secretis, ad eam epistolam respondebas, in qua ipse ad te paulo ante scri-

pserat in mentione doctorum hominum Stunicam et Genesium se Placentiae convenisse. Quibus litteris jam tunc vanum istum rumorem spargere incipiebas: nam tale quiddam in eis me legere commemini, *Albertum Pium nescio quid in Erasmum parare, domique habere conductitium hominem, qui pro se scriberet.* De quo cum me Valdesius percunctaretur, ego nihil doli suspicatus, necesse est, inquam, ut qui scribere ipse morbo implicitus non potest, librarium habeat, qui dictata excipiat, ac pro se scribat, quo, ut Principes fere solent, semper usus est Albertus Pius, etiam in valetudine firmiore. Sed tu videlicet hominem intelligebas, cujus doctrina et ingenio conficeretur opus, aut certe qui dictionem ipsius expoliret.

XX. Cum hoc igitur tempore me Placentiae fuisse scires, et ante ac post perseverasse Romae, credibile sit te non ignorasse: quid tibi venit in mentem, ut mea opera usum esse Albertum Pium in opere illo conficiendo, aut expolienda dictione asseverares? Neque enim hoc ad epistolarem librum, quem ille Romae ante urbis direptionem elucubraverat, de quo mox dicam, referre potes, qui sic scribis in calce libelli: *Recte facit, quod agit gratias Deo, cujus ope tam mirificum opus absolverit; sed ingrate facit, qui non agat gratias Hispano dictionis expolitori, operis collectioni praefectis*, cet. Quo in loco de opere Lutetiae confecto te locutum esse certum est: in eo enim extremo, quas dicis, gratias Albertus egit Deo. Nec dubitari potest, quin Hispani nomine eumdem Sepulvedum, de quo uno nominatim memineras, designaveris. Constat enim Albertum Pium, multos annos antequam decederet, Hispanum, qui litteras didicisset, domi suae habuisse neminem, praeter Genesium Sepulvedam, quem ad te suspicor appellatione varia delatum esse, quin etiam corrupto vocabulo, nam pro Sepulvedo, *Sepulvelum* habet tuus libellus: nisi forte culpa librarii una littera mutata fuit. Ex quo factum est fortasse, ut eumdem per oblivionem duos esse homines credideris.

XXI. Ita cum non ignorares Genesium Romae agere, Sepulvedam putasti eodem tempore Lutetiae cum Alberto Pio in te scribente fuisse, qui cum neque ineruditus, neque Latinae linguae ignarus, ut ipse scribis, haberetur, eumdemque constaret in Alberti Pii domesticis fuisse, maxime idoneus visus est istis sycophantis, qui ex confictis operis unus potissimum nominaretur. Quorum ipse calumniis inconsulte creditis, scripsisti agendas esse gratias Hispano,

no, qui libri Lutetiae lucubrati dictionem expolivisset: cum neque ego, quem eo loco designas, nec quisquam alter Hispanus non expers litterarum eo tempore cum Alberto fuerit. Cujus rei testes appello quotquot Lutetiae Albertum Pium ejusque domesticos cognoverunt: omnibus enim notissimum est, Alberto Pio Lutetiae commentanti neminem prorsus affuisse, cujus opera juvaretur, praeter unum amanuensem Italum adolescentulum, qui unus multorum ministerio fungebatur; idem namque in Alberti morbo propemodum continenti libros evolvebat: idem loca suo labore, Alberti ingenio, memoria, vel reminiscentia investigata legebat: idem excipiebat dictata. Quod mihi ex aliis etiam exploratum, ipsemet adolescentulus his paucis diebus exposuit Romae, dum suos ingentes labores in quorumdam invidiam commemoraret.

XXII. Quid igitur de ceteris, quos nullos potuisti nominare, credi par est, cum me, quem unum isti putaverunt non improbabiliter posse ad suae calumniae fidem faciendam nominari, constet ne potuisse quidem, etiamsi maxime illi opus fuisset, et uterque cuperemus, quam isti confingunt, operam navare: cum ille Lutetiae, ego Romae commorarer, nec mihi, quod maxime doleo, post urbis direptionem ipsum videre contigerit. Ut illud interim taceam, quam diversus sit meorum scriptorum stilus a librorum Alberti charactere.

XXIII. Nam illud ne fingi quidem potest, librum de quo agitur, Romae jam lucubratum, post editum fuisse Lutetiae; cum tuus apologeticus, ad quem refellendum ille rescripsit, editus a te fuerit, postquam Albertus Lutetiam pervenit, ubi librum epistolarem Romae factum honestissimorum quorumdam theologorum impulsu, evulgari passus est. De quo si quaeris, an eum viderim, dum ab ipso scribebatur, dicam equidem, calumniam nihil veritus, ut res est, aliqua vidi, dum esset in ipsius manibus, confectum perlegi totum, sed ita perlegi, ut non indocti homines doctissimorum virorum, quos amant et colunt, scripta solent, ut fructum aliquem vel doctrinae, vel jucunditatis legendo caperem, non ut in viri eloquentis summaque eruditione libro homo cunctis in rebus inferior quidquam vel sensus vel dictionis emendarem: quamquam ille, cum librum daret, mihi non interdixerat, quominus se, si quid in eo parum probassem, admonerem: ille vero me ad hoc pro sua humanitate adhortatus erat, idem ipse pollicitus se facturum in

meo

meo libello *de fato et libero arbitrio*, quem adversus Lutheri furiosum de *servo arbitrio* librum eodem tempore a me scriptum, quo Albertus ad tuam epistolam respondebat, ut ipse vicissim legeret, quemadmodum mea solebat, facile impetravi, et quidquid displicuisset, annotaret, oravi: quod nec imprudenter, nec praeter doctissimorum hominum morem ab utroque factum esse crediderim. Neque si vel maxime constaret, illum mea, aut me illius admonitione judiciove ductum aliquo loco, aut etiam locis paucis verba quaedam, vel fortassis etiam sensa adjecisse, detraxisse, vel commutasse, protinus vererer, ne apud doctos prudentesque viros quidquam alterutrius famae, ac eruditionis opinioni decederet.

XXIV. Hoc enim veteres factitasse certum est, quorum nunc ingenia et scripta demiramur. Nisi forte puduit Plinium Secundum virum eloquentissimum eam in primis epistolam evulgare, qua rogat virum doctissimum Arrianum, ut librum, quem edere cogitabat, et illi miserat, accurate lectum et relectum emendaret. Qui ad Scaurum quoque scribens, sic ait: *Recitaturus oratiunculam, quam publicare cogito, advocavi aliquos, ut revererer; paucos, ut verum audirem: nam mihi duplex ratio recitandi, una, ut solicitudine intendar, altera, ut admonear, si quid forte me ut meum fallit: tuli quod petebam, inveni qui mihi copiam consilii sui facerent.* Neque vero solum Plinius vir sapientissimus id officium ab aliis sui similibus poscebat, sed alios ab ipso idem postulasse, cum aliae ejusdem epistolae declarant, tum ea in primis, qua Maximo viro doctissimo, quid de libris suis sentiret, exponit. Ac ne singulos memorem, Brutum virum doctissimum et eloquentissimum orationes suas, etiam in senatu cum omnium admiratione habitas, ad Ciceronem, qui ejus ingenio hoc eruditionis et facundiae tribuebat, quod paucissimis suorum aequalium, antequam ederentur, hujus rei gratia mittere solitum, ejusdem Ciceronis epistolae testantur.* Huc enim pertinet illud Horatianum praeceptum,

In Arte Poet.

Si quid tamen olim
Scripseris, in Metii descendat judicis aures.

Quorum cautam diligentiam si tu, Erasme, fuisses imitatus, nec in-

* Edit. Colon. et Paris. 2. adjungit haec: *Quin etiam ipse Cicero, ne ceteros miremur, scripta sua, emendandi gratia, mittebat Pomponio Attico, et quidem eo animo, ut ceras ejus miniatulas, quibus ille, quae non probasset, annotabat, ut idem non uno loco ad ipsum scribens profitetur, extimesceret.*

indulgere malles ingenio tuo, quam imperare: magnam tibi laudem peperisti, sed multo majorem fuisses consecutus, non modo eruditionis, sed etiam eloquentiae.

XXV. Perlegi ergo epistolarem librum Romae, fateor, et illum fortassis aliquid admonui, quod mihi minus arrideret, ut ipse fecit in meo libello. Statimne igitur librum aliena opera, non suo Marte, ut ajunt, confecisse argui debet Albertus Pius? Nam a quopiam alio praeter librarium ne lectum quidem fuisse librum, antequam perficeretur, si mihi affirmanti non credis homini non vano, et testi oculato, quem latere nihil poterat, crede jurato, nam testem appello Deum immortalem, me non mentiri. Sed redeo ad librum Lutetiae inceptum et peractum, qui te plus offendit, et quem ipse acrius accusas. Quid habes argumenti, quando testem nullum habes, illum fuisse multorum opera confectum? Ex varietate, inquis, characteris apparet. Ubi est acumen tuum, Erasme? An non vides te dictionis varietatem allegando, tibi non constare, criminationisque vanitatem prodere? Quomodo enim vera esse possunt, quae pugnant? Nam qui convenit Albertum Pium dictionis expolitorem habuisse, et characterem esse diversum? Nisi forte id munus affingatur per summam stultitiam compluribus fuisse per partes injunctum, ut dolus omnino latere nequiret. Sed si unus erat expolitor, ut etiam sycophantae detulerunt ad te, qui unum Hispanum expolitorem memoras: expolitor iste tam praeclarus quomodo unus potuit, nisi forte ex industria, diversis characteribus dictionem expolire? An commortuum illum videri vis Alberto Pio, ut si quid superesset expoliendum, perficere non potuerit? Non est igitur opus extrinsecus allatis argumentis ad criminationis malitiam convincendam: ipsa per se, suaque inconstantia ruit.

XXVI. Quod si urgeas, rogesque, quomodo tam diversus stilus potest esse unius Alberti Pii? Ego te vicissim, et verius percunctabor, quomodo potest diversorum esse character, qui tam sui similis est? Nam quod pauca quaedam verbula quibusdam in locis annotaveris, quae magis theologicam simplicitatem praeferant, quam cultum Ciceronianum; candidius erat, id festinationi mortis interventu non recognitae tribuere, quam ex levissima conjectura, cum cetera simillima sint, operarum diversitatem velut argumento certissimo colligere, in vulgusque prodere. Albertus enim Pius quamquam elegans esset, et Latinae linguae doctissimus, cui studio aetate in-

ingravescente, multo etiam magis, quam in adolescentia se dediderat, ita tamen se a puero comparaverat, ut semper rerum majorem haberet curam, quam verborum. Quo fiebat, ut saepe cum quaestionem aliquam physicam aut theologicam disputaret, mallet idem ad nodum quempiam explicandum minus Latina, sed nota verba a Thoma, vel Scoto, Alexandrove interdum mutuari, ut clarius significantiusque loqueretur, quam Ciceronianis uti, si orationis insolentia philosophis aut theologis, ad quos verba faceret, obscuritatem paritura videretur: quod in aliquo ejus libri loco, quem mortis injuria polire non potuit, ipsi de sensu magis, quam de oratione solicito usu venisse, non debuit esse tam criminosum, ut ob id quasi de possessione totius libri dejiceretur.

Objectio tertia.

XXVII. Quod porro quasi probrosum jactas, Albertum Pium scripta tua non legisse, sed ad decerpenda loca, quae carperet, monachorum quorumdam aliorumque laboribus usum fuisse, id quidem fortasse non male conjectas. Sic enim existimo, dum ex meo instituto metior illius animum, ipsum, antequam necessitate duceretur, nonnihil de scriptis tuis animi causa legisse: nihil enim est eis argutius, nihil festivius: sed horas severiores sacris litteris, Hieronymoque et Augustino, et his similibus, interdum etiam Aristoteli vel Ciceroni libentius impendisse. Non quod non sint multa in tuis libris, quae horis etiam matutinis legi possint, et legentium operae praetium absolvere: sed quod eorum auctorum, qui Erasmum quantus est, effecerunt, quam Erasmi monumentis lectitandis uberiorem fructum capere se posse, non stulte, ut opinor, existimaret. Postea vero quam, nescio quo fato, in eam necessitatem adactus est, ut consulere famae suae non posset, nisi quae audita de tuis scriptis damnabat, scribendo refelleret: haud equidem credo, ipsum tam hebetem fuisse, ut non intelligeret, nisi perlectis tuis libris non posse sparsas in eis sententias cognosci, nec incognitas refutari; putasse tamen parvi interesse, ipsene per summum laborem investigasset, an ab aliis accepisset, qui * in hoc diligentissime libros tuos sponte sua perlustrassent. Sed locis indicatis, dum singula examinaret, certum habeo, omnia, quae ad cujusque intellectum facere possent, perlegisse virum prudentissimum, nec ignarum non aliter posse de ipsis sine summa caecitate judicari. Quod mihi non solum certa conjectura ab altissima viri prudentia ducta persuasit, sed illius etiam adolescentuli, quo lectore utebatur, testimonium indubitatum, cui

* Edit. Colon. *hujus rei gratia.*

cui majorem hac in causa fidem habendam censeo, quam tibi, qui dum acrioris censurae dolorem aequo animo ferre non posses, ipsum credidisse modo aliorum relationi, iis verbis cavillaris, quae me referre suppudet.

XXVIII. Nam non erat, inquis, viri prudentis, cacatis schedis fratrum ac famulorum, tam virulenter in proximum debacchari. Quod tibi verbum excidit, Erasme? Quove theologici decori respectus abierat? ut vir gravis, religionis morumque magister in eo libro, quo de religione agitur, de Christo ipso, deque Triade disseritur, sustineres orationem tuam iis verbis foedare, quae vix epigrammatariorum licentiae permittuntur, nec umquam a comoediarum liberrimis auctoribus usurpantur, nisi forte cum personae cuipiam illiberali serviunt, mancipii, * aut mancipii simillimae. Quanto melius consuluisses nomini tuo, si conviciis, tamque foedis vocibus vitatis, modeste ac cum maximo pudore respondisses, ne dares ansam liberis hominibus cavillandi, te, dum causa laboras, ut miseri quidam solent, ad maledicta confugere. Quid enim convicia juvant, si objectis non satisfacias? Quid prodest comminisci praeter omnem fidem, nedum veritatem, librum non Alberti Pii doctrina, sed aliorum ingenio et labore confectum fuisse, si, quae magnis ille argumentis in te colligit, refelli nisi debilissime non possunt? Quo tamen in loco, ut dicam quod sentio, non equidem miror, tibi tam velociter commentanti aliqua non satis fuisse animadversa. Majus est enim humano captu, ut quisquam velocissimo, nec repetito cursu delatus, obvia quaeque perinde notet, perspiciatque, ac si quis lento gradu procedat, et regrediatur, eadem saepe obiens, oculisque retractans. Cum igitur ipse libros tanta celeritate conficias, ut uni dare solidum mensem longum tibi videatur, tantumque absit, ut velis eos ante editionem amicorum judicio more veterum perpendi, ut saepe ne ipse quidem satis repetita lectione recognoscas, nihil mirum est, nec tu debes indignari, aliqua in tuis scriptis doctissimorum virorum lento judicio examinata refelli, quae ipse, si nondum emissa, interjecto tempore, velut aliena relegisses, aut ab amicis fuisses admonitus, haud dubie mutasses in melius, aut expunxisses omnino: cum sit illud multo mirabilius, te tanta festinatione tam multa, quae jure laudentur, prodidisse. Nam nec illud patitur natura rerum, ut magnae res ac perdiu duraturae celeriter adolescant: ut in stirpium genere diuturniores ac firmiores longissimo tem-

* Edit. Colon. detrahit: *aut mancipii.*

tempore perficiuntur; et animalium vivacissima, eademque perfectissima, homo et elephantus, tardissime omnium ad justam magnitudinem perveniunt; cetera vero, quo festinatior est cujusque maturitas, hoc celerius abolentur.

XXIX. Cujus rei non ignari viri prudentissimi in perficiendis edendisque libris magistram naturam adhibere censuerunt, ut quos diu velimus approbatione hominum durare, his tempus addamus, et saepius recognoscendi diligentiam: dum probe scirent, non quam multos quisque libros faciat ad laudem interesse, sed quam bonos; non quam cito scribat, sed quam docte et eleganter. Plurima scripsit Marsus Poëta, Persius quam paucissima; sed notum est carmen doctissimi poëtae de utroque. Jam illud quis nescit? Lucilium itidem poëtam tanta celeritate versus facere solitum fuisse, ut stans pede in uno, quemadmodum Horatius ait, ducentos dictaret; Virgilium contra, quem paucissimos versus die composuisse *scripsit* Varus, tam tarde perficere, ut tamquam ursa catulos suos lambendo, sic ipse sua carmina saepe retractando formasse memoretur. At hic sua diligentia principatum inter Latinos poëtas sine controversia consecutus est; ille sua facilitate, quam videlicet eum retractare pigebat, hoc tulit nominis, ut lutulentus cum flueret, esse diceretur. Sed ne poëtarum solum exemplis agamus, nonne Sallustium, cujus prima laus est in historia Latina, veterum monumenta testantur, nihil scripsisse, quod non diu ac diligentissime retractaverit? Platonem quoque illum doctrina et eloquentia divinum, quem Cicero cum multis facile principem philosophorum appellabat, constat scripta sua tam accurate recognovisse, ut ipsa pectinare diceretur. Eadem namque rescribebat saepe, addendoque et subtrahendo mutabat. Itaque post obitum ejus exordium librorum, quos scripsit *de Republica*, repertum esse iterum atque ter ab eodem scriptum, Laërtius Diogenes est auctor.

XXX. Quando igitur periculum est, ne rei bene gerendae per moram elabatur occasio, festinatio in cunctis actionibus laudatur: cum vero res et postulat et patitur lenta consilia et diuturnam considerationem, sine causa properare, quis non videt, neque gravitatis esse, neque prudentiae? Nec enim si exercitatissimos quosdam oratores, ut ex tempore dicerent, causarun necessitas coëgit, protinus id philosophum, aut theologum decere putandum est, ut in librorum confectione, quos ad vitam hominum insti-

sti-

stituendam, de moribus ac religione scribunt, quibus summa gravitas summumque judicium adhiberi debet, celerrimi stili laudem affectasse videantur. Sed ista praecepta, dicet aliquis, rudibus fortasse ac tardioribus data sunt. Erasmus homo doctissimus ac disertissimus eam facilitatem exercitatione consecutus est, ut multi per summum laborem, quod ipse quasi ludens facit, aequare non valeant. Fateor, quamplurimos longo tempore, magna diligentia minus efficere, * quam paucis diebus Erasmum: at si quis neque doctrina, neque ingenio, nec denique exercitatione cedens Erasmo, diligentiam adhibeat, negabimusne hunc meliora, quam Erasmum praestaturum? Ad summam, si Erasmus ipse imperet ingenio suo, ut accuratius scribat, et scripta sua diligenter recognoscat, nonne ipsemet majora, doctiora, elegantiora, et quae minus incurrant in doctorum reprehensionem, efficiet? Age vero, si ipse, quae jam in vulgus festinanter edidit, hactenus integra sibi reservasset, et nunc iterum ac saepius relegeret, ac, ut diligentiores lentioresque facere solent, accurate retractaret, nihilne illum nunc damnaturum putamus, quod initio placuisset? nihil quod tunc eum latuisset, inventurum?

* Edit. Paris. et Colon. *efficere posse.*

XXXI. Haec igitur cum ita sint, miror, Erasme, qui sit iste tam impatiens animus tuus, ut cum ejus aequitate ferre non possis, multorum eruditissimorum accuratam diligentiam quibusdam in locis oculatiorem esse tua unius in perpendendis ac recognoscendis, quae incredibili velocitate scribis, negligentia. At erat prudentiae modestiaeque tuae, quando longioris examinis recognitionisque taedium ferre non potes, saltim aliorum admonitiones patienter ferre: et, si quid probi ac eruditi viri in tuis libris minus se probare profiterentur, in bonam partem accipere, non odio vertere, aut calumniae: tum si qua recte in te notata essent (ut aliqua esse necesse est) in his non pertinaciter repugnare: siqua secus, ea moderate et sine stomacho refellere. Nam hoc in primis Christianum decet, hoc virum gravem, hoc philosophum. Numquam enim philosophia tanto in honore habita fuisset in Graecia, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset, ut gravissimus auctor Cicero testatur. Itaque de philosophia scribens: *Tantum*, inquit, *abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus.* Cujus summi viri institutum si tibi, ut par erat, imitari placuisset, magnis te tuosque concertatores molestiis et solicitudinibus liberasses, dum aequo animo te redargui patereris, et ceteros sine pertinacia,

sine iracundia, sine contumelia refelleres. Nunc enim quisquis in te scribit, statim invidus est, indoctus est, nugator est, ac si paulo acrius urgeat (ut Albertus Pius) mendax etiam et impudens calumniator.

XXXII. Quod si talem videri vis, quicumque damnat quidquam in libris Erasmi, ipse quoque Erasmus in primis invidus erit sui atque calumniator. Nemo enim plura damnavit in Erasmo, quam Erasmus, qui nullum propemodum scripsit librum, quem non semel emissum, iterum et tertio emendatum ediderit, quosdam etiam saepius, ut librum *Adagiorum*, ac conversionem novi Testamenti, et annotationes in idem, quas jam a te quarto editas esse, mihi primus Stunica retulit. In quo nuper jacturam non mediocrem fecerunt litterae virtutesque omnes: mortuus est enim Neapoli, quam urbem ut inviseret, paulo ante profectus erat Roma, dehortantibus amicis, ne alieno et periculoso tempore caelum mutaret, moriensque nobis, id est, amicis magnum sui desiderium reliquit, homo, ut reliquam ejus insignem Graece Latineque doctrinam taceam, sacrarum ecclesiasticarumque historiarum, quae studia potissimum aemulatus fuerat, peritissimus, ingenii candidi, et supra quam credi potest, urbani, et quod his multo majus erat, innocentissimae vitae, summae non morum tantum, sed etiam verborum honestatis, veri, si quis umquam, amantissimus, et perquam egregius pietatis cultor, qui quo animo scripsisset in te, moriens non obscure declaravit. Nam cum non pauca collegisset, quae ne in quarta quidem editione tua novi Testamenti probaret, mandavit heredibus, ne commentarium, quod nondum postrema manu recognoverat, evulgarent, sed ad te mitterent, ut illis suis laboribus admonitus posses, si velles, libros tuos emendare, nihil tale haud dubie mandaturus, si ambitione ductus, non studio veritatis, eam provinciam suscepisset. Cur enim, si sibi conscius erat, parum aut nihil in chartis illis contineri, praeter ambitiosas calumnias, quas tu libenter in te scribentibus objicere soles, opus nondum editioni maturum dare flammis non potius mandasset? Sed ad rem.

Mors Stunicae.

XXXIII. Cum ipse scripta tua toties emendando testeris aliqua in eis esse, quae limam et censuram patiantur, non debebas tam obstinate negare aliis, quod ipse tibi passim permittis, nec tam pugnaciter semel dicta tueri in aliorum admonitiones, ut te nihil umquam errasse concedas. At erat fortasse non solum theologo, ac omnino Christiano homine dignius, sed etiam ad humanioris ingenii, ma-

majorisque doctrinae fidem faciendam accommodatius, ut cum a multis multa peccasse arguaris, culpam aliquam agnosceres, ut manifestissima quaeque confitendo, cetera, de quibus magis ambigitur, te non superba pertinacia, sed recto judicio tueri, quamplurimis probares.

XXXIV. Sed quoniam satis ad calumnias, quas isti sycophantae in tuam gratiam impudentissime commenti sunt, respondimus, et dolos, quibus Alberti dignitati famaeque insidiabantur, deteximus, simulque convicia, quibus ejus manes insectaris, * temere ac praeter omne meritum jactata esse docuimus: superest, ut objecta in te ab Alberto Pio cum tuis refutationibus aliqua ex parte conferamus. Nam singula persequi nimis esset longum, et putidum fortassis, cantilenam, ut ipse ais, toties cantatam recinere, eoque magis, quod jam non id agitur, ut quae tu asseris, falsa esse, vel etiam haeretica convincantur: sic enim ad objecta respondes, ut ubique te id sensisse profitearis, quod neque religioni Christianae sit contrarium, neque sanctorum Patrum aut Conciliorum decretis adversetur. In quo jam illud est, quod Alberto Pio et ceteris, qui in te scripserunt, gratiam habeant catholici Christiani, quod quamquam te non adegerint, ut te perperam scripsisse confitearis aperte, tamen illud perfecerunt, ut ancipitia suspectaque tuorum librorum loca, et quae poterant ab haereticis Lutheranis in suam sententiam haud sane improbabiliter detorqueri, sic interpretationibus temperaveris, ut si quid sit, quod temere, aut minus catholice dictum fuisse videri possit, poenitentiam prae te feras, et errorem tuum, si non aperte, utcumque tamen testificeris: ut ipsa, qualiscumque est, tua confessione veniam ab aequis, nec nimis severis judicibus merearis. Non igitur jam de tua mente disseritur, quam te optimam semper habuisse, vel si scripta tua maxime reclamarent, tibi tamen credendum esset ubique id asseveranti; sed de constantia dictorum tuorum et acumine, nonnihil etiam de prudentia tua disputatur. De quo tamen Albertus Pius, qua erat gravitate et sapientia (crede mihi) numquam fuisset solicitus, nisi eam tuam culpam putasset (qualiscumque est) posse ad multorum nocumentum redundare, qui dum libros tuos simplici animo legunt, te, cui omnia tribuunt, longe aliter multa sentire putant, quam ipse factus reus, dum pro te dicis, ingeniose interpretaris: quos etiam atque etiam admonendos putavit vir publicae pietatis studiosissimus, quo cautiores essent, nec libros

* In excemp. Instituti *temere ac* deletum.

bros tuos oscitanter lectitarent. Ceterum quia tu factum institutumque illius longe aliter interpretaris, quasi studiose vexaverit scripta tua, nec habuerit satis magnam causam ad ea loca, quae commemorat ex tuis libris, velut lubrica et suspecta denotandum; res ipsa postulare videtur, ut rationibus utriusque vestrum collatis, aliquot eorum discutiamus: nec enim erit difficile ex parva velut indicatura rem totam citra magnum errorem aestimare.

XXXV. Primum omnium cum objicitur tibi *Moria*, in qua non solum cetera omnia omnium hominum studia, etiam honestissima derides, verum et sacerdotum monachorumque institutis vivendique rationi, ad summam ipsi religioni Christianae videris illudere: caput tuae responsionis est: *Scriptionem fuisse jocularem, non seriam, servitumque fuisse personae Moriae, a qua nihil sani postulari debet, nihil non stultum et ineptum exspectari*. Quod est maxime contra te, affers in tuam excusationem. An potest esse quidquam magis criminosum, quam, ut cetera omittam, rebus jocularibus religionem Christianam, ejusque ministros, et cum divis Deiparaque Virgine Christum ipsum admiscere? Nam qui, dum de vanis hominum studiis stultisque opinionibus agitur, mentionem facit de indulgentiis, anathemate, caerimoniis, de divorum ac beatae Virginis cultu, de Christi vita, ad summam de omni parte religionis Christianae: quid hic aliud videri potest, quam haec omnia eodem loco habere, quo cetera, quae sunt in confesso vana et deridenda? praesertim post illa verba: *Usque adeo Christianorum vita istiusmodi delirationibus undique scatet, quas ipsi tamen sacrifici non gravatim admittunt et alunt non ignari, quantum hinc lucelli soleat accrescere*. Quae verba cum latissime in Moria pateant, tu tamen in responsione laborans, ad superstitiosum cultum divorum, et magicas preculas, aliasque id genus naenias contrahere conaris. An tibi videris objectis satisfacere, si, quae in universum dicta sunt, ad paucos paucaque referri debere sine ulla ratione contendas?

XXXVI. Omnem undique Christianorum vitam dicis, et vis a Pio paucos religionis causa peregrinantes, et deliras quasdam anus intelligi? Gessisset tibi forsitan morem, nisi illud ex eodem ore prodiisset: *Videtur omnis christiana religio quamdam habere cum stultitia cognationem*. Qua voce quid hostilius religioni nostrae ab ipso theomastige Luciano, vel Averroe, quem ipse merito blasphemum appellas, exspectari posset? Ad quod nihil respondes Alberto Pio

Pio, nec profecto quid respondere valeas, intelligo, nisi forte ad illam inanem et perquam frigidam excusationem confugias, non esse dandum crimini stultitiae, si stultissime garruletur. Quae excusatio poterit haud dubie culpam stultitiae nonnihil, atque adeo plurimum sublevare. At qui tam effrenatam bestiam talibus verbis subornatam, non contentus profanis omnibus locis, etiam honestissimis, in templa itidem et sacraria produxerit, ut in sacerdotes ac monachos, sacrorumque ritum procaciter debacchetur, ac ipsam religionem Christianam sibi cognatam, hoc est, stultitia et erroribus plenam esse jactet: hunc quis valeat vel a crimine, vel ab imprudentia saltim vindicare? A cujus rei conscientia ipse videlicet non abhorrens, inextricabilibusque difficultatibus implicitus, cogeris homo sapiens et gravis deliranti stultitiae praeter omne decorum patrocinari, ut tibi non liceat constanter in sententia permanere, qui praefatus stultitiam stultissime locutam, rursus eamdem, quae omnium stultissime dixit, ea sapienter dixisse probare niteris, ut fieri posse doceas, quod naturam non pati, veteres crediderunt, ut cum ratione quisquam insaniat. Itaque mirabilem latebram excogitasti, quo confugeres accusatus, *quod Christum dixeris delectatum fuisse pueris et morionibus. Nam te de stultis hujus mundi locutum esse videri vis, non de stultis apud Deum.* Ingeniosum inventum, sed nihil ad rem. Nam quos Paulus stultos hujus mundi vocat, nemo umquam moriones vocavit, immo nulli sunt magis a morionibus diversi. Sunt enim stulti mundo, qui divitias, gloriam, voluptates, ac cetera, quae mundus admiratur, pro nihilo habentes, virtutem et religionem colunt, viri scilicet pietate in Deum, magnitudine animi, prudentiaque praestantes, et quibus certe cum fatuis, quos moriones vocamus, nihil est commune, immo nihil non diversum. Sed faciamus a viris doctis, et sacrarum litterarum peritis hos quoque posse ratione aliqua nomine morionum intelligi: statimne sine magna culpa dictum esse putabimus, Christum morionibus fuisse delectatum? in eo praesertim libro, qui non doctis theologis scribebatur, sed imperitae multitudini, quae ficus, ut ajunt, ficus, et ligonem ligonem appellare solita, tale vero stultorum discrimen ne suspicata quidem, cum moriones audit, homines intelligit, quos natura fatuos finxit, et a pecude parum rationis usu discrepantes, quibus lauti levesque homines delectantur, risum captantes ex eorum stupore et miseranda calamitate. Cum hanc igitur levitatem Christo

sto Deo tribuere Moria videatur : nonne * stultissime facit, et praeter omnem reverentiam ac pietatem, quae filio Dei optimo et maximo debetur? Sed dices fortasse : *Jam non moriones loquitur Moria, sed pro his piscatores usurpat.* Agnosco clara indicia poenitentis animi; atque utinam sic in ceteris Moria resipiscat : praesens tamen poenitentia non tollit, sed auget potius peccati prioris argumentum : quamquam non est opus indiciis, cum ipse peccatum agnoscas, vel in eo quod fueris sacrae scripturae verbis parum reverenter jocatus, nisi quod factum excusas aliorum exemplo, a multis enim id fieri dicis : quasi vero qui latrocinantur, non possint isto modo longe plurium exemplo culpam sui sceleris excusare. Multo igitur magis e tua dignitate fuisset, in ea responsione perstare, stultitiam stultissime res sacras, et religionem, atque Christum attigisse (de reliquis enim nihil laboro) et in eo tuam culpam ingenue confiteri, quam ** temere factum non sine majoris pertinaciae suspicione quapiam frigidissime ac debilissime tueri.

* Exempl. Instituti delet *stultissime* atque *et.*

** In eod. exempl. *temere* deletum, et supra scriptum *inconsulto.*

XXXVII. Sed jam Moriam suo quodam modo jure insanientem dimittamus, ne si gravi justaque Alberti Pii censura taxatam, nec resipiscentem diutius urgeamus, ipsi quoque operam ludentes stulte facere existimemur, et monachorum causam, qui se ab Erasmo tum joco, tum etiam serio passim laedi, summaque injuria affici conqueruntur, parumper disseramus, pro quibus cum tibi Pius objectat, quod variis in locis totum ipsorum ordinem ac instituta damnes, summa tuae responsionis est, te non monachos accusare, sed pravos ac superstitiosos monachos; non ipsorum instituta damnare, sed vitia. Quod si vere affirmas, non solum injuria negotium tibi facessit Pius, verum est quod omnes monachi tibi gratias etiam atque etiam agant, teque summa benevolentia prosequantur. Nulli namque homines tam severe vel castigant, vel puniunt malos monachos, quam boni monachi : nulli sunt acriores omnium vitiorum ac flagitiorum censores. Cur igitur omnes, prope dixerim, monachi uno nomine oderunt Erasmum, et quo quisque sanctior est, ac pietatis amantior, hoc etiam magis ad nomen Erasmi commovetur? ac vicissim nulli ipsorum sunt, qui minus de te male loquantur, quam qui a monachatu defecerunt, aut defectionem, si qua ratione detur, moliuntur : quod contra fieri oportebat, si vitia pravosque ipsorum mores, non etiam ordinem ac statum improbares.

Sed

XXXVIII. Sed tardi sunt, inquis, aut malitiosi monachi, et qui monachis patrocinantur, in verbis meis interpretandis. Quibus verbis? Miror enim quemquam ingeniosum esse in suam contumeliam. Monachi, ais, vivunt in otio, et aliena liberalitate saginantur, possidentes, quod citra sudorem illis obvenit, nihil interim dicam de vitiosis. Quid est, quod monachi ipsorumve patroni in ista oratione non intelligunt, aut malitiose interpretantur? Nam te de bonis monachis hoc in loco fuisse locutum, ipse, quod negare non potes, confiteris.

XXXIX. Non vident, inquis, aut videre se dissimulant, me non accusare monachos, sed ipsorum probos cum probis civibus comparare. Immo vero quoniam istud maxime vident, idcirco tibi non injuria etiam atque etiam irascuntur. At confero, inquis, non aequo, neque dico nihil interesse, sed non adeo multum. Jam hic quoque gratiam debemus Pio, quod Erasmum adegit, ut monachatum, quem improbare passim putatur, vita civili potiorem esse confiteretur. Sed an istaec professio cum verbis modo recitatis conveniat, videamus. Omisit, inquis, malitiose Pius verba illa cohaerentia: isti, id est, cives, quod sua pepererunt industria, pro suis quisque facultatibus impertiunt egentibus. Quasi vero hoc, quod studens brevitati Pius tacuit, non in primis augeat monachorum injuriam. At conferre alteros cum alteris, non est injuriam facere monachatui, et tu nihil aliud, quam confers. Confers, quis non videt? sed ita confers, ut nihil aliud agere videaris, quam ut in monachos etiam probos, omnium laicorum ac civium invidiam et odium quam maxime concites. Non dixi, inquis, lasciviunt, inguini et Veneri indulgent, sed vivunt in otio, et aliena liberalitate saginantur. O pulchra excusatio, et quae facile possit optimorum monachorum contumeliosae plagae mederi, si constet eos a te non scortatores appellari, sed fieri dumtaxat fucis altilibusque porcis simillimos.

XL. Est igitur vero verius, quod ais, te ipsos conferre, non aequare: comparas enim, et monachorum vitam statui civium longo intervallo postponis: postponis dico? immo vero cives laudas in monachorum invidiam, velut mutuae caritati et reipublicae servientes, et quidquid in eis vitii est, omnino taces; monachos vituperas, quod otio torpeant, civiumque benignitate, si non et Veneri, certe gulae atque ventri indulgentes abutantur; de mona-

chorum jejuniis, vigiliis, lucubrationibus, patientia, et irrequietis, dum sacra remque divinam peragunt, laboribus ne verbum quidem facis. An quia non arant, vel metunt, otiosi esse et nihil agere tibi videntur, quibus, ut evangelicarum concionum confessionumque magnos et fructuosos labores omittam, mane evigilandum est, intempesta nocte surgendum: ad summam, qui noctes et dies in faciendis rebus divinis, canendis hymnis, fundendisque precibus sunt occupati? Aut putas, officia, quae pie religioni, quam quae reipublicae civiliter impenduntur, minus habere vel fructus vel dignitatis? Haec igitur cum taceas, et otium monachis saginamque objicias, jubes Pium meridie caligare, ut te non cernat, aut quam maxime suspicetur, odisse monachorum ordinem, ac studiose vitam ipsorum incusare?

XLI. Quid, si nesciret, qualia de ipsis scripseris in *Funere*, et quam multa fueris commentus, ut omnibus cum risu persuadeas, monachos avaros et sordidos esse, procaces, petulantes et impudentes: aut ignoraret, te eosdem solitum esse histriones appellare, ad quos Pharisaei collati, simplices videantur atque sinceri? Quorum tamen verborum invidiam sic putas depelli posse, si te non monachos omnes histriones, et fictae sanctimoniae ostentatores vocasse, objurganti Pio respondeas, sed hypocritas dumtaxat. In quo quis est tam hebes, aut tardus, ut tibi repugnet eamdem rem variis nominibus, sed ejusdem intellectus appellanti? Aut quis nescit *hypocritam* Graece hoc esse, quod histrionem, aut simulatorem Latine?

XLII. Intelligebat igitur, te hypocritas tantum monachorum histriones, et fictae sanctitatis simulatores dicere; sed illud non ignorabat, te passim eam opinionem prae te ferre, ut omnes vel perditos et dissolutos esse, vel certe simulatores et hypocritas existimare puteris: quod cum alias, tum eo loco aperte declaras, ubi sic scribis: *Quod vigilias, quod jejunia, quod silentia, quod preculas, quod reliquas id genus observationes non praetereunt, nihil moror, in spiritu tamen non credam eos ambulare, nisi videro fructus spiritus.* Quorum verborum invidia pressus, ad hunc modum respondes Pio: *Quid illis verbis indico? non statim eos ambulare in spiritu, qui jejunant, aut preculas praescriptas absolvunt, si absint fructus spiritus.* Istud te dicere nemo dubitat: sed quorsum tandem? percunctabitur Pius, utrum id agis eo loco, ut nos

nos dialecticam doceas, et quid rem quamque sequatur, aut secus, ostendas? An, quemadmodum omnes, qui ea legunt, interpretantur, aperte significas, te de monachis tam male sentire, ut etiam optimus ipsorum quisque suspectus tibi sit, ne, quam praefert sanctitatem, hypocrisis sit atque pietas simulata, nec aliter te monachos timere, etiam ad monachatus praescriptum viventes, quam Laocoon ille Virgilianus *Danaos et dona ferentes* metuebat? Ne quis enim dubitare posset te de optimis loqui, illud addis paulo post: *Non ego nunc loquor de his monachis, quorum mores etiam mundus detestatur, sed de iis, quos vulgus miratur non ut homines, sed ut angelos.* Ad haec ne forte erraremus, putantes a te homines solum, non instituta etiam taxari, in eorum morem, qui fraudem quampiam aut occultum facinus detegere volunt, exordiens ais: *Ceterum verum fateri fas est: nonne videmus arctissimum quodque monachorum genus, religionis fastigium aut in caerimoniis, aut in certa lege psalmorum, aut labore corporum ponere? quorum vita laboriosa Judaicis superstitionibus est plena, nec ab ullis laicorum vitiis immunis, immo in nonnullis magis contaminata.* Quo in loco quis non suspicetur, te damnare monachatum: cum etiam in iis, qui arctissime, hoc est, maxime omnium ad normam ipsius vivunt, monachatum nihil aliud esse significes, quam vitam laboriosam (licet parum constanter eadem otiosa dicatur et laboriosa) plenam Judaicis superstitionibus, nullius criminis ceterorum hominum expertem, quibusdam etiam peccatis laicos omnes superantem? Qua oratione monachis atrociter laceratis, accurris idem oleo frigidissimo, quo linas ipsorum contrita capita. Praefatus enim, te non de perditis ac dissolutis agere, sed de iis, quos vulgus miratur ut angelos, subjicis, *quos ipsos tamen offendi non oportet hoc sermone, qui vitia notat, non homines*: quod perinde est, ac si quis egregio cuipiam et innocenti viro, sed cujus auctoritatem intelligat conatibus suis obsistere, periculosum ex industria vulnus infligat, deinde postulet ab eodem, ne se putet offensum, nam eo telo non ipsum, sed alios, de quorum crimine constaret, fuisse petitos.

XLIII. Tu tamen calumniatorem vocas Pium, quod plagae meminerit, et tam salutiferam medicinam fuerit oblitus, et illud non absimile tacuerit: *Nec clam me est, inter eos esse plurimos, qui litteris et ingenio adjuti spiritus mysteria degustarunt.* Quibus verbis ipse putas omnem reliquae orationis invidiam declinari, cum ea ta-

tamen constet, nihil ad monachatus commendationem pertinere, sed ad ingenii laudem et favorem litterarum, quibus qui fuerit praeditus, etiam in monachatu probari posse significas. Ut si quid laudis tulerint hujusmodi monachi, doctrinae referatur acceptum, non monachatui: quem tu negare soles pietatem esse, sed vitae genus pro sui cuique ingenii corporisque habitu vel utile, vel inutile. Ceterum hoc quamquam sit, ut est, contra monachatus dignitatem, tolerabilius tamen fuerit, quam quod eumdem appellas *nassam*: velut perinde sit adolescentem ad monachatum allicere, atque pisces ad nassam. Si hoc enim est monachatus adolescentibus, quod piscibus nassa, certe nassam nemo ignorat, decipulam esse piscibus mortiferam, et insidias perniciosas.

XLIV. Quorum dictorum non immemori Pio, te monachatum magnopere sublatum velle, suspicionem addidit hoc, quod scribis in *Principe Christiano*: *Et forsitan expediret reipublicae monasteriorum esse modum.* Nam quem semel et repente tolli non posse intelligebas, sensim paulatimque decrescendo, penitus aboleri posse, forsitan illi videbaris sperare. Sed tu dictum excusas, Deus immortalis! quam negligenter. Nam primum sic ais, *qui dicit fortasse, non asseverat.* Quod verum esse facile tibi dedisset Pius, qui vim, puto, talium verborum non ignorabat. Sed quid prodest adverbium *fortasse* non adhiberi testimoniis, quibus quae viderint, jurati homines testantur, nec cum aliquid asseritur, de quo dubitare nemini liceat, quales sunt articuli fidei, et mathematicorum axiomata; si constet, id passim usurpari ab eis, qui in re controversa suam proferunt sententiam, et quid maxime probent, enuntiant? Quod ab Aristotele summo philosopho fuisse in primis factitatum, cum alii ejus cujusque generis libri testantur, tum ii maxime, quos de moribus scripsit, quorum doctrina non proxime abest a certitudine mathematica: ubi nulla ab eo frequentius usurpantur vocabula, quam *fortassis* et *videtur*. Quae quoniam non tam cunctationis, quam modestiae notae sunt, idcirco vulgo ab eruditis temperamenta philosophica nuncupantur. Deinde negas te simpliciter dixisse expedire, ut sit monasteriorum modus, sed *expedire reipublicae*; addisque, te Principi scribere, non Episcopo. Quasi vero reipublicae possit quidquam expedire, quod sit contra religionem, ejusve quoquo modo majestatem vel auctoritatem minuat, aut Principis Christiani religionis cura non debeat esse prima atque omnium longe maxima.

Sed

XLV. Sed de monasteriorum modo haud equidem credo Albertum Pium fuisse tecum magnopere depugnaturum. Nemo est enim tam monachorum studiosus, qui velit omnes vel plerosque cives esse monachos, aut tot esse in urbe monasteria, ut civium domibus numero atque opibus adaequentur. Sed cum a te videret monachos jam histriones ac hypocritas, jam velut fucos, tum quasi porcos saginae deditos appellari, interdum etiam *pediculosos*, velut exprobrante ipsis paupertatem a Christo in primis commendatam; ad haec monachatum affirmari non esse pietatem, sed vitae genus, et hanc vitam etiam in arctissime viventibus plenam esse Judaicis superstitionibus, et nullis non vitiis laicornm implicatam; item ad monachatum non aliter adolescentes rerum imperitos allici improbissimis hortamentis, quam pisces ad mortiferam nassam; ad summam, cum animadverteret, te passim in monachos invehi velut perditos, dissolutos, avaros et impudentes, aut certe simulatores, et quasi Pharisaeos, vel proxime accedentes ad Judaeorum superstitiones: nihil mirum est, si te, cum monasteriorum modum praecipere audiebat, aliquid praeterea gravius, et monachatus abolitionem suspicabatur.

XLVI. Sed a monachorum causa ipsa nos res admonere videtur, ut ad quaestionem de cultu divorum transeamus. Nec enim desunt homines non inurbani, qui tuis *colloquiis* perlectis, te cavillentur in eis potissimum Lucianum magistrum non solum scribendi, sed argumenti etiam genere imitari voluisse. Lucianus enim, quod tu maxime nosti, homo natura festivissimus, sed philosophis magnopere infensus, et a cultu deorum, quos nullos esse putabat, si quis umquam, alienus, dialogorum severitatem, quibus ante ipsum res dumtaxat ad naturam aut mores pertinentes tractabantur, ita remisit, ut eos coëgerit lusibus et jocis comoediarum inservire, et dialogum cum comoedia primus omnium, quod ipse gloriatur, copulavit. Quo genere scribendi in nullos magis per risum et jocum invehitur, quam in deos et philosophos. Te igitur videri dicunt, certare voluisse cum Luciano, ne ille festivius Graece deos et philosophos, quam tu Latine, eodem scribendi genere, divos et monachos, res, quae videri possunt non penitus absimiles, exagitare existimetur: a qua suspicione haud longe videlicet abhorrens Pius, non temere rationem te poscit, cur qui pium te et maxime Christianum esse profiteris, ea cum alias, tum maxime in *colloquiis* scribas, quae cultum divorum beataeque Virginis super-

va-

vacaneum esse significare videantur. Quae tu primum sic excusas, *colloquia* opus esse in hoc comparatum, ut illecebra voluptatis pueri veluti per lusum discant Latine: nimirum, ut hac ratione doceas iniqui esse ac morosi judicis, exacte in ludo puerili rationem dictorum ac severe postulare.

XLVII Nemo a te petit, Erasme, ut quando ex fastigio theologiae, et sacrarum litterarum enarratione in istam curam, ut pueros Latine doceas, te demittere non gravaris, ea porrigas legenda pueris, quae ipsos vel severitate orationis, vel materiae obscuritate a legendo deterreant. Sed illud quis probet, talibus fabulis informes puerorum animos imbuere velle, ut ab ineunte aetate discant religionem si non contemnere, certe minus reverenter colere, nec divos venerari, ad quorum imitanda exempla cunctis rationibus accendi, provocarique debebant? Nec enim ignoramus, quid Aristoteles ceterique philosophi magnique viri praecipiant de puerorum educatione, et quanti referat ad virtutes et pietatem, ac his opposita, quibus rebus homines vel delectari, vel dolere a teneris assuescant. Ducuntur maxime fabulis et lusibus pueri: quis ignorat? Sed nullusne jocus, aut statim frigidus erit, in quo monachi, sacerdotes, divi, Christi mater, ipsa denique religio Christiana materiae non bonam partem suppeditaverit? Aut minus habebitur blasphemus, qui res divinas et sacras riserit, quam qui iratus maledixerit? In quarum rerum cultu sive administratione si quid esse putabas, quod propter simplicium hominum ineptias et superstitionem, aut fortassis sacerdotum quorumdam cupiditatem merito taxari posset; parcius erat agendum et serio, nec uspiam minus quam in jocosis libellis, quos puero dicatos, pueris etiam scribebas: ne quid ei simile faceres, quod de Lucilio tradit Horatius:

Dummodo risum, inquit,
Lib. I. sat. 4. *Excutiat sibi, non hic cuiquam parcet amico.*
Et quaecumque semel chartis illeverit, omnes
Gestiet a furno redeuntes scire lacuque,
Et pueros et anus.

XLVIII. Sed quamquam cerebrosos appelles eos, qui hujusmodi jocorum rationem te severius reposcunt, pergis tamen illud tuum admirandum, plenumque pietatis *Naufragium* ab omni culpa defendere: *Nam pinguntur illic*, ais, *varii vulgarium hominum affectus, quorum suos quisque prodere solet in tali discrimine.* Sed prius-

priusquam dico de *Naufragii* dialogo quid sentiam, indicabo tibi, Erasme, meam negligentiam: profiteor enim me ad id usque tempus, quo hanc scribendi curam suscepi, reliquorum scriptorum tuorum perpauca, et carptim, colloquiorum autem ne verbum quidem legisse: eadem nimirum ratione, quam de Alberto Pio memoravi, quod theologiam ex sacris et litteris et doctoribus, philosophiam ex Aristotele, eloquentiam ex Cicerone, quam ex libris Erasmi, licet sint, ut sunt, eloquentes et eruditi, mihi uberius contingere posse existimabam. Sed hoc labore suscepto, ne mihi vere objicere posses, quod de Alberto Pio levi sane ex causa suspicaris, voluisse me de tuis libris, antequam legerem, judicium facere, et alia vidi, quae opus esse putavi, et aliquot colloquia perlegi, sed illa in primis, in quibus de funere agitur, de naufragio, de peregrinatione religionis causa suscepta. Quae cum legerem, Deus immortalis! quantum ego risi, quam mihi prae te visus est ipse quoque facetiarum pater Lucianus frigere! Sed illa jocorum atque salium jucunditate, quae saepe mentem obcaecat, quo minus videat, si quid mali sub ea latitat, refrigerata, rem paulo severius, intentiorique animo recolere coepi. Ubi cum ea, quae de affectibus ab animo pio profectis edisseris, sine risu perpendissem, da veniam, Erasme, non potui non magnopere in eam suspicionem venire, in qua erat Albertus Pius, te, cum ea scriberes, longe aliam mentem habuisse, quam ipse nunc affirmas, dum improperantibus satisfacere laboras. In quo si forte falsus sum opinione mea, difficile est enim Erasmo maximo viro de animi sui sententia in causa pietatis testificanti non credere, illud certe confirmare possum, te maximam occasionem dedisse, ut quicumque ea tua colloquia legerit, putet te de monachatu in *Funere*, de cultu divorum in *Peregrinatione*, de hoc ipso, et vocali confessione, ac de votis nuncupatis non recte sensisse in *Naufragio*. Nam (ut redeamus, unde fueramus digressi) quod ipsum excusas, quasi in eo nihil aliud, quam varios vulgarium hominum affectus descripseris, nihil affers: pios enim religionis affectus sic depingis, ut ipsos plane irridere videaris.

XLIX. At non statim, inquis, probo quidquid ibi gestum est, ut rursus nec improbo: si probo omnia, commemoratur illic confessio sacramentalis: si improbo omnia, damnata est invocatio Dei. Non erat opus tibi tam pulchro dilemmate, ut nobis fidem faceres, te non omnia improbare, quae gesta narrantur in *Naufragio*: de hoc enim

enim neminem ambegisse puto. Illud tamen nullis umquam argumentis persuadebis, te non Adolfi personam probare, qui functus periculo totam fabulam enarrat. Hunc enim facis prudentem hominem, et ab omnibus ineptiis ac superstitione alienum. At hic nec confessus rite est, ut alii, cum esset copia sacerdotum, nec in summo discrimine de voto nuncupando, ut ceteri, cogitavit; nec denique divorum quemquam, quod alios inepte facere putabat, sed solum Deum invocavit; licet qua ratione invocandi sint divi, nimirum, ut apud Deum pro nobis intercedant, se novisse, apertissime declaret. Erras igitur, Erasme, si te nullam putas in eo *Naufragio* jacturam opinionis, quae de tua singulari pietate habebatur, fecisse apud viros graves et egregie pios, quorum sententiam semper est secutus Albertus Pius.

L. Nam quid ego de *Peregrinationis* dialogo dicam? quo, si quis non prorsus obesus et tardus, accuratius perlecto, *te non putaverit* divorum cultum deridere, velut plane superstitiosum et inanem, nullisque nisi sacrificis fructuosum, qui per hujusmodi figmenta plebeculae christianae simplici ruditate ad suum quaestum abutantur; nihil recuso, quominus ipse per me viceris, et Albertus Pius mendax et calumniator habeatur. In quo de ceteris divis nihil est quod conqueramur, cum ipsi beatissimae Virgini Christi matri tuus ille dialogus videatur insultare, conficta epistola ipsius ad Glaucoplutum, qua facis eamdem primum Glaucopluto, ac potius Luthero gratias agentem, quod supervacaneum esse docuerit, divos invocare, deinde omnia propemodum pia et impia vota mortalium damnantem. Quid enim habet vel impietatis, vel ineptitudinis, si clamet gravida, *da mihi facilem partum*, nauta, *da prosperos cursus*, agricola, *da tempestivam pluviam*? Aut quantum abhorrent ista a quotidiano pane, quem Christo auctore, pie petimus a Patre caelesti? Cuncta enim haec ex eorum genere sunt, quae, ut Augustinus ait, non appetuntur propter se, sed propter salutem corporis, et congruentem habitum personae hominis, quo habitu non sit inconveniens eis, cum quibus honeste vivendum est. Quam orationem sic concludit Augustinus: *Ista ergo cum habentur, ut teneantur, cum non habentur, ut habeantur, orandum est.* Jam ea petitione quid potest esse honestius aut magis pium: si clamet aulicus, *da vere confiteri in mortis articulo*, et Episcopus, *serva meam Ecclesiam*? At haec omnia Virginem Dei matrem facis velut inepta et inania fastidientem.

Sed

LI. Sed tu rursus, ut epistolam excuses, ad jocorum latebram recurris, velut joci et lusus nulla sit reddenda ratio. Quod perfugium quam parum habeat praesidii in sacris divinisque rebus, abunde, ut arbitror, dum de *Moriae* stulte dictis ageretur, edocuimus. Sed cum tu *Moriae* dicta, quibus piorum aures offenduntur, excuses, quod personae stultitiae in ea maxime fuerit inservitum: quomodo vel crimina, vel ineptias excusabis ejus epistolae, quam idem tribuis Virgini matri, cujus personae nihilo secius erat serviendum? An cum decoro laudabit Christi mater haereticorum impietatem, quae tollit divorum cultum, sacris doctoribus, ut docet Pius (neque enim hic actum agere oportet) reclamantibus? Cum decoro damnabit mortalium vota, etiam quae Christus probaret? Cum decoro ambitiosam levitatem prae se feret? Et conqueretur, quod solita gemmis et auro vestiri, mutatoriis, aureisque et argenteis donariis abundare, jam vix tegatur dimidiato pallio, eoque a muribus corroso? Non probat, inquis, Virgo, quod Lutherus damnarit invocationem sanctorum: at tu cogis ipsam, ut epistola sua se probare fateatur. Cui magis, quam ipsi de sua sententia credendum est? quae velut cavens, ne posset ignorari, quo tempore Christianorum vita beneficio Lutheri fuerit ea superstitione liberata, diem ascripsit *Kalend. Augusti, anno filii sui passi* 1524.

LII. Quo in loco cum talem tuorum dictorum excusationem nemini probari posse perspiceres, eam orationem usurpasti, qua multi significare solent, quae adversarii ut verissima et indubitata opposuerint, ea se pro falsis ducere, vel admodum incertis. Exclamas enim: *O blasphemiam*! Et mox addis: *Invocatio sanctorum non est articulus fidei.* At ne peccata quidem confiteri inter articulos fidei commemoratur: si quis tamen peccatorum confessionem ab Ecclesia sacrisque doctoribus receptam tollere velit, an non is protinus et erit, et habebitur haereticus? Sed pergis. *Quid sequitur? Commemoratur intolerabilis superstitio hominum omnia expostulantium a Virgine, quasi possit imperare filio cum patre regnanti, nec illi fas sit quidquam negare praecipienti, cum nondum sit emancipatus.* Quisquamne tam tardus est, et a communi sensu hominum alienus, ut hoc animo accedat ad Virginem matrem exorandam? Aut si cui forte delirae anui, quae prorsus jam desipuerit, tale quidquam posset accidere, proptereane ceterorum preces, quae piam interpretationem habent, calumniabimur? Quales hae

sunt, quas paulo ante memoravi, et nautarum acclamationes, quas rides in *Naufragio*: *Salve regina*, *stella maris*, *regina caeli*, *domina mundi*, *porta salutis*, quas cum Pius optimam et commodissimam habere interpretationem doceat, ipse urges, et periculum esse ais, ne istae commodae interpretationes inducant nobis pro religione superstitionem. Sed tibi Pius vicissim, et verius fortasse dicat, periculum esse, ne istae jocosae cavillationes pro risu pariant nobis impietatem: praesertim cum eo licentiae processerit jocus, ut ausus sit, Virginem Christi matrem Veneri in maris praefectura sufficere. Quamquam ego non video, cur tantopere acclamationibus illis nautarum Virginem matrem invocantium, Erasmus offendatur, cum Chrysostomus vir sanctissimus, et idem doctissimus, multo pluribus majoribusque titulis crucem prosequatur, cunctis Christianis etiam eruditissimis et maxime piis approbantibus: *Crux*, inquit, *spes Christianorum*, *crux dux caecorum*, *crux navigantium gubernatrix*, *crux periclitantium portus*, *crux debellatio diaboli*, *crux lumen in tenebris sedentium*, et item centies in eadem homilia crucem talibus vocibus appellat.

LIII. Sed ad epistolam redeo, qua si tibi bellum videbatur hac quoque in parte Lucianum imitari, qui Saturnum facit simili epistola sibi Luciano pro pauperibus respondere, saltim illius diligentiam atque curam non neglexisses. Saturnus enim Lucianicus nec gratias agit Diagorae, aut atheo cuipiam alteri, quod sui ceterorumque deorum cultum submovisset, et ea solum vota pauperum rejicit, quae nemo non videt esse ridenda, quale illud, ut omnes homines pares opibus fierent et facultatibus. At Erasmica Virgo primum gratias agit tollentibus sui ac ceterorum divorum cultum; deinde pleraque vota hominum incusat, quae honestissime a divis, tamquam apud Deum intercessoribus, petuntur; postremo suam ambitionem et avaritiam fassa, haud obscure docet divorum cultum sine ulla alia, quam sacrificorum quaestus jactura posse ab hominum mentibus aboleri. Quae cum talia sint, et tam scandali plena, tu tamen ferre non potes, quod tibi objiciantur a Pio, et satisfactum putas, si dicas: *Sunt baec ludicra*, *fateor*, *sed non minus ludicra sunt*, *quae docet Beda*. Ego quid doceat Beda, nescio, neque enim mihi cupienti, dum haec proderem, contigit ipsius scripta videre: illud scio, ista epistola ut matri Virgini et ceteris divis contumeliosa, omnium non dico egregie piorum, sed honestissimorum graviumque virorum

rum aures animosque vehemementer offendi.

LIII. Sed quoniam quibus in *colloquiis* visus es Alberto Pio de cultu et invocatione divorum non satis religiose sentire, in his de votis ac votorum nuncupatione suspectam eidem mentionem non semel facis; haud erit alienum post divorum cultum aliquid de votorum nuncupatione dicere, et qualis sit in hac parte illius censura, parumper disputare: qui, cum proferat multa loca ex variis tuis scriptis decerpta, quibus votorum nuncupationem videri potes improbare, respondes primum, te non improbare vota, sed vota non necessaria, vel inutilia. Rogatus autem a Pio, quae sint vota inutilia, vel non necessaria: ire, inquis, Hierosolymam nulli necesse est, qui non vovit, cum possit Christi vestigia melius in Evangelicis litteris visere: est etiam inutile, si domi relinquit uxorem et liberos, quibus ipso praesente est opus, nec fortassis inutile tantum, verum etiam perniciosum. Plus respondes interroganti, quam ipse cupiat a te doceri. Quaerit a te, quod sit votum non necessarium et inutile: ipse pro exemplo subjicis, quod est non modo inutile, sed etiam perniciosum: talia enim vota nemo non videt stultissime suscipi, si praestari sine magno crimine non possunt: quod his accidit, qui naturae atque divinis legibus neglectis, quibus adesse uxori, eamdemque et liberos alere nostris laboribus, si non detur aliunde, jubemur, voluntariis votis in suorum perniciem obligantur. Non igitur quaerit Pius, quae sint etiam damnosa vota, sed quae solum non necessaria, vel inutilia: non quod nulla putet esse inutilia dumtaxat vota; multa enim a theologis gratia exempli memorantur, ut siquis voveret, se panem gladio numquam divisurum, aut caput numquam die veneris loturum, quae nec opere, nec exemplo pietatis sint cuiquam profutura; sed quia tu, quoties in hanc mentionem incidisti, sic scribis de votorum nuncupatione, ut omnia vota velut inutilia et supervacanea, si non etiam stulta et perniciosa, damnare videaris: quod aperte facis in *Naufragio*, et in colloquio *Peregrinationis*.

LIV. Sed agedum, responde mihi pro Pio, si a votis non necessariis, aut etiam inutilibus abstinendum censes omnibus Christianis, quae tandem putas esse suscipienda? Aut illud potius responde, a quibus votis ut abstineant, admonendos esse censes omnes Christianos, ea utrum suscipere bonum esse putas, an secus? Et certe negabis. Nam cur, si suscipere malum non sit, ab ipsis ju-

beas abstinere ? At per te abstinendum est ab omnibus ; per te igitur quodcumque votum suscipere, malum est. Non ab omnibus, inquis, abstinendum dico, sed a non necessariis, vel inutilibus, et haec temere suscipi a Christianis, affirmo. Audio : sed quod tandem esse putas votum, quin sit vel inutile, vel certe non necessarium ? An potest esse quidquam magis contra voti rationem, quam si necessitate aliqua nuncupatio ejus extorqueatur, cum votum a theologis definiatur, *testificatio quaedam promissionis spontaneae, quae Deo, et de iis, quae Dei sunt, debet fieri ?* Nec enim puto eam in te levitatem cadere posse, ut vota necessaria dicas, quae de rebus ad aeternam salutem necessariis susciperentur, quae res praeceptis contentae, aut nullo modo votis quasi materiam subministrant, aut certe nimis improprie, et hoc quatenus eaedem sunt voluntariae. Ire Hierosolymam nulli, qui non vovit, necessarium esse dicis, et recte dicis. Nam neque omnino est necessarium, nec ad bene beateque vivendum : citra hoc enim potest felicitas contingere : sed eadem ratione nec virginitatem, aut quoquo modo castitatem servare, alioquin nuptiae damnarentur : atque cetera eodem modo. Omnia igitur vota temere suscipiuntur. Porro temere suscepta idem pro nullis ducenda esse confirmas : ex quo fit, ut nullo voto possit quisquam obligari, quod est dogma Lutheranum, et a pessimis quibusque monachis et presbyteris maximo plausu receptum. Cur ergo Pium incusas, quod talibus tuis dictis offendatur ?

LV. Sed loquor, inquis, de vulgaribus votis. At multa vulgaria vota sancte et pie suscipiuntur, et hoc ipsum in primis, quod pro exemplo posuisti : si quis incensus desiderio ea loca videndi et adorandi, ubi Christus natus, educatus, atque mortuus est, ut genus humanum redimeret, voveat ire Hierosolymam, nullo officio, quod praestare cuiquam debeat, tali voto refragante. Quod votum tam sanctum esse voluerunt majores nostri, sanctique patres, ut ejus cum paucissimis relaxationem soli Pontifici maximo Ecclesiae decreto detulerint. Si hoc igitur votum, nihil veritus auctoritatem Ecclesiae, temere suscipi constituis, propterea quod non sit necessarium, ac proinde habendum esse pro nullo ; quid de aliis putandum est, quae, quamquam sint pia et sancta, minus tamen gravitatis babent ? Sed melius, inquis, vestigia Christi in litteris Evangelicis visuntur. Fateor. Sed cur his piam diligentiam invideamus,
qui

qui lectis, et fortasse relectis Evangeliis, loca visere cupiunt, ubi quae legerint, gesta sunt? Sed morem gerat, inquis, animo suo, si cui cordi est Hierosolymam aut Compostellam visere, votum interponere non est necesse. Audit verba Pius, sed quorsum spectes, attendit. Nam primum sentire videris, opus pietatis melius libere agi, quam ex voto, reclamantibus theologis. Deinde pergis, et talia vota temere suscipi dicis. Tum addis, temere suscepta pro nullis esse habenda: quod nihil est aliud, quam omnium talium votorum obligationem tollere.

LVI. Age vero, si a vulgaribus tantum, et non necessariis votis abstinendum esse, et ea temere suscipi putas, de reliquis quid tandem censes? de continentiae, inquam, religionisque votis, quae nihilo magis sunt necessaria? Haec enim potissimum a votorum vulgari turba videris eximere. Plurimum, inquis, conduceret ad expediendam causam matrimonii, si statuerit Ecclesia, votum castitatis irritum esse, nisi cum auctoritate praesulis suscipiatur, quem oporteret in hac re esse difficillimum: deinde inter simplex votum, et solemne non esset tantum discrimen. Jam hic quis non videat, tibi non magnopere placere, ut suscipiatur votum castitatis? Nam de religionis seu monachatus voto quid sentires, abunde, quae supra diximus, declarant. Ceterum quid hic, inquis, aliud agitur, quam ne conjugati voveant continentiam sine auctoritate praesulis, quem in suscipiendis talibus votis nolo esse facilem? Et tamen addo: si statuerit Ecclesia. Agnosco Erasmi responsionem, qui ut in multis aliis, sic hoc loco ad partem revocat accusatus, quod ante dixerat in universum. Sine exceptione scripseras votum castitatis: nunc de tali conjugatorum voto te vis intelligi locutum, propterea quod agitur de matrimonio. Diceres aliquid, si vota castitatis ante nuptias suscepta nihil obessent matrimonio: nunc cum simplex libertatem impediat solicitandi conjugem sine peccato ad liberorum operam, solemne distrahat etiam secutas nuptias Ecclesiae decreto; cur te putaret Pius de conjugatorum, non de quorumcumque talibus votis locutum? Nec tamen, inquis, damno decretum Ecclesiae, sed plurimum dico conducturum, si sic statuerit Ecclesia, hoc enim potest Ecclesia. Potest, quis ignorat? si satius esse judicaverit. Potest enim et longe majora. Nunc cum summa ratione, atque duce Spiritu Sancto, qui legibus Ecclesiae sapientissime pro temporibus moderatur, aliter Ecclesiae visum sit; non potest aequo animo ferre Pius,

Pius, quod tibi non satisfaciat, et cupias discrimen tolli inter simplex et solemne votum: quo sublato, quid oberit monachis aut presbyteris, quo minus ducere possint uxores, quod non facile summoveatur? cum matrimonium non dirimatur simplici voto, nec secuto, nec antegresso. An te non vides maximam ansam praebuisse Luthero, ut cum alia, tum in primis votum continentiae damnaret, et monachos ac presbyteros ad nuptias invitaret? Qui nec illud prodere dubitasti, eos malo afflari spiritu, qui clam, aut invitis parentibus sese dedunt in monasterium, unde se extricare non valeant, propter votum videlicet solemne.

LVII. Quo loco recitato, velut cuncta sint cum summa pietate dicta, quaeris quid in his non probet Pius: an impie dictum putet, eos malo afflari spiritu, qui insciis aut invitis parentibus dedunt sese in monasterium. An ille non putaret, opus pietatis, cujus si non semper, certe plerumque Sanctus Spiritus est auctor, malo spiritui acceptum sine exceptione impie referri? Quam contumeliam constat minime omnium tulisse Christum. Sed illud, inquis, a me dictum non est. Quid igitur? Verisimilius esse multos malo afflari spiritu. Recita totum locum. *Atqui palam est, quod multos afflavit spiritus stultitiae, temeritatis, phreneseos, ambitionis, avaritiae, libidinis et luxus: certe eos, qui clam, aut invitis parentibus, quibus lex divina jubet obediri, dedunt se in id vitae genus, unde non queant sese in posterum extricare, verisimilius est, malo afflari spiritu.* Hic verbum *multos* non video additum esse in parte orationis posteriore, sed absolute dictum *certe eos*: quod plane significat consuetudine Latini sermonis, exceptionem statim in universo factam, in ea parte nullam esse: tu tamen verbum *multos*, quod statim praecesserat, subaudiendum esse contendis. Hoc si cuiquam mediocriter perito sermonis Latini persuaseris, falso, ut ipse vis, et calumniose collegit Pius. Sin aliter, quod certum habeo, ne tergiversemur, Erasme, sed confiteamur summo nos jure ab Alberto Pio, quod neque graviter haec, neque satis pie locuti fuerimus, incusari: praesertim memores quid doceat Christus in Evangelio: nam *qui amat*, inquit, *patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus.* Quae verba plane sententiam istam redarguunt, qua factum horum condemnas, ea potissimum ratione, quod patris aut matris voluntatem pietati in Christum non anteponant. Merito igitur increparis, quod ea de votis prodideris, quibus omnia vota videris impro-

probasse; aut certe, quae non levis est culpa, publico de ipsis Ecclesiae et Christianorum decretis obmurmurare : quasi plus videat unus Erasmus in republica Christiana, quam tot oculatissimi, gravissimi, sapientissimique viri, quorum sententia et auctoritate, suggerente Spiritu Sancto, hoc statuit Ecclesia, quod Erasmus vellet emendari, non de votis solum, sed etiam de plerisque rebus aliis, ut in negotio matrimonii, de quo item scribis, tibi videri multo minus perplexum fore, si, quae de cognatione spiritali constituta sunt, exhortationis vim habeant, non praecepti.

LVII. Nec longe aliter disseris de caerimoniis, quarum encomium satis impudenter suo more Pium assumsisse, non satis ipse modeste cavillaris : quem locum, qui nobis erit ultimus in hac causa, ubi Pius alio tamen ordine urget, respondes, te de hac re jam saepe atque multis respondisse : quod quid habet argumenti, nisi te saepe et multis non satisfecisse ? Non damno, inquis, caerimonias ab Ecclesia constitutas, sed hominum superstitiosas tantum, aut homines his fidentes, et in his conquiescentes. Hoc si verum est, miror, tot tamque oculatos viros in re non obscura allucinatos. Recita igitur loca, in quibus cum Pio tam multi caecutiunt. *In Methodo*, inquis, *scripsi*, *Evolve Testamentum omne novum*, *nihil umquam invenies praeceptum*, *quod ad caerimonias pertineat.* Hic cum te Pius citatis locis apertissime redarguat, recipis te ad notissimum, sed debile in primis perfugium, ut anguste revoces ad partem, quod latissime dixeras et in universum. Nam te de cibis dumtaxat et vestibus, ac inedia et talibus locutum esse videri vis, non de aliis, de quibus docet Pius factam esse mentionem in novo Testamento. Ingeniosa nimirum responsio, et quae ad plurimos nodos explicandos facile possit accommodari. Si quis igitur Aristoteli omne animal pulmone praeditum esse praefatus, piscium et insectorum exemplo redarguatur, quibus negat idem philosophus eam partem a natura datam, strenue expediet Erasmo auctore difficultatem, si non de aquaticis, sed de terrestribus dumtaxat animalibus, eisque spirantibus dictum suum intelligi se velle reclamet. Ita cum te urgeat tua definitione, qui caerimoniam esse definis, quidquid externe geritur, ad cultum divinum vel religionem pertinens, ut per te Sacramenta quoque sint caerimoniis annumeranda, de quibus plurima mentio est in Evangelio; cum igitur te Pius tuis armis ad hunc modum oppugnet, confugis idem ad Aristotelis doctrinam, qui verba interpretari jubet se-

secundum materiam subjectam, quasi huic praecepto sit locus, ubi intervenit definitio, quam idem philosophus nullam esse docet, si vel tantillam exceptionem patiatur. Nam quod ais te de Sacramentis non ambigere, et ea in multis tuorum operum locis probare, hoc Pius dicat non erratum tolli, sed indicari potius tuorum dictorum inconstantiam, ut M. Tullius de Epicuro tradidit: qui, cum summum bonum voluptate metiretur, interdum tamen continentiam et ceteras virtutes haudquaquam sibi constans laudabat, et sine his negabat felicitatem posse contingere.

LVIII. Sed demus Erasmum mente Sacramenta, quae oratione complectitur, exclusisse, et de caerimoniis, quae ab Apostolis sanctisque patribus ad nos quasi per manus traditae pervenerunt, non fieri apertam mentionem in novo Testamento, et verba *Methodi* quo pertineant, videamus. Non statim, inquis, damnatur, quod in Evangelio non praescribitur. Istud, opinor, non ignorabat Pius, sed spectabat, quo caneres nobis istam cantilenam. Nam paulo post scribis, *et nos ad haec omnia paene surdi plus quam Judaicis constitutionibus oneramus Christi sanguine liberos*: qua oratione significas, caerimonias inductas esse contra libertatem Evangelicam. Quae cum dicta sint in universum de caerimoniis, rursus dictum contrahis ad quorumdam peculiarem superstitionem, qui ob escam carnium, aut jejunium adigunt fratrem ad capitis periculum, homines periculose superstitiosi: nam de constitutionibus publica cum auctoritate traditis negas fieri mentionem. Sed rogo te, Erasme, si caerimonias dicis, neque inter has et illas distinguis, cur alterutras alteris minus a te damnari existimemus? Praesertim cum aliis in locis haud dubie de caerimoniis Ecclesiasticis simillima conscripseris, ut in epistola ad Episcopum Basiliensem, ubi et alia, quibus delectum ciborum vehementer accusas, et sine delectu, et illud in primis habetur: *Paulatim irrepsit consuetudo, quae diem veneris pisculentum nobis reddidit; deinde ubi hoc successit, adjuncta est et sabbathi dies; nunc et mercurii periclitatur; ob idque genus observatiunculas videmus homines affligi, et denique mori, sibique Christianos videri, cum sint Judaei. In ciborum enim delectu et jejuniis nostrum onus durius videtur, quam illorum, et tamen Jesus Dominus dixit: Quod intrat in os, non coinquinat hominem.* Quis enim non videat hic te de institutis Ecclesiasticis loqui, ubi non solum de sabbatho, sed et veneris die, quo Ecclesiae praecepto ab esu carnium ab-

abstinemus, conquereris? An nos hic quoque jubebis imperiose, ut de Carthusianorum aut aliorum peculiaribus constitutionibus haec dicta esse intelligamus?

LVIII. Quo in loco aperte redarguit oblivionem tuam Pius, qui, cum scriberes: *Paulatim irrepsit consuetudo, quae diem veneris pisculentum nobis reddidit*, cet. non memineris Augustini etiam tempore quarta et sexta feria ac sabbatho jejunare solitam esse plebem Romanam, ut ipse Augustinus scribit ad Cassulanum. Nisi forte jejunantes carnibus tunc vesci solitos (quod * temere et sine ratione dixeris) contendas. Ubi cum scribas *onus nostrum*, dubitari non potest, quin de Christianis universis, et communibus Ecclesiae decretis verba facias; ac perinde cum ais in eadem epistola: *Quod si pietas non periclitatur ex caerimoniis, cur Paulus tanto ardore pugnat adversus caerimonias Mosaicae legis?* Quo in loco te Pius apertissime convincit, male colligere caerimonias in universum a Paulo damnari, propterea quod Mosaicas damnet obsistentes Evangelicae libertati: tu tamen ridendo, te posse putas hanc invidiam declinare: sic enim cavillaris: *Hic docet nos Pius dialecticam, male ex particulari colligi universalem*, et mox addis: *Non dico, vir acutissime, quod damnarit caerimonias, sed quod adversus illas contra Christi gratiam invalescentes pugnarit.* Immo vero dicat Pius, quod Mosaicas damnaverit Paulus, argumentum facis ipse, caerimonias quascumque obesse pietati, ac proinde has, quibus nunc utuntur Christiani. Sed quaeris, quomodo damnaret Paulus has nostras caerimonias, quas non noverat? Difficilis quaestio: tu tamen vicissim responde, quomodo cum nostri temporis simoniam taxamus, hanc dicimus a Petro damnatam? Videratne Petrus hujus temporis peccata? An quod in genere damnatur, id non magis in praesens, quam in futurum damnatum oportet intelligi? In eumdem sensum dictum est, quod Pius improbat, ex epistola ad Vvolzium. *Si mediocris*, ais, *religionis pestis lateret in caerimoniis, Paulus non tam acriter in omnibus suis epistolis in eas destomacharetur.* Quae verba sic nunc interpretaris, *latet in illis pestis* non ex ipsarum natura, sed ex hominum vel superstitione vel hypocrisi. Quod si ita est, superstitio et hypocrisis accusanda erat, non taxandae caerimoniae, sine quibus aut vix, aut nullo modo religio consistit. Sacrificia enim qualiacumque, atque piae observationes, quae magna pars est religionis, quid aliud sunt, quam caerimoniae? Certe nulla natio paulo

* In exemp. Instituti delet. *temere et.*

modo humanior umquam fuisse legitur, quae religionem absque caerimoniis coleret, licet quidam, ut Mahumetaei, paucissimis sint contenti. Quo plane intelligitur, caerimonias natura comites esse religionis.

LIX. *An non offendor*, inquis, *caerimoniis*, *sed multitudine caerimoniarum in dies gliscentium*, *nec dico eas abolendas*, *sed contrahendas*. Aequissima profecto sententia, si quid nimium esset in ecclesiasticis caerimoniis: in cunctis enim rebus extrema esse vitiosa, mediocritatem laudari, rata est sententia philosophorum, qui et illud praecipiunt, ut cum unum extremum nimis invaluerit, declinemus ad alterum, ut hac ratione medio gaudere, eoque contenti esse incipiamus. Quod praeceptum non solum in caerimoniis, sed in plerisque aliis rebus taxandis Erasmum fuisse secutum, cum tibi contra obtrectatores tuos adesse nitimur, affirmare solemus. Nihil enim video, quo possit honestius tuum institutum excusari. Sed laboramus, cum nobis occurritur magnis documentis, quibus argueris, in hoc praestando tam valide modum excessisse, ut quantum in te fuerit, ipsum velut lignum fregeris, quod Aristotele auctore in diversum flectendo dirigere cupiebas: quibus documentis plenus est liber Alberti Pii. Quod igitur immodicas caerimonias tibi placere negas, non tibi succenset Pius; sed quod immodicas facias, quae ab Ecclesia sunt optima ratione constitutae, tibi fortiter adversatur. Sed tu illius epistolae ad Episcopum Basiliensem, qua toties vexare caerimonias incusaris, pharmacum esse putas in illis verbis: *Non probo contumaciam istorum*, *qui palam et insultantes*, *velut in ludibrium publicae consuetudinis carnes edunt*, *sed hactenus damno*, *ut docendos*, *admonendos*, *et*, *si res poscat*, *etiam increpandos existimem*, *non ut parricidii reos deferendos apud magistratus*. Nam haec te scripsisse profiteris in eos, qui tum Basileae coeperant palam vesci ovis et carnibus in quadragesima. Quam periculosum debet esse malum, cui cogeris mederi tam ancipiti remedio? Aut enim ego, quid dicas, prorsus non intelligo, aut ista oratio quam minimum favet ecclesiasticis caerimoniis: *Non probo*, inquis, *eorum factum*, *qui carnibus vescuntur in quadragesima*. Isto sermone nihil honestius. Sed quorum tandem id factum te non probare dicis? An omnium, qui carnes edunt in quadragesima? Nihil minus, sed eorum, qui palam id faciunt et insultantes, velut in ludibrium publicae consuetudinis. Propter scandalum igitur et contumaciam tibi di-

displicere ais istorum consilium, non quia faciunt contra caerimonias et mores ecclesiae, aut legem potius firmissimam. Nam si praecepta majorum in singulis provinciis, ut Hieronymus ad Licinium scribens est auctor, pro legibus apostolicis sunt habenda, et in omnibus, in quibus nihil certi definit sacra scriptura, ut Augustinus ad Cassulanum scribit, mos populi Dei atque instituta majorum pro lege tenenda sunt: quanto firmioris legis vim consuetudo habere debet, quae maximo totius orbis Christiani ecclesiaeque in Concilio Laodicensi consensu recepta confirmataque est, et, ut fere constat, Hieronymo et Ignatio Jo. Evangelistae discipulo auctoribus, ab ipsis usque Christi vel Apostolorum temporibus repetita, ad nostram usque manavit aetatem? Qui ergo moderate idem, in occultoque, etiam sine necessitate fecerint, horum institutum quis non putet a te haud admodum improbari? Praesertim cum in eos ipsos, qui palam faciunt, et in ludibrium caerimoniarum et vetustissimae consuetudinis ecclesiae, non aliter animadvertendum esse censeas, quam ut admoneantur, vel cum severissime, etiam increpentur: cum tamen constet, eos pro haereticis habendos, qui pervicaciter et insultantes contemnunt hujusmodi sanctas et ecclesiasticas consuetudines et sanctiones.

LX. Sed jam finem huic quaestioni faciamus. Nam de festis, de cantu, de cereis, de ornatu templorum, et aliis id genus caerimoniis, ceterisque rebus longum esset et ineptum fortasse, singulatim, quae tu scripseris, et quid summa in eis ratione reprehendat Pius, commemorare: cum facilis sit de ceteris omnibus conjectura ex his ipsis paucis, quae invitante materia pluribus verbis, quam institueram, disserui, summatim tamen. Neque enim mihi propositum fuit, quemadmodum supra dixi, ut sententias Pii magno ipsius ingenio atque doctrina accuratissime confirmatas, novis ipse argumentis per inanem operam corroborarem, cum nulla sit inter vos de rebus ipsis controversia: sed ut, dilutis calumniis et criminationibus, quae in Pium intendebantur, excusationes responsionesque tuas, quibus illius censuram veluti iniquam excludere conaris, parum esse validas, quam brevissime possem, edocerem. Summa igitur culpa, quam tibi Pius cum multis assignat, non in eo est, quod quae recte vereque sunt a majoribus vel instituta, vel tradita, ea te dicant aperte clarisque vocibus improbare; sed quod de nonnullis ita disserueris periculosis scrupulis serendis, ut

numquam haeresis Lutherana exoritura fuisse videatur, nisi Erasmi vel joci vel morosae querimoniae praecessissent, aut si fuisset exorta, non tam facile praeparatis hominum animis excipienda, nec tam late manatura. Sic enim nonnulli ajunt, quod joco dictum fuerit ab Erasmo, hoc paulo post serio Lutherum asseverasse; quod ille dubitaverit, hunc sine cunctatione asseruisse.

LXI. Ad summam, inquiunt, quidquid ille innuit, hic strenue ac diligenter exsequitur. Offenditur multitudine monasteriorum Erasmus; Lutherus omnia monasteria demolitur. Mussat ille, nescio quid, de cultu divorum; Lutherus cultum divorum exsecratur. Alter vult caerimoniis, cantibus, festis modum imponi; alter summovet haec omnia. De primatu Petri et Ecclesiae Romanae, nescio quid, quaerit Erasmus; Lutherus Petrum redigit in ordinem, et omnes Apostolos pares facit, Ecclesiamque et Episcopum Romanum nihilo ceteris dignitate praefert. Videt aliquid Erasmus, quo decreta quaedam Ecclesiae possent in melius emendari; Lutherus Ecclesiae et Conciliorum decretis omnem adimit auctoritatem: et ad hunc modum de plerisque aliis Lutheri dogmatis loquuntur. *Sed cur*, inquis, *impia Lutheri malitia fraudi sit Erasmo*, *qui bona et pia mente de his omnibus disseruit?* Hic metuo, ne non desint increduli, iidemque liberi homines, qui se de tali tua mente nonnihil dubitare dicant, poenitentiae magis, quam animi constantiae tribuentes, quod postea scripseris in Lutherum: tamen Albertus Pius numquam te cum impiis aut haereticis consensisse putavit; sed hoc egit toto libro, ut te aliqua nec consulte nec graviter scripsisse doceret, quae Luthero homini turbulento ac impie factioso occasionem praebuerint tam magnos tumultus in Dei Ecclesia concitandi, dum inservires partim ambitioni, quo singularem quamdam doctrinam ostentares, partim studio rerum novarum, quas non tam longe processuras in ipsarum exordio putasses, sed praeposteram et nimiam multorum vel superstitionem vel morum corruptelam in diversum agendo temperaturas. Quam provinciam si, ut supra docui, non ambitione suscepit Albertus Pius, ut cum Erasmo contenderet, quem magnum licet et praestantem virum, tamen ne vincere quidem vir princeps, et singulari doctrina acerrimoque ingenio, et majoribus rebus assuetus, ad summam, ab hujusmodi ambitione alienus, putasset ad suam gloriam magnopere pertinere; si non item odio tui, quem amabat potius propter eximiam eru-

di-

ditionem et eloquentiam ; sed ut a te provocatus incusatusque, quod temere de tuis scriptis talem opinionem concepisset, simul suam famam tueretur, simul simplices Christianos suspectorum in tuis scriptis, lubricorumque locorum admoneret: haud debebas illi tantopere succensere, ut non solum crederes impudentissimae calumniae de conductitiis aut precariis operis, sed etiam virum doctrina, genere, rebusque gestis clarissimum conviciis, et ipso, et te judicio cunctorum prudentium indignissimis mortuum etiam lacerares, qui te vel nullo vel levi admodum maledicto, idque provocatus lacessiverat.

LXII. Quanto esset humanius digniusque homine et Christiano et religioso, ut quando vides multa loca tuorum scriptorum a plerisque omnibus theologis, non solum a Pio, tum scholis, tum libris improbari, partim ut suspecta et ancipitia, partim ut quiddam gravius praeferentia, pareres amicis sanctisque monitis Pii, ac omnis contentionis oblitus, cuncta scripta tua, sed tamquam aliena sedato animo, et de veritate solum, publicoque Christianorum doctorum juxta et indoctorum commodo solicitus, accuratissime recognosceres; omnia lubrica, sinuosa, vel quoquomodo impedita loca, quibus aliquos non temere offendi posse existimares, sic in optimum sensum confirmares, explicares, ac expedires, ut nemo posset talium tuorum dictorum sinistra interpretatione, vel labi in minus pias opiniones, vel quae bona mente scripseris, quasi malitiose tradita criminari. Nam licet *omnia munda* essent, tamen auctore Paulo, *malum est homini, qui per offendiculum manducat*. Jubet Deus per Apostolum a cibis etiam haud dubie mundis abstinere, si periculum sit, ne quis fratrum scandalizetur: nos ab iis, quae plerisque videntur immunda, ne complures offendamus, non abstinebimus? quamquam enim hoc variis apologiis jam bona ex parte praestiteris, quibus objecta loca ingeniose interpretando, a te nihil non bona mente scriptum esse profiteris, ac probare contendis, difficile tamen factu est, nimisque longum, tuas apologias multas et dispersas perlegere: et alioquin ab homine Christiano, cui publica sincerae pietatis ratio longe antiquior esse debet, quam omnis mundana gloria, simplicius quiddam desideratur, et illi simile, quod Augustinus pia simplicitate praestitit in suo libro *retractationum*; qui maluit cum aliquo suae laudis dispendio veritati non satis prius animadversae, et Christianae pietati inservire, quam publicam religionis causam, ne quam huma-

Ad Rom. 14.

ma-

manae gloriolae jacturam faceret, deserere. Cujus sanctissimi, *ejusdemque* sapientissimi viri exemplum ut imiteris, illud te etiam atque etiam adhortari debet, quod jam tibi per severam gravissim*amque* Parisiensis academiae censuram * communis loci praesidium ablatum est, quo in singulos tuos obtrectatores cum applausu nonnullorum utebaris, dum eos vel ambitione ductos, qui cum Erasmo contendere ad suam laudem pertinere putarent, vel ira et odio censurae tuae concitatos, in te scribere asseverares. Quis enim credat, si tibi forte hoc veniat in mentem affirmare, tot tantosque viros, tam doctos, tam pietatis publicae studiosos, non tumultuario consensu, sed longo tempore, et diligenti consideratione adhibita, dicatis in hoc opus diebus, in Erasmum vel odio vel ambitione conspirasse, ut temere tam multa loca improbarent in tuis scriptis, aut sine summa ratione, libro paulo post Alberti operis editionem publicato, damnarent? Quorum cum multa sint eadem et quae Pius anno*tavit*, ceteraque simillima: tuae prudentiae aequitatisque fuerit, ut illorum, sic et hujus admonitiones in bonam partem accipere, et a bono pioque animo, non ab ambitione aut malevolentia profectas fuisse putare. Quod si feceris, multo profecto commodius tutiusque, nisi me sententia fallit, tuo nomini apud bonos omnes et pios, atque conscientiae animaeque tuae prospicies. Praesertim cum jam ea aetate sis, ad quam cum pervenimus, nihil magis vel decet, vel expedit, quam spretis rumoribus popularibus, qui ambitiosis contentionibus interdum colliguntur, ea cunctis viribus atque opibus curare, quibus paulo post nostram causam summo judici probemus, cui nihil magis invisum est pervicaci aut sui amante; nihil gratius modesto animo, et errata sua, utcumque fuerit admonitus, agnoscente.

* Edit. Colon. *familiare praesidium.*

LXIII. Nec illam curam negligere debes, vir prudens, et posteritati serviens, quique minime velles tuarum vigiliarum lectionem cuiquam interdici, ne, si hac ratione, quae vel sola in id, vel potissima tibi patere videtur, tuorum obtrectatorum conatibus, dum licet, non occurreris; quod illi te vivente, qui tuos libros gratia et auctoritate tueris, assequi nequiverint, id mortuo perficiant: scis enim quos crabrones, et quam interdum propositi sui tenaces irritaveris.

LXIV. Quod vero ad me attinet, qui causam honestissimam summi viri, et de me optime meriti patroni adversus injustas

tuas

tuas criminationes et querimonias, quam sine magno meo crimine negligere mihi non licebat, egi quam potui modestissime: injuste profecto ages, si meum officium, aut pietatem potius in demortui memoriam, ambitionem quampiam * aut in te malevolentiam interpretaberis. Nam si quid esset in me vel ingenii vel eruditionis, quod scribendo vellem ostentare, non deerant uberiora et minus invidiosa argumenta. Hic enim quid habet gloriae aliena inventa confirmare? Odii porro aut malevolentiae nulla nobis intercessit causa, amoris et benevolentiae duplex, et magna. Primum quoniam tu, quoties de me in tuis scriptis mentionem facis, hoc, quod ego neque postulo, neque agnosco, mihi laudis impartiris, quae quo major est tenuitate ingenii mei, hoc plus me debere intelligo singulari tuae in me liberalitati. Deinde quoniam, cum studiorum communio non parum aut soleat aut debeat ingenuos animos conciliare, nos eadem via ingressi simus litterarum, nisi quod tu superato monte jam tenes cacumen, ego adhuc in radicibus haereo. Neque enim si assentior Alberto Pio, quaedam in tuis libris improbanti, protinus te non summum esse virum existimo. Nam sis licet quamlibet magnus, homo tamen es, ut neque te quisquam mirari debeat alicubi fuisse lapsum, nec ipse magnopere moleste ferre, si tot a te tamque variis libris editis, aliquae tuae incuriae aliorum accurata diligentia redarguantur.

* Edit. Colon. *tuive malevolentiam.*

IN-

INDEX

RERUM MAXIME MEMORABILIUM,

QUAE IN HIS JOANNIS GENESII SEPULVEDAE

OPERIBUS CONTINENTUR.

A

Actio bona vel mala, nisi voluntaria sit, non est laudanda vel vituperanda. 305. Actiones hominum voluntariae sunt. 392. Agere libere non est idem quod libenter agere. 499.

Admonitio, qua barbari sunt instruendi, inutilis est. 342.

Aduadula. *Vide*. Carolus.

Adulterium est causa repudii. 414. 429. Adulteram uxorem maritus quibusdam ex causis retinere tenetur. 430. Adulterium spiritale. 431. Adulterium quid. 422.

Advocatorum et procuratorum fraudes. 118.

Aegidius Albornotius Bononiae Collegium Hispaniense condidit. 1. Ejus genus et natales. 5. In Tolosanum gymnasium mittitur. 5. Alfonso Castellanorum Regi fuit a sacris. 5. Donatur Archiepiscopatu Toletano. 5. Regi Petro invisus, Concham urbem patriam discedit. 6. Avenionem ad Clementem VI. Pont. Max. proficiscitur. 6. Cardinalis creatur. 7. Pontificii exercitus dux eligitur. 7. Delectum habet. 8. Mediolanum proficiscitur. 8. Mediolani Archiepiscopi Joannis Matthaei filii opem implorat. 9. Iter in agrum Picenum carpit. 10. Quinis denis castris Florentiam pervenit. 11. Legatos mittit ad Joannem Vicum. 11. Senam contendit, cujus primores tumultuabant. 11. Mevaniam, et Montem Faliscorum praesidiis munit. 11. Germanos, qui Montem Regalem et Comitem Laudinum duces sequebantur, conatur a Joanne Vico ad exercitum ecclesiasticum avertere. 12. Perusiae tumultum sedat. 12. Joannem Vicum bello persequi statuit. 13. In Montem Faliscorum hiemandi causa contendit. 14. Episcopum Pacensem ad Pontificem ablegat, ut pecuniam suppeditet. 14. Quingentos equites a Joanne Vico ad se traducit. 16. Templum S. Laurentii prope Urbem veterem expugnat. 16. Corsidium vi capit. 17. Toscanellam capit. 17. Cornetum oppugnat. 19. Seditionem in exercitu sedat. 20. Urbem veterem et Tusculum recipit. 21. Per legatos, Amerianos ad se adducit. 21. Legatos mittit ad grassantes Germanos. 21. 22. Eugubium recipit. 23. Ei se Joannes Vicus dedit. 23. Ligerium Androtum Viterbii praetorem constituit. 24. Sutrium cum arce recipit. 27. Interamnam recipit. 27. Vejentanam urbem obsidet et expugnat. 28. Joannem Vicum Corneti vicarium in duodecim annos creat. 28. Apud Pontificem falso insimulatur, quod cum Malatestis foedus percussisset. 30. Bellum capessit adversus Ma-

latestas. 31. Cum Gentile Moliano societatem init. 31. Romam vocatur, ut imponat coronam Carolo IV. Imperatori 34. 35. Carolo Caesari obviam profectus, ducentos equites auxiliares obtinet. 36. Castra movet, & in conspectum exercitus Galeoti Malatestae in agro Ariminensi conjunctis copiis venit. 37. Praelium initurus militum animos oratione cohortatur. 37. Galeotum in pugna captum a militibus suis duplici stipendio emit. 41. Firmo expugnato, Gentilem Molianum finibus ecclesiasticis excedere jubet. 45. Bellum cum Joanne Manfredo gerit. 48. Franciscum Ordelaphium bello persequitur. 50. Litteras ad Barnabovem mittit, ne auxilia ferat Ordelaphio. 51. Foro Livii capto, Ordelaphium urbe excedere cogit. 52. Avenionem contendit ad Pontificem. 53. In Hispaniam cogitat, ut cognatos dissidentes componat. 56. Ejus laudes. 56. Denuo belli curam suscipit. 57. Neapolim proficiscitur, ut Fraticellos comprimat. 58. Joannam Reginam cum principibus conciliat. 58. In Flaminiam iter convertit. 59. Bononiam jussu Pontificis occupat, tradente Joanne Olegio. 61. A Bononiensibus laete excipitur. 62. Collegium Hispanorum Bononiae condere cogitat. 62. Contra Barnabovem bellum ob amissam Bononiam inferentem, in Picenum contendit. 64. Bononiensibus mittit subsidium. 65. Febri laborat. 67. Cum Francisco Estensi et quibusdam civitatibus amicitiam et societatem init. 68. Bononiensi legatione se abdicat, petente Barnabove. 70. Leges statuit, quae *Constitutiones Aegidianae* appellantur. 71. Britannorum et Pannoniorum exercitum, missis legationibus, ad suas copias adjungit. 72. Assisium a Perusinorum praesidio liberat. 74. Sibi mortuo monumentum condit Assisii. 74. Ipsi justa persolvuntur in singulos annos Assisii et Bononiae. 74. Invisit corpus S. Francisci 74. Romam Pontificem invitat, pacata Italia. 75. Viterbii Pontifici quindecim annorum administrationis et vectigalium rationem reposcenti, claves urbium arciumque a se receptarum, vix capiente curru, obtulisse fertur. 75. Viterbii testamentum condit. 75. Collegium Bononiense condi testamento jubet. 75. 78. 94. Moritur. 75. Ejus ossa ex Assisio Toletum deportantur. 75. Ejus testamentum. 86.

* Apud Sigonium lib. III. de Episcopis Bononiensibus, in Joanne de Naso, ad annum 1360 legitur *Egidius Darilla, Hispanus Cardinalis, ab Innocentio VI. Pontifice legatus, &c.* Nos tamen Sigonium *Egidius Carrillus*, cet. scripsisse arbitramur; typorum vero errore mendum illud irrepsisse. Idem auctor Aegidii obitum refert ad annum 1364, cum potius triennio post contigisse, ex Sepulvedae extremo libro tertio ejus rerum gestarum discamus.

Aegyptii rationem temporum repetebant ab anno, quo venerunt in ditionem populi Romani, anno principatus Augusti decimo quarto. 182. Eos annos *Augusti* sive *Augustanos* nominabant. 183.

Aequitas est summo juri anteponenda. 120.

Aera numerum non significat, contra

tra Hermolaum Barbarum. 180. Ejus initium. 177. Apud Hispanos origo. 181. Nomen unde ductum. 183.

Aesis urbs a Blasco expugnata. 41.

Affinitas definitur. 426. Ejus genera, quae olim matrimonium infirmabant. 426. Quae jam impediunt. 427. In affinitate Pontifex dispensare potest. 461. In affinitate facilior dispensatio, quam in consanguinitate. 461.

Albensis. *Vid.* Ludovicus.

Albergotius Fabriensis. 42.

Albertatius Richasulus cum praesidio in templo S. Laurentii relinquitur. 16. Unus obsidum pro Galeoto Malatesta. 42. Pacis cum Malatestis conditiones ad Pontificem defert. 44.

Albertus Pius, Princeps Carpensis, propter quas causas scripserit in Erasmum. 550. Ejus praeceptores, et studiorum socii. 552. Legatus ad tres Pontifices. 553. Ejus studium. 553. Ejus objectiones conferuntur ad responsiones Erasmi. 565. et seqq.

Albertus. *Vid.* Joannes.

Albornotius. *Vid.* Aegidius. Alvarus. Garsias. Gometius.

Albornotius (forte *Albertatius*) Richasulus cum praesidio in Urbe veteri relinquitur. 23.

Aldus Manutius praeceptor Alberti Pii in humanioribus. 551.

Alerianus. *Vid.* Joannes.

Alexandri Magni studium gloriae. 209.

Alexander VI. Fernandum et Isabellam Hispaniae Reges anno 1493 hortatus est, ut barbaros suo imperio subjicerent. 341. Ejus decretum super expeditione in barbaros novi Orbis. 352.

Alfonsus Castellanorum Rex Algeciras a Mauris recepit. 5. Moritur. 6.

Alfonsus Toletanus, Pacensis Episcopus, Aegidii belli socius. 8. Ad Pontificem mittitur, ut ipsum de commeatus et militum indigentia certiorem faciat. 14. Cum equitatu et peditatu mittitur, ut Viterbium recipiat. 24. Majori exercitus Pontificii parti praefectus Ariminensem agrum populatur. 36. In pugna cum Malatesta praecipuam laudem meruit. 41. Fines Caesenatium vastat. 45. Recipit S. Angelum et Savignanum. 45. Ordelaphum in fugam conjicit. 47. Oppugnatum Faventiam mittitur. 48. Pugnat prope Faventiam cum Joanne Manfredo. 49. Faventiam oppugnat et occupat. 49. Ordelaphum pugna ad Forum Livii vincit. 50. Faventiae cum firmo praesidio praeficitur. 52.

Algeciras urbes. 5. 6.

Alvarus Garsias Albornotius frater Aegidii. 8. 87. 92. 93.

Alvarus Garsias, nepos Aegidii, Alvari filius. 93.

Ambitio varia Reip. genera excogitavit. 125. Quid 204.

Ambrosius Vicecomes, dux latronum exercitus. 71. 72. 73.

Ameria recipitur. 21.

Amor gloriae maximum incitamentum ad res praeclare gerendas. 194.

Anchinus Bongarbus, exercitus Barnabovis dux, tria oppida agri Piceni occupat. 64. Oppidis relictis, fugit. 65.

Ancona urbs munitissima. 43. 44. 45. 52.

Andreas Salamoncellus cum Joanne Vico congreditur. 17. Arcem abbatiae obsidet, et capit. 17.

Androinus, Abbas Cluniacensis, custos Caesenae relinquitur. 52. In Aegidii Albornotii locum ab ipso sufficitur. 53. 54. Ejus gubernatio ignavior. 55. Cardinalis factus, mittitur a Pontifice ad Barnabovem, ut cedat jure Bononiae. 70.

Androtus. *Vid.* Ligerius.

Angelus quaestor Viterbio praeficitur. 34.

Anibaldus, Montis Regalis frater. 22.

Anichinus loca circa Urbem veterem latrociniis infestat. 73. Pacem impetrat. 73.

Animal quomodo utatur libero arbitrio. 498.

Animae facultas duplex. 115.

Animi vis major in parvis corporibus. 144.

Annus apud priscos variis spatiis claudebatur. 163. Romanus 365 diebus constituitur. 164. Anni depravationis causae. 165. Anni initium unde sumserint Romani. 166. Annus dupliciter vitiatus. 170. Optima anni corrigendi ratio ex Sepulvedae sententia. 172. Quomodo annus corrigi possit. 172. Ex anni correctione secuturae utilitates. 173. Anni depravati incommoda. 160. Emendandi duplex ratio. 161.

Antonius de Burgis J. C. professor Bononiae. 81.

Antonius Nebrissensis Grammaticus. 80.

Antonius Philaretus Urbinum occupat. 7.

Appetitus gloriae ingenuos animos in omni virtutum studio exercet. 197.

Aprutium, provincia Italiae. 46.

Aqua pendens, oppidum. 17.

Aquarum commoditas salubris. 154.

Aquila, oppidum. 72.

Arbitrio hominum ex aequo et bono multa dijudicanda. 117. Arbitrii libertas. 284. Arbitrium liberum consistit in assensione rationabili. 499. Arbitrii libertas per peccatum primorum parentum laesa est et imminuta, non sublata. 522. Arbitrium liberum non solum potest conari bonum, sed etiam efficere. 528. Arbitrii liberi efficacissima probatio. 531. Arbitrii liberi causa naturalis. 540.

Aretini. 59.

Ariminum occupavit Malatesta. 7. Urbs munitissima. 43.

Aristidis animi magnitudo. 127. 293.

Aristotelis laus. 97. Aristoteles princeps philosophorum. 261.

Arnaldus ejusque frater Jordanes Sutrium cum arce Aegidio tradunt. 27.

Arx abbatiae. 17.

Arx Castellacii. 19.

Asiani ingenio excellunt. 153. Eorum in bello ignavia. 367. et seq.

Assisium se tradit Aegidio Albornotio. 27. Ibi est corpus S. Francisci. 74. Quid ipsi legatum ab Aegidio. 77. 91.

Astrologi non semper de futuris vere judicare possunt. 504.

Atheniensium imperatores. 127. Primi statuas publice erexerunt. 217. 274.

Augustus Caesar quo anno orbem descripsit. 177. Tabulas confici jussit de situ orbis. 179.

Azaiolus. *Vid.* Nicolaus.

B

Barbari armis cogendi. 99. Definiuntur. 332. Antequam ipsis bellum inferatur, necessario non sunt per le-

Complutensis Academia non condemnavit Sepulvedae Democratem secundum. 330.
Concha, urbs, Aegidii Albornotii patria. 5. 6.
Concharatus cum praesidio in templo S. Laurentii relinquitur. 16.
Consanguinitas definitur. 424. Quibus consanguinitatis gradibus connubia prohibentur. 524. et 525. Quare matrimonia inter consanguineos olim permissa, post sunt prohibita. 425. 426. Cum consanguinitate Pontifex dispensare potest. 459. 460.
Consiliarii sunt Regi adhibendi. 141.
Constantinus lege prohibuit idololatriam sub poena capitis. 338.
Consultatio in quibus rebus versatur. 512. Si fati necessitas admittatur, est superflua et inutilis. 512.
Consuetudo habitum ingenerat. 116.
Cordubae situs et soli bonitas. 156. Cordubensium ingenia. 156.
Corialtum, oppidum. 64.
Cornetum ab Aegidio oppugnatur. 19. Corneti vicarius Joannes Vicus ab Aegidio creatur. 28. Corneto expellitur Vicus. 45. 49.
Cornetanorum pertinacia. 18.
Corsica, insula. 14.
Corsidium vi capitur ab Aegidio Albornotio. 17.
Crimen occultum proximi celare tenemur lege divina et naturali. 377. Celare licet, non autem infitiari. 382. Licet indicare in alterius periculo. 377. Non est credendum, nisi certis indiciis comprobetur. 379. Celandi, et vicissim indicandi ratio. 400. Quae crimina matrimonium impediunt. 423.
Crudelitas Regi fugienda. 139.

D

Defendens turpem causam, si in pugna occidatur, peccat in Spiritum Sanctum. 326. In tali pugna mortuus non sepelitur in loco sacro. 326.
Deus majorem habet curam Regum et Principum, quam privatorum. 435. Homines humano more alloquitur. 533. Utitur Regibus tamquam instrumentis ad gubernandos homines. 535. Dei futurorum praecognitio nullam inducit in rebus necessitatem. 536.
Deorum apud ethnicos praecognitio qualis. 501. Dii *ignorabant futura*. 503. Deorum responsa qualia. 503.
Dispensatio definitur. 432. 451. Ejus necessitas. 433. 445. 446. Dispensandi facultas quare penes illos tantum, quorum est summa reip. administratio. 434. Dispensatio duplex. 446. Utrum cadat in praecepta Decalogi. 446. et seqq. Decreta sanctorum Patrum contra dispensationem quomodo interpretanda. 453. Dispensatio quae precibus aut pretio impetratur, irrita est. 455. Dispensandi praecipuae causae. 461.
Divites cur plures vitiosi, quam pauperes. 297.
Divitiae per se non sunt malae. 297. Nimiae non sunt expetendae. 301. Non sunt abjiciendae. 303. Divitiarum non est culpa, sed morum, quod male expendantur. 303.
Dominus quis sit. 99.

E

Ecclesiastici quomodo census suos debeant expendere. 303.

Edu-

Educatio liberorum qualis. 145.
Egestas excludit otium et animi tranquillitatem. 302.
Electio Regum quare juri hereditario sit posthabenda. 133. An actio praestet in virtute. 306.
Episcopi sunt administri Pontificis. 124. Eorum officium. 246.
Episcopus Senensis effecit, ut cives in ecclesiae partes adducerentur. 11.
Episcopus Vicentinus, Caroli IV. legatus ad Aegidium. 34.
Epistola Pontificis ad Aegidium de ineunda pace cum Malatestis. 43.
Erasmus Roterodamus quae objicit Alberto Pio. 548. In Italia non fuit tantae auctoritatis, quam in Germania. 549. Ejus in scribendis libris velocitas. 561. Non vult ab aliis judicium ferri de suis scriptis. 563. Ejus *Moria* reprehenditur. 566. Confertur cum Luciano. 573. Ejus dialogus de *Peregrinatione* examinatur. 576.
Error in bonis matrimonii impedit matrimonium. 420. Cum errore in bonis matrimonii Pontifex dispensare potest. 458.
Esculum, oppidum in Piceno. 75.
Estensis. *Vid.* Franciscus.
Etruria, provincia Italiae. 14. 59.
Eugubium sese dedit Aegidio. 23. Eugubii Galeotus custodiae traditur. 42.
Exercitus Pontificis fame laborat. 14. In tres partes dividitur. 45. Exercitus justus quis apud Romanos. 371.

F

Fabriensis. *Vid.* Albergotius.
Faliscorum agros vastat Joannes. Vicus hujus nominis. 15.
Fanum occupavit Malatesta. 7. In decem annos retinet ex pacis conditionibus. 44.
Farnensis. *Vid.* Petrus.
Farnesius. *Vid.* Petrus.
Fatum quid. 483. De fati necessitate argumenta Stoicorum. 496. et seqq. Ex fati necessitate quae sequantur incommoda. 511. et seqq.
Faventiae tyrannus Joannes Manfredus. 9. 46. Faventia oppugnatur, et capitur. 49.
Februarius a Februo dictus. 164.
Federicus, Austriae Dux. 35.
Fedus tradit Maceratam. 41.
Felicitas, quam Peripatetici statuunt, quantum differat a doctrina Christianorum. 257.
Fernandus Toletus, Garsiae Toleti filius, Dux Albanus. 229.
Fernandus Gometius, Aegidii frater. 87. 93.
Fernandus. *Vid.* Blascus. Garsias.
Ferraria, urbs. 10. 64.
Fessa. *Vid.* Henricus.
Fides a Rege data, servanda. 140. Data hostibus, servanda. 248. Ad fidem nemo cogi debet. 337. 344.
Firmum occupavit Gentilis Molianus. 31. Eam urbem Gentilis Blasco tradit. 33, Ex ea Blascus egreditur. 34. Expugnatur et capitur a Blasco. 45. Ei praeficitur Olegius. 61.
Flaminia, Italiae regio. 10. 33. 42. 44. Ejus civitas Bononia. 61.
Flaminiae tyranni. 31. 32. 37.
Florentia, urbs. 11. 42.
Florentini Aegidium magnifice excipiunt. 11. A Clemente VI. in Mediolanenses concitantur. 59. Fit pax inter utrosque. 60. Cum Florentinis Aegidius amicitiam et societatem init. 68.
Foenerari quando permissum. 447.
For-

et duo castella tradit. 32. Blasco Fernando Firmum tradit. 33. Ejus ad tyrannos defectio. 36. Contra eum Blascus cum parte copiarum mittitur. 45. Blasco se dedit Gentilis, et finibus ecclesiasticis excedere jubetur. 45. Picenum agrum cum latronum cohorte infestat. 50. Comprehensus, capite poenas dedit. 50.

Germanorum societas in Italia praedatur. 11. 12. In agro Tudertino vagatur. 21. In agrum Senensem iter suscipit. 22. Vastat agrum Picenum. 46. Cum Aegidio foedus percutit. 48.

Germanorum laus in gerendis bellis. 370.

Gibellina factio. 29. 59.

Gibraltare obsidet Alfons. XI. Rex. 6.

Gloria definitur. 104. 310. Gloriae studiosi optima regna et respublicas condiderunt. 194. Gloriam non esse appetendam probatur. 202. Gloriosum esse, et gloriam appetere, quid differunt. 207. Gloriae appetendae definitio. 210. Religioni Christianae non est contraria. 211. 212. Quae sit fugienda. 213. 311. Gloria est praemium virtutis. 216. 217. Gloria mundana quae. 308. Inanis gloria triplex. 309. Gloria est appetenda. 310. Gloriam cum ratione petere, est virtutem colere. 312. Argumenta de contemnenda gloria refutantur. 203.

Gometius Garsias Albornotius, Aegidii ex fratre Alvaro nepos, et belli socius. 8. 87. Cum exercitu Bononiam admittitur. 61. Bononiae cum praesidio firmo praeficitur. 64. Ad Bononienses habet orationem. 65. In acie contra Barnabovis exercitum dextrum cornu ductat. 66. Vulneratus Petrum Farnesium substituit. 67. Ipsi discedenti donum a Bononiensibus offertur. 71. Ejus ad Britannos legatio. 72. Anichinum et Ambrosium tyrannos bello persequitur. 73. Perfidum Britannorum consilium vitans, in Urbem veterem sese recipit. 73. Fugat et vincit Britannos. 74. Ad Pontificem Urbanum mittitur, ut Romam antiquam sedem repetat. 75. Ei Aegidius ingentia legata testamento reliquit. 78. 93.

Gometius Albornotius Carrillus, ecclesiae Conchensis thesaurarius. 3.

Gualdum, oppidum. 36.

Guarelinus, latro famosissimus. 50.

Gubernandi forma optima. 102.

Guilielmus, juris scientia clarus. 10. Ad Joannem Vicum legatus mittitur. 11.

Guilielmus Chrysaurus, postea Urbanus V. Pont. Max. 68.

H

Habitus quomodo sint in nostra potestate. 507.

Hebraei annum ad solis, menses ad lunae progressum accommodant, aequinoctio verno initium anni facientes. 163.

Henricus Rex Castellae. 76.

Henricus VIII. Rex Angliae, dispensante Pontifice, duxit uxorem fratris Catharinam, Fernandi et Isabellae Hisp. Regum filiam. 465. Propter quas causas justa fuerit haec dispensatio. 465.

Henricus Fessa, vir nobilis et armis exercitatus. 33.

Herculeum fretum. 5.

Hereditarium jus regni melius ac tutius. 133. Hereditarii Reges tyran-

ranni non sunt, licet ad tyrannidem proclives. 106.

Hispania quare Italia salubrior. 154. In Hispania praetores sine provocatione. 143. In Hispania pueri a Regibus heredes relicti. 132.

Hispanorum Reges occisi. 135. Hispani ab anno 1383. annos a Christi natali computant, non ab Augusti imperio. 177. Hispanorum praeclare in bello gesta. 189. 370. Hispani quae bona in Indiam afferant. 100. 346.

Hispellum, oppidum, Aegidio se dedit. 28.

Hominum tria genera. 99. Hominis Christiani perfectio. 242. Homo quo honoratior, hoc sit ditior. 301. Hominis duae propriae actiones. 305. De homicidio licet judici inquirere, et testes examinare. 380. Perniciosissimus animalium est homo, si justitia vacet. 471. Hominis status deterior quam brutorum, si omnia necessitate fati fiant. 497. 510. Quid sit esse hominem rationis participem 499. Hominem tollit, qui liberum arbitrium tollit. 499. Homo principium est et causa suarum actionum. 500. Homo ceteris animantibus natura praestantior. 509.

Honor est virtutis praemium. 1.

Humilitas quae. 288. Est pars magnanimitatis. 290. 294. Non est referenda ad temperantiam. 291.

I

Jacobus Pontius de Leon, Rector Collegii Hispanorum Bononiensis. 4.

Jacobi Stunicae mors et laudes. 564.

Januarius mensis a Jano nominatus. 163.

Idololatriam gravissime punit Deus. 333. Satis justa causa est ad bellum idololatris inferendum. 334.

Imperatores Atheniensium. 127. Imperator Turcarum in omni hereditate tamquam unus ex filiis succedit. 361.

Imperandi duo genera. 98. Imperium civile. 98. herile. 98.

India jure debellatur. 99. 332.

Indorum barbaries. 100. 332. Indi quae bona ab Hispanis acceperint. 100. 346.

Indulgentiae datae iis, qui lecticam Aegidii portabant. 75.

Ineptitudo ad copulam conjugalem irritum facit matrimonium. 421. Duplex est, *naturalis*, et accidentaria. 421.

Injurias condonare bono militi, et simul Christiano licet. 313. Injuriae legibus vindicandae. 326. Injuriam propulsare licet. 327. Injuriam a socio qui non repellit, si potest, tam est in vitio, quam qui facit. 401.

Innocentius VI. Pontifex succedit Clementi VI. 7. Ejus ad Aegidium epistola de pace cum Malatestis ineunda. 43. Moritur. 68.

Interamna se dedit Aegidio. 27.

Joanna Neapolitanorum Regina contra principes ejus regni conspirantes Pontificis auxilium implorat. 58. Firmo praesidio regnum tutari statuit. 72.

Joannes XXII. Pont. Max. 35. 57.

Joannes Albertus ad Germanos per Italiam grassantes legatus mittitur. 12. Legatus clam missus Ameriam, populum ad Pontificis imperium adducit. 21. Cum praesidio in Urbe veteri custos relinquitur. 34. Obses pro Galeoto Malatesta militibus datur. 42.

Joannes Alerianus, Ameriae tyrannus. 21.
Joanni Bizaulo a Barnabove belli summa permittitur. 65.
Joannes Cancutius praefectus Eugubii. 23.
Joannes Lazarus, Ordelaphi familiaris, capitur. 50.
Joannes Manfredus, Faventiae tyrannus. 46. In agro Faventino acie instructa sese ecclesiastico exercitui opponit. 48. Pugna vincitur. 49. Ad Alfonsum episcopum legationem de pace mittit. 49. Faventia cum familia ejectus, pacem ab Aegidio impetrat. 49. 50.
Joannes Matthaei filius, Archiepiscopus et Princeps Mediolanensis. 8. 59. Pontifici opem suam addicit. 9. Aegidium duobus poculis argenteis, tertio aureo donavit. 10. Aegidio auxilia mittit. 17. Patruus Barnabovis et Galeatii. 51. 61.
Joannes Genesius Sepulveda alumnus collegii Saguntini. 83. Compluti operam dedit philosophiae sub Xantho. 84. Caroli V. historicus. 97. Romae Pontificis, et in Hispania Regis aulicus. 97. Oriundus a Sepulveda oppido. 154. Qua ratione ductus scripserit libellum de correctione anni. 160. Quare defendat Albertum Pium contra Erasmum. 545.
Joannes Luppus de Mitina collegium statuit in suburbano Saguntiae. 83.
Joannes Montesdoca philosophiae professor Patavii. 81. et Pisis. 552.
Joannes Olegius Bononiae praefectus. 59. Bononiam tradit Aegidio. 61.
* *Hunc vocat* Joannem Aulegium *Sigonius lib. III de Episcopis Bonon.*
Joannes, Rodulphi Camerinatis frater. 33.
Joannes Vicus Viterbium occupat. 7. Ad Joannem Archiepiscopum legatos mittit. 9. Ad eum legatos mittit Aegidius. 11. Ejus responsa ad Aegidium. 11. Urbevetanos expugnat. 15. Ex ejus exercitu quingenti equites ad Aegidium deficiunt. 16. Commisso praelio in fugam vertitur. 16. 17. Cum parte exercitus Aquampendentem proficiscitur. 17. In itinere multis suis amissis fugatur, et in Urbem veterem iterum sese recipit. 17. Carolo Aduadulae prope Montem Faliscorum insidias tendit. 19. Ejus insidiae non cesserunt optato. 19. Aegidii conatus prope Viterbium reprimit. 20. Unam ex filiabus suis Anibaldo Montis Regalis fratri cum dote spopondit. 22. Legatos mittit ad Aegidium de se dedendo. 23. Joanni Vico cum tota familia Viterbio in duodecim annos interdicitur. 27. Corneti Vicarius creatur. 28. Pontifex Corneto eum jubet expelli. 45. Deditionem facere parat. 50.
Joannes Urbevetanus arci Montis Faliscorum praeficitur. 34.
Jordanes Templum S. Laurentii expugnat. 16. Romam properat, ut copias inde in agrum Viterbiensem deducat. 18. Viterbio, Umbriae, Latioque praeficitur. 34. 49.
Jordanes et ejus frater Arnaldus Sutrium cum arce dedunt. 27.
Ismeducius Severinas Aegidio se dedit. 33.
Italiae pars, quae ecclesiasticae ditionis erat., opprimitur a tyrannis. 7. Italia pacata. 74. 75. Italorum laus in bellis gerendis. 370.
Judicare qui dicuntur. 101.
Judex occultorum criminum solus

Deus. 378. Judici licet occultum auctorem inquirere, si crimen sit manifestum, etiamsi nulla indicia praecesserint. 379. 380. Judici responderi debet eo sensu, quo judex accipit, non quo interrogatus intelligit. 383. Judex, si testes interrogat absque exceptione, animum suum explicare debet. 387.

Judicia doctorum virorum de libello Sepulvedae de justis belli causis. 349. Judicium rectae rationis, si inter duas leges contentio sit, litem dirimet. 398. Quod sit. 398.

Julianus civis Vejens. 28.

Julius Caesar Kalendas Januarii rejecit in diem octavum post brumam. 167.

Jus gentium vel naturae quid. 112. 237. 244. 436. Jus naturae duplex. 437. Jus civile quid. 437. Jus divinum. 437. Jus pontificium. 437.

Jusjurandum accipiendum eo animo, quo proponit ille, cui juratur. 389. Juramenti in visitatione clericorum formula. 382. Jusjurandum datum de permissis tantum et justis rebus leges interpretantur. 403. Si turpe quid jurejurando pollicitus fueris, praestare non teneris. 403.

Justitia duplex. 276.

Justum et injustum natura quid. 236. 441.

L

Latium, regio Italiae. 33. 34.

Latrones Flaminiam depopulantur. 71.

Laudensis. *Vid.* Vincentius.

Lazarus. *Vid.* Joannes.

Legum utilitas. 111. 118. Leges duplices. 112. Legum latori quae consideranda. 112. Leges quales ferendae. 116. De rebus singulis statui non possunt. 117. 433. 444. Litium causa non submovendae. 118. Legum verbis non semper inhaerendum. 117. 119. Leges pro ratione temporum moderari possunt. 152. 432. Legibus sancitum est, ut quaedam causae, testibus non suppetentibus, singulari certamine dijudicentur. 318. Lex vetus Judaeorum abolita est. 233. Lex naturae quae. 365. 436. 482. Lex naturae duplex. 437. Legum omnium interpres est recta ratio et moderatio. 396. Legum summa est, ut semper *fiat quod justum et aequum est*. 396. Si inter duas leges una sit transgrediendа, praetermittenda est illa, quae minus habet mali. 398. Lex dicitur a ligando. 436. Ejus varia genera. 436. Leges sunt malorum vindices. 442. Leges divinae quae. 443. Lex aeterna quid. 446. Leges semper et in omnibus causis servire non possunt. 449. Leges divinae, quae non item sunt naturales, mutari et moderari possunt. 466. Leges omnes, si admittatur fati necessitas, sunt inutiles. 513. Legis cognitio absque operibus nullius est emolumenti. 522.

Liberalitas est fructus divitiarum. 302.

Ligerius Androtus Viterbii praetor loco Joannis Vici. 24. Viterbienses convocatos ad pacem hortatur. 24.

Litium prorogatio ex culpa legislatoris. 119.

Lucas Sabellius Vejentanam urbem a Petro Vico emit. 28.

Luchinus, Princeps Mediolanensis, pater Barnabovis. 51.

Lu

Ludovicus Albensis in praelio contra Barnabovis exercitum cornu dextrum hostium ducit. 66. 67.

Ludovicus Bavarus, Imperator, hostis ecclesiae. 7. In Italiam irruit. 35. Antipapam creat Romae. 35. 57.

Ludovicus, Joannis Vici frater Corneti auxilio praeest. 20.

Luna. *Vid.* Lupus. Teresia.

Lupus Archiepiscopus Caesaraugustanus Aegidio belli socius. 8. 87. 93. 94. Mittitur, ut Viterbium recipiat. 24.

Lupus de Luna, avunculus Aegidii. 68. Praeficitur exercitui contra Barnabovem. 69.

Lusitani an recte Aethiopes in servitutem redigant. 147.

Lutheranorum superbia. 262.

Lycurgi error in scribendis legibus. 116.

M

Macerata, oppidum. 41.

Magistratus de legibus et rebus singulis decernere potest. 117. Magistratus gestae reip. rationem reddere debet. 143. Sortiri magistratus reip. popularis est. 142.

Magnanimus quis. 274. 275. 293. 327. Magnanimus potest esse aliquis, et simul humilis. 295.

Magnanimitati contraria vitia. 274. Magnanimitas reddit ceteras virtutes augustiores. 276. Magnanimitatis exempla. 292. Magnanimitas aliquando tolerantia appellatur. 364.

Malatesta de Malatestis Fanum occupat. 7. Ejus legati occurrunt Aegidio Albornotio ad Furnum novum. 10. Pacem cupit cum Aegidio. 31. Bellum gerit cum Gentile Moliano. 10. 31. 32. Conatur Molianum ab Aegidio abducere. 32. Magna clade fractus, ab Aegidio pacem petit. 42. Pacem ab eo impetrat. 44. *Vid.* Galeotus.

Malatestae legatos ad Joannem Archiepiscopum Mediolanensem mittunt. 9. Saepe ab Aegidio pacem petiere. 30. Eos bello insectatur Aegidius. 34. Copias augent. 36. A Pontifice bellum deprecantur. 44. Pace facta, nonnulla oppida in decem annos retinent. 44. Aegidio pacta subsidia mittunt. 47.

Manfredus. *Vid.* Joannes.

Manlius Torquatus a torque ablato ita appellatus. est. 319.

Mantuani cum Malatestis amicitia conjuncti. 43.

Marapetinus nummus Castellae. 77.

Marchio Estensis legatos mittit ad Aegidium. 10.

Marculini et Muffati Urbevetanorum factiones. 15. 21.

Martinus Garsias, Barcinonensis Episcopus. 81.

Martinus Lutherus scripsit librum *de servo arbitrio* contra Erasmum. 469. Monachus religionem abjecit. 471. Germanorum animos alienos reddit a Pontifice. 472. Germanos ad libertatem suscitat. 477. Quomodo progressus in nova religione inducenda. 469. et seqq. Monialem ex monasterio sibi copulavit. 478. Qua ratione ductus fati necessitatem asseruerit. 480. Ejus genitura. 505. Quales habuerit commilitones. 515. 516. Quomodo explicet locos sacrae Scripturae de libertate arbitrii. 517. et seqq. Arrogans ejus judicium de Hieronymo et Origene. 527. Nihil excogitavit, quod a veteribus non fuerit damnatum. 530. Argumenta ejus contra liberum arbitrium. 532.

532. et seqq. Kalend. Aug. ann. M. D. XXIV. abrogavit cultum divorum. 577.
Matrimonium definitur. 416. Ejus dignitas, antiquitas et finis. 416. et seqq. Est Sacramentum. 416. 418. Matrimonii impedimenta. 418. et seqq. Ejus forma est liber consensus. 419. Ejus bonum triplex. 420. Matrimonium, quod propter vim initur, ratum fit, si postea liber assensus consequatur. 419. 420.
Mediolanum venit Aegidius. 8. Mediolani Ludovicus Bavarus coronam ferream accepit. 35.
Mediolanensis principatus nullo jure successionis a Benedicto XII. datur Luchino et Joanni Archiepiscopo ejus fratri. 51. Joannes splendide Aegidium hospitio accepit. 8. Cum eo Clemens VI. foedus init. 59. Arma deponit, et copias dimittit. 36. Joanni mortuo succedunt in principatu Barnabos, et hujus frater. 46. Hi Principes Francisco Ordelaphio favent. 50. 51.
Mendacium est falsa significatio cum intentione fallendi. 388. Mendacium officiosum addito jurejurando fit perniciosum. 413.
Mentiri non licet vel pro vita hominis. 382. 390. 406. Est contra mentem ire. 388.
Mercatores magistratum ne gerant. 142.
Mevania, oppidum. 11.
Miles qualis esse oporteat. 253. Militis boni virtutes. 255. Miles fortis in certamine propter gloriam suscepto, antequam se dedat, mortem eliget. 321. et seqq.
Moderatio est adhibenda post victoriam. 151.
Modiana, oppidum. 47. 48.
Molianus. *Vid.* Gentilis. Rogerius.
Monachorum vita omnibus vitae generibus praestat. 300. Monachi ex suo vivunt, non ex alieno. 300. Defenduntur contra Erasmum. 568. Eorum labores. 570.
Monarchiam Romani retinuerunt. 132.
Mons Faliscorum, oppidum. 11. 14. 16. 19. 23. 34.
Mons novus, oppidum. 64.
Mons Regalis, societatis Germanorum dux. 11. 12. Aegidio pollicetur, societatem se ab inferenda injuria civitatibus ecclesiasticis contenturum. 13. 22.
Mons Regalis, Italiae locus. 72.
Mons Velius, oppidum. 47. 48.
Morosium, castellum a Gentile Moliano traditur. 32.
Mors honesta quae. 270. Viro forti potius expetenda, quam turpiter faciendum. 322. In certamine, quando vitari non potest, non est expetenda. 324. Mors gloriose appetenda. 196. Duplex est, naturalis et spiritalis. 431.
Motus, oppidum, ejecto praesidio, se dedit Blasco. 34.
Muffati et Marculini Urbevetanorum factiones. 15. 21.

N

Narnienses se dedunt. 27.
Natura humana similis agro. 281. Natura contingens non est materia laudis. 508.
Neapolis regionem fraticellorum haeresis pervaserat. 58. Neapolitanorum principes cum Regina Joanna Aegidius conciliat. 58.
Nicolaus Azaiolus conatur inter Aegidium et Malatestas bellum dirimere. 36. Legatus Caesaris conten-

ten-

tendit apud Aegidium, ut cum Malatestis foedus cum conditione feriat. 42.
Nicolaus Comes, Romae magistratus. 35.
Nobiles saepe a majorum virtutibus degenerant. 219.
Nobilitatis quatuor genera. 101.
Nonantula, agri Bononiensis oppidum. 68.
Nuceria, oppidum. 36. Nucerini se dedunt. 27.
Numerus impar, Romanis faustus. 164.

O

Occinus, vir consilio ac virtute praestans. 10.
Officia omnia extremum finem spectare debent. 257. Officium, quo ad salutis viam barbari ducuntur, duplex. 336. 343. Officium perfectum quod. 307.
Olegius. *Vid.* Joannes.
Omanum, oppidum ditionis ecclesiasticae. 23.
Optimatum status quid. 103. 110. Quare melior videatur aliis reip. formis. 122. Optimatum status et paucorum potentia in quo differunt. 110.
Ordelaphus. *Vid.* Franciscus.
Ordo Sacramentum impedit matrimonium. 421. In Ordinis Sacramento dispensari potest, quantum ad matrimonium, si subsit gravis causa. 458.
Ormarius. *Vid.* Benedictus.

P

Pannoniae Regi Ordelaphus et Manfredus legatos subsidia petentes mittunt. 46.
Pannonii et Britanni circa agrum Camerinatem debacchantur. 72. Eos ad suum exercitum adducere conatur Aegidius. 72. Pax tandem et societas inter utrosque convenit. 72. Perfidum eorum consilium. 73.
Parcendo malis fit bonis injuria. 140.
Patavini cum Malatestis amicitiam conjunxere. 43. Cum Aegidio amicitiam et societatem ineunt. 68.
Patriarcha Aquilegiensis ecclesiastico exercitui commeatus non submisit. 14. Ravennam et Cerviam recipit. 46.
Paucorum potentia et status optimatum conferuntur. 110. Paucorum potentia quid. 110. Ei respublica popularis contraria. 111.
Pacis foedera ab Aegidio inita cum Malatestis. 44. Cum Anichino. 73.
Peccandi nulla umquam est necessitas. 395.
Peccatum est legis transgressio. 520.
Pelagius primus Hispaniae Rex, devictis Gotthis. 134.
Peripateticorum de summo bono sententia. 238.
Persae quatuor viros eligebant, qui Regis heredem instituerent. 145.
Perucius Pepus cum sexcentis equitibus Germanos finibus ecclesiasticis excedentes praecedit. 48.
Perusini legatos ad Aegidium mittunt, qui ipsum de seditione inter eos exorta edoceant. 12. Inter Perusinos pax componitur. 12. Aegidio ducentos equites dant. 13. Octo millia ducatorum a Perusinis Aegidius mutuatur. 42. Perusini rebus novis studentes Assisium ditionis suae faciunt. 74. Eorum praesidium Assisio ejicitur. 74.
Petrus Arbueus, qui et magister Epilae, Theologus et Martyr. 82.
Petrus Corbariensis, Antipapa, contra

tra Joannem XXII. 35. 57. In vinculis moritur. 35. 57.

Petrus Crudelis Castellae Rex. 6. Interficitur a fratre Henrico. 76. 108. 135.

Petrus Episcopus Turiasonensis Pontificis litteras ad Aegidium defert. 43. Pacis cum Malatestis conditiones defert ad Pontificem. 44.

Petrus Farnesius vir nobilis et armis exercitatus. 33. Bononiae laboranti subsidio ab Aegidio mittitur. 65. In pugna contra Barnabovis exercitum vulneratur. 67.

Petrus de Frias, Cardinalis, in collegium Bononiense beneficus. 83.

Petrus Pomponatius, praeceptor Sepulvedae, Bononiae philosophiam docuit. 552.

Petrus Sotus, Dominicanus, Caroli V. a sacris confessionibus. 349.

Petrus Vicus Viterbii prafectus. 15. Vejentanam urbem vendidit Lucae Sabellio. 28. Ad deditionem compulsus est. 28.

Phalaron, oppidum. 34.

Philaretus. *Vid.* Antonius.

Philippus II. quadragesimus quartus Rex Hispaniae post Gotthos. 134.

Philosophia docet non timere mortem. 105.

Philosophi quales rejiciendi. 260. et seq. Philosophorum libris usi antiqui ecclesiae patres. 262. 263. Philosophi divitiis non egent. 301. Philosophi qui fati necessitatem asseruerunt. 481.

Piceni tyrannos bello insectari Aegidium jubet Pontifex. 31. Eos sibi conciliare conatur Malatesta. 32. Ad eos debellandos Aegidius milites hortatur. 37.

Pisaurum occupavit Malatesta de Malatestis. 7. In decem annos retinet ex pacis conditionibus. 44.

Pisis Antipapa Petrus capitur a Bonifacio Comite. 35. In *Pisanum* agrum iter carpere Aegidius constituit. 10.

Plebis divisio. 101.

Poletanus. *Vid.* Bernardinus.

Pontifex Clemens VI. Aegidium Albornotium Cardinalem creat. 7. Innocentius VI. Aegidium Pontificii exercitus ducem eligit. 7. Cum trecentis equitibus Aegidio pecuniam submittit. 17. Avenionem redeuntem Aegidium honorifice excepit. 53. Iterum belli summam Aegidio defert. 56. Urbanus V. Aegidium litteris consolatur ob mortem Garsiae nepotis. 70. Romam redit. 75.

Pontifex habet potestatem cogendi gentes ad servandam legem naturae. 334. Pontificem in iis, quae non sunt aperte contra Deum, tamquam ipsum Christum audire debemus. 341. Pontifex dispensare potest cum omnibus personis in matrimonio, exceptis patre et matre. 428. Ejus potestas. 436. 438. Ejus dignitas. 445. 446. 452. et seqq. Pontifex facultatem habet omnes leges moderandi. 438. Quomodo moderari possit leges naturae. 439. Quomodo dispensare possit in legibus divinis. 443. Quod Pontifex decernit, Deus decernit. 443. 445.

Praecepta ad actionem pertinent, non cognitionem. 523. Praeceptum est oratio, qua, quid sit agendum, aut secus, praecipitur. 524. Secundum Lutherum praecepta non sunt praecepta. 524.

Primogeniturae jus Bononiae et in Hispania. 122.

Principi necessariae virtutes. 137. et seqq. Principis boni officium. 246.

Pru-

Prudentia imperantis virtus. 102. Definitur. 282. 516. A scientia quomodo differat. 516. Concessa fatali necessitate, perit. 516.

Pugna committitur inter ecclesiasticum exercitum et Joannem Vicum. 16. 17. Cum latronibus temeraria. 47. Pugna commissa cum Joanne Manfredo prope Faventiam. 49. Prope Bononiam. 66. 67. Ad Salarolum. 69.

Q

Quilianum, oppidum oppugnat Ordelaphus. 47.

R

Ratio duplex. 115. Omnium legum interpres est. 396. Rationis rectae judicium quod sit. 398. Ratio recta quid. 398.

Ravenna per vim se dedit Aegidio Albornotio. 46. Ejus tyrannus Bernardinus Poletanus. 46.

Regnum quid. 102. Regnorum duo genera praecipua. 103. Regnum probatur esse ceteris reip. formis praestantius. 121. 122. Cum aliis rebusp. comparatur. 126. Regni felicitas. 137. Regnum duplex, spiritale, et civile. 364. Objectiones propositae contra regnum diluuntur. 125.

Religio dispar impedit matrimonium. 422. Religioni se devovere licet tribus modis. 431.

Religiosorum vitae genus. 302.

Reipublicae formae duae. 101. Reipublicae rectae tria genera. 102. Respublica vel Timocratia quid. 103. 111. Reip. depravatae genera tria. 103. Popularis quae 111. Unius an plurium arbitrio melius regatur. 121. Continetur praemio et poena. 137.

Reverius Victorius Cornetanis a Joanne Vico subsidio mittitur. 19. Carolo Aduadulae insidias instruit. 19. Vulnere accepto fugatur. 19.

Rex proprie dictus. 103. Regis et tyranni discrimen. 104. Reges hereditarii tyranni non sunt, licet ad tyrannidem proclives. 106. Reges constituendi varia ratio. 122. 123. 124. Regis definitio. 124. Reges dupliciter creantur. 132. Rex natus, an electus praestet. 132. 133. Regi qui finis propositus. 137. Regis exemplum tota respublica imitatur. 137. Rex non debet esse nimis liberalis. 138. Regi superbia fugienda. 139. Rex si perstet in sententia probabili, et Confessor contrariam probet, an recte ab eo possit absolvi. 347. 348. Regi ducenda procera uxor. 144.

Rhenus fluvius Bononiam inductus. 63. Ad ejus ripam Joannes Bizaulus castra locat. 65. Pugna committitur. 66.

Ricasulus. *Vid.* Albertatius. Albornotius.

Rodulphus Camerinas obviam procedens Blasco, ipsi se dedit. 33. In pugna cum Galeoto Malatesta strenue se gessit. 41.

Rogerus Molianus, Gentilis filius. 50.

Romanis quare nomen regis invisum. 107. Romanorum reges occisi. 134. Romani an orbem jure subegerint. 147. Apud Romanos quod fuerit anni initium. 166. Romani victis gentibus argentum in tributis imperabant, non aurum aut aliud metallum. 180. Romani excludebant ab hereditate qui natus viginti quinque annos uxorem non duxisset. 418.

S

Sabellius. *Vid.* Lucas.
Sacerdoti interrogato licet negare quae in confessione audivit. 383.
Salamoncellus. *Vid.* Andreas.
Salarolum, oppidum. 69.
Salmanticensis Academia non condemnavit Genesii Democratem secundum. 330.
Sanctorum cultus defenditur contra Erasmum. 573.
S. Angeli castellum recipitur a Blasco. 34.
S. Archangelus, haud ignobile oppidum ab Alfonso Toletano recipitur. 45.
S. Benedictus, castellum a Gentile Moliano traditur. 32.
S. Laurentii templum a Jordane expugnatur. 16.
S. Thomae Aquinatis laus. 262.
Sardinia, insula. 14.
Savignanum, oppidum haud ignobile ab Alfonso Toletano recipitur. 45.
Saxe ferratus. *Vid.* Ungarus.
Scala. *Vid.* Mastinus.
Scientia civilis praeest reliquis omnibus disciplinis. 435.
Seditio in castris Aegidii Albornotii. 20. Interitum affert reipublicae. 127. Seditiones in regno facilius exstinguuntur. 130.
Senas venit Aegidius, cujus civitatis primores tumultuabant. 11. Ea Aegidio centum auxiliares equites dat. 11.
Senitius Comes Palatinus, Caroli IV. legatus ad Aegidium. 34.
Septemtrionis incolae caeteris nationibus animo praestant. 153.
Sepulveda oppidum, olim Segobriga dictum. 154. Ejus descriptio. 154.
Sepulveda. *Vid.* Joannes Genesius.
Servus quis sit. 99.
Severinas. *Vid.* Ismeducius.
Sisebutus Rex Hispaniae Judaeos ad Christianam fidem coëgit. 338.
Solis motu ignorato, quae sequantur incommoda. 162.
Solstitium hibernum visum est Romanis initium naturalis anni. 166. Dictatore Caesare, anno correcto, in VIII. Kalend. Januar. incidebat. 167.
Solertia quid. 282.
Solimanus, Turcarum Imperator, in bello Pannonico fugit, adveniente Caroli V. exercitu. 228. 229.
Spoletani Aegidio Albornotio se dedunt. 27.
Stephanus, Omani tyrannus, oppido excedit. 23.
Stephanus Columna Romae Ludovicum Bavarum Imperatorem corona aurea insignivit. 35.
Stoicorum argumenta de fati necessitate. 496. et seqq. Stoici factis propriis redarguunt fati necessitatem. 515.
Stulti hujus mundi qui apud Paulum. 1. Corinth. 1. 567.
Superbia Regi fugienda. 139.
Supplicandum non est nisi pro bonis. 140.
Sutrium cum arce Aegidius recepit. 27.
Syllae crudelitas omnium aliorum crudelitate major. 131.

T

Tarquinius Romae tyrannus. 128.
Tatianorum haeresis. 417.
Tempus est motus solis. 162.
Teresia de Luna, Aegidii Albornotii mater. 5.
Testis si a judice interrogetur de crimine prorsus occulto, non tene-

tur

tur respondere, etsi juratus: infitiari tamen non licet. 402. 409. et seqq.
Timocratia quae. 111. Triplex. 111.
Theodorus Gaza libellum edidit de mensibus Graecorum. 174. Erravit in convertendis latine Graecorum mensibus. 175.
Theologia omnium scientiarum nobilissima. 241.
Toletanus *Vid.* Alfonsus.
Toletum corpus Aegidii Albornotii deportatum est. 75. Toletum puteis caret. 155. Regia sedes Hispaniae. 155.
Tribuni plebis quare creati. 129. Aliquot propter seditionem Romae caesi sunt. 129.
Tributum imperatum non est, cum orbis ab Augusto describeretur. 179. Tributa Principibus cur pendantur. 247.
Tudertini se dedunt Aegidio Albornotio, ipsique ducentos milites subsidio mittunt. 33. Tudertinum agrum infestant Germani. 13. 21.
Turcarum miserrimus status. 360. Turcarum Imperator in omni hereditate tamquam unus ex filiis succedit. 361.
Tusculani se dedunt Aegidio Albornotio. 21.
Tyrannis regno contraria. 103.
Tyranni cum rege collatio. 104. Tyrannus quare cives extenuet. 105. Tyrannus quousque tolerandus. 106. 107. Eorum infelix exitus. 108. Tyranni quidam facti humaniores. 108. Tyrannus in Regem quomodo transeat. 109.
Tyrannicidae apud Graecos laudati. 106.

V

Vejentanam urbem natura munitam occupaverat Petrus Vicus. 27. Eam Lucae Sabellio vendit. 28.
Venetorum respublica non legibus, sed Principis prudentia gubernatur. 434.
Veritas in rebus agendis non ex verbis, sed factis judicatur. 324.
Veronenses cum Aegidio Albornotio societatem ineunt. 68.
Vetrala, oppidum circa Montem Faliscorum. 20.
Vicarii Imperatoris Romani, magistratus, qui Romae moderabantur. 35.
Vicecomites Mediolano imperant Ludovici Bavari Imperatoris auxilio. 35. Eorum precibus ductus Aegidius duo oppida permisit Joanni Manfredo. 53. (Videtur legendum *Francisco Ordelaphio.*) Eorum conatibus nimium obstat Mastinus Scala. 59. Eis Bononiam Pontifex Max. in duodecim annos permittit. 60.
Victorius. *Vid.* Reverius.
Vicus. *Vid.* Franciscus. Joannes. Ludovicus. Petrus.
Vincentius Laudensis in praelio contra Barnabovis exercitum obtruncatur. 66.
Vindicta pars est justitiae. 326.
Viri probi evadunt tribus rebus. 153.
Virtus duplex. 112. 238. Virtutes Principi necessariae. 137. Virtutes adquirere situm est in potestate hominis. 507. et seq. Virtutes ita sunt inter se connexae, ut, sublata una, omnes tolli sit necesse. 256. Virtutes sunt expetendae propter se. 259. Virtus moralis duplex. 281. Virtus naturalis quid. 281. Virtus ad officiosa munera

fun-

fungenda externis bonis juvari debet. 299. Virtutis ratio non in opere posita est, sed animo et voluntate. 300. Virtus definitur. 309. Vitium fit abutendo. 310.
Vim vi quomodo repellere licet. 440. Si per vim cogitur aliquis ad matrimonium, matrimonium dissolvi potest. 419. Cum vi, qua homo cogitur ad matrimonium, Papa dispensare non potest. 458.
Vita activa utilior contemplativa, sed non dignior. 112. 113. Activa et contemplativa comparantur. 239. Activa necessaria est ad vitam degendam. 240. Contemplativa praestantior activa. 241.
Viterbium Joannes Vicus occupavit. 7. Viterbii tumultus excitatur. 15. Viterbium a Joanne Vico traditur, ejusque Praetor efficitur Androtus. 24. Totius Umbriae velut caput esse videtur. 27. Jordanes et Angelus quaestor Viterbio praeficiuntur. 34. Viterbium pervenit Aegidius. 74. Ibi Pontificis adventum exspectat. 75. Viterbii testamentum condit Aegidius Albornotius, et moritur. 75.
Vitia possunt mutari in contrarios habitus cura et consuetudine. 485.
Ulricus Huttenus cum propter homicidium Italia cederet, fugit ad partes Lutheri in Germaniam. 476.
Umbria, Italiae provincia. 27. Umbriam recepit Aegidius. 30. 37. Umbriam custodiri mandat Pontifex. 34.
Ungarus Saxoferratus, unus obsidum pro Galeoto Malatesta. 42.
Voluntas est actionis forma. 306. Cogi non potest. 344. 498. Libera est. 484.
Voluptas actionem reddit perfectiorem. 282.
Votum simplex non dissolvit matrimonium. 422. Votorum nuncupatio asseritur contra Erasmum. 579.
Urbanus V. succedit Innocentio VI. Pontifici, dictus antea Guilielmus Chrysaurus. 68.
Urbes et arces praesidiis muniendae. 150.
Urbevetani bellum Joanni Vico inferendi consilium ineunt, et ab eo oppugnantur. 15. Se tradunt Aegidio Albornotio. 21.
Urbevetanus. *Vid.* Bonifacius. Joannes.
Urbinum Antonius Philaretus occupat. 7.
Urbium condendarum situs et ratio. 152. Locus aptus urbi condendae deligendus. 153. Urbium maritimarum commoditas. 157.
Urbs vetus, oppidum. 16. 17. Se tradit Aegidio. 21. Ei custodis loco Albornotius Richasulus relinquitur. 23. Postea Joannes Albertus. 34. Ad Urbem veterem Anichinum et Ambrosium Gometius bello persequitur. 73.
Vulsinum oppidum. 16.
Uxor quando ducenda. 144. Procera uxor Regi ducenda. 144.

X

Xanthus Miranda Compluti Sepulvedae praeceptor. 84.
Xerxis pugna ad Thermopylas. 367.

FINIS.

